Redactor: MARIA STANCIU

Tehnoredactare computerizată: ANGELA ARDELEANU

Concepția grafică a copertei colecției: VENIAMIN & VENIAMIN

I.S.B.N. 973-9243-78-9

LAROUSSE

DICȚIONAR DE CIVILIZAȚIE GREACĂ

GUY RACHET

Traducerea: C. Litman

UNIVERS ENCICLOPEDIC
București, 1998

Notă

Întrucât dicționarul se adresează publicului larg, am transcris toate numele proprii după modelul celor intrate de mult în limba română (Cf. și *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* al Academiei Române), alăturând în paranteză „transliterarea“ cea mai apropiată de spiritul ortografiei originare grecești.

Pentru a înțelege raportul dintre grafia adoptată de noi și transliterare vom da câteva exemple: *th* a fost înlocuit *t*; *k* cu *c*; *ke*, *ki* cu *che*, *chi*; *rh* cu *r*; *y* cu *i*; *ph* cu *f*, *kh* cu *h*, consoanele duble au devenit consoane simple.

În forma transliterată nu am păstrat accentele.

REDACȚIA

CUVÂNT ÎNAINTE

Această lucrare înfățișează pe scurt faptele și personajele care alcătuiesc civilizația greacă. Cititorii vor găsi aici cuvintele-cheie care exprimă ce a fost esențial în instituțiile civile și religioase și în viața de fiecare zi, aceasta fiind menirea unui dicționar care tratează despre o civilizație. Ceea ce particularizează munca noastră este faptul că am dorit să integrăm aici și oameni politici, artiști și savanți care au luat parte activ la crearea acestei civilizații, precum și locurile geografice care au avut o importanță capitală în elaborarea acestei culturi. Întrucât o asemenea tratare pretindea un spațiu mare în raport cu dimensiunile mici ale lucrării, am fost adesea nevoit să mă limitez și să aleg doar ceea ce am socotit că este esențial, în detrimentul amănuntelor; s-ar putea să-mi fie reproșată neglijarea detaliilor. Într-o asemenea împrejurare, alegerea este totdeauna dificilă și expune lesne la critici. Aspectul mitologic al civilizației grecești a fost tratat în alt dicționar al acestei colecții. În *Dicționarul mitologiei grecești și romane*, pe care îl socotesc un complement indispensabil al lucrării de față, se găsesc diferite cuvinte tratate și aici; le-am înfățișat însă într-o altă lumină, astfel încât expunerile se completează reciproc. Însă am socotit inutil să mai reiau alte cuvinte definite deja în *Dicționarul mitologiei grecești și romane*, deși ele ar putea fi socotite și de competența lucrării noastre. Tot astfel, cititorii vor găsi aici unele rubrici referitoare la literatură, deși aceasta formează obiectul altor publicații și cu toate că unele personaje ce aparțin istoriei literare merită mult mai multe rânduri decât le putea acorda acest dicționar; mi s-a părut totuși oportun să înfățișez — alături de istoria, de societatea și de instituțiile grecești — și lumea artiștilor, adesea mai greu accesibilă.

Dicționarul de față se adresează tuturor celor care se interesează de civilizațiile antice; sunt însă convins că el va fi de cel mai mare folos studenților, precum și călătorilor care vor să viziteze țările de cultură greacă, în calitate de turiști cu preocupări umaniste și dornici să cunoască trecutul acestor țări.

Pentru buna utilizare a acestui dicționar am marcat cu un asterisc cuvintele din fiecare articol care fac obiectul unei rubrici speciale.

GUY RACHET

Tablouri cronologice

Date	Evenimente istorice	Fapte politice	Economie și societate	Arte și științe
î. Hr. 1120	Distrugerea de către dorieni a palatelor din Pilos și din Micene		Sfârșitul civilizației miceniene	
Secolul al XI-lea	Argianul Altoemene îi conduce pe dorieni în Creta. Dorienii atacă Atica	Întemeierea Spartei. Instituirea arhontatului la Atena	Introducerea fierului	
Secolele al XI-lea–al X-lea	Începutul emigrării ionienilor, eolienilor și dorienilor în Asia Mică	Regimuri monarhice în cetățile grecești	Apariția incinerării, alături de înhumare	Începuturile stilului geometric în olărie
Secolul al IX-lea	După ce au supus Amicleea, spartanii înalță primul trofeu	Lupta monarhiilor și aristocrațiilor. Licurg	Corespunde epocii zisă „homerică". Panegiriile din Delos	Primul templu din Sparta al Artemidei Ortia
Începutul secolului al VIII-lea	Prima expansiune colonială a Miletului	Triumful regimurilor oligarhice	Primele Jocuri olimpice (776)	Homer. Primele elemente sculptate
Mijlocul secolului al VIII-lea	Începutul colonizării occidentale	Instituirea la Sparta a eforilor	Inventarea trierei la Corint	Hesiod: *Despre munci și despre zile*
Sfârșitul secolului al VIII-lea	În anul 733, întemeierea Siracuzei. Primul război din Mesenia		Apariția primelor monede în Ionia	Bularhos, primul pictor cunoscut, pictează pentru regele din Lidia
Prima jumătate a secolului al VII-lea	Aristocrates încearcă să constituie un regat arcadian	Ortagoras stabilește prima tiranie la Sicion (aprox. 670)	Fidon din Argos introduce moneda în Grecia (atelierele din Egina)	Dibutade din Sicion, modelator

Date	Evenimente istorice	Fapte politice	Economie şi societate	Arte şi ştiinţe
Mijlocul secolului al VII-lea	Războiul lelantin în Eubeea. Al doilea război din Mesenia. Colonizarea de către Milet a Mării Negre	Clistene îi urmează lui Ortagoras (aprox. 642). Cipselos instituie tirania la Corint (657–627)	Introducerea orfismului. Terpandru, părintele muzicii greceşti în Sparta	Începutul stilului orientalizant în ceramică. Olării ioniene
Sfârşitul secolului al VII-lea	Atena anexează Eleusia. Naucratis, primul emporion grec în Egipt (620)	Dracon, legislator din Atena. Harondas dă legi la Catania		Primele statui arhaice. Înflorirea stilului protocorintian
Începutul secolului al VI-lea		Legile lui Solon (aprox. anul 594). Moartea lui Periandru (585). Pitacos, aisimnet din Mitilene	Jocurile pitice devin panelenice (582). Panateneele devin o sărbătoare panelenică	Primul Artemision din Efes. Vase atice cu figuri negre. Ergotimos şi Clitias
561		Pisistrate, tiran din Atena		
534–533		Policrate, tiran din Samos	Primul concurs de tragedie la Atena	Vase cu figuri negre ale lui Amasis şi Execias
circa 530	Simahia spartană		Pitagora se instalează la Crotona	Inventarea vaselor cu figuri roşii de către Nicostene sau Andocide
514		Harmodios şi Aristogiton îl ucid pe Hiparh		
506	Prima cleruhie ateniană în Eubeea	Reformele lui Clistene		Cahrilion, iniţiatorul stilului sever.
Începutul secolului al V-lea	Perşii, stăpâni ai Ioniei. Începutul războaielor medice		Comedia introdusă la Dionisii (486)	Perfecţionarea figurii roşii de către Brigos, Duris, Eufronios, Hieron şi Eutimide

Date	Evenimente istorice	Fapte politice	Economie şi societate	Arte şi ştiinţe
490	Bătălia de la Maraton		Eschil încununat în anul 484	
480–479	Termopile, Salamina			
479	Bătăliile de la Plateea şi de la Micale	Înălţarea Zidurilor Lungi ale Atenei		Polignot
477		Aristide şi Cimon formează Liga de la Delos		
470	Bătălia de la Eurimedon	Începuturile activităţii lui Pericle	Sofocle încununat pentru prima sa trilogie (468)	Picturile lui Apolodor Schiagraful
457	Atenienii ocupă Egina	Zeugiţii şi teţii acced la arhontat		Panainos şi Micon, pictori. Calamis, sculptor
455–454		Transportarea la Atena a tezaurului din Delos	Construirea Odeonului la Atena	
447	Atenienii învinşi la Coroneea	Pericle, stăpân necontestat al Atenei		
446	Pacea de treizeci de ani dintre Sparta şi Atena		Naşterea lui Aristofan (445)	Ictinos şi Calicrate, arhitecţi ai Partenonului
441			Euripide încununat	Activităţile lui Fidias şi ale şcolii sale
431–430	Începutul războaielor din Pelopones	Marea ciumă din Atena		Miron şi Policlet
429–428	Răscoala din Mitilene contra Atenei	Moartea lui Pericle	Naşterea lui Platon	Mnesicles construieşte propileele Acropolei
425–424	Înfrângerea atenienilor la Delion		*Acarnienii*, de Aristofan	Agoracrite şi Alcamene, elevi ai lui Fidias

Date	Evenimente istorice	Fapte politice	Economie și societate	Arte și științe
421	Pacea lui Nicias		Hipocrate în plină activitate	
415–412	Expediția atenienilor în Sicilia			Calimah și Paionios, sculptori
406	Bătălia din insulele Arginuse	Dionisios, tiran al Siracuzei		
405	Bătălia de la Aegos-Potamos		Cucerirea Atenei de către Lisandru	Meidias, maestru al figurii roșii din stilul cu înflorituri
403		Restabilirea democrației la Atena. ARHONTATUL LUI EUCLIDE: fortificarea Atenei		Parasios și Zeuxis ating perfecțiunea
401–399	Expediția Celor zece mii.		Moartea lui Socrate (399)	
388–387	Hegemonia spartană		Platon întemeiază Academia	Timante, pictor
386	Pacea lui Antalcidas		Moartea lui Aristofan	Scopas ridică templul Atenei Alea la Tegea, primul templu în stil corintic
379	Pelopidas instituie democrația la Teba		Nașterea lui Aristotel	
378–377	Noua confederație ateniană			
371	Bătălia de la Leuctra Hegemonia tebană			

Date	Evenimente istorice	Fapte politice	Economie și societate	Arte și științe
367		Moartea lui Dionisios, tiranul Siracuzei		Scopas, Cefisodot
362	Bătălia de la Mantineea	Moartea lui Epaminonda		Eufrenor, pictor
359		Filip al II-lea, regele Macedoniei		Praxitele. Nicias și Pausias, pictori
357	Războiul aliaților, zis războiul „social“			
351	Imperialismul macedonean	Demostene intră în viața politică. Eschine, căpetenia partidului macedonean din Atena		Briaxis, Leuhares, Timoteu și Scopas sculptează Mausoleul. Aristide și Nicomah, pictori; Lisip, sculptor. Eudoxiu din Cnidos
338	Bătălia de la Cheroneea		Aristotel întemeiază Liceul	
336–335	Distrugerea Tebei	Alexandru, regele Macedoniei		Apele, pictor al lui Alexandru
334	Alexandru trece în Asia; Granicos	Hiperide și Demostene, căpetenii ale partidului antimacedonean		
333	Bătălia de la Isos; asedierea Tyrului	Focion, conducător al partidului păcii		
331	Bătăliile de la Arbela		Întemeierea Alexandriei	
330	Alexandru, stăpân al Persiei	Exilul lui Eschine.	Distrugerea orașului Persepolis	
326	Ajuns dincolo de Indus, Alexandru se întoarce la Babilon	Licurg guvernează Atena	Crearea instituției efebiei	Antifil, pictor și caricaturist

Date	Evenimente istorice	Fapte politice	Economie și societate	Arte și științe
324–323	Formarea Ligii eoliene	Moartea lui Alexandru	Călătoria lui Nearhos de la Indus la Tigru	
322	Războiul lamiac	Moartea lui Hiperide și a lui Demostene	Moartea lui Aristotel	Protogene, pictor
317	Agatocle, tiran al Siracuzei	Moartea lui Focion		
312	Seleucos recucerește Babilonul de la Antigonos	Demetrios din Faler guvernează Atena	Începutul erei Seleucizilor	Aetion, pictor
307–306	Victoria lui Demetrios Poliorcete asupra lui Ptolemeu în apropierea Ciprului	Antigonos ia titlul de rege, urmat de alți diadohi. Agatocle, rege al Siciliei	Demetrios din Faler la Alexandria; întemeierea Bibliotecii	Ctesibios la Alexandria
301	Bătălia de la Ipsos		Întemeierea Antiohiei. Solia lui Megastene în India	Euclid publică la Alexandria lucrarea sa *Elemente*
aprox. 280	Formarea Ligii aheene contra Macedoniei	Antigonos Gonatas, rege al Macedoniei		Sostrate din Cnidos înalță farul din Alexandria
245	Aratos, strateg al Ligii aheene	Întemeierea regatului din Pergam		Aristarh din Samos, astronom. Erasistrat și Herofil, medici. Eratostene, geograf. Arhimede la Siracuza
227		Cleomene al III-lea restabilește constituția lui Licurg	Eudoxiu din Cizic face înconjurul Africii	

Date	Evenimente istorice	Fapte politice	Economie și societate	Arte și științe
222	Aratos și Antigonos îl înving pe Cleomene la Selasia			
212	Începutul campaniilor lui Antioh al III-lea în Asia Centrală	Cucerirea Siracuzei de către romani		Moartea lui Arhimede
197	Bătălia de la Cinoscefales	Începutul domniei lui Eumene al II-lea	Întemeierea bibliotecii din Pergam	
188	Filopoemen determină Sparta să intre în Liga aheeană	Antioh, învins, semnează pacea de la Apameea		
147	Macedonia, provincie romană			
146	Dizolvarea Ligii aheene. SFÂRȘITUL TEORETIC AL GRECIEI INDEPENDENTE	Distrugerea Corintului de către Mumius		Hiparh, astronom la Rodos și la Alexandria
130		Pergam, provincie romană		
69	Siria, provincie romană			Heron din Alexandria.
67	Creta este supusă de către romani			Începutul sculpturii greco-budice de la Gandhara
30	Alipirea la Roma a Egiptului Lagizilor			
Secolul al II-lea d. Hr.			Renaștere literară cu Arian, Plutarh și Lucian	Galien, medic la Roma. Ptolemeu, astronom și geograf la Alexandria

A

ABACA (Ă), *tablă, tavă.*

1. Tablă pentru calcul. (Abaca era umplută cu nisip fin netezit, pe care se scria cu un stilet. Alte table aveau diviziuni, mulțumită cărora se puteau face calcule complicate, folosind un joc de fise.) 2. Tablă cu desene, având adesea înfățișarea unei table de șah; aceste desene erau folosite la diferite jocuri. 3. Suport pe care, în temple, erau așezate darurile pentru divinități, iar în case era expusă vesela.

ACADEMIE, *grădină din suburbia Atenei, pe malul râului Cefis, unde se afla mormântul eroului Akademos.*

În această grădină a fost instalat un gimnaziu, pe care Cimon* l-a împodobit cu plantații de arbori, cu altare și cu statui. În anul 388 î. Hr. s-a stabilit acolo Platon* pentru a preda doctrina sa. Urmașii săi au continuat să profeseze aici, iar numele de „Academie" a fost păstrat pentru grupul lor.

ACROPOLE („oraș înalt"). În epocile preistorice, așezările omenești erau adesea situate pe înălțimi ușor de apărat. În timpul perioadei miceniene, suveranii locali au întărit aceste înălțimi prin metereze puternice și și-au ridicat acolo palatele. În epoca istorică, orașele s-au dezvoltat pe povârnișurile și la poalele acestor coline, iar acropolele au devenit sălașul zeilor, cărora li s-au înălțat acolo temple*. Totuși, acropolele au servit câteodată de refugiu, atunci când orașul de jos cădea în mâinile unor dușmani. Alteori, tiranii se baricadau acolo împotriva propriilor lor supuși, așa cum s-a întâmplat, de pildă, la Atena sub Pisistrate*. Majoritatea cetăților Greciei clasice aveau câte o acropole, cele mai vestite fiind cele din Atena și din Argos*, alături de Acrocorintul și de Cadmeea din Teba*.

Acropolea din Atena poate fi socotită ca unul din cele mai bune modele ale unei acropole grecești. Săpăturile arheologice au permis să se regăsească unele elemente ale acropolei miceniene. Atunci acropolea era înconjurată de un zid gros (care avea grosimea între 4,50 și 6 m), alcătuit din două paramente făcute din blocuri mari de tip ciclopic, cuprinzând pietre mici legate printr-un mortar de pământ *(emplekton)*. Intrarea principală era amenajată la apus, acolo unde aveau să fie propileele epocii clasice. Înspre nord-est se afla o intrare

secundară, la care se ajungea prin vreo cincisprezece trepte tăiate în stâncă. Această intrare secundară se afla în apropierea palatului regal, din care s-au regăsit (pare-se) câteva urme, spre Erehteion, poate unde era situat templul primitiv al Atenei. La nord-vest o portiță îngăduia să se ajungă, printr-un șir de trepte, la izvorul cunoscut în epoca istorică sub numele de Clepsidra. În urma invaziei doriene, cu siguranță în cursul secolului al X-lea, o nouă incintă, la vest, a închis povârnișurile acropolei și izvorul Clepsidra. Această nouă lucrare a căpătat numele de *Enneapylon* („Nouă porți") și a rămas cunoscută în popor sub numele de *Pelasgicon* sau *Pelargicon*. Temelii ale locuințelor din epoca miceniană vădesc că acropolea era locuită în permanență și că ea a continuat să fie locuită în cursul perioadelor întunecate și tulburi care au precedat nașterea polisului, în secolul al VIII-lea. La acea dată exista, la sud de amplasamentul viitorului Erehteion, un mic templu al Atenei, menționat de către Homer. Această acropole, astfel fortificată, a slujit drept fortăreață Pisistratizilor*, astfel încât în anul 510, când a avut loc căderea acestora, resturile zidurilor au fost dărâmate. Tot în acest loc înalt s-au refugiat și bătrânii Atenei în cursul invaziei persane din anul 480; atunci au fost înlocuite porțiunile distruse ale meterezelor printr-o incintă de lemn, ceea ce nu i-a împiedicat însă pe invadatori să cucerească acropolea și să-i dea foc.

În secolul al V-lea, acropolea a căpătat înfățișarea sa definitivă. După izbânda de la Eurimedon (în anul 468), Cimon* și Temistocle* au pus să se reconstruiască zidurile de la sud și nord, iar Pericle* a încredințat lui Ictinos și lui Fidias* construirea Partenonului*. În anul 437 Mnesicle a început construirea propileelor, porți monumentale cu colonade din marmură de la Pentelic, construite în parte pe vechile propilee ale lui Pisistrate; aceste colonade erau aproape gata în anul 432, fiind prevăzute cu două aripi, cea de la nord constituind pinacoteca*. În paralel s-a întreprins, la sud de propilee, construirea micului templu ionic (→ ORDINE) al Atenei Niche (numit, în mod eronat, al Victoriei aptere, adică fără aripi); dar lucrările au fost oprite în anul 431 din cauza războiului peloponesiac*, fiind terminate după aceea între anii 421 și 415, în timpul păcii lui Nicias*. Tot în această epocă s-a început construirea Erehteionului, care era de fapt un templu al Atenei Polias și al lui Poseidon-Erehteu, cu porticul său al așa-numitelor Core (sau balconul Cariatidelor*). Între templul Atenei Niche și Partenon se afla temenosul Artemidei Brauronia, zeiță reprezentată sub înfățișarea unei ursoaice și adorată în dema Brauron; cultul său aparținea fecioarelor (era slujit de fete foarte tinere) și femeilor*. În sanctuar era înălțat *xoanon*-ul arhaic al zeiței, căruia i s-a adăugat, în secolul al IV-lea, o statuie realizată de Praxitele*. În spatele propileelor și dominând ansamblul, se înălța gigantica statuie din bronz a Atenei Promahos (adică „aceea care luptă în primul rând"), realizată între anii 450 și 448 de către Fidias. Ea se ridica pe o bază înaltă de 1,50 m, ajungând astfel la înălțimea de 9 m. Zeița era reprezentată ținând într-o mână o lance, iar pe partea stângă avea un scut imens, decorat cu reliefuri reprezentând lupta dintre centauri și lapiți, reliefuri realizate de către Mys. Să mai amintim și alte câteva monumente, din care însă nu se mai păstrează aproape nimic: chalcoteca, Pandroseionul, sanctuarul lui Pandion, altarul Atenei, sanctuarul lui Zeus Polieus și, din epoca romană, templul circular al lui Augustus și al Romei.

Unele acropole nu erau decât mici înălțimi care adăposteau temple, dar și cartiere de locuințe, de pildă la Selinunt, în Sicilia. De asemenea, unele orașe erau construite pe înălțimi, constituind astfel adevărate acropole, în special în Asia Mică, de exemplu Pergamul și mai ales Priene; de altfel, acropolea din acest din urmă oraș nu mai avea decât un rol defensiv, aici neaflându-se nici un templu. La fel, în orașul Orhomenos din Beoția. Începând din secolul al IV-lea î. Hr., orașele noi erau lipsite de acropole, de exemplu Mantineea sau Megalopolis.

Acrocorintul, situat departe de Corint și deosebit de înalt, adăpostea un templu dedicat Afroditei și clădiri în care locuiau prostituate sacre (în secolul I î. Hr., în epoca lui Strabon, numărul acestora depășea cifra de o mie). Ele își vindeau atât de scump nurii numeroșilor marinari și negustori în trecere pe aici, încât era foarte răspândită zicala: „Nu oricine dorește se poate duce la Corint".

ACTOR. Nu se cunoaște în amănunt situația actorilor din Atena în epoca clasică. Se știe în schimb că în cursul perioadei elenistice actorii alcătuiau corporații de artiști dionisiaci. Cea mai cunoscută este confreria artiștilor bahici ai Ioniei și ai Helespontului, al cărei sediu se afla la Teos, în Asia Mică, și care pare să fi deținut exploatarea exclusivă a Ioniei. Membrii acestei confrerii erau răspândiți prin toată regiunea și se întruneau în fiecare an la Teos, unde se afla centrul lor. Ei posedau mari bogății și se pare că atalizii îi prețuiau în mod deosebit. După cum reiese din inscripții, au existat și alte trupe de actori, dintre care una ateniană. Alături de aceste companii fixate într-o cetate* sau o provincie, existau și trupe ambulante, „*peripolistikai*". Aceste companii cuprindeau actori de teatru, dansatori și muzicanți. La Atena, în cursul reprezentațiilor tragice, poetul cerea un cor, pe care îl desemna arhontele. Apoi acesta îl alegea pe protagonist, actorul principal, care îi numea pe ceilalți actori. Femeile, deși puteau fi muzicante sau dansatoare în unele reprezentații, nu se puteau produce pe scenele teatrelor; rolurile lor erau jucate de către bărbați. La început, în tragedie* erau numai doi actori, apoi numărul lor a crescut la trei și în cele din urmă la patru, fiecare actor deținând mai multe roluri. Actorii tragediei purtau măști, coturni, veșminte largi și însemne prin care se recunoștea poziția lor. Personajele comediei* purtau și ele măști, dar costumele lor erau mai apropiate de îmbrăcămintea obișnuită.

ACȚIUNE JUDICIARĂ PRIVATĂ → DIKE.

ACUZAȚIE PUBLICĂ → GRAFE.

ADOPȚIE. La greci, adopția decurgea din două necesități, una religioasă, alta juridică: mai întâi, nici o familie, cu vatra și cultul său domestic, nu trebuia să se stingă; apoi, bunurile nu puteau fi transmise decât unui urmaș direct. Astfel încât, atunci când era adoptat un străin, acesta devenea copil legitim; el perpetua tradiția religioasă și continua să administreze bunurile familiale. El devenea reprezentantul familiei, considerată ca parte constitutivă a cetății, formată dintr-o uniune de familii. Pentru a adopta pe cineva, era nevoie ca adoptantul să fie bărbat, major (să aibă peste 18 ani) și să nu aibă copii.

Dacă adoptantul avea copii, el era obligat să-i deposedeze de calitatea de urmași legitimi, prin *apokeryxis*, care însemna o adevărată renegare. Cu toate acestea, dacă după adopția unui străin se nășteau copii legitimi, moștenirea era împărțită între acești copii legitimi și cel adoptat. Adopția se realiza fără nici un fel de greutate, printr-un act între cetățeni în viață sau printr-un act testamentar. Adoptatul trebuia să fie cetățean prin naștere sau prin naturalizare; el își pierdea drepturile ce i-ar fi revenit din partea tatălui său legitim, însă le păstra pe acelea care îi reveneau din partea mamei sale. Adesea se întâmpla ca cei adoptați să fie deja adulți în momentul adopției. În acest caz, adoptații erau obligați să tuteleze copiii minori ai tatălui adoptiv, precum și pe fiicele legitime ale acestuia, pe care trebuiau să le înzestreze și să le căsătorească. Adoptatul putea contracta o căsătorie cu una dintre ele. Nu rareori se întâmpla ca uniunea conjugală cu fiica unică a adoptantului să fie stipulată chiar în contractul de adopție.

AED, *poet care, în epoca homerică și neîndoielnic în perioadele geometrică și arhaică, mergea de la o cetate la alta, cu ocazia sărbătorilor, și pe lângă prinți, pentru a cânta poeme epice, acompaniindu-se cu o țiteră. (Se pare că instituția aedului a existat încă din perioada miceniană.)*

AEGOS-POTAMOS („fluviul caprei"), mic curs de apă din Tracia, celebru prin înfrângerea navală pe care au suferit-o atenienii chiar la vărsarea sa (în apropierea actualei Galata), din partea flotei lacedemoniene condusă de Lisandru, în anul 405 î. Hr. Această înfrângere a dus la decăderea Atenei și a pus capăt războiului peloponesiac*.

AETION, *pictor din secolul al IV-lea î. Hr.*

El este cel care a pictat *Nunta lui Alexandru și a Roxanei* (aprox. 327), în care a reprezentat pentru prima dată amorași plutind prin încăpere; a inaugurat astfel o modă care a marcat întreaga perioadă alexandrină. Autorul a prezentat acest tablou la Jocurile olimpice și a repurtat un asemenea succes, încât președintele Jocurilor i-a dat în căsătorie pe fiica sa.

AGATOCLE (Agathocle), *tiran al Siracuzei (Termae, Sicilia, aprox. 361 – Siracuza, 289 î. Hr.).*

Tatăl său, Erginus, era un olar exilat din Regium la Termae, oraș supus Cartaginei. Agatocle l-a urmat pe tatăl său la Siracuza, unde a muncit într-un atelier de olărie și apoi a intrat în armată. Remarcat de către Damas, nobil siracuzan, pentru puterea și frumusețea sa, Agatocle a intrat în slujba acestuia, iar după moartea lui Damas s-a căsătorit cu văduva lui, devenind astfel unul din cei mai bogați cetățeni din Siracuza. În anul 317, după ce a adunat o armată, el s-a proclamat rege al cetății* și a supus întreaga Sicilie greacă. Generalul cartaginezilor, Hamilcar, l-a învins la Himera în anul 310 și l-a asediat în Siracuza. Plin de îndrăzneală, Agatocle a strămutat războiul în Africa, silindu-l pe Hamilcar să ridice asediul Siracuzei. Agatocle a repurtat mari victorii și amenința Cartagina, dar în anul 307 a fost rechemat în Sicilia din pricina revoltei unor orașe. El le-a supus din nou și în anul 306 și-a asumat titlul de rege al Siciliei. După aceea a debarcat în Peninsula italică, devenind stăpânul, în special, al Crotonei. Se pare că a murit otrăvit.

AGELADAS *din Argos, sculptor, (515 – aprox. 460 î. Hr.).*

A fost maestrul lui Fidias*, al lui Policlet* și al lui Miron*. Nu se știe aproape nimic despre acest sculptor, care se pare că a fost adesea confundat cu un alt Ageladas care a trăit aproximativ în anul 430. De la el n-a rămas nici o lucrare, nici măcar o copie.

AGESILAS (Agesilaos), *general spartan (Sparta 442 – 360 î.Hr.), fiul lui Arhidamos din familia regală a Proclizilor.*

După o tinerețe virtuoasă, Agesilas a urmat la tronul Spartei fratelui său vitreg Agis* al II-lea, în anul 398, în detrimentul nepotului său Leotihides, pe care Lisandru* îl înlăturase sub cuvânt că este o progenitură nelegitimă. În 396, Agesilas a trecut în Asia Mică unde, timp de doi ani, a repurtat victorii contra perșilor, eliberând pe grecii din Asia. Rechemat în Grecia pentru a lupta contra Tebei, a Atenei, a Corintului și a Argosului, el i-a învins la Coroneea, în Beoția, în 394. Timp de 20 de ani a menținut supremația spartană asupra Greciei, dar în 370 forțele Lacedemoniei au fost învinse la Leuctra. Învins din nou de către tebani la Mantineea* (362), el a trecut în Egipt, chemat de către faraonul Teos. L-a susținut pe acesta cu trupa sa de mercenari într-o expediție în Asia (361–360). Când nepotul lui Teos, Nectanebo, s-a răsculat, Agesilas a trecut în slujba lui, iar Nectanebo a ieșit învingător și a luat puterea sub numele de Nectanebo al II-lea. Agesilas a murit la întoarcerea din această expediție. El a fost unul din cei mai mari căpitani ai Spartei, pe care Xenofon* și Plutarh* îl descria ca pe un om curajos, virtuos și generos. Agesilas n-a putut însă împiedica declinul Spartei, după ce îi dăduse cea mai mare strălucire.

AGIS. Se cunosc patru regi din Sparta* care au purtat acest nume. 1. Agis I, fiul lui Euristene, care trece drept întemeietorul dinastiei Agizilor. El ar fi domnit în a doua jumătate a secolului al X-lea î. Hr. și ar fi supus pe vechii locuitori ai Laconici. După Strabon, el este cel care a retras periecilor* privilegiul *isotimiei*, adică posibilitatea de a se bucura de aceleași drepturi cu Spartanii, impunându-le starea de simpli tributari. — 2. Agis al II-lea, fiul lui Arhidamos al II-lea și frate vitreg al lui Agesilas. El a domnit din anul 427 până la 400 î. Hr. A luat parte activă la războaiele peloponesiace*, invadând în mai multe rânduri Atica, iar în anul 418 a învins orașul Argos în bătălia de la Mantineea. Refugiat în Sparta, Alcibiade* a fost oaspetele lui Agis, dar i-a sedus soția în timp ce acesta lupta contra atenienilor la Decelia. De aceea Leotihides care ar fi trebuit să-i urmeze la tron, a putut fi exclus de la succesiune, ca fiind rodul adulterului. — 3. Agis al III-lea, fiul lui Arhidamos al III-lea și nepot al lui Agesilas, a domnit din 338 până în 331 î. Hr. Când Alexandru* cel Mare a trecut în Asia, Agis a încercat, în anul 331, să-i alunge pe macedoneni din Grecia. El a înaintat spre Megalopolis, dar a fost învins de către Antipatros* și a fost ucis în luptă, împreună cu 5 300 de lacedemonieni. — 4. Agis al IV-lea, fiul lui Eudamidas al II-lea, a domnit din anul 244 până în 241 î. Hr. El a vrut să restabilească în toată rigoarea lor legile lui Licurg*. Sprijinit de unchiul său Agesilas, a propus să fie anulate datoriile și să se treacă la o reformă agrară, reîmpărțind pământurile Laconiei în 4 500 de loturi pentru cetățeni și în 15 000 de loturi pentru perieci. Devenit

efor*, Agesilas, care era unul din cei mai avuți proprietari funciari, s-a întors împotriva lui Agis și a făcut să fie rechemat Leonida*, tot din spița Agizilor, dar aflat în exil. Leonida a obținut condamnarea lui Agis, care s-a refugiat în templul Atenei. Dar, silit de foame să iasă de acolo, Agis a fost întemnițat și apoi sugrumat.

AGIZI, *numele uneia din cele două dinastii regale din Sparta*, cealaltă fiind Euripontizii*.

Iată lista acestei dinastii:

Anaxandridas	aprox. 560–520
Cleomene I	aprox. 520–490
Leonida I	490–480
Pleistarhos	480–459
Pleistonax	459–409
Pausanias	409–395
Agesipolis I	395–380
Cleombrote I	380–371
Agesipolis II	371–370
Cleomene II	370–309
Areus I	309–265
Acrotatos	265–262
Areus II	262–254
Leonida II	254–235
Cleomene III	235–222
Agesipolis III	219–215

AGON, *concurs, jocuri publice.*

Jocurile ocupau un mare loc în viața publică a grecilor; ele aveau totdeauna un caracter funebru sau religios în epoca clasică. Încă în *Odiseea* se relatează despre jocuri organizate la feacieni, în care concursul este doar un spectacol; la fel va fi și în epoca elenistică, în care vor fi instituite jocuri în cinstea suveranilor. Alexandria*, Antiohia* și Pergamul* au cunoscut jocuri strălucite, în care dominau concursurile muzicale și cursele hipice. Jocurile se înfățișau sub două forme: ele erau fie panelenice, fie rezervate numai pentru o cetate*. Jocuri panelenice erau jocurile olimpice*, istmice*, pitice* și nemeene*. Chiar dacă au fost ulterior consacrate unei divinități, marile jocuri aveau un caracter funebru și se pare că instituția de agon, în cursul funeraliilor importante, reprezenta un substitut al unor sacrificii omenești. Cu toate acestea, în *Iliada* găsim asocierea dintre jocuri și jertfe, în cursul funeraliilor pe care Ahile le-a organizat pentru Patrocle, prima mărturie de care dispunem despre jocurile antice. Jocurile cetăților erau închinate diferitelor divinități și se desfășurau cu prilejul sărbătorilor dedicate acestora. În timp ce la jocurile panelenice puteau lua parte toți grecii care aveau rangul de cetățean, jocurile cetăților erau rezervate numai pentru cetățenii localităților respective, deși se întâmpla ca unele orașe să invite să participe la ele cetățeni ai orașelor prietene. În cursul Panateneelor*, al Carneia*, al Heraia* din Argos, al Dionisiilor*, aveau loc jocuri, iar Eroticele, sărbătorile lui Eros de la Tespia, în Beoția, erau alcătuite numai din concursuri atletice, hipice și poate și muzicale. Printre jocurile cetăților se pot socoti și jocurile federale, la care puteau participa statele membre ale federației, de pildă sărbătorile lui Apolo de la Delos, la care luau parte cetățile ligii din Delos, precum și jocurile sacre pentru Artemis de la Efes. Toate aceste jocuri se desfășurau periodic; ele se repetau fie anual, fie la doi, trei, patru sau cinci ani. Concursurile erau împărțite în trei categorii: jocuri hipice *(agones hippikoi)*, jocuri muzicale *(agones mousikoi)* cuprinzând concursuri de dans, de muzică și de cânt; jocuri gimnice *(agones gymnikoi)*. Acestea din urmă erau constituite din pentatlon, care cuprindea săritura (în lungime), alergarea (de fond sau de semifond), aruncarea discului și lupta, cărora trebuie să le adăugăm pugilatul (o formă de box) și pancrace (care cuprindea lupta și pugilatul cu pumnii). Recompensele constau în cununi și obiecte de valoare.

AGONOTET, *președinte de concursuri. (Acest nume era dat celor care instituiau jocuri sau concursuri publice, precum și celor în numele cărora era stabilită o sărbătoare și care suportau cheltuielile pentru aceasta.)*

AGORA, *piață în care se țineau târgurile și în care cetățenii se adunau pentru a dezbate cu privire la treburile publice, atunci când nu era rezervat un alt loc în acest scop.*

În Grecia preelenică se găseau agore care prefigurau agora grecească clasică. În Creta, săpăturile arheologice au dat la iveală faptul că renovările casei regale de la Haghia Triada au inclus o piață, mărginită de porticuri, spre care se deschideau magazine. Această piață este datată din minosenul recent III, adică din epoca ocupării miceniene. Este totuși posibil ca piața să fi existat încă de când a fost construit palatul, adică din minosenul recent I, în secolul al XVI-lea î. Hr. Încă și mai vechi ar fi complexul cu care se învecina palatul din Malia, în care o sală hipostilă era amenajată în apropierea unui teren în care se poate recunoaște o piață publică. Edificiul subteran înfățișează o sală în care s-a adunat probabil consiliul bătrânilor. În lumea miceniană, de asemenea, anume în insula Gla din Beoția, identificată cu homericul Arne, a fost descoperită o agora, închisă de o incintă și mărginită de un portic, spre care se deschideau ateliere și magazine. Astfel în aceste piețe se întrevăd deja cele două funcții ale agorei clasice: târg și totodată loc de adunare a cetățenilor. Acest ultim aspect reiese chiar din etimologia termenului de „agora", care este numele de acțiune al verbului *ageiro*, „a aduna".

Agora ar fi, în primul rând, locul unde se adună poporul. Astfel, în *Odiseea*, îi vedem pe feacieni adunându-se în agora spre a-l întâlni pe Ulise, oaspetele regelui Alcinous.

În cetatea*-stat grecească, agora este, înainte de orice, locul unde se adună poporul pentru a delibera. Ea se impune ca un centru administrativ, înconjurat de edificii publice care adăposteau diferitele servicii: buleuterionul (→ BULE), pritaneul, metroonul (la Atena), tribunale etc. Agora era și un centru religios, având și un caracter sacru, astfel încât o persoană socotită impură, de pildă un ucigaș, sau un om doar acuzat de o crimă, nu putea pătrunde acolo. Când aveau loc diferite sărbători, erau așezate pe căile de acces la agora vase pline cu apă lustrală, pentru ca oricine să se poată purifica înainte de a intra în spațiul sacru. Zeii și eroii protectori ai cetății își aveau acolo capelele (*heroon*), templele* și altarele* lor. La Atena, „calea sacră" pe care o parcurgeau procesiunile (în special cu prilejul Panateneelor*) până la Acropole și la Partenon străbătea agora. Unele sărbători religioase se desfășurau în această piață, de pildă sărbătorile lui Dionisos la Atena. În paralel, agora avea și o funcție economică. Cetățenii veneau acolo pentru a trata diferite afaceri, pentru a se întâlni liber, dar și pentru a vinde și a cumpăra atât produsele de la țară, necesare traiului de fiecare zi, cât și produsele importate și cele manufacturate. Târgurile se țineau în aer liber, dar adeseori erau

amenajate în jurul unor edificii care alcătuiau hale, niște *stoa* (portice) și temple. În unele orașe din Asia, în apropierea agorelor se găseau adevărate bazare. Piețele erau aglomerate mai ales dimineața, dar după-amiaza puteau fi întâlniți aici cei care nu aveau nevoie să muncească și care se adunau pe la bărbieri și la parfumieri pentru a sta de vorbă. Aceste târguri erau instalate uneori la porțile orașelor, dar, în general, ele se foloseau de agora, la fel ca și instituțiile religioase și administratorii cetății. Nemulțumit de acest lucru, Platon a preconizat instalarea târgurilor la porțile orașelor, astfel încât atracțiile negoțului să nu abată pe cetățeni de la ocupații nobile. La rândul său, Aristotel a sugerat crearea de agore anume pentru comerț, care să fie situate la depărtare de agora „pură", în care să se poată aduna oamenii liberi; așa au fost organizate, după părerea sa, orașele din Tesalia. De altfel, în unele cetăți, de pildă la Priene sau la Corint, existau deja târguri specializate, prefigurând „străzile" pentru pescărie sau pentru cărnuri din orașele orientale. (Așa au stat lucrurile și în Roma imperială, cu diferitele ei *fora*.)

AGORACRIT (Agorakritos), *sculptor din Paros (secolul al V-lea î. Hr.).*

Discipol preferat al lui Fidias*, s-a crezut că unele statui, atribuite în antichitate lui Agoracrit, au fost în realitate opere ale marelui său maestru, care l-a lăsat pe discipol să le semneze. Agoracrit a lucrat împreună cu Fidias la frizele Partenonului* și se poate socoti că, împreună cu Paionios*, a inventat draperia transparentă, a cărei perfecțiune este dovedită de acele niche ale balustradei micului templu al Atenei Niche de pe Acropole. Agoracrit a sculptat pentru templul de la Ramnonte (din partea de nord a Aticii) o statuie vestită a lui *Nemesis*. Este posibil ca statuia *Ceres* de la Vatican să fie o replică romană a acestei capodopere.

AGORANOM, *magistrat ales în fiecare an, având sarcina de a supraveghea târgurile, a menține ordinea și a preveni fraudele.*

Existența agoranomilor este atestată în numeroase cetăți grecești și mai ales la Atena. Aici erau zece agoranomi, cinci pentru Atena și cinci pentru Pireu.

AGRICULTURĂ. Anticii socoteau că agricultura este cea mai sigură bază a bogăției unui stat. De-a lungul întregii istorii grecești, agricultorii au format clasa cea mai importantă a cetăților. În epoca homerică, puterea unui individ era apreciată după întinderea câmpurilor aflate în posesia sa. Culturile obișnuite erau: grâul, orzul, grâul de calitate proastă, pentru hrana vitelor, vița de vie, măslinul, părul, rodia, mazărea, bobul și ceapa. Tradiția agriculturii s-a menținut mult timp, iar în epoca arhaică s-au constituit întinse domenii funciare, aflate în stăpânirea câtorva familii. Țara fiind săracă în pământuri arabile, a fost defrișată până și cea mai mică parcelă de teren și s-a practicat cultura în terase, spre a folosi și povârnișurile colinelor.

Agricultura a rămas ocupația preponderentă în regiunile cu șesuri rodnice: Macedonia*, Tesalia, Beoția*, Argolida*, Arcadia*, Mesenia* și Laconia*, ultimele două provincii constituind domeniul Spartei, precum și în Creta*. În aceste regiuni, latifundiarii au dominat multă vreme pe oamenii de rând, trăitori de pe urma produselor micilor lor proprietăți. Atica* avea numai patru șesuri mici care nu puteau hrăni populația în continuă creștere; de aceea economia ei s-a orientat spre comerț* și industrie*. În aceste condiții, oamenii de jos s-au eliberat de sub dominația aristocrațiilor funciare și s-a format o burghezie, totodată o întreagă populație trăind în sărăcie. Consecința acestei evoluții economice a fost apariția democrației, în timp ce regiunile agricole au păstrat un regim oligarhic sau monarhic; chiar și regiunile agricole care și-au stabilit un regim democratic, nu au ajuns la aceasta decât în urma unor revoluții și multă vreme după exemplul atenian.

Coloniile din epoca arhaică, existente pe țărmurile Mării Negre, în Cirenaica sau în Grecia Mare* și în Sicilia*, au fost mai mult colonii agricole decât comtoare comerciale. În secolul al IV-lea î. Hr., perfecționarea uneltelor și utilizarea generalizată a îngrășămintelor n-au împiedicat declinul agriculturii, iar Atena a fost nevoită totdeauna să importe grâu din coloniile sale din Tracia și din Taurida (Crimeea). În Grecia continentală, în secolele al III-lea și al II-lea, micii proprietari au emigrat și pământurile n-au mai fost desțelenite; în schimb, Creta a continuat să cultive ceea ce i-a constituit bogăția încă de la începuturile istoriei sale: smochinul, curmalul, gutuiul, inul, șofranul (folosit pentru vopsele), macul și sesamul (pentru ulei), menta și absintul.

În noile state elenistice, cele mai bune câmpuri ale Siriei, care aparțineau domeniului regal, aveau un randament slab; în schimb, agricultura a fost marea bogăție a Egiptului, unde irigația a fost perfecționată de către inginerii greci. Grâul era resursa lui principală, dar se cultiva și inul, vița de vie și măslinul. Grădinile erau rezervate pentru pomii fructiferi și pentru culturile de zarzavaturi. În principiu, pământul era împărțit între regi și slujitorii zeilor; domeniile regale și cele ale templelor erau muncite de către țărani, care beneficiau și ei de produsele pământului, plătind redevențe. De altfel, Ptolemeii închiriau pământ colonilor greci, iar în punctele strategice, înspre drumurile regatului, au fost instalați coloni militari, care cultivau pământuri ce vor deveni apoi concesiuni ereditare.

AHEEANĂ (liga ~). A luat naștere în secolul al V-lea î. Hr. Douăsprezece târgușoare din Ahaia (regiune din nordul Peloponesului), dintre care cele mai însemnate erau Patras, Dime, Aigai, Aigion și Palena, celebrau la Heliche cultul lui Zeus Hermaios. După ce un cutremur de pământ din secolul al IV-lea a distrus Bura și Heliche, sanctuarul a fost administrat de către Aigion. În secolul al III-lea, această confederație religioasă a căpătat un aspect politic, opunându-se tendințelor imperialiste ale macedonenilor. Pe la mijlocul secolului, Aratos din Sicion a făcut din această ligă puterea preponderentă din Grecia.

La apogeul puterii sale, Liga aheeană, căreia i se alipiseră multe cetăți, cuprindea aproximativ șaizeci de state. Ea era condusă de două adunări: *synodos*, unde se întruneau delegații fiecărei cetăți* și care se ocupa de treburile curente, și *synkletos*, adunare deschisă fiecărui aheean în vârstă de peste 30 de ani care se preocupa de politica externă. Puterea executivă aparținea unor strategi aleși; la început au fost doi strategi, iar după anul 255 î. Hr. numai unul. Membrii ligii au adoptat un sistem comun de monedă*, de greutăți* și de măsuri*.

AHEENI. Sub acest nume sunt desemnate primele populații indo-europene care s-au stabilit în Grecia la începutul mileniului al XI-lea. Aheenii au găsit aici populații cu o civilizație mai avansată decât a lor, populații dintr-o rasă cu totul diferită și vorbind un idiom care le era cu totul străin. Instalarea aheenilor s-a făcut prin violență, distrugeri și incendii marcând trecerea lor. În urma instalării aheenilor, ca stăpâni, printre vechii locuitori a înflorit o nouă formă a civilizației bronzului, pe care arheologii au denumit-o „eladicul mijlociu". Popor de păstori și nomazi, aheenii stăpâneau turme de boi și au introdus în Grecia calul. Moravurile lor erau aspre. Ei se distingeau prin faptul că purtau barbă și prin îmbrăcămintea lor, alcătuită dintr-un șorț și un hiton* cu mâneci scurte, care cobora în cute drepte până la jumătatea coapselor, prin casele lor dreptunghiulare cu megaron, sală comună cu vatră fixă și cu deschizături înguste, menite să-i apere de frig. Se mai distingeau prin gustul pentru simetrie, manifest în ceramica lor. Asemenea celorlalte grupuri indo-europene care i-au urmat — ionienii*, eolienii* și dorienii* — aheenii vorbeau o limbă înrudită cu greaca epocilor istorice. Câteva secole mai târziu, civilizația cretană i-a influențat profund; acest sincretism a dat naștere civilizației numită „miceniană", care ne este cunoscută prin descoperirile arheologice și prin epopeea homerică.

Aheenii au răspândit cultura lor pe coastele egeene ale Asiei Mici, în Cipru și în Siria. Ei au avut relații cu Egiptul, iar unul din grupurile lor a supus Creta. Deși n-au fost totdeauna pașnice, contactele lor cu celelalte popoare înrudite, ionieni și eolieni (stabiliți în general în nordul Peloponesului într-o epocă ulterioară), par să nu fi avut un caracter prea războinic; în orice caz, ele n-au avut urmări păgubitoare în ceea ce privește dezvoltarea civilizației miceniene, ai cărei făuritori au fost aheenii. De altfel și aceștia erau cu siguranță împărțiți în triburi*, iar celula de bază a societății lor era ceea ce se numea genos*. Regii aheeni pe care ni-i înfățișează epopeea homerică domnesc peste un genos întins și domină populațiile indigene, supuse, însă nu reduse la starea de servi, așa cum se va întâmpla în urma invaziei doriene. Chiar dacă ionienii au luptat uneori împotriva aheenilor, care i-au alungat din Egialeea, cele trei popoare, aheenii, ionienii și eolienii, au avut întreprinderi comune și au condus împreună civilizația miceniană la acea culme pe care ea a atins-o la câteva decenii înainte de sosirea în masă a dorienilor. Infiltrându-se în Grecia cu multă vreme mai înainte, dorienii au distrus civilizația aheenilor care, uniți cu ionienii, au emigrat dincolo de mări sau au fost reduși, în Pelopones, la starea de servi, o dată cu populațiile băștinașe pe care le supuseseră și care, de altfel, îi asimilaseră în parte. În epoca istorică, numele de Ahaia a fost păstrat pentru a desemna zona de coastă a golfului Corint, în nordul Peloponesului, unde se refugiaseră cete de ionieni și de aheeni.

AISIMNEȚI → ARBITRAJ, LEGISLATORI, TIRANIE.

ALCAMENE (Alkamenes), *sculptor atenian (secolul al VI-lea î. Hr.)*

Elev al lui Fidias*, Alcamene era considerat cel mai mare după maestrul său, împreună cu care a lucrat cu siguranță la șlefuirea frizelor Partenonului*. Atena avea în templele sale mai multe dintre operele lui Alcamene: pentru sanctuarul lui Hefaistos (care se menține sub numele de Teseion) el a sculptat un Hefaistos și o Atena, o statuie criselefantină* a lui Dionisos pentru un templu nou construit în apropierea teatrului și un Ares pentru templul acestui zeu. Numai din reproduceri ne este cunoscută opera sa *Hermes Propylaios*, maiestuos cap bărbos pus pe un soclu la intrarea în Acropole*. De asemenea *Proene*, expusă astăzi la muzeul din Acropole, ar putea fi o lucrare provenind din atelierul său (ea face parte, probabil, din grupul *Proene și Itys*, menționat de către Pausanias, care ne informează că se găsea prin împrejurimile Partenonului). *Atletul cu disc* de la Vatican și *Ares Borghese* ar putea fi și ele copii romane ale unor opere ale acestui sculptor. După câte se poate deduce din operele care îi sunt atribuite (el a participat poate și la executarea cariatidelor Erehteionului și a grupului Demeter și Core aflat pe friza din est a templului Atenei Niche), Alcamene a știut să îmbine perfect tradiția rigorii (proprie artei sculpturii) cu eleganța sculpturii decorative.

ALCIBIADE (Alkibiades), *om de stat atenian (Atena, 450 – Frigia, 404 î. Hr.).*

Era fiul lui Clinias, din familia nobilă a Alcmeonizilor. Originea, frumusețea, spiritul și darurile sale, precum și încrederea tutorelui său, Pericle*, au făcut ca Alcibiade să dobândească de timpuriu notorietatea. A fost discipol și prieten al lui Socrate*, care i-a salvat viața în cursul bătăliei de la Potideea (432); au participat împreună la bătălia de la Delion (424). După moartea lui Cleon* (422), Alcibiade a intrat în politică și a devenit unul din conducătorii celor care se pronunțau în favoarea războiului. El a izbutit astfel să pună capăt păcii pe care o semnase Nicias* în 421 cu spartanii și care încheiase prima parte a războiului peloponesiac*. A străbătut Peloponesul spre a găsi aliați pentru Atena, apoi a făcut în așa fel ca atenienii să hotărască expediția din Sicilia* (415). Împreună cu Nicias și Lamahos, a condus flota ateniană care a debarcat la Catania, în Sicilia. Însă abia sosit, a venit după el galera sfântă trimisă de atenieni. Trebuia să se întoarcă pentru a răspunde acuzațiile că ar fi mutilat statuile de la răspântiile Atenei (hermeși) și ar fi parodiat misterele de la Eleusis, cu puțin înaintea plecării sale spre Sicilia. În cursul unei opriri a vasului la Turium, în Grecia Mare*, el a izbutit să fugă și s-a refugiat la Sparta, unde a fost oaspetele regelui Agis* al II-lea, pe a cărui soție a sedus-o. A fost nevoit să fugă din nou, ducându-se la Tisaferne, satrapul persan din Asia Mică (412). L-a convins pe acesta să-i părăsească pe spartani și să se alieze cu atenienii. Aceștia l-au rechemat din exil (411). Fără a se întoarce în patria sa, Alcibiade a luat comanda flotei ateniene, a învins dușmanii la Cinosema, Abidos și Cizic și a cucerit orașele Calcedon și Bizanț. A revenit în Atena în 407 triumfător, dar izbânda sa a fost de scurtă durată. În absența sa, locotenentul său Antiohos a fost învins la Notion și, în 406, atenienii i-au retras comanda supremă pe care i-o oferiseră cu un an înainte. Alcibiade s-a retras pe domeniul din Bisantion, în Tracia, iar după căderea Atenei, în 404, s-a refugiat pe lângă satrapul Farnabase. Avea de gând să se prezinte regelui Persiei când, într-o noapte, i-a fost incendiată locuința; Alcibiade a ieșit cu sabia în mână și a fost străpuns de săgețile unor oameni înarmați, trimiși cu siguranță de către Farnabase, la îndemnul lui Lisandru*.

ALCMEONIZI, *mare familie ateniană, care socotea că se trage din Alcmeon, nepotul lui Nestor, considerând astfel că fac parte din Neleizii, care, alungați din Mesenia când au sosit dorienii, și-ar fi găsit refugiu la Atena*.*

Alcmeonizii au ocupat funcții importante; unul dintre ei a fost ultimul arhonte* unic (aprox. 754 î. Hr.). La sfârșitul secolului al VII-lea, unul dintre ei, Megacle, pe atunci arhonte, dovedindu-se sperjur cu prilejul revoltei lui Cilon*, a făcut ca familia să sufere din cauza gravității acestui sacrilegiu și Alcmeonizii au fost alungați din Atena aprox. în anul 595. S-au putut reîntoarce din exil în 560, dar Pisistrate i-a izgonit din nou. Ei au izbutit să dobândească o mare reputație printre greci pentru că, după anul 548, au reconstruit în mod magnific templul de la Delfi și pentru că în anul 510, când a fost alungat ultimul dintre Pisistratizi* și au putut reveni în Atena, șeful familiei lor, Clistene*, s-a aliat cu partidul popular și a dat cetății* o nouă constituție. Un alt Alcmeon, care a trăit pe vremea lui Solon, i-a comandat pe atenieni în războiul sfânt de la Cirha. Pericle* și Alcibiade* aparțineau acestei familii.

ALEXANDRIA, *oraș din Egipt, pe țărmul Mediteranei, întemeiat de către Alexandru* cel Mare în anul 331 î. Hr., în apropierea satului egiptean Rhakotis, în fața ostrovului Faros.*

Alexandria a fost ridicată de către Dinocrate pe un plan octogonal. Devenită cea mai bogată cetate din antichitate și unul dintre cele mai bogate antrepozite ale Mediteranei, Alexandria avea până la 600 000 de locuitori. Insula Faros, situată la mică distanță de țărm și menționată și în *Odiseea*, era legată de oraș printr-o șosea, *Heptastadion*, formând astfel două porturi: la est Portul cel Mare, la vest bazinul numit Eunostos („navigația bună"). Lagizii* au pus să se construiască un șir de palate minunate deasupra mării, Bruhionul, care domina Portul cel Mare. Trupul lui Alexandru cel Mare, îmbălsămat, a fost transportat de la Babilon la Alexandria și depus aici într-un monument, *Soma*. Lagizii, și în special primii doi suverani ai dinastiei, au făcut din Alexandria un strălucit centru de cultură în care s-au întâlnit idei venite din toate colțurile lumii antice, revoluționând concepțiile elenismului în așa măsură, încât perioada care a urmat morții lui Alexandru cel Mare este adesea denumită „alexandrină". De-a lungul marii străzi longitudinale care străbătea orașul de la est spre vest, se desfășurau fațadele templelor și monumentelor publice. Printre acestea, cel mai important era Muzeul* (devenit o pepinieră de savanți și de poeți, care au făcut să evolueze într-un mod spectacular știința* greacă), cu Biblioteca* sa, unde erau adunate toate lucrările cunoscute ale lumii antice. Pe de altă parte, legată fiind prin canale și prin brațele Nilului cu porturile de la Marea Roșie, Alexandria a devenit unul din cele mai importante centre de comerț* ale antichității, vasele comerciale ale Lagizilor mergând până în India de unde urmau să se scurgă bogățiile Asiei. Atelierele meșteșugarilor alexandrini desfășurau o activitate intensă și de o mare originalitate, exportând spre lumea elenică și spre Mediterana occidentală toate bogățiile lor: vase încrustate cu pietre rare, bijuterii, țesături, arme, camee, o lume nouă de obiecte de artă, care vor influența puternic arta imperială romană. În anul 30 î. Hr., romanii au devenit stăpânii Egiptului, ceea ce n-a împiedicat orașul să continue să se îmbogățească și să rămână un focar intelectual activ până la sfârșitul antichității. Aici a luat ființă și una din cele mai mari școli de filosofie ale antichității, neoplatonismul.

ALEXANDRU CEL MARE *(Pella, 356 – Babilon, 323 î. Hr.), fiul lui Filip al II-lea din Macedonia și al Olimpiei.*

A căpătat o educație îngrijită și l-a avut ca preceptor chiar pe Aristotel. Excela în exercițiile fizice și s-a dovedit un elev strălucit și pasionat pentru cunoaștere. La 16 ani, tatăl său i-a încredințat regența regatului, iar după doi ani a luat parte la victoria din Cheroneea*. În 356 a urmat la tron tatălui său, care fusese ucis. În decurs de un an, el a înăbușit răscoalele care izbucniseră în regat, a trecut în Grecia, unde Teba se instalase în fruntea unei coaliții, și-a impus autoritatea prin simpla sa prezență și a făcut în așa fel, la Corint, încât să fie numit general al grecilor. După o campanie până la Dunăre (335), Alexandru s-a întors în Grecia, din nou revoltată, și a nimicit Teba, care era din nou în fruntea răsculaților. În primăvara anului 334, a trecut în Asia Mică cu o armată de 35 000 de oameni. În mai 334 a înfrânt armata satrapilor perși la Granicos, apoi a pus stăpânire pe coastele Asiei Mici. Pătrunzând în interiorul acesteia, el a străbătut Anatolia până la Tars, trecând prin Gordion și Ancyra (Ankara), apoi a ajuns în Siria. Darius al III-lea, regele perșilor, îl aștepta cu o mare armată la Isos. Perșii au fost înfrânți și Darius a fugit, lăsându-și familia în mâinile învingătorului. Alexandru a înaintat de-a lungul coastelor siriene, a asediat orașul Tyr, pe care nu l-a cucerit decât după șapte luni de asediu (august 332). A intrat apoi în Egipt, unde a întemeiat Alexandria. A mers la celebrul templu al lui Zeus-Amon (în actuala oază Kharga), unde a fost recunoscut ca fiu al zeului. În 331 a trecut din nou în Asia, a traversat Eufratul și Tigrul și a înfrânt la Gaugamela (aproape de Arbela, actualul Erbil) noua armată pe care i-o opunea Darius. Învins, regele a fugit în Persia și Alexandru a intrat în Babilon. După aceea a pornit în urmărirea lui Darius, a cucerit Susa și Persepolis, reședințe regale, a dat foc, probabil, acesteia din urmă și a urcat spre nord. Darius a fost asasinat în Media în anul 330 de către Besos, satrapul Bactrianei, care s-a proclamat rege. Alexandru l-a urmărit pe Besos până la munții paropamici (Hindu-Kuș), l-a prins și a pus să fie omorât (329).

În cursul următorilor doi ani, Alexandru a supus popoarele Asiei Centrale și și-a condus armata până la Iaxarta (actualul Sir-Daria). În Bactriana (nordul Afghanistanului) s-a căsătorit cu Roxana, fiica unui prinț bactrian, Oxiarte. Împotriva lui a fost organizat un complot de către un grup de tineri, pe care-i conducea Filotas, fiul lui Parmenion. Armata i-a condamnat și i-a executat. Parmenion, implicat poate pe nedrept în această trădare, a fost asasinat din ordinul lui Alexandru. În anul 327, Alexandru a pătruns în India, a traversat fluviul Indus, l-a înfrânt la Hidaspe pe Porus, puternic suveran local, căruia i-a înapoiat însă statele sale, iar Taxila, alt rege indian, i s-a supus fără luptă. Alexandru a înaintat până la Hifasis, un ultim fluviu înainte de a porni spre teritoriile care îl despărțeau de Gange. Întrucât armata refuza să-l urmeze, Alexandru a trebuit să pună capăt cuceririlor sale. A îmbarcat pe Indus o parte din armata sa, a supus după lupte grele popoarele riverane și a ajuns până la Oceanul Indian în vara anului 326. În timp ce o flotă, condusă de cretanul Nearh, revenea în Persia călătorind de-a

lungul coastelor, Alexandru a hotărât să se întoarcă cu armata sa prin deșerturile Gedrosiei (Balucistan), unde a pierdut mai mulți oameni decât în orice bătălie. A ajuns la Susa în iarna anului 325.

În urma cuceririi Persiei, Alexandru începuse o politică de fuzionare cu perșii, dorința sa fiind să unească omenirea sub sceptrul său într-un singur popor mare. Pentru a marca această voință, el a organizat nunțile de la Susa, în cursul cărora un mare număr de macedoneni s-au căsătorit cu femei persane, el însuși luând de soție pe Barsina, fiica lui Darius. În anul 325, la Ecbatana, și-a pierdut prietenul, Hefestion. Reîntors la Babilon, unde voia să instituie capitala imperiului său, Alexandru pregătea uriașe planuri de cucerire a lumii. Moartea l-a surprins în toiul acestor pregătiri, în vara anului 323; nu se știe dacă a fost otrăvit sau dacă a murit din cauza malariei. El nu-și desemnase un urmaș, dar își lăsase inelul unuia dintre ofițerii săi, Perdicas*. I se atribuie lui Alexandru întemeierea a 60 de orașe, dintre care unele au căpătat numele său.

ALTAR. Existau două feluri de altare, unul numit *homos*, celălalt *eschara*. Homos putea fi construit dintr-o îngrămădire de pământ, dintr-un morman de crengi sau dintr-o grămadă de pietre. Pentru Dedalii, beoțienii ridicau un homos din butuci, care ardeau împreună cu jertfele. Cenușa sacrificiilor, îngrămădindu-se, constituia altarul. Homosurile erau tăiate mai ales din piatră, pătrată, rotundă sau dreptunghiulară și erau prevăzute adesea la fiecare unghi cu un apendice asemenea unor coarne îndesate. Pe fețele laterale erau sculptate ornamente (ghirlande, bandelete, chiar personaje). Existau altare de diferite mărimi și ele se amplasau în general pe un soclu dispus în gradene. Unele construcții aveau proporții gigantice, așa cum era altarul lui Hieron de la Siracuza, cel al lui Zeus de la Olimpia și mai ales altarul lui Eumene din Pergam*, monument înalt de peste 12 m și împodobit cu numeroase sculpturi. Altarele erau plasate pe câmpuri, pe străzi, în piețe, în curțile caselor, precum și în aria sacră a templelor. Pe cele care se aflau în clădiri nu se oficiau decât jertfe fără ajutorul focului. Altarele pe care erau sacrificate animalele erau situate în incinta sacrată, dar în afara clădirii. Un zid scund sau un lanț limita spațiul sacru, care îl despărțeau de spațiile profane. Aceste altare erau înălțate adesea deasupra unor gropi în care se aduna sângele și unde erau întreținute focare (acesta este un sens al cuvântului *eschara*) pentru a arde animalele sacrificate. Numele de *eschara* era dat și altarelor domestice și altarelor care slujeau drept refugiu solicitanților. În sfârșit, se numeau *agyie* altarele în formă de stele, plasate la porțile caselor, în cinstea lui Apolo, protectorul străzilor.

AMASIS, *olar atenian (aprox. 555 – 525 î. Hr.).*

Numele său, de origine egipteană, duce la presupunerea că el venea din comtoarul greco-egiptean de la Naucratis, din delta Nilului. Atelierul său, împreună cu cel al lui Execias, era cel mai renumit din Ceramica*. Ne-au rămas opt vase cu figuri negre semnate de Amasis, pe care se pare că le-a modelat și le-a pictat el însuși, precum și o cupă cu figuri roșii, al cărei pictor n-a fost el. Atunci când nu picta el însuși, lucra cu pictori, cărora le dădea sfaturi deosebit de utile, în așa măsură încât se poate defini o „olărie de Amasis", caracterizată după subiectele sale și după modul de realizare a lor: de pildă, cele două vase pictate de către Lidos. Amasis a introdus în olăria atică cu figuri negre elemente personale: mișcare, pitoresc, peisaj. Subiectele sale erau mai ales mitice și eroice *(Armamentul lui Ahile, Hercule disputând cu Apolo trepiedul delfic...).* Amasis a fost unul din cei mai valoroși reprezentanți ai picturii religioase și epice pe vase.

AMFICȚIONIE, *confederație religioasă sau politică, grupând cetăți învecinate.*

Sunt cunoscute șase amficționii: cea din Beoția*, care unea cetățile din această provincie în jurul sanctuarului lui Poseidon de la Onhestos; cea din insula Calauria, al cărei centru era templul lui Poseidon din această insulă (actualmente Poros) și din care făceau parte Egina, Atena*, Orhomenos, Epidaur, Hermione, Nauplia și Prasiae, ultimele două cetăți fiind înlocuite de către Argos* și Sparta*, după ce le-au anexat (această amficționie a dispărut îndată ce a luat sfârșit epoca arhaică); amficționia de la Argos în jurul sanctuarului lui Apolo Pitianul și care cuprindea state doriene; amficționia de la istmul Corint din care făceau parte, probabil, Corintul*, Argos, Atena, Megara* și Sicion*; în sfârșit, cele mai vestite amficționii și singurele a căror funcționare este cunoscută, sunt acelea de la Delfi* și de la Delos* (pentru ultima → LIGILE DE LA DELOS).

Întemeierea amficționiei de la Delfi era atribuită lui Amfiction. Ea reunea aproape toate popoarele din Grecia clasică: tesalienii, beoțienii, dorienii cu Sparta, ionienii cu Atena, ftioții, focidienii, malienii, locrienii, dolopii, magneții, perhebii, aenianii; acestor douăsprezece popoare li s-au adăugat, după anul 343 î. Hr., aheenii și macedonenii. Confederația era constituită din reprezentanții fiecărei cetăți, *hieromnemoni*, numiți pe un an; ei erau cei care votau, iar fiecare popor, indiferent de puterea sa, nu avea dreptul decât la doi hieromnemoni. Pilagorii erau ambasadorii trimiși de către fiecare cetate pentru a-i apăra interesele în fața adunării, numărul lor nefiind limitat. Delegații se adunau primăvara la Delfi și toamna la Antela, în apropiere de Termopile. Cultele comune erau cele ale lui Apolo Pitianul la Delfi și al Demetrei la Termopile. Sarcinile consiliului erau organizarea Jocurilor pitice*, administrarea bunurilor templului de la Delfi și apărarea intereselor de cult al zeului. În cadrul acestor atribuții, consiliul a hotărât purtarea mai multor războaie sfinte împotriva popoarelor vecine care atentaseră la bunurile sanctuarului. Pe de altă parte, această confederație panelenică a încercat uneori să tempereze certurile dintre cetăți și să rezolve pașnic conflictele dintre ele. După bătălia de la Cheroneea*, amficționia a emis o monedă, prima care a avut un caracter internațional, ca simbol al uniunii dintre greci.

AMFIDROMII, *sărbători cu prilejul nașterii* unui copil.*

Aceste sărbători aveau loc în a cincea zi după naștere și constau dintr-o purificare. Copilul, frecat cu untdelemn și ținut în general de bunica sa, era purtat în fugă în jurul vetrei domestice; se împrăștia peste el apă lustrală, recitându-se rugăciuni. Ceremonia se termina printr-o masă solemnă. Numele* nu se dădea copilului decât în a șaptea zi.

ANAXAGORA (Anaxagoras), *filosof (Clazomene, Ionia, aprox. 500 – Lampsacos, 428 î. Hr.).*

Fiu al lui Hegesibulos, a venit la Atena la vârsta de 20 de ani, pentru a studia filosofia. A fost influențat de doctrinele școlii ioniene și în special de Anaximene*. El căuta cauza tuturor lucrurilor într-o ființă supremă sau, mai degrabă, într-o inteligență primară, *Nous*, care pune în mișcare toate lucrurile, ceea ce prefigurează principiul motor al lui Aristotel. Stabilit la Atena, Anaxagora a fost maestrul și prietenul lui Pericle*. Platon*, care relatează despre aceste legături, îl face pe Socrate să spună, în *Fedra*, că Anaxagora era un „om de știință" și că „după ce a dobândit cunoașterea naturii adevărate a inteligenței și a nebuniei", subiecte ale majorității discursurilor sale, „el a sorbit din acest izvor tot ce era în stare să-l facă să progreseze în arta vorbirii". În astronomie, Anaxagora afirma că Soarele este o sferă imensă de foc și că Luna are aceeași natură ca și Pământul. Din pricina acestei doctrine, Cleon i-a intentat un proces* de nelegiuire, iar Tucidide, fiul lui Melesias (a nu se confunda cu istoricul), a adăugat acuzația de „medism". Se presupune că, dacă nu ar fi intervenit Pericle, Anaxagora ar fi riscat să fie condamnat la moarte. Supus la o amendă de cinci talanți, ceea ce nu însemna puțin, Anaxagora a trebuit să plece din Atena. El s-a retras la Lampsacos, în Ionia, unde se pare că a deschis o școală. După moartea sa și în amintirea lui, populația din Lampsacos a ridicat în agora* un altar închinat Spiritului și Adevărului, iar, potrivit cu dorința pe care o exprimase, ziua aniversară a morții sale a fost serbată de către copiii din școli. Din scrierile sale ne-au rămas numai câteva fragmente.

ANAXIMANDRU (Anaximandros), *filosof (Milet, aprox. 610 – aprox. 546 î. Hr.).*

Fiu al lui Praxiade, el a fost discipolul și urmașul lui Tales*. I se atribuie inventarea gnomonului* și stabilirea primei hărți geografice*. După doctrina sa, cauza materială a lumii era o substanță infinită, eternă, alta decât cele patru elemente. Nașterea și sfârșitul lumilor, care revin la forma lor originală, se datorează unei mișcări veșnice. Lumile sunt nenumărate în infinit, însă sunt pieritoare, ele se succed în decursul timpului sau există un număr nelimitat de lumi în același timp. Cât privește corpurile cerești, ele sunt sfere de foc care pot fi mult mai mari decât Pământul, de pildă Soarele, de 28 de ori mai mare decât planeta noastră. Nu ne-au rămas decât scurte fragmente din scrierile sale, elaborate sub forma unei proze poetice.

ANAXIMENE (Anaximenes), *filosof (Milet, aprox. la mijlocul secolului al VI-lea î. Hr.).*

Nu se știe nimic despre el, în afara faptului că a fost al treilea dintre marii filosofi și oameni de știință milesieni și că era fiul lui Euristratos. După teoria sa, substanța primordială este una și infinită, însă determinată, căci el o asimila cu aerul. Din această substanță s-au născut toate cele existente, atât lucrurile spirituale, zeii, sufletul (care este un suflu), cât și lucrurile materiale. Diferențele dintre stări sunt cantitative, nu calitative. Astfel, când aerul se dilată, el devine foc, în timp ce condensarea lui creează norii, iar când condensarea sporește, dă apa, pământul provenind dintr-o nouă contracție a acestui din urmă element. Corpurile cerești, care sunt mai ușoare decât aerul, sunt susținute în spațiu de aer. Astfel, plecând de la această teorie a rarefierii și a condensării, Anaximene explică diversitatea fenomenelor ce se observă în natură (de pildă, vânturile sunt produse când aerul condensat se precipită ca urmare a unui șoc...).

ANDOCIDE (Andokides), *olar (Atena, a doua jumătate a secolului al VI-lea î. Hr.).*

I s-a atribuit inventarea vaselor pictate cu figuri roșii, dar se pare că, mai degrabă, el a perfecționat acest procedeu, care constituia o noutate. Andocide era olar, dar nu a pictat el însuși; el îndruma pictorul (sau pictorii) din atelierul său. Folosind procedeul figurii negre, a îmbinat cele două tehnici și se dovedește unul dintre cei mai buni reprezentanți ai stilului mixt. Au rămas de la el cincisprezece amfore și două cupe. Șase amfore reprezintă acest stil mixt; adică o latură are figuri negre, iar cealaltă figuri roșii. La una din cupe tehnica figurii negre este utilizată la interior, iar cea a figurii roșii la exterior. Influența ioniană este un element de grație la Andocide, iar tehnica lui este sigură și îngrijită. El a tratat ingenios subiecte tradiționale și mitologice (amazoane, războinici, Hercule și Cerberul, bacante și silene), pe care a știut să le redea expresiv, mai ales grație folosirii celor două procedee.

ANDRON, *partea din casele* greceşti rezervată bărbaţilor. (Ea constă dintr-o curte descoperită, înconjurată de colonade; apartamentele stăpânului şi ale celor ce se aflau în slujba sa erau dispuse în jurul acestor porticuri.)*

ANIMALE. Ele aveau o mare importanță în viața religioasă și familială. Unele specii de animale aparțineau cultului zeilor sau le erau consacrate. La Apolonia, turme de berbeci erau socotite proprietatea lui Helios, zeul-soare; la argieni, caii erau consacrați Herei, iar la Samos această zeiță avea în pădurile sale sfinte turme de păuni. O căprioară era crescută în sanctuarul Despoinei, la Licosura, în Arcadia*, în aceeași regiune, șopârle erau destinate lui Pan. Câinele era animalul lui Asclepios, vulturul al lui Zeus, iar porumbița a Afroditei. Pe de altă parte, animalele erau considerate jertfele cele mai plăcute zeilor. Caii erau jertfiți lui Poseidon la argieni, iar în insula Calauria lui Helios, la rodieni. Erau jertfiți asinii lui Priap, la populația din Lampsacos, în Asia Mică. Câinii erau destinați Hecatei, dar în Sparta* ei erau jertfiți pe altarul lui Ares. Zburătoarele (cocoșii pentru Asclepios), vânatul, animalele sălbatice erau strangulate sau arse, în anumite ocazii sau în cursul diferitelor sărbători. Se cunosc sacrificiile* de animale domestice, care erau practicate în mod obișnuit, în special hecatombele, care, la origine, reprezentau jertfirea a o sută de boi. Animalele erau folosite și pentru ghicit: vulturul, mesagerul lui Zeus, indica, după direcția în care zbura, voința zeului. Prezicerile date de zburătoare — bâtlani, șoimi, vulturi — erau interpretate după poziția lor la dreapta sau la stânga observatorului, partea dreaptă fiind cea prielnică, iar stânga nefastă. Corbii, turturelele dezvăluiau viitorul prin felul cum cârâiau sau triluiau, iar la Dodona* porumbeii au slujit drept oracole*. În afară de faptul că aveau un caracter sacru, animalele erau și tovarăși ai omului. Câinele și calul aveau dreptul la toate prețuirile. Atenienii și mai ales tebanii își îngrijeau cu drag caii. La Teba* s-au înălțat un mare număr de stele reprezentând cai și călăreți. Se mai știe că Alexandru cel Mare ținea atât de mult la calul său, Bucefal, încât a întemeiat în India un oraș în locul în care acesta a murit. Câinii erau prețuiți și mai mult. Istoria lor începe cu Argos, câinele

credincios al lui Ulise. Îi regăsim apoi frecvent pe stele ca tovarăși ai omului, iar în epoca clasică câinii mici de la Melita făceau furori la greci, la fel ca basetul sau teckelul în zilele noastre. Pisica era aproape ignorată de către greci, iar numele său era confundat cu cel al nevăstuicii. În epoca elenistică, copiilor și tinerilor le plăcea să mângâie animalele cele mai ciudate: capra, cu care se joacă o tânără femeie de pe o stelă, iepurele, căruia i se construiește un mormânt, precum și lăcusta sau greierele, pentru care se împletesc din stuf mici cuști.

ANTALCIDAS, *general (navarc, conducător al flotei) spartan, fiu al lui Leon.*

Este cunoscut mai ales pentru tratatul pe care l-a încheiat cu Persia în anul 386 î. Hr. (pacea lui Antalcidas). El s-a deplasat la Susa spre a obține un acord cu regele Artaxerxe, în urma căruia toate orașele grecești din Asia Mică erau date regelui Persiei, cu excepția orașelor Lemnos, Imbros și Sciros, posesiuni ateniene. În schimb, toate celelalte orașe din Grecia deveneau independente. Acest tratat, încheiat cu Sparta, pe vremea aceea cetate* de mare importanță în Grecia, a fost comunicat ambasadorilor Tebei, Corintului, Argosului și Atenei, convocați la Sardes de către satrapul din Lidia. Cetățile ostile termenilor tratatului erau amenințate că vor fi atacate pe pământ și pe mare de către perși, aliați cu lacedemonienii și cu ceilalți semnatari ai tratatului. Se pare că acest Antalcidas ar fi cel despre care vorbește Plutarh: primit la curtea lui Artaxerxe, regele Persiei, Antalcidas l-ar fi onorat în mod deosebit pe spartan în cursul unui banchet, oferindu-i, după ce l-a îmbăiat în parfumuri, coroana de pe capul său. După acest tratat umilitor, semnat totuși cu acordul aproape a tuturor cetăților grecești, Antalcidas, disprețuit de toată lumea, s-a sinucis prin înfometare.

ANTESTERII, *sărbători dionisiace celebrate în vechea Grecie.*

Aceste sărbători de la sfârșitul lunii februarie, în care se celebra trezirea naturii după somnul de iarnă și după fermentarea deplină a vinului, durau trei zile. În cursul primei zile, numită *pitigia,* se gusta vinul ultimei recolte, păstrat în *pitoi*. A doua zi avea loc sărbătoarea urcioarelor *(choes),* se formau cortegii dionisiace și se dădea un premiu celor mai buni băutori; de asemenea, se mergea spre a face libații cu vin pe morminte. Se considera că în cursul acestor zile sufletele morților rătăceau în afara Infernului. Mai aveau loc ceremonii într-un templu care nu se deschidea decât cu acest prilej. A treia zi era numită *chitre,* sau Sărbătoarea marmitelor, căci i se ofereau lui Hermes Htonianul vase *(chitroi)* pline cu hrană fiartă. În această zi aveau loc jocuri și concursuri.

ANTIGONOS. 1. Ciclops, rege din Asia (m. 301 î.Hr.), fiul lui Filip din Elimi. A fost unul din locotenenții lui Alexandru*. După moartea lui Alexandru, la împărțirea imperiului, lui Antigonos i-au revenit provinciile Licia, Frigia și Pamfilia. A pornit la luptă împotriva lui Perdicas*, care a fost ucis în 321. După aceea l-a învins pe Eumene* în urma a trei ani de lupte. Împreună cu fiul său Demetrios* Poliorcete, el s-a luptat cu Lisimah*, cu Casandru*, cu Seleucos* și cu Ptolemeu*. După ce a învins flota lui Ptolemeu în anul 306, în apropiere de Cipru, și-a luat titlul de rege. Și-a pierdut viața în bătălia de la Ipsos*. — 2. Gonatas, rege al Macedoniei (Gonoi, Tesalia, 320 – 240-239 î. Hr.), fiul lui Demetrios Poliorcete. A luat titlul de rege în anul 283, dar nu a intrat în posesia tronului decât în anul 277. Alungat de către Piros, regele din Epir, apoi de către fiul său Alexandru, el și-a recucerit tronul în anul 272. l-a urmat la tron Demetrios al II-lea. —3. Doson, rege al Macedoniei (280–220 î.Hr.), fiul lui Demetrios din Cirene și nepot al lui Demetrios Poliorcete. A luat tronul la moartea fratelui său Demetrios al II-lea, în locul fiului acestuia, Filip. Prin victoria de la Selasia, în anul 221, asupra lui Cleomene*, regele Spartei, el a apărat Liga aheeană*, a cucerit Sparta și a restabilit supremația macedoneană.

ANTIFIL (Antiphilos), *pictor grec (Naucratis, Egipt, a doua jumătate a secolului al IV-lea).*

Antifil a fost rivalul lui Apele, pe care l-a calomniat față de Ptolemeu* Soter, regele Egiptului. El a introdus arta caricaturii, ridiculizând pe un anume Grilos (de aici a venit numele de „grile“, dat portretelor satirice). Antifil a excelat în redarea clar-obscurului; în această privință este citată o pictură a sa, reprezentând un copil suflând peste un foc care luminează un frumos apartament precum și fața copilului.

ANTIOH (Antiochos), *nume purtat de treisprezece regi din dinastia Seleucizilor* și de patru regi din Comagene (regiune din nordul Siriei), care trăiau în orbita romană la începutul erei creștine.*

ANTIOHIA (Antiokheia), *oraș din Siria, situat pe malul stâng al Orontelui, într-un șes fertil.*

Orașul a fost întemeiat în anul 301 î. Hr. de către Seleucos* Nicator, care i-a dat acest nume în cinstea fratelui său, Antioh. El l-a populat în parte cu locuitorii unui oraș vecin numit Antigonia, după numele întemeietorului său, Antigonos* Ciclops. Situată la răspântia drumurilor care legau Asia Mică cu Siria, Antiohia a devenit capitala regatului Seleucizilor, care au ridicat aici numeroase monumente și au făcut dintr-însa rivala Alexandriei* din Egipt. Asemeni Alexandriei, ca și majorității orașelor elenistice, Antiohia a fost construită după un plan ortogonal și a fost mărită treptat de către diverșii regi ai dinastiei, depășind de fiecare dată meterezele sale inițiale și ajungând chiar până la poalele joase ale muntelui Silpos, care o domina. Orașul era străbătut de o stradă lungă, mărginită de porticuri, care se întindea de la poarta dinspre Alep până la poarta spre Dafne (aceasta, aflată la mică depărtare, era o insulă de verdeață în mijlocul unor izvoare și cascade, unde se înălța un celebru sanctuar al lui Apolo). Apeducte aduceau Antiohiei apa din munții învecinați. Cucerită de către romani în anul 64 î. Hr., Antiohia a devenit reședința legatului din Siria. Sub ocupația romană, orașul a continuat să fie înfrumusețat, îmbogățindu-se cu alte temple, cu fântâni, cu piețe publice (două agore grecești și un forum), cu palate și bazilici, precum și cu un teatru și un amfiteatru. Orașul a continuat să se mărească, în pofida numeroaselor seisme care au culcat la pământ, în repetate rânduri, monumentele sale; de fiecare dată ele au fost curând reconstruite. În secolul al III-lea, străzile principale au fost pavate. Din această perioadă (secolele al III-lea și al IV-lea) datează majoritatea frumoaselor mozaicuri care serveau drept pavimente pentru locuințele bogătașilor, regăsite în oraș și în împrejurimile Dafnei. În Antiohia a fost folosit pentru prima dată numele de creștin.

ANTIPATROS, *general macedonean (390 – 319 î. Hr.).*

Om de încredere al lui Filip și al lui Alexandru cel Mare, care i-a încredințat regența în regatul Macedoniei în anul 334, când a pornit spre Asia. Antipatros a pacificat Tracia și a luptat cu succes contra lacedemonienilor; aceasta n-a împiedicat-o pe Olimpia, mama lui Alexandru*, să-l înlocuiască cu Crater*. La moartea lui Alexandru, Antipatros a pornit un război împotriva grecilor care doreau să-și redobândească independența (războiul lamiac) și a fost asediat în Lamia. A scăpat datorită ajutorului dat de Leonatos și de Crater și i-a putut învinge pe greci la Cranon (322). Antipatros a avut de dus lupte contra lui Perdicas* și a fost numit tutorele familiei lui Alexandru. Pe patul de moarte, el a încredințat lui Polisperhon* regența în regatul Macedoniei și tutela copiilor lui Alexandru, în detrimentul propriului său fiu, Casandru*.

APATURII, *sărbătoarea principală a fratriilor.*

Apaturiile durau trei zile, în cursul lunii Pianepsion (octombrie) și reuneau toți copiii familiilor existente în fratrii*. Un copil născut în cursul anului era introdus în fratria tatălui în a treia zi a Apaturiilor, zi care era numită *koureotis*.

APE. Regiunile muntoase ale Greciei erau bogate în izvoare, dar apa lipsea uneori când cetățile erau situate într-o regiune aridă. Orașele așezate pe malul râurilor, precum Sparta* în apropiere de Eurotas, nesuferind de acel regim de uscăciune alternând cu perioade de ploi torențiale, regim curent pe țărmurile Mediteranei, nu aveau greutăți în privința alimentării cu apă. Dar numeroase cetăți, îndeosebi cele ridicate pe înălțimi stâncoase, nu erau alimentate decât prin cisterne care adunau apa de ploaie. Casele particulare aveau propria lor cisternă și, în plus, erau amenajate cisterne mari pentru cei ale căror așezări erau lipsite de cisternă. În multe orașe alimentarea cu apă se făcea prin fântâni publice. Acestea proveneau din captarea a unui izvor, precum fântâna Kaliroe de la Atena*, dar extinderea orașelor i-a silit pe locuitori să-și aducă apa de la izvoare îndepărtate cu ajutorul apeductelor. Astfel, în secolul al VI-lea î. Hr., Pisistratizii* au adăugat izvorului Kaliroe apa adusă printr-un apeduct de 4 km, ceea ce le-a îngăduit să împartă debitul în nouă guri, de unde numele de Eneacrounos dat de atunci acestei fântâni.

Fântânile și apeductele erau puse sub supravegherea unor epimeleți*, iar cei care murdăreau apa spălându-se în ea sau adăpând vitele riscau pedepse foarte aspre.

APELA, *adunare consultativă a poporului, la Sparta*.*

La apela luau parte toți spartanii în vârstă de peste 30 de ani. Ei se adunau când era lună plină, într-o clădire numită *skias*, deci în fiecare lună. (La origine, adunarea se ținea în aer liber.) Participanții alegeau pe magistrați și pe senatori și, teoretic, rezolvau chestiunile referitoare la război și pace. Poporul își exprima opinia prin aclamații. De fapt, el se mărginea la a accepta sau a respinge, fără discuții, propunerile care i se făceau.

APELE (Apelles), *pictor (Cos sau Colofon, a doua jumătate a secolului al IV-lea î. Hr.).*

A fost unul din cei mai vestiți pictori greci și contemporan cu Alexandru cel Mare, care nu voia să fie pictat decât de către el. Deși cunoscut deja, Apele a mers să lucreze sub conducerea maeștrilor din Sicion*, astfel că este inclus în școala de pictură din acest oraș. Se cunosc mai multe portrete ale lui Alexandru realizate de Apele, dintre care cel mai renumit îl reprezintă pe cuceritor zvârlind fulgerul, asemenea lui Zeus; apoi un Hercule, o Artemis și o Afrodită Anadiomene ieșind din valuri, care i-ar fi fost inspirată de renumita curtezană Frinea; după relatarea lui Pliniu cel Bătrân, pictura reprezenta zeița când își răsucea părul, apa ce țâșnea formând în jurul ei o ceață argintie. Apele a dezvoltat în subiectele sale mai ales simțământul grației. Era pictorul cel mai vestit din vremea sa; pânzele sale se vindeau foarte scump. El le supunea criticii opiniei publice și accepta să corecteze erorile ce îi erau semnalate de către trecători. (Este celebră anecdota despre cizmarul care, explicând pictorului forma corectă ce trebuia dată încălțămintei, a pretins să fie modificate și alte părți ale unui tablou. Pictorul l-a oprit, zicându-i: „Cizmarule, nu mai sus de încălțăminte!") Cea mai cunoscută operă a lui Apele este *Calomnia*, o alegorie pe care a descris-o Lucian. Desenator remarcabil, el își îmbunătățea continuu stilul și metodele. După diferite cercetări, el n-a pictat decât cu patru culori: alb, roșu, galben și negru, culori fundamentale utilizate în pictura pe vase. După ce își termina tablourile, le acoperea cu un fel de lac, care dădea un plus de strălucire culorilor sale și le apăra de praf.

APOLODOR (Apollodoros) zis Schiagraful, *pictor (Atena, secolul al V-lea î. Hr.).*

Apolodor a inițiat o revoluție capitală în pictură, aceea de a înfățișa corpurile și din profil; până la el unele părți ale corpului erau reprezentate totdeauna din față (ochii, bustul). A inventat și arta tonurilor estompate pentru contururi și a folosit cu dibăcie jocurile de umbre, de unde porecla de skiagraf. Tablourile sale se deosebesc de cele ale contemporanilor săi prin naturalețe și noutate.

APOLONIOS (Apollonios) **DIN PERGA,** *matematician (Perga, Asia Mică, aprox. 262 – aprox. 180 î. Hr.)*

A fost unul din cei mai mari matematicieni ai antichității, fiind poreclit „Marele geometru". A profesat la Alexandria*, apoi la Pergam*, pentru a reveni după aceea la Alexandria. Cunoaștem lucrările sale numai prin titlurile lor și prin câteva notații scurte (lăsate de Papus din Alexandria, din secolul al IV-lea): *Cu privire la tangente, Cu privire la determinarea unei secțiuni, Cu privire la Cochlios* etc. Ne-a rămas totuși o mare parte din tratatul său privitor la *Secțiunile conice*. Datorită acestui tratat, Apolonios este considerat a fi unul din inventatorii trigonometriei.

ARATOS, *strateg al Ligii aheene (Sicion, 271 – Aegion, 213 î. Hr.).*

Când Aratos era copil, a fost asasinat tatăl său, Clinias. Crescut la Argos*, Aratos a revenit la Sicion când avea 20 de ani și l-a alungat pe tiranul orașului. A făcut ca patria sa să intre în Liga aheeană*, fiind numit strateg al acesteia. Vreme de zece ani a rămas stăpânul ligii; s-a aliat cu Ptolemeu al II-lea din Egipt și a acționat pentru eliberarea Peloponesului de sub jugul străin. În anul 243 Aratos a alungat garnizoana macedoneană din Acrocorint și a introdus Corintul* în ligă. A luptat împotriva etolienilor, apoi s-a aliat cu aceștia contra lui Demetrios al II-lea din Macedonia (238), dar a fost învins în anul

233 la Filakia, în apropiere de Tegea. Întrucât etolienii îl părăsiseră, el a restabilit situaţia prin diplomaţie, iar în anul 229 a făcut să intre în ligă Argosul şi Hermione. Curând Aratos s-a confruntat cu Cleomene* din Sparta şi a cerut în lupta contra acestuia ajutorul lui Antigonos* Doson; victoria acestuia la Selasia (în anul 222) a restabilit influenţa macedoneană în Pelopones. În anul 220, învins de către etolieni la Cafies, Aratos s-a retras la curtea lui Filip al V-lea, urmaşul lui Antigonos, dar era atât de incomod pentru noul rege, încât acesta a pus să fie otrăvit când s-a întors în Pelopones.

ARBITRAJ ÎNTRE CETĂŢI (pentru arbitrii publici sau privaţi la Atena → DIAETEŢI). Înainte de a porni la un război sau atunci când un război se prelungea, se întâmpla ca părţile să fie de acord să aducă diferendul lor în faţa unui arbitru. Acesta putea fi un oracol, un tribunal, mai multe persoane desemnate în acest scop sau un personaj cu mare prestigiu. Arbitrul fixa ziua şi locul judecăţii; părţile în cauză îşi desemnau mandatarii (sindicii), care veneau să le susţină pretenţiile. Arbitrul dădea hotărârea, care uneori era înscrisă pe coloane sau pe bucăţi de marmură, iar adversarii puteau depune un jurământ că vor executa sentinţa. Înainte de a porni primul război contra Spartei*, mesenienii au propus ca litigiul să fie adus în faţa areopagului* Atenei* sau a amfictioniei* argiene. În Asia Mică şi în insulele vecine, *aisimnetii* erau tirani (→ TIRANIE) şi legislatori, în general desemnaţi de către părţi în urma unui compromis şi însărcinaţi să reglementeze echitabil drepturile şi să servească drept arbitri între grupări. Astfel, Pitacos* a fost chemat la conducerea Mitilenei, în insula Lesbos, şi a fost numit aisimnet pentru a fi arbitru între partide. Milesienii, deşi căzuţi sub jugul perşilor, au cerut parienilor arbitrajul, pentru a pune capăt luptelor dintre partide, care duseseră la pierderea cetăţii*. Periandru din Corint* a fost chemat de către Trasibul, tiranul din Milet*, pentru a reglementa diferendul dintre Milet şi Aliates, regele din Lidia; de asemenea el a fost ales de către Pitacos şi de către atenieni pentru a reglementa litigiul acestora cu mitilenienii în privinţa Sigeei. Temistocle* a arbitrat şi el conflictul dintre Corint şi Corceira în privinţa promontoriului de la Leucade. Se întâmpla totuşi ca una din părţi să refuze arbitrajul; astfel, corintenii au refuzat să fie remis oracolului* de la Delfi dreptul de a decide în conflictul care îi opunea corcirienilor în privinţa coloniei de la Epidamne. Există şi exemple care atestă că, după ce accepta un arbitru, una din părţi refuza să-i aplice hotărârile; a fost cazul tebanilor care, nemulţumiţi de hotărârea Corintului în diferendul pe care îl aveau cu atenienii cu privire la Plateea, au pornit totuşi război şi au fost învinşi de către atenieni.

ARCADIA, *regiune a Peloponesului**.

Este acoperită în cea mai mare parte de munţi. Limitată la nord de Ahaia, la est de Argolida, ea nu este fertilă decât la sud, către Mesenia* şi Laconia*, şi la vest, înspre Elida. Protejaţi de munţi, arcadienii au suferit puţine schimbări şi au scăpat de năvălirea doriană. Ei au luat partea mesenienilor contra Spartei, în cursul războaielor din Mesenia. Vreme îndelungată arcadienii au trăit în mici târguri autonome, demele* (fiecare având demiurgii* săi), luptând adesea unele împotriva altora. Grupuri de cătune formau cetăţi independente şi rivale, Cleitor, Mantineea*, Tegeea, Orhomenos. În secolul al VII-lea î. Hr., Aristocrates a încercat să constituie un regat arcadian având cetatea Orhomenos drept capitală, dar n-a izbutit. Totuşi cultul lui Zeus Licaios, în apropiere de Licosura, reprezenta o legătură religioasă între arcadieni, care se adunau în cinstea lui. După bătălia de la Leuctra*, Epaminonda* a încercat să unească provincia şi a întemeiat Megalopolis, care să-i fie capitală. Anexată de către Liga aheeană*, Arcadia a devenit provincie romană.

Locuitorii din Arcadia se ocupau de creşterea vitelor, de cultivarea cerealelor în văi şi practicau vânătoarea. Pan, Artemis, Zeus Licaios erau divinităţile cele mai celebrate. Locuitorii, numiţi pelasgi sau indigeni de către ceilalţi greci, coborau direct din ocupanţii preistorici şi din aheenii* refugiaţi acolo când a avut loc năvălirea doriană; se considerau pe bună dreptate poporul cel mai vechi din Grecia.

AREOPAG. Acest tribunal, care îşi trăgea numele de la colina lui Ares, unde îşi avea sediul Atena, era însărcinat, la origine, să vegheze asupra felului cum administrau funcţionarii publici şi asupra moravurilor cetăţenilor. Solon* i-a extins atribuţiile; înalta sa supraveghere se exercita asupra administrării statului, cât şi asupra deliberărilor adunărilor; în plus avea şi însărcinarea de control al educaţiei. În secolul al V-lea î. Hr., Efialte, în acord cu Pericle*, i-a retras dreptul de supraveghere asupra gestiunii treburilor publice şi nu i-a lăsat decât jurisdicţia în materie de crime. În următorul secol, sub Euclid, tribunalul şi-a recăpătat vechile sale atribuţii. Totuşi puterea sa era limitată, iar cazurile dificile le deferea eclesiei* sau heliaştilor, el rezervându-şi rolul de acuzator. Se mai întâmpla ca el să deschidă anchete contra unor particulari, fie din proprie iniţiativă, fie în urma unor acuzaţii. Acţiunea sa se extindea şi împotriva leneşilor şi a risipitorilor. În sfârşit, una din atribuţiile sale principale era de a apăra religia statului şi, împreună cu helieea*, se ocupa de procesele* de impietate. Areopagul a rămas celebru prin înalta sa ţinută morală, care n-a slăbit în cursul perioadelor de corupţie a moravurilor. La origine el era alcătuit din eupatrizi* şi Solon a vrut ca membrii săi să fie recrutaţi dintre arhonţii* care şi-au încheiat activitatea. Când arhontatul a devenit o instituţie democratică, membrii areopagului proveneau din toate păturile societăţii, dar acest tribunal şi-a menţinut prestigiul moral, mai ales pentru că, păstrându-şi funcţia toată viaţa, areopagiţii erau în majoritate oameni bătrâni.

ARGINUSE, *mici insule pe ţărmul Eolidei (Asia Mică) în faţa oraşului Mitilene.*

Aceste insule sunt vestite datorită victoriei navale pe care atenienii au repurtat-o asupra spartanilor, în largul coastelor lor, în anul 406 î. Hr. Totuşi, când generalii atenieni s-au întors în patrie, ei au fost acuzaţi şi condamnaţi la moarte, deoarece nu îndepliniseră acea datorie sfântă care consta în a culege morţii şi răniţii împrăştiaţi pe mare.

ARGOLIDA (Argolis), *regiune din nord-estul Peloponesului*, mărginită la nord de teritoriul Corintului*, la vest de Arcadia*, iar la sud de Laconia**.

Această regiune maritimă are coaste stâncoase şi cu conturul neregulat, foarte întinse, iar interiorul este mai ales muntos (munţii Arahnaeus, Artemisius, Partenius). Regiunea de la Lerna şi de la Argos*, udată de Inahos, era mlăştinoasă, însă a fost amenajată încă din epoca preistorică

pentru culturi și pentru creșterea vitelor. A fost un centru de creștere a cailor. Populată încă din epoca neolitică, regii aheeni* din Micene au stabilit în Argolida un regat puternic, suveranul cel mai puternic al acestuia fiind Agamemnon. Ocupată de către dorieni*, Argolida a fost împărțită în patru regiuni în epoca istorică: Argis, Epidauria, Troezenia și Hemionis. Argos, care domina regiunea Argis, s-a extins în detrimentul orașelor Micene, Nauplia (din care a făcut portul său) și Asinea. Epidaur, construit la golful Saronic, a colonizat Egina, s-a aliat cu Sparta în cursul războiului peloponesiac* și a fost alipit de Argolida abia de către romani. Caii săi erau vestiți prin frumusețea rasei lor. Epidaur administra sanctuarul învecinat, dedicat lui Asclepios. Troezenia, patria lui Tezeu, a fost aliată cu Atena cu mult înainte de a trece de partea Spartei* și de a fi supusă de către macedoneni și apoi de către romani. Ea era închinată lui Poseidon, în timp ce Hermionia avea un sanctuar vestit al zeiței Demeter Htonia. Ocupată de către dorieni, apoi de către argieni, Hermionia a fost încorporată Ligii aheene* de către Aratos*, înainte de a deveni romană.

ARGOS, *oraș din Pelopones*, cel mai important după Sparta*.*

Potrivit legendei, Argos a fost întemeiat de către Inahos, regele pelasgilor, și era socotit drept cea mai veche cetate* din Grecia. Integrat imperiului aheean* de la Micene, Argos a fost guvernat de către regii heraclizi după năvălirea doriană. În epoca arhaică, Argos s-a aflat în fruntea ligii cetăților doriene din Pelopones, al cărei centru se afla în templul său dedicat lui Apolo Pitaios. Cetatea a atins apogeul în secolul al VIII-lea î. Hr. sub regele său, Fidon. Apoi a fost guvernată de o oligarhie* și a disputat cu Sparta dominarea Peloponesului. Aliată cu Atena în timpul războiului peloponesiac*, cetatea Argos a fost învinsă de către spartani la Mantineea (în anul 418). La începutul secolului următor a fost dominată de luptele intestine dintre oligarhi și democrați, fiind apoi supusă unor tirani. În secolul al III-lea, Argos a intrat în Liga aheeană* și a fost cucerit de către romani în anul 146. Pe înalta sa acropole se afla templul lui Zeus Larisaios; alături de sanctuarul lui Apolo, zeița Atena avea și ea un cult propriu, dar marea divinitate protectoare a orașului Argos era Hera, al cărei templu celebru, numit Heraion, era situat între Argos și Micene.

ARHIMEDE (Archimedes), *matematician (Siracuza, 287 – id., 212 î. Hr.).*

A fost inițiat în astronomie de către tatăl său Feidias și l-a avut ca tovarăș de studii pe Conon din Samos (astronom și matematician ale cărui lucrări s-au pierdut). Rămas în legătură cu el, Arhimede ne relatează, în prefața lucrării sale *Despre cvadratura parabolei*, adresată lui Dositeu, că îl prețuia mult pe Conon și îi arăta unele teoreme înainte de a le publica. Arhimede a plecat în Alexandria*, unde a publicat mai multe lucrări și a inventat șurubul infinit. În timpul asedierii Siracuzei* de către generalul roman Marcellus, a inventat numeroase instrumente care au ținut în loc flota romană, dar a fost ucis de către un soldat roman, când orașul a fost cucerit. El este întemeietorul mecanicii raționale și, după tradiția care deosebea pe savanții siracuzani pe care o criticase deja Platon*, folosea pe plan practic descoperirile sale teoretice. Arhimede a făcut studii celebre asupra hidrostaticii, catoptricii și astronomiei*. El a construit două planetare, dintre care într-unul, cu un singur motor, transmitea mișcarea cu un curs inegal a unor astre. Dintre lucrările sale ne-au rămas: *Despre măsurarea cercului, Despre conoizi și despre spiroizi, Despre spirale, Despre echilibrul planurilor, Despre cvadratura parabolei, Despre metoda relativă la teoremele mecanice, Despre corpurile care plutesc* și *Arenarul*, lucrarea cea mai importantă pe care o avem cu privire la astronomie.

ARHITAS (Archytas) **DIN TARENT,** *filosof, matematician, bărbat de stat (Tarent, aprox. 430 î. Hr. – 360 î. Hr.).*

Filosof pitagorician, el a guvernat Tarentul mulți ani și a fost prietenul lui Platon*, pe care l-a salvat de încercarea lui Dionisios, tiranul Siracuzei, de a-l omorî. Este posibil să fi pierit în cursul unui naufragiu în Adriatica. El este unul din întemeietorii mecanicii științifice, primul care a scris despre acest subiect. A redactat și un tratat *Despre matematici*. Nu ne-au rămas din operele sale decât câteva analize ale lui Porfir și Boețiu. Arhitas a construit mai multe aparate automate, printre care un porumbel care zbura.

ARHITECT. Arhitectul era și antreprenor. El conducea muncitorii angrenați în diferitele construcții și adesea nu putea fi deosebit de aceștia. Nu se știe ce pregătire avea arhitectul, dar sunt informații că uneori se înregistrau plângeri cu privire la ignoranța sa. Se pare că arhitectul nu se bucura de o reputație deosebită. Doar când se distingea prin lucrări de amploare i se recunoșteau meritele, dar arhitectul n-a ajuns niciodată la notorietatea pictorilor sau a sculptorilor. Arhitectul era plătit în general de către comanditarul său după ziua de muncă, dar primea uneori sume mari la comanda sau la sfârșitul lucrărilor, așa cum a fost cazul lui Euforbios în secolul al IV-lea î. Hr. De multe ori arhitecții erau și sculptori; totdeauna ei lucrau în strânsă colaborare cu pictorii și cu sculptorii desemnați să decoreze monumentele publice și religioase.

În afară de cei care s-au distins într-o altă artă, se știe prea puțin despre viața arhitecților ale căror nume ni le-a lăsat Grecia; ei au fost totuși destul de numeroși, iar unele nume rămân legate de câteva lucrări de mare importanță. Epoca preelenică ne-a lăsat legenda lui Dedal, constructor al labirintului de la Cnosos, precum și numele lui Trofonios și al lui Agamede, cărora li se atribuie construirea templului de la Delfi*, a Tezaurului lui Minias de la Orhomenos, și a celui de la Hiriea. Aceste personaje nu par însă să fi avut realitate istorică. Trebuie așteptat secolul al VI-lea î. Hr. pentru a regăsi nume recunoscute de arhitecți.

Roecos din Samos, turnător și arhitect, a construit Heraionul din Samos, iar concetățeanul său Teodor, care era și el turnător și gravor, a fost chemat să înalțe templul „B“ din Efes. Tradiția le atribuie, în colaborare cu Smilis din Egina, construirea labirintului de la Lemnos. Hersifron din Cnosos și fiul său Metagene au construit în jurul anului 580 primul Artemision din Efes, folosind pentru prima oară ordinul* ionic. Policrate, tiran al orașului Samos și mare constructor, l-a chemat pe lângă dânsul pe Eupalinos din Megara pentru a concepe unul din cele mai mari apeducte subterane din antichitate. Secolul următor este de o rodnicie incomparabilă. Hipodamos din Milet a reclădit Pireul, răspândind în acest fel planul ortogonal în lumea greacă. Coroebos

a început construirea templului de la Eleusis, pe care l-au terminat Xenocle din Atena și Metagene din Xipete (Atica). Calicrate și Ictinos și-au împărțit gloria construirii Partenonului*, capodoperă de subtilitate, în care lumina se deformează în jocul liniilor curbe. Tot Ictinos a fost chemat în Arcadia pentru a înălța templul lui Apolo din Figalia (templul lui Basae), în timp ce artiștii atenieni au terminat templul lui Zeus de la Olimpia, început de un arhitect din Elida, Libon. Cleaetas a muncit la hipodromul din Olimpia, iar Mnesicle a înzestrat intrarea Acropolei* din Atena cu splendide propilee. Policlet* din Argos a construit teatrul din Epidaur și tolosul vecin, în timp ce în secolul următor un alt sculptor nu mai puțin celebru, Scopas*, a înălțat pentru tegeați templul Atenei Alea, în care a folosit ordinul corintic, recent imaginat de către Calimah*. Paeonios din Efes și Dafnis din Milet* au construit în secolul al IV-lea templul Didimei, iar Pitios templul Atenei de la Priene (aprox. 334). Macedoneanul Dinocrate a trasat planul Alexandriei* a cărui construcție a început la sfârșitul secolului, în timp ce Filon a ridicat o colonadă în apropierea templului de la Eleusis* și edifica la Pireu un arsenal pentru 1 000 vase, căruia i-a dat foc Sylla în secolul I î. Hr. Perioada elenistică ne-a lăsat numele unor arhitecți precum Diognete din Rodos, Epimah din Atena. Sostrate din Cnidos a înălțat farul din Alexandria pentru Ptolemeu Soter; la cererea lui Ptolemeu Filadelful, Fenix a săpat un canal pentru a transporta pe calea apei un obelisc la Alexandria. Hermogene a ridicat temple la Teos și la Magnesia, iar Targelios din Trales a răspândit ordinul corintic, care avea să predomine. În cursul perioadei romane, este cunoscut și Batrahos din Lacedemonia, care a înălțat împreună cu Sauras templele porticului de la Octavia (secolul I î. Hr.) și mai ales Apolodor din Damasc, care a construit la Roma Forumul lui Traian și a aruncat peste Dunăre un pod fabulos.

În timp ce pictorii obțineau uneori sume exorbitante pentru operele lor, arhitecții erau prost plătiți, doar ceva mai mult decât muncitorii care lucrau sub ordinele lor. Către sfârșitul secolului al V-lea î. Hr., arhitectul Erehteionului căpăta o drahmă atică pe zi, ceea ce reprezenta în acea epocă salariul muncitorilor. La începutul secolului următor, arhitecții care lucrau la Eleusis obțineau zilnic două drahme atice. La mai puțin de jumătate de secol mai târziu, arhitectul Asclepionului* de la Epidaur era plătit cu 1,5 drahme pe zi, ceea ce era, la acea epocă, suma alocată timp de opt ani lui Xenodor care lucra la Delfi; ulterior, această sumă zilnică i-a fost dublată. Diferite alte mărturii despre salarii pe care le avem se învârtesc în jurul acestor sume. Nu se cunosc decât câteva excepții, precum acel Euforb care, în aceeași epocă, a obținut patru drahme pe zi vreme de trei ani. Se pare chiar că în secolul următor salariile au fost și mai mici; așa a fost, de pildă, cazul lui Antigonos care, prin anul 250, primea 1,5 drahme pe zi, adică un salariu anual de 540 de drahme.

ARHONTE, ***nume purtat la Atena de magistrații cei mai înalți.***

La origine (neîndoielnic începând din secolul al X-lea î. Hr.) exista un singur arhonte; funcția, fiind ereditară, rămânea în familia Codrizilor*. Redusă după aceea la zece ani, această magistratură a devenit accesibilă tuturor eupatrizilor*, până ce o revoluție, anterioară lui Clistene*, l-a înlocuit pe arhontele unic printr-un colegiu de nouă membri, reînnoiți anual, care s-a menținut în epoca clasică. Președintele colegiului a fost arhontele-eponim; al doilea arhonte a luat numele de basileus*; al treilea era polemarhul*; ceilalți șase au fost tesmoteții* și lor li s-a adăugat un secretar, astfel încât numărul membrilor colegiului să fie egal cu al triburilor (zece). Arhontele-eponim dădea numele său anului civil; primul a fost un anume Creon (în anul 686 sau 683 î. Hr.).

La început, colegiul a avut ca sarcină administrarea statului; în epoca clasică însă atribuțiile sale se mărgineau aproape numai la justiție. Eponimul* judeca litigiile familiale și chestiunile de moștenire și se ocupa de sărbătorile religioase, precum Marile Dionisii. Arhontele-rege, sau basileus, păstrase atribuțiile religioase ale fostului monarh și avea în sarcina sa judecățile privitoare la omoruri și la sacrilegii.

Polemarhul*, la origine șef al armatei, își exercita autoritatea asupra metecilor și asupra străinilor, cu prilejul proceselor*, ocupându-se de dreptul „internațional" și organiza funeraliile cu caracter național. Cei șase tesmoteți erau păzitorii legilor. Acești magistrați erau aleși prin tragere la sorți în fiecare din cele zece triburi*, în fiecare an un alt trib fiind exclus de la tragere. Eponimul își avea sediul în agora*, în apropierea statuilor celor zece eponimi care dăduseră numele lor fiecăruia dintre cele zece triburi; basileus era instalat în apropierea Pritaneului; polemarhul se afla în afara zidurilor, în apropierea Liceului; tesmoteții ocupau Tesmotetionul. Arhonții prestau un jurământ și trebuia să dea socoteală la expirarea mandatului.

ARISTARH (Aristarkhos) **DIN SAMOS,** *astronom și matematician (Samos, aprox. 310 – 230 î.Hr.).*

Despre viața lui Aristarh se știe doar că a fost elevul filosofului peripatician Straton din Lampsacos și că a lucrat la observatorul din Alexandria. Punând bazele trigonometriei, Aristarh s-a străduit să măsoare suprafața Soarelui (în acest scop Arhimede* va inventa un aparat), pe cea a Lunii și depărtarea lor de Pământ. Calculele sale sunt apropiate de realitate în ceea ce privește Luna. Celebritatea sa a fost dată de faptul că și-a imaginat sistemul heliocentric, pe care l-a reluat Copernic. Soarele, imobil, este plasat în centrul Universului, care este finit. Pământul face zilnic o mișcare de rotație în jurul său și o rotație anuală în jurul Soarelui. El este o planetă printre celelalte, toate având mișcări identice. Această concepție a avut un slab răsunet în antichitate.

ARISTARH (Aristarkhos) **DIN SAMOTRACE,** *gramatician (Samotrace, 229 – Cipru, 157 î. Hr.).*

A fost elevul lui Aristofan* din Bizanț și s-a stabilit la Alexandria, unde profesa maestrul său. El a întemeiat acolo o școală de gramatică și de critică, iar Ptolemeu al VI-lea Filometor i-a încredințat educația fiilor săi. Bolnav de hidropizie, el s-a retras în insula Cipru, unde s-a sinucis prin înfometare. Aristarh din Samotrace este considerat întemeietorul criticii literare. A redactat peste opt sute de comentarii cu privire la diferiți autori. A rămas celebru mai ales prin lucrările sale asupra poemelor homerice, cărora le-a făcut o critică severă, blamând fără cruțare un număr de versuri pe care le-a considerat ca interpolate.

ARISTIDE (Aristides), *om politic (Atena, aprox. 540 – aprox. 468 î. Hr.), zis Cel drept, din cauza integrității sale.*

Fiu al lui Lisimah, Aristide aparținea unei vechi familii. A luat parte în anul 490 la bătălia de la Maraton*, având calitatea de strateg* al tribului* său, iar în anul următor a fost arhonte*. S-a opus lui Temistocle*, care a manevrat ca să fie ostracizat* (aprox. 484). Deși a fost în exil, Aristide a continuat să aducă servicii patriei și l-a ajutat pe Temistocle cu sfaturile sale în momentul bătăliei de la Salamina* (480). Rechemat din exil, i-a comandat pe atenieni la Plateea în anul următor. El a calmat conflictele care îi opuneau pe atenieni lui Pausanias* și spartanilor, apoi a obținut pentru Atena, împreună cu Cimon (477), comandamentul Confederației maritime (→ LIGILE DE LA DELOS). A devenit sufletul luptei contra perșilor și i-a convins pe aliați să se alăture atenienilor în această luptă. Ultimul său act politic a fost să fixeze cu echitate contribuția pe care membrii ligii urmau s-o furnizeze pentru întreținerea flotei comune. A murit atât de sărac, încât n-a lăsat destui bani pentru înmormântarea sa, iar copiii săi au trebuit să fie ajutați de către stat să se poată stabili.

ARISTIDE (Aristides), *pictor* (Teba, mijlocul secolului al IV-lea î. Hr.).*

A fost primul care a reprezentat omul moral. Subiectele sale redau în general tulburările sufletești, cărora li se adăuga un patetism destul de morbid. Se citează un tablou al său care reprezenta o mamă care, în timpul cuceririi și jefuirii unui oraș, agonizează și al cărei copil încearcă să ajungă la sânul ei; această operă a emoționat atât de mult pe Alexandru cel Mare, încât a dispus să fie transportată în palatul său de la Pella. Reputația lui Aristide era imensă și pânzele lui se vindeau foarte scump. Astfel, Ataliu* din Pergam a oferit 100 de talanți pentru una din operele lui, *Bolnavul*. Aristide a pictat pentru Mnason, tiranul din Elateea, un tablou care reprezenta o bătălie între greci și perși și în care figurau nu mai puțin de 100 de persoane, prețul convenit pentru fiecare figură fiind de 10 mine!

ARISTOFAN (Aristophanes), *poet dramatic, cel mai de seamă autor de comedii, al antichității (Atena, aprox. 445 – aprox. 386 î. Hr.).*

Din viața lui Aristofan nu se știe decât că a avut trei fii și că tatăl său Filip avea proprietăți în insula Egina. Aristofan a compus aproximativ patruzeci de comedii, dintre care s-au păstrat 11. Critic al vremii sale, el a parodiat și a atacat oameni vestiți (Cleon*, Socrate*), zei (Dionisos, Hercule). Conservator, el a luptat împotriva ideilor noi (educația sofistică reprezentată de către Socrate, concepțiile cu privire la tragedie ale unui Euripide*). A ridiculizat patima atenienilor pentru procese* și a atacat chiar și democrația, subiect cu privire la care atenienii erau foarte bănuitori. Scriind în perioada războiului peloponesiac*, care nu se mai sfârșea, el a închinat cea mai mare parte a talentului său cauzei păcii și reformării moravurilor și instituțiilor Atenei.

ARISTOFAN (Aristophanes) **DIN BIZANȚ,** *gramatician (mijlocul secolului al III-lea î. Hr.).*

Discipol al lui Eratostene* și al lui Zenodot din Efes, gramatician și conservator al Bibliotecii* din Alexandria* sub Ptolemeu al II-lea Filadelful, Aristofan a devenit la rândul său conservator al celebrei biblioteci și a fost maestrul lui Aristarh* din Samotrace. A lucrat asupra textelor homerice și a scris o lucrare despre *Curtezanele Aticii*. I se stribuie introducerea accentelor în scriitura greacă.

ARISTOGITON → HARMODIOS.

ARISTOTEL (Aristoteles), *filosof (Stagira, Macedonia, 384 – Chalcais, Eubee, 322 î. Hr.).*

Tatăl său, Nicomah, era medic al regelui Macedoniei. La 17 ani Aristotel a venit la Atena* și a devenit elevul lui Isocrate* și apoi al lui Platon*. În anul 347, la moartea maestrului său, Aristotel a părăsit Atena pentru Atarneea din Asia Mică, al cărei suveran, Hermias, i-a dat în căsătorie pe fiica sa Pitias. În anul 342 a fost însărcinat de către Filip* al II-lea din Macedonia cu educația fiului său Alexandru* (cel Mare). Aristotel a rămas șapte ani în Macedonia, iar în anul 335 s-a stabilit la Atena, unde a întemeiat o nouă școală filosofică, Liceul*. A rămas la Atena până la moartea lui Alexandru (328), apoi, fiind acuzat de impietate de către partidul antimacedonean, s-a retras la Halcis. Pe lângă opera sa filosofică, în care a pus bazele unei metafizici raționale și realiste, în opoziție cu idealismul platonician, activitatea lui Aristotel a îmbrățișat toate domeniile. Alexandru cel Mare nu l-a uitat pe maestrul său; din campaniile sale îndepărtate, îi trimitea specimene de plante și de animale necunoscute. Aristotel a întemeiat zoologia *(Istoria animalelor, Părți ale animalelor)* și neîndoielnic botanica*; lucrările Liceului în acest domeniu ne-au parvenit numai prin discipolul său Teofrast. Începând cu secolul I î. Hr., influența lui Aristotel, considerabilă în ceea ce privește dezvoltarea gândirii occidentale, resimțindu-se încă și în epoca noastră.

ARMATĂ. În epoca homerică, armatele erau alcătuite din infanteriști, la ordinele unui prinț, care conducea un car. Nu se știe cum erau recrutați războinicii, dar în cursul luptelor aveau importanță numai căpeteniile care, coborând din carul lor, se băteau corp la corp cu dușmanul, fiecare încercând să se distingă prin fapte eroice individuale.

În epoca clasică, organizarea instituțiile militare a variat, în funcție de cetăți. La Sparta*, educația* era orientată spre război. De la 16 la 20 ani, cetățenii tineri învățau meseria armelor, fiind instruiți de cei mai vârstnici „irenii", înainte de a intra în armata activă, unde serviciul dura până la vârsta de 60 de ani. Spartanii plecau în campanie, fiind comandați de unul dintre cei doi regi; ei erau îmbrăcați cu o manta roșie, ca să nu se vadă dacă le curge sânge, și purtau părul lung, spre deosebire de ceilalți greci. Armata, formată din cetățeni *(homoioi)* și din perieci*, slujiți de către iloți*, alcătuia un singur corp mai important, hopliții, repartizați în cinci *mores*, acestea fiind divizate în *lohii, pentecostii, enomotii*; această celulă de bază era compusă din 25, 32 sau 36 de războinici, iar *mores* cuprindeau 400–900 bărbați. Cavaleria* forma o a șasea *more*. În luptă, corpul hopliților era organizat în falange*, formând, în fața adversarului, un zid de scuturi.

La Atena*, cetățeanul adolescent făcea începând de la 18 ani doi ani de serviciu militar (efebia*) în posturile de graniță ale Aticii, apoi rămânea mobilizabil timp de 40 de ani. Totuși, la cincizeci de ani, în calitate de veteran, el nu mai părăsea teritoriul Aticii. Armata era compusă din hopliți (fiecare trib* recrutând un corp distinct) și

dintr-o mie de călăreți racolați în număr egal din fiecare trib. Începând cu secolul al V-lea î. Hr., Atena dispunea, în afară de aceasta, de un corp de arcași, recrutați dintre teți*, și de un corp de arcași călare. În secolul următor, Ificrate* a creat un corp de infanterie ușori, peltaștii. Armata ateniană era plasată sub comanda arhontelui polemarh*, iar în epoca clasică sub comanda strategilor*. Fiecare dintre unitățile furnizate de cele zece triburi era comandată de un taxiarh ales, iar fiecare taxiarh își numea pe lohaji, comandanți de companii. Armata tebană se distingea în special prin crearea batalionului* sacru. În secolul al IV-lea, Filip* al II-lea al Macedoniei și-a reformat armata; el a creat falanga* macedoneană, pornind de la principiile de organizare a trupelor din Sparta și din Teba.

Aceste armate din epoca clasică, formate din cetățeni, vor cunoaște transformări profunde, o dată cu dezvoltarea considerabilă a mercenariatului în momentul războiului peloponesiac*. Aceste modificări au avut loc atât în compoziție, cât și în organizare și în strategie. În cele din urmă mercenarii vor deveni elementul dominant al armatelor elene*.

ARME. În ansamblu, armele au variat foarte puțin începând din epoca preelenică. Războinicii din epoca miceniană deja înarmați cu lănci, cu un scut rotund sau răscroit, cu o sabie, purtau cască și jambiere. Toate aceste arme erau din bronz, scutul fiind din piele, iar casca din piele întărită cu metal sau făcută chiar din colți de mistreț cusuți pe o bucată de piele sub formă de inimă, potrivit descrierii căștii vestite a lui Ulise. Au fost descoperite și armuri, ele fiind de asemenea din bronz. Aceste arme se vor regăsi în epoca geometrică, dar în unele cazuri fierul a înlocuit bronzul. Totuși, marea inovație este *antilabe*, al doilea mâner al scutului, care a apărut în cursul primei jumătăți a secolului al VII-lea î. Hr. De atunci scutul, ținut lângă corp, a permis lupta în rânduri strânse, formând astfel un zid de scuturi alcătuit de primele rânduri ale luptătorilor.

Armele defensive ale hoplitului, erau în epoca clasică: casca *(cranos, corys)*, din piele sau din metal; cuirasa *(thorax)*, în general din bronz, care se oprea deasupra taliei; jambierele *(cnemides)*; scutul *(aspis)*, rotund sau răscroit lateral, în Beoția. Armele ofensive erau lancea *(dory)* cu lungimea de 2 m, și sabia (*xiphos*) cu tăiș dublu. Peltaștii purtau un scut ușor (*pelta*) din răchită, o tunică din in, lance și sabie. Infanteriștii falagnei* macedonene erau înarmați cu sarisa, lance lungă de peste 5 m. Călăreții, la Atena*, erau înarmați cu două lănci și cu o sabie curbată *(copis)*; cavalerii macedoneni purtau o sarisă mai puțin lungă decât aceea a infanteriștilor și o sabie. Sulițele *(acontion)*, prevăzute cu propulsoare, echipau un corp ușor, special, acontiștii. Mai existau și corpuri de arcași, încă din epoca homerică. Cretanii erau cei mai vestiți în mânuirea arcului. Praștia *(sphendone)* era și ea folosită, mai ales de către acarnanieni și rodieni. Măciuca *(rhopalon)*, arma favorită a lui Hercule, nu era întrebuințată decât de popoarele barbare. → ARMATĂ.

ARTIZANAT → INDUSTRIE.

ASCLEPIEION, *sanctuarul lui Asclepios.*

Existau mai multe centre ale cultului lui Asclepios, dintre care cele mai vestite erau la Orhomenos din Beoția, Trica din Tesalia, insula Cos și Epidaur în Argolida, iar în epoca elenistică, la Pergam, în Asia Mică. Instalate în locuri salubre, în apropierea unor izvoare și înconjurate de păduri, aceste sanctuare erau totodată și spitale. Preoți, care își transmiteau de la tată la fiu sau de la maestru la discipol tradițiile medicale, perfecționate necontenit prin experiență, dădeau consultații sub forma de oracole. Totuși aceste practici religioase și divinatorii, în care inspirația zeului ocupa un loc preponderent, au cedat locul unei medicine mai raționale, care a triumfat în familia Asclepiazilor din Cos, prin Hipocrate*. Purificările, băile, posturile poruncite de către zeu aveau un caracter igienic eficace. După aceste ceremonii preliminare, bolnavii se culcau sub un portic ce ținea de templu și așteptau în somn apariția zeului vindecător. Bolnavii nu părăseau sanctuarul și nu plăteau preoților decât când se socoteau vindecați.

ASTINOM, *magistrat răspunzător de poliția cetății* și de întreținerea străzilor, la Atena.*

Numărul astinomilor era de zece, cinci pentru oraș și cinci pentru Pireu. Având sarcina poliției de moravuri (controlul cântărețelor din flaut, al dansatoarelor, al curtezanelor), ei coordonau și acțiunea de strângere a gunoaielor de pe străzi și vegheau ca gunoierii (coprologii) să depună murdăriile în locurile destinate pentru aceasta. Ei mai vegheau ca riveranii să nu împieteze asupra domeniului public; mai avea și sarcina poliției în cursul sărbătorilor.

ASTRONOMIE. La origine, astronomia greacă era moștenitoarea cunoștințelor elementare ale Egiptului și ale mesopotamienilor; însă foarte repede ea a căpătat un caracter rațional și științific. Pitagora* a fost primul care a intuit sfericitatea Pământului, iar Parmenide a recunoscut-o ca un fapt stabilit. Empedocle din Agrigent cunoștea cauza eclipselor de Soare, iar Anaxagora* a dat explicația corectă a eclipselor Lunii. Fiolaus, pitagorician din secolul al V-lea î. Hr., rezuma în acest fel sistemul sectei sale: Universul este sferic; un foc de centură dă lumina stelelor; un foc central răspândește lumina zilei. Regiunea intermediară este împărțită în trei sfere: aceea a stelelor fixe, sau Olimp; Cosmosul, sfera Soarelui, a planetelor și a Lunii; Uranosul, regiunea sublunară, lumea schimbărilor, adică aceea a Pământului și a opusului său, Antipământul, care se rotesc în jurul focului central. Ulterior, alți doi pitagoricieni, Hicetas și Ecfante, au negat existența Antipământului și au declarat că Pământul se rotește în jurul său. Platon* a reținut unele elemente din această astronomie, mai ales opoziția dintre mișcările aparente și mișcările reale. După el, noaptea n-a mai fost considerată o realitate materială, ci o umbră, și se știe că lumina Lunii este împrumutată de la Soare. Eudoxiu* din Cnidos a conceput un sistem de sfere homocentrice, din care s-a inspirat Aristotel* și a alcătuit un catalog al stelelor. Întrucât sistemul lui Eudoxiu nu explica vecinătatea planetelor Mercur și Venus în raport cu Soarele, Heraclid din Pont, discipol al lui Platon, a admis că aceste două planete se rotesc în jurul Soarelui, în timp ce Soarele și celelalte planete se rotesc în jurul Pământului. La Alexandria*, Conon și Dositeu, prieteni ai lui Arhimede*, au descoperit noi grupări de stele, îndeosebi coafura Berenicei, recunoscută de către Conon, în vreme ce Eratostene a izbutit să calculeze circumferința Pământului. Aristarh* din Samos a expus ipoteza sistemului heliocentric, care a fost admisă de către Seleucis din Seleucia

(secolul al II-lea î. Hr.); acest astronom a fost primul care a oferit o explicație corectă a mareelor, demonstrând legătura acestor fenomene cu pozițiile Lunii. În aceeași epocă, Hiparh, inventând trigonometria, a dat instrumentul indispensabil măsurătorilor astronomice. El a descoperit succesiunea echinocțiilor și a alcătuit un catalog cu peste 850 de stele. Claudiu Ptolemeu*, în secolul al II-lea, a rezumat lucrările astronomilor antichității; el menționează 48 de constelații, 104 stele și cinci planete (Mercur, Venus, Marte, Jupiter, Saturn), Luna fiind exceptată. Anticilor le-a lipsit luneta astronomică pentru a putea merge mai departe în cunoașterea Universului, dar nu putem decât să constatăm cu admirație cât de multe au fost descoperirile corecte, având în vedere mijloacele elementare de care dispuneau.

ATALIZI, *dinastie a regilor din Pergam, întemeiată pentru Lisimah* aprox. în anul 383 î. Hr., de către Filetairos, comandantul orașului.*

Lisimah a lăsat regatul nepotului său Eumene (263–241), căruia i-a urmat Atalos I Soter (241–197), fiul lui Atalos, fratele lui Filetairos. Prinț drept și protector al artelor, Atalos Soter a luat partea romanilor împotriva macedonenilor și a Ligii aheene*. Fiul său, Eumene al II-lea Soter (197–160) a continuat politica proromană a tatălui său, a dus regatul la culmea prosperității și a înzestrat Pergamul cu o bibliotecă. Atalos al II-lea Filadelful (160–139) a domnit după fratele său Eumene al II-lea și a continuat aceeași politică. În sfârșit, Atalos al III-lea Filometor (139–133), fiul lui Eumene al II-lea și al Stratonicei, a urmat unchiului său și a instituit ca moștenitori pe romani. Fratele său Aristonicos a pretins coroana și a sfidat armata consulului Licinius Crassus (131 î. Hr.), dar în anul următor a fost înfrânt și capturat de către M. Perpenna. Dus la Roma, a fost omorât (129).

ATENA (Athena), *oraș din Grecia, capitală a Aticii, situată între două râuri, Cefis și Ilisos, la 5 km depărtare de mare, pe țărmul căreia se găsea portul său, Pireu.*

Potrivit legendei, pelasgii ar fi ocupat Acropolea*, care a fost întărită de către Cecrops. În secolul al XII-lea î. Hr., Tezeu ar fi reunit într-o singură cetate* *(Asty)* cele douăsprezece târguri care își împărțeau Atica și, prin acest sinoecism*, ar fi întemeiat Atena. În realitate, Atica era împărțită în mici târguri autonome încă din epoca preelenică; la nord-est s-a format tetrapolea, cuprinzând Maraton*, Tricorintos, Oine și Probalintos, unificând astfel teritoriile ce constituiau Atica, după ce confederații ocupaseră Acropolea; Cecrops pare să fi fost o divinitate-șarpe, căreia i-a fost consacrată Acropolea. Potrivit tradiției, orașul era guvernat de către regi; se cunosc vreo treizeci de regi, repartizați între două dinastii, Erehteizii și Medontizii*. Când au sosit dorienii*, care amenințau Atica, Codros, un neleid venit de la Pylos căpătase demnitatea regală a Aticii, în urma victoriei sale într-o luptă corp la corp contra regelui beoțian Xantos. Întrucât un oracol prevăzuse că dorienii vor fi învingători dacă îl cruță pe regele Atenei, Codros s-a deghizat, a pătruns în tabăra asediatorilor dorieni, s-a luat la ceartă cu soldații și s-a lăsat ucis. Când au descoperit cine este mortul, dorienii s-au retras. Atunci atenienii au hotărât că nimeni nu mai este demn să ocupe tronul după Codros și au abolit demnitatea regală. Medon, fiul lui Codros, a căpătat în schimb arhontatul pe viață (→ CODRIZI). După Medon, guvernarea a fost împărțită între trei arhonți* și a fost stabilită o guvernare aristocratică în folosul eupatrizilor*, care și-au extins puterea în cursul perioadei zisă geometrică (sfârșitul secolului al XII-lea – sfârșitul secolului al VIII-lea). Însă pe măsură ce eupatrizii își extindeau puterile, clasele sărace creșteau numericește și, la mijlocul secolului al VII-lea, a izbucnit conflictul social, în urma căruia eupatrizii au fost constrânși la concesii mereu reînnoite, cu atât mai mult cu cât ei înșiși erau sfâșiați de certuri între clanuri. După eșecul conspirației lui Cilon* și exilarea Alcmeonizilor*, Dracon* a înzestrat Atena cu un cod, potrivit căruia numai societatea avea ca sarcină justiția, și nu familiile și nici particularii, între care domnea legea talionului.

La începutul secolului al VI-lea, un eupatrid, Solon*, a impus cetății organizarea sa politică cu caracter democratic și, prin reformele sale sociale și economice, a modelat destinul Atenei. Opera sa a fost amenințată după câțiva ani de tirania* lui Pisistrate și a fiilor săi, iar sub domnia lor cetatea a început să se deschidă pentru arte și litere. După căderea Pisistratizilor*, la sfârșitul secolului al VI-lea, Clistene* a conferit constituției* aspectul său democratic definitiv. Perșii, veniți să pedepsească Atena, care se amestecase în treburile lor din Asia Mică, au fost învinși întâi la Maraton, apoi au fost înfrânți definitiv în bătălia de la Salamina* (480). Întrucât regele perșilor, Xerxe, incendiase Acropolea în cursul acestui război, Temistocle* a început prin a fortifica Atena, înconjurând-o cu ziduri puternice, după ce o înzestrase cu o flotă care a fost primul său zid de apărare; Cimon* și Pericle* au acoperit Acropolea cu temple mărețe. Atunci Atena a luat locul Spartei* în lupta contra perșilor și pentru eliberarea cetăților grecești din Asia. Ea a alcătuit o ligă maritimă și în cele din urmă a făcut din aliații ligii niște tributari supuși ei. În cetatea învingătoare s-au scurs bogățiile, iar creațiile omenești au ajuns la o culme a perfecțiunii nicicând atinsă până atunci. Imperialismul Atenei i-a creat mulți dușmani, care s-au unit în jurul Spartei, iar cele două cetăți au pornit o luptă îndelungată de aproape treizeci de ani, războiul peloponesiac*, în care fiecare a cunoscut eșecuri și triumfuri. Acest război s-a terminat în anul 404 prin cucerirea Atenei de către Lisandru* și prin instituirea unui guvernământ oligarhic efemer. În anul următor, Trasibul* a restabilit democrația și, îndată după aceasta, Atena a constituit o nouă ligă și s-a înzestrat cu o nouă flotă. Totuși, aliată sau dușmană a Spartei, Atena n-a mai avut decât un rol secundar față de hegemonia lacedemoniană și față de ascensiunea Tebei*.

Atunci când Macedonia și-a dezvăluit ambițiile, la mijlocul secolului al IV-lea, Atena și-a împărțit cu Teba sarcina de a se opune acestei forțe noi, dar puterea ei a fost definitiv zdrobită la Cheroneea*. Liberă, dar supravegheată de către macedoneni, Atena a văzut diminuându-se rolul ei politic în fața rolului său cultural. Ea a avut de suferit sub Filip al V-lea din Macedonia (200 î. Hr.) și sub Sylla care, în anul 86 î. Hr., a prădat-o. Integrată în Imperiul roman, Atena a urmat soarta acestuia. Împăratul Hadrian a înzestrat-o cu noi monumente (secolul al II-lea); sub domniile care au urmat, Irod Aticus a pus să se construiască un teatru* magnific, care mai poate fi admirat și astăzi. Goții au ocupat-o în anul 267 și în anul 396.

Iustinian a fortificat-o din nou, dar Atena n-a încetat să decadă, până când a avut loc regenerarea ei modernă.

În pofida pierderilor pe care le suferise, spre sfârșitul războiului peloponesiac Atena avea o populație de 120 000 până la 180 000 de suflete și a continuat să fie înfloritoare, în ciuda decăderii sale politice. Iubirea pentru arte și litere a atras între zidurile sale pe oamenii cei mai străluciți ai antichității, iar terenul său roditor a produs un număr impresionant de spirite creatoare, printre care se află câteva dintre cele mai faimoase genii ale omenirii. Nu este ușor de spus cărei cetăți îi revine cinstea de a fi inventat tragedia*, dar acest gen literar n-a înflorit în antichitate decât în acest loc privilegiat și Atena a dat trei dintre cei mai mari tragici, Eschil*, Sofocle* și Euripide*. Atena n-a inventat nici comedia*, nici filosofia, dar comedia îi aparține de fapt, și tot ea i-a dat pe Socrate* și pe Platon*. Regimul său democratic a dat cei mai mari oratori ai Greciei, iar printre istoricii ei, Tucidide* a dus la culme arta de a scrie istoria*. În domeniul arhitecturii, Atena ne-a lăsat câteva dintre cele mai prestigioase monumente ale antichității și numai numele lui Fidias* ar fi de ajuns pentru a ilustra sculptura* ei. Atena a strălucit atât în pictură*, cât și în artele minore; ea a inventat o ceramică ce a înălțat acest artizanat la rangul de mare artă. Acest ansamblu unic în istorie a făcut ca romanii să-și trimită copiii în acest oraș pentru a studia și a-și șlefui spiritul. Pericle a numit Atena școala Greciei, iar Isocrate a numit-o Elada Eladei.

ATICA (Attike), *regiune a Greciei, limitată la vest de Beoția* și Megarida, la sud de golful Saronic și la nord de brațul de mare care o desparte de insula Eubeea**.

Atica era împărțită în trei regiuni naturale: la nord Diacria*, în centru Mesogeea*, la sud Paralia*. În pofida faptului că era o zonă secetoasă, solul său oferea resurse agricole (smochini, viță de vie, laur, măslin, creșterea oilor și a caprelor, mierea de la Himete, unde creșteau din abundență plante sălbatice) și resurse industriale (minele de plumb argentifer de la Laurion; marmura de la Brilesos, cunoscută mai obișnuit sub numele de pentelic). Locuitorii Aticii își ziceau autohtoni și descendenți ai vechilor pelasgi. După sinoecism*, populația a fost împărțită în patru triburi*; după aceea în zece triburi teritoriale, de către Clistene*. Începând cu această epocă, istoria Aticii se confundă cu aceea a Atenei*.

ATIMIE, *privarea de drepturile de cetățean.*

În această pedeapsă existatau mai multe etape. Cel pedepsit putea să fie lipsit de un singur drept, de pildă acela de a introduce noi moțiuni în fața Adunării poporului (→ ECLESIA), atunci când era condamnat în virtutea a ceea ce se numea grafe* paranomon. Atimia totală antrena incapacitatea de a lua parte la treburile publice, de a fi solicitator în problemele private, de a intra în Agora* și în sanctuarele publice. Puteai fi lovit de atimie pentru afaceri private, de pildă nerepudierea unei soții adultere sau faptul că nu ai dat ajutor părinților în vârstă. Pentru anumite crime, atimia era dată pe viață; pentru altele, ea era fie temporară, fie se aplica numai în caz de recidivă. Mai erau lovite de atimie desfrâul, lenea, corupția funcționarilor, falsele mărturii, ultragierea unui magistrat, dezertarea din armată... Arhonții care se lăsau corupți erau pedepsiți la fel, iar arendașii statului care neglijau termenele fără a-și regulariza conturile erau loviți de atimie până ce își plăteau datoriile. La Sparta*, atimia lovea în special pe cei considerați că și-au călcat datoria în luptă; gerusia* pronunța atunci sentința, iar nenorocitul nu numai că nu mai lua parte la viata cetății*, dar mai era și supus batjocurii concetățenilor săi, purta semne ca să fie recunoscut și nu i se acorda nici măcar dreptul de a-și aprinde lampa la vatra altuia.

AULA, *în epoca homerică, o curte descoperită în fața unei case, pe care o înconjoară grajdurile, staulele și dependințele fermei.*

Ulterior, cuvântul desemnează o curte descoperită în interiorul unei case, sau mai degrabă două curți, una folosită de bărbați, cealaltă de femei*, amândouă având câte un culoar circular și fiind despărțite printr-un vestibul. Acest cuvânt desemnează uneori centrul scenei unui teatru, reprezentând în general un palat unde se desfășoară tragedia.

AURIG (*cuvânt latin corespunzând grecescului* heniokhos), *conducător de car.*

În epoca homerică, vizitiul conducea carul de luptă în care era urcat războinicul, care era o căpetenie sau un prinț; acesta cobora din car pentru a se lupta pe jos. În perioadele ulterioare, aurigii erau conducătorii carelor în marile jocuri. Pindar a cântat triumfurile prilejuite de aceste alergări. Totuși cel care avea gloria victoriei nu era vizitiul, ci proprietarul atelajului. Proprietarul avea libertatea să ridice o statuie vizitiului său, cum s-a întâmplat uneori. Era posibil totuși ca însuși proprietarul să-și conducă atelajul, așa cum a fost cazul lui Damonon din Laconia, cunoscut dintr-o inscripție. Nu știm care era veșmântul vizitiului decât dintr-o reprezentare celebră, *Aurigul* de la Delfi*, care se presupune că făcea parte dintr-un grup de bronz, împreună cu cvadriga, dedicat fără îndoială de Arcesilas al IV-lea, regele Cirenei, al cărui vizitiu a câștigat cursa la Jocurile pitice din anul 466 î. Hr. În timp ce atleții se prezentau goi pentru a lua parte la întreceri, acest aurig era îmbrăcat cu o tunică lungă căzând în pliuri până la glezne, avea mâneci scurte, iar părul era menținut printr-o legătură. De remarcat este faptul că ținea hățurile cu mâna, nu legate de șale ca aurigii romani.

AZIL (drept de ~). La origine, toate templele erau niște *asyloi*, adică erau inviolabile, iar cei care veneau să se refugieze pentru a se ruga într-un templu, la picioarele unui altar sau ale statuii unui zeu, se bucurau de această inviolabilitate. Cu toate acestea, spre a se evita un abuz, care ar fi permis oricărui condamnat să scape de pedeapsă, acest drept a fost reglementat, astfel că în epoca clasică el n-a mai fost absolut și n-a fost recunoscut decât în anumite temple, ca urmare a unui decret al amficționiilor*, a deciziei unui prinț sau a unei vechi tradiții, care lega acest privilegiu de timpuri foarte vechi. Printre aceste temple privilegiate pot fi citate: Partenonul*, templul lui Asclepios de la Epidaur, Heraionul de la Argos*, templul lui Poseidon din insula Caleuria, unde s-a refugiat Demostene*, templele Atenei Alea din Tegeea și al Atenei Halcioecos din Sparta, unde s-a refugiat Pausanias*, templele lui Apolo din Delos*, Claros și Didime, din apropierea Miletului*. Fugarii (acuzat, condamnat, sclav fugit din pricina comportării rele a

stăpânului său, soldați urmăriți de dușmanii lor învingători) puteau trăi astfel în templu și în teritoriul sacru care îi aparținea, atâta timp cât le permiteau mijloacele. În templul lui Ganimede de la Flionte (Pelopenes*), erau suspendate de arborii pădurii* sacre lanțurile celor ce se rugau, care își aflau aici un azil sigur. După bătălia de la Coroneea, întrucât cei învinși au căutat un azil în sanctuarul Atenei Itonia, Agesilas* le-a acordat libertatea. Cu toate acestea, dacă orice încercare de violență asupra unui om care se ruga era socotită ca un sacrilegiu și era unanim condamnată, se întâmpla ca, în pasiunea luptelor dintre partide, aceste considerații să fie încălcate, așa cum a fost cazul în Corcira, când au avut loc lupte civile, în cursul războiului peloponesiac*. În general, era preferată folosirea șiretlicurilor sau a răbdării; astfel, la Sparta, întrucât Agis*, fiul lui Eudamidas al II-lea, s-a refugiat în templul Atenei, dușmanii săi au izbutit să-l facă să iasă de acolo prin făgăduieli înșelătoare și i-au luat viața. În cursul încercării de revoluție a lui Cilon*, întrucât conjurații s-au pus sub protecția Eriniilor, pe lângă altarul lor de pe Acropole*, li s-a promis că li se va lăsa viața, dar o dată ieșiți din teritoriul sacru, au fost uciși; considerată ca sacrilegiu, această șiretenie a pricinuit exilarea Alcmeonizilor*. Demostene, urmărit de către macedoneni, s-a refugiat în templul lui Poseidon de la Calauria, dar știind că va trebui să iasă împins de foame și nevrând să cadă în mâinile dușmanilor săi, a preferat să se otrăvească. În ceea ce privește sclavii, dacă reclamațiile lor păreau întemeiate, li se permitea să-și schimbe stăpânul.

B

BANCĂ → TRAPEZIȚI.

BANCHET → SIMPOSION

BARATRA sau **ORIGMA,** *fostă carieră situată la Atena*, la vest de Acropole*, în care erau zvârliți unii condamnați la moarte pentru o crimă politică sau un sacrilegiu. (Astfel, primul metragirt* care a venit la Atena* a batjocorit zeii naționali și a fost aruncat în această prăpastie.)*

BARBARI. Acest termen, folosit de către Homer pentru a desemna vorbirea aspră sau de neînțeles a carienilor, avea sensul general de „străini de rasa greacă", adică desemna pe toți aceia care vorbeau o limbă care nu era elenică. Cuvântul „barbar" diferă de cuvântul „străin" (*xenos*), în sensul că un străin era un grec care nu aparținea însă cetății*. Între elen și barbar există o opoziție culturală și etnică; foarte des cuvântul „barbar" putea căpăta și un sens peiorativ. Această nuanță apare clar la Aristotel* atunci când, referindu-se la regimul monarhiilor absolute ale popoarelor asiatice, subliniază că barbarii sunt obișnuiți să asculte supuși, în vreme ce elenii sunt oameni liberi. Totuși aceste diferențe s-au atenuat în ochii grecilor în epoca elenistică*, ca urmare a contactelor strânse cu popoarele barbare, pe care grecii le-au influențat prin cultura lor și cu care ei au avut cel mai des relații prietenești. Acest sentiment este marcat încă de la sfârșitul epocii clasice prin teoriile egalitare ale cinicilor sau ale unui Alcidamas (sofist, discipol al lui Gorgias, care a trăit pe la mijlocul secolului al IV-lea î. Hr.), care considera că toți oamenii sunt egali în fața zeilor, societatea fiind aceea care îi face sclavi și creează inegalitățile.

BARBĂ, BĂRBIER. În epoca arhaică (secolele al VII-lea și al VI-lea î. Hr.) grecii își îngrijeau în mod deosebit barba și mustața. Ei lăsau să le crească un colier des de păr pe care îl tăiau ca un vârf de lance și desenau în jurul buzelor colțurile mustății. Câteodată mustața era tăiată la mijloc, alteori era bărbierită cu totul. De asemenea, se mai purta barba foarte lungă, ascuțită sau era împărțită în șuvițe crețe. Bărbații purtau barbă și mustață și în epoca clasică, deși în mod evident aceasta nu era o practică generalizată. Este posibil

ca poetul Agaton să se fi bărbierit, deoarece avea moravuri efeminate, dar în sculptura de la sfârșitul secolului al V-lea și de la începutul secolului al IV-lea î. Hr. întâlnim numeroase reprezentări de atleți și de războinici care nu mai sunt efebi și care au totuși obrajii bărbieriți. Începând cu epoca lui Alexandru s-a generalizat obiceiul de a se rade barba și mustața. Rareori oamenii se bărbiereau singuri. Această muncă revenea bărbierilor, care se îngrijeau de barbă și de păr, ca și de unghiile de la mâini și de la picioare. Bărbierii erau ambulanți sau lucrau în ateliere, situate adesea în Agora*. Aceste ateliere erau locul de întâlnire a prietenilor pentru a conversa, locul unde se colportau noutățile, în așteptarea momentului când mușteriul se așeza pe scaunul scund și se înfășura cu un șervet mare, încredințându-și capul mâinilor dibace ale bărbierului. Bogătașii aveau adesea drept bărbier pe unul din sclavii lor, iar prinții aveau totdeauna bărbierul lor personal. Instrumentele folosite erau oglinda, pieptenul, peria și briciele de diverse forme.

BASILEUS, *rege sau căpetenie.*

În epoca homerică, acest cuvânt desemna pe suveranii ale căror funcții erau politice, religioase și militare. Puterea acestui basileus, rege de drept divin, era totuși limitată de Sfatul bătrânilor și de dreptul ginților. Basileus era cel care hotăra în chestiuni de justiție și care prezida sacrificiile publice, deși se pare că nu el personal era totdeauna sacrificatorul. La război, basileus era acela care își comanda armata. Totuși, acest cuvânt, folosit la plural, mai desemna încă, la Homer, căpeteniile familiilor care își împărțeau între ele marile domenii rurale; poate că acesta a fost sensul original al cuvântului, care se regăsește în tabletele de la Pylos, din epoca miceniană. În Greeia arhaică, titlul de basileus era purtat de suveranii statelor monarhice, iar la Atena* acesta era numele regelui, dar și al căpeteniilor a ceea ce se numea *gene* (→ GENOS), atunci când s-a stabilit guvernarea aristocratică. La Sparta*, cei doi regi purtau titlul de basileus; la fel și regele Macedoniei*, în timp ce la Atena acest titlu n-a mai fost purtat decât de arhontele*-rege, cu funcții religioase. Tot astfel stăteau lucrurile la Efes, unde basileus era o demnitate sacerdotală conferită urmașilor foștilor regi. Titlul de basileus mai era dat și regilor banchetelor* sau celor care se evidențiau în mod deosebit în profesia lor, înainte ca acest titlu să fie pus din nou la loc de cinste în domeniul politic de către marile dinastii greco-macedonene ale Eladei și ale Orientului Apropiat. → MONARHIE, REGALITATE SPARTANĂ.

BATALIONUL SACRU. Instituit de către Gorgias la Teba*, la începutul secolului al IV-lea î. Hr., acest batalion cuprindea 300 de bărbați. Locuind în Cadmeea, citadela Tebei, și fiind întreținuți pe cheltuiala orașului, soldații acestui batalion, cu toții bărbați de elită, erau uniți printr-o prietenie strânsă, astfel încât, dacă unul din combatanți era ucis în lupte, tovarășul său își dubla efortul pentru a-l răzbuna. La început acești soldați erau dispersați în primele rânduri ale infanteriei, dar Pelopida* i-a grupat într-un singur corp unitar, ceea ce le-a intensificat acțiunea. Învingători străluciți asupra lacedemonienilor la Leuctra*, niciodată bătuți în vreo luptă, ei au fost totuși în cele din urmă zdrobiți la Cheroneea* de către aripa armatei macedonene comandată de

Alexandru*. Toți cei 300 de bărbați au pierit în lupta cu dușmanul.

Acest batalion teban a rămas cel mai vestit dintre micile grupuri de luptători de elită. Însă multe alte cetăți și-au creat și ele astfel de batalioane. Avem cunoștință despre Cei o mie de la Argos*, Cei trei sute care, la Sparta*, s-au distins în războaiele contra perșilor, macedonenilor, argienilor. Acești trei sute de *hippeis* spartani, selecționați cu grijă și antrenați special, erau comandați de trei hipagreți (adunători). Pe lângă rolul de luptători, ei mai aveau și sarcina de a îndeplini misiuni de poliție.

BĂUTURI. Băutura cea mai răspândită era vinul. Necesitatea de a conserva vinul obliga pe producători să-l amestece cu diferite ingrediente, precum apa sărată, sau cu aromate (miere, scorțișoară, mentă, tim). Metodele de fabricare variau după regiuni, dintre care unele produceau soiuri renumite, de pildă cele din Rodos, din Lesbos, din Chios, din Tasos. Vinurile destinate exportului erau puse în amfore unse cu smoală, ale căror toarte erau ștampilate cu numele negustorului, ceea ce garanta proveniența lor. Aceste vinuri erau controlate și existau legi care pedepseau fraudele. Vinurile rezervate pentru consumul local erau păstrate în burdufuri din piele de capră. Rareori vinul era băut curat; el era amestecat cu apă într-un vas special (crater), înainte de a fi consumat. Vinul era consumat în timpul mesei și mai ales pe parcursul simpozionului*, după ce se servea masa.

Celelalte băuturi erau apa — ale cărei gust și prospețime variau după locul de origine —, laptele, în special de capră și de oaie, hidromelul, amestec obținut din apă și miere fermentată. Firește, grecii antici nu cunoșteau băuturile noastre moderne, ceaiul, cafeaua și cu atât mai puțin ciocolata. Deși unele popoare cunoscuseră unele soiuri de bere (precum *zyton* al egiptenilor), se pare că grecii nu le-au consumat.

BEOTARCI, *primii magistrați ai Ligii beoțiene* (→ BEOȚIA).

Fiecare cetate* alegea un beotarc, care era reînnoit anual, dar era reeligibil. În calitate de capitală a ligii, Teba* prezenta doi beotarci. Ei își împărțeau administrarea treburilor civile și comandamentul armatelor* ligii. În epoca războiului peloponesiac* existau unsprezece beotarci, doi pentru Teba și unul pentru fiecare din celelalte nouă orașe ale ligii.

BEOȚIA (Boiotia), *regiune din Grecia centrală, mărginită la nord de Locrida opontiană și de golful Eubeei, la est de Atica* și de Megarida, la sud de golful Corint*, la vest de Focida.*

Beoția este alcătuită din două șesuri frumoase, cel al Cefisei (regiunea Tebei) și cel al lacului Copais (regiunea Orhomenos și a Cheroneei*), înconjurate de munți: munții Opontieni, Parnesul și Citeronul, Parnasul și Heliconul. Beoția era o regiune agricolă și viticolă; locuitorii ei erau țărani viguroși. Populată dintr-o perioadă foarte veche, Beoția a fost, prin Orhomenos, centrul civilizației miniere și, prin Teba, unul dintre cele mai strălucite focare de cultură miceniană (al II-lea mileniu î. Hr.). Beoțienii, care au dat provinciei numele, erau etolieni*, veniți din regiunea Arne din Tesalia (aprox. 1100 î. Hr.).

Cetățile ocupate de către beoțieni au alcătuit o ligă, ale cărei legături politice au rămas destul de laxe. Se crede că existau

paisprezece cetăți care compuneau liga la începuturile sale, dar cifra a variat. Cetatea Eleuteria din Citeron s-a aliat foarte curând cu Atena*, iar Plateea* a rămas aliatul credincios al Atenei. Când a căpătat o mare importanță, în secolele al V-lea și al IV-lea, liga nu mai număra decât zece cetăți. Teba a încercat totdeauna să folosească această ligă în folosul său, dar s-a lovit mereu de rezistența celorlalte orașe, în special din partea orașului Orhomenos, care rivaliza în putere cu Teba; dintre celelalte cetăți ale ligii, printre cele mai importante erau: Haliarte, Copae, Coroneea, Tespia, Lebadeea, Oropos, Antedon, Tanagra, Acroefiae. Aceste cetăți aveau un regim aristocratic alcătuit din mari proprietari funciari, urmași de regi sau de foste căpetenii, crescători de cai și de vite mari. Independente în ceea ce privește treburile lor interne și adesea luptând unele împotriva celorlalte, aceste cetăți au renunțat uneori la o parte din suveranitatea lor în favoarea Ligii beoțiene, silite adesea de către Teba, care apărea ca un fel de capitală la sfârșitul secolului al V-lea și la începutul celui de-al IV-lea. Unitatea economică a ligii a fost simbolizată la sfârșitul perioadei arhaice prin emiterea unei monede* unice, purtând scutul răscroit, simbol de înțelegere defensivă. Liga era condusă de către beotarci* și de un consiliu federal alcătuit din deputații aliați. Acest consiliu s-a împărțit în patru senate în timpul războiului peloponesiac*, dar nu suntem bine informați în ce privește funcțiile lor. Adunarea se întrunea pe lângă templul Atenei Itonia, între Coroneea și Alalcomene, iar liga sărbătorea Pamboionțiile în apropierea templului lui Poseidon de la Onhestos. După strălucirea pe care i-a dat-o Teba în secolul al IV-lea î. Hr., Beoția a pierdut orice însemnătate politică.

BIBLIOTECĂ. Până în epoca alexandrină, oamenii aveau biblioteci private și se duceau să se aprovizioneze cu cărți în Agora* sau și le împrumutau de la prieteni și puneau pe sclavii lor specializați să le copieze. Prima bibliotecă publică a fost întemeiată la Alexandria* de către Ptolemeu I Soter. Se pare că această inițiativă i-a aparținut lui Demetrios* din Faler, care, exilat din Atena*, după ce o guvernase în chip strălucit vreme de zece ani, s-a refugiat în anul 307 î. Hr. la curtea Lagizilor*. Demetrios a început să strângă lucrări, care au fost adunate într-un monument menit să le adăpostească, Biblioteca. Demetrios a murit în același an cu Ptolemeu I, dar Ptolemeu al II-lea a continuat opera culturală a tatălui său și Biblioteca din Alexandria a devenit cel mai mare centru intelectual al lumii elenice. Biblioteca a adăpostit aproape 800 000 de volume și a fost nevoie să se stabilească o anexă în templul lui Serapis, unde au fost depozitate dublurile. Sarcina de bibliotecar era una dintre cele mai dorite și, pentru a ocupa această funcție, erau alese totdeauna personalitățile cele mai proeminente. Acest minunat instrument de muncă, pus la îndemâna savanților, a contribuit substanțial la înflorirea științifică și literară din perioada alexandrină. Biblioteca a avut de suferit din pricina unui incendiu în timpul războiului purtat de Cezar împotriva Alexandrinilor (în anul 47 î. Hr.), apoi ea a mai fost în parte distrusă din ordinul arhiepiscopului Teofil (în anul 289). Distrugerea ei definitivă este atribuită arabilor lui Amru (anul 651), dar cu siguranță ea nu mai avea atunci decât puține lucrări.

A doua bibliotecă a fost cea din Pergam*, întemeiată de Eumene al II-lea. Ea avea peste 200 000 de volume, care reprezentau un capital intelectual aproape tot atât de prețios ca și cel al Bibliotecii din Alexandria. După ce aceasta din urmă a fost distrusă parțial sub Cezar, Antoniu i-a dăruit cărțile din biblioteca de la Pergam, care se pare că a dispărut în acest fel. Antiohia* poseda de asemenea o bibliotecă, întemeiată de seleucizi, dar ea n-a putut rivaliza cu acelea din Alexandria și din Pergam.

BIJUTERII. În epoca clasică (secolele al V-lea–al IV-lea î. Hr.), bărbații nu purtau bijuterii decât în anumite împrejurări, deși tinerii eleganți continuau să arboreze greierele de aur în păr și inele din aur la glezne. Singura bijuterie purtată de bărbați era un inel *(sphragis)* a cărui montură slujea drept sigiliu și cu ajutorul căruia își imprimau pecetea pe documente. Coroanele* învingătorilor de la jocuri *(stephanos)* erau adesea din aur; necropola din Tarent a păstrat specimene frumoase de asemenea coroane. Cu prilejul sărbătorilor, femeile* purtau coroane sau diademe din aur; dar ele se împodobeau și în zilele obișnuite.

Colierele *(chlidon)* erau încă și în epoca arhaică bijuterii grele cu pandantive. Ulterior ele au fost părăsite în favoarea lănțișoarelor, de care erau atașate uneori pandantive ușoare sau amulete. Femeile își găureau lobii urechilor pentru a atârna de ei cercei *(ellobion, enodion)*. Cei mai simpli cercei erau alcătuiți din mici rondele șlefuite din aur, de care erau atârnate uneori figurine de animale. Cerceii mai erau împodobiți cu pietre prețioase și mai ales cu perle. Este posibil ca băieții tineri să fi purtat un inel la una dintre urechi.

Numai la barbari bărbații purtau la încheieturile pumnilor brățări *(psellion)*. În Greeia, femeile se împodobeau în acest fel în mod obișnuit. Aceste brățări, simple inele cu o lărgime variabilă sau spirale reprezentând adesea un șarpe, erau în general din aur sau din argint. Erau puse la încheietura pumnului, la cot sau în partea de sus a brațului. Așa-numitul *perisphyrion*, brățară purtată la gleznă sau la pulpă, avea, poate, o valoare magică. Femeile își mai împodobeau degetele cu unul sau mai multe inele *(dactylos)*, dintre care unele serveau drept amulete.

BOTANICĂ. Abia când a apărut Aristotel* studierea plantelor a început să fie privită într-o lumină pur științifică. Sub conducerea maestrului lor, discipolii Liceului au întreprins o operă de clasificare și, chiar dacă lucrările lui Aristotel în acest domeniu s-au pierdut, ne-au rămas cele două cărți ale urmașului său, Teofrast. Acesta a descris în amănunt plantele cele mai diferite, determinând florele principalelor zone (Europa, Africa, Asia) și distingând florele fluviale și lacustre. Teofrast a mai stabilit diferența dintre cotiledoane și frunzele obișnuite. El a studiat și longevitatea plantelor și bolile de care suferă ele. În cele două tratate ale sale *(Istoria plantelor* și *Cu privire la cauzele plantelor)*, Teofrast a clasificat circa șase sute de plante, printre care și specii noi, cunoscute datorită lui Alexandru* cel Mare, care le-a cules în timpul expediției sale în India. După Teofrast, cunoștințele despre botanică n-au mai fost îmbogățite decât în mică măsură. Fanias a făcut o distincție interesantă între plantele cu flori și cele fără flori (ferigi, mușchi, ciuperci). La Alexandria*, câmpurile cultivate în grădinile Muzeului* permiteau răspândirea științei, dar plantele au fost studiate doar în scopuri practice: perfecționarea culturilor în mlaștini și cunoașterea plantelor

medicinale. În acest din urmă domeniu, latinii ne-au lăsat un anumit număr de lucrări. La greci, Dioscoride a scris în secolul I un tratat cu privire la *Materialele medicinei*, în care a trecut în revistă un mare număr de plante medicinale.

BRASIDAS, *general spartan (Sparta*? – Amfipolis, în Tracia, 422 î. Hr.).*

În cursul războiului peloponesiac*, Brasidas i-a silit pe atenieni să ridice asediul orașului Metone (anul 431), dar a fost rănit când asedia orașul Pylos (anul 425). În anul următor el a trecut în Tesalia, unde și-a croit drum printr-o țară ostilă, izbutind să desprindă din alianța cu Atena* majoritatea orașelor Calcidicei, printre care și Amfipolis. Atenienii au trimis trupe sub conducerea lui Cleon*, dar Brasidas le-a învins în fața acestui oraș; Cleon a fost ucis când fugea, însă Brasidas a murit în cursul luptei. A fost înmormântat la Amfipolis și locuitorii l-au ridicat la rangul de erou, considerându-l al doilea întemeietor al cetății* lor și cinstindu-l prin sacrificii* și prin jocuri* anuale.

BRIAXIS (Bryaxis), *sculptor (a doua jumătate a secolului al IV-lea î. Hr.).*

El a fost contemporanul și rivalul lui Scopas*. A lucrat la Mausoleul din Halicarnas împreună cu Scopas, Timoteu și Leohares, el având sarcina de a lucra la partea de nord a monumentului. I se atribuie cele două statui care se păstrează din acest monument și care reprezintă pe regele Mausol și pe soția sa Artemisa, care pusese să se construiască acest mormânt magnific. În antichitate erau cunoscute ca fiind ale lui cinci statui gigantice de zei și diferite lucrări, dintre care un portret al lui Seleucos Nicator. Apolo cu hiton din muzeul Termelor de la Roma ar fi o copie a uneia din lucrările sale.

BRIGOS (Brygos), *olar (Atena, aprox. 500 î. Hr.).*

Olăria de stil sobru cu figuri roșii a atins cu Brigos perfecțiunea. Șef de atelier, nu se știe dacă-și picta el însuși vasele sau dacă lucra cu un pictor, căruia i-ar reveni, în acest caz, o parte din gloria lui Brigos. Este posibil ca acest pictor să fi fost Onesimos, care a lucrat și în atelierul lui Eufronios*. Pe planul tehnicii, Brigos a adus noutăți, precum utilizarea poleirii cu aur, folosirea culorilor care dau o nuanță blondă părului și redarea modelelor prin hașurări. Ne-au rămas de la el mai ales cupe, pe care sunt pictate subiecte tradiționale, precum cucerirea Troiei, și subiecte familiare: efebi luptând, bărbați dansând, flautiști, băieți tineri și fetițe. La el mai întâlnim compoziția în metope, cu câte două personaje; dibăcia ordonării grupurilor și scenelor face ca totul să fie armonios și echilibrat. Cu întreaga artă a unui tragic care știe să ducă emoția pe cele mai înalte culmi, cupa sa *Căderea Troiei* redă un tablou pașnic, pentru ca alte două cupe să reliefeze violența războiului: toate pasiunile, toate suferințele sunt exprimate în această pictură genială care îl face pe autor demn de marii săi contemporani, Eschil* și Polignot*.

BUCĂTĂRIE, BUCĂTARI. Grecii, mai ales spartanii și atenienii, erau vestiți pentru cumpătarea lor; cu toate acestea, hrana lor a variat după epoci, după orașe și după clasele societății. În sisitiile* lor, spartanii se mulțumeau cu un terci *(animatia* sau *bapha)*, compus din carne de porc sau de mistreț coaptă în sânge și condimentată cu oțet și cu sare; acest aliment era însoțit de pâine din orz și urmat de brânză, măsline, smochine și miere. Beoțienii, vestiți ca mari mâncăcioși, consumau multă carne, în vreme ce poporul de rând din Atena mânca pește, mai ales sub formă de pastă și sardele. Alimentul național de bază era *maza*, turtă din orz coaptă în vin, în lapte sau în apă. Cu toate acestea, bogătașii din epoca arhaică și, ulterior, grecii, mai ales cei din orașe, preferau pâinea din grâu *(artos)*, sub formă de turte rotunde. Legumele obișnuite erau usturoiul, ceapa, prazul, cresonul, ciupercile, mazărea, bobul și lintea, din care se făcea un terci. Se folosea mai ales carnea de porc, pe care oamenii săraci o mâncau doar la anumite ocazii; cei bogați consumau o varietate de cărnuri, mai ales în sudul Italiei, iar începând cu epoca elenistică, în toată lumea greacă se consuma carne de bou, de oaie, de capră, de păsăre (sturz, prepeliță) iepuri și orice fel de vânat*. Atenienilor le plăceau peștii de apă dulce, îndeosebi țiparii din lacul Copais, care mai târziu au fost foarte căutați. Alături de peștii de mare, consumați proaspeți sau saramură, fructele de mare erau folosite pentru a deschide mesele: stridii, scoici, sepii, calmari. Cărnurile erau fripte, fierte, sau afumate și mâncate cu sos sau cu untdelemn, ca și peștii și legumele. Brânzeturile erau făcute în general din lapte de capră sau de oaie. Deserturile constau din fructe proaspete sau uscate (smochine, struguri, mere, pere, curmale, castane, migdale, nuci) și din prăjituri îndulcite cu miere sau prăjituri cu mac, susan ori cu brânză albă.

Bucătăria familiei era apanajul femeilor* casei sau al sclavilor, la cei avuți. Totuși, la Sibaris, unde bucătăria a fost curând ridicată la rangul de artă, existau bucătari specializați foarte prețuiți, în timp ce la Sparta erau alungați bucătarii prea dibaci, chiar dacă doi eroi, Hearon și Maton, erau cinstiți ca patroni ai bucătarilor. Începând din secolul al IV-lea î.Hr., meseria de bucătar reprezenta o profesie dintre cele mai onorabile; *mageiros* — cu siguranță la origine sacrificator și măcelar — era un fel de bucătar-șef (caracterul religios al îndeletnicirii măcelarului primitiv provine din faptul că, la început, singura carne consumată era aceea a animalului jertfit). Acești bucătari erau oameni liberi, atașați unor case bogate sau închiriați pentru a pregăti ospețe; dacă unul dintre ei era sclav într-o casă, el era în general șeful servitorilor. Bucătarii erau adesea sicilieni, această insulă fiind vestită pentru mâncarea care se pregătea acolo. Platon* citează pe un anume Mitaecos, care scrisese un tratat despre bucătăria siciliană; numeroase lucrări asemănătoare au fost publicate în perioada elenistică, ceea ce dovedește că în această epocă grecii prețuiau bucatele complicate, pretențioase.

BULE, *senat al unei cetăți* grecești, îndeosebi senatul Atenei*.*

Acest senat se mai numea și gerusia* în statele oligarhice. În epoca homerică, acest cuvânt desemnează sfatul regelui*, format din căpeteniile caselor nobile și din prinții vasali. Regii se sprijineau pe aceștia, se sfătuiau cu dânșii și de multe ori nu erau decât executanții hotărârilor lor. În epocile următoare, aceste adunări restrânse au fost organul principal al puterii deliberatoare; acest nume *(bule)* se întâlnește cu referire la senatele unor state, precum Creta*, dar este sinonim cu gerusia. Îl regăsim de asemenea la Argos*, în timpul războiului peloponesiac*, desemnând un consiliu pe lângă consiliul Celor optzeci, care este o gerusia. Olbia din Sciția (la Marea Neagră)

avea și ea un bule, după modelul celui din Atena, iar cel care a funcționat la Chios, în secolul al VII-lea î. Hr., a servit probabil drept model lui Solon* când a instituit consiliul Celor patru sute. Înainte de reforma lui Solon, bule din Atena era un consiliu care reprezenta tradiția și ale cărui funcții erau mai ales judiciare; el era alcătuit din arhonții care își încheiaseră cariera și care continuau astfel să-și pună experiența în slujba patriei. Solon a făcut din bule un consiliu cu patru sute de membri, fiecare dintre cele patru triburi existente furnizând un sfert din numărul membrilor. Ei erau aleși din primele trei clase și reprezentau poporul. Vechilor puteri judiciare le-au fost adăugate puteri administrative și politice, dar nu se știe cât erau de cuprinzătoare.

Abia după reforma lui Clistene bule a dobândit aspectul său istoric și democratic. Consiliul a fost mărit la cinci sute de membri, cincizeci de fiecare trib, trași la sorți dintre candidații prezentați de fiecare trib. Mandatul lor era de un an și nimeni nu putea face parte din consiliu decât o singură dată. Din bule putea face parte orice cetățean în vârstă de peste 30 de ani care se bucura de toate drepturile. Funcția nefiind retribuită la început, se prezentau doar cetățenii din clasele avute. Începând cu epoca lui Pericle, fiind atribuită o indemnizație de o drahmă pe zi pentru buleuți (membrii acestui consiliu), el a devenit accesibil pentru toată lumea.

Bule pregătea documentele ce urmau să fie prezentate în fața adunării (eclesia*) și în special decretele. El dispunea și de o putere executivă, proceda la docimasie*, primea raportul magistraților care își terminaseră misiunea; în sfârșit, jurisdicția sa se întindea și asupra relațiilor externe, asupra războiului*, finanțelor*, cultului și chiar asupra justiției. Când intrau în funcție, buleuții prestau un jurământ. Ei aveau un loc de cinste în adunările publice și, când se reuneau, purtau pe cap o coroană din mirt. Ei se adunau în buleuterion, construit în Agora*, și își țineau ședințele în fiecare zi, cu excepția zilelor de sărbătoare. Prezența buleuților nefiind obligatorie, pentru a se putea lua în permanență hotărâri ale unui consiliu mai restrâns, a fost creată, în cadrul bule, pritania*.

C

CALAMIS sau **KALAMIS**, *sculptor și gravor (secolul al V-lea î. Hr.).*

Se știe că a activat aprox. între anii 472 și 429 și că Atena a fost patria sa adoptivă. Era un artist complet și foarte dibaci. Era al doilea gravor în argint, după Mentor*. Renumele său în calitate de sculptor a fost foarte mare; nimeni nu-l egala în reprezentarea cailor. Calamis a sculptat în marmură, aur, bronz și fildeș. Dintre operele care au rămas i se atribuie, poate în mod eronat, un Apolo (de la Choiseul-Goufier) și o stelă care reprezintă un Hermes, purtând un berbec, într-un stil încă arhaizant, dar de mare eleganță. S-ar putea să fie caracteristic pentru stilul lui Calamis faptul că a refuzat influența clasicismului lui Fidias, dacă l-a cunoscut cumva.

CALENDAR. Grecii împărțeau timpul în ani solari, în luni de origine lunară, în decade, în zile și în ore. Anii erau socotiți după numele magistraților eponimi*: arhontele eponim la Atena*, președintele colegiului eforilor* la Sparta*, preoteasa Herei la Argos*. În statele monarhice, socoteala se făcea de la urcarea pe tron a regelui domnitor. Se spunea, de pildă: sub arhontatul lui X, eforatul lui Y, sau al cincilea an al domniei cutărui suveran. În Siria greacă și în Egiptul grec au fost inaugurate erele dinastice: era Seleucizilor* în Siria (312 î. Hr.), era Lagizilor* în Egipt (323 î. Hr.). În secolul al IV-lea, începând cu Timeu din Tauromenion, istoricii socoteau timpul de la data primei olimpiade (776 î. Hr.), o olimpiadă reprezentând spațiul de patru ani care separa fiecare sărbătoare în care se celebrau Jocurile olimpice*: socoteala se făcea precizând anul olimpiadei (astfel anul al patrulea al olimpiadei a 87-a, adică 429 î. Hr., a fost anul morții lui Pericle* și al nașterii lui Platon*).

Anul era împărțit în luni de 29 sau 30 de zile (adică lunare), având în total 354 de zile. Pentru a-l face să corespundă cu anul solar, s-a adăugat o lună intercalară la fiecare trei ani (ciclu triateric), apoi o lună în anii al treilea, al cincilea și al optulea dintr-un ciclu de opt ani (octaeteric). Această lună intercalară era plasată după luna a șasea, al cărei nume îl lua, cu indicativul II. Anul începea o dată cu luna nouă după solstițiul de vară, la Atena, iar la Sparta spre echinocțiul de toamnă.

Cuvinte antice cu corespondenţa lor aproximativă

Moderne	Atice	Macedonene	Delfice
Iulie	Hecatombeon	Loios	Apelaios
August	Metageitnon		
Septembrie	Boedromion	Gorpiaios	Bukatios
Octombrie	Pianepsion	Hiperberetaios	Boathos
Noiembrie	Maimacterion	Dios	Heraios
Decembrie	Poseidon I	Apelaios	Dadoforios
Intercalară	Poseidon II	Audnaios	Poitropios
Ianuarie	Gamelion	Peritios	Amalios
Februarie	Antesterion	Distros	Bisios
Martie	Elafebolion	Xandicos	Teoxenios
Aprilie	Munichion	Artemisios	Endispoitropios
Mai	Targelion	Daisios	Heracleios
Iunie	Schiroforion	Panemos	Ilaios

Începuturile lunilor mai variau după cetăţi, de asemenea numele lor, care le erau date după sărbătoarea cea mai importantă din acea lună. Lunile erau împărţite în trei decade, numite după poziţia lor: începutul lunii, mijlocul lunii, sfârşitul lunii *(menos istamenou, mesoutos, phthinontos)*. Prima zi a lunii era numită neomenia, corespunzând lunii noi; zilele următoare purtau un număr (a doua, a treia etc.) urmat de numele decadei. Totuşi, pentru a treia decadă, corespunzând fazei de descreştere finală a lunii, zilele erau notate pornind de la viitoarea neomenie printr-o numărare inversă: a 21-a zi a lunii este a 10-a înainte de sfârşitul ei, a 22-a este a 9-a înainte de sfârşit etc. Zilele reprezentau spaţiul de timp cuprins între două apusuri ale Soarelui. Se desemnau momentele zilei într-o manieră foarte vagă (ora pieţii, după-amiaza...); în secolul al V-lea, Meton* a instalat la Atena un gnomon* şi acest aparat portativ a fost utilizat în mod obişnuit. Se măsura ora după lungimea umbrei lăsată de acul gnomonului. Ziua a fost împărţită în douăsprezece ore şi varia în durată după epoca din an, dar grecii par să se fi preocupat prea puţin de aceste diviziuni precise în viaţa de toate zilele.

CALIMAH (Kallimakhos) **DIN ATENA***, *sculptor şi gravor*.

Patria sa de origine este necunoscută; la fel, şi datele existenţei sale. Cu toate acestea, operele sale principale trebuie situate cam în ultimii douăzeci de ani ai secolului al V-lea î. Hr. şi se ştie că a lucrat la Atena. Folosind o tehnică de un arhaism pe cale de a se sfârşi, dar clasică sub multe aspecte, el îşi şlefuia lucrările în cele mai mici amănunte, în aşa măsură încât, niciodată mulţumit de sine, se întâmpla să-şi depăşească intenţiile printr-o muncă excesivă. Prin aceasta el a meritat porecla de *catatexitechnos* (care îşi epuizează arta). El s-a distins mai ales prin fineţea şi graţia execuţiei. A lucrat îndeosebi draperii. Se spune despre el că a inventat un nou ordin* de coloană, corinticul. Ca gravor, el a şlefuit o lampă din aur având deasupra un palmier din bronz, care s-a bucurat de cea mai mare reputaţie. Printre operele care au rămas, i se atribuie fragmente ale frizei Erehteionului, vestitele „Niche“, una scoţându-şi sandala, cealaltă împodobind un trofeu în faţa Atenei. I s-au mai atribuit „menade“ şi lacedemoniene care dansează (cele de la muzeul din Berlin ar fi copiile lor). Este posibil ca *Venus Genitrix* de la Louvre să fie o copie a uneia dintre sculpturile sale cele mai vestite, *Afrodita grădinilor*, pe care o cunoaştem din apologia pe care i-a făcut-o Lucian din Samosate (secolul al II-lea), care vedea în ea un model de perfecţiune, datorită frumuseţii feţei şi a mâinilor.

CANEFORĂ *(„purtătoare de coş"), nume dat celor ce purtau coşuri în cursul ceremoniilor, îndeosebi fetelor tinere care, la Panatenee* şi în procesiunile pentru Dionisos şi Demeter, ţineau pe cap un coş în care erau aşezate obiectele sacrificiale (bandelete şi cuţit pentru sacrificare, prăjitura sacră şi tămâia).*

CARIATIDĂ, *statuie de femeie stând în picioare, utilizată drept coloană.*

Potrivit unei tradiţii raportate de către Vitruviu, numele de „cariatidă“ ar proveni de la Carias, târg din Laconia* care a fost cucerit de către greci, deoarece a făcut cauză comună cu perşii în cursul războaielor medice*; întrucât locuitorii săi au fost prefăcuţi în sclavi, femeile* au fost nevoite să poarte pe cap greutăţi mari. Originea acestui motiv vine de fapt din Orientul Apropiat, dar el nu apare decât în secolul al VI-lea î. Hr. la cele patru cariatide ale tezaurelor sifrienilor şi cnidienilor de la Delfi. Cariatidele cele mai cunoscute sunt cele de la balconul Erehteionului din acropolea* Atenei. Ele erau numite *korai* (fete tinere), iar cuvântul cariatidă n-a apărut decât la sfârşitul secolului al V-lea î. Hr., pentru a desemna aceste coloane antropomorfe.

CARNEIA, *sărbătoare agrară a lui Apolo Carneios, protector al turmelor.*

Această sărbătoare doriană era celebrată în întreg Peloponesul* şi în special la Sparta*. Ea dura nouă zile, din ziua a şaptea până în ziua a cincisprezecea a lunii carneios (iulie–august). Un armistiţiu sacru marca această perioadă şi spartanii nu plecau niciodată la război înainte de sfârşitul sărbătorilor. Erau ridicate corturi din crengi *(skiades)* în nouă locuri diferite, fiecare dintre aceste corturi putând adăposti nouă persoane. Un preot *(agetes)* era însărcinat să oficieze; el era asistat de carneaţi, comisari aleşi în număr de cinci pentru fiecare trib şi care rămâneau în funcţie timp de patru ani. Aveau loc sacrificii şi ospeţe, precum şi o cursă în care un alergător, plecat înainte, era urmat de stafilodromi, adică de tineri care purtau ciorchini de struguri; dacă izbuteau să-l ajungă din urmă pe alergător, aceasta era de bun augur pentru recolte. La a XXVI-a olimpiadă s-a organizat un concurs la care luau parte poeţii şi artiştii din întreaga Grecie.

CASANDRU, *rege* al Macedoniei* (aprox. 355 – 297 î. Hr.).*

Fiu al lui Antipatros*; în anul 319, la moartea tatălui său, i-a disputat lui Polisperhon* regenţa Macedoniei; în acest

scop, el s-a aliat cu Eumene* și cu Ptolemeu (→ LAGIZI). Ieșind învingător, el a cucerit Atena, a cărei guvernare a încredințat-o lui Demetrios* din Faler. Întorcându-se din Epir în Macedonia, la chemarea lui Polisperhon*, Olimpia, mama lui Alexandru* cel Mare, s-a ridicat împotriva lui Casandru, care a învins-o și a luat-o prizonieră la Pidna, în anul 317. El a pus să fie omorâtă, sub pretextul că își răzbună pe Filip Arhideul, fratele vitreg al lui Alexandru, și pe soția sa Euridice, omorâți din porunca Olimpiei. În anul 316, Casandru s-a căsătorit cu Tesalonice, sora cuceritorului. Era un nou pas spre uzurparea tronului Macedoniei. După aceea a pus să fie executată Roxana, prințesa iraniană, una dintre soțiile lui Alexandru, precum și fiul pe care ea îl avusese de la cuceritor, și care avea numele de Alexandru Aigos. Casandru l-a împins pe Polisperhon, cu care se împăcase, să se debaraseze de ultimii urmași ai lui Alexandru cel Mare Barsina, soția sa persană, și fiul lor, Hercule. Astfel încât, în anul 306, s-a putut încununa cu coroana Macedoniei. Casandru, fiind aliat cu Lisimah*, cu Ptolemeu I și cu Seleucos I (→ SELEUCIZI), victoria de la Ipsos* (301) a legitimat definitiv urcarea sa pe tronul Macedoniei și i-a dat hegemonia pe cea mai mare parte a Greciei. A murit de hidropizie. Fiul său Filip i-a urmat la tron.

CASE. Palatul homeric cu megaron era o locuință de tip micenian. Megaronul era o sală dreptunghiulară cu vatră centrală, prevăzută cu o deschizătură în acoperiș pe unde ieșea fumul; era sala comună împrejurul căreia se aflau odăile: andron*, gineceu*, odăile comune.

Casa țăranului a rămas neschimbată de-a lungul epocilor. Era o colibă din piatră sau din chirpici, având un acoperiș din paie cu două înclinări, dar atât de mică, încât vara se puneau pe acoperiș urcioare cu vin spre a le încălzi la soare. Coliba nu avea ferestre, lumina pătrundea prin ușă. La cei mai săraci nu exista decât o sală destul de încăpătoare, prevăzută cu o vatră, aici se trăia, aici se dormea. Fumul îmbâcsea aerul, făcea poate ca vinul să fie mai bun și ieșea prin ușă. Cei mai avuți adăugau două odăi, de o parte și de alta a spațiului central, servind drept camere de dormit. Deasupra erau hambarele și cramele; la dreapta și la stânga staulele, grajdurile și dependințele, care corespundeau odăilor casei. Locuința de la oraș avea aspectele cele mai diferite. Proprietarii bogați își construiau la țară case asemănătoare cu cele de la oraș. În jur erau locuințele fermierilor lor. Casele celor săraci erau alcătuite adesea dintr-una sau două odăi, dispuse spre stradă doar prin deschizătura ușii; erau făcute din piatră, din cărămizi nearse, din lemn. În unele cartiere din Siracuza sau din Atena (Koile, Melite), ele erau tăiate în stâncă. Podeaua era adesea stânca netezită sau pământul bătătorit. Aceste locuințe aveau uneori un etaj în mansardă care, în cartierele negustorești, era închiriat unor oameni săraci.

După războiul peloponesiac* a fost crescută înălțimea caselor, care au devenit imobile aducătoare de venit *(syncekia)* cu trei sau patru etaje. Apartamentele de închiriat aveau în general două sau trei odăi și se ajungea la ele pe scări exterioare. În timpul lui Demostene*, bancherul Pasion poseda asemenea imobile, evaluate atunci la vreo sută de mine. Închirierile se făceau pe termene de zece ani în secolul al V-lea, de cinci ani în secolul al II-lea î. Hr., contractele fiind stabilite după modele și în prezența unor martori. O categorie de magistrați, horistii, aveau sarcina să reglementeze contestațiile dintre părți și în ceea ce privește proprietățile. Forma caselor mai spațioase a variat după regiuni și după epoci. Unul dintre tipurile de locuință elenică era casa cu peristil, curte centrală în jurul căreia se desfășurau o colonadă acoperită, formând un culoar, această galerie se regăsea chiar și în casele de închiriat cu etaj. Odăile erau distribuite în jurul peristilului; acesta oferea nenumărate variante. De altfel, peristilurile nu erau adesea decât semicolonade, alteori sălile erau repartizate numai pe două sau trei părți ale galeriei, una dintre laturi fiind adiacentă zidului care dădea spre stradă. Coloanele peristilului erau din piatră sau din marmură, uneori cu caneluri în partea de sus, în stil doric, mai rar ionic, și în mod excepțional corintic. În centrul galeriei se fixau ornamente din mozaic pe care se scurgea apa de pe acoperiș, adunată într-o cisternă scobită dedesubt. Andronul se deschidea spre această curte (aule); el nu era totdeauna deosebit de gineceu și, când acesta exista, se întâmpla ca el să aibă un aule special. Camera de zi era oecusul, care servea drept sală de mâncare; bucătăria nu pare să fi existat înainte de secolul al V-lea î. Hr. Mâncarea era pregătită fie în exterior, pe o vatră improvizată, fie pe focul altarului Hestiei. Camera conjugală (*thalamos*) era situată în general în gineceu; aici erau păstrate și obiectele de valoare: argintărie, covoare etc., dacă putem să dăm crezare spuselor lui Xenofon*.

Casele cele mai mari cuprindeau aproximativ zece odăi: oecusul, exedra (salon situat spre intrarea casei), vestibulul *(prothyron)*, camerele de dormit. La parter erau puține ferestre. Încăperile situate înspre stradă serveau în general drept grajduri sau erau închiriate pentru prăvălii. La etaj, unde se aflau uneori gineceul și încăperile sclavilor, existau ferestre. Dacă în acest tip de casă aule era centrul locuinței, peristilul nu se regăsea totdeauna; la Delos* el era chiar o excepție. Unele locuințe erau prevăzute cu săli de baie mobilate cu scăldătoare de tip „sabot"; existau și locuințe care aveau o cameră ce servea drept atelier pentru servitori. Acoperișurile erau fie înclinate și învelite cu olane, fie în terase. Până la sfârșitul secolului al V-lea î. Hr., ornamentul caselor era dintre cele mai simple. Pereții erau tencuiți cu var. În fața ușii era plasat un altar pentru Apolo Agieus, prevăzut cu o inscripție menită să îndepărteze nenorocul; în vestibul, o nișă adăpostea o statuie a lui Hermes Strofaios, iar în aule, în mijloc, se înălța altarul lui Zeus Hercheios. Alcibiade* pare să fi fost un novator când a pus să se picteze fresce pe pereții casei sale; acest obicei s-a extins în secolul următor și mai ales în epoca elenistică, când Pausias* a răspândit acest gust pentru lambriuri pictate în care amorași zboară printre flori. Pereții mai erau împodobiți cu fâșii din bronz, din fildeș și din aur sau erau acoperiți cu plăci de marmură. Tapiseriile din Orient împodobeau pereții și serveau drept portiere, iar covoare erau așternute pe lângă mozaicuri sofisticate sau pe podelele din marmură. Statuile, la început simple elemente ale cultului domestic, au devenit ornamente, iar bazine cu jeturi de apă împrospătau peristilurile. Lumea greacă va face cunoscut tot acest lux lumii romane, care îl va adapta la gustul său, așa cum se mai poate vedea la Ostia, la Pompei și mai ales la Herculanum.

CAVALERIE. La Sparta*, cavaleria n-a fost niciodată importantă și abia în cursul

războiului peloponesiac* a fost constituit acolo un corp de 400 de călăreți. Fiecare more (→ ARMATĂ), plasată sub comanda unui general al polemarhilor*, dispunea de două escadroane de călăreți (fiecare escadron, *oulamos*, avea 50 de oameni). Caii erau echipați de către cei avuți, dar erau cu siguranță călăriți de către perieci, care nu aveau nici un antrenament; numai comandantul de escadron *(hipparmoste)* era spartan.

La Atena*, corpurile de cavalerie se pare că au fost create în secolul al VI-lea î. Hr.; până atunci, așa cum a fost cazul lui Pisistrate, atenienii folosiseră călăreți tesalieni. Abia după războaiele medice* s-a dat oarecare importanță călăreților, al căror număr a fost fixat la 1 000. Călăreții proveneau din cele două clase mai bogate, fiecare trebuind să-și asigure echipamentul, ceea ce era o liturgie*. Doi hiparci comandau acești 1 000 de călăreți, furnizați de către triburi*. La aceasta se adăugau 200 de arcași călare, recrutați dintre sclavi.

Beoțienii au fost primii greci care au utilizat în mod curent cavaleria. Fiecare cetate* a confederației furniza un contingent de călăreți, comandați de un hiparc. Epaminonda* a fost primul care a folosit cavaleria ca armă strategică în bătălii. Tesalienii au dispus de o cavalerie puternică, de aproape 8 000 de oameni, sub Iason din Feres (începutul secolului al IV-lea î. Hr.). Cu toate acestea, macedonenii, adică Filip* al II-lea și Alexandru* cel Mare, au fost cei care au utilizat cavaleria pe scară largă. Anexarea Tesaliei a îngăduit Macedoniei* să-și creeze un corp mare de călăreți (un călăreț pentru șase hopliți, în Grecia clasică raportul fiind de 1 la 10). Alexandru și-a înzestrat armata cu o cavalerie grea, menită să disloce aripa adversă, și cu o cavalerie ușoară, destinată să urmărească pe fugari. Modelul macedonean a fost continuat în armatele elenistice.

CĂLĂTORII. Grecii au fost totdeauna mari călători, mânați fiind atât de excepționala lor curiozitate, cât și de diferite nevoi. Motivele călătoriilor erau dintre cele mai diferite. La început, străbăteau toată lumea greacă în căutarea de mărfuri și de piețe. Din motive politice, cei izgoniți, ostracizații, se refugiau în cetăți uneori foarte îndepărtate. Din motive politico-economice, se duceau să întemeieze colonii* în pământuri îndepărtate sau urmăreau să se stabilească în colonii existente deja. Piosenia făcea ca puțini să fie grecii care nu voiau ca, cel puțin o dată în viața lor, să facă pelerinajul la marile jocuri* de la Delfi* sau de la Olimpia*. Din motive medicale mergeau să-și caute leac în vreun asclepeion*, dacă nu cumva un medic prescria o schimbare de climă pentru restabilirea sănătății. Din motive oficiale, erau trimiși în misiune specială la o cetate aliată, la o colonie sau pe lângă foști adversari, pentru a semna o pace*. Din motive profesionale, actori* mergeau din oraș în oraș să joace piese, preoți* ambulanți străbăteau Grecia cerșind, precum metragirții*, sofiști străbăteau lumea spre a se instrui și a-și răspândi învățăturile. Se mai călătorea pentru consultarea unui oracol* important, uneori depărtat, pentru a-și vizita rude, pentru a lua în stăpânire o cleruhie*...

În istoria greacă întâlnim un mare număr de medici mergând să-și exercite meseria în locuri îndepărtate, până și la curtea regelui perșilor; vedem artiști părăsindu-și patria pentru a munci în atelierele unor maeștri reputați, pe alții venind să-și exercite talentul în cetăți bogate sau pe lângă prinți puternici. Încă din epoca arhaică se întâlnesc oameni, precum Pitagora*, Solon*, spartanul Licurg*, care călătoresc în țările riverane ale Mediteranei orientale, istorici precum Hecateu* din Milet sau Herodot* care sunt totodată călători neobosiți, așa cum au fost mai târziu Strabon* și Pausanias*. În epoca elenistică*, ambasadele, ca aceea a lui Megastene* sau cea a lui Deimah pe lângă Alitohade, fiul lui Sandracotos, erau pretexte pentru călătorii lungi de explorare în inima Indiei. În sfârșit, în epocile elenistică și romană, turismul s-a dezvoltat considerabil. Egiptul și Orientul Apropiat erau pentru greci marile regiuni turistice.

Dacă nu foloseau căile maritime, grecii călătoreau în general pe jos, uneori călare pe un cal sau un catâr, mai rar într-o căruță. În Grecia propriu-zisă, raritatea drumurilor carosabile făcea imposibilă orice călătorie lungă cu un vehicul* cu roți. Călătorul se echipa cu încălțări solide, își acoperea capul cu petasa (→ VEȘMINTE) și se înfășura cu o manta groasă spre a înfrunta ploile și răcoarea nopților. Grecul mergea singur, înarmat cu un pumnal, o bâtă solidă și cu puțin bagaj adunat într-o boccea legată de un băț purtat pe umăr, atunci când nu putea încredința unui sclav această greutate măruntă. Niciodată, înainte de a pleca în călătorie, un grec evlavios nu uita să ofere un sacrificiu* zeilor, pentru a dobândi protecția lor și a afla semnele favorabile. Plecarea în călătorie avea loc dimineața și călătorul umbla agale, admirând priveliștea, bucurându-se de blândețea zilei, stând de vorbă cu țăranii întâlniți pe drum sau alăturându-se altor călători. Izvoarele umbrite erau locul ideal de oprire, unde consuma mâncarea adusă cu sine, care consta din măsline, ceapă și smochine, cu o bucată de *maza* (turtă din orez). Noaptea putea fi petrecută sub cerul liber sau, în orașe, sub vreun portic, însă numai rareori, căci ospitalitatea* era un obicei prea răspândit, pentru ca cel care călătorea să nu găsească într-o fermă izolată, într-un sat sau un oraș, o gazdă primitoare care să-i ofere „focul și sarea". Se întâmpla adesea ca omul să aibă în multe cetăți o gazdă înrudită; el mai avea soluția, într-o cetate străină, să se adreseze proxenului* său, care se îngrijea de o locuință. Cu toate acestea, încă din epoca lui Aristofan* se găseau hanuri (*pandokion, katagogion*), al căror număr a sporit în perioadele următoare; este adevărat că, în general, ele erau de proastă calitate și cu faimă proastă, așa încât oamenii din societatea bună le ocoleau, totuși, în orașe, se găseau și hoteluri foarte convenabile.

Călătorul nu avea nevoie de pașaport*; în schimb, erau percepute drepturi de vamă pentru intrarea mărfurilor. De fiecare dată când străbătea o cetate, călătorul era cercetat de vameși, care, dacă este să-l credem pe Plutarh*, răscoleau baloturile și bagajele, căutând obiecte ascunse — vameși care erau foarte antipatici călătorilor antici. În afară de aceasta, călătorii erau bine primiți în cetăți, iar statele democratice au încurajat stabilirea străinilor într-însele. (→ METECI). Totuși, Spartei* i s-a reproșat *xenelasia* sa (izgonirea străinilor); trebuie precizat însă că xenofobia spartană se exercita împotriva străinilor care, prin moravurile lor, puteau să aducă prejudicii legilor lui Licurg*. În schimb, mulți străini își trimiteau copiii la Sparta, ca să fie educați precum copiii lacedemonienilor, iar cetatea doriană a primit adesea artiști și poeți, chiar și după promulgarea legilor lui Licurg.

Se pare că, în pofida lipsei de siguranţă a drumurilor terestre şi maritime (se vorbeşte adesea de briganzi şi de piraţi, dar mai ales în romanele de mahala), oamenii au călătorit mult şi cu uşurinţă în toată lumea antică şi cu mult dincolo de hotarele lumii elenice, de vreme ce, puţin după războaiele medice, Herodot a făcut marea sa călătorie la perşi, consideraţi duşmani, care l-a dus la Babilon şi la Memfis.

CĂRŢI („Biblia"). Erau făcute fie din papirus, fie din pergament. Papirusul a început să fie utilizat în Grecia pentru scriere* începând din secolul al VI-lea î. Hr. Foile de papirus erau lipite unele de altele şi adesea banda lungă astfel obţinută era rulată pe o inimă de lemn. Lungimea sulurilor era variabilă: pentru a uşura răsucirea lor, nu se făceau benzi prea lungi; totuşi, în Egipt s-au găsit suluri măsurând peste 40 m. Textul era scris în coloane, a căror lungime s-a încercat să fie reglementată, realizându-se rânduri de circa treizeci şi cinci de litere; rândurile erau numerotate din 50 în 50 sau din 100 în 100. Numărul lor era indicat la sfârşitul volumului. Titlurile şi capetele capitolelor erau scrise cu cerneală roşie (de unde numele latin *rubrica*, care s-a păstrat), iar o etichetă ataşată sulului menţiona titlul, atunci când sulul era închis într-o teacă sau într-o cutie specială. Sulurile care alcătuiau o lucrare erau legate împreună prin şireturi.

Pergamentul provenea din piei (în general cele de capră, de oaie sau de miel născut mort, pentru pergamentul de lux), tratate într-un mod special. El era cunoscut în Orient încă din mileniul al II-lea, iar în vremea lui Herodot*, grecii din Ionia îl utilizau deja în mod curent. Totuşi, abia în secolul al II-lea î. Hr. tehnica pergamentului a ajuns la perfecţiune şi materialul a fost răspândit, cu siguranţă, în urma creării marilor biblioteci*, în special cea din Pergam*; de altfel, de la Pergam vine numele pergamentului *(membrana Pergami)*. Spre deosebire de papirus, pergamentul putea fi dispus în caiete, formând cărţi asemănătoare cu cărţile noastre moderne. Foaia era tăiată — existau noduli ca pentru cărţile noastre — şi legată, pentru a forma un caiet, în general din patru foi (*in quarto* era formatul obişnuit pentru lucrările literare), apoi caietele erau cusute împreună. Titlul cărţii era înscris în antet, iar paginile erau numerotate. S-au realizat cărţi de lux, în care paginile au fost colorate cu purpură, iar literele cu aur şi cu argint. Alexandrinii au făcut cărţi ilustrate; adesea ei pictau portrete, şi se cunoaşte o carte greacă de botanică* în care plantele studiate erau desenate. Cărţile erau scrise cu mâna de către copişti şi adeseori aceeaşi lucrare era dictată concomitent mai multor copişti. Cărţile erau vândute în comerţ, dar uneori bogătaşii puneau să le fie transcrise de către sclavi, destinaţi anume pentru această treabă.

CĂSĂTORIE. În epoca homerică, căsătoria era adesea pregătită de către părinţii viitorilor soţi, chiar dacă fiul era major. Astfel, Ahile, când a refuzat-o pe fiica lui Agamemnon, a spus că Peleu, tatăl său, va şti să-i găsească o nevastă. De asemenea, contractul de căsătorie se făcea între logodnic şi tatăl logodnicei. Exemplele mitice despre fiica unui rege dată învingătorului la un concurs erau cu siguranţă o excepţie, care a servit însă drept temă pentru multe poveşti. Pretendentul dădea tatălui logodnicei daruri în vite sau în obiecte preţioase, reprezentând la început cumpărarea femeii, care, după aceea, a devenit compensarea zestrei dată de tată viitoarei soţii *(hedna)*. Unirile conjugale erau contractate între indivizi cu aceeaşi avere, dar se întâmpla ca fiica să fie dată unui bărbat care îşi compensa prin valoare sărăcia sa, ori ca un bărbat puternic să se însoare cu captiva sa. Monogamia era o regulă; Priam, cu două soţii legitime, Hecuba şi Laotoe, a reprezentat o excepţie. Cu prilejul căsătoriei, se desfăşura un ospăţ însoţit de sacrificii, oferit de tatăl logodnicei, iar aceasta dăruia uneori haine invitaţilor. Seara ea era condusă la soţul său, cu mare pompă, cu un cortegiu iluminat de făclii.

La Sparta*, căsătoria se făcea între cetăţeni de acelaşi neam, unirile cu străinii putând avea urmări grave, mai ales pentru regi, care puteau fi înlăturaţi din această cauză. Pretendentul trebuia să ceară consimţământul tatălui. Dacă exista o controversă între mai mulţi pretendenţi, litigiul era adus în faţa regelui. Zestrea era interzisă, în special atunci când legile lui Licurg* erau întru totul respectate, spre deosebire de Creta*, unde fetele primeau jumătate din partea care revenea bărbaţilor. Ulterior, familiile care posedau mai multe domenii le utilizau pentru a-şi înzestra fiicele. Statul putea interveni atunci când soţii nu erau apţi fiziceşte să aibă copii sau dacă nu erau destul de potriviţi prin rang sau prin avere. Se cunosc prea puţine despre ceremoniile religioase. Căsătoria reprezenta un fel de răpire, logodnicul îşi fura logodnica din mijlocul tovarăşilor ei şi o ducea în casa unei rude, (*nympheutria*); aceasta o ducea în odaia nupţială, îi tăia părul şi o îmbrăca în veşminte de bărbat, apoi stingea lumina. Până când atingea vârsta de 30 de ani, soţul nu-şi putea vedea soţia decât pe ascuns, noaptea; se pare că abia după aceea ei se puteau instala în vatra conjugală. Eugenismul avea o importanţă atât de mare la spartani, încât nu era ceva necuviincios ca un bătrân să-şi împrumute nevasta unui bărbat mai viguros, chiar unuia lipsit de dreptul de cetăţean. Se admitea, de asemenea, ca un soţ căruia îi plăcea femeia unuia dintre prietenii săi să-i ceară s-o împartă cu el; de aceea un spartan putea spune că adulterul nu exista în patria lui, de vreme ce el avea loc cu consimţământul tuturor celor interesaţi.

La Atena*, căsătoriile erau hotărâte de către părinţii tinerei (care până atunci trăia pe lângă mama ei) şi de către părinţii viitorului soţ. Contractul putea fi încheiat înainte de vârsta legală (18 ani pentru băieţi, 15 ani pentru fete), dar ceremonia nu avea loc decât după majoratul celor doi. Contractul *(engyesis)* era semnat, faţă de martori, între tatăl sau tutorele logodnicei şi pretendent; tatăl pretendentului nu trebuia să-şi spună părerea, iar logodnica nu putea refuza unirea decât folosind procedura de eisangelia*. Zestrea se menţiona în contract şi era predată în ziua căsătoriei. Apoi logodnicul trebuia să informeze membrii fratriei* despre căsătoria sa şi să ofere un ospăţ şi sacrificii. „Proteleia" erau ceremoniile care precedau nunţile. Se făceau sacrificii pentru diferite divinităţi; tânăra îşi consacra jucăriile Artemidei sau Afroditei. În noul Ilion, logodnicii se îmbăiau în Scamandru. Era o formă de lutroforie, practicată în toată Grecia; pentru aceasta se scotea apă dintr-un izvor sau o fântână apropiată (la Atena, Eneacrounos; la Teba*, Ismenos) spre a se pregăti baia. În ziua nunţii, părinţii logodnicei ofereau un ospăţ în prezenţa logodnicului şi a familiei lui. Logodnica dădea daruri socrilor, iar când se înnopta, urca într-un car între soţul său şi paranimf, prietenul acestuia. Dacă cel care se însura era la a doua sa căsătorie, atunci un prieten

se ducea în locul lui să caute soția. Cortegiul era luminat de torțe aprinse de către mamele soților în vatra lor și se cântau imnuri — himeneale — însoțite de muzică de flaut. Părinții soțului primeau pe noii căsătoriți în pragul casei. A doua zi aveau loc ceremonii și *epaulia*, daruri folositoare pentru gospodărie, date de către prieteni. Preoții interveneau și ei în căsătorii; se știe că, la Atena, preoteasa zeiței Atena îi vizita pe soți, iar la Cheroneea* preoteasa Demetrei era aceea care îi unea.

CEFISODOT (Cephisodote) **CEL BĂTRÂN,** *sculptor (Atena, prima jumătate a secolului al IV-lea î. Hr.).*

A fost fiul lui Praxitele cel Bătrân, tatăl celebrului Praxitele* și bunicul lui Cefisodot cel tânăr, cu toții sculptori. Stilul său sobru, clar, fără încărcături, se deosebește net de acela al epocii. Lucrarea cea mai celebră care ne-a parvenit de la el este expresia unui sentiment nobil: dragostea maternă. Este vorba despre grupul care o reprezintă pe Eirene (Pacea) purtându-l în brațe pe Plutos (Bogăția), sub înfățișarea unui copilaș. Această lucrare oficială, care marchează în tehnică reîntoarcerea la o simplitate și o sobrietate monumentale, respinse de rafinamentele sculptorilor Acropolei, a fost executată cu siguranță cu prilejul tratatului semnat între Sparta* și Atena*, în anul 374. Anticii cunoșteau de asemenea, mai multe lucrări realizate de sculptor în portul Atenei, o admirabilă Atena și un altar* pentru Zeus Soter, un grup de muze și un Hermes care îl hrănește pe Dionisos copil.

CERAMICA, *demă* din Atica*, formând un cartier mărginaș al Atenei.*

O parte din această demă era situată înăuntrul zidurilor și avea o piață mare pentru adunări, în vreme ce partea exterioară, străbătută de calea sacră, în apropierea porții lui Dipilon, era o necropolă*. Numele de Ceramica se datorează faptului că, la origine, acesta a fost cartierul olarilor și al producătorilor de țigle, deși o tradiție (Pliniu cel Bătrân) pretinde că acolo n-a fost decât un singur atelier, cel al lui Halcostene, care făcea lucrări din lut nears și că de aici i-ar fi venit numele. (Termenul grec *keramos* semnifică lutul olarului și tot ce are legătură cu el: vase, olane, acoperiș, ultima accepțiune bazându-se pe faptul că acoperișurile erau făcute din olane de lut ars.)

CEREALE. În general, grecii n-au utilizat decât orzul și grâul. Meiul era cunoscut în Campania, dar consumarea lui pare să îi fost lăsată pe seama barbarilor, precum sarmații. Ovăzul era socotit ca o boală a grâului; de asemenea, secara era considerată un grâu prost și era cultivată în Alpi; grecii n-au cunoscut-o decât într-o epocă târzie și n-au folosit-o. Orezul *(oryza)*, pomenit de către Teofrast*, era cunoscut, dar nu era importat. În mod curent se consuma orzul; utilizat la ceremoniile religioase, orzul era prăjit sau se făceau din el prăjituri. Orzul servea mai ales la fabricarea mazei, fiertură din făină de orz cu lapte sau cu vin, baza alimentației până în epoca clasică, pâinea de grâu fiind rezervată pentru zilele de sărbătoare. Grecii au cunoscut mai multe soiuri de grâu, dar este greu să fie identificate. Homer vorbește despre *olyra* și *zeia*, despre care Herodot spune că erau identice. *Zeia (Triticum spelta)* era rezervat pentru cai, se spune în *Odiseea*. Grâul cel mai prețuit era cel pe

care Pliniu îl numește *siligo (Triticum hibernum)*, sfărâmicios și dulce, ale cărui grăunțe se scuturau când ajungea la maturitate; el creștea în Laconia*.

Grecia nu producea suficient grâu pentru consum, încât îl importa din Sicilia*, din Siria, din Egipt, din Cirenaica, din Tracia și din regiunile riverane ale Mării Negre. Atena*, unde trăia o populație numeroasă pe un pământ sărac, a practicat o adevărată politică a grâului. Coloniile* de la Marea Neagră erau cele mai bune furnizoare de grâu și corăbiile Atenei supravegheau convoaiele și aveau în stăpânire strâmtorilor Bosfor și Helespont. Hambare pentru grâu erau construite de către *sitones*, comisari care aveau sarcina să cumpere și să depoziteze grâul, cu bani de la Tezaur sau percepuți din împrumuturi. Ei mai trebuiau să-l distribuie în caz de secetă sau cetățenilor nevoiași. Prețul grâului, prețul pâinii și greutatea acesteia erau supravegheate de către sitofilaci, la început în număr de 10, apoi de 35, în secolul al IV-lea î. Hr. Spre a păstra necesarul de grâu, legea ateniană interzicea oricărui negustor instalat în Atica să vândă grâu în străinătate. Dacă o corabie încărcată cu grâu acosta la Pireu, ea trebuia să vândă pe loc două treimi din încărcătură și numai o treime putea fi reexportată. Doi epimeleți* aveau sarcina să aplice această lege. Alte cetăți grecești hotărâseră legi asemănătoare pentru a rezerva locuitorilor acest produs esențial. Existau și alte cetăți, precum Samos, care făceau uneori distribuiri gratuite de cereale.

CETATE (polis). Cetatea greacă era un lucru moral și religios, politic și juridic. Termenul acoperea atât ansamblul arhitectural care alcătuia orașul, cât și teritoriul înconjurător, unde trăiau o parte din cetățeni. De pildă, teritoriul Atenei a înglobat aproape întreaga Atica, dar orașul Atena constituia centrul politic. Locuințele particularilor și monumentele publice nu erau decât manifestările necesare ale acestei construcții spirituale, care era structura profundă și permanentă a cetății. Nașterea polisului poate fi datată în secolul al VIII-lea î. Hr. Evoluția sa a variat după regiuni și după împrejurările economice și sociale în care ea se înscria. În secolul al VII-lea asistăm la un efort de codificare, întemeiat pe noțiunea de justiție *(dike)*, care a devenit o chestiune publică (în locul celei de *gene* → DRACON) și pe noțiunea de *nomos*, în sensul unei legi comune pentru toți. Această codificare a fost adesea opera unor legislatori*; aceștia este posibil să fi apărut acolo unde exista o țărănime liberă importantă, care îi putea susține. Tiranii din epoca arhaică, care au fost contemporani cu acești legislatori, par să se fi impus în regiunile în care supremația aristocrației a necesitat recurgerea la violență spre a ajunge la o schimbare socială. Afirmarea cetății ca centru politic al unei comunități teritoriale a fost legată de afirmarea individului în calitate de membru al unei comunități civice, cetățeanul fiind singurul deținător de drepturi politice. Doar în raport cu cetățeanul au putut să fie definite în mod clar în cetatea clasică statutele legale ale necetățenilor, meteci și sclavi, la Atena, de pildă. Și tot în raport cu cetățeanul au putut să fie definiți în societatea greacă femeia sau copilul, bătrânul sau efebul.

Atena*, cetatea pe care o cunoaștem cel mai bine, este exemplul tipic al cetății grecești. La început, Atica era împărțită între mari familii care trăiau în târguri, neîndoielnic independente; fiecare familie, cu ramurile sale directe și colaterale, avea

divinitatea sa şi se pare că ele s-au constituit în triburi, cu cultul lor particular şi cu căpetenia lor, poate cel mai în vârstă, din ramura cea mai veche. Astfel, la Eleusis* domneau Eumolpizii şi Demeter era divinitatea lor protectoare, iar pe Acropole* erau stabiliţi Cecropizii, care adorau fie un zeu-şarpe, fie un Poseidon primitiv. Triburile s-au unit în douăsprezece state mici, având fiecare zeul său, focul său sacru, altarele sale şi căpetenia sa. Tezeu, care a realizat sinoecismul*, care făcea din Atena centrul religios şi politic al Aticii, din Atena Polias divinitatea comună tuturor şi din Panatenee* sărbătoarea lor naţională, este întemeietorul cetăţii. Aceasta apare astfel ca o uniune de triburi*, constituite dintr-un număr inamovibil de fratrii* şi de familii, puternic legate prin cultul unei divinităţi protectoare şi prin sărbători comune. Religia* a fost una din dimensiunile esenţiale ale cetăţii antice; importanţa ei ca factor de coeziune ne permite să înţelegem că — alături de o libertate religioasă care îi permitea lui Aristofan* să-şi bată joc de Dionisos şi de Hercule şi îi lăsa pe filosofi să facă speculaţii cu privire la natura zeilor sau să pună la îndoială existenţa lor — la Atena existau tribunale care judecau crimele de impietate. Sub acest cap de acuzare au fost nevoiţi să se exileze Anaxagora* şi Aristotel*, iar Socrate* a fost condamnat la moarte. Fiecare cetate avea cultele sale particulare, cultele proprii ale eroilor sau ale întemeietorilor, ceremoniile sale religioase (sărbătorile comune, concursurile, jocurile îmbrăcau totdeauna un caracter religios şi se desfăşurau în cinstea unei divinităţi), legile* sale, tribunalele* sale, calendarul* său, lunile sale, denumite în funcţie de o sărbătoare religioasă, moneda* sa, gravată uneori cu imaginea animalului simbolic al zeului sau chiar cu imaginea zeului (nevăstuica Atenei la Atena, broasca ţestoasă la Egina, Hercule pentru diferitele oraşe care îi purtau numele), greutăţile* şi măsurile* sale. Acest particularism s-a accentuat în cursul istoriei, când rivalităţile politice, nevoile economice şi antagonismele etnice au devenit mai sensibile prin contactele reînnoite dintre cetăţi — şi aici trebuie găsit unul din motivele adânci care au împiedicat Grecia să realizeze unitatea sa politică, până în momentul când Roma i-a impus-o, în servitute însă. Atena ne-a lăsat modelul cetăţii democratice, Sparta — pe cel al cetăţii aristocratice.

Societatea ateniană era alcătuită din cetăţeni împărţiţi în cele patru clase cenzitare stabilite de către Solon (pentacosiomedimni*, hipeişi* sau cavaleri, zeugiţi* şi teţi*), din metecı* şi din sclavi*. Totuşi, numai cetăţenii luau parte la guvernare. Ei erau înscrişi în fratriile* şi triburile* lor şi erau repartizaţi în tritiile* şi demele* care constituiau Atica. Puterea legislativă revenea eclesiei* şi bulei*, care delegau unor magistraţi puterea executivă. Aceşti magistraţi erau aleşi sau traşi la sorţi şi, înainte de a intra în funcţie, erau supuşi unei anchete, docimasia*. Ei erau foarte numeroşi; principalii erau strategii* şi ofiţerii armatei*, epimeleţii, hieropii*, astinomii*, agoranomii*, sitofilacii*, Consiliul* celor unsprezece, arhonţii* şi magistraţii însărcinaţi cu justiţia*, în sfârşit magistraţii însărcinaţi cu finanţele. În general, ei erau grupaţi în colegii formate din zece membri, pentru ca fiecare trib să-şi aibă reprezentantul. Ei erau fie aleşi prin ridicarea mâinii, fie traşi la sorţi; în ultimul caz, tragerea la sorţi nu era făcută din întreaga populaţie, ci dintre un număr de candidaţi ai triburilor. Ei intrau în funcţie la primul Hecatombeon (→ CALENDAR), în timp ce anul financiar se întindea între două Panatenee*. Înainte de a-şi lua în primire postul, ei prestau un jurământ şi ofereau sacrificii. În Laconia, populaţia era alcătuită din cetăţeni, perieci*, iloţi* şi sclavi*. Pământul era împărţit în trei părţi: Sparta, unde locuiau în principiu cetăţenii; pământul civic *(politike khora)* din jurul Spartei, divizat în loturi *(kleros)* inalienabile, împărţite între familiile spartane, completate printr-un lot în Mesenia*; aşa-numita *perioikis*, care ocupa restul domeniului Spartei şi unde proprietatea era liberă şi împărţită între perieci şi cetăţeni, care aveau dreptul să dobândească acolo pământuri şi să le exploateze. În principiu, numai cetăţenii luau parte la administrarea statului, dar ei se împărţeau în hipomeioni* şi în homoioi*, doar aceştia din urmă având depline drepturi civice. Educaţia* tinerilor spartani era orientată în întregime spre război şi spre binele tuturor cetăţenilor. Constituţia era de o mare simplitate: puterea era împărţită în proporţii variabile, după epoci, între dubla regalitate*, efori* şi gerusia*. Adunarea cetăţenilor, apela*, care, după constituţia lui Licurg*, ar fi trebuit să aibă toate puterile, n-avea decât o putere teoretică. Ne sunt puţin cunoscute magistraturile inferioare; ele n-au avut decât o importanţă secundară, în măsura în care eforii interveneau în toate domeniile. → CETATE (drept de ~), CONSTITUŢIE, CRETA.

CETATE (drept de ~). Dreptul de cetate se obţinea întâi prin naştere, atunci când tânărul ajungea la majorat. La Atena*, la vârsta de trei ani, copilul era înscris în registrul fratriei*, iar la 18 ani în cel al demei*, în urma unei cercetări care dovedea originea sa ateniană. În fapt, dreptul se transmitea prin tată, şi ştim, după o lege a lui Pericle*, care datează din anul 451 î. Hr., că, înaintea acestei epoci, un copil născut din tată atenian şi din mamă străină beneficia de dreptul de cetate, în timp ce, dacă numai mama era ateniană, copilul era considerat străin. După legea lui Pericle, dimpotrivă, era cetăţean numai copilul ai cărui părinţi erau atenieni. Dacă unul dintre părinţi nu era cetăţean, copilul era considerat metec*. Totuşi, dreptul de cetate putea fi dobândit prin naturalizare. Se pare că indivizi izolaţi au căpătat rareori dreptul de cetate; Atenienii îl acordau de preferinţă unor grupuri — de pildă, plateenilor refugiaţi la Atena după cucerirea cetăţii lor de către spartani şi beoţieni. El a mai fost acordat şi samienilor, care şi-au păstrat totuşi autonomia. După bătălia de la Arginuse*, au obţinut acest drept sclavii care se distinseseră în luptă. La Sparta*, unde numărul acelor „homoioi" era fix, nu se obţinea dreptul de cetate decât printr-o naştere perfect legitimă, iar naturalizarea era imposibilă chiar prin constituţie*, atâta vreme cât legile lui Licurg şi-au păstrat toată puterea.

CHERONEEA (Khaironeia), *oraş din Beoţia occidentală, dominat de o acropole puternică.*

Florile câmpiei înconjurătoare oraşului erau utilizate pentru fabricarea unui ulei parfumat. Aici, Filip* din Macedonia şi fiul său Alexandru* au învins în anul 338 î. Hr. pe atenieni şi pe beoţieni, supunând astfel Grecia. Cheroneea a fost patria lui Plutarh.

CHILIARH, *comandant al unei trupe de o mie de oameni (grecii mai foloseau acest cuvânt pentru a traduce titlul de vizir al*

regelui perșilor, iar la macedoneni cuvântul a desemnat mai târziu pe al doilea personaj al regatului, după suveran).

CHILON, *bărbat de stat (Sparta, mijlocul secolului al VI-lea î. Hr.), fiul lui Demagete.*

Chilon a fost efor* la Sparta*. A întărit vechile instituții doriene ale Spartei și îi revine în mare parte cinstea elaborării constituției care este atribuită lui Licurg*. A pus capăt politicii imperialiste spartane, intuind primejdia de care era amenințată aristocrația militară din pricina sporirii creșterii numărului periecilor*, în urma anexiunilor care transformau în servi populațiile învinse. A făcut din eforat magistratura cea mai înaltă, care își aroga dreptul de a admonesta și a înlătura pe regi. A înlocuit dubla monarhie, cu caracter aproape absolut, prin guvernul aristocratic al egalilor și a inaugurat politica spartană clasică; aceasta consta în favorizarea aristocrațiilor în detrimentul democrațiilor și în dominarea Peloponesului și a Greciei printr-un sistem de alianțe cu statele vecine, ale căror guverne oligarhice le susținea Sparta. Chilon a fost unul din Cei șapte înțelepți* ai Greciei și spartanii i-au dedicat un sanctuar. Potrivit unei tradiții, el ar fi murit de bucurie în brațele fiului său, aflând despre victoria acestuia la Jocurile olimpice*.

CHIMIE. Termenul „chimie" apare la sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr., la Zosim din Panopolis (Egipt), se spune că provine de la numele profetului evreu Chemes; dar se pare că el derivă din grecescul *chyma* (topire). Încă din antichitatea cea mai târzie se cunoștea topirea metalelor și amestecul lor (bronzul), ceramica, sticla, pentru care încălzirea unui amestec avea ca rezultat corpuri cu o aparență și o consistență diferite, implicând astfel cunoștințe elementare și empirice de chimie; se cunoșteau, de asemenea, metodele de preparare a vopselelor și a culorilor. În epoca clasică, tehnicile pictorilor și ale olarilor necesitau cunoștințe complexe. Pe de altă parte, grecii fabricau săruri de potasiu, de sodiu și de cupru, de asemenea, carbonat de sodiu, utilizat și în zilele noastre sub numele de „cristale". În sfârșit, în prepararea otrăvurilor și a medicamentelor, recurgeau la diferite amestecuri, în care prescripțiile magice se împleteau cu rețete valide. Totuși, anticii n-au încercat să impună chimia ca o știință rațională, așa cum au procedat în alte domenii, deși în epoca alexandrină (între 250 și 200 î. Hr.) a fost publicată în Egipt o sinteză rezumată a cunoștințelor din acea epocă în domeniile chimiei și metalurgiei; această lucrare a fost atribuită lui Democrit, dar a fost scrisă de un anume Botos. Ceva mai târziu a apărut tratatul intitulat *Fizică și mistică*, atribuit lui Democrit, în care se vorbește despre aur, despre argint, despre perle, despre pietre prețioase și despre fabricarea purpurei. Neîndoielnic, din această epocă datează și primele tratate de alchimie, care se vor înmulți în Egiptul roman. Este de remarcat faptul că aceste scrieri au fost puse pe seama lui Democrit. Trebuie să ne întoarcem la filosofia* presocratică pentru a găsi elementele teoretice pe care va fi întemeiată chimia și în special alchimia, care, pornind de la premisa unității materiei ce alcătuiește natura, căuta mijloacele de transmutare a metalelor. Parmenide a fost teoreticianul unității; Empedocle opunea cele două forțe, de atracție și de disociere, care acționează asupra elementelor constitutive ale materiei; Heraclit a demonstrat unitatea totului sub aparențele schimbării și devenirii; Anaxagora* a reliefat principiul transformării lucrurilor, care sunt create pornind de la distrugerea altor corpuri; în sfârșit, Democrit a redus lumea la un ansamblu de atomi materiali care, combinându-se și dezagregându-se, conferă lucrurilor forma pe care o au. Aceste date erau prea subtile și teoretice, prea îndepărtate de aparențele imediate pentru ca chimia antică să le poată utiliza. Încă din primele veacuri ale antichității, chimia s-a confundat cu alchimia, care, în pofida utopiei sale, a fost preludiul chimiei moderne, care a confirmat vederile filosofice ale secolelor al VI-lea și al V-lea î. Hr., cu toate că atomul, contrariu etimologiei acestui cuvânt, a fost recunoscut ca fiind divizibil.

CILON (Cylon), *atenian (a doua jumătate a secolului al VII-lea î. Hr.).*

De familie aristocratică, el a repurtat în anul 630 o victorie la Jocurile olimpice* și s-a căsătorit cu fiica lui Teagene, tiranul din Megara*. Ducându-se să consulte oracolul de la Delfi, zeul l-ar fi sfătuit să pună stăpânire pe Acropole* în cursul celei mai mari sărbători a lui Zeus și să instaureze tirania la Atena. Cilon a așteptat următoarele Jocuri olimpice, considerând că acestea erau cea mai importantă dintre sărbătorile zeului suprem cu ajutorul soldaților pe care i-a trimis socrul său și intrând în complotul unor tineri atenieni, a pus stăpânire pe Acropole* (în anul 612). Dar atenienii l-au asediat și curând conspiratorii au început să sufere de sete și de foame. Cilon și fratele său au izbutit să fugă, dar ceilalți, rămași pe loc, s-au așezat ca rugători pe lângă altarul din Acropole. Ca să nu moară într-un loc sacru, asediatorii le-au promis că vor fi lăsați în viață dacă se predau. Dar primul arhonte* *(eponym)* Alcmeonidul* Megacles, călcându-și făgăduiala, a pus să fie masacrați. Pentru acest sacrilegiu, Alcmeonizii au fost izgoniți din Atena.

CIMON, *general atenian (Atena, 504 – Citium, din insula Cipru, 449 î. Hr.).*

Era fiul lui Miltiade* și al Hegesipilei, fiica lui Olorus, rege trac. În prima sa tinerețe, Cimon avea o reputație de bețiv și de desfrânat, dar curând el a ieșit în evidență, îndemnând pe atenieni să-l urmeze pe Temistocle* care voia să ducă pe mare bătălia de la Salamina* (480). Îndemnat de Aristide*, dornic să-l opună lui Temistocle, Cimon a ajuns curând la cele mai înalte funcții în stat și a dobândit, împreună cu Aristide, comanda flotei ateniene în lupta contra perșilor. În anul 471, Cimon a fost desemnat de către aliați să-l înlocuiască pe Pausanias*, aflat atunci în Bizanț, la comandamentul suprem al armatelor grecești însărcinate să ducă războiul împotriva perșilor. El a pus stăpânire pe insula Sciros și a adus cu mare pompă la Atena* osemintele despre care se credea că sunt ale lui Tezeu. Pentru a perpetua amintirea acestui eveniment, atenienii au instituit concursuri, iar cu ocazia acestei prime sărbători Sofocle* și-a prezentat prima sa piesă, care a constituit o victorie în fața lui Eschil*, Cimon fiind desemnat ca judecător de către arhonte*. În anul 468, Cimon a supus cea mai mare parte a litoralului Asiei Mici și a înfrânt în două rânduri pe perși: la vărsarea Eurimedonului, el a distrus flota comandată de către Titraustes, capturând două sute de vase; apoi, debarcând infanteria, el a înfrânt total armata comandată de Ferendates. Aflând despre sosirea unei flote de întărire, el a înfruntat-o

și a capturat toate corăbiile dușmane. În urma acestor victorii strălucite, Cimon a impus regelui perșilor, Artaxerxe, un tratat care recunoștea independența grecilor din Asia Mică și interzicea accesul oricărui vas persan în apele acestei regiuni. Cu prada adusă din campaniile sale, el a înfrumusețat Atena, a pus să se construiască apeducte, a terminat Zidurile Lungi, începute de Temistocle, precum și citadela, a plantat copaci falnici și a împodobit cu statui Academia*. Șef al aristocrației, el a favorizat o politică de alianță cu spartanii și s-a opus întâi lui Temistocle, apoi lui Pericle* și lui Efialte. Organizator al Ligii ateniene, a știut să-i facă pe aliați să-i cedeze vasele lor și a obținut sporirea tributurilor, Atena obligându-se să-i apere împotriva oricărei amenințări. Când spartanii au cerut atenienilor să le vină în ajutor, în urma revoltei iloților* și a mesenienilor, Cimon a determinat trimiterea unei armate, sub comanda sa. Dar când trupele sale au ajuns la fața locului, lacedemonienii, care își rezolvaseră singuri treburile și care se temeau de atenieni, l-au trimis acasă; în urma acestui fapt, atenienii, mâniați împotriva tuturor celor care îi favorizau pe lacedemonieni, l-au pedepsit pe Cimon cu ostracizarea (în anul 641). Când s-a declanșat însă un război, atenienii, învinși la Tanagra și temându-se că vor fi invadați de către spartani, l-au rechemat pe Cimon, care a restabilit pacea. Preocupat de distrugerea puterii persane, Cimon a făcut să se stabilească un impozit pentru o campanie contra Egiptului, supus perșilor, și contra insulei Cipru. După ce a învins o flotă persană la sud de Asia Mică, el a pus stăpânire pe orașele cipriote, cu excepția orașului Citium, și a pregătit cucerirea Egiptului. A murit în timpul asedierii orașului Citium, poate în cursul luptelor sau poate din pricina unei boli.

CINOSCEFALE, *mici înălțimi din Tesalia, în apropiere de Farsalos, unde au avut loc două bătălii celebre.*

Într-una din aceste bătălii, în anul 364 î. Hr., Pelopida* l-a învins pe Alexandru din Feres; anul 197 î. Hr. a marcat un eveniment capital pentru Grecia, deoarece, prin victoria generalului roman Flaminius asupra lui Filip al V-lea, regele din Macedonia*, grecii au fost eliberați de sub jugul macedonean. Filip a fost silit să părăsească citadelele pe care le avea în Grecia propriu-zisă, iar Flaminius a proclamat libertatea cetăților din Grecia. Este adevărat însă că, introdus astfel în triburile grecilor, Flaminius n-a întârziat să supună Grecia în întregime.

CIPSELIZI, *dinastie de tirani din Corint.*

Cipselos, întemeietorul dinastiei, era fiul unei Bahiade șchioape, Labada, și al unui tesalian, Aetion. Ajuns la funcțiile de polemarc*, el a profitat de nemulțumirea populară contra Bahiazilor pentru a se pune în fruntea poporului și a alunga această familie domnitoare. A confiscat bunurile celor izgoniți, pe care le-a împărțit țăranilor și săracilor, și a guvernat Corintul vreme de treizeci de ani fără a avea nevoie să se înconjoare cu o gardă (657–627 î. Hr.).

I-a urmat fiul său, Periandru. Acesta a conceput o strălucită politică de prestigiu și de expansiune colonială și teritorială. A supus Epidaurul și a făcut din Acarnania un domeniu corintian. A ocupat Corcira rebelă, unde l-a exilat pe fiul său Licofron, care s-a dus să întemeieze Apolonia pe coasta ilirică, în timp ce un alt fiu al său, Evagoras, s-a stabilit în Calcidica, unde a

întemeiat Potideea. Arbitru al politicii grecilor, Periandru a împăcat-o pe Atena* cu Lesbosul, Miletul* cu Lidia și a întreținut relații de prietenie cu ceilalți tirani greci și cu regii străini: Pitacos*, Trasibul*, Aliates, regele Lidiei, Psametic, rege al Egiptului. Protector al artelor, literelor și comerțului, Periandru a favorizat tot ce a putut îmbogăți și înfrumuseța Corintul, care i-a datorat numeroase monumente. El a dat o nouă strălucire Dionisiilor*, chemându-l la curtea sa pe Arion din Metimne, poet și muzician, și a făcut din Jocurile* istmice o adunare panelenică.

Nepotul său Psametic (numit așa cu siguranță în cinstea regelui Egiptului) i-a urmat în anul 585 î. Hr.; n-a domnit decât trei ani. Partidul oligarhic a făcut să fie ucis și, punând mâna pe frâiele guvernării, a hotărât să fie aruncate în afara granițelor rămășițele exhumate ale celor doi mari Cipselizi.

CLEOMENE (Kleomenes). Sub acest nume se cunosc trei regi ai Spartei*, aparținând familiei Agizilor. — 1. Cleomene I, fiul lui Anaxandrid. El a domnit aprox. din anul 520 până în 490 î. Hr. A fost în fruntea trupei spartane care, în anul 510, a ajutat la alungarea lui Hipias din Atena. Apoi el a susținut partidul aristocratic din Atena, condus de Isagoras, împotriva lui Clistene*. Războindu-se cu Argosul, Cleomene a făcut să piară prin foc 5 000 de argieni care se refugiaseră într-o pădure. Pretextând un oracol, el l-a declarat nelegiuit pe Demarate (aprox. 515–491), pentru că refuzase să-i pedepsească pe egineți, care se desolidarizaseră de greci. Puțin timp după aceasta, într-un acces de nebunie, el s-a sinucis. — 2. Cleomene al II-lea, fiu al lui Cleombrote, a urmat la tron fratelui său Agesipolis al II-lea și a domnit din anul 370 până în 309. Este regele Spartei care a avut domnia cea mai lungă. Cu toate acestea, el n-a avut importanța omologilor săi din dinastia Euripontizilor și în special importanța lui Agesilas*. — 3. Cleomene al III-lea, fiul lui Leonida al II-lea, a devenit rege în anul 235. S-a însurat cu văduva lui Agis al-IV-lea și a continuat întreprinderea acestuia din urmă, care încercase să restabilească vechile legi ale lui Licurg în toată rigoarea lor. El a condamnat luxul, a început să instaureze o disciplină aspră și a condamnat la moarte pe efori*. A pus să fie otrăvit Euridamida al III-lea (care a domnit din anul 241 până în 228) și l-a înlocuit cu fratele acestuia, Euclidas, în pofida legii care interzicea ca dublul tron să fie ocupat de către regi care aparțin aceleiași familii. A intrat în conflict cu aheenii, cu intenția de a distruge liga acestora. Pentru a se opune ambițiilor lui Cleomene Aratos* a cerut ajutorul lui Antigonos* Doson, regele din Macedonia. Spartanii au fost învinși în bătălia de la Selasia (222), iar Cleomene s-a refugiat, împreună cu soția și copiii săi, în Egipt, unde a fost primit la curtea lui Ptolemeu al III-lea Everget. Dar, în același an, Lagidul* a murit și urmașul său, Ptolemeu al IV-lea Filopator, și-a întemnițat oaspetele. Cleomene a hotărât să se sinucidă și trupul său a fost expus pe o cruce (220).

CLEON, *bărbat de stat (Atena, ? – Amfipolis, 422 î. Hr.).*

Tăbăcar de meserie, el a intrat în politică la moartea lui Pericle* (429). Elocvent și intrigant, a devenit conducătorul partidului care era în favoarea războinicului în cursul războiului peloponesiac*. În anul 427, Cleon a fost partizanul condamnării

la moarte a mitilenienilor, membri ai Ligii de la Delos, care se răsculaseră contra Atenei. Notorietatea sa a atins culmea atunci când, în anul 426, fiind pus în fruntea unei trupe ateniene, a luat prizonieri pe spartanii retrași în ostrovul Sfacteria (coasta de vest a Peloponesului). Popularitatea sa era atât de mare, încât atunci când Aristofan* a vrut să-l prezinte pe scenă în comedia sa despre *Cavaleri* (424) ca pe un demagog fără scrupule nimeni n-a îndrăznit să joace acest rol; Aristofan însuși și-a luat sarcina să-l reprezinte. Obținând comanda armatei ateniene pentru care se votase, la îndemnul său, să fie trimisă în Tracia, Cleon a cucerit orașul Toron, dar a fost omorât sub zidurile orașului Amfipolis în bătălia în care atenienii s-au luptat cu spartanii lui Brasidas*. În ciuda trăsăturilor satirice pe care i le-a conturat Aristofan și a portretului pe care i l-a făcut Tucidide, se pare că Cleon n-a meritat desconsiderarea de care a avut parte.

CLEPSIDRĂ, *instrument pentru măsurarea timpului.*

Clepsidra era un vas (amforă, hidrie etc.) al cărui fund avea una sau mai multe găuri, care lăsau să se scurgă într-un timp dat apa sau uleiul cu care era umplut (astfel, clepsidra lui Irod Aticus se golea în timpul scrierii a o sută de rânduri). Clepsidra era folosită mai ales în adunările publice sau în audiențele judecătorești. Prin aceasta se măsura timpul care era acordat oratorilor ca să-și dezvolte discursul. Audiențele erau împărțite în trei părți egale, măsurate cu ajutorul unei clepsidre golite o dată sau de mai multe ori: prima parte era pentru acuzare, a doua pentru apărare, a treia pentru deliberarea judecătorilor. Ulterior au fost concepute clepsidre asemănătoare cu nisiparnițele noastre, umplute însă cu un lichid.

CLERUH, *colon care rămânea cetățean al patriei-mame* → CLERUHII.

CLERUHII, *colonii care se deosebeau prin faptul că cleruchul își păstra totdeauna cetățenia de origine și prin aceea că cleruhia rămânea totdeauna legată de metropolă.*

Sunt cunoscute numai cleruhiile ateniene, deși cleruhia era practicată și de alte cetăți. Pământul colonial era împărțit într-un anumit număr de loturi care erau atribuite prin tragere la sorți *(kleros)* cetățenilor care candidau. Cleruhul avea sarcina să valorifice (în general, prin sclavii săi) lotul de pământ care îi era atribuit, devenind proprietarul acestuia. Totuși, adesea cleruhul rămânea la Atena, supraveghind de la distanță domeniul său colonial. Primele cleruhii au fost stabilite de către atenieni în Eubeea după cucerirea ei de către Halcis (anul 506 î. Hr.). Ei au constituit cinci sute de loturi care au fost distribuite cetățenilor săraci. Apoi, alte cleruhii au fost stabilite în insule (Sciros, Lemnos, Imbros). În general, vechii locuitori erau lăsați pe loc (cum a fost la Lesbos), păstrându-și dreptul de a cultiva câmpurile distribuite cleruhilor, cu condiția să plătească o redevență anuală de două mine. Uneori însă populația era expulzată în masă, cum s-a petrecut la Egina și la Potideea. Se mai putea întâmpla — deși cazuri de acest fel au fost rare, de pildă, în insula Melos — ca bărbații să fie uciși, iar femeile* și copiii transformați în sclavi. Cleruhiile Atenei au fost abolite după bătălia de la Aegos- Potamos*, dar unele au fost restabilite atunci când Atena și-a recăpătat preponderența pe mare.

CLISTENE (Klisthenes), *legislator (Atena*, sfârșitul secolului al VI-lea î. Hr.).*

Era fiul lui Megacles și al Agaristei, fiica lui Clistene, tiran la Sicion; era și căpetenia familiei Alcmeonizilor*. După expulzarea fiilor lui Pisistrate, a devenit conducătorul partidului democratic constituit de către paralieni (→ PARALIE), îmbogățiți prin comerț, și l-a combătut pe Isagoras, conducătorul partidului oligarhic, care spera să restaureze puterile nobilimii, abolite în urma reformelor lui Solon*. Fiind numit arhonte* (în anul 508), Isagoras a început să revizuiască lista cetățenilor. Clistene a organizat împotriva lui o coaliție a paralienilor, a celor nemulțumiți și a țăranilor din Diacria* și a făcut în așa fel încât să fie votat un program de reforme democratice. Isagoras l-a chemat pe oaspetele său, Cleomene, regele Spartei*, care a intrat în Atena cu o mică trupă, a impus să se hotărască exilul perpetuu al Alemeonizilor și a vrut să dizolve bule* stabilită de către Solon, în folosul unui consiliu aristocratic alcătuit din trei sute de membri. Poporul s-a înarmat și i-a silit pe Cleomene, pe Isagoras și pe partizanii lor să se retragă în Acropole*. Au urmat negocieri, spartanii s-au întors acasă, Isagoras a fugit, unii dintre partizanii săi au fost uciși, iar Clistene, care fusese nevoit să plece, a fost rechemat pentru a-și realiza programul de reforme. El a suprimat cele patru triburi* ale lui Solon și a instituit cele zece triburi clasice. Apoi, pentru a lichida vechiul particularism, a atribuit fiecărui trib zece deme*, rezultate din reunirea fostelor târguri sau din sciziunea unor localități. Această reformă comunală a stat la baza constituției lui Clistene. Urmarea a fost reformarea bule, sporită la cinci sute de membri, și creșterea numărului heliaștilor (→ HELICA). Este posibil ca lui Clistene să i se datoreze reforma arhontatului, în urma căreia această magistratură a devenit accesibilă prin tragere la sorți și nu prin alegere; reforma avea drept scop să dejoace intrigile și să facă din arhontat o instituție perfect democratică. Ultima inovație a lui Clistene a fost inventarea ostracismului*. Democrația ateniană a atins cu Clistene desăvârșirea instituțiilor sale. Nu se știe nici când s-a născut, nici când a murit Clistene.

CLITIAS, *pictor de vase* → ERGOTIMOS.

COAFURĂ. Grecii își coafau părul în modurile cele mai diverse. În epoca arhaică, atât bărbații cât și femeile* purtau părul lung și îl coafau adesea în bucle lungi ondulante, care cădeau mult spre spate. Îl purtau și în numeroase răsucituri pe ceafă și coafat pe frunte în meșe ondulate cu fierul și aranjate simetric. La Atena bărbații arborau și ceea ce se numea *crobylos*, smoc de păr ridicat pe cap și menținut cu o bantă împodobită cu un greiere din aur. În epoca clasică și în perioadele următoare, bărbații purtau în general părul mai scurt; ajunși la vârsta de efebi*, copiii își tăiau părul și îl consacrau lui Apolo sau Artemidei. Cei eleganți îl păstrau lung, în schimb nimeni nu-l rădea parțial sau total, ca la noi; acesta era semnul sclavilor, care erau tunși. Dimpotrivă, la spartani copiii își tăiau părul, iar adulții îl lăsau să crească în voie.

Coafurile femeilor erau foarte variate; ele lăsau să le atârne părul în bucle și destul de rar îl înnodau cu panglici. Ele se mai coafau cu o coadă spre spate sau purtau părul ridicat pe cap în diverse feluri. Benţile care strângeau capul sau prindeau

părul erau utilizate în mod curent atât de bărbați, cât și de femei. Părul era adesea vopsit, în genere blond, această culoare fiind cea mai apreciată. Erau cunoscute și perucile și buclele false. Pentru coafură se foloseau fierul de frizat și piepteni cu un rând dublu de dinți de grosime diferită, făcuți din os, din bronz, din solzi sau din fildeș, adesea admirabil decorați.

CODRIZI, *celebră familie ioniană, înrudită cu Neleizii.*

Această familie își trăgea numele de la Codros, fiul lui Melantos; acesta, un Neleid, rege al Meseniei*, a emigrat în Atica* împreună cu alți tovarăși atunci când dorienii au sosit în Pelopones. El l-a învins într-o luptă corp la corp pe regele beoțian Xantos, fiind după aceea ales rege de către ionienii din Atica. I-a urmat fiul său Codros. Venind din Pelopones*, dorienii* au înaintat spre Atica. Întrucât un oracol prevăzuse că vor învinge dacă îl vor cruța pe Codros, acesta s-a deghiza, a pătruns în tabăra inamică, a intrat în dispută cu un grup de soldați și a fost omorât. Atunci dorienii s-au retras. Codros a avut mai mulți fii naturali, Cidrelos, Nauclos, Cnopos și un fiu legitim, Androclos, care poate este același cu Medon, numit arhonte* pe viață de către atenieni, care socoteau că nimeni nu mai poate fi demn să poarte titlul de rege pe care îl avusese Codros. Nevrând să se supună unui „frate șchiop", Codrizii au emigrat spre Ionia, în timp ce descendenții lui Medon au continuat să asigure dinastia arhonților din Atena timp de încă trei secole, sub numele de Medonizi, până când ultimul dintre ei, Hipomenes, a fost înlăturat din pricina cruzimilor sale. Codrizii se regăsesc în fruntea multor cetăți din Asia Mică. În fruntea focidienilor ei au întemeiat Foceea și au domnit acolo până la stabilirea democrației. Lebedos, întemeiată de cei din Lebedia, din Beoția*, a fost condusă de un Codros. Autoclos, un alt Codrid, s-a stabilit la Efes, în fruntea războinicilor săi.

COLONII. *Colonia* (apoikia) *este o așezare autonomă, dar unită cu metropola printr-o legătură religioasă; deci ea se deosebește total de cleruhie*.*

Adevărata colonizare grecească a început în secolul al VIII-lea. Războaiele dintre cetăți și luptele dintre partide, care duceau la exilarea unor grupuri, alături de motive economice (foametea, căutarea unor noi pământuri de cultivat, mine de exploatat) au fost cauzele principale ale emigrărilor care s-au terminat prin întemeierea de colonii. Mesenienii, alungați din țara lor de către spartani, s-au stabilit în Italia; Partenienii, născuți din femei* spartane și din iloți* eliberați, au încercat să-i răscoale pe iloți, însă, neizbutind, au trebuit să se exileze și au întemeiat Tarentul. La Corint*, Arhias Bahiadul a părăsit cetatea împreună cu partizanii săi și s-a instalat în Sicilia*, pe ostrovul Ortigia, care va deveni Siracuza. La Halcis, în Eubeea, o foamete a hotărât plecarea de coloni în Italia. Totuși, căutarea unor debușee comerciale și a unor noi pământuri care să fie valorificate a rămas factorul cel mai important de colonizare: astfel, au fost întemeiate Cirene și așezările din golful Tarent, iar pentru a ajunge la pământurile cultivate cu grâu din sudul Ucrainei actuale au fost stabilite comtoarele de pe țărmurile Mării Negre.

Devenind autonome, unele cetăți coloniale au devenit la rândul lor metropole pentru multe așezări: Siracuza a întemeiat Camarina, Acrae, Heloros; Corcira, altă colonie a Corintului, a întemeiat Epidamne și Apolonia; Miletului* i se atribuie întemeierea a 95 de orașe coloniale. Aceste colonii se deosebeau, atât prin statutul lor cât și prin rațiunea lor de a fi, de comtoarul comercial, emporion*, stabilit într-un teritoriu străin, adesea în apropierea unui oraș indigen, și menit să servească de antrepozit și de punct de tranzit între regiuni care prezentau un interes comercial (mine, bogății agricole) și metropolă.

În sfârșit, în secolul al VI-lea î. Hr., cucerirea persană a fost cauza emigrării unor greci de pe coastele Asiei Mici: cei mai vestiți au fost foceenii, care au plecat să se stabilească în Corsica și la Masilia, unde aveau comntoare comerciale.

Înainte de a hotărî să emigreze, grecii se duceau să consulte un oracol*, în general pe cel de la Delfi*, uneori pe cel al Dodonei și chiar pe cel al lui Zeus-Amon din Egipt; pentru că a neglijat să ceară sfat zeilor, spartanul Dorieus a eșuat într-o încercare de așezare colonială. Oracolul desemna ținutul unde urma să se ducă colonii și locul unde trebuia stabilită cetatea. Dacă emigrarea era decisă de către stat, atunci se adunau voluntarii: oameni nevoiași, străinii care, în noua așezare, vor deveni cetățeni cu drepturi egale — în sistemele oligarhice, guvernul desemna adesea pentru emigrare pe adversarii săi, ca să scape de ei. Uneori se trăgea la sorți un copil de sex masculin din familii care aveau mai mulți băieți. Era numit un șef al expediției, oecistul, căruia i se alăturau auxiliarii, însărcinați cu împărțirea pământurilor și cu măsurătorile, precum și unul sau mai mulți ghicitori. Emigranții își luau cu ei altarul* domestic și focul sacru, aprins la focul pritaneului* cetății-mame și eare urma să slujească la aprinderea focului în pritaneele noii cetăți. Fiecare cetate avea charta sa particulară, în care erau prescrise regulile funcționării sale și raporturile cu metropola, poate și constituția sa. Împrejurările plecării au influențat fără îndoială caracterele cetății coloniale. Dacă, în cazul plecărilor voluntare, oecistul reproducea instituțiile metropolei și se sprijinea pe o concepție aristocratică a cetății, plecările exilaților sau ale izgoniților i-au împins pe aceștia să caute căi politice noi. Astfel, tradiția antică a reținut adesea numele unor legislatori proveniți din cetăți coloniale, ale căror legi au supraviețuit adesea ca model pentru alți greci.

În general, coloniile întrețineau relații bune cu cetatea-mamă; ele ofereau teore* cu ocazia solemnităților și acordau privilegii cetățenilor metropolei stabiliți într-însele sau celor trimiși ca ambasadori. Aceste legături înclinau spre alianțe firești, și este unul din motivele pentru care Siracuza, atacată de atenieni, a chemat în ajutorul său Corintul. Totuși, este cunoscut și faptul că orașul Corcira, socotind că este abuzivă intervenția în treburile sale a Corintului, cetatea sa mamă, a chemat în ajutor Atena și s-a angajat într-un război care a istovit forțele Greciei. În fapt, raporturile dintre metropolă și colonie au fost foarte variate. Cetățile stabilite în regiuni barbare au trebuit adesea să lupte contra băștinașilor. În Sicilia, în Italia, în ciuda revoltelor și uneori a subjugării primilor ocupanți, relațiile dintre coloni și localnici au fost în general pașnice și aceste popoare au fost câștigate pentru elenism. Masalia, în Galia, a fost tot timpul în luptă cu ligurii și, în cele din urmă, a fost nevoită să cheme în ajutor pe romani. Bizanțul și cetățile Helespontului au trebuit să se apere de atacurile tracilor, și relațiile cetăților de la Pontul Euxin cu sciții n-au fost totdeauna pașnice. În Asia

Mică, în lupta împotriva marilor state organizate (Lidia, apoi Persia), cetățile grecești au fost subjugate și n-au fost eliberate decât de grecii din Europa și de macedoneni. Cu toate acestea, așezările coloniale ale grecilor au fost instrumentele cele mai eficace ale pătrunderii pe toate coastele din nordul Mediteranei a elenismului, care va izvodi întreaga cultură occidentală.

COMEDIE. Originea comediei este obscură; poate a provenit din transformarea unor coruri falice. Numele său *(comoidia)* înseamnă „cântec de ospăț“ și a prevalat asupra altor nume, precum cel care semnifica culesul viilor, toamna, *trygedies* (de la *tryge*, culesul viilor, și *ode*, cântece). Comedia doriană, apărută parțial din farsa doriană, a avut în Epiharm din Cos, care și-a petrecut viața la Megera din Sicilia* și la Siracuza (aprox. 549–490 î. Hr.) pe cel mai strălucit reprezentant. Poet pitagorician, el a imprimat genului comediei concepția sa. Comediile sale par a fi mai mult satire ale zeilor antropomorfizați și parodii ale cultelor populare. Comedia atică este cea pe care o cunoaștem cel mai bine. Se pare că cel care a introdus comedia la Atena*, la începutul secolului al VI-lea î. Hr., a fost un poet venit din Megara*, Susarion. El a făcut din comedie o satiră dialogată și cântată. Totuși, abia în cursul Dionisiilor din 486 și al Leneenelor*, aproximativ în anul 422 î. Hr., comedia a fost oficializată și a fost admisă în concursuri dramatice la Atena. Concurenții, în număr de trei, apoi de cinci, prezentau o comedie, a cărei punere în scenă o organiza coregiul*. În anul 339 î. Hr., s-a adăugat o a șasea comedie, care mai fusese jucată, pentru a fi comparată cu primele cinci piese inedite. → ARISTOFAN.

COMERȚ. De totdeauna grecii au fost comercianți dibaci și îndrăzneți. Bazat pe troc în perioada arhaică, comerțul a căpătat o extensie deosebită pe planurile cele mai diferite începând cu secolul al VI-lea î. Hr., o dată cu inventarea monedei*, cu colonizarea (→ COLONIE) și cu formarea de state bogate, având nevoi complexe. Micii negustori își aveau prăvăliile de-a lungul străzilor sau în apropierea piețelor sau se instalau în agora*, în cabane din trestie sau din pânză. Existau și vânzători ambulanți, care își etalau mărfurile la răspântii sau la țară. Alături de acești negustori care erau în contact direct cu șlepurile, existau mari comercianți, corespunzător angrosiștilor actuali. Aceștia puteau fi văzuți tot timpul sub porticele din vecinătatea porturilor, care constituiau un fel de burse de comerț; în funcție de cursurile acestei burse, ei achiziționau, pe bază de probe, orice fel de produse, vindeau sau cumpărau încărcătura unui vas. După Aristotel*, acest comerț maritim înfloritor avea trei ramificații: *naucleria*, armamentul vaselor; *phortegia*, afretarea corăbiilor pentru expediții îndepărtate; *parastasis*, expunerea și vânzarea *en gros* a mărfurilor. Acești negustori constituiau societăți, în cetățile maritime, îndeosebi la Atena*, unde legea autoriza asocierea liberă, și la Delos*.

Cetățenii puteau rareori să se ocupe cu comerțul. La Sparta*, această practică le era interzisă. La Atena ei erau proprietari de pământuri, trăind din veniturile acestora, sau erau meșteșugari. Săracii (teții*) făceau comerț pentru a se îmbogăți și a deveni proprietari, cu scopul de a-și putea folosi timpul pentru treburile statului, la fel ca și cetățenii cu stare. Marele comerț se afla deci în mâinile metecilor*, ale liberților* și ale meșteșugarilor, care se uneau în corporații sau în confrerii (tiase*), al căror caracter religios nu ascundea interesele corporative. Dezvoltarea comerțului a dus la prosperarea băncilor* și a împrumuturilor*. Statul intervenea în negoț fie pentru a-l reglementa, fie pentru a lua parte la el. La Epidamne, comerțul cu ilirienii era încredințat unui *polete*, reînnoit în fiecare an și având sarcina de a face afaceri în numele concetățenilor săi. Bizanțul și Clazomene și-au rezervat monopolul de stat al cerealelor. Statele făceau și convenții comerciale. Atena a obținut monopolul chinovarului de la Ceos și a încheiat acorduri cu suveranii Bosforului cimerian (Crimeea). Calcidienii au obținut de la Amintas al III-lea privilegiul cumpărării lemnului pentru construcții și a smoalei din Macedonia*. De asemenea, adesea locuitorii unei cetăți stabiliți în altă cetate erau protejați în activitățile lor comerciale prin acorduri bilaterale. Statele mai reglementau și raporturile dintre comercianți și consumatori.

Agoranomii* verificau calitatea produselor, dintre care unele erau taxate, de pildă cerealele. S-au făcut și încercări de a se interzice târguielile, dar fără rezultat. Comercianții aveau obligația să țină contabilitatea afacerilor, iar dreptul comercial prevedea semnarea contractelor și stoparea fraudelor, a neplății obligațiilor și a falimentelor. Profitând de expansiunea comercială pe care o favoriza, statul percepea taxe pe înțelegerile comerciale și drepturi de vamă. Bunurile de export erau articolele de consum și mai ales produsele manufacturate sau obiectele de artă: amfore cu ulei din Atica, din Pelopones și din insule; vinuri de Chios, Tasos, Lesbos, Icaria, Cos, Sicion*, Trezen și celebrul vin de Menda din Calcidica; produse olărit din Atica, din Corint*, din Samos și din Rodos; mantale de lână din Pelopones, stofe din Ionia și din Milet*; bijuterii prețioase, obiecte din bronz, instrumente de toaletă, mobilă, opere de artă. Unele exporturi erau interzise; la Atena nu se puteau exporta grâul, lemnul pentru construcții și frânghiile. Produsele de import erau diverse; ambră de la Baltica, carali și perle aduse de la Marea Roșie, fildeș din Cirene și din Etiopia animale și papirus din Egipt, metale, orez, blănuri etc. Lemnul pentru construcții, vitele și sclavii* veneau din toate zonele Europei și Asiei. Cetățile maritime, care constituiau adevărate talasocrații, erau cărăușii tuturor acestor bogății, care au contribuit la strălucirea civilizației elenice.

CONFEDERAȚIE → CORINT, LIGILE DE LA DELOS.

CONFRERII. Membrii unei confrerii (tiasă) se întruneau fie pentru cultul comun al unei zeități, fie din interes profesional. Confreriile profesionale erau puse totdeauna sub protecția unei divinități și adesea este greu să se facă o distincție între ele și asociațiile religioase (→ TIASE).

Meșteșugarii și comercianții erau în general oameni liberi, cetățeni sau meteci* ei se uneau în confrerii, în principal cu scopul de întrajutorare, deși pentru negustori tiasele puteau fi și locuri pentru afaceri. Aceste confrerii erau sub protecția unei divinități sau a unui erou și aveau regulamentele lor, tezaurul lor, președinții, preoții și adunările lor. Se cunosc confrerii ale pescarilor de ton la Bizanț, Sinope și Trebizonda, ale pescarilor de bureți în insula Amorgos, ale scufundătorilor care culegeau scoici și purpură pe coastele

Eubeei* și ale Asiei Mici. În cetățile maritime existau confrerii de marinari și de constructori de corăbii. Negustori străini se asociau și ei, formând tiase de negustori și de armatori, ca hermaiștii și hieronanții din Delos, heracleiștii din Tyr, poseidoniștii din Berite— cu toții fenicieni. Existau aproape pretutindeni confrerii de lucrători în broderie, de tăbăcari, de cizmari, de vopsitori, de parfumeri, de bijutieri, de armurieri, de olari, de cârnățari, de bucătari. Și artiștii se grupau în tiase, și se cunosc tiase de sculptori, de pictori, de arhitecți, de gravori și șlefuitori și chiar de copiști (scribi publici).

CONON, *general atenian (Atena*?, aprox. 444 – Cipru sau Asia Mică, 390 î. Hr.).*

Conon s-a aflat în fruntea unei flote în anul 413 și a condus mai multe acțiuni în timpul războiului peloponesiac*, împreună cu Alcibiade*. A fost unul din comandanții atenienilor în bătălia de la Aegos-Potamos* (405). Văzând că nu poate învinge, s-a refugiat în Cipru cu opt vase, la regele Evagoras. Conon a căutat prilejul favorabil pentru a reintra în grația atenienilor. Profitând de certurile dintre Sparta* și perși, el a intervenit cu intrigi pe lângă Artaxerxe, regele perșilor, și a obținut, împreună cu satrapul Farnabaze, comanda unei flote cu care a înfrânt flota spartană în portul Cnidosului (394), i-a alungat pe lacedemonieni din Marea Egee și a cucerit Citera. Întors la Atena triumfător, a ridicat din nou Zidurile Lungi, care fuseseră dărâmate de către spartani. Acțiunea sa i-a silit pe spartani să semneze cu regele perșilor faimosul tratat al lui Antalcidas*. După unii autori, Conon a fost trimis la Sardes, unde a fost omorât din ordinul satrapului Tiribaze, dușman al lui Farnabaze, dar se pare că a murit în Cipru, unde revenise pe lângă Evagoras.

CONSILIU. Acest termen semnifică adunările de cetățeni care, în fruntea cetăților grecești, aveau o putere deliberativă, căreia i se adăuga adesea o putere executivă. (Pentru consiliul celor 400 și al celor 500 de la Atena → BULE. Pentru consiliul bătrânilor sau al celor 28 de la Sparta → GERUSIA.) Se cunosc puține lucruri despre constituțiile* altor cetăți decât Atena* și Sparta*, dar ne-a rămas amintirea consiliilor, care în grecește aveau nume diverse și adesea erau numite bule* și gerusia*: în principiu, bule desemnează o adunare numeroasă cu caracter democratic, iar gerusia era un consiliu restrâns conform cu principiile oligarhice sau aristocratice. Astfel, este cunoscută gerusia celor 90 de la Elida; consiliul celor 60 de la Cnidos era numit al „amnamonilor", pentru că aceștia nu erau obligați să dea socoteală despre hotărârile lor. La Epidaur exista un consiliu cu 180 de membri, dintre care erau aleși cei din comisia ai căror membri se numeau *artynoi*. La Marsilia, în fruntea consiliului celor 600 de timuci erau 15 magistrați (consilieri locali), iar consiliul de la Heracleea Pontica era compus și el din 600 de membri. Alte cetăți, precum Agrigente, Crotona, Region, Cyme, aveau consilii din 1 000 de membri. În general, consilierii (buleuți, geronți, timuci...) erau aleși dintre cetățenii cei mai bogați.

În urma dezastrului expediției din Sicilia*, la Atena a avut loc o reacție aristocratică și a fost stabilit un consiliu de 400, care avea sarcina să numească magistrații și să guverneze statul, sprijinit pe o adunare de 5 000 de cetățeni, aleși dintre cei mai bogați. Acest consiliu a fost dizolvat după patru luni, fiind restabilite instituțiile democratice. Consiliul celor 30 a fost instituit la Atena de către lacedemonieni în urma înfrângerii de la Aegos-Potamos*. Membrii săi erau recrutați dintre oligarhii cei mai extremiști. Ei au urmărit să înlăture instituțiile democratice, sprijinindu-se pe trupe spartane. Timp de opt luni au guvernat dedându-se la tot felul de excese, înainte de a fi răsturnați de către Trasibul*, care a restaurat democrația.

Tot la Atena, Consiliul celor unsprezece *(oi endeka)* avea sarcina de a supraveghea închisorile și cum sunt aplicate condamnările la moarte. În fața consiliului erau aduse acuzații contra acelora care deturnaseră bunurile confiscate. Membrii consiliului erau trași la sorți în fiecare trib*, al unsprezecelea membru fiind grefierul, care completa acest consiliu, ce funcționa ca tribunal.

CONSTITUȚIE. Grecia este prima țară care a introdus constituții. Acestea, chiar dacă nu erau scrise, reprezentau o mărturie a structurii bine consolidate a cetății*. Începând cu criza socială din secolul al VIII-lea î. Hr., când a avut loc declinul oligarhiilor*, înlocuite de tiranii*, cărora le-au urmat democrațiile, cetățile au creat instituții care, modificate în diferite rânduri, au dat constituțiile rămase clasice. Fiecare cetate avea propria sa constituție, care erau fie aristocratice, fie democratice. Atena* este modelul instituțiilor democratice, iar Sparta* al instituțiilor aristocratice. În ciuda strădaniei lui Aristotel* și a elevilor săi, care au studiat istoria și funcționarea a 58 de cetăți (toate grecești, cu excepția Cartaginei) — lucrare din care ne-au rămas doar câteva fragmente, precum și *Constituția Atenei*, regăsită pe papirus —, nu cunoaștem cu adevărat decât constituțiile Atenei și Spartei și câteva elemente din aceea a Cretei.

Constituția Atenei, cunoscută grație tratatului lui Aristotel despre care am pomenit mai sus, precum și grație *Politicii atenienilor*, atribuită lui Xenofon, a fost perfecționată încontinuu. După ce a fost democratizată de către Dracon* la sfârșitul secolului al VII-lea, de către Solon la începutul secolului următor, de către Clistene la sfârșitul aceluiași secol, Pericle, la mijlocul secolului al V-lea, i-a dat forma clasică ce i se cunoaște. Pentru Sparta, dispunem de un tratat privind guvernarea lacedemonienilor, atribuit tot lui Xenofon, și de câteva elemente furnizate de *Viețile paralele* ale lui Plutarh (mai ales cea a lui Licurg, precum și cele ale lui Agesilas*, Agis* și Cleomene*). Aceste lucrări de sinteză au fost completate sau amendate de un număr considerabil de relatări mai mult sau mai puțin ample ale unor autori antici, în special Platon*, de fragmente din constituții care ni s-au păstrat și de foarte multe inscripții, decrete, retre*, inclusiv legile lui Gortin. → CRETA.

COPII → ADOPȚIE, AMFIDROMII, CETATE (drept de ~), EDUCAȚIE, EXPUNEREA COPIILOR, FRATRIE, GIMNAZIU, JOCURI, NAȘTERE, NUME, PEDAGOG, PEDERASTIE, ȘCOALĂ.

COR. La început, *choros* era locul amenajat pentru dans însoțit de cântece, înainte de a deveni ansamblul persoanelor care cântau și totodată dansau. Poemele epice erau cântate, iar toate poemele lirice erau dansate și cântate de către un cor, așa cum se făcea cu *Odele* lui Pindar. Corul avea un rol important în poezia dramatică. El își avea locul în spațiul circular învecinat cu

scena teatrului*, care era numit „orchestra". Poeziile dramatice la care participa corul erau ditirambul*, tragedia*, drama satirică, comedia*. Corul ditirambic, sau ciclic, era alcătuit la început din 50 de coreuți, dar acest număr era variabil. Acest cor își avea locul nu numai în ditirambi, dar și în unele sărbători, precum Targeliile*. Părțile cântate ale tragediei grecești erau susținute de un cor format din 12 persoane, număr care a crescut la 15 în epoca lui Sofocle*. În general, el era împărțit în două semicoruri, dirijate de către corifeu. În drama satirică, reprezentată după trei tragedii, corul era alcătuit la fel ca în cazul dramei satirice; totuși, în timp ce în tragedie corul reprezenta personaje obișnuite (bătrâni, războinici, femei*...), în drama satirică el înfățișa satiri și silene. Corul comic n-a fost folosit decât în comedia veche; el era alcătuit din 24 coreuți, împărțiți în două semicoruri. În coruri erau admiși numai cetățeni. Ei erau recrutați de către horegiu* și erau instruiți de către *chorodidascalos*.

CORINT (Korinthos), *considerat ca al treilea oraș al Greciei, după Atena* și Sparta*, situat la intrarea în Pelopones*, între golful Corint (deschis spre apus) și golful Saronic (deschis în direcția Asiei), la poalele unei acropole* fabuloase, Acrocorintul.*

Potrivit legendei, Corintul a fost întemeiat de către Foroneu, regele Argosului, iar zidurile lui au fost înălțate de către Sisif, fiu al lui Eol și nepot al Elenei. Cetate* puternică în epoca preelenică, arheologia a dezvăluit că a fost precedat de mai multe așezări din perioada neolitică (mileniul al VI-lea). Potrivit tradiției legendare, Corintul era alipit teritoriului Micenei atunci când a avut loc războiul troian.

După invazia doriană, regele heraclid Aletes a întemeiat acolo o dinastie care s-a numit, se pare, „Efira" (Pânditoarea?) și regii dorieni s-au stabilit pe Acrocorint. Aproximativ în anul 747 î. Hr., o puternică familie de armatori, Bahiazoii, a pus mâna pe putere și a înlocuit monarhia* printr-un regim oligarhic. Corintul și-a construit în acel timp cele două porți, Chenhreea spre răsărit, Lehaion spre apus, precum și diolcosul*. Orașul s-a îmbogățit prin drepturile pe care i le plăteau celelalte cetăți pentru a utiliza diolcosul și s-a aliat cu Halcis. A intervenit în treburile grecești, luptând împreună cu Halcis contra Eretriei, a înarmat Samosul contra Miletului*, a intrat în război contra Megarei* și Eginei. În același timp, Corintul a colonizat Corcira și Acarnania, a exploatat coastele Epirului și Iliriei, a întemeiat Siracuza, în Sicilia. Totuși, Corcira s-a ridicat ca o concurentă, iar în anul 604, marinarii cetății-mame și cei ai coloniei sale s-au înfruntat în prima bătălie navală înregistrată de greci. Această ruptură, care dădea o lovitură comerțului corintian, a creat noi nemulțumiri. Poate că Fidon din Argos a încercat atunci să invadeze Corintul. Bahiazii, care se uneau și care numeau în fiecare an, sub numele de pritan*, pe acela dintre ei care să guverneze cetatea, au fost răsturnați în anul 657 î. Hr. de către Cipselos, care a stabilit tirania, în folosul său și al fiului său Periandru. Sub Cipselizi*, Corintul a rămas puternic, a întemeiat spre apus Ambracia și Anactorion, a supus Corcira și Epidamne; în Marea Egee a întemeiat Potideea. Oligarhia* a fost restabilită în anul 582 î. Hr., însă nu în folosul unei singure familii. Această oligarhie moderată a făcut să domnească pacea și dreptatea, dar expansiunea colonială și economică a Corintului s-a diminuat. Aliat cu Sparta, Corintul a participat la războaiele medice*, apoi neînțelegerile sale cu Corcira au dus la războiul peloponesiac*, în care Corintul a rămas aliat cu Sparta până când imperialismul lacedemonian a provocat războiul din Corint (395–387), în care acest oraș s-a unit cu Atena contra Spartei. Corintul s-a aflat alături de atenieni și de tebani la Cheroneea*, apoi a obținut o garnizoană macedoneană. Atunci Corintul a devenit centrul Ligii panelenice, zisă de la Corint, instituită de către Filip* al Macedoniei, care s-a proclamat hegemonul ei. Majoritatea cetăților din Grecia propriu-zisă, cu excepția Spartei, au fost silite să intre în această ligă. La Corint își ținea ședințele Sinedrionul, adunare a delegaților statelor membre. Macedonia nu făcea parte din ligă, dar Filip, în afară de faptul că avea titlul de hegemon, deținea și majoritatea, grație celor 26 de voturi acordate statelor membre care îi erau cu totul supuse; astfel, adunarea nu era decât în aparență o instituție democratică. Membrii ligii își reglementau conflictele într-o manieră politică, prin intermediul sinedrionului, și fiecare cetate era obligată să furnizeze aliatului lor, Macedonia, trupe și vase menite să lupte împotriva Persiei, dușmanul de totdeauna al grecilor.

Aratos* a încorporat Corintul la Liga aheeană în anul 243 î. Hr. Pe teritoriul ei, la sud, se afla Teneea, unde Oedip și-ar fi petrecut copilăria și unde exista un celebru templu al lui Apolo. Orașul dăduse mulți coloni Corintului, în special la întemeierea Siracuzei. Apoi, devenită independentă în epoca elenistică, Teneea a pornit lupta împotriva Corintului, fiind aliată cu romanii care, conduși de Mummius, au ras Corintul de pe fața pământului (146 î. Hr.). Cezar și Augustus l-au reconstruit și l-au repopulat cu veterani romani și cu liberți. Hadrian l-a înfrumusețat, dar în secolul al III-lea el a fost prădat de către heruli.

Corintul avea fântâni celebre și monumente maiestuoase, printre care templul lui Apolo, cel mai vechi templu doric al Grecici. Antrepozit al Occidentului și al Orientului grație situației sale geografice, Corintul era și o cetate industrială, bronzul și ceramica fiind pentru el un important izvor de bogății. Orașul a dat pictori și sculptori, iar bogăția și gustul rafinat al cetățenilor săi îi îngăduise să adune între zidurile sale cel mai mare număr de opere de artă din Grecia. Când a avut loc distrugerea Corintului, soldații romani jucau zaruri pe tablourile cele mai prețioase; majoritatea operelor de artă care se puteau vedea la Roma veneau de la Corint . În epoca arhaică, Corintul a produs o frumoasă olărie* originală, cunoscută sub numele de vase corintiene.

COROANĂ. La început, coroana avea un caracter religios și era un semn de închinare la divinitate; de aceea animalul consacrat avea fruntea încinsă cu panglici, iar sacrificatorul purta o coroană. Coroanele erau făcute adesea din crengi împletite cu plante dedicate divinităților: stejar lui Zeus, laur lui Apolo, viță de vie lui Dionisos, nuc sau cedru Artemidei, măslin Atenei, mirt Afroditei, grâu Demetrei. Coroanele utilizate în alte ocazii păstrau acest caracter religios; arhonții*, când își exercitau funcțiile, purtau o coroană care amintea de caracterul sacru al magistraturii lor; la banchete, oamenii se încoronau deoarece, la început, acestea reprezentau o masă comună în urma unui sacrificiu. Atleții care învingeau în marile jocuri* primeau

coroane; de asemenea, poeţii şi actorii participanţi la concursurile dramatice. Aceste concursuri *(agen)* îmbrăcau totdeauna un caracter religios. De asemenea, se acordau coroane învingătorilor de la numeroasele concursuri analoage, împreună cu alte premii de mare valoare materială. Cetăţile şi unele comunităţi ofereau şi ele coroane onorifice. În sfârşit, soţii se încununau cu mirt în ziua nunţii, iar pe fruntea celor morţi se puneau coroane. Cei care se pretindeau stilaţi îşi împodobeau capul cu cununi de flori, în general de trandafiri; la fel, dansatoarele şi cântăreţele. În oraşe existau târguri de coroane. Ulterior, coroanele erau confecţionate din aur şi din frunzişuri artificiale.

COTURN, *gheată înaltă din piele, care a fost purtată întâi de către vânători.*

Coturnul a mai fost atribuit şi unor zeităţi (Artemis, Hermes), dar în acest caz era mai împodobit. În general avea şireturi, iar talpa era din plută groasă, aceeaşi pentru ambele picioare; cuvântul „coturn" desemna în proverbe un individ care îşi schimba uşor ideile sau partidul. Având probabil origine lidiană, coturnii ar fi fost adaptaţi pentru teatru de către Eschil*. Au fost prevăzuţi cu tălpi foarte înalte, pentru ca actorii să pară mai înalţi; ei purtau rochii lungi, pentru a ascunde coturnii.

CRATER, *locotenent al lui Alexandru cel Mare (Macedonia, ? – Frigia ?, 321 î. Hr.)*

A fost unul din principalii generali ai lui Alexandru* şi prietenul său. A avut sarcini importante în cursul expediţiei din Asia. După moartea lui Alexandru, a fost numit, graţie popularităţii şi valorii sale, intendent, împreună cu Antipatros*, şi a guvernat Macedonia, Grecia şi Iliria. A înăbuşit revolta grecilor şi i-a învins pe atenieni şi pe etolieni la Cranon (Tesalia) în anul 322. A fost omorât în Capadocia în timpul luptei contra lui Eumene*.

CRESMOLOGI, *ghicitori care preziceau viitorul, fie după cărţi, fie printr-o inspiraţie directă a divinităţii.*

Prezicătorii mergeau din cetate în cetate sau se stabileau într-un oraş, unde ajungeau să dobândească o mare popularitate. Cei mai mulţi dintre ei se ofereau să prezică viitorul pentru câţiva oboli, în general interpretând visele oamenilor. Unii, ventriloci, pretindeau că sunt posedaţi de o fiinţă divină, care vorbeşte în ei *(engastromythoi)*. În timpul războiului peloponesiac*, preziceri provenind de la aceşti şarlatani erau răspândite prin toată Grecia. Oameni ca Xenofon* şi Nicias* ţineau pe lângă ei cresmologi, în vreme ce majoritatea spiritelor luminate îi priveau în cu totul alt fel; Tucidide nu-şi ascundea dispreţul faţă de ei, iar Aristofan* îi aducea pe scenă spre a-i batjocori. Eschil* i-a prezentat ca profeţi mincinoşi, iar Sofocle* spunea despre această categorie de ghicitori că sunt avizi după bani.

CREŞTEREA ANIMALELOR. Această îndeletnicire a avut la greci o importanţă tot atât de mare ca şi agricultura*. În epoca homerică, creşterea vitelor era cea mai mare bogăţie a nobililor şi a regilor, care posedau turme imense, ceea ce nu se va mai întâlni în epoca istorică.

Porcul era animalul cel mai des întâlnit, mai ales în Atica*, unde era crescut cu grijă. Oile şi caprele erau ţinute pentru laptele lor, care era utilizat în special pentru fabricarea brânzeturilor. Berbecul era puţin folosit pentru carnea sa, dar lâna lui servea la confecţionarea veşmintelor. Laptele de vacă nu era consumat, vaca fiind crescută mai ales pentru reproducere, iar boul pentru diverse munci; animalele serveau şi pentru sacrificii* în cursul unor ceremonii. Creşterea păsărilor era puţin cunoscută. Asinul şi catârul erau foarte răspândiţi; ei serveau ca animale de povară. Asinul învârtea roţile morilor, catârul purta bagajele soldaţilor. Erau călăriţi sau înhămaţi la o căruţă sau o trăsurică. Laptele de măgăriţă era folosit ca băutură. Calul, introdus în Grecia la începutul epocii miceniene (aprox. în secolul al XVII-lea î. Hr.) din Balcani, era utilizat ca animal de tracţiune sau de călărie, pentru vânătoare şi mai ales în armată. Grecii n-au folosit mult timp decât caii jugăniţi, care trăiau în semilibertate. Abia începând din epoca elenistică au fost construite grajduri. Grecii erau interesaţi de luptele de cocoşi; originar din Malaysia, cocoşul n-a ajuns decât târziu în Grecia, prin Persia.

CRETA (Krete), *mare insulă din Mediterana orientală, la sud de Pelopones, de care Strabon o lega geografic.*

Această insulă, cu ţărmuri neregulate, este dominată de trei masive muntoase: Lasiti la est, Ida în centru, Munţii Albi la vest. Nu se găseşte decât un şes întins, Mesara, la sud, şi şesuri mici, precum cel de la Cnosos. Solul nu era prea bogat; se cultivau cereale şi leguminoase, viţa de vie şi măslinul. Munţii erau acoperiţi în parte cu păduri de pini şi de chiparoşi, lăsând loc şi unor poieni pentru creşterea oilor, a caprelor, a taurilor şi a vacilor. Poziţia Cretei între Grecia şi Africa, între Asia şi Apus, a favorizat dezvoltarea marinei. Creta a fost populată încă din epoca neolitică şi a dat naştere unei civilizaţii puternice şi originale, care a înflorit în mileniile al III-lea şi al II-lea. Din această civilizaţie, numită minoică, care a pătruns culturile fruste ale Greciei continentale, grecii au păstrat o importantă tradiţie mitică. Această răscruce a Mediteranei a fost un creuzet în care s-au amestecat popoarele cele mai diferite.

Se pare că aheenii* au fost primii indo-europeni care au ocupat Creta, înainte să fie invadată de către dorieni* (tradiţia coloniei condusă de argianul Altoemene). Lictos, primul oraş supus, a fost punctul de plecare al cuceririi doriene a insulei. În epoca istorică, Creta, pământ dorian, a avut un rol minor în treburile greceşti. Ea s-a mulţumit să dea doi sculptori, pe Dipoinos şi pe Skilis, care, în secolul al VI-lea î. Hr., au străbătut Peloponesul* şi au fost maeştrii sculptorilor care vor sta la originea şcolilor arhaice din Grecia şi din insulele mării Egee. Grecia îi mai datorează şi purificatori, de exemplu pe Epimenide; lui Taletas din Gortina i-a datorat Sparta peanii şi hiporchemii săi. Creta a mai dat şi mercenari, arcaşi vestiţi. L-a mai dat şi pe Nearhos, căruia Alexandru cel Mare i-a încredinţat flota care a explorat coastele Persiei. În perioada colonială, cretanii s-au unit cu rodienii pentru a întemeia Gela, în Sicilia*, iar Strabon le atribuie în parte întemeierea oraşelor Tarent şi Hiria din Iapigia, precum şi a oraşului Brindisi. Cetăţile din Creta, numeroase, dar care adesea nu erau decât nişte târguri, constituiau state autonome, cel puţin 17, luptându-se neîncetat între ele, în timp ce cele două mari cetăţi duşmane, Cnosos şi Gortina, se foloseau de intrigi, căutând alianţa Cidoniei, al cărei sprijin le permitea să se domine reciproc.

Cu toate acestea, instituţiile cretane erau socotite un model, de care s-a servit Licurg* pentru a consolida instituţiile Spartei, iar

Platon a fost inspirat de ele în *Legile* sale. Ca și în Grecia, și mai ales ca în Laconia*, vechea populație a fost aservită. Mnoiții erau servii aparținând statului; claroții și afamioții erau legați de domeniile sau de loturile particularilor; ei erau identici cu iloții*. Alături de acești servi (→ ȘERBIE), exista o clasă de perieci* numiți *hypekooi*. Apetairoii erau străinii stabiliți aici și liberții, care aveau cartierele lor aparte în orașe. Cetățenii erau destul de puțin numeroși și, ca și în Sparta, primeau încă din copilărie o educație militară. La 18 ani, deveniți adulți, prestau un jurământ civic; atunci aveau acces la gimnazii, în care se practica în special alergarea, de unde numele *dromoi* dat gimnaziilor și cel de *dromeus* pe care îl purtau cetățenii. Atunci erau obligați să se căsătorească, dar tânăra căsătorită rămânea la părinții săi până ce soțul era în stare să-și țină gospodăria. Cetățenii erau repartizați în hetairii*, unde se lua masa (andreia, asemănătoare cu sisitiile* spartane). În sala de mâncare a hetairilor, o masă era rezervată pentru străini, sub egida lui Zeus ospitalierul. Cele trei triburi* doriene erau păstrate, alcătuind starea civilă; femeile* erau primite în ele, iar familiile privilegiate constituiau ceea ce se chema *startos*. Din această aristocrație erau aleși șefii cetăților, cosmii *(cosmoi)*, constituiți în colegii de câte zece membri, reînnoite anual; președintele *(protocosmos)* era magistratul eponim*. Puterile lor erau asemenea celor ale eforilor* din Sparta, ei fiind și șefi militari și judecători. Unul dintre ei, Xenios, se ocupa de străini. Cosmii aflați în funcție și cei care își încheiaseră cariera formau gerusia*, consiliu deliberativ. Adunarea cetățenilor, asemănătoare cu apela*, se întrunea în agora* și avea dreptul să respingă propunerile gerusiei. Despre dreptul și justiția cetăților cretane știm din inscripțiile descoperite pe pereții unui edificiu public din Gortina. Ca și la Sparta, aceste instituții au devenit corupte și cetățile s-au orientat spre democrație, înainte ca, în anul 67 î. Hr., să fie supuse de către romani, care au alipit Creta de Cirenaica.

CRIPTIE, *serviciu grăniceresc încredințat tinerilor spartani care au atins vârsta de 18 ani (melirani) și până la vârsta de 20 de ani.*

Criptia era un corp de armată care lua parte și la bătălii. În fiecare an, de îndată ce intrau în funcție eforii*, era organizată patrularea: tinerii erau trimiși în afara Spartei timp de doi ani cu diferite misiuni, dar mai ales cu aceea de a se așeza în locuri favorabile pentru a supraveghea împrejurimile și a semnala ceea ce li se părea suspect. Se întâmpla ca ei înșiși să facă ordine în tulburările care izbucneau. Fără îndoială, supravegherea se exercita mai ales asupra iloților*, dar nu pot fi crezute spusele lui Plutarh, după care criptia era numai o ambuscadă destinată să-i masacreze pe iloți.

CRISELEFANTIN, *calificativ dat statuilor făcute din aur și din fildeș.*

Până în secolul al V-lea î. Hr., grecii au sculptat adesea cu aceste două materiale statui cu caracter oficial și religios. Începând însă din secolul următor, ei n-au mai construit decât din marmură și din bronz. Statuile criselefantine cele mai vestite sunt Atena, pe care Fidias* a sculptat-o pentru Partenon*, și Zeus, pe care el l-a făcut pentru templul acestuia de la Olimpia.

CTESIBIOS, *inventator și inginer (Alexandria, secolul al III-lea î. Hr.).*

Ctesibios este creatorul mecanicii practice. Folosind aerul comprimat și presiunea aburului, a inventat arme și mai ales aparate automate, care, în general, au rămas doar niște curiozități. A construit un fel de tunuri și mașini de propulsare, în funcționarea cărora aerul comprimat era principalul agent motor, cu o mare precizie de aruncare și de bătaie, care depășea cu mult pe aceea a armelor din epoca sa. Aparatele sale automate erau fântâni cu animale care beau și cu păsări care cântau, stropitori, sisteme cu presiune a aburului care permiteau spălarea piețelor din fața templelor, deschiderea ușilor unui templu când era aprins un foc pe altar. Lucrările lui Ctesibios s-au pierdut, dar în mare parte invențiile sale sunt pomenite în *Mecanica* lui Filon din Bizanț, iar multe sunt descrise de către Hieron din Alexandria în lucrările sale.

D

DANS. Această artă, considerată de către greci ca fiind una dintre cele mai elevate și de origine divină, a dobândit cea mai mare importanță în manifestările vieții grecești. Diferit de dansul modern, dansul grecesc nu constituia căutarea unei perfecțiuni plastice sau o simplă distracție. El reprezenta un adevărat limbaj, era o expresie totală a unor emoții și sentimente adânci.

Dansurile grecești pot fi împărțite, simplist, în trei categorii: războinice, religioase (în care pot fi incluse și dansurile care însoțeau reprezentările dramatice) și profane, adică dansurile vieții private. Dintre dansurile războinice, cel mai cunoscut era *pyrica;* acesta era dansat în sunet de flaut și era adesea ritmat cu zgomot de scuturi. *Pyrica* imita luptele războinicilor și era executat de doi sau mai mulți dansatori înarmați. În cursul Gimnopediilor*, tinerii spartani interpretau și un dans războinic fără arme.

Dansurile religioase erau integrate unor ceremonii religioase sau unor reprezentații teatrale cu caracter religios. *Geranos* și *hyporchema*, dansuri de origine cretană, erau consacrate în general cultului lui Apolo. *Geranos* imita zborul cocorilor sau mersul lui Tezeu prin Labirintul cretan; bărbații și femeile*, ținându-se de mâini, formau un lanț care înainta ondulându-se. Acest dans era propriu cultelor apoliniene de la Delos*. Dansul numit *hyporchema* era și el interpretat la Delos, dar mai ales la Sparta* și în tragedii. În tragedii, corul se împărțea în două grupuri; unul cânta schițând totodată un cerc, în timp ce celălalt ilustra cântecul printr-un dans grațios și expresiv. Spartanilor, cărora le plăceau extrem de mult cântecele și dansurile (înainte de sumbra reformă războinică din secolul al VI-lea î. Hr.), în așa măsură încât Terpandru (secolul al VII-lea î. Hr.) i-a proclamat cei mai buni războinici și cei mai buni dansatori, au cunoscut *hypochema* prin intermediul lui Taletas din Gostina. Ei dansau interpretând cântecul *pean*, iar, la sărbătorile Artemidei, fetele tinere dansau purtând pe cap un *calathos*, scufie în formă de coș. *Oclasma* era un dans executat de către femei în cursul Tesmoforiilor*, consacrate Demetrei. Dansurile dionisiace, ritmate de sunetul instrumentelor de percuție, erau dansuri frenetice de satiri și menade. Așa cum am spus, corurile tragice executau *hyporchema*, dar mai ales *emmelia*, dans executat cu un pas lent și solemn. *Cordax* era dansul comediei vechi; era lasciv și abia mai târziu a fost dansat și în alte locuri decât pe scenă. Dansul dramei satirice era *skinnis*. Dansurile însoțeau manifestările religioase ale vieții private, îndeosebi în cursul căsătoriilor și înmormântărilor, în care *threna*, cântec funebru, era însoțit de pantomimă.

La banchete se prezentau dansatori și dansatoare și adesea se întâmpla ca mesenii să li se alăture, fapt care nu era disprețuit nici de un poet ca Anacreon și nici de un filosof ca Socrate. Adolescenții dansau în diferite ocazii, de pildă Sofocle*, care, la Salamina*, în fața grecilor biruitori, a dansat despuiat, cu corpul uns și cu o cunună pe cap, în sunetele lirei. Existau și numeroase dansuri populare, care variau după regiuni și după ocaziile în care erau executate. Dansurile războinice și religioase erau executate de bărbați și de femei care nu făceau din dans o profesie. Dar pe lângă aceștia erau și dansatori sacrați, care alcătuiau un fel de confrerie, așa cum au fost betarmonii homerici sau coribanții. În sfârșit, existau mulți dansatori de profesie, dintre care unii erau socotiți artiști bahici, în timp ce alții se produceau la banchete sau în locurile publice. Deși cetățeni liberi ca situație socială, aceștia din urmă erau puțin stimați, în timp ce în epoca romană unii dansatori greci au dobândit o mare notorietate, precum acel Batile din Alexandria care a venit la Roma în vremea lui Augustus și a fost rivalul altui mim celebru, Pilade din Cilicia.

DELFI (Delphoi), *oraș din Focida, pe povârnișul sudic al Parnasului.*

Situat într-un amfiteatru asemănător cu hemiciclul unui teatru, orașul Delfi era dominat de o barieră stâncoasă care forma două vârfuri, printre care curgea fântâna Castalia. Din pricina situării sale, Delfi era considerat ca fiind centrul lumii. Își datora importanța sanctuarului lui Apolo, foarte vechi, numit la început Pito. În vremurile preelenice, se credea că sanctuarul era locuit de către Gaia, pământul-mamă, și de către Piton, un șarpe femelă, în slujba cărora erau, poate, labiații. Labiații alcătuiau o fratrie* a cărei origine rămâne obscură și despre ale cărei funcții se știu puține lucruri, doar că se întruneau spre a lua parte la banchete cu caracter religios. Apolo, coborând din Olimp și venind din Pieria, potrivit tradiției păstrate într-un imn homeric, a ajuns în aceste locuri, a ucis Pitonul și a alungat-o pe Gaia. Numele de Delfi care i-a fost dat atunci ar evoca delfinul. Zeul s-ar fi prezentat sub forma acestui animal marin unui vas cretan pe care el l-ar fi antrenat până la noul său sanctuar, pentru a-l pune în slujba sa. Această tradiție a oracolului, de origine cretană sau, mai exact, preelenică, este atestată de arheologie; fragmente de ceramică considerate a fi din epoca miceniană (secolul al XIV-lea î. Hr.) sunt o mărturie a vechimii așezării, fără a dovedi totuși că ea era deja pe atunci un centru oracular.

Zeul își manifesta previziunile prin vocea pitiei. La început, pitia era o fecioară. Însă după ce una dintre pitii a fost violată de către Tesalianul Ehecrate, n-au mai fost folosite în această funcție decât femei* în vârstă. Pitia trebuia să se așeze pe un trepied deasupra unei spărturi a stâncii, de unde se pretindea că ies „aburi", ceea ce se numea *chasma*. Această spărtură, pe care săpăturile arheologice n-au scos-o la iveală, se afla în fundul templului, în partea sacră numită *adyton*. Profețiile pitiei erau versificate și interpretate de către un preot. Toți grecii consultau pitia înainte de

a porni la vreo treabă importantă. Îndeosebi șefii statelor țineau seamă de oracol înainte de a lua o hotărâre în legătură cu începerea unui război sau încheierea unei păci precum și înainte de a porni într-o expediție. Astfel, Cresus, înainte de a întreprinde războiul împotriva perșilor, a trimis ambasadori să consulte oracolul, iar atenienii au pus în două rânduri întrebări pitiei, înaintea bătăliei de la Salamina*. Aceste două exemple prezintă interes pentru noi deoarece ele dovedesc ambiguitatea oracolului, pe care cei care îl consultau erau liberi să-l interpreteze după bunul lor plac. Astfel, lui Cresus i s-a prezis că, dacă va intra în război, un mare imperiu va fi distrus; el a crezut că acesta este Imperiul persan, când, de fapt, era vorba despre propriul său imperiu. Întrucât pitia spusese atenienilor că niște metereze de lemn pot să fie salvarea lor, bătrânii Atenei s-au baricadat pe Acropole* și au fost masacrați de către perși; în schimb, urmând interpretarea dată oracolului de către Temistocle* în sensul că flota — meterez de lemn — va fi salvarea lor, atenienii, uniți cu alți greci, au fost învingători la Salamina.

Daruri veneau de pretutindeni spre sanctuar; monumente votive, statui, inscripții; se vorbește despre un snop din aur care a fost dăruit de către locuitorii din Metaponte. Tezaurul* lui Apolo conținea zece mii de talanți de aur și de argint, în epoca lui Filip* al II-lea al Macedoniei. Regi, popoare puneau să le fie construite tezaure în temenosul zeului, cel mai bogat fiind tezaurul atenienilor. Când templul a fost incendiat și distrus în secolul al VI-lea î. Hr., au sosit de pretutindeni subscripții, chiar și din Egipt, pentru reconstruirea sa, fiecare donator dorind să-i întreacă pe ceilalți în dărnicie.

La Delfi aveau loc multe sărbători: Jocurile* pitice, concursuri de cântece între citarezii descoperiți de către delfieni, precum și numeroase procesiuni. Ocupat de dorienii* veniți din Licorea, Delfi, având o constituție* specială, care îi lăsa autonomia: Delfi era sediul unui consiliu amfictionic (→ AMFICȚIONIE), având sarcina să supravegheze interesele unui zeu de o importanță atât de mare. Din secolul al IX-lea și până în secolul al V-lea, Delfi s-a bucurat de un prestigiu imens, însă autoritatea sa a scăzut din cauza atacurilor focidienilor, împotriva cărora delfienii au pornit războiul sacru din anul 357 î. Hr., după ce aceștia invadaseră pământurile sacre ale preoților lui Apolo. Și pitia a devenit nepopulară, deoarece profețiile ei au fost adesea favorabile perșilor, apoi lacedemonienilor, în timpul războaielor peloponesiace* și, în cele din urmă, lui Filip al Macedoniei, in timpul cuceririi macedonene. În anul 379 î. Hr., galii au atacat Delfi; apoi etolienii au pus stăpânire pe sanctuar. Romanii au respectat acest loc sacru, deși Constantin a luat de acolo toate operele de artă, spre a-și împodobi cu ele capitala.

DELOS, *mică insulă din centrul Cicladelor, în Marea Egee.*

Potrivit legendei, Delos plutea pe mare, iar Zeus a ținut-o pe loc pentru ca Latona să-i nască acolo pe Apolo și pe Artemis. Insula a fost ocupată de cretani, care au introdus aici cultul zeiței-mame, căreia i-a urmat cultul lui Apolo. Pe Cint, vârful cel mai înalt al insulei, există o văgăună, loc de cult dintr-o epocă foarte veche. La poalele Cintului a fost înălțată o cetate, în apropierea unui loc de pe țărm care oferea adăpost navigatorilor și unde a fost creat un port larg. Un imn homeric atestă faptul că încă din secolul al IX-lea î. Hr., la venirea primăverii, ionienii se adunau la Delos pentru a-l celebra pe Febus Apolo prin sacrificii, jocuri, dansuri și cântece. Delos era centrul religios al ionienilor care, poate, au format în jurul ei o amfictionie*. Aproximativ în anul 600 î. Hr., Samos a dobândit protectoratul insulei, al cărei prestigiu era atât de mare încât Pisistrate (→ PISISTRATIZI) a acreditat legenda după care Tezeu adusese din Creta la Delos cultul lui Apolo. Pretinzând că a găsit corabia eroului, Pisistrate a îmbarcat o teorie* care a sosit în insulă pentru a purifica incinta templului și a arunca în mare osemintele găsite. Policrate din Samos a replicat ocupând ostrovul învecinat Reneia, care servea drept necropolă cetății de la Delos, și a unit printr-un lanț cele două insule. Totuși Atena a rămas stăpâna insulei Delos în secolul al V-lea î. Hr., iar în anul 470 a făcut din ea capitala ligii pe care o constituise, împreună cu diferite cetăți ionicne. Eliberată după bătălia de la Aegos-Potamos*, insula Delos a căzut din nou sub jugul atenian în anul 377 î. Hr., atunci când s-a format a doua Ligă ateniană. În anul 315 î. Hr., ea a devenit din nou independentă și, sub imboldul lui Antigonos* Ciclops, a ajuns centrul Ligii nesioților, care grupa pe locuitorii Cicladelor, eliberați de sub dominația ateniană.

Independentă teoretic, dar aflată sub „protecția" oficioasă a lui Antigonos, apoi a Lagizilor* din Egipt, a regilor Antigonizi din Macedonia și, în cele din urmă, a romanilor, insula Delos a cunoscut aproape trei veacuri de prosperitate. A devenit centrul afacerilor comerciale ale grecilor și mare piață de grâne și de sclavi. Orașul n-a încetat să se extindă și, la începutul secolului al II-lea î. Hr., traficanții greci din Italia și romanii veneau aici să se aprovizioneze. În anul 166 î. Hr., romanii au redat atenienilor templul lui Apolo și au făcut din Delos un porto-franco, vast antrepozit al lumii grecești și al lumii romane. Acesta s-a îmbogățit și mai mult după distrugerea Corintului*, cu o parte a traficului care înainte era orientat spre cetatea istmică. Declinul orașului Delos a început în anul 88 î. Hr., când a fost prădat de către Mitridate. În anul 69 î. Hr., pirații i-au jefuit antrepozitele. În sfârșit, extinderea comercială a orașelor Ostia și Puzzoles din Italia și reconstruirea Corintului au desăvârșit decăderea Delosului. Încă de la începutul Imperiului roman portul său s-a împotmolit cu nisip și a fost părăsit, ca și cetatea, care nu mai avea altă rațiune de a exista decât un cult în plin declin.

DEMAGOGIE, DEMAGOG. Primul înțeles al cuvântului „demagogie" este arta de a conduce poporul, iar demagog era acela care conduce poporul cu dreptate; în acest sens, Isocrate* îl opunea pe demagog tiranului. Cu toate acestea, curând termenul a început să capete un înțeles negativ. De pildă, sub pana lui Tucidide, el semnifică „a conduce poporul lingușindu-i poftele". Astfel, Cleon* a devenit tipul demagogului, adică al oratorului care își împacă poporul prin lingușelile și prin vulgaritățile sale. În limba franceză, cuvântul s-a menținut numai cu acest înțeles peiorativ.

DEMĂ, *diviziune teritorială administrativă.*

Toate statele grecești erau împărțite în deme, dar noi cunoaștem cu adevărat numai demele Aticii*. Ele au fost organizate de către Clistene*, care a împărțit Atica în 100 de deme, atribuind câte zece din ele fiecărui trib*. Fiecare demă a căpătat numele centrului său administrativ, care în general provenea fie de la fostul genos* care îl avusese în stăpânire, fie de la o

producție dominantă sau de la un amănunt topografic. Aceste nume erau legate de un personaj legendar, care devenea patronul demei. Demele aveau o întindere variabilă, ceea ce a îngăduit ca numărul lor să crească, în detrimentul teritoriului altor deme, așa încât în epoca lui Strabon* existau 174 de deme. Fiind echivalente municipalității, demele erau administrate de un demarc ales pentru un an și care menținea starea civilă a demoților; el era asistat de un vistiernic *(tamias)*. Demarcul păstra cadastrul, prezerva patrimoniul colectiv, organiza sărbătorile, prezida adunările, reprezenta dema în justiție în fața heliei*, în sfârșit gira finanțele demei. Veniturile proveneau impozitul imobiliar *(enktetikon)*, din chiria bunurilor comunale și din operațiile financiare realizate în baza tezaurului demei. Cheltuielile erau prilejuite de organizarea sărbătorilor locale, de necesitățile pentru cult, de ridicarea monumentelor publice, de gravarea decretelor și contractelor etc. Liturgiile*, ale căror costuri le suporta adesea demarcul, se adăugau cheltuielilor, atunci când ele depășeau veniturile.

DEMETRIOS DIN FALER, *orator și om politic (Faler, în apropierea Atenei? – în Egipt?, aprox. 280 î. Hr.).*

Fiu al unui sclav devenit cetățean, Fanostrate, Demetrios s-a interesat foarte curând de politică, după ce își făcuse studiile sub conducerea lui Teofrast. Partizan al Macedoniei* și prieten cu Focion*, a fost silit să fugă din Atena* în anul 319, când a murit Focion. Puțin timp după aceea, Casandru* l-a pus în fruntea guvernării Atenei, unde a exercitat o conducere cu caracter tiranic timp de zece ani. Alungat din cetate, el s-a refugiat la Alexandria* pe lângă Ptolemeu Soter, aducând cu sine multe cărți, ceea ce a inspirat suveranului lagid ideea să întemeieze o bibliotecă*. La cererea lui Ptolemeu, el a început să adune nucleul a ceea ce avea să devină marea Bibliotecă din Alexandria. Căzut însă în dizgrație, el a trebuit să se exileze, se pare fără să părăsească Egiptul. Potrivit lui Diogene Laerțiu ar fi murit în urma unei mușcături de șarpe.

DEMETRIOS I POLIORCETE, *rege al Macedoniei (Macedonia, 336 – Siria, 282 î. Hr.).*

Era fiul lui Antigonos* Ciclops și al Stratonicei. A luptat alături de tatăl său, cu bravură, fidelitate și un anumit noroc, împotriva celorlalți diadohi. Bătut întâi de către Ptolemeu în fața Gazei din Palestina, apoi în Babilonia de către Seleucos* (312–311), el i-a răpit Grecia lui Casandru*, care domnea în Macedonia (307), în timp ce tatăl său, Antigonos, domnea asupra Asiei Mici, pe care o primise la partajul din anul 311. Întrucât Ptolemeu trimisese o flotă spre Egeea, Demetrios a pornit împotriva lui și l-a înfrânt în largul Salaminei din Cipru (în anul 306). În urma acestei victorii, Antigonos a luat titlul de rege, pe care l-a transmis fiului și moștenitorului său. În anul 305, Demetrios a încercat să cucerească Rodosul, însă nu a reușit, în pofida mașinilor de asediu pe care le inventase (helepole). A ieșit învingător în luptele din Grecia contra lui Casandru, dar a fost chemat în Asia de către tatăl său pentru a ține piept coaliției formată de Ptolemeu, Lisimah* și Seleucos; aceștia au ieșit victorioși la Ipsos*, unde Antigonos a fost omorât. Lui Demetrios nu i-au mai rămas decât câteva regiuni în Asia, dar mai dispunea de o flotă puternică. El s-a apropiat de Seleucos, care s-a căsătorit cu fiica sa Stratonice (în anul 299). La moartea lui Casandru, Demetrios a intrat în Grecia, a asediat Atena care se răsculase, apoi a supus Tesalia și Macedonia (în anul 293). A trebuit să lupte contra lui Pirus, regele Epirului, contra lui Lisimah, regele Traciei, contra lui Ptolemeu, regele Egiptului, pentru a păstra Atena. A trecut în Asia Mică, unde s-a înfruntat cu ginerele său Seleucos, care l-a bătut în Cilicia (în anul 286) și l-a luat prizonier. Timp de trei ani, până la moartea sa, Demetrios a fost păzit în Siria într-o captivitate binevoitoare.

DEMIURGI. Demiurgi erau numiți oamenii care munceau pentru popor – de unde și cuvântul, care a căpătat două sensuri diferite: 1. În epoca arhaică, demiurgi erau devinii* (ghicitorii), heralzii*, medicii* și meșteșugarii. În Atica*, înainte de Clistene*, ei constituiau o clasă, alături de eupatrizi* și de geomori*. Împreună cu aceștia din urmă, formau plebea, iar istoria nașterii democrației grecești s-ar putea reduce la fazele luptei lor contra eupatrizilor pentru egalitatea în drepturi. 2. Pe de altă parte, termenul demiurg era numele pe care îl purtau magistrații în diferite cetăți, în general cu populație în majoritate doriană. Atribuțiile lor variau; adesea ei erau eponimi*. Demiurg era și numele celor 50 de membri ai gerusiei* Ligii arcadiene și al celor zece membri ai consiliului Ligii aheene*.

DEMOCRAȚIE. Cetățile grecești care aveau o democrație au ajuns la aceasta abia în urma unei evoluții mai mult sau mai puțin lente și trecând prin regimul aristocratic și prin tiranie*. Atena* rămâne modelul democrației grecești, în opoziție cu Sparta*, modelul oligarhiilor*. Fundamentele democrației erau: isonomia, egalitate în fața legii; isotimia, egalitate în ce privește opinia și dreptul la aceleași onoruri conferite prin naștere; isogoria, dreptul egal la cuvânt în fața tribunalelor și în fața adunării poporului. Consiliile* democratice (bule*) se distingeau prin marele lor număr de membri, proveniți din toate clasele societății. Orice cetățean avea dreptul de vot în adunări, și era pentru el o datorie să participe în mod activ la guvernare, având acces la magistraturi. Numirile în cadrul magistraturilor se făceau prin alegeri, în general prin ridicare de mâini, de asemenea prin tragere la sorți. Totuși nu trebuie să se piardă din vedere faptul că într-o democrație precum cea a Atenei cetățenii cu drepturi depline erau doar câteva zeci de mii de bărbați, iar metecii*, liberții și sclavii* nu luau parte la guvernarea statului.

DEMOSTENE (Demosthenes), *orator (Atena, 384 – Calauria, 322 î. Hr.).*

Tatăl său, care se numea și el Demostene și locuia în dema* Paenia, era un „industriaș" bogat. El a murit când Demostene avea șapte ani, iar tutorii săi i-au furat bunurile. Demostene a urmat cursurile de retorică ale oratorului Iseu și a început prin a-l ataca pe Afobe, unul dintre tutorii săi, care a fost condamnat. Mândru de succesul său, el a activat ca logograf* și a dobândit prin aceasta o mare reputație. A intrat în viața politică, apărându-i pe democrații izgoniți din Rodos (în anul 351). Preocupat de pericolul imediat pe care îl reprezenta pretențiile Macedoniei, el și-a luat sarcina de a denunța ambițiile lui Filip* al II-lea și primejdia pe care o reprezenta acesta pentru Atena. În fiecare dintre actele sale de cucerire, Filip a fost combătut de către Demostene care, neobosit, a ridicat prin discursurile sale ultimele energii ale atenienilor împotriva imperialismului macedonean. În această luptă inegală, Demostene

a fost totdeauna învins, dar niciodată descurajat. Împreună cu Hiperide el a fost șeful partidului democratic antimacedonean, dar în interior trebuia să lupte contra inerției atenienilor, contra intrigilor adversarilor săi, în special ale lui Eschine*, rival talentat și apărător constant al acțiunilor lui Filip. Înfrângerea de la Cheroneea* (în anul 388) nu l-a liniștit, iar moartea lui Filip i-a stimulat din nou energia. Distrugerea Tebei* a oprit însă acest avânt. În timpul vieții lui Alexandru*, activitatea lui Demostene nu s-a mai făcut simțită în afara Atenei, unde el a continuat să lupte contra lui Eschine, care a fost exilat. După câțiva ani el însuși a trebuit să se exileze, deoarece nu putea plăti amenda la care fusese condamnat pentru faptul că acceptase bani din partea lui Harpale, locotenent al lui Alexandru, care își trădase suveranul (în anul 325). Doi ani mai târziu, la moartea lui Alexandru, cetățile grecești s-au răsculat și Demostene a fost rechemat. Această nouă izbucnire de patriotism a fost definitiv zdrobită de către Antipatros* și de către Crater* la Cranon. Demostene, pe care geniul său îl protejase când inamicii săi aveau anvergura lui Filip sau a lui Alexandru, se afla acum în fața unor soldați inculți și mărginiți. El a fugit din calea spadasinilor lui Antipatros, care l-au fugărit până în Calauria, unde s-a refugiat în templul lui Poseidon; ca să nu cadă în mâinile dușmanilor săi, Demostene s-a otrăvit.

DIACRIA, *regiune muntoasă și aridă care ocupă centrul Aticii**.

Diacria este constituită din lanțurile muntoase Aigaleos ale Penteticului, sau Brilesos, din Himetul din Parnes și din contraforturile orientale ale Citeronului. Bogățiile sale erau minele de la Laurion și marmurele de la Pentelie. Pe cei 1 000 km^2 ai regiunii trăia un popor de ciobani și de mici cultivatori. În epoca lui Solon, acești „munteni“ au format partidul diacrienilor, care l-a ajutat pe Pisistrate* să acapareze puterea.

DIADOH. Acest cuvânt, care semnifică „urmaș“, desemnează în special pe foștii ofițeri ai lui Alexandru* cel Mare, care, după moartea acestuia, au început să lupte între ei pentru împărțirea imperiului. Aceștia au fost: Antigonos* Ciclops, Antipatros*, Crater*, Eumene* din Cardia, Lisimah*, Perdicas*, Ptolemeu*, fiul lui Lagos, și Seleucos*.

DIAETEȚI, *arbitri publici și privați, la Atena** (→ ARBITRAJ ÎNTRE CETĂȚI).

Nu se știe când a avut loc desemnarea dieteților. Ei erau trași la sorți în fiecare an în cadrul triburilor*, dar nu se cunoaște numărul lor (se pare că erau cel puțin 104, potrivit unei inscripții din anul 324 î. Hr.). Ei trebuia să fie în vârstă de peste 60 de ani și erau împărțiți în zece secțiuni, care își țineau ședințele în locuri speciale, fiecare secțiune ocupându-se de treburile unui trib. În fața lor erau aduse afacerile mai puțin grave; se desemna un judecător care să asculte părțile, fiecare plătind câte o drahmă drept despăgubire. Dacă decizia judecătorului nu era acceptată, afacerea era adusă în fața helieei*. Astfel, diaeteții apar ca niște judecători de pace, în raport cu ei helieea fiind o curte de apel. Pe lângă acești magistrați supuși docimasiei*, particularii puteau desemna de comun acord un arbitru pentru a-i judeca în litigii de mai mică importanță, ei acceptând dinainte decizia acestuia; nu era numit oficial, dar purta și el numele de diaetet.

DIKE, *acțiune judiciară privată, diferită de acuzația publică, numită „grafe“.*

Această acțiune putea avea loc contra cuiva sau pentru ceva (contestare de proprietate, revendicarea unui bun...). Reclamantul, însoțit de doi martori, se prezenta în fața magistratului competent, dacă era cazul însoțit de apărător, convocat la notificarea reclamantului. Dacă magistratul admitea plângerea, el fixa o zi, în care cele două părți urmau să se prezinte în fața sa spre a-și susține cauza. Depozițiile fiind făcute, începea dezbaterea, în fața tribunalului heliaștilor (→ HELIEEA). Fiecare parte își prezenta acuzațiile sau apărarea, fiind asistată de un logograf*, care pregătea discursul, sau secundată de un sinegor*, care rezuma și completa argumentele. Timpul dezbaterilor era reglementat cu ajutorul clepsidrei*. Executarea hotărârii date de tribunal era lăsată pe seama părților, cel care pierdea trebuind să plătească într-un interval de timp fixat de comun acord. Acțiunile dike puteau fi extrem de variate; totuși, multe reveneau în mod curent. Principalele diche erau: *dike aikias*, acțiune pentru un act de violență; *dike kakegorias*, pentru injurii; *dike apostosiou*, pentru ingratitudine; *dike kakotechnion*, pentru înșelăciune; *dike asebias*, pentru impietate etc.; mai exista, însă numai la Sparta, și *dike agamiou*, pentru celibat, și *dike opsigamiou*, pentru căsătorie târzie.

Instrucția acestor treburi dura adeseori un an și chiar mai mult. Totuși, legea cerea ca, pentru anumite acțiuni, sentința să fie dată în decurs de o lună: acestea erau *dike emporike* între comercianți, pentru afaceri maritime, *dike eranikai* pentru litigii între asociați, *dike proikos*, pentru chestiuni legate de zestre, *dike metalikai*, pentru exploatarea unor mine. Când cineva era condamnat și refuza să despăgubească partea adversă, aceasta putea încerca o acțiune executorie, *dike exoules*, care făcea din adversarul său datornic al statului pentru aceeași sumă, ceea ce autoriza statul să intervină prin sechestru; constrângerea prin întemnițare nu putea fi cerută decât de negustori față de datornicul lor.

DIOLCOS, *drum de lemn care străbătea istmul de la Corint* și care unea golful Saronic cu golful Corint, pe care erau remorcate vasele. (Cipselidul* Periandru, la sfârșitul secolului al VII-lea î. Hr., încercase fără succes să străpungă istmul, încercare reluată cu tot atât de puțin succes de către Nero, în epoca romană.)*

DIONISII, *sărbători consacrate lui Dionisos.*

Ele aveau o mare importanță, în special în Atica*. Prima dintre aceste sărbători era numită Oshoforiile. Ea avea loc în luna Pianepsion (→ CALENDAR) în dema* Faler. Ea începea printr-o cursă de efebi* purtători de ciorchini de struguri *(oschoi)*, urmată de o procesiune însoțită de cântece și terminată printr-un sacrificiu.

A doua sărbătoare, mult mai importantă, avea loc în luna lui Poseidon. Erau Dionisiile câmpenești sau micile Dionisii; manifestări sătești, ele se petreceau în interiorul demelor și reprezentau mai ales sărbătoarea podgorenilor. Mulțumindu-i zeului pentru recoltele obținute, ei își ofereau tot felul de petreceri. O lungă procesiune cântată *(komos)* era condusă de către canefore* și de alte fete tinere purtând vase cu vin, ciorchini de struguri, smochine și conducând țapul pentru sacrificiu. Cortegiul era încheiat de purtătorii falusului divinizat, simbolizând rodnicia pământului. După sacrifiu, oamenii se

deghizau și dădeau reprezentații care mimau originea zeului și a viței de vie, un fel de farse improvizate. Evoluând, aceste reprezentații nu par să fi fost străine de nașterea tragediei* și a comediei*. În orașele de importanță secundară, erau jucate piese vechi, în teatre improvizate.

Urmau după aceea Leneenele* la începutul iernii, iar în februarie, Antesteriile*. În luna Elafebolion erau sărbătorite Dionisiile urbane sau Marile Dionisii. Ele celebrau triumful zeului asupra iernii și renașterea primăverii, când înflorea vița de vie. Ele durau șase zile. Erau sărbătorile cele mai strălucitoare, care atrăgeau la Atena o mulțime numeroasă. Aveau loc jocuri*, coruri ditirambice și reprezentații teatrale. Organizarea sărbătorii revenea primului arhonte*, ajutat de către epimeleți*. În prima zi era comunicată lista concursurilor dramatice și erau prezentați candidații. A doua zi se punea în mișcare magnifica procesiune solemnă pentru a duce la teatru statuia lui Dionisos. În ziua următoare se desfășurau concursurile ditirambice, iar în ultimele trei zile erau prezentate tragedii și comedii, cele mai multe inedite.

În afară de Atica*, fiecare regiune a Greciei avea propriile sale sărbători închinate lui Dionisos. În general, ele se desfășurau la doi ani o dată, iar femeile* aveau în ele un rol important. Sărbătorile lui Dionisos se petreceau adesea într-un spirit de entuziasm vecin cu delirul: la Teba*, unde menadele rătăceau pe Citeron, la Tanagra, la Delfi*, la Argos*. Totuși, acest caracter orgiac nu s-a manifestat la Atena în cursul Marilor Dionisii.

DIONISIOS CEL BĂTRÂN, *tiran din Siracuza* (Siracuza, aprox. 430 – id., 367 î. Hr.).*

Deși a avut o origine obscură, ambiția lui s-a manifestat foarte devreme. A fost numit strateg* unic al Siracuzei, acuzând pe strategii care erau în funcție, pentru a fi înlocuiți cu alții noi, pe care apoi i-a discreditat, ca să rămână singur. A reușit să obțină o gardă, cu ajutorul căreia a pus mâna pe putere, în folosul său (în anul 406). Dionisios a știut să se facă iubit în interior, păstrând aparențele unor instituții democratice și mai ales prin acțiunea sa militară. A creat o flotă puternică, a întărit ostrovul Ortigia și a construit fortăreața Euriale. Întreaga lui acțiune s-a îndreptat împotriva cartaginezilor, care stăpâneau o parte din Sicilia*; ambiția sa era să creeze un imperiu care să unească orașele din Sicilia și cetățile din Grecia Mare*. Viața lui n-a fost decât un șir de înfrângeri și de succese: a fost stăpân peste aproape întreaga Sicilie, pentru ca a doua zi să fie asediat în Siracuza. Din anul 390 până în 379 s-a războit în Italia și a supus mai multe cetăți, printre care Crotona, stabilind colonii până la Marea Adriatică. Reîntors în Sicilia, a fost învins în apropiere de Palermo; apoi, din nou învingător, și-a condus armata spre extremitățile occidentale ale Siciliei. La fel ca toți marii tirani, Dionisios a protejat artele și literele și a atras la curtea sa bărbați eminenți, precum Platon. Fiind el însuși poet, Dionisios a scris o tragedie, *Răscumpărarea lui Hector*, care, în anul 367, a obținut primul premiu la Leneene*, în Atena*. Aflând despre această victorie, el s-ar fi îmbătat de bucurie, iar dușmanii săi ar fi profitat de somnul care a urmat beției, pentru a-l asasina.

DITIRAMB, *imn interpretat de către un cor de satiri în cinstea lui Dionisos.*

Unii autori au gândit că în ditiramb se poate găsi originea tragediei*. În epoca clasică, ditirambul, prezentat în concursuri cu prilejul Dionisiilor*, era interpretat de către un cor*; iar coregiul* primea un trepied. Ditirambul avea o acțiune dramatică și dialog, dar dansul* și muzica* rămâneau preponderente, poezia neapărând decât ca suport al muzicii. Nu ne-au rămas decât titluri ale unor ditirambi.

DIVINAȚIE. Divinația pretindea că deține cunoașterea gândirii divine și, prin aceasta, a viitorului, pe care nu se poate ca această gândire să-l ignore. Pentru devin*, totul devine mijloc de divinație, iar grecii au cultivat în acest fel toate felurile de divinație, încă din epocile cele mai îndepărtate. Nu pot fi amintite toate modurile de a prezice, care merg de la *ooscopie*, divinație prin observarea felului cum crapă un ou pus deasupra unei flăcări, până la *kaskinamanție*, care, grație unui ciur, permite să fie descoperit un hoț sau să fie vindecată o vacă bolnavă. Cele mai importante feluri de a prezice erau: *ornitomanția*, prin observarea păsărilor, a cărei paternitate era atribuită lui Tiresias; *cleromanția*, în care viitorul era interpretat grație unor zaruri sau unor pietre colorate și care se pare că se practica la Delfi*; prezicerea prin cercetarea măruntaielor animalelor jertfite; *astrologia*, care a avut cea mai mare vogă, ca și *chiromanția; oniromanția*, divinația prin vise, care era practicată în special în sanctuarul de la Epidaur; *necromanția*, prin care se comunica cu cei morți.

Fenomene cele mai diferite erau interpretate ca semne: nașterea unor monștri, fenomenele cerești, eclipsele, statuile care asudau sau care sângerau. Interpretarea o făceau particularii, dar mai ales prezicătorii, alături de care trebuie puși cresmologii*. Nici o acțiune cât de cât importantă nu era întreprinsă fără ca zeii să fie consultați în acest fel, iar eșecurile erau atribuite faptului că această consultare a fost neglijată.

DIVORȚ. La Atena*, dacă divorțul avea loc cu consimțământul mutual, soția își recăpăta și zestrea, o dată cu libertatea. Bărbații aveau dreptul să-și repudieze soțiile*; era de ajuns să înapoieze zestrea, dacă motivul repudierii nu era un adulter, caz în care legea le permitea să păstreze zestrea. În caz de adulter, repudierea de către soț era aproape o obligație. În schimb, dacă femeia dorea să divorțeze, ea trebuia să înainteze arhontelui un memoriu și aceasta pronunța divorțul, dacă socotea că sunt suficiente motive. La Sparta* nu avem exemple de repudiere decât din pricină de sterilitate*, atribuită totdeauna femeii.

DOCIMASIE, *examen la care erau supuși la Atena* magistrații înainte de a intra în funcție, precum și cavalerii și cei naturalizați.*

Prin această anchetă era verificată moralitatea noului magistrat, dreptul său de cetățean etc. Acest examen se desfășura sub conducerea tesmoteților*, în fața bulei* și a tribunalelor*. Erau supuși la acest examen și magistrații municipali. Docimasia cavalerilor consta în examinarea cailor și a averii lor pentru a se vedea dacă sunt în stare să-și păstreze întregul echipament. Docimasia era aplicată și celor naturalizați, pentru a verifica dacă erau demni să fie cetățeni.

DODONA → ORACOL

DORIENI. Potrivit tradiției legendare, strămoșul mitic al dorienilor a fost Doros, fiul Elenei, el însuși fiul lui Deucalion și

al Pirei; Doros era fratele lui Eolos și al lui Xoutos (→ AHEENI, ELADA, EOLIENI, IONIENI). Rămân în discuție și în suspensie chestiunile referitoare la originea dorienilor, la relațiile lor cu celelalte popoare ale Greciei, despre care tradiția vorbește ca despre rude apropiate, raporturile lor reale cu cei pe care o altă tradiție legendară îi numește heraclizi (sau descendenți ai lui Hercule, alungați din Argolida, apoi reveniți în Pelopones să-și revendice moștenirea), precum și chestiunile privind felul în care au pătruns și cum s-au comportat în lumea miceniană. Cert este faptul că ei nu au apărut în lumea miceniană decât într-o epocă târzie, că nu s-a pomenit nimic despre ei în poemele homerice și că în zorii perioadei care poate fi calificată drept „istorică" (adică la începutul mileniului I), îi găsim stabiliți temeinic în Pelopones, în Creta și în alte locuri. Pe de altă parte, ei nu par să fi fost singurii care s-au impus lumii miceniene în declin. La începutul lucrării sale *Istoria războiului din Pelopones*, Tucidide, în acea punere la punct care a fost numită „arheologia" sa, pomenește despre acele mișcări complexe ale popoarelor. El ne relatează că dorienii au pus stăpânire pe Pelopones sub conducerea heraclizilor la 80 de ani după cucerirea Troiei și tot el notează că Beoția*, numită odinioară Cadmeida, și-a căpătat numele de la beoțienii alungați din Arne de către tesalieni la 60 de ani după cucerirea Troiei.

Dorienii erau indo-europeni sau, în orice caz, un popor care a adoptat un dialect grec cu caracter indo-european. Se pare că ei au constituit ultimul mare val al protogrecilor. În timp ce aheenii, ionienii și eolienii ocupaseră Grecia primitivă, locuită de populații neindo-europene, în contact cu care ei se șlefuiseră, creând astfel civilizația zisă „miceniană", dorienii par să fi rămas un timp în Balcani și în munții Epirului. Fără îndoială, ei au început prin a se infiltra într-un mod mai mult sau mai puțin pașnic în Greeia aheeană și se pare că spre sfârșitul secolului al XII-lea î. Hr., au invadat prin violență Peloponesul, distrugând civilizația miceniană. Odinioară li s-a atribuit distrugerea unor palate miceniene (Pylos, Tirint, Micene...). În realitate, distrugerile palatelor și cetăților miceniene au avut loc timp de mai multe decenii, uneori după unele încercări de reconstruire, astfel încât nu este posibil să se facă afirmații categorice cu privire la responsabilități. Tradiția legendară, care a păstrat amintirea războaielor dintre cetățile miceniene (cea mai celebră este aceea a Celor șapte contra Tebei) ne face să presupunem că unele dintre aceste distrugeri s-ar datora războaielor dintre cetățile miceniene. Cu toate acestea, fortificații cum sunt cele din care s-au găsit resturi pe istmul Corint îngăduie presupunerea că aheenii, sau în orice caz corintienii și argienii s-au protejat prin ele față de pericolul de la nord. De asemenea, nu trebuie neglijate tradiții precum aceea a lui Hercule, care a distrus cetatea Pylos. Poate că acestea sunt mărturii ale unei năvăliri armate a dorienilor. Este stabilit faptul că ei au ocupat cea mai mare parte din Grecia, cu excepția Aticii, în care s-au refugiat aheenii veniți de pretutindeni, îndeosebi de la Pylos. N-a fost cruțată nici Creta, în pofida insularității sale, și nici insulele din Marea Egee. Aheenii, împinși pe micul teritoriu al Aticii, ar fi emigrat atunci pe mare spre Asia Mică, unde au întemeiat cetățile Ioniei, în timp ce eolienii, fugind din Beoția, s-au stabilit în apropierea ionienilor din Asia, în regiunea care va deveni Eolida. Totuși, dorienii au urmat pe cei emigrați și au dat numele lor

părții meridionale a coastelor Asiei Mici, Dorida. O altă Doridă se va constitui la sud de Oeta, vecină cu Beoția și cu Focida, care va trece drept „metropola" dorienilor.

Forța dorienilor consta în faptul că reprezentau un popor aspru și războinic, dar mai ales de o mare superioritate în ceea ce privește armele; în timp ce aheenii nu cunoșteau decât armele din bronz, dorienii erau înarmați cu lancea și sabia din fier, împrumutate cu siguranță de la popoarele balcanice (care, la rândul lor, le cunoscuseră prin armurierii din Asia Mică). Cu toate că arheologia confirmă apariția în lumea greacă a unor inovații, precum armele și obiectele din fier, fibula, incinerarea morților și formele geometrice în decorarea ceramicii, nu se știe în ce măsură acestea pot fi atribuite dorienilor. S-ar părea mai degrabă că dorienii n-au făcut decât să adopte mode noi venite din regiunile balcanice, care au precedat apariția lor în Grecia.

Dorienii, așa cum sunt cunoscuți din epoca istorică, erau împărțiți în trei triburi (hileis, dimani și pamfiloi) care se regăsesc în toate cetățile doriene, deși adesea ei au admis și indigeni într-unul sau în două triburi noi. În țările cucerite, au constituit uneori o castă războinică, iar vechii locuitori au fost transformați în servi*; așa s-au petrecut lucrurile în Creta*, în Laconia*, în Tesalia. În alte locuri însă, diferențele dintre stăpâni și supuși erau insesizabile, sau amestecul populațiilor a fost atât de intim și caracterele cuceritorilor și ale indigenilor se amalgamaseră atât de profund, încât numai tradiția și unele elemente secundare au făcut ca aceste populații să fie asimilate cu dorienii; așa s-a petrecut în Epir, în Etolia, în Focida, în Egina*, unde dorienii au devenit marinari, precum și la Corint*, cetate care făcea comerț și nu era războinică. Totuși caracteristicile dorismului erau destul de marcate pentru ca o legătură să se fi menținut între statele doriene. Războiul peloponesiac* va apărea ca o luptă între dorieni și ionieni. Această bipolaritate dorism–ionism se regăsește în cadrul elenismului: în arhitectură, în artele plastice, în poezie și muzică, în concepțiile privind existența, în varietățile dialectale.

Invazia doriană pare deci legată de o reînnoire a civilizației Greciei. Strălucita civilizație cretano-miceniană a dispărut, poate mai puțin brutal decât s-a putut crede, dar ceea ce s-a menținut în Ionia și la popoarele supuse va fi puternic fecundat de către aportul dorian, după o perioadă obscură de gestație, care a fost numită evul mediu grec; totalitatea acestor posibilități este ceea ce a adus la lumina zilei această civilizație greacă care a atins perfecțiunea.

DRACON, *legislator atenian (Atena, a doua jumătate a secolului al VII-lea î. Hr.).*

Atica* era pe atunci sfâșiată de lupte care opuneau între ele familii puternice. Justiția era o treabă de familie, iar crimele duceau la răzbunare, care, la rândul său, provoca un lanț de alte crime. Sub arhontatul lui Aristaihmos, unul dintre tesmoteți*, lui Dracon i s-a încredințat misiunea să publice și să realizeze în practică munca de codificare întreprinsă de către tesmoteți.

Severitatea codului său, primul pe care l-a cunoscut Atena, a rămas legendară, deoarece prevedea pedeapsa cu moartea pentru injurii care nouă ni se par minore. Este necesar însă să ne amintim atmosfera de violență din epoca în care trăia Dracon pentru a înțelege sensul legilor lui. Pentru a nu permite familiilor puternice să se răzbune, acestora trebuia să le fie asigurată o satisfacție corespunzătoare din partea

societății. Dând satisfacție familiilor ultragiate, severitatea acestor legi îi făcea să se teamă pe criminali; în afară de aceasta, ea îi determina pe membrii unei familii să nu mai fie interesați de răzbunarea unuia singur dintre ei, favorizând astfel dreptul individual: statul se alia cu individul pentru a-l sustrage chingilor genosului* și pentru a-i da sentimentul importanței persoanei sale și al independenței sale. În aceasta rezidă măreția operei lui Dracon.

În mod deosebit i se datorează faptul că a făcut distincție în dreptul criminal între omorul voluntar și omuciderea involuntară.

DURIS, *pictor și olar (Atena, sfârșitul secolului al VI-lea — începutul secolului al V-lea î. Hr.).*

Deși a semnat cupe în calitate de olar, Duris a fost înainte de orice un pictor care a împodobit cupe ștampilate de alți olari. Dintre toți pictorii de vase, el este cel de la care avem cele mai multe lucrări (cam treizeci). Împreună cu Eufronios*, el a fost unul din cei mai mari pictori de figuri roșii din stilul numit „sever". La el se remarcă inegalități în ceea ce privește metodele și maniera folosite în diversele etape din cariera sa. Unele opere ale sale au fost caracterizate prin rigiditate; i s-a reproșat că a rămas atașat tradițiilor depășite și chiar că a plagiat alți pictori. Este adesea izbitoare ariditatea, precum și arhaismul unora dintre reprezentările sale. Dar acest om, care era neîndoielnic de o mare prolificitate și care putea uneori să facă de mântuială lucrări la comandă, ne-a lăsat și opere de o vivacitate și o grație incomparabile, dovedind un simț al tragicului și al pateticului care se apropie de misticismul religios și de un realism burlesc. Aceste calități excepționale ne permit să-l comparăm cu acei mari tragici atenieni care în tetralogia lor atingeau sublimul, iar în drama satirică dădeau frâu liber unui burlesc truculent.

E

ECLESIA, *adunare populară la Atena*.*

Orice cetățean care beneficia de toate drepturile sale avea datoria să ia parte la eclesia, dar locuitorii demelor* îndepărtate ale Atenei și bogătașii dușmani ai democrației nu puteau apărea sau evitau s-o facă, pentru a marca dezaprobarea lor. La începutul secolului al IV-lea î. Hr., pentru a lupta contra absenteismului, statul a împărțit jetoane de prezență care dădeau dreptul la un obol, mai apoi la trei oboli *(misthos ecclesiastikos)*. În vremea lui Solon*, eclesia se întrunea o dată sau de două ori pe an, dar în epoca clasică, la fiecare pritanie avea loc o adunare regulată (*kyria ecclesia*), precum și două sau trei adunări legale spre a izbuti să rezolve toate problemele *(nominai)*. La acestea trebuie adăugate adunările extraordinare *(synkletos ecclesia)* care se întruneau atunci când o afacere importantă nu a putut fi rezolvată în timpul unei adunări sau în anumite cazuri excepționale, de pildă amenințarea unei invazii.

La început, eclesia se întrunea în agora*; abia la sfârșitul secolului al VI-lea a fost amenajată colina Pnyx. La mijlocul secolului al IV-lea, când a fost terminat teatrul lui Dionisos, poporul a luat obiceiul să se întrunească acolo. Unele ședințe extraordinare s-au ținut și la Pireu.

În principiu, eclesia deținea toate puterile (legislativă, deliberativă, judiciară), precum și dreptul de numire a magistraților. Ea asculta rapoartele magistraților și confirma decretele, declara războiul, reglementa operațiile militare, hotăra pacea. Împreună cu nomoteții* și cu bule*, promulga legile. Ea supraveghea pe magistrați, după ce îi numea, iar la fiecare pritanie, aceștia veneau să dea socoteală de gestiunea lor și puteau fi destituiți. Eclesia mai vota ostracizarea*; ea dădea dreptul de cetate unui străin care voia să fie naturalizat și tot ea îl înapoia unui cetățean pedepsit cu atimie*. În sfârșit, era sesizată de acțiunile judiciare numite eisangelia* și probole*.

Adunarea era convocată de către pritani*, care întocmeau ordinea de zi și o afișau înainte cu patru zile. Președintele era epistatul* pritanilor, asistat de un herald* și de un secretar. Poliția era asigurată de arcași sciți, sclavi ai statului, care își aveau cazarma în apropiere de Areopag*. În secolul al IV-lea, cetățenii înșiși asigurau

poliția, iar în secolul al II-lea efebii* făceau această treabă. Oricare dintre cetățeni putea lua cuvântul, dar în general urcau la tribună oratorii, șefi de partide. Oratorul era încununat cu mirt și era considerat ca fiind sacru. Dacă voia să prezinte un amendament sau un contraproiect, el trebuia s-o facă totuși în scris. Un cetățean lovit de atimie* care urca la tribună putea fi condamnat la moarte. De asemenea, o propunere care părea ilegală putea fi atacată de orice cetățean, în virtutea acuzației numită *graphe paranomon*. La sfârșitul ședinței, pritanii supuneau problema la vot, care se făcea prin ridicarea mâinii, în afară de anumite cazuri, de pildă voturile în situațiile de ostracizare.

EDUCAȚIE. În Grecia, educația a variat după epoci, după cetăți și după clasele societății.

La dorienii* din Creta* și din Sparta*, individul aparținea statului și educația lui era orientată spre acest scop comunitar, în timp ce la Atena* și în epoca elenistică părinții aveau libertatea educării copiilor lor, urmărind înainte de toate de a face din ei oameni compleți (pentru fete → FEMEI).

În Creta, până la 14 ani, copilul, numit *skotios*, fără îndoială din cauza obscurității în care era ținut, rămânea pe lângă părinții săi, de la care trebuia să dobândească cunoașterea elementară. La 14 ani statul îl lua în sarcina sa. Timp de doi ani băiatul era *apagelos* (adică fără *agele*, „grup de adulți"), dar asista la mesele publice pentru a-i servi pe bărbați. Apoi el intra într-o *agele* și devenea astfel *agelos*; atunci lua parte la exercițiile tinerilor în gimnazii*: alergare, tragere cu arcul, dans* cu arme, exerciții militare. Acest antrenament continua și după majorat.

La Sparta, la naștere, copilul era prezentat bătrânilor tribului său, care hotărau dacă el va trăi în familie sau va fi expus (→ EXPUNEREA COPIILOR). În primul caz el rămânea pe lângă mama lui până la șapte ani; după aceea aparținea statului. Până la 20 de ani era supus la *agoge*, educație colectivă, al cărei scop era să-i imprime virtuțile militare și civice. Copiii de aceeași vârstă erau incluși în grupe *(ila)*, mai multe *ilai* formând o *boua;* aceste secțiuni erau dirijate de către *ilarc* (șeful unei *ila*) și de către *bouagos* (șef al unei *boua*), aleși dintre cei mai vârstnici *(iranes)*. Aceștia conduceau exercițiile sub supravegherea unui *paedonom*, înalt magistrat, asistat de către *bideeni*, monitori, și de către *mastigofori*, înarmați cu un bici. Până la 12 ani, copilul, îmbrăcat cu același hiton*, trecea prin diferitele clase, în funcție de vârsta sa. La 12 ani el devenea *paideis* și urca treptat până devena *melirane*, de la 16 până la 20 de ani. El îmbrăca mantaua scurtă, *tribon*, și dormea pe un pat din lemn de măceș. Educația, care consta mai ales din exerciții de gimnastică, era orientată spre formarea morală și civică. Alături de o instruire foarte elementară, adolescenților li se preda muzica, poezia, dansul. De la 18 la 20 de ani, ei participau la criptie*, apoi, vreme de încă doi ani, erau *irani*, devenind astfel monitorii copiilor mai mici, înainte de a intra în societatea cetățenilor.

La Atena, tinerii erau crescuți de către părinții lor până la vârsta de 18 ani. Până la șapte ani ei rămâneau în gineceu*, unde mama le preda primele cunoștințe elementare, înainte de a fi încredințați profesorilor, care țineau o școală* liberă și al căror scop era să facă din adolescent un bărbat, *kalos kagathos**. Statul nu se amesteca în educație, recomandând doar părinților să-și învețe copilul să înoate, exercițiu care era necesar pentru un popor de marinari; de asemenea, să citească, pentru ca să poată lua cunoștință de legi și să participe la guvernarea statului, și să-și modeleze mușchii în palestre. Cei săraci se limitau la aceste elemente. Copilul învăța să citească, să scrie și să socotească. După trei ani, el îi studia pe poeții antici, învăța pe de rost versuri și căpăta cunoștințe elementare de matematici*. Cu citaristul, el învăța să cânte din liră și din flaut, să cânte din gură și, fără îndoială, să danseze, așa încât nu ne surprinde faptul că adesea cetățeni fără nici o specializare, au figurat în coruri. În sfârșit, paedotribul era profesorul de gimnastică.

Acest învățământ dura până la 16 ani, deși cei săraci își retrăgeau copiii înainte de această vârstă, pentru a-i învăța o meserie. Tinerii bogați își continuau adesea studiile până la vârsta efebiei*. Ei studiau cu sofiști toate disciplinele sau se grupau în jurul unor maeștri vestiți, care le predau filosofia, retorica, matematicile.

În epoca elenistică*, învățământul era asemănător cu cel predat la Atena, deși studierea țiterei și-a pierdut importanța. Adesea s-a adăugat învățarea desenului, iar domeniul studiilor superioare s-a lărgit. S-au dezvoltat școlile de filosofie*; științele erau însușite de la maeștri eminenți: matematici, astronomie*, mecanică. Unele școli filosofice, precum Liceul*, predau toate științele, inclusiv zoologia și botanica*. Adesea, când terminau efebia, tinerii atenieni continuau să meargă la cursurile filosofilor.

EFEB, EFEBIE. La Atena, efebul era adolescentul care, ajuns la vârsta de 18 ani, era supus docimasiei* înainte de a fi înscris ca cetățean în registrele demei* sale. Dar, în general, erau considerați efebi tinerii supuși serviciului militar.

Se cunoaște o instituție numită „efebia", dar care nu pare a fi existat decât din epoca oratorului Licurg*, după bătălia de la Cheroneea*. Iată în ce consta ea: la 18 ani, tinerii făceau doi ani de serviciu militar, după ce erau înscriși în dema* lor ca cetățeni; după ce le erau verificate aptitudinile fizice, ei mergeau să presteze un jurământ în templul de la Aglaura, după care, îmbrăcați cu hlamida*, ei erau repartizați în secțiuni, sub conducerea unui sofronist (cenzor) ales de către trib*. Corpul efebic se afla sub conducerea generală a cosmetului (ordonator). După vizitarea sanctuarelor din Atica, efebii erau încazarmați timp de un an la Pireu, în fortărețele Acte și Mounihia. Sub conducerea paedotribilor, ei făceau exerciții fizice și învățau mânuirea armelor, tragerea cu arcul și zvârlirea suliței. La sfârșitul anului, erau trecuți în revistă de către popor, apoi primeau lancea și scutul rotund al hopliților. După aceea erau trimiși în garnizoană timp de încă un an, în fortărețele de la granița Aticii* (Ramnonte, Fyle, Eleutere), de unde numele de „peripoli" care li se dădea câteodată.

Epoca reală a stabilirii efebiei rămâne încă problematică. După Dumont și Girard, ea ar fi existat încă din secolul al V-lea, dar în studiul aprofundat făcut ulterior de A. Bernot se arată că ea n-a apărut decât după anul 335 î. Hr. S-ar părea că, dacă efebia a fost într-adevăr instituționalizată după lupta de la Cheroneea, ea exista cu mult înainte, sub o formă mai puțin sistematică. Într-adevăr, este greu de crezut că Atena s-a dezinteresat cu totul de formarea militară a viitorilor săi cetățeni, chiar dacă ea apare ca o cetate neorientată spre război, spre deosebire de Sparta*.

Jurământul — „horkos" — pe care îl prestau efebii face trimitere evidentă la formulări arhaice.

Instituția efebiei nu s-a menținut multă vreme. Ulterior, efebia a fost o școală în care tinerii atenieni cu stare învățau științele, filosofia și retorica.

EFEȚI, *judecători atenieni.*

Pentru a împiedica răzbunările dintre genosuri*, Dracon a pus în funcție pe efeți, dându-le astfel lor sarcina de a judeca în cazurile de omucidere unor magistrați provenind din întreaga societate și nu genosului, ca până atunci. În epoca clasică, efeții formau un tribunal din 51 de membri, cu siguranță trași la sorți, și care își ținea ședințele în locuri diferite, în funcție de problemele pe care trebuiau să le judece: la Delfinion, vechiul sanctuar al lui Apolo Delfinios, la Atena; la Paladion, vechi sanctuar al lui Zeus și al Atenei; la Pritaneu*; la Freatis, mic orășel dintr-un golf vecin cu Pireul.

La Delfinion erau judecate cazurile de omucidere care, după ce trecuseră prin fața tribunalului arhontelui*-rege, erau considerate ca fiind motivate: cazuri de legitimă apărare, omoruri involuntare etc. În acest caz, efeții trebuiau să judece valabilitatea motivului și, în general, pronunțau achitarea.

La Paladion erau judecate unele cazuri de omucidere involuntară, uciderea unor străini sau a unor sclavi, precum și îndemnul la crimă. Aceste probleme, supuse întâi arhontelui-rege, erau duse de acesta la Paladion sau la Areopag*, atunci când premeditarea era evidentă. Pedepsele pronunțate de către efeți puteau fi condamnarea la moarte sau exilul, fără confiscarea bunurilor.

La Pritaneu erau judecate omorurile al căror făptaș nu era cunoscut sau cele pricinuite de un animal sau un obiect neînsuflețit. În acest caz, tribunalul era prezidat de arhontele-rege, iar vinovatul, animal sau obiect, era zvârlit în afara granițelor Aticii.

Un aspect arhaic al acestei magistraturi apare în judecățile care se desfășurau la Freatis. Erau examinate crimele comise de indivizi exilați pentru omoruri involuntare. Tribunalul își ținea ședința pe țărm, iar acuzatul rămânea într-o barcă oprită la mică distanță de mal. Dacă era achitat, acuzatul se reîntorcea în exil; dacă nu, el era condamnat la moarte.

EFORI, *magistrați supremi din Sparta*.*

Instituirea eforilor a fost atribuită lui Licurg* sau regelui Teopomp (secolul al VIII-lea î. Hr.). La început eforii erau aleși de către regi (→ REGALITATE SPARTANĂ) și se pare că au avut sarcina să judece contestațiile private și să asigure un fel de interimat, când regii erau absenți. Atribuțiile lor s-au extins din ce în ce mai mult, poate în urma mișcărilor populare, care au făcut din efori reprezentanții poporului. Atunci ei au fost aleși de către popor (adică de către homoioi*), adesea dintre oamenii săraci. Ei formau un colegiu alcătuit din cinci membri, reînnoiți în fiecare an. În epoca clasică, atribuțiile lor erau numeroase. Ei îi supravegheau pe regi, îi admonestau, îi înlăturau la nevoie, vegheau la legitimitatea succesiunii. Toți cetățenii erau sub supravegherea lor, fapt care urmărea să mențină integritatea constituției lui Licurg. Ei dețineau toate puterile judiciare, judecau procesele*; au prezidat gerusia* atunci când ea a fost transformată în tribunal pentru crimele politice, inaugurau anchetele, lansau mandatele de arestare etc. Ei aveau în supraveghere finanțele și impozitele*, în plus convocau și prezidau apela*. Stăpâni asupra politicii externe, ei propuneau războiul și pacea, decideau asupra tratatelor, pentru care cereau aprobarea de către apela. Ei primeau ambasadorii, hotărau campaniile militare și efectivele care trebuiau să ia parte la ele, desemnau regele care trebuia să le comande. Acesta era însoțit de doi dintre efori, care îl supravegheau și erau în legătură, grație scitalei*, cu cei trei efori rămași la Sparta. În sfârșit, unul dintre efori era magistratul eponim.

Spartanii și regii au tolerat o asemenea putere pentru că, pe de o parte, acești magistrați, adesea săraci, erau coruptibili, iar pe de altă parte ei nu aveau majoritatea necesară în propria lor societate pentru a putea dirija totdeauna într-o manieră tiranică. În plus, mandatul lor nu dura decât un an, la capătul căruia trebuiau să dea socoteală noilor efori și, deci, aveau a se teme totdeauna de represalii.

Eforii au fost suprimați de către Cleomene al III-lea la sfârșitul secolului al III-lea î. Hr.; această magistratură se va regăsi totuși în epoca romană, dar ea își pierduse toate caracterele sale politice.

EGINA (Aigina), *mică insulă muntoasă la intrarea golfului Saronic.*

Insula nu are decât pe coasta de vest un mic șes cultivabil, unde s-a înălțat cetatea Egina. Situația sa a făcut din ea o talasocrație, în epoca arhaică. Locuită în epoca preelenică de către mirmidoni, a fost ocupată de dorieni*, care s-au amestecat cu populația primitivă. Nu s-a putut stabili acolo o aristocrație funciară, iar locuitorii insulei au fost „industriali", armatori, negustori sau marinari. Alipită în epoca arhaică regatului de la Argos*, ea a fost centrul comercial al acestuia, iar regele Fidon a stabilit acolo un atelier de bătut monedă*. Independentă, după Fidon, Egina n-a cunoscut niciodată tirania și a intrat în amficționia* de la Calauria. Moneda sa, marcată cu o broască țestoasă, a servit drept etalon; ca a fost răspândită din Asia Mică până în Italia și din Egipt până la Marea Neagră.

Egina își exporta produsele manufacturate, care au constituit bogăția ei: veselă obișnuită, articole lucrate din cupru și fier, numite articole de la Egina, opere de artă ale lucrătorilor în bronz. Ea folosea în atelierele sale zeci de mii de sclavi* și își căuta materiile prime și produsele alimentare prin întreaga Mediterană. Egina a făcut din portul său un port liber, deschis tuturor străinilor. Marea sa rivală era Atena*, alături de Corint* și de Samos. Egina a împărțit cu Atena onoarea victoriei de la Salamina*, dar, în anul 458 î. Hr., ea s-a aliat cu Corintul împotriva Atenei; în anul următor Atena a ocupat-o, i-a alungat populația și a instalat acolo cleruhii*. Spartanii au redat insula proprietarilor săi, dar ea își pierduse importanța. La sfârșitul secolului al III-lea î. Hr., Egina a fost integrată în Liga aheeană*, apoi a avut soarta Greciei romane. Aici se celebrau jocuri în onoarea lui Eac, primul rege mitic al insulei, iar premiile câștigate la aceste concursuri erau păstrate în templul Atenei Afaia, ale cărui rămășițe sunt socotite printre cele mai frumoase ruine ale Greciei.

EISANGELIA, *acțiune menită să reprime crimele politice.*

Din acest motiv, ea era adusă direct în fața adunărilor politice: bule* și eclesia*. Coruperea de către dușman, trădarea, comploturile, relațiile cu o țară dușmană imputabile unui cetățean erau de resortul

eisangeliei. Acuzatorul remitea la bule plângerea sa, în scris; dacă aceasta o reținea, ea fixa o ședință de confruntare între acuzat și acuzator; urma un vot care îl achita pe acuzat, în caz contrar, el era deferit eclesiei sau helicci*, tesmoteții* fiind cei care conduceau dezbaterile. Acestea constau în dezvoltarea acuzației, apoi în apărarea acuzatului, urmate de un vot. Judecata era executorie, fără întârziere. Dacă acuzatul era achitat, acuzatorul nu risca nici o pedeapsă.

Numele de eisangelia mai era dat unei acțiuni simple adusă în fața tribunalelor obișnuite pentru tratamente rele exercitate de către tutori față de orfani sau de către un soț asupra unei femei epiclere*.

EISFORA, *singurul impozit direct la care erau obligați cetățenii Atenei*, dar care avea un caracter extraordinar.*

Cleon a prelevat, primul, o *eisfora* de 200 de talanți; în secolul următor (secolul al IV-lea), un impozit de acest gen a fost utilizat în mai multe rânduri de către stat, dar el își păstra caracterul excepțional, de obicei ca o contribuție pentru război. Se pare că la început impozitul a grevat imobilele și, poate, venitul; după aceea a afectat capitalul pe care îl poseda orice cetățean sau metec*. El era perceput de către funcționari trași la sorți *(eclogeis)*, apoi, după anul 362, a fost stabilită *proeisfora*: au fost găsiți cei trei sute de cetățeni, cei mai bogați, care au trebuit să avanseze suma fixată de către stat, ei având sarcina să-i facă pe ceilalți contribuabili să le-o înapoieze. Atunci *proeisfora* a fost considerată ca o liturgie*.

ELADA (Hellada), *nume pe care îl poartă Grecia, în limba greacă.*

După cât se pare, numele Elada a apărut în sanctuarul de la Dodona (→ ORACOL), încă înainte de năvălirea dorienilor* în Grecia*. Servitorii sanctuarului erau numiți *selles* sau *helles*; aici s-ar afla originea numelui de eleni și de Elada. Elenii ar fi deci un trib din familia doriană. Tot în această regiune a apărut numele de greci *(graikoi)*, care, din Epir, a trecut în Italia și a făcut ca romanii să cunoască popoarele Eladei sub numele de „greci", termen nefolosit de grecii antici înaintea ocupației romane. Epopeea homerică a situat Elada în Tesalia și îi numea pe greci aheeni sau argieni. Abia după năvălirea doriană, numele de elen a desemnat pe locuitorii acestor țări situate la sud de Macedonia, iar toată partea inferioară a peninsulei a luat numele de Elada.

ELANODICI, *magistrați cărora le revenea sarcina organizării Jocurilor olimpice*.*

Fără nici o îndoială, la origine, aceste jocuri erau comune elenilor, ceea ce ar explica numele de „elanodici", folosit încă și în vremurile lui Licurg*. Numărul lor a variat: la început era unul, cam pe la 580 î. Hr. erau doi, aleși dintre eleeni, apoi au fost nouă, zece și în cele din urmă doisprezece, după cele douăsprezece triburi ale Elidei*. Erau aleși pentru o olimpiadă, adică pentru patru ani, și locuiau opt luni la Elis spre a pregăti jocurile. Ei supravegheau desfășurarea concursurilor așezați pe scaune înalte și puteau îndrepta abaterile de la regulamente, excluzând pe unii candidați, supunându-i la bastonadă sau obligându-i la plata unor amenzi, achitate templului lui Zeus. Tot ei erau aceia care decernau învingătorilor recompensele. Erau îmbrăcați în purpură și încoronați cu lauri. Magistrați integri, ei depuneau un jurământ. În Sparta*, numele de elanodici era dat și magistraților care împărțeau dreptatea la țară.

ELENICĂ. Se numește perioadă elenică sau clasică secolul și jumătate în cursul căruia Grecia a ajuns la culmea civilizației sale. În principiu, această perioadă poate începe la sfârșitul războaielor medice* (489–448 î. Hr.) și se poate sfârși o dată cu sfârșitul domniei lui Alexandru* cel Mare (323 î. Hr.). Este epoca în care cetatea*, caracteristică a lumii grecești, ajunge la deplina sa maturitate și în care democrația* ateniană, cu toate tarele sale, a dus civilizația greacă la perfecțiunea sa.

ELENISTICĂ. Prin convenție și din comoditate, este numită „elenistică" perioada care se întinde de la moartea lui Alexandru* cel Mare (323 î. Hr.) până la sfârșitul marilor imperii create de urmașii săi (în principiu, până la ocuparea Egiptului lagid de către Augustus, în anul 30 î. Hr.). Această epocă a mai fost numită și „alexandrină", dar, în pofida importanței civilizației din Alexandria* Lagizilor, această denumire rămâne prea limitată. În această perioadă s-au statornicit marile monarhii, ca urmare a cuceririlor lui Alexandru: Lagizii* în Egipt, Seleucizii* în Siria (al căror imperiu s-a întins, la un moment dat, până la extremitățile platoului Iranului), Atalizii* în Asia Mică, la Pergam*, Antigonizii* în Macedonia*. Aceste imperii au zdrobit cadrul cetății* grecești. Cetățile care au reprezentat gloria și originalitatea Greciei, după ce au căzut în orbita Macedoniei sau a unuia dintre diadohi*, au pierdut orice putere politică reală, iar independența lor a rămas doar o amintire. Atunci grecii au intrat în relații strânse cu anticele civilizații ale Orientului, de la care au împrumutat unele structuri, constituind un sincretism care va fi una din particularitățile acestei epoci. În schimb, limba greacă, și, împreună cu ea, aspectele fundamentale ale culturii căreia îi este suportul, se va răspândi în întreg Orientul mediteranean și se va impune chiar într-o zonă a Italiei. Roma, care va deveni stăpâna Greciei la mijlocul secolului al II-lea î. Hr., se va civiliza în contactul cu grecii, iar mediile cultivate se vor folosi de limba și literatura celui învins pentru a-și crea propria cultură, pornind de la aceste date civilizatoare.

Caracterele artistice dobândite în cursul ultimelor decenii ale epocii elenice*, adică în prima jumătate a secolului al III-lea, vor deveni dominante. Operele maeștrilor din acea vreme, în special în domeniul sculpturii, cele ale unor Praxitele*, Lisip*, Scopas*, vor fi copiate în mii de exemplare în cursul secolelor următoare, și astfel un anumit număr a ajuns până la noi. Dar epoca elenistică a dat și mari școli originale de sculptură, acelea din Pergam*, din Rodos *(Laocoon)*, din Trales *(Taurul Farnese)*, în care se impune un realism care se va regăsi mai ales în portret. De asemenea, în cursul acestei perioade s-a dezvoltat acea artă a coroplaștilor care ne va da toate acele fermecătoare statuete din pământ ars, devenite celebre în special prin necropolele de la Tanagra din Beoția* și de la Mirrina din Asia Mică.

În vreme ce dispare tragedia* (care a mai fost totuși ilustrată de către cei șapte tragici alexandrini, de la care nu ne-a rămas nici o operă), comedia* nouă, departe de orice prejudecată politică, aduce pe scenă îndrăgostiți, răspunzând astfel așteptărilor unei societăți lipsite de orice preocupare politică. Distrugerea *polisului* deschide drumul spre evoluția noțiunii de individ, speculației gratuite, cercetării

științifice, unei poezii și unei arte îndreptate, la fel ca și comedia, spre plăcerile citadine ale dragostei; toate aceste manifestări ale individualismului erau susținute de unii suverani, de pildă Lagizii. În definitiv, secolele elenistice, marcate de un sincretism și un universalism moștenite de la cucerirea lui Alexandru, pregătește triumful unei religii universaliste, creștinismul, care își găsește paralelisme în numeroasele culte orientale cu mistere*, născute în regatele greco-macedonene, culte care se vor răspândi în Imperiul roman după ce acesta a integrat în cadrul său toate aceste regate.

ELENOTAMI, *magistrați care percep tributul și administrează Tezaurul*, la Atena*.*

După ce tezaurul* de la Delos* a fost transportat pe Acropolea* Atenei, acești magistrați administrau atât tezaurul Atenei, cât și tezaurul imperiului. Ei erau în număr de zece și aveau sarcina să furnizeze banii pentru cheltuielile militare, pentru plata trierelor, dar și pentru construirea de edificii. Această magistratură își va înceta existența o dată cu prima ligă a Atenei.

ELEUSIS, *oraș și demă a Aticii, la nord-vest de Atena*, de care erau legate prin calea sacră.*

Situată într-un mic șes bogat, numit șesul tesalic, la țărm de mare, unde se cultivau cereale, așezarea a fost ocupată de timpuriu. Înainte de sinoecism*, Eleusis era una din cele douăsprezece cetăți confederate, în care domnea Eumolpe, rege-preot, ai cărui descendenți, Eumolpizii, și-au menținut stăpânirea asupra cultului cetății. Eleusis a luptat împotriva Atenei, care a anexat-o în secolul al VII-lea î. Hr., făcând din ea o demă*. Distrus de către Arhidamos, rege al Spartei*, la începutul războiului peloponesiac*, Eleusis s-a refăcut repede și a rămas înfloritor până pe la sfârșitul Imperiului roman. Celebritatea i se datora cultului Demetrei și al Corei, ale căror mistere* erau o instituție națională. Demeter era zeița grâului, care făcea să rodească țarinile, iar fiica sa Core, asimilată cu Persefona, primea în Infern pe cei decedați. Acest cult, cu siguranță de origine cretano-egeeană, era celebrat în taina templului și era rezervat numai pentru inițiați, în timp ce serbările care se desfășurau în afara sanctuarului erau deschise pentru toată lumea. La început cult agrar de fecundare a pământului, misterele au devenit (poate sub influența orfismului*) un fel de religie a mântuirii: inițiatul care asista la spectacolul simbolic al lui Hades obținea făgăduiala unei supraviețuiri fericite în lumea de apoi. Misterele erau deschise pentru orice grec, fără deosebire de clasă sau de sex; sclavii* erau și ei admiși, dacă erau de origine greacă, iar barbarii dacă erau naturalizați. Cel care voia să fie inițiat trebuia să fie prezentat unui funcționar sacerdotal de către un atenian deja inițiat, care era numit „mistagog". Dacă doritorul de inițiere era acceptat, el participa întâi la micile mistere, care se celebrau la Agra, cartier de la periferia Atenei, în luna Antesterion (→ CALENDAR). Candidații erau purificați cu apă din Ilisos, care curgea în apropiere de Agra, și erau pregătiți pentru inițiere de către mistagog. Deveniți în acest fel misti, ei trebuiau să se prezinte după șase luni pentru ceremoniile de inițiere ale marilor mistere, care începeau la 13 Boedromion. În această zi, efebii* se duceau să caute la Eleusis obiectele sacre *hiera*, a căror structură n-o cunoaștem și care, ascunse după un văl, erau aduse cu mare pompă la eleusinionul din Atena, într-o procesiune marcată de *gefirisme*, glume proaste pe care oamenii și le aruncau când străbăteau podul de deasupra Cefisei. În ziua următoare, numită *agirmos*, mistii erau adunați cu toții sub un portic din Atena *(poecil)*, iar arhontele-rege îi invita să se îndepărteze pe toți cei considerați impuri, vinovați de vreo crimă sau doar pedepsiți cu atimia*. Apoi, hierofantul*, asistat de către dadoc, pronunța în mod solemn sentința excluderii acestor oameni impuri și a barbarilor. În ziua de 16, mistii se purificau, cufundându-se în mare împreună cu un purcel de lapte, care era apoi sacrificat. În următoarele două zile aveau loc Epidauriile, sărbători consacrate lui Asclepios, în cursul cărora se făceau purificări și sacrificii; în aceste zile erau primiți și mistii sosiți cu întârziere. În ziua de 19 avea loc marea procesiune care aducea hiera înapoi la Eleusis. Iahos (Bacus) era asociat cu această procesiune care, având în fruntea ei preoți urmați de misti și de o mare mulțime, parcurgea în cursul întregii zile calea sacră, făcând numeroase opriri în diferite locuri, cu dansuri, cântece și sacrificii. Seara, în lumina torțelor, se ajungea la Eleusis.

După o nouă zi de purificări, începea partea secretă a misterelor, în interiorul templului de la Eleusis numit „Telesterion", la care nu luau parte decât inițiații și mistii. Aceste ceremonii se desfășurau în cursul nopților de 21 și 22, poate și de 23 Boedromion. Fără îndoială, era mimată istoria Demetrei căutându-și fiica și revenirea acesteia la lumina zilei, apoi era reprodusă căsătoria sacră a lui Zeus și a Demetrei. Poate că mistii simulau bâjbâielile sufletului în căutarea luminii care izbucnea deodată, posibil în cursul singurului rit despre care avem cunoștință, în cadrul căruia hierofantul tăia într-o liniște deplină spicul sacru. La acest spectacol constituit din simboluri și la această căutare a mistilor se adăugau, fără îndoială, cuvinte revelatoare. Mistul ieșea de aici inițiat, cu numele de „epopt". Aceste mistere aveau un caracter sacru atât de puternic încât Pausanias*, periegetul, care ne-a lăsat atât de multe amănunte referitoare la diferite așezări și sanctuare ale Greciei, se mărginește să menționeze doar templul de la Eleusis, cu un fel de spaimă religioasă, fără să îndrăznească măcar să-i descrie înfățișarea. Divulgarea misterelor se pedepsea cu moartea și Eschil, care a fost acuzat că a dezvăluit o parte din aceste mistere, a scăpat de la condamnare doar pentru că a putut dovedi că nu fusese inițiat.

ELIDA (Elis), *regiune din Peloponesul occidental, mărginită de Marea Ionică, de Ahaia, de Arcadia* și de Mesenia*.*

Muntoasă în partea de răsărit, Elida are la apus șesuri joase și roditoare, udate de Peneu și Alfeu. La început ea a fost populată de cauconi și de epeeni; aceștia din urmă au ieșit slăbiți din războiul purtat contra oamenilor de la Pylos. Apoi, după invazia doriană, eleenii, de origine etoliană, s-au stabilit sub conducerea lui Oxilos în jurul Olimpiei, în Pisatis. Oxilos a întemeiat localitatea Elis, care a fost în rivalitate cu Pisa pentru conducerea sărbătorilor olimpice; abia în anul 580 î. Hr. s-a recunoscut că Elis are dreptul organizării Jocurilor olimpice* și dreptul de a numi pe cei doi președinți (elanodici*). Guvernați întâi de către regii coborâtori din Oxilos, eleenii, la care se regăsesc cele

trei triburi doriene (→ DORIENI), au obținut un regim aristocratic, în care puterea aparținea pe viață unei gerusia* cu 90 de membri, căpetenii ale marilor familii. După războaiele medice* (în anul 472 î. Hr.), eleenii au instituit un regim democratic și Elis a devenit capitala provinciei. Această Elis, formată din unirea a opt deme* vecine, pare să fie diferită de Elis a lui Oxilos, care nu pare să fi fost decât un târg. Aliați cu Sparta*, eleenii s-au răsculat împotriva ei în anul 420; învinși, ei au fost nevoiți să reintre în alianța Spartei în anul 402. În lupta contra arcadienilor, Elis s-a situat alături de Filip din Macedonia, înainte de a intra în Liga etoliană (→ ETOLIA). Pe lângă organizarea Jocurilor olimpice, bogăția Elidei consta în cultura inului, a cânepei și a arborilor fructiferi, precum și în creșterea cailor.

EMPORION, *agenție comercială, piață potrivită pentru comerț, în special pentru comerțul maritim.*

Un emporion se deosebea de o colonie* în sensul că, în loc să fie o așezare permanentă în care se stabilesc colonii care rămân stăpânii politici ai cetății, nu era decât o concesiune într-o cetate străină sau o simplă piață în care se purtau tratativele comerciale.

Naucratis din Egipt, întemeiat în anul 620 î. Hr. de către milesieni și unde mai multe cetăți grecești posedau comtoare, a fost un emporion grecesc, teritoriul său continuând să aparțină regelui Egiptului, Amasis. Cidonia din Creta, cetate independentă, a devenit un emporion al egineților.

Unele dintre aceste comtoare comerciale, devenite cetăți, au păstrat în numele lor amintirea originii pe care au avut-o. Astfel a fost Emporion (Ampurias), colonie a Marsiliei de sud de Pirinei; întemeiat lângă orașul iber, așezământul comercial marsiliez s-a dezvoltat în așa măsură, încât s-a constituit în cetate*.

Se mai dădea numele de emporion portului unor orașe situate înspre interiorul uscatului, așa cum a fost emporionul de la Agrigente sau acela de la Segesta. La Pireu, emporionul era Bursa comerțului maritim. În sfârșit, numele de emporion desemna unele piețe din interiorul țărilor.

EOLIENI. Au constituit una din cele trei mari etnii grecești, împreună cu dorienii* și ionienii*. Numele lor înseamnă „amestecați", „corciți", poate pentru că erau alcătuiți din popoare diferite, dar de origine identică. Erau înrudiți cu dorienii, dar au trecut prin Grecia aheeană cu câteva secole înaintea dorienilor. După autorii antici, leagănul lor ar fi fost în Tesalia și ei s-ar fi stabilit pe de o parte în Beoția*, alături de minieni, iar pe de altă parte în Etolia*, de unde ar fi trecut în Pelopones*. Când s-a produs invazia doriană, mulți dintre ei au emigrat în Asia* Mică, unde s-au stabilit în partea centrală a coastei, care a devenit Eolida. Aceasta cuprindea aproximativ treizeci de orașe, dintre care douăsprezece dominau; ele au format o confederație, ale cărei cetăți principale erau Cyme, Larisa, Temnos, Aigae, Mirina, Grinion, Pitane, Tenos, Asos și Smirna, care a fost ulterior anexată Ioniei. În insule, ei s-au stabilit la Tenedos și mai ales la Lesbos, unde va lua naștere poezia lirică eoliană. În fiecare an, sacrificii solemne îi reveneau în jurul sanctuarului lui Apolo Pornopianul. Eolienii au fost subjugați de către lidieni și de perși, iar cei de la Lesbos de către atenieni, fiind apoi eliberați de către Alexandru* și, după aceea, încorporați în regatul Pergamului*.

EPAMINONDA (Epaminondas), *general teban (Teba, aprox. 418 – Mantineea, 362 î. Hr.).*

Epaminonda era fiul lui Polimnis, dintr-o veche familie tebană, ajunsă în stare de sărăcie. Totuși el a căpătat o educație îngrijită, învățând muzica, dansul, filosofia și retorica. S-a distins în anul 385 când, alături de spartani, tebanii au luptat la Mantineea* împotriva arcadienilor. El i-a salvat viața lui Pelopida*, înfruntând singur mai mulți adversari, până ce a fost eliberat printr-o intervenție spartană. Împreună cu Pelopida, aparținea partidului democratic. Însă când, puțin mai târziu, spartanii au pus stăpânire pe Cadmeea, citadela Tebei*, și când oligarhii instalați la Teba l-au alungat pe Pelopida împreună cu democrații săi, Epaminonda a fost lăsat în pace, deoarece se considera că nu este bun decât pentru filosofie. Pelopida a restabilit democrația și a alungat garnizoana spartană, iar Epaminonda a fost trimis la Sparta* (anul 372) pentru a duce tratative pentru pacea lui Antalcidas*; el a refuzat să aplice tratatul în Beoția* până când lacedemonienii, la rândul lor, nu vor reda libertatea cetăților din Pelopones*. Sparta a răspuns declarând război și a trimis în Beoția pe regele Cleomene în fruntea a 11 000 de oameni. Epaminonda i-a venit în întâmpinare cu 6 500 de luptători în șesul de la Leuctra*. Pentru a-și compensa slăbiciunea, Epaminonda a rupt cu tradiția, inventând o nouă strategie, zisă a „frontului refuzat", prin care a înfrânt armata spartană, care a lăsat pe câmpul bătăliei 4 000 de oameni, dintre care 400 homoioi* și pe regele lor (→ REGALITATE SPARTANĂ). Prin această victorie, Epaminonda a dat Tebei hegemonia, pe care aceasta a păstrat-o cât timp a trăit el. A treecut în Pelopones, a înfrânt în Arcadia* cetatea Megalopolis și a ajuns până în fața Spartei, care a fost salvată doar prin ieșirea din matcă a apelor râului Eurotas și prin anunțarea sosirii lui Ificrate în fruntea atenienilor. Epaminonda a trecut în Mesenia*, pe care a eliberat-o de sub jugul lacedemonian și unde a întemeiat Mesena. Reîntors la Teba, a fost acuzat că a păstrat comanda mai mult decât era legal, apoi a fost achitat și trimis din nou în Pelopones. El n-a putut cuceri Corintul*, apărat de atenianul Habrias*, dar a prădat Laconia*. În anul următor (367), el și-a pierdut rangul de beotarc*, deoarece cruțase pe cei învinși cu prilejul asedierii Corintului, așa încât Epaminonda a luat parte ca simplu soldat la expediția trimisă în Tesalia pentru a-l elibera pe Pelopida, luat prizonier de către Alexandru, tiranul din Feres. Armata a avut numai eșecuri și, reîntoarsă la Teba, a fost trimisă din nou sub comanda lui Epaminonda, care l-a învins pe Alexandru și l-a eliberat pe Pelopida. După aceasta, Epaminonda a pus să se construiască o flotă de o sută de triere, în fruntea căreia a pornit să răscoale contra Atenei cetățile maritime ale celei de-a doua Ligi ateniene și, după ce l-a bătut pe atenianul Laches, a alăturat de Teba Rodosul, Chiosul și Bizanțul. Reîntors în anul 362 în Pelopones, chemat fiind de către tegeați, Epaminonda a înfruntat armatele Spartei și Atenei, comandate de către Agesilas*. A pus din nou pe fugă pe dușmanii săi la Mantineea*, dar a fost ucis pe când îi urmărea.

EPICLERĂ, *orfană care primea în păstrare moștenirea familială de la tatăl sau de la frații ei.*

În dreptul grec clasic, femeia* nu putea moșteni, dar putea căpăta bunul familial

pentru a-l transmite copiilor săi; ea devenea atunci moștenitoare epicleră. Dacă tatăl sau fratele decedat, tutorele natural al femeii necăsătorite nu lăsau un testament*, ruda cea mai apropiată a epiclerei avea dreptul să revendice moștenirea, căsătorindu-se cu moștenitoarea. Acest drept la revendicarea moștenirii se realiza urmând ordinea succesiunii. Arhontele*-eponim avea sarcina să hotărască în aceste chestiuni; fata epicleră se afla sub protecția sa cât timp nu avea soț. Când tutorele defunct lăsa un testament, el desemna, în general, soțul pe care îl alegea pentru moștenitoarea epicleră. În caz că femeia era căsătorită, rudele apropiate aveau dreptul să revendice moștenirea, în urma cărui fapt afacerea era adusă în fața helieei*, care putea sili moștenitoarea să divorțeze spre a se căsători cu ruda cea mai apropiată, transmițând acesteia moștenirea.

EPICTET (Epiktetos), *pictor de vase (Atena, aprox. 520 – 500 î. Hr.).*

Poate că a fost un libert sau un sclav. A lucrat pentru mai multe ateliere, printre care acela al lui Nicostene*. Neglijând în general marile compoziții istorice (deși si-a încercat puterile și în acest domeniu), el s-a evidențiat mai ales prin gustul său pentru figurile de efebi*, de dimensiuni mici, pictate pe cupe. Grația, tinerețea, delicatețea siluetelor sunt unele dintre caracteristicile acestui maestru al stilului cu figuri roșii arhaice.

EPILICOS (Epilykos), *pictor de vase (Atena, sfârșitul secolului al VI-lea î. Hr.).*

Sub această semnătură se cunosc mai multe vase realizate cu tehnici și stiluri atât de diverse încât nu se știe dacă pot fi atribuite aceluiași autor. Totuși, această diversitate poate fi explicată printr-o evoluție a stilului. Realizând vase în stilul picturii cu figuri roșii arhaice, el aparține grupului pe care se pare că l-a condus Epictet*. Epilicos a tratat subiectele cele mai variate: efebi* făcând exerciții, femei* la baie sau la ospăț, subiecte bahice, posibil inspirate din Dionisii. Găsim la el ardoare, un stil expresiv și energic, dar care nu este lipsit de sobrietate și de finețe.

EPIMELET, *funcționar însărcinat cu servicii având caracter tehnic, desemnat la Atena* prin tragere la sorți sau prin alegere.*

Existau mai multe categorii de epimeleți: epimeletul fântânilor, însărcinat cu întreținerea fântânilor și a apeductelor; epimeletul efebilor*; epimeletul gimnaziilor*, însărcinat cu întreținerea lor; epimeleții emporionului*, în număr de zece, care supravegheau comerțul maritim. Aceștia din urmă vegheau la aplicarea legilor privind vămile și comerțul maritim, aveau sarcina de a ancheta când existau contestații ale comercianților și prezidau tribunalele care judecau aceste litigii. Epimeleții arsenalelor formau și ei un colegiu de zece membri, însărcinați cu paza arsenalelor, cu păstrarea galerelor, cu distribuirea lor către trierarhi. Epimeletul veniturilor publice era numit pe o perioadă de patru ani; el asigura paza tezaurului, unde soseau sumele percepute de către apodecți (→ FINANȚE), și tot el repartiza sumele, potrivit cu dispozițiile primite dinainte; era un fel de ministru de finanțe. Numele de epimelet s-a mai dat și unor administratori sau unor supraveghetori ai societăților private. Epimeleți erau și funcționarii care trebuia să gireze bunurile unor temple* sau să organizeze serbări și procesiuni religioase.

EPISTAT, *nume dat mai multor magistrați.*

Cel mai important era epistatul pritanilor*, președinte tras la sorți în fiecare zi dintre pritani, și având sarcina de a prezida, în afară de aceasta, ședințele bulei* și eclesiei*. Funcțiile epistaților templelor erau identice cu cele ale epimeleților*, cu care ei se confundau. Epistații lucrărilor publice aveau sarcina să supravegheze construirea templelor, apeductelor sau a altor monumente publice și primeau fondurile necesare pentru aceste lucrări. Se mai cunoaște un epistat al Academiei*, fără îndoială având sarcina întreținerii și supravegherii grădinilor.

EPONIM, *cel care dă numele său unui an sau unui grup de persoane. (Eroul eponim este strămoșul, adesea mitic, al unei familii sau al unui grup social, el dând numele său urmașilor săi. Magistratul eponim este cel care dă numele său anului în cursul căruia își exercită funcția.)*

ERANE, *societăți de ajutor reciproc.*

Se cunosc puține despre organizarea eranelor, dar ele par să fi fost recunoscute de către stat. Ele își aveau președintele, casierii și sindicii lor. Membrii (eraniștii) se întruneau pentru a se bucura împreună, dar și pentru a se întrajutora: dacă vreunul dintre ei avea o nevoie, ceilalți cotizau pentru a-l ajuta, împrumutul fiind dat fără dobândă. Aceste societăți par să fi înflorit mai ales la Atena*, în epoca clasică.

ERASISTRAT, *medic (Iulis, insula Chios – 257 î. Hr.).*

A fost medicul regelui Seleucos* Nicator. Opunându-se vechii medicini* hipocratice, el a refuzat să practice luarea de sânge și a combătut doctrina umorilor. Activitatea sa în domeniul anatomiei a fost importantă. El a diferențiat nervii senzitivi și nervii motori, a descris inima cu exactitate, a subliniat importanța creierului și i-a înregistrat circumvoluțiile. Erasistrate este întemeietorul școlii de medicină din Alexandria*.

ERATOSTENE (Eratosthenes), *geograf și astronom (Cirene, aprox. 284 – Alexandria, aprox. 192 î. Hr.).*

Bibliotecar al Bibliotecii* din Alexandria*, Eratostene a fost creatorul geografiei* științifice. El a evaluat teritoriile care pot fi locuite și le-a împărțit cu ajutorul paralelelor și meridianelor. Acțiunea sa cea mai remarcabilă a fost calcularea circumferinței terestre, pornind de la observarea Soarelui la solstițiul de vară, în raport cu circumferința cerească, la Alexandria și la Siena (Asuan); el a obținut cifra de 250 000 stadii, ceea ce corespunde aproximativ la 40 000 de km. A scris o istorie a geografiei, pe care o cunoaștem mai ales prin Strabon*. Eratostene a inventat un ciur pentru nisip care permitea să se stabilească practic șirul numerelor prime, precum și un instrument de calcul, „mesolabul", pentru a rezolva problema mediei proporționale. În astronomie*, opera sa cea mai însemnată a fost inventarea unui calendar care va fi cunoscut sub numele de „calendarul iulian", cu alte cuvinte, strămoșul calendarului nostru, așa cum l-a oficializat Iuliu Cezar.

ERGOTIMOS, *olar (Atena, prima jumătate a secolului al VI-lea î. Hr.).*

El a fost cel care a modelat un vas de dimensiuni mari, folosind ceramica secolului precedent, cunoscut sub numele de

„vas François"; pictorul acestui vas a fost Clitias. Sunt reprezentate pe el 270 de figuri omenești sau animale, toate de inspirație mitologică: astfel, este reprezentată vânătoarea lui Calidon, se pot vedea: jocuri în cinstea lui Patrocle, reîntoarcerea lui Tezeu etc. Găsim un simț al vieții și al mișcării, o manieră nouă și ingenioasă de a trata subiecte de-acum clasice, un simț al miniaturii și al detaliului care fac din acest obiect una din capodoperele ceramicii grecești. Vasul măsoară 66 cm înălțime, iar 121 de inscripții precizează numele personajelor reprezentate. (Găsit în anul 1845 de către Alexandre François în necropola etruscă din Chiusi, acest vas, reconstituit după ce a fost spart în 638 de bucăți, este expus la muzeul arheologic din Florența.)

ESCHIL (Aiskhylos), *poet tragic atenian (Eleusis, aprox. 525 – Gela, Sicilia, 456 î. Hr.).*

Eschil era fiul lui Euforion și provenea dintr-o familie nobilă. Împreună cu frații săi Cinegir și Aminias, a luptat la Maraton*, la Salamina* și la Plateea*. A prezentat prima sa tragedie în anul 499 și a fost premiat în anul 484. În 472 a fost din nou premiat pentru trilogia din care făcea parte piesa *Perșii*. Învins de către Sofocle* în anul 468, el a părăsit Atena, ducându-se la Siracuza, la curtea lui Hieron. Se pare că a revenit ulterior la Atena, unde i s-a jucat *Orestia*, în anul 458. S-a întors apoi în Sicilia*, la Gela, unde a murit. A scris peste 70 de tragedii, dintre care ni s-au păstrat șapte. El a perfecționat tragedia pe plan scenic în așa măsură, încât uneori este considerat ca părintele acestui gen dramatic.

ESCHINE (Aiskhines), *orator (dema* atică a Cotocidei, aprox. 390 – Samos, 314 î. Hr.).*

Tatăl său a fost un modest învățător, pe care Eschine l-a ajutat, înainte de a lucra într-un gimnaziu*. A fost secretarul oratorului Antifon, apoi al lui Eubul, unul din fruntașii partidului democratic, ale cărui principii le-a preluat, învățând în același timp dreptul atenian. După ce a fost actor*, s-a făcut soldat. S-a distins la Mantineea* în anul 362, apoi în Eubeea*, la Tamina, în anul 358, contra macedonenilor. În această epocă, el a început să vorbească de la tribună. Dușman al lui Filip* din Macedonia, a fost trimis la Megalopolis pentru a înființa o confederație contra macedonenilor. El a eșuat în fața indiferenței grecilor și nu se știe cum a fost câștigat atunci pentru partidul macedonean, fie prin corupție, fie în speranța de a-și apăra patria de primejdiile unui război. Poate că, la fel ca și Isocrate*, a văzut în Filip pe unificatorul Greciei și pe eliberatorul grecilor din Asia, supuși perșilor. Împreună cu Demostene* a fost trimis de trei ori în misiune specială pe lângă Filip, după care, descoperindu-i inteligența, Demostene a făcut în așa fel încât să fie acuzat de trădare de către Timarc (în anul 343). Eschine a răspuns printr-o contraacuzație, demonstrând că, potrivit legii, imoralitatea lui Timarc nu-i îngăduia să intenteze o acuzație (acțiune numită *epanghelia dokimasias*). Timarc a fost condamnat. În anul următor, însuși Demostene l-a acuzat pe Eschine că a trădat cu prilejul celei de-a doua misiuni speciale; acuzația a fost făcută în scris și Eschine a răspuns în același fel. Afacerea n-a avut urmări. În anul 338, după ce devenise șeful partidului macedonean și favorizase politica lui Filip, Eschine l-a atacat pe Ctesifon, care propunea să i se decerneze o coroană de aur lui Demostene. Era anul Cheroneei* și problema n-a fost judecată decât după opt ani. Demostene a răspuns la discursul lui Eschine cu atâta vigoare, încât a dobândit asentimentul adunării și Eschine a trebuit să se exileze. El a trăit câțiva ani în Caria și în Ionia, contând pe intervenția lui Alexandru* pentru a se putea reîntoarce în patrie, dar moartea regelui l-a făcut să piardă orice speranță. Atunci s-a dus să întemeieze la Rodos o școală de oratorie (în anul 323), școală care a devenit celebră; după aceea el s-a stabilit la Samos, unde a murit.

ETOLIA (Aitolia), **ETOLIENI,** *regiune din Grecia apuseană, la nordul golfului Corint, spre care ea avea o deschidere largă.*

Etolia era mărginită la vest de Acarnania, la nord de Epir și de Tesalia, la est de Locrida. Coastele, neregulate și mlăștinoase, erau destul de rodnice, interiorul — muntos și populat cu fiare sălbatice; această zonă era ocupată de populații războinice care, adesea, nici nu vorbeau grecește. La început ea era populată de către lelegi care, sub conducerea regelui Aetolus, împinseseră pe acarnieni spre vest; etolienii* au ocupat regiunea înaintea perioadei istorice.

Etolienii au avut un loc puțin important în istorie până în epoca războiului peloponesiac*, când ei au rezistat asalturilor atenienilor înainte de a se lovi, în secolul următor, de urmașii lui Alexandru*.

În această epocă (324 î. Hr.) s-a constituit Liga etoliană. Aceasta s-a extins, așa încât, după un secol, ea îngloba o mare parte a Greciei septentrionale (Acarnania, Locrida, Focida, Beoția*, sudul Tesaliei), Elida* și Mesenia*. Rivală a Ligii aheene*, ea a fost în luptă necurmată contra Macedoniei*. Liga etoliană era condusă de o adunare generală (sinod), care se întrunea toamna la Termon, în templul lui Apolo. Sinodul hotăra războiul, vota legile, numea pe magistrați. Sinedrionul (consiliul), care funcționa permanent, era compus din deputați trimiși de către cetățile confederale. El fixa ordinea de zi a adunării și redacta proiectele de legi și de decrete care urmau să fie aprobate. Magistratul suprem era strategul*, comandant al armatei, ales pentru un an, dar reeligibil, și investit cu puterea executivă; el era asistat de către hiparc (conducătorul cavaleriei), de un casier și de un secretar.

EUBEEA (Euboia), *insulă mare din Marea Egee, care se întindea de-a lungul coastelor Locridei opontiene, ale Beoției* și ale Aticii*.*

Coastele Eubeei erau neregulate și ea era străbătută de lungi masive muntoase; avea câteva mici cursuri de apă și un singur șes important, câmpia lelantină, la sud-est, unde se aflau singurele două orașe cu oarecare importanță, Halcis și Eretria. Histiaeotis, la nord și Diacria, în centru, erau simple târguri. Bogățiile Eubeei erau grâul din șesul lelantin, carierele de marmură din apropierea de Carista, la poalele muntelui Oche, pășunile pe povârnișurile munților, pescăriile din apropierea Eritriei, bancurile de argilă care serveau la fabricarea obiectelor de ceramică și mai ales minele de cupru și câteva filoane de fier. Aceste mine au fost exploatate atât de intens, încât erau epuizate încă din perioada romană, dar de la cupru a provenit numele Halcis.

Invazia doriană în Tesalia a silit mai multe popoare să se refugieze în insula Eubeea, urmate curând de cete de dorieni*. S-a format o aristocrație funciară, crescătorii de cai, așa-numiții hipoboți, care au stabilit un regim oligarhic, deoarece

magistrații erau aleși dintre acești „călăreți". Marea sărbătoare comună era cea a Artemidei Amarintia, stăpâna cailor și a animalelor mari. Din secolul al VIII-lea până la al VI-lea î. Hr., Halcis și Eretria au ajuns la o mare bogăție. Flotele lor s-au dezvoltat pentru a exporta produsele manufacturate și a importa materii prime, în special staniu, necesar pentru fabricarea bronzului. O bună înțelegere unea aceste cetăți, care au fost inițiatoarele colonizării. Halcis a întemeiat în Italia Cume și Neapolis, iar în Sicilia* Naxos și Eubeea. Într-o peninsulă din sudul Traciei, eubeenii au creat aproape treizeci de așezări, printre care Olintul și Stagira, astfel încât această regiune a păstrat numele de Halcidica. Eretria a luat parte împreună cu Halcis la colonizarea Traciei. Ea a dominat un timp asupra insulelor din Marea Egee (Andros, Tenos, Ceos), a întemeiat un comtoar în insula Pitecusa (Ischia, în golful Neapole), după ce luase poziție la Corcira. Dar în secolul al VII-lea î. Hr., cele două cetăți au rupt vechea lor alianță, disputându-și bogata câmpie lelantină; a fost întâi un război de răfuială între hipoboți, apoi el a degenerat într-o luptă care a durat peste o sută de ani și s-a terminat prin înfrângerea Eretriei. Dar cetatea Halcis era istovită, astfel că s-a instalat tirania*. În anul 506, Atena* a supus orașul și l-a menținut sub dependența sa, în pofida unor revolte (în anii 445 și 411), câtă vreme a durat puterea acestei cetăți. Eretria a fost distrusă de către perși (în 490), în cursul primului război medic*, iar populația sa a fost deportată în Mesopotamia. Atenienii, stăpânii Eubeei, au reconstruit orașul. După bătălia de la Cheroneea*, insula a fost ocupată de către macedoneni, de care ea s-a eliberat aliindu-se cu romanii în cursul războaielor împotriva etolienilor.

Pe lângă cultul Artemidei Amarintiene, Eubeea era vestită pentru templul închinat lui Apolo Marmarios și pentru oracolele sale, ale lui Apolo Cerintianul și de la Orobies.

EUCLID (Euklides), *matematician (sfârșitul secolului al IV-lea – începutul secolului al III-lea î. Hr.).*

Nu se știe nimic despre viața lui Euclid, în afara faptului că a fost chemat la Alexandria* de către Ptolemeu Soter pentru a preda acolo matematicile*. Lucrarea sa esențială, *Elementele (Stoicheia),* concentrează, potrivit unui plan rațional (de la figurile simple la cele mai complexe), cunoștințele matematice precedente, cărora li se adaugă propriile descoperiri ale lui Euclid. Lucrarea se compune din treisprezece cărți în care el vorbește despre geometria plană, despre poligoanele înscrise și circumscrise, despre proporții, despre asemănările figurilor, despre numerele raționale, despre progresii și despre proporțiile continue. Primele nouă cărți sunt inspirate din lucrările pitagoricienilor, din cele ale lui Eudoxiu* din Cnidos și ale lui Teetet. Cartea a X-a, care tratează despre numerele incomensurabile, este rodul cercetărilor lui Euclid. Cărțile a XI-a și a XIII-a, rămase în stadiul de eseu, consacrate geometriei în spațiu, sunt de inspirație pitagoriciană și platoniciană. *Elementele* a rămas lucrarea de bază a întregii geometrii raționale, până la o epocă încă foarte recentă. S-ar părea că Euclid a întemeiat o școală la Alexandria, unde a murit.

EUDOXIU (Eudoxos) **DIN CIZIC,** *călător și marinar (Cizic din Propontida, a doua jumătate a secolului al II-lea î. Hr.).*

A venit din patria sa în Egipt, în calitate de teor (→ TEORII), în timpul domniei lui Ptolemeu al VII-lea (Everget al II-lea Fiscon). Interesându-se despre particularitățile acestei țări, el și-a făcut rost de mijloacele pentru a urca în susul Nilului, apoi Ptolemeu l-a trimis în India cu o nouă flotă. A revenit cu o încărcătură de parfumuri și de pietre prețioase, pe care regele i-a confiscat-o. La moartea lui Ptolemeu, văduva acestuia, Cleopatra, l-a trimis din nou în India cu o altă flotă. La întoarcere, s-a oprit în Etiopia, unde a adunat informații etnologice și primele elemente despre vocabular. A readus de acolo la Alexandria* și o epavă, iar după ce a cercetat-o, a ajuns la concluzia că este posibil înconjurul Africii. Deși noul rege, fiul Cleopatrei, a pus încă o dată mâna pe încărcătura sa, el a pregătit o a treia expediție. Întrucât vasul său a eșuat, și-a salvat încărcătura construind un vas nou din epava celui vechi și a revenit la etiopieni, unde își începuse cercetarea. S-ar părea că și-ar fi continuat drumul său spre sud și că ar fi ajuns în Mauritania, la regele Bogus. Apoi a încercat să refacă periplul său în sens invers.

EUDOXIU (Eudoxos) **DIN CNID,** *filosof și astronom (Cnid, 406 – ? aprox. 355 î. Hr.).*

Eudoxiu a studiat sub conducerea lui Arhitas* din Tarent, apoi s-a dus să întemeieze o școală la Cizic, în Asia Mică. El a trăit cu siguranță și la Atena* și pare că a revenit în patria sa, unde, poate, a murit. După alte izvoare, ar fi studiat și pe lângă Platon, la Atena, și ar fi petrecut o bucată de vreme în Egipt. Din Egipt ar fi venit cu o viziune mai exactă despre calendar*, dând anului solar durata de 365 zile și 1/4. El avea la Cnidos un observator, de unde a descoperit steaua Canope. Eudoxiu a explicat mișcarea planetelor prin sistemul sferelor concentrice, pentru a lămuri mișcarea aparent neregulată a planetelor plasate în planul eclipticei; totuși, în sistemul său, Pământul a rămas centrul acestor mișcări cerești. Aristotel* va relua această teorie, aducându-i câteva modificări (→ ASTRONOMIE). Descoperirile sale în domeniul matematicilor* ocupă cartea a V-a *Elementelor* lui Euclid*, consacrată proporțiilor.

EUFRANOR (Euphranor), *pictor și sculptor (Corint, secolul al IV-lea î. Hr.).*

Elev al pictorului Ariston și contemporan cu Praxitele*, Eufranor avea reputația de a fi muncitor și totdeauna egal cu el însuși. El a lucrat mai ales pentru Atena*, unde a decorat porticul regal al Ceramicei*. În calitate de sculptor, a ridicat în special statui gigantice ale „Greciei" și ale „Virtuții" sub înfățișarea unor femei* maiestuoase. Eufranor a fost primul care a redat simțul demnității personajelor sale și a introdus proporțiile. Lucrarea sa *Paris,* pe fața căruia artistul a știut să redea toate trăsăturile caracterului, era celebră în antichitate. El a mai sculptat și un Alexandru* și un Filip* pe cvadrige. A scris un *Tratat al proporțiilor și al culorilor*, cu privire la arta picturii. Opera sa cea mai vestită a fost o *Luptă de cavalerie;* ea reprezenta un episod războinic care precedase bătălia de la Mantineea* (din anul 362 î. Hr.). Eufranor este considerat unul din cei mai mari artiști din secolul al IV-lea î. Hr.

EUFRONIOS (Euphronios), *olar (sfârșitul secolului al VI-lea – începutul secolului al V-lea î. Hr.).*

Deși i s-a contestat aceasta, se pare că a pictat el însuși unele dintre vasele sale, care sunt neîndoielnic capodoperele stilului cu figuri roșii, zis „sever". Se pare că a muncit la alți fabricanți (cu siguranță la Hahrilion*) înainte de a se instala pe cont propriu. Se cunosc trei opere datorate incontestabil penelului său: craterul lui Anteu, cupa Gerionei și *psikterul* de la banchetul curtezanelor. O pictură ca aceea a craterului lui Anteu, în care se desfășoară o dramă puternică, anunță invențiile unui Polignot* și face din autorul ei unul din cei mai mari pictori ai perioadei care a precedat războaiele medice*. În partea a doua a vieții sale artistice, Eufronios n-a mai pictat, dar s-a impus ca un ceramist de geniu, care cu siguranță a coordonat picturile care decorau vasele sale. Printre capodoperele sale, ne vom mulțumi să citām cupa lui Tezeu, păstrată în muzeul Louvre. Ceea ce marchează pictura lui Eufronios este simțul dramaticului și un pitoresc care reînnoiesc în întregime compoziția subiectelor cu caracter mitologic sau familiar. Nimeni nu l-a întrecut în redarea expresiei obrajilor. Olarul a fost un minunat arhitect, care a echilibrat proporțiile vaselor sale până la a le conferi o armonie vie.

EUMENE (Eumenes), *general al lui Alexandru cel Mare (Cardia, Chersonese din Tracia, aprox. 360 – 316 î. Hr.).*

Secretar al lui Filip* al II-lea din Macedonia, Eumene a devenit secretar al lui Alexandru*. El a comandat hetairii (→ HETAIRIE) în cursul expediției din Asia. După moartea lui Alexandru, a obținut guvernarea Capadociei, a Paflagoniei și a Pontului, moștenire a lui Perdiccas. El a fost victorios în luptele contra lui Neoptolem și a lui Crater*, care au fost uciși în aceste lupte. Blocat de către Antigonos* în citadela Nora din Capadocia (în anul 320), Eumene a izbutit să fugă și a pornit spre Eufrat; trădat însă de soldații săi, a fost predat lui Antigonos, care a pus să i se taie capul.

Numele Eumene a fost purtat și de mai mulți regi din dinastia Atalizilor*.

EUPATRIZI, *membri ai clasei nobile din Atica.*

În epoca lui Tezeu, populația Aticii era împărțită în trei clase: eupatrizii, geomorii* și demiurgii*. Eupatrizii stăpâneau majoritatea pământurilor, care rămâneau mereu în același genos*, chiar dacă existau partaje între frați. Ei erau seniorii târgurilor care le purtau numele; pe pământurile lor pășteau turme mari și munceau numeroși lucrători. Ei își arogau numai pentru dânșii dreptul de a practica cultele lui Zeus Hercheios și ale lui Apolo Patros, dreptul de a purta arme, de a judeca și a condamna pe oamenii de rând. În lupta contra regilor (→ REGALITATE SPARTANĂ), ei i-au silit să accepte un consiliu, până când au înlăturat cu totul monarhia Cecropizilor, care a fost înlocuită prin arhontat*. Stăpâni pe putere, ei s-au sfâșiat reciproc în lupte între clanuri, până când Dracon* a început să distrugă prin legile sale puterea lor juridică. Solon a continuat această muncă de slăbire a puterii eupatrizilor prin stipularea constituției sale și prin faptul că a dat drept cetățenesc întregului popor, pe care l-a împărțit în patru clase. Totuși, pentacosiomedimnii* și cavalerii *(hippeis)* au continuat să-i țină uniți pe toți eupatrizii. Abia constituția lui Clistene* a pus definitiv capăt hegemoniei eupatrizilor și a stabilit democrația*. Dar și acești legislatori aparțineau unor mari familii de eupatrizi; alte mari familii, precum Alcmeonizii*, au fost cele care au dat marile căpetenii ale democrației.

EURIPIDE (Euripides), *poet tragic (Salamina, 480 – Macedonia, 406 î. Hr.).*

Tatăl lui Euripide, Mnesarc, era cârciumar, iar mama sa, Clito, ar fi făcut negoț cu legume, dacă este să-l credem pe Aristofan*. Euripide a cultivat gimnastica, apoi a studiat filosofia cu Anaxagora* și retorica cu Prodicos, sofistul. A fost foarte legat de Socrate*. Toate aceste influențe, reprezentând idei noi, se regăsesc în operele sale. Euripide a început să scrie tragedii în 456, anul în care a murit Eschil*, și a dobândit primul său premiu în anul 441. Fiind puțin apreciat, el a părăsit Atena în anul 408, ducându-se să trăiască la curtea lui Arhelaos*, regele Macedoniei, unde a murit în același an cu Sofocle*. A compus 92 de piese, dar n-a fost premiat decât de cinci ori; gloria sa a fost mai ales postumă. S-au păstrat de la Euripide șaptesprezece tragedii, printre care pot fi citate *Medeea, Troienele, Rugătoarele*, precum și o dramă satirică.

EURIPONTIZI, *numele uneia dintre cele două dinastii regale din Sparta*, împreună cu Agizii*.*

Iată lista regilor din această dinastie:

Ariston	aprox. 550–519
Demarate	aprox. 515–491
Leotihidas II	491–469
Arhidamus II	469–427
Agis* II	427–400
Agesilas* II	399–360
Arhidamus III	360–338
Agis* III	338–331
Eudamidas I	331–aprox. 305
Arhidamus IV	aprox. 305–275
Eudamidas II	aprox. 275–244
Agis* IV	aprox. 244–241
Eudamidas III	241–aprox. 228
Arhidamus V	228–227
Eucleidas	227–221
Licurg	219–aprox. 212
Pelops	aprox. 212–aprox. 200

(sub dominația lui Mahanidas, apoi a lui Nabis începând din 206)

Nabis	aprox. 195–192

EUTIMIDE (Euthymides), *pictor de vase (Atena, sfârșitul secolului al VI-lea î. Hr.).*

Discipol al lui Andohide*, reprezintă școala marilor subiecte religioase pictate pe vase de dimensiuni mari. Rămas la tradiția clasică a stilului cu figuri negre, el s-a opus stilului miniaturist al școlii lui Epictet*. Picturile sale au un caracter grandios și monumental; se văd pe ele trecând maiestuos zeii puternici ai Olimpului într-o seninătate gravă. Se simte în opera sa că este contemporanul lui Eschil* și al lui Polignot.

EXEGEȚI. Sub acest nume se cunosc mai multe funcții. Astfel, erau denumiți exegeți devinii care interpretau oracolele, dar care adesea nu erau decât niște șarlatani. Călătorii dădeau acest nume călăuzelor care îi conduceau pe turiști la monumentele vechi. Se pare că sub acest nume exista la Atena* un funcționar având sarcina să examineze trupul celor morți, înainte de a permite înmormântarea. Tot la Atena, exegeții sacri erau desemnați de către pitia din Delfi* după consultarea unei liste care îi era prezentată. Numiți pe viață, se pare că erau aleși dintre eupatrizi* și formau un colegiu din trei membri. Ei trebuiau să explice fenomenele cerești pe plan divinator și să rezolve problemele care se puneau cu privire la rituri, îndeosebi referitor la riturile de purificare.

EXECIAS (Exekias), *pictor și olar (Atena, a doua jumătate a secolului al VI-lea î. Hr.).*

Contemporan cu Amasis* și considerat adesea ca fiind apropiat acestuia, Execias se vădește a fi totuși mai „modern“ decât Amasis și anunță stilul de pictură cu figuri al lui Andocide* și al lui Nicostene*. Poate că a imitat o anumită manieră de a picta a lui Amasis, dar lui i se datorează invenții precum aceea a liniilor negre în relief. Pe de altă parte, se pare că în anumite opere el a vrut să imite gravura pe metal. Ca și la Amasis, la Execias domină pictura religioasă și mitologică. Dar în loc să redea o istorisire lungă, el tratează un episod anume ales. Arta sa este mai puțin descriptivă. Și tehnica olăriei ajunge la un grad înalt de perfecțiune și de eleganță în ceea ce privește profilul formelor. De la acest artist nu ne-au rămas decât câteva cupe și amfore, cărora li se adaugă câteva vase nesemnate.

EXPUNEREA COPIILOR. În Grecia, expunerea copiilor era un obicei autorizat de lege, chiar dacă n-a fost atât de curent practicată cum s-a pretins adesea, mai ales în baza unor fapte legendare și în baza unor piese ale comediei* noi. Au existat restricții la Teba*, unde, la o vârstă fragedă, copilul era dus la magistrați; aceștia îl încredințau unei familii care accepta să-l crească și putea face din el un sclav; de asemenea, la Efes, unde această practică nu era permisă decât în cazurile de sărăcie stabilită fără putință de tăgadă.

Copilul era expus în a cincea zi după nașterea* sa, în general în fața unui templu*; expunerea se făcea dimineața, ca să aibă mai multe șanse să fie luat de cineva. Era înfășat și pus într-un coș, încoronat în semn de inviolabilitate și purtând coliere sau brățări, amulete apărătoare care puteau îngădui să fie recunoscut mai târziu. În principiu, tatăl își păstra puterea părintească și putea revendica ulterior copilul; practic, pare dificil ca lucrul să se fi putut petrece în acest fel, căci tatălui îi era greu să regăsească persoana care a luat copilul, dacă aceasta nu-și dezvăluia identitatea. Copilul însușit în acest fel era fie transformat în sclav, fie adoptat.

F

FALANGĂ, *termen care desemnează înainte de toate linia de bătălie, frontul sau ordinea de bătălie, și care în cele din urmă a căpătat sensul de armată* și îndeosebi de trupă de infanteriști, hopliții.*

În pofida a tot ce s-a scris despre falangă în epoca arhaică, totul se reduce la ipoteze care pornesc de la elemente prea puțin sigure. Dacă panoplia hoplitică este atestată cam din secolul al IX-lea î. Hr., în schimb, formarea falangei ar data din secolul al VII-lea, cum se pare că o dovedește vasul de la Chigi (aprox. 650), care reprezintă hopliți luptând cot la cot, sub protecția scuturilor lor. Adesea această schimbare în organizarea armatei a fost pusă în legătură cu o inovație tehnică de la sfârșitul secolului al VII-lea: *antilabe*, al doilea mâner al scutului. Asigurând o priză mai bună, antilabe permitea hoplitului să-și protejeze vecinul din stânga. De aici ideea de a se atribui acestei inovații apariția formației în rânduri strânse — zid de scuturi — care caracterizează falanga hoplitică; ca urmare a acestui fapt, nu se mai putea pune problema ca ostașii să-și abandoneze scutul, să rupe rândurile, pentru a o lua la fugă. În această situație, nici măcar spartanii, în pofida îndemnurilor mamelor și femeilor lor, care le spuneau că au datoria să se întoarcă acasă cu scutul, iar dacă nu, pe scut (care, în această împrejurare, ar fi fost targa pe care sunt purtați morții și rănitii), n-au șovăit s-o ia la fugă: ei s-au predat atenienilor la Sfacteria în timpul războiului peloponesiac*, au fugit la Leuctra*, la Mantineea*; Cleomene* a luat-o la fugă la Selasia.

Formarea falangei a mai fost pusă adesea în relație cu criza socială care a zdruncinat cetățile aristocratice în secolele al VIII-lea și al VII-lea. Schimbarea metodelor de luptă ar fi astfel legată de participarea cetății la cucerirea și apărarea propriului teritoriu, prin cetățenii săi. De fapt, rămâne deschisă problema de a ști dacă inovațiile tehnice au fost cele care au contribuit la crearea falangei sau dacă aceasta a fost produsul sau consecința transformărilor sociale. Ceea ce este important de subliniat este faptul că armata, asimilată cu falanga hoplitică, a fost înțeleasă de către anticii înșiși ca o armată de cetățeni (recrutarea sclavilor la Atena, de pildă, nu era dictată decât de urgența situației), și deci poate fi înțeleasă ca fiind

în legătură cu evoluția cetății. Asta nu înseamnă însă a trece sub tăcere faptul că această coeziune a luptătorilor cetățeni nu s-a manifestat în realitate decât în corpurile de elită, precum „Cei 300 de spartani" sau „batalionul sacru" teban, apoi, ulterior, în cazul țăranilor falangei macedonene.

Marea revoluție în domeniul tacticii și, prin aceasta, în folosirea falangei, apare la începutul secolului al IV-lea, o dată cu elaborarea unei adevărate strategii de către Pelopida* și Epaminonda*: tactica zisă a „frontului refuzat", în care se lăsa în față, un front slab care da înapoi în fața adversarului și dezagrega rândurile acestuia, în timp ce o aripă întărită formată din mai multe rânduri, pătrundea ca un cui în rândurile dușmanului și, în cele din urmă, îl doboară pe la spate. Astfel, tebanii i-au învins de fiecare dată la Leuctra și Mantineea pe spartani, considerați până atunci invincibili.

Armata macedoneană a atins cu adevărat culmea perfecționării falangei grecești. Instrument de cucerire la fel de bun pentru a face față armatelor cetăților grecești, cât și imenselor trupe ale Marelui Rege al Persiei, falanga macedoneană a fost creată de către Arhelaos, care i-a integrat pe țăranii macedoneni ținuți în serviciul militar și angajați de către nobili. Filip al II-lea, inspirându-se din modelul teban, a fost cel care i-a dat forma definitivă. El și-a grupat infanteria într-o formație masivă cu șaisprezece rânduri în adâncime (falanga greacă era dispusă în patru rânduri), novicii fiind încadrați de către veterani. Primele cinci rânduri îndreptau sarisa înainte, iar, începând de la al șaselea rând, fiecare soldat o sprijinea pe umărul celui aflat în fața lui, astfel încât dușmanul se afla în fața unui zid de scuturi presărat cu vârfuri ascuțite. Totul forma o masă de oameni formidabilă la șes, dar greu de manevrat pe teren accidentat. Alexandru* a micșorat falanga, reducând rândurile la opt oameni în adâncime.

FEMEIE. În societatea greacă, structurile patriarhale provin cu siguranță de la invadatorii de cultură indo-europeană. În aceste structuri, femeia a rămas întotdeauna pe un loc secundar în fața legii.

În societatea ateniană, tânăra, educată în gineceu* pe lângă mama sa, nu părăsea locuința familială decât pentru a intra în aceea a soțului care i-a fost ales. Stăpâna casei trăia în gineceu împreună cu copiii și servitoarele. Ea nu lua parte niciodată la ospețele soțului, care își primea prietenii și concubinele în andron*. Soția nu ieșea decât însoțită de o servitoare, care îi ducea umbrela și scaunul. Nu avea nici un drept legal, nu lua parte la guvernarea cetății; dacă moștenea ceva, ea nu era decât o epicleră*. Soția avea sărbătorile sale, proprii femeilor, cum erau tesmoforiile*. Deși lua parte la viața religioasă a cetății, accesul la marile jocuri* îi era interzis și se pare că-i era interzis și accesul în teatre, când aveau loc reprezentații comice. În timp ce soțul putea avea concubine și primea la masa sa curtezane, adulterul atrăgea pedeapsa pentru femeie, ca și pentru bărbatul care avea relații cu o femeie măritată. (În acest caz, soțul avea chiar dreptul să-l omoare, ceea ce nu se întâmpla decât în cazuri excepționale, deoarece era posibilă totdeauna o târguială, chiar o „despăgubire", ceea ce i-a făcut pe unii soți să practice un fel de șantaj.) Femeia adulteră trebuia repudiată.

Se pare că femeia din Sparta* se bucura de mai multă libertate, deși nu avea mai multe drepturi decât ateniana. Fără

îndoială, ea lua parte la exercițiii și, în acest caz, o făcea dezbrăcată de veșmintele sale; existau concursuri rezervate pentru fetele tinere din Sparta, la Olimpia, în afara epocii marilor jocuri. De altfel, sculptorii ne-au lăsat reprezentări de tinere spartane exersându-se pentru alergare. După legile lui Licurg*, ele erau obligate să facă nu numai exerciții de alergare, ci și de luptă și de aruncarea discului și a suliței. Cu toate acestea, ele nu luau parte la viața politică a cetății; chiar dacă au exercitat o influență, aceasta a avut totdeauna un caracter privat. Dacă tinerele spartane duceau viața liberă proprie băieților, aceasta se întâmpla pentru a rămâne viguroase și a da cetății copii robuști.

Este adevărat că nu trebuie să ne imaginăm viața femeii grecoaice pornind de la legislații, care erau deosebit de riguroase. În comediile lui Aristofan* găsim reflectarea unei realități care dovedește că femeile știau să-i facă pe bărbați să le asculte. În epoca elenistică întâlnim femei arhitecți, pictori etc., fără să uităm poetesele, care au fost numeroase în Grecia, cele mai celebre dintre ele fiind Safo, la sfârșitul secolului al VII-lea î. Hr., și Corina din Tenagra, în secolul al V-lea. Dacă, în principiu, femeile nu puteau fi proprietare, ele știau să ocolească legea și în această privință. Pantomimele lui Herondas ca și unele *idyle* ale lui Teocrit ne prezintă viața femeilor la Alexandria*, iar într-o epocă în care nici bărbații nu luau parte la guvernarea de tip monarhic, descoperim că femeile — având propria lor existență — se bucurau de tot atâta libertate ca și bărbații și că nu se jenau să aibă amanți, fie și dintre sclavii lor. Aceasta dacă nu mai socotim femeile din familiile regale care, de multe ori, nu numai că guvernau prin intermediul soților lor, dar domneau chiar în numele lor, Cleopatra (ultima dintre Lagizi*) rămânând cea mai vestită dintre acestea.

De altfel, curtezanele, dar și cântărețele din flaut, dansatoarele, printre care se puteau găsi fiice de cetățeni, dar care, în cele mai dese cazuri, erau din familii de meteci* (mai ales la Atena, unde veneau din ce în ce mai multe), aveau o viață liberă și puteau face dragoste cu cine voiau. Ele erau singurele care, cu puține excepții, puteau dobândi o cultură; pentru ele, aceasta era chiar o necesitate, pentru a putea participa la viața amanților lor. Exemplul cel mai caracteristic este Aspasia, care a exercitat o influență incontestabilă asupra bărbaților din anturajul lui Pericle*. De asemenea, se cunosc femei care au devenit proprietare, ceea ce ne face să credem că ele se bucurau de dreptul de cetate și dobândiseră bunuri prin propriile lor mijloace, nu prin moștenire. ▸ CĂSĂTORIE, DIVORT, NAȘTERE, TESTAMENT.

FIDIAS (Pheidias), *sculptor, pictor (Atena, aprox. 490 – 431 î. Hr.).*

Fiu al lui Harmides, elev al lui Hipias și al lui Ageladas*, Fidias este considerat cel mai mare sculptor al Greciei. A început prin a face pictură și a decorat templul lui Zeus Olimpianul. Pericle* i-a încredințat partea sculpturală a Partenonului*, pe care a realizat-o împreună cu o echipă de artiști. Deși toate sculpturile pe care le avem de la el nu pot fi numai opera sa, este sigur că Fidias și-a asumat sarcina de a desena planurile de ansamblu și de detaliu, și de a ciopli în piatră unele figuri. La realizarea frizei Panateneelor*, el a avut ideea originală de a reprezenta momentul în care cortegiul nu era încă format, astfel încât asistăm la scene foarte vii: un atenian își îmbracă tunica, niște efebi* intersectează

cortegiul care se pregătește să avanseze, un cal încearcă să alunge o muscă sâcâitoare...

Metopele se caracterizează prin simțul proporțiilor, prin căutarea artistică, dar cu toate acestea naturală, a subiectelor, dispuse în așa fel încât solemnul există alături de familiar. Nici o placiditate, nici o monotonie în aceste grupuri de figuri diverse: canefore, călăreți, bătrâni. Frontoanele, cu figurile lor divine, sunt adesea considerate capodopera maestrului; trebuie să regretăm pierderea grupului central care reprezenta nașterea Atenei.

În ceea ce a rămas pot fi recunoscuți Hercule, Haritele, Ilisosul (sau Cefiza), Demeter și Core, admirabile capete de cai. Proporțiile trupurilor goale, armonia celor drapate dau o impresie de grație, dar și de măreție și de seninătate.

Totuși nu decorarea Partenonului l-a făcut pe Fidias celebru, ci realizarea câtorva statui criselefantine*, socotite în epoca lor, și chiar mai târziu, drept culmea artei. La începutul carierei sale, Fidias a făcut pentru sanctuarul din Plateea* o statuie gigantică a Atenei, în întregime din lemn poleit cu aur, cu excepția feței, a picioarelor și a mâinilor, pe care le-a făcut din marmură — o tehnică dificilă. Atena Promahos, statuie de bronz de la Acropole, a fost una din primele sale opere, împreună cu o Atena criselefantină realizată pentru templul din Pelena (Ahaia). Cele două statui, criselefantine și gigantice, care i-au adus gloria cea mai mare, au fost Atena Partenos și Zeus Olimpianul așezat pe un tron din aur și din fildeș. Statuile sale erau lucrate până la cele mai mici amănunte. Nu ne-a rămas nimic din ele, în afară de câteva evocări pe niște monede din Elida*.

În anul 433 Fidias a fost acuzat că a sustras aur și i s-a intentat un proces; după unii autori antici, el ar fi fost condamnat și întemnițat până la moarte. După alții, a fost achitat și s-a întors definitiv la Elida. În realitate, această acuzație era îndreptată mai ales împotriva lui Pericle, prietenul său.

Se știe că Fidias a avut ca elevi pe Alcamene* și pe Agoracrit* din Paros, pe care l-a iubit și sub numele căruia a pus unele dintre operele sale.

FILIP AL II-LEA, *rege al Macedoniei (Pella, aprox. 382 – Aigai, Macedonia, 336 î. Hr.).*

A fost al treilea fiu al lui Amintas al III-lea și al Euridicei. În anul 367, a fost dus ca ostatic la Teba* de către Pelopida* și a rămas trei ani în Beoția; aici, pe lângă Epaminonda*, și-a însușit cunoștințe în domeniul politicii și ale strategiei care îi vor îngădui să supună Grecia. Se părea că n-a fost menit să domnească, dar fratele său mai mare Alexandru al II-lea a murit după o scurtă domnie, iar celălalt frate, Perdicas al III-lea, a avut aceeași soartă, nelăsând decât un urmaș, pe Amintas. Filip a fost numit regent în anul 359, iar în anul 356 a luat titlul de rege. De îndată el a început o politică activă de cuceriri. A respins pe traci și i-a bătut pe peonienii și ilirienii care făceau prea mari presiuni asupra granițelor sale. Apoi a încheiat o alianță cu regele Epirului (Moloses), pe a cărui nepoată, Olimpia, a luat-o în căsătorie (în anul 356). Între timp cucerise cetatea Amfipolis (în anul 358). În anul 356 a întemeiat în Tracia cetatea Filipe, fapt care l-a făcut stăpân pe minele de aur de la Pangea (de altfel, Filipe era deja un târg, numit Crenides). În același an i s-a născut un fiu, Alexandru*. O vreme el și-a luat un repaos pentru a-și reorganiza imperiul. A întemeiat falanga macedoneană, a constituit casa regelui cu hetairii* și gărzi de corp (*hypaspistes*), a adunat în jurul său nobilimea vasală (Parmenion, Perdicas*, Antipatros*), a înfrumusețat orașul Pella, unde l-a atras pe cretanul Nearhos, spre a se ocupa de marină, și pe Eumene din Cardia pentru a-i conduce secretariatul.

În anul 355 și-a reluat ofensiva, cucerind Pidna și Metone, inaugurându-și porturile la Marea Egee. În anul 354 a pătruns în Tesalia și a dat piept cu aliatul tiranului Licofron, generalul focidian Onomarhos. Filip a fost bătut, dar în anul următor l-a luat prizonier pe Onamarhos în șesul Crocos și a dispus ca focidianul să fie crucificat, considerându-l vinovat de sacrilegiu (jefuise templul din Delfi*). Imediat după aceasta, se avântă spre Termopile* pentru a-l scoate de acolo pe celălalt șef focidian, Failos, dar Atena înțelesese primejdia; au fost trimise trupe să ocupe Termopilele, astfel că Filip s-a întors în Macedonia. Filip s-a îndreptat din nou spre Tracia, a făcut o alianță cu Bizanțul și cu Perintul (în anul 352), apoi, în 349, el a atacat Olintul și orașele ateniene ale Calcidicii. Olintul a fost cucerit în anul 348, împreună cu alte 32 orașe. Filip și-a celebrat triumful la Dion. Și-a bătu joc de trei delegații ateniene venite să semneze pacea, pe de o parte reținându-i pe atenieni, pe de altă parte continuându-și cuceririle. Apoi a pus mâna pe Termopile și a obținut să fie reprezentat în amficționia* de la Delfi. După aceasta și-a condus armatele spre Tracia și Chersonese. Întrucât Atena constituise o ligă împotriva lui (340), el a răspuns asediind Bizanțul, apoi s-a îndreptat spre sud, a ocolit Termopilele și a cucerit Elateea. Filip a dat piept cu grecii coalizați la Cheroneea*. Victoria pe care a obținut-o i-a dat în mână Grecia (338). A constituit Liga panelenică a Corintului, al cărei hegemon era el însuși. Liber în această privință, el se gândea să cucerească Persia, dar a fost asasinat de către hetairul Pausanias, în timpul sărbătorilor de la Aigai.

În necropola unei capitale regale a Macedoniei, în apropierea actualei Verghina, s-a găsit un hipogeu monumental, care conținea obiecte prețioase și părți de statuete care păreau a-l reprezenta pe rege și pe fiul său Alexandru. S-a presupus că aici era mormântul lui Filip al II-lea. Totuși, unii arheologi socotesc că ar fi vorba mai curând de mormântul lui Antipatros*.

FILOPOEMEN (Philopoemen), *strateg al Ligii aheene (Megalopolis, 253 – Mesena, 184 î. Hr.).*

Alungat din patria sa de către Cleomene* al III-lea, Filopoemen s-a pus în fruntea concetățenilor săi pentru a se uni cu regele Macedoniei Antigonos, pe care l-a ajutat să repurteze asupra lui Cleomene și a spartanilor victoria de la Selasia (în anul 222). Apoi Filopoemen s-a dus să servească în Creta, unde izbucniseră războaie între cetăți. Reîntors în patria sa, a fost ales strateg*. A ucis cu propriile sale mâini pe Mahanidas, tiranul Spartei, în bătălia de la Mantineea (207). A făcut o nouă călătorie în Creta și, la întoarcerea în patrie, a fost ales iar strateg pentru a lupta împotriva lui Nabis, noul tiran al Spartei. Bătut întâi într-o luptă navală, el l-a surprins pe Nabis pe un traseu dificil, unde acesta și-a aflat moartea. Profitând de tulburarea lacedemonienilor, Filopoemen i-a silit să intre în Liga aheeană. Având a se plânge de spartani, el le-a răsturnat guvernarea și a suprimat vechea educație spartană (în anul 188). Ales strateg pentru a opta oară, deși contractase o boală la Argos, a pornit

împotriva lui Dinocrate, care scosese Mesena din Liga aheeană; dușmanii l-au luat însă prizonier și el a fost obligat să se otrăvească.

FILOSOFIE. Grecii au fost cei dintâi care s-au detașat de credințele religioase tradiționale pentru a cugeta în mod rațional asupra lumii, asupra fenomenelor și cauzelor lor. Așa încât ei au fost creatorii atât ai științelor*, cât și ai filosofiei. Dacă în *Teogonia* lui Hesiod se constată, influențele Orientului, mai precis ale cosmogoniilor hitite, ele s-au mai manifestat și la primii gânditori, cei din școala din Milet*: Tales*, Anaximandru* și Anaximene*, care au pus și bazele unui germen de știință. În același curent de gândire poate fi situat și Pitagora*, a cărui școală a fondat matematicile*, prin investigarea realului. Școala zisă eleată, din orașul Elea, din Grecia Mare*, patria lui Parmenide (sfârșitul secolului al VI-lea, începutul secolului al V-lea î. Hr.) și a lui Zenon (secolul al V-lea), a dezvoltat o filosofie a existenței și a pus bazele raționale ale științei. Acestei școli îi este atașat Xenofan din Colofon (secolul al VI-lea), care l-a inspirat în mare măsură pe Parmenide; de asemenea, și Melesos din Samos (secolul al V-lea). Melesos a utilizat metodele de raționament ale eleaților, dar în loc să raționeze în abstract, a aplicat aceste metode realului, introducând în filosofie fizica și experiența. Heraclid din Efes (mijlocul secolului al V-lea) a ilustrat ceea ce s-a numit filosofia a ceea ce se mișcă și a devenirii, în timp ce contemporanul său Empedocle din Agrigent a inaugurat o filosofie dualistă, în care lumea era explicată prin antagonismul iubirii și urii și în care se exprima o viziune a unului și a multiplului. S-ar putea ca el să fi fost influențat de atomismul lui Leucip (din Milet sau din Elea), fondator al școlii din Abdera. Această școală a fost reprezentată în toată strălucirea ei de către Democrit, care a dezvoltat o mecanică atomistică. Anaxagora* nu va uita această lecție.

Din multele opere ale acestor primi filosofi, dintre care unii (Empedocle, Parmenide) scriau în versuri, n-au rămas decât fragmente sau analize ale doctrinelor lor. Predecesorii lui Socrate*, care va reprezenta o cotitură în gândirea greacă, ba chiar în gândire în general, au fost numiți „presocratici“, iar Socrate, precum și discipolul său Platon*, care a preluat metodele și ideile lui Socrate pentru a pune bazele unei filosofii idealiste, au suferit neîndoielnic influența multora dintre acești gânditori.

Paralel cu presocraticii, se cuvine să-i cităm pe sofiști. Aceștia au utilizat metodele raționamentului filosofic, din care rezultase dialectica, anume cu Platon și apoi cu Aristotel* (care a legiferat-o), însă făceau aceasta pentru a demonstra orice afirmație care le convenea, fără să țină seamă de conceptele de bine și de rău. Retorica lor utiliza aceste metode pentru a apăra cauzele cele mai greu de apărat — așa îi judeca Platon. Acești sofiști, care aveau totuși o cultură vastă și adesea un adevărat bun-simț, cutreierau din oraș în oraș lumea greacă și predicau în piețele publice, făcându-și astfel numeroși discipoli, îndeosebi printre tineri. Cei mai vestiți (în special datorită dialogurilor lui Platon, care a adus pe scenă pe unii sofiști), au fost: Protagora din Abdera, Gorgias din Leontion (Sicilia), Prodicos din Ceos, Hipias din Elis, cu toții mai mult sau mai puțin contemporani cu Socrate.

În opoziție cu idealismul lui Platon a venit discipolul său Aristotel care, pornind de la date cu caracter științific, a întemeiat

o filosofie realistă, în care lumea este pusă în mișcare de un prim motor. Aristotel a avut și el discipoli, care au fost mai degrabă oameni de știință decât gânditori; printre ei domină Teofrast, fondatorul științei plantelor. Moștenirea lui Platon a fost reprezentată în linie directă de vechea Academie, dar mai ales de Academia Nouă, întemeiată în prima jumătate a secolului al III-lea î. Hr. de către Arcesilas din Pitane; de la acesta, la latini, se va prevala Cicero. Deși n-a aparținut Academiei, Plutarh* a fost puternic influențat de platonism.

Epoca elenistică a fost marcată de o diversitate de curente filosofice, determinate adesea de dezamăgirea filosofilor, care considerau că speculațiile gânditorilor din epocile anterioare au explorat toate domeniile gândirii și au epuizat toate metodele care permiteau exercițiul gândirii. Epicur (342–270), originar din Samos, dar stabilit la Atena, unde își cumpărare o grădină, influențat de atomismul lui Democrit, susținea o morală echilibrată, îndepărtată de orice exces; această morală se baza pe o metafizică ce ar putea fi socotită atee, întrucât după ea lumea nu este decât un accident, sufletul este muritor, iar zeii — dacă există — nu se preocupă deloc de oameni. Epicur avea antecedente în școala din Cirene, fondată de Aristip la începutul secolului al IV-lea, care susținea o filosofie a plăcerii, care a fost denumită hedonism. Școala cinică, întemeiată de Antistene, sofist contemporan cu Platon, a fost reprezentată mai ales de Diogene din Sinope. Denumirea de școală „cinică“ provine din faptul că Antistene expunea în piața Cinosarge („câinele de argilă“) din Atena doctrina sa cu caracter moral bazată pe disprețuirea bunurilor materiale. Acest dispreț pentru bunurile materiale și acceptarea suferinței se regăsește la stoici. Aproximativ în anul 300 î. Hr., Zenon din Cition (Cipru) și-a deschis școala în pacila (*stoa poikile*), de unde provine numele stoicismului, doctrină a porticului. Acest stoicism antic a fost reprezentat de discipolii lui Zenon: Cleante din Asos, Crisip din Soles (sudul Asiei Mici), Aratos din Soles, care a adaptat în versuri *Fenomenele* lui Eudoxiu*. În metafizică, stoicii admiteau existența unui suflet al lumii și negau liberul arbitru. Scrierile stoicilor care s-au păstrat provin numai din epoca romană. *Tabloul*, atribuit lui Cebes (care a fost contemporan cu Socrate) este în realitate datorat neîndoielnic unui stoic din Cizic, care a trăit în secolul al II-lea al erei noastre. Epictet din Hierapolis (Frigia, Asia Mică), venit ca sclav la Roma, eliberat, apoi alungat pe timpul lui Domițian, s-a stabilit la sfârșitul secolului I la Nicopolis, în Epir. El a lăsat un scurt *Manual*, dar discipolul său Arian din Nicomedia a adunat o mare parte din discursurile sale. Ultimul reprezentant al stoicismului care a scris în grecește a fost împăratul Marc-Aureliu, care ne-a lăsat celebrele sale *Gânduri*.

Filosofia greacă și-a aflat strălucirea finală în sinteza mistică pe care a încercat-o Plotin în secolul al III-lea, folosind datele platonismului, ale aristotelismului și ale misticilor orientale. Această viziune religioasă a lumii, care s-a înscris în mișcările unui univers aflat în mutație, în care începuse să triumfe creștinismul, s-a tradus într-o serie de tratate, reunite sub numele de *Eneade*. Plotin a fost cel mai remarcabil reprezentant al neoplatonismului, doctrină profesată de un hamal din Alexandria, Amonios Sacas, la sfârșitul secolului al II-lea. Împreună cu Plotin, un alt discipol al acestuia a fost Origene, care, convertit la creștinism, a fost unul din

primii care au conferit noii religii un adevărat statut filosofic.

FINANȚE. Veniturile cetăților, în special la Atena*, se împărțeau în venituri ordinare și venituri extraordinare. Veniturile ordinare erau fixe *(katabolai)* sau variabile *(proskatablemata)*. Veniturile ordinare fixe constau din impozite*, liturgii*, tributuri* (→ FOROS); veniturile domeniilor (minele de argint de la Laurion, minele de aur de la Pangeea din Maroneea, din Tracia și din Tasos) aduceau sume mari. Atena poseda puține domenii, dar multe cetăți, precum Bizanț sau Mende, închiriau pământuri și case; în Arcadia*, în Beoția*, se dădea în arendă dreptul la pășunat, iar Teba* închiria în loturi, pe zece ani, teritoriul Plateei*. Dreptul la pescuit în apele teritoriale aducea și el un venit însemnat localităților Delos*, Miconos, Bizanț. În *proskatablemata* erau cuprinse: amenzile impuse magistraților pentru greșelile săvârșite în exercitarea funcției lor, cheltuielile din justiție, confiscările de bunuri ale celor izgoniți și vândute în folosul statului. Sursele de venituri extraordinare erau constituite de prada de război; o parte a prăzii era consacrată zeilor, restul era vândut în folosul statului sau era distribuit. Contribuțiile *(epidoseis)*, în general voluntare, erau și ele sursă de venituri. Se deschideau subscripții, iar cetățenii care dăruiau o sumă oarecare își vedeau numele înscris pe listele onorifice și erau răsplătiți prin premii și onoruri publice. Atena, Teos, Eritreea, Cizic, Rodos au deschis asemenea subscripții. Uneori aceste daruri erau impuse cu forța, acest adevărat impozit putând fi asimilat cu eisfora*; el a fost aplicat la Taros, la Sifnos în Chersonese, la Smirna și în Potideea. În sfârșit, cetățile recurgeau uneori la împrumuturi (→ TRAPEZIȚI)

Cheltuielile statelor erau multiple: sărbători*, sacrificii* servicii de cult, premii date învingătorilor la jocuri*, întreținerea templelor* și a monumentelor publice, lucrările publice, construirea de monumente, solda trupelor, iar pentru săraci îmbrăcarea lor, întreținerea materialului de război, construcțiile navale, întreținerea șantierelor și arsenalelor, salariul funcționarilor subalterni, tratarea funcționarilor și a ambasadorilor, cumpărarea sclavilor publici și întreținerea lor, asistența publică (pentru orfani și invalizi de război), distribuirea de grâu, întreținerea teoriconului*.

Până în epoca lui Clistene*, administrarea finanțelor de la Atena era în mâinile *colacreților*, care percepeau impozitele și le repartizau diferitelor case; ei dirijau și sacrificiile și mesele publice. După Clistene a avut loc o repartizare a sarcinilor. Zece *apodecți*, trași la sorți în fiecare trib, controlau intrarea veniturilor și făceau repartizarea lor. În secolul al VI-lea î. Hr., serviciile financiare au fost conduse de un singur magistrat, ales pe patru ani, epimeletul* veniturilor publice, adevărat ministru de Finanțe. S-a întâmplat totuși ca unii strategi* (cum a fost cazul lui Pericle*) să ia în mâna lor gestiunea finanțelor. Contabilitățile ținute de funcționarii fiecărei case erau controlate de un funcționar special, antigrafeus, care, în secolul al IV-lea î. Hr., a fost înlocuit prin colegiul logiștilor*. În fiecare lună, conturile financiare erau prezentate în fața eclesiei*, la Atena, sau în fața consiliilor, în alte cetăți.

FIZICĂ. Baza fizicii era credința în existența celor patru elemente: aer, pământ, apă, foc. Potrivit diferitelor teorii, aceste elemente proveneau dintr-o substanță primordială (*apeiron*, după Anaximandru*) sau din unul din aceste patru elemente, precedându-le pe celelalte; pentru Tales* — apa; pentru Anaximene* — aerul, care nu este decât un fel de abur; pentru Heraclit — focul mobil, sursă a devenirii universale, transformându-se în toate lucrurile. De altfel, această fizică avea un caracter speculativ și făcea parte integrantă dintr-un sistem filosofic și cosmogonic. La izvorul teoriilor atomiste ale antichității se află problemele puse de unitatea sau multiplicitatea materiei, de finit și infinit, de mobil și imobil, de continuitatea și discontinuitatea elementelor constitutive ale Universului — probleme care au fost cauza conflictului dintre pitagoricieni și școala din Elea, reprezentată mai ales de Parmenide și de Zenon. Găsim o schiță a teoriilor atomiste în *Homeomerele* lui Anaxagora*, dar această concepție a căpătat o formă fizică mai ales la Leucip și la Democrit. Ea este concluzia logică a dialecticii lui Zenon și nu are nimic comun cu teoriile atomiste ale științei moderne. Abia o dată cu sfârșitul epocii elenice fizica începe să se detașeze de argumentarea filosofică. Grecii știau că aerul este o stare particulară a materiei și cunoșteau compresibilitatea aerului; pe aceste baze și-au construit Ctesibios* și Heron* mașinile lor cu aer comprimat. Grecii mai știau că aerul tinde să urce sau să coboare, după cum este cald sau rece. În acustică, Aristotel* susținea că sunetul se propagă prin mișcarea aerului, iar mulți teoreticieni susțineau că sunetul se propagă prin unde sferice, explicând prin aceasta ecoul și reflectarea sunetului atunci când întâlnește un obstacol. Greutatea era explicată prin tendința de cădere a corpurilor, iar atunci când s-a admis că Pământul este rotund, greutatea a fost explicată prin tendința corpurilor de a se mișca spre centrul Pământului.

Transmiterea căldurii prin conductibilitate era cunoscută, ca și căldura radiantă, adică transmiterea căldurii la corpuri depărtate. Lucrările lui Arhimede* asupra proprietății oglinzilor concave de a reflecta căldura au rămas celebre. Aristotel mai știa că apa, la punctul de fierbere, rămâne la o temperatură constantă. În optică, începând cu epoca elenică, grecii cunoșteau lentilele și puterea pe care acestea o au de a concentra căldura solară. Ei mai cunoșteau proprietatea oglinzilor concave de a reda imaginea mărită a unui obiect. Fusese observată amplificarea imaginilor de către lentile, dar grecii n-au știut niciodată să combine lentilele spre a construi lunete sau lornioane. Euclid* — poate chiar și Platon* — cunoștea această proprietate a lentilelor; Euclid a enunțat principiul propagării rectilinii a luminii și legile reflectării. Ptolemeu* a descris fenomenele refracției.

În electricitate, încă din timpul lui Tales se experimentase proprietatea pe care o dobândește chihlimbarul (electron) de a atrage corpurile atunci când este frecat. Se mai știa că unii pești se apără printr-un șoc, al cărui caracter electric era însă ignorat. Tales menționează piatra din Heracleea, pe care Euripide* o numește „magnetică“, deoarece se găsea în Lidia, în apropierea Magneziei Meandrului. Această piatră de magnet (oxid de fier) reprezenta singura experiență pe care o aveau grecii cu privire la magnetism.

În fizica sa, Aristotel a emis teorii nu lipsite de interes despre echilibru și despre mișcare, deși mecanica lui se baza pe doctrine filosofice care le diminua adesea valoarea și care l-au împiedicat să tragă concluzii științifice din principii valabile.

Arhimede a rezolvat câteva dintre cele mai interesante probleme ale hidrostaticii și a inspirat progresele mecanicii realizate de către Arhitas*, Ctesibios și Heron. Semnalăm ca o invenție practică faptul că, în epoca lui Aristotel, scufundătorii — pescuitorii de bureți sau de perle — erau echipați cu instrumente care le permiteau să respire sub apă, aceste instrumente aducând aerul de la suprafață.

FOCION (Phokion), *om de stat (Atena, aprox. 402 — id., 318 î. Hr.).*

Vestit pentru virtutea și integritatea sa, Focion, deși a fost, poate, de origine modestă, a căpătat o educație îngrijită. El a învățat filosofie la Academie* sub Platon* și Xenocrate, iar strategia a învățat-o luptând sub comanda lui Habrias*. Aparținând prin convingerile sale partidului aristocratic, el a fost totdeauna adversar al lui Demostene*, în calitate de șef al partidului păcii, dar n-a făcut niciodată propagandă pentru Macedonia*. Focion a fost ales strateg* de 45 de ori. El a împiedicat ca Eubeea* (în anul 350) și Megara* (341) să fie ocupate de către Filip* al II-lea al Macedoniei. Tot el a comandat în anul 340 flota ateniană care a salvat Bizanțul asediat de Filip. El s-a aflat în fruntea flotei de la Helespont în cursul luptelor de la Cheroneea* (338), iar în anul 336 Focion s-a opus mișcării de revoltă împotriva lui Alexandru*. A rămas șeful partidului păcii în tot timpul domniei lui Alexandru și a continuat să se facă iubit prin virtutea și austeritatea sa. Partidul favorabil războiului a reluat puterea, dar după eșecul războiului lamiac (în anul 322) Focion a fost trimis în ambasadă pe lângă Antipatros*, care a cerut proscrierea lui Demostene și a șefilor partidului democratic. Focion se declarase în favoarea lui Casandru*, fiul lui Antipatros, care l-a pus pe Nicanor să ocupe citadela Munichia din apropiere de Pireu. Dar Alexandru, fiul lui Polisperhon*, adversar al lui Casandru, a cucerit Pireul și a adus la putere pe dușmanii lui Focion, care și-a căutat scăpare pe lângă Polisperhon; a fost însă predat adversarilor săi, care l-au condamnat să bea cucută. Puțin timp după aceasta, Casandru a cucerit Atena și a restabilit regimul oligarhic, care a organizat funeralii publice lui Focion.

FOROS → TRIBUT.

FORTIFICAȚII. Încă din perioada preelenică, grecii și-au înconjurat cetățile cu ziduri de apărare, spre a le proteja de incursiunile unor dușmani. Se pare că, în urma invaziei doriene, războinicii dorieni* au privit cu dispreț protejarea lor prin metereze sau poate se temeau că ele ar putea servi drept refugiu pentru popoarele aservite care se răsculau. Abia târziu, numeroase alte cetăți s-au înconjurat cu metereze: în Acarnania și în Etolia*, nu înainte de secolul al V-lea și chiar al IV-lea î. Hr. Sparta a rămas un oraș deschis în decursul întregii perioade clasice. Atena* și-a ridicat metereze solide la începutul secolului al V-lea. Nici Acropolea*, care fusese fortificată în epoca aheeană, nu opunea asediatorilor perși decât metereze din lemn înaintea bătăliei de la Salamina*. Grecia și țările elenice s-au întesat cu fortificații mai ales în secolul al IV-lea î. Hr. Pe lângă orașele și acropolele fortificate au fost înălțate turnuri de pază, precum și fortificații menite să apere defileurile: astfel, accesul la Atica era apărat de fortărețele de la Eleuteria, de la File și de la Ramnonte. La Siracuza, Dionisos a pus să se construiască fortul Euriale care să servească drept garnizoană trupelor sale și să apere partea mai puțin apărată de la Epipole, cartier al cetății. La fel, în Sicilia*. Selinunt s-a dotat cu fortificații puternice și plurivalente. În Pelopones*, Epaminonda* a pus să fie înălțată o întreagă rețea de fortărețe, pentru a închide Sparta într-o plasă ale cărei puncte de rezistență erau orașele fortificate Mesena, Magalopolis și Mantineea*. Meterezele erau prevăzute cu turnuri circulare sau pătrate.

FRATRIE, *grupare de clan și diviziune a tribului la grecii ionieni și dorieni.*

Fratria era rezultatul unirii mai multor genos*. Faptul că la Atena* populația era împărțită în patru triburi, 12 fratrii și 360 de gene*, divizare atribuită lui Tezeu, nu se confirmă prin documente. În realitate nu se știe câte fratrii existau (nu se cunoaște decât numele a opt fratrii) și, deși mai multe fratrii intrau în compunerea unui trib, ele nu erau totuși o subdiviziune fixă a acesteia. Fratria apare ca o asociație cu caracter religios, dar ea avea o mare importanță pentru dreptul civil. Într-adevăr, marea sărbătoare a fratriilor o reprezentau Apaturiile*; în a treia zi a acestei sărbători, numită „Kureotis", erau prezentați copiii născuți în cursul anului; părinții făceau sacrificii și prestau un jurământ cu privire la legitimitatea copilului. La pubertate, copilul, însoțit de doi martori, era prezentat din nou pentru a i se reînnoi titlul de fratrie; atunci el își dăruia pe altar părul de pe cap. Deci, registrul fratriei dădea dovada legitimității. Fratriei îi era prezentată și soția, precum și copiii adoptivi. Divinitățile fratriei erau Zeus Fratrios, Atena Fratria, Dionisos Melanaigis. În plus, fiecare fratrie avea propria sa divinitate și sanctuarul său. Ea era condusă de fratriarh și poseda bunuri sacre.

Și în alte locuri în afară de Atena exista instituția fratriei; ea corespunde hetairiilor din Creta, iar cele trei triburi spartane ar fi fost împărțite fiecare în câte trei fratrii.

FUNERALII. În fața casei unui decedat era pus un vas cu apă, pentru ca cei care plecau de acolo să se poată purifica. Femeile* spălau cu esențe trupul celui mort, după ce îi închideau ochii și îi puneau în gură obolul, obicei care n-a apărut decât în secolul al VI-lea î. Hr. Trupul, împodobit cu bijuterii și înfășurat într-un lințoliu, era expus timp de o zi și era ridicat a doua zi înaintea zorilor, pentru ca soarele să nu fie murdărit de acest spectacol. Veșmintele* de doliu purtate de rudele care însoțeau sicriul erau negre sau cenușii, dar și verzi, violet sau albe. Femeile care se alăturau cortegiului trebuia să aibă o legătură de rudenie apropiată cu defunctul. Corpul era transportat pe un car sau pe patul celui decedat. Îl urma o femeie care purta un vas pentru libațiuni; veneau apoi bărbații, femeile și cântăreții din flaut. La Atena*, Solon* interzisese manifestările de durere prea violente în public, precum sfâșierea obrajilor sau țipetele. Cadavrul era condus la necropolă*, unde era fie ars, fie înhumat, acest din urmă procedeu, mai practic și mai puțin costisitor, fiind utilizat cel mai frecvent. Pentru înhumare, corpul era pus într-un sicriu din lemn sau din pământ ars. Pentru incinerare, corpul era pus pe un rug, căruia îi dădeau foc rudele apropiate și în care era aruncat părul decedatului, precum și obiectele la care ținuse cel mai mult. Cenușa era depusă într-o urnă, care era așezată într-un monument al familiei. Războinicii morți pentru patrie aveau dreptul la funeralii publice. La acestea lua parte o mare mulțime. În cadrul funeraliilor era pronunțat

un discurs în care vorbitorul făcea un elogiu al decedatului din partea sa și din partea patriei. Adesea funeraliile publice erau însoțite de jocuri* funebre. După înmormântare avea loc un banchet în care erau elogiate meritele mortului; apoi se proceda la purificarea casei.

La Sparta*, moartea unuia dintre regi* (→ REGALITATE SPARTANĂ) afecta întreg poporul. Călăreți porneau să răspândească vestea; bocitoare scoteau sunete din timbale de aramă; în fiecare casă, cel puțin un bărbat și o femeie trebuia să poarte doliul. Nu numai spartanii, ci și trupe de perieci* și de iloți* veneau să ia parte la doliu, manifestându-și durerea; după înmormântare, treburile erau suspendate vreme de zece zile. Dacă regele decedase în afara cetății, trupul său era adus, conservat în oțet, sau era înlocuit prin imaginea sa. Banchete și sacrificii erau repetate de mai multe ori timp de câteva zile după funeralii, precum și în zilele de aniversare a morții. Era stabilit un cult pentru toți cei decedați, dar unii dintre ei, având merite deosebite, primeau onoruri care îi ridicau la rangul de eroi.

G

GALEN (Galenos), *medic (Pergam, 130 – Roma, 200).*

Fiu al arhitectului Nicon, Galen a studiat filosofia, înainte de a învăța medicina*, la Smirna, Corint* și Alexandria*. La 28 de ani s-a stabilit la Pergam* ca medic al gladiatorilor, iar după puțin timp a plecat la Roma, unde a dobândit cea mai mare reputație și a avut ca pacienți pe împărații Marc-Aureliu și Septimiu Sever. A părăsit Roma o vreme, pe când bântuia acolo ciuma, sub domnia lui Marc-Aureliu. După aceea s-a întors la Roma, unde a rămas încă 30 de ani. A murit la Roma, deși unii autori pretind că s-a întors să moară în patria sa, în Sicilia*. Discipol târziu al lui Hipocrate*, el a susținut concepții fiziologice bazate pe teoriile umorale. Spirit vast și având cunoștințe solide, Galen înclina totuși spre eclectism. Bun observator, el a făcut să progreseze anatomia, deși n-a putut diseca decât animale, mai ales maimuțe, deoarece disecția cadavrelor umane era interzisă la Roma. A adus o contribuție și la igienă și la semeiotică (studiul simptomelor bolilor). Terapeutica lui Galen era bazată pe cure de aer și lapte și pe o medicație cu caracter uneori dubios, produsul său cel mai vestit fiind teriacul, contraotravă în compoziția căreia intrau 70 de ingrediente, printre care și vipere fierte.

GANDHARA, *provincie situată pe povârnișurile răsăritene ale Hindu-Kușului (Afghanistan) și la nordul șesului Indusului (Pakistan).*

Această regiune, integrată imperiului său de către Alexandru* cel Mare, a cunoscut mai multe centre de activitate artistică, în care geniul grec s-a împletit în chip fericit cu geniul indian. În principalele sale orașe, Pushkaravati (grecescul Peucelaotis), Takshasila (Taxila), s-a născut și s-a dezvoltat arta greco-budistă zisă „a Gandharei". Această școală de sculptură* a apărut la începutul secolului I î. Hr. și a atins apogeul către mijlocul secolului I d. Hr. Artiștii au reprezentat genii indiene, reproduse după zeitățile grecești, și acolo s-a născut imaginea lui Buddha care, treptat, s-a eliberat de caracterele sale grecești pentru a deveni o reprezentare perfect originală. Școala greco-budistă a Gandhirei a influențat dezvoltarea sculpturii extrem-orientale, îndeosebi în Asia Centrală și în India.

GENOS, *ansamblu natural de familii coborâtoare dintr-un strămoș comun.*

Cu privire la Atena*, istoricii antici relatează că, după sinoecism*, fiecare fratrie* era alcătuită din treizeci de gene, astfel încât numărul lor corespundea zilelor anului; ei mai afirmau că în fiecare genos existau 30 de capi ai familiilor. În realitate, în Atica*, nu sunt cunoscute decât vreo 50 de gene și s-a calculat că au existat cel mult 100 de gene. La început, persoanele din același genos venerau un strămoș comun și trăiau pe aceleași pământuri, având o vatră comună. Fiecare genos avea căpetenia lui, acela care descindea în linia cea mai directă din străbunul comun, fiind astfel preotul cultului familial. El avea o putere absolută asupra rudelor sale, împărțea dreptatea în cadrul genosului și era căpetenia războinicilor ridicați din familiile care alcătuiau genosul. Proprietatea membrilor genosului putea circula între dânșii, dar nu și în afara genosului. Toată morala individuală consta în a tinde spre binele și spre extinderea genosului. Astfel, dacă unul din membrii genosului era jignit sau ucis de către un străin, întreg genosul se simțea jignit și dator să îndeplinească răzbunarea. Abia când va apărea Dracon*, o serie de legi riguroase vor pune capăt acestor practici.

GEOGRAFIE. În epoca homerică, lumea cunoscută de către greci era limitată la Grecia* propriu-zisă, la insulele cu care se învecina, la Tracia și la Asia Mică. Fără îndoială erau cunoscuți și fenicienii și egiptenii, dar aceste cunoștințe rămâneau la fel de vagi ca și descrierea țărilor fabuloase ale Apusului, despre care Homer a aflat poate din istorisirile despre călătorii* sau din „instrucțiunile nautice“ de origine feniciană. Colonizarea* grecească din secolele al VIII-lea, al VII-lea și al VI-lea î. Hr. a extins aceste cunoștințe către coastele Mării Negre și țărmurile Italiei și ale sudului Galiei. Comerțul le-a revelat popoarele din Apusul extrem, unde cetatea Tartesos, care domina trecerea printre coloanele lui Hercule (Gibraltar), s-a afirmat ca un aliat al grecilor împotriva fenicienilor. Au avut loc contacte numeroase, adesea războinice, cu fenicienii, cu coloniile lor, precum Cartagina (care a devenit marea adversară a grecilor în Sicilia*), și cu egiptenii.

Ca știință, geografia s-a născut la Milet*, una din puternicele cetăți* negustorești care erau în contact cu toate popoarele lumii mediteraneene și ale Asiei apropiate. Hecateu din Milet, din secolul al VI-lea î. Hr., poate fi considerat ca primul geograf, în timp ce concetățeanul său Tales* susținea sfericitatea Pământului, iar un alt milesian, Anaximandru*, realiza prima hartă geografică. În secolul următor, întâi Herodot*, care a călătorit prin tot Orientul Apropiat, apoi Ctesias, medic al regelui Persiei, deși au fost istorici, au lărgit considerabil domeniul cunoștințelor geografice ale grecilor, mai ales prin contactele pe care cuceririle persane le stabiliseră cu popoarele Asiei Centrale și Meridionale. În secolul al IV-lea î. Hr., expedițiile lui Alexandru* au adus cunoștințe noi și mai precise referitoare la India și la regiunile Asiei Centrale, iar cretanul Nearhos, comandând flota lui Alexandru, a explorat coastele meridionale ale Persiei. La începutul epocii elenistice, o nouă etapă este marcată de către Eratostene*; pentru prima dată, reluând poate o încercare a lui Dicearh, discipol al lui Aristotel*, Eratostene a realizat o proiecție științifică a lumii pe un planisfer și a utilizat un sistem de paralele și meridiane. Cunoștințele sale geografice le înglobează pe cele ale predecesorilor și se întind spre izvoarele Nilului, Marea Roșie, Africa de Nord; el menționează Bretania (Anglia) și Tule (Islanda); la est, cunoaște India, până la Gange și la Ceylon (Taprobane). După Eratostene*, Hiparh a fost unul din promotorii geografiei matematice; el a reluat diviziunea în longitudini și latitudini, dispunându-le la distanțe egale, în vreme ce Eratostene le plasase neregulat. În secolul al II-lea, acest sistem a fost reluat de către Marin din Tyr și a fost perfecționat ulterior de către Ptolemeu*. Geografia acestuia era însoțită de 27 de hărți, care au fost stabilite în secolul al V-lea de către Agatodemon din Alexandria*. Alături de această geografie matematică s-a dezvoltat o geografie descriptivă. Unii autori n-au fost decât niște călători, operele lor sunt un fel de ghiduri turistice; cea mai cunoscută este descrierea lui Pausanias*, dar, înainte de acesta, Dicearh și Polemon din Ilion oferiseră descrieri mult mai precise și mai vii. Ansamblul geografiei descriptive, care rămâne pentru noi un tezaur pentru cunoașterea nu numai a geografiei, ci și a etnologiei antice, este *Geografia* lui Strabon* (secolul I î. Hr.) care, împreună cu aceea a lui Ptolemeu*, rezumă știința geografică a grecilor antici. Europa era cunoscută aproape în întregime, cu excepția Scandinaviei, a cărei existență era intuită. Cunoștințele despre Africa se întindeau pe de o parte până la Niger, iar pe de altă parte, spre coasta de răsărit, până la Zanzibar. Asia Meridională a fost consemnată până la insulele Sonde, iar Oceanul Pacific, China și Indochina nu erau ignorate. În afară de asta, la acești autori, mai ales la Strabon, se găsesc elemente de orografie, de hidrografie, de climatologie și de geologie.

GEOMORI, *clasă a societății în Atena.*

Geomorii făceau parte din proprietarii de pământuri ai aristocrației, ca și eupatrizii*, dar își cultivau ei înșiși pământurile. Treptat și-au pierdut importanța și au fost supuși de către eupatrizi, care erau mai bogați decât ei și față de care se îndatoraseră. La Siracuza, geomorii erau clasa conducătoare, un fel de oligarhie, și au domnit ca stăpâni în tot cursul secolului al VI-lea î. Hr. Și la Samos ei au format o aristocrație diriguitoare, care a fost răsturnată de către megarieni la începutul secolului al VI-lea.

GERUSIA, *în general, consiliu al bătrânilor* (gerontes), *care exista încă din epoca homerică, fiind un consiliu al regelui.*

Numele de gerusia a fost păstrat în statele oligarhice, unde bătrânii din familiile de rang înalt alcătuiau consilii restrânse; așa a fost la Creta*, la Sparta* și în diferite cetăți doriene. În schimb, în statele democratice aceste consilii au fost deschise pentru toată lumea și, sporindu-și numărul, au fost numite „bule“. Ne ocupăm aici numai de gerusia spartană, singura pe care o cunoaștem destul de bine. Descoperirea ei îi este atribuită lui Licurg*, dar ea este fără îndoială mai veche. Acest senat era compus din 28 de membri, în vârstă de cel puțin 60 de ani, aleși pe viață, prin aclamații, de către adunarea poporului (apela*), fără a-i socoti pe cei doi regi (→ REGALITATE SPARTANĂ), care nu aveau o autoritate mai mare decât ceilalți membri. Atribuția gerusiei era să discute treburile statului, dar în realitate ea juca rolul cel mai important la

Sparta, eforii* fiindu-i în general subordonați; cu ajutorul acestor magistrați ea putea aduce la judecată pe regi. În afară de aceasta, membrii gerusiei judecau crimele și procesele* grave și erau singurii care puteau prezenta moțiuni și puteau lua parte la dezbateri.

GIMNAZIU, *loc rezervat pentru exercițiile fizice.*

Fiecare oraș grec avea gimnaziul său și mai multe palestre*. Gimnaziul era un dreptunghi cu lungimea în general de un stadiu, înconjurat de portice și de încăperi învecinate, decorat cu grijă și împodobit cu statui. Ulterior a fost adesea adăugată gimnaziului o palestră. Gimnaziile aparțineau statului și marile gimnazii din Atena* aveau un fruntea lor un epimelet* și un epistat*. Lecțiile de gimnastică, atât de importante în educația greacă, erau date de profesorii particulari. La origine, exercițiile, în gimnaziu, erau rezervate pentru tinerii care urmau să-și facă serviciul militar în cursul celor doi ani care precedau efebia*; era un fel de pregătire militară. Curând însă, băieții tineri și bărbații adulți veneau aici să-și facă exercițiile. Aceste exerciții variau după vârstă: alergare, săritură, luptă, aruncarea discului și a suliței, dans; numai atleții practicau pugilatul și pancrace. Cu excepția Atenei, în alte orașe și fetele făceau acolo exerciții și dansau.

Atena avea trei gimnazii: Academia*, Liceul* și Cinosargea, vecină cu sanctuarul lui Hercule, singurul gimnaziu unde, până la Temistocle*, tinerii născuți dintr-o mamă necetățeană puteau să-și facă exercițiile. După anul 275 î. Hr., s-au deschis și alte gimnazii: al lui Ptolemeu, al lui Diogene din Hermes și al lui Hadrian, datorită numeroșilor tineri veniți din străinătate și dornici să-și perfecționeze cultura la Atena. Într-adevăr, se pare că, alături de exercițiile fizice practicate în palestră, în gimnazii erau predate și gramatica și literatura*. La Pireu a fost descoperit catalogul unei biblioteci de gimnaziu în care sunt menționate lucrări ale tragicilor și comicilor greci, care, neîndoielnic, trebuie să fi fost studiate acolo. La Teos, în Asia Mică, se știe despre un gimnaziu care era un fel de liceu mixt. → ȘCOALĂ.

GIMNOPEDII, *sărbătoare anuală, la Sparta*.*

Această sărbătoare se desfășura în luna Hecatombeon și dura mai multe zile. În cinstea lui Apolo Pitaeus, dar și a Artemidei și a lui Dionisos, aveau loc concursuri gimnice și concursuri de dans*. Două grupe de efebi* și de bărbați goi dansau și cântau. În cursul acestor sărbători erau adresate laude războinicilor morți în marile bătălii. Celibatarii nu aveau dreptul să asiste la aceste sărbători.

GINECEU, *parte a casei* rezervată pentru femei.*

În epoca homerică, gineceul era situat la etajul de sus; mai târziu el se afla fie la etaj, fie în spatele corpului principal al locuinței, pentru ca accesul persoanelor care veneau de afară să fie mai anevoios. Gineceul era locul unde trăiau și munceau femeile; acolo torceau, țeseau, coseau și brodau. Copiii erau crescuți în gineceu, fetele până ce se căsătoreau, băieții până la vârsta de școală*.

GNOMON, *cadran solar.*

Era un țăruș fixat vertical pe o suprafață orizontală, în mijlocul a trei cercuri concentrice: capătul umbrei făcută de tije atingea cercul interior la amiază, când era solstițiul de vară, atingea al doilea cerc tot la amiază la echinocții, iar cercul exterior îl atingea la amiază, când era solstițiul de iarnă. Gnomonul servea mai ales pentru astronomie*; se măsura timpul prin lungimea umbrei. Gnomonul a fost folosit în mod curent până în epoca alexandrină. Inventarea lui era pusă pe seama lui Anaximandru*, deși Pliniu cel Bătrân o atribuia lui Anaximene*, iar Herodot* afirma că a fost inventat de babilonieni.

Se mai cunoștea un instrument, folosit mai rar, numit *polos*, care era conceput ca și gnomonul. El măsura însă timpul nu după lungimea umbrei, ci după direcția pe care i-o dădea evoluția Soarelui. Tipurile de cadrane s-au diversificat: cadrane conice, cadrane plane, cadrane portative (un fel de ceasuri), a căror construcție era mult mai complexă decât cea a polosului.

GRAFE, *procedură de acțiuni publice în fața tribunalelor populare.*

Era o „acuzație" care se deosebea de dike*. Grafe putea fi intentată de oricare cetățean, iar dacă acuzatorul nu obținea o cincime din sufragiile exprimate, era condamnat la o amendă de o mie de drahme plătibile Tezaurului* și ajungea să nu mai aibă voie să intenteze o nouă acțiune asemănătoare. În teorie, aceste acțiuni nu erau intentate decât în folosul societății, acuzatorul fiind în principiu dezinteresat, deci contrariul stărilor de lucruri de la diche. Procedura era aproape identică cu cea de la dike. Sunt cunoscute numeroase exemple de grafe: *graphe aprostasiou*, contra unui metec care nu era răspunzător; *graphe argias*, acuzație de lenevie; *graphe deilias*, acuzație de lașitate; *graphe kakoseos*, acuzație pentru maltratare, introdusă adesea de femei*, orfani, și chiar de sclavi care fuseseră maltratați... Unele dintre aceste grafe aveau un accentuat caracter public: *graphe decasmou* și *graphe dorodokias*, acuzație pentru corupție suferită sau exercitată în timpul unei magistraturi sau față de un magistrat; *graphe lipotaxiou*, cu caracter militar, era o acuzație pentru părăsirea postului; *graphe anaumachiou*, contra celui care n-a luat parte la o luptă navală. Dintre toate aceste acuzații, cea mai cunoscută era *graphe paranomon*; ea era îndreptată contra unui orator care, la eclesia*, propunea un decret contrariu legii; contravenientului i se interzicea dreptul de inițiativă, dacă mai suferise trei condamnări asemănătoare.

GREACĂ (limba ~). Descifrarea scrierii tabletelor miceniene, zisă linearul B, a dezvăluit că limbajul micenienilor a fost o greacă arhaică. Linearul A, încă nedescifrat, corespunde limbii vechilor minoeni, o limbă poate înrudită cu cele din Asia Mică. În epoca istorică, vorbirea greacă arhaică (a micenienilor) s-a păstrat, însă a suferit o anumită evoluție în Arcadia* și în regiunile cu puternică influență miceniană, Cipru și Pamfilia, pe coastele meridionale ale Asiei Mici. Aceste rămășițe ale unei mari limbi n-au avut nici o importanță în istoria literară a Greciei. Cele trei mari dialecte din epoca istorică au fost: iono-aticul, vorbit în Atica*, în Eubeea*, în Ciclade și în Ionia; eolianul care se întâlnea în Tesalia, în Beoția și în Eolida; dorianul, răspândit în Pelopones, Creta, Grecia Mare și Sicilia. Aceste diferențe etnice și lingvistice au fost evidențiate încă din epoca arhaică; a existat o artă ioniană în rivalitate cu arta doriană, un lirism eolian ilustrat de Alceu și de Safo, o poezie doriană, ai cărei cei mai înalți reprezentanți a fost un beoțian, Pindar, și un sicilian, Teocrit, o poezie și o proză ioniene, mai ales atice.

Grecii, mari amatori de concursuri, cărora le plăcea să rivalizeze unii cu alții și să exceleze în toate domeniile, au pus în practică această pasiune chiar în cadrul diversităților lor etnice și lingvistice, în așa măsură încât au constituit diverse tipuri de cultură chiar înăuntrul civilizației elenice. Între expresia viguroasă doriană și eleganta cultură ioniană există o deosebire care ar putea fi asemuită cu cea dintre civilizațiile Franței de Nord și ale comitatelor meridionale în evul mediu. Totuși, în Grecia, va triumfa Ionia, cu Atica, iar limba atică, atât de perfect șlefuită de acei creatori de geniu care au fost tragicii atenieni, istoricul Tucidide* și filosoful Platon*, a triumfat și a dat naștere la „koine", limba comună a grecilor sub ocupația romană; aceasta, prin simplificare și, fără îndoială, și prin aporturi exterioare, a evoluat continuu, dând limba Bizanțului și pe cea a Greciei contemporane.

Să amintim că limba greacă face parte din marele grup al limbilor indo-europene și că, în urma transcrierii linearului B, ea apare, împreună cu hitita, ca cea mai veche limbă cunoscută din acest grup. Firește, numeroase rădăcini străine au fost integrate în ea. În majoritate, ele aparțin substratului preelenic: rădăcini în *nt/nd/* (*asamintos, kolokintos, hiakintos, Corint*...) și în *ss/* și *tt/* (*Parnassos, Assos, Himette*...) sau substratului semitic (*bissos, sakkos* — numele unei țesături din păr de capră servind în special la confecționarea sacilor —, *khiton, khrisos, mirrha, sesamon*...).

GRECIA (geografie și origini). Grecia propriu-zisă este peninsula muntoasă de la sud de Balcani. Însă ea a integrat curând în teritoriul său diferite insule și regiuni limitrofe care, după ce au avut o contribuție importantă la dezvoltarea civilizației elenice, au făcut parte integrantă dintr-însa; acestea au fost Creta*, insulele din Marea Egee și coastele egeene ale Asiei Mici. Înainte cu jumătate de veac se socotea că primele așezări omenești din Grecia continentală au existat în epoca pietrei șlefuite (neolitic); descoperirile care s-au succedat ulterior au evidențiat așezări datând din paleolitic.

Se știu puține lucruri despre populațiile care, în valuri succesive, au ocupat Grecia în aceste epoci obscure. Grecii le înglobau pe toate sub numele de pelasgi, iar săpăturile arheologice au descoperit o mare densitate de așezări neolitice încă din mileniul al VI-lea. Civilizația Greciei a început când, la începutul mileniului al II-lea sau chiar în ultimele secole ale mileniului al III-lea, au apărut în peninsulă indo-europenii. Veniți neîndoielnic din regiunile pontice (cu greu se poate ține seamă de teoriile recente care plasează în Asia Mică leagănul indo-europenilor), ei au năvălit cam în aceeași epocă în lumea civilizată, de la valea Indusului până la Marea Egee, înlăturând civilizațiile stabilite acolo, înainte de a le asimila. În Grecia aceștia au fost cu siguranță strămoșii aheenilor* din epocile homerice. Ei au găsit o civilizație a bronzului care se dezvoltase în tot mileniul al III-lea (numită Eladicul vechi). Aheenii au inaugurat o nouă fază a acestei culturi eladice, desemnată de către arheologi cu denumirea de Eladicul mijlociu. La primul nivel (Eladicul mijlociu I, 2050–1700), influențele exterioare rămân mediocre. Eladicul mijlociu II este marcat de stabilirea de comtoare cretane (Minoeni) în sudul Peloponesului*, care au făcut cunoscut continentului gradul înalt de civilizație care a caracterizat Creta minoică de la începutul celui de-al III-lea mileniu. Pe la 1750 î. Hr., cretanii, stăpâni pe mare, au debarcat la Citera, în sudul Peloponesului și în Ciclade. Întâlnirea culturii aheene cu civilizația cretană a dat naștere la ceea ce s-a numit civilizația miceniană, deoarece această civilizație apare ca cea mai reprezentativă la Micene, care stăpânea Argolida. Micenianul I și II (1550–1425) a reprezentat o perioadă de asimilare în cursul căreia Creta și-a exercitat hegemonia culturală. Micenianul III (1425–1100) a cunoscut triumful micenienilor, dar și decăderea lor. Aceste denumiri sunt practice pentru a desemna un ansamblu ale cărui părți sunt prost cunoscute. Ceea ce constatăm este că în cursul acestei perioade au apărut noi valuri de indo-europeni: ionienii*, apoi colienii*. În Grecia centrală domnea atunci un popor încă enigmatic, minienii. Stăpâni la Orhomenes, dar și pe regiunea golfului Pagasetic, minienii au fost cei care, în tradiția legendară, au înarmat vasul Argos spre a porni în căutarea Lânii de Aur în îndepărtata Colchida, actuala Georgie. Neîndoielnic, aici se găsește ecoul navigației miceniene în Marea Neagră și poate de-a lungul cursului fluviului Istru (Dunărea, care deschidea una din căile chihlimbarului). Se mai înregistrează și tradiția unor noi dinastii, precum cea a Pelopizilor, veniți din Asia Mică și care au făcut din Micene una din marile puteri ale lumii preelenice.

Micenienii s-au avântat și prin Mediterana; îi găsim în apus, în Sicilia* și în sudul Italiei. Pe la 1400 au cucerit Creta, fostul lor tutore, care a devenit pământ aheean. În Orient, după ce au pus stăpânire pe marea Egee, ei s-au stabilit pe coastele Asiei Mici și ale Siriei (la Ugarit), precum și în Cipru. Civilizația miceniană, ajunsă la apogeul ei, a dispărut în cursul secolului al XII-lea î. Hr., cu siguranță în urma războaielor intestine, poate a revoltelor populare și a perioadelor de foamete cauzate de secetă. Lovitura de grație i-au dat-o dorienii. După câteva secole obscure de gestație, în secolul al IX-lea a apărut o nouă civilizație, sincretism al vechii culturi miceniene, transformată prin aportul dorian; astfel s-a născut civilizația greacă. Această cultură a înflorit dintr-un humus cu straturi profunde și în decursul întregii perioada de formare ea a suferit influențele civilizațiilor Orientului: fenicienii, egiptenii și mai ales popoarele din Asia Mică și din Levant, frigienii, neohitiții, asirienii, urarteenii. Această epocă a fost numită evul mediu grec; ea se întinde din secolele al X-lea–al IX-lea (perioadele protogeometrică și geometrică) până la sfârșitul secolului al VI-lea (perioada arhaică); i se poate chiar fixa ca dată limită această mare perturbare pe care au reprezentat-o invaziile persane și care s-a terminat prin triumfurile de la Salamina* (anul 480) și de la Plateea* (anul 479), care le-au dezvăluit grecilor forța lor, măreția lor, puternica lor originalitate față de barbarii asiatici.

GRECIA MARE. Grecii dădeau acest nume întregii părți de coastă a Italiei de Sud, colonizată de către aheeni*, dorieni* și ionieni*. Ea cuprindea parțial Brutium, Lucania, Calabria și Campania. Unii autori încadrează și Sicilia* în Grecia Mare. Fără îndoială, grecii avuseseră anterior relații comerciale cu aceste regiuni. Dar marii inițiatori ai colonizării Greciei Mari au fost cei din Eubeea*, calcidienii și eretrienii. Ei s-au instalat întâi în insulele Pitecuze (Ischia și Procida), în golful Neapole, de unde au întemeiat, împreună cu locuitorii din Kyme (Asia Mică) colonia Cume. Anticii considerau că această întemeiere a avut loc în anul 1052 î. Hr.; arheologia a

dovedit că ea s-a făcut pe la mijlocul secolului al VIII-lea. Calcidienii au ocupat întreg golful Neapole, i-au ajutat pe rodieni să întemeieze Partenope, pe care cumeenii au distrus-o, stabilind în locul ei, în secolul al V-lea î. Hr., așezarea Neapole; în același timp, pe la 520 î. Hr., niște samieni exilați au întemeiat Dicearhia, care a devenit Puteoli (Puzzole). Influența lor se regăsește la Herculanum și la Pompei, până la promontoriul Circe, mai la nord. Cume și-a atins apogeul sub Aristodem, la care s-a refugiat Tarquiniu, alungat din Roma; dar ea a fost prădată de către samniți în anul 428 î. Hr. Roma a supus-o în 338 î. Hr.

Aheenii s-au instalat în golful Tarent, în vecinătatea unor vechi așezări miceniene. Prima lor colonie* a fost Sibaris (710 î. Hr.); această cetate agricolă, bogată în grâu, în vinuri și în lemn, a devenit un centru de comerț important care, după un veac de la întemeierea sa, domina patru popoare și 25 de cetăți. Sibaris a devenit antrepozitul milesienilor și a asigurat trecerea vaselor care se duceau la Marea Tireniană, unde Sibaris a întemeiat Paestum, la sfârșitul secolului al VII-lea. Locuitorii săi au dobândit reputația că trăiau în lux și delăsare. În același timp cu Sibaris, aheenii au întemeiat în același golf Crotona; aceasta a reunit în jurul ei celelalte cetăți aheene de mai mică importanță, Sciletion, Caulonia și, pe cealaltă coastă, Temeza și Terina; sanctuarul Herei Lacinia, stabilit de crotoniați în apropierea lor, a devenit centrul religios al aheenilor care formau o ligă împreună cu sibariții. Totuși puterea cetății Sibaris s-a lovit de Crotona care, în anul 510 î. Hr., a distrus celebra cetate, pe ruinele căreia a fost deviat un mic fluviu. Cu toate acestea, orașul a renăscut după câteva decenii, o dată cu noua cetate Turium, întemeiată de Pericle*. Crotona era vestită pentru puritatea moravurilor locuitorilor săi și pentru instituțiile sale, instaurate în parte de către Pitagora*, care își instalase acolo școala, înainte ca discipolii săi și el însuși să se stabilească la Metaponte. Această cetate aheeană, întemeiată de focidienii din Parnas la începutul secolului al VII-lea î. Hr., a constituit limita colonizării aheene față de așezarea doriană de la Tarent, pe care aheenii nu voiau să-i numească italieni.

Dorienii din Sparta întemeiaseră Tarentul în anul 308 î. Hr., pe locul unei vechi cetăți a iapigilor. Având două porturi bogate și un șes fertil, și în pofida luptelor sale contra indigenilor, Tarentul a devenit puternic și prosper, mai ales sub domnia lui Arhitas, prinț filosof pitagorician. În partea apuseană a golfului, locrienii au întemeiat Locra Epizefiriană (prin anul 673 î. Hr.), cu o structură aristocratică; aceasta a stabilit comtoare pe celălalt mal, la Medma și la Hiponion, în timp ce extremitatea peninsulei, în fața Siciliei, era dominată de cetatea Region, întemeiată de calcidieni la sfârșitul secolului al VIII-lea. Ea a atins apogeul său sub tiranul Anaxilas (494–476).

În sfârșit, pe coastele Mării Tireniene, la sud de Paestum, ionienii din Foceea au întemeiat în anul 540 î. Hr. Eleea, care a devenit și ea foarte înfloritoare grație pescăriilor sale și a comerțului maritim și a rămas vestită prin școala sa de filosofie.

În secolul al II-lea î. Hr., toate aceste cetăți erau integrate definitiv Romei.

GREUTĂȚI. La fel ca și măsurile* de lungime, greutățile au variat în Grecia după epoci și după cetăți. În epoca arhaică sistemele de bază erau egineticul (poate o adaptare a măsurilor ponderale feniciene) și euboicul, împrumutat de către eubeeni de la greutățile utilizate în Mesopotamia. Unitatea ponderală era drahma, iar multiplele ei erau mina (*mna*), care era echivalentă cu 100 de drahme, și talantul, care echivala 60 de mine. În sistemul eginetic, drahma era echivalentă cu 6,18 g, mina cu 618 g; talantul cu 37,011 kg. În sistemul euboic, drahma echivala cu 4,32 g. În sistemul atic primitiv, drahma era echivalentul a 6 g. Mina euboică echivala cu 432 g, iar cea atică cu 599 g, talantul eginetic cu 25,92 kg, iar cel atic cu 35,937 kg. Solon* a reformat sistemul ponderal; el a utilizat sistemul euboic pentru greutatea monedelor și sistemul eginetic modificat pentru greutatea obișnuită. Astfel, în sistemul obișnuit sau negustoresc, drahma echivala cu 6 g, mina cu 606 g, talantul cu 36,39 kg, la care el a adăugat un submultiplu, obolul, din sistemul drahmei, echivalând cu 1 g.

În greutățile monetare, în care drahma era deci echivalentă cu 4,32 g, submultiplii erau: obolul, 1/6 din drahmă, adică 0,72 g, hemiobolul (1/2 de obol), adică 0,36 g, chalcul (*khalkous*), adică 1/4 de obol, deci 0,09 g. În farmacie se folosea greutatea monetară; exista *gramma*, de 2 oboli, adică 1,44 g; *thermos*, de 2/9 de obol, adică 0,48 g.; *keration*, de 1/3 de obol, adică 0,24 g.

În epoca elenică a prevalat în general sistemul solonian, dar în epoca elenistică* a fost preferat sistemul alexandrin, provenit din adaptarea vechiului sistem egiptean făcută de către Lagizi*. În greutățile monetare talantul echivala cu 20,47 kg, mina cu 341 g, drahma cu 3,41 g, obolul cu 0,57 g, hemiobolul cu 0,28 g, chalcul cu 0,07 g; în greutățile negustorești, obolul *encrion* — 1 g, drahma — 6,55 g, mina — 655 g, talantul — 39,29 kg. Talantul reprezentând greutatea unui picior cubic de apă, era ușor să se calculeze greutățile etalon pentru cetățile la care se cunoștea valoarea piciorului.

Greutățile se prezentau sub diferite forme: discuri bombate, trunchiuri de piramidă etc. La Atena, tipurile obișnuite erau delfinul (placă pătrată având un delfin sculptat), broasca țestoasă, cornul, amfora, arșicul. Erau făcute în general din pământ ars sau din bronz. Măsura etalon era păstrată împreună cu celelalte măsuri în capela stefanoforului, sub paza metronomilor*.

GROTE SACRE. Încă din antichitatea cea mai înaltă, grotele erau considerate ca lăcaș al divinităților sau al eroilor. În Creta se credea că Zeus fusese crescut în văgăuna muntelui Ida sau în cea de la Dikte (Psihro). În Tesalia o grotă a muntelui Pelion era consacrată, lui Zeus Acraios. La Atena, pe povârnișurile Acropolei, se deschideau cinci grote. Una era consacrată lui Apolo, alta lui Pan, a treia Aglaurei, una din fiicele lui Cecrops. Unele caverne serveau drept sălaș pentru devinii legendari, care uneori făceau acolo profeții, așa cum a fost văgăuna lui Trofinios din Beoția. Alte peșteri erau socotite ca intrări în Infern; așa era grota de la Tenar, prin care Hercule se întorsese pe pământ după călătoria sa în Infern, și unde erau evocați morții. În mai multe din aceste grote au fost găsite obiecte rituale (*ex-voto*, table pentru libații), dovezi ale cultelor care se desfășurau în ele. La Potniae, în apropiere de Teba, exista o pădure sacră și o spărtură în care erau aruncați purcei de lapte ca jertfă pentru zeițele Potniade. În apropiere de Figalia, în Pelopones, într-o grotă consacrată unei Demeter negre, erau oferite divinității fructe, faguri de miere, lână de oaie. Acestea erau reminiscențe ale cultelor agrare sau ale cultelor divinităților subpământene.

H

HABRIAS (Chàbrias), *strateg atenian (Atena*, ? – Chios, 357 î: Hr.)*

Când a fost trimis de către atenieni în ajutorul tebanilor, care se ridicaseră contra lacedemonienilor lui Agesilas* și când acest rege părea că va învinge, Habrias s-a distins prin faptul că și-a adunat oamenii și i-a pus să se așze în genunchii pe pământ, cu lancea îndreptată înainte și cu corpul ascuns total sub scut, în așteptarea dușmanului; acesta n-a îndrăznit să se avânte asupra acestui zid de fier și de țepi. În anul 376, Habrias a învins flota peloponesiană trimisă să blocheze Atica; această victorie, repurtată între Paros și Naxos, a fost prima obținută de marina ateniană după înfrângerea de la Aegos Potamos*. În anul următor, Habrias a readus cetățile din Calcidica și Tasos în cadrul alianței cu Atena și, cu ajutorul lui Focion*, a organizat a doua Ligă ateniană.

HAHRILION (Chachrylion), *olar (Atena, aprox. 500 î. Hr.).*

Este unul din inițiatorii stilului „sever“ cu figuri roșii. Este posibil să fi fost maestrul lui Eufronios*, care a pictat pentru el o cupă. Obiectele de ceramică (în majoritate, cupe) ieșite din atelierul său, se leagă, în ce privește subiectul, de grupul lui Epictet*. Cu toate acestea, alături de teme de un gen familiar, el a tratat și subiecte mitologice, anunțând pictura istorică, care va înflori sub urmașii săi.

HARMODIOS și ARISTOGITON, *tineri nobili atenieni care au dat prima lovitură tiraniei Pisistratizilor*, asasinându-l pe Hiparh (în anul 514 î. Hr.), fratele tiranului Hipias. Ei au fost onorați de către atenieni ca eliberatori.*

HARMOȘTII, *guvernatori lacedemonieni.*

La început, se pare că fost în număr de 20 și domneau asupra celor 20 de districte lăsate periecilor*. Ei aveau puteri depline și nu dădeau socoteală decât eforilor*. Se bizuiau în general pe oligarhiile* locale. După războiul peloponesiac*, harmoștii erau căpeteniile garnizoanelor care supravegheau orașele cucerite de către spartani, de exemplu Atena, unde harmostele i-a susținut pe Cei treizeci.

HARONDAS (Charondas) **DIN CATANA,** *înțelept și legislator (Catana, Sicilia, aprox. 600 î. Hr.).*

Se crede că a fost discipolul lui Pitagora*. El a dat legi cu caracter aristocratic Catanei și altor cetăți din Sicilia* (Naxos, Leontinoi, Himera), alegând ceea ce i s-a părut mai bun din diferite legislații. După Aristotel*, originalitatea operei sale a constat în introducerea plângerii de mărturie falsă. După Strabon*, legile sale erau aplicate chiar și la Mazaca, în Capadocia (Asia Mică).

HECATEU (Hekataios), *geograf și istoric (Milet, aprox. 549 î. Hr.).*

A fost unul dintre primii istorici și geografi greci. De asemenea, a fost unul dintre primii greci care au călătorit în Egipt. Atunci când Aristagoras s-a gândit să răscoale Miletul împotriva perșilor, el s-a sfătuit cu Hecateu, care a încercat să-l convingă să renunțe la această idee. Întrucât părerea sa n-a fost acceptată, a sugerat să se pună întâi stăpânire pe Tezaurul pe care Cresus, regele Lidiei, îl depusese în templul din Didim și în acest fel să se construiască vase, pentru a se obține dominația pe mare; sugestia pornea de la convingerea că orașul n-ar putea rezista multă vreme forțelor persane. Dar nici această sugestie a lui Hecateu n-a fost acceptată. El a călătorit și în jurul Pontului Euxin și a lăsat o lucrare geografică referitoare la acest subiect. Operele sale s-au pierdut, dar au constituit una din sursele lui Herodot*. → GEOGRAFIE, ISTORIE.

HECTEMORI, *muncitori agricoli care lucrau pământurile unui proprietar.*

Erau teți* care nu aveau cetățenie sau care își pierduseră drepturile deoarece, fiind mici proprietari, nu putuseră plăti renta. Numele lor înseamnă „sizenieri“, deoarece nu primeau decât a șasea parte din recoltă, ceea ce făcea ca situația lor să fie deosebit de grea. Proprietarii puteau chiar să-i vândă ca sclavi. Condiția lor a fost îmbunătățită de către Solon*.

HELIEEA, *marele tribunal din Atena*, alcătuit din ansamblul cetățenilor și ale cărui ședințe se țineau în aer liber.*

În epoca lui Solon*, acest tribunal se ținea în plin soare (de unde numele său), într-un colț al Agorei*; el nu avea decât o jurisdicție de apel (*ephesis*) împotriva hotărârilor magistraților. Totuși, în epoca elenică, el a devenit cel mai important dintre tribunalele Atenei și — ca emanație a eclesiei* — reprezenta aspectul său judiciar. Heliaștii, judecătorii heliei, erau recrutați din toate clasele de cetățeni în vârstă de peste 30 de ani și care se prezentau voluntar spre a fi înscriși în heliee. Cu toate acestea, în epoca lui Pericle*, numărul candidaților a fost atât de mare, încât au fost desemnați 6 000 de judecători din cele zece triburi*. În general, ei erau repartizați în zece secțiuni (*dikasteria*) prin tragere la sorți; însă pentru unele procese importante erau reunite mai multe secțiuni și uneori erau adunați toți heliaștii, așa cum s-a văzut în 415 î. Hr., pentru judecarea unei *graphe paranomon*. Jurisdicția helieei se întindea asupra tuturor treburilor publice și private, cu excepția următoarelor cazuri: omuciderea, lăsată în competența areopagului* și a efeților*; litigiile private în legătură cu treburi puțin importante, lăsate judecătorilor din deme*; afacerile de drept maritim, care erau de resortul tribunalelor maritime.

Heliaștii nu se întruneau în zilele de sărbătoare, în zilele de adunare a eclesiei și nici în zilele nefaste; înainte de deschiderea ședinței, un prezicător* cerceta dacă zeii sunt favorabili. Heliaștii îl ascultau pe acuzator, apoi pe apărător, ale căror pledoarii erau măsurate cu clepsidra*. După aceea hotărârea lor era dată prin vot, care se efectua prin scrutin secret și fără o deliberare prealabilă. În secolul al IV-lea î. Hr., buletinele de vot (*psephos*) erau mici rondele din bronz, străbătute de o tijă metalică, fie plină, fie găurită. Pe o tribună erau așezate două urne; în una introduceau buletinele care exprimau hotărârea heliaștilor, în cealaltă se punea buletinul nefolosit. Printr-o convenție prealabilă, cele care hotărau condamnarea sau achitarea erau fie buletinele găurite, fie buletinele pline.

HERAIA, *sărbători în cinstea Herei.*

Aceste sărbători aveau loc în general în luna Gamelion. Cultul Herei era celebrat mai ales la Argos, cetate pentru care Hera era divinitatea principală. Sărbătoarea se numea Hecatombeon, din cauza numărului mare de boi care erau jertfiți. Preoteasa mergea la templu, urmată de o lungă procesiune la care lua parte întreaga populație; după sacrificii, avea loc un ospăț. În cursul acestor sărbători se desfășurau jocuri agonistice, în special lupte. La Corint*, Hera era protectoarea citadelei, iar sărbătoarea ei era celebrată în fiecare an. Șapte tineri și șapte tinere aparținând celor mai mari familii se ofereau pentru a sluji templul ei vreme de un an. La Elis, sărbătorile Herei aveau loc la fiecare cinci ani; șaisprezece femei îi ofereau un peplos* țesut de ele însele și prezidau jocuri, care constau în alergări ale unor fete tinere. În cursul Dedaliilor din Beoția*, era celebrată căsătoria (*hierogamia*) lui Zeus cu Hera, sărbătoare care avea loc doar la fiecare șapte ani, la plateeni; acestea erau micile Dedalii. Marile Dedalii erau celebrate la fiecare 60 de ani de către întreaga confederație beoțiană. Ceremoniile erau aproape identice; se construiau statui din lemn care erau îmbrăcate în Asopos și care erau duse pe Citeron; urmau sacrificii. Samos pretindea că este locul nașterii și al căsătoriei Herei. Sărbătoarea se numea Toneia și era reprezentată cu acest prilej unirea zeiței cu Zeus.

HERALD. În epopeea homerică, heralzii erau înainte de toate tovarăși și servitori ai regelui; dar, spre deosebire de ceilalți servitori, erau liberi, bogați și aveau propria lor casă. Ei convocau adunările, prezentau oratorilor sceptrul, asistau la dezbateri. În calitate de trimiși ai lui Zeus, ei erau inviolabili, iar regele putea să-i trimită să ducă mesaje în taberele dușmane. Mai jucau un rol și cu prilejul sacrificiilor, unde ei jertfeau animalele.

În epoca istorică, își păstrau aceste atribuții și în cazul declanșării unor conflicte, îi însoțeau pe ambasadori și îi precedau la negocieri. Funcționari sacri, ei proclamau suspendarea ostilităților în ajunul sărbătorilor* și jucau uneori rolul de sacrificatori. Heralzii erau și funcționari subalterni, care primeau din partea statului o soldă, plus hrană. Aeropagul*, bule*, arhonții*, Curtea de conturi (→ LOGIȘTI) aveau heraldul lor. Ei convocau adunările populare, rosteau rugăciuni la începerea dezbaterilor, cereau să se facă liniște; atunci ei erau crainici publici. Funcțiile lor erau diverse și considerația pe care o dobândeau era mai mult sau mai puțin mare, dar în general ei aveau o situație mediocră. La Jocurile olimpice* existau concursuri speciale pentru heralzi.

HERODOT (Herodotos), *istoric și călător (Halicarnas, Caria, 484 – Turium, Grecia Mare, 424 î. Hr.).*

Fiu al lui Lixeu și al lui Dris, Herodot aparținea unei familii nobile și bogate. Încă tânăr fiind, a părăsit Halicarnasul, dominat de către tiranul Ligdamis care pusese să-i ucidă unchiul, poetul Paniasis. După ce a stat la Samos, unde s-a perfecționat în dialectul ionian, Herodot a dedicat mai mulți ani unei călătorii în Tracia, în Imperiul persan (în Asia Mică, Mesopotamia, Media), posibil până la sciții din Asia, în Egipt și poate și în Libia. Din aceste călătorii* el a adunat materialele necesare redactării *Istoriilor* sale, în care, înainte de a întreprinde istorisirea amănunțită a războaielor medice*, relatează o multitudine de elemente și de fapte, adeseori constatate pe viu, cu privire la țările vizitate; aceasta face din el nu numai primul geograf și istoric de la care s-a păstrat întreaga operă, dar și primul etnograf. Potrivit lui Lucian din Samotrace (secolul al II-lea), Herodot ar fi citit extrase din opera sa cu prilejul Jocurilor olimpice*, în fața grecilor adunați cu acest prilej. Ascultându-l când era adolescent, Tucidide ar fi intuit vocația sa de istoric. Neîndoielnic, Herodot a locuit la Atena și a însoțit poate pe primii coloni solicitați de către Pericle* să populeze noua fundație colonială de la Turium, în 443. Aici și-a sfârșit zilele și probabil că aici a scris cea mai mare parte a lucrării sale. → GEOGRAFIE, ISTORIE.

HEROFIL (Herophil), *medic (Calcedonia, Bitinia, aprox. 335 î. Hr. – Alexandria?).*

Herofil s-a stabilit la Alexandria* în timpul domniei lui Ptolemeu Soter și a întemeiat școala de medicină* de la Alexandria împreună cu Erasistrate*, după ce studiase cu Praxagoras, medic din școala din Cos. Renunțând la orice dogmatism, Herofil a vrut să realizeze o medicină bazată pe observație și pe experiență. Creator al anatomiei umane, el a disecat cadavre și a definit anatomia ochiului și a ficatului. A descris sistemul nervos și este primul care i-a explicat natura și funcția. În sfârșit, Herofil este cel care a pus în evidență importanța pulsului pentru stabilirea diagnosticului.

HERON CEL BĂTRÂN sau **DIN ALEXANDRIA,** *inginer și matematician (Alexandria, secolul I d. Hr.?).*

Heron a reluat opera lui Ctesibios, pe care o cunoaștem în parte grație lucrărilor rămase de la Heron. Lucrările matematice* ale acestuia sunt *Definițiile*, un *Comentariu la Euclid* și *Măsurile*. Aportul său constă dintr-o geometrie elementară, cu aplicații pentru calculele de măsurare a terenurilor, din reguli de triangulație, din propuneri pentru calcularea volumelor diferitelor edificii: teatre, băi etc. Heron a perfecționat nivela, folosită pentru măsurarea terenurilor, a intuit mecanismul macaralei, a inventat un sistem ingenios, adaptabil la vehicule, asemănător cu cel de pe taximetrele noastre moderne. A redactat o lucrare despre construcția bolților (lucrare studiată de către Isidor din Milet, unul dintre constructorii Sfintei Sofia) și fabricarea „pneumaticelor“, inspirat de Filon, la care era utilizată presiunea aerului; el este autorul unei *Mecanici*, în care sunt explicate principiile staticii. Două dintre invențiile sale cele mai celebre au fost fântâna cu jet de apă obținut prin presiunea aerului

comprimat și eolipilul, alcătuit dintr-o sferă axată pe o țeavă, care servea drept pivot, prin care trecea abur. Acesta se aduna în sferă și era expulzat prin două țevi curbe plasate în opoziție pe laturile sferei; forța aburului făcea ca sfera să se rotească din ce în ce mai repede. Găsim aici principiul presiunii aburului, dar anticii n-au știut să-l folosească în scop practic.

HETAIRII. Acest nume se dădea mai multor societăți de persoane. În Creta*, hetairia reunea pe bărbații care aveau drept de cetate*. Hetairiile mai puteau fi, în special în Atica*, asociații tolerate de către stat, însă de multe ori secrete; în primul caz, erau un fel de societăți de întrajutorare, care își sprijineau membrii în obținerea unor funcții și în treburile judiciare; hetairiile secrete, cu caracter politic, aveau ca scop distrugerea democrației* și restabilirea în folosul lor a oligarhiei*. În sfârșit, tovarășii lui Alexandru* cel Mare au primit și ei numele de hetairi.

HIACINȚII, *sărbători ale naturii, celebrate la Amicleea din Laconia* de către spartani.*

Aceste sărbători aveau loc în luna Hecatombeon (iulie → CALENDAR), care se numea Hiacintios, în Laconia. Sub simbolul mitului lui Hiacint și al lui Apolo, era sărbătorit sfârșitul primăverii și începutul verii. Potrivit legendei, Apolo, îndrăgostit de Hiacint, l-a ucis fără să vrea, aruncând un disc pe care Zefirul, din gelozie, l-a îndreptat spre tânăr. În sanctuarul de la Amicleea se afla mormântul tânărului erou, deasupra căruia era statuia zeului. După Atenee, sărbătorile durau trei zile, dar nu avem elemente concrete decât despre două zile: în prima zi, plină de tristețe, se depuneau coroane și era oferit un sacrificiu* funebru pe mormântul lui Hiacint, aflat sub altarul zeului și închis printr-o poartă din bronz; se comemora astfel moartea eroului și sfârșitul primăverii. Ziua următoare era o zi de bucurie: băieți tineri interpretau la flaut cântece vesele, urmate de coruri de tineri care și dansau, precum și de fete urcate în trăsuri construite din răchită. Întreaga Spartă* venea la Amicleea și chiar și sclavii luau parte la sacrificiu și la ospăț. Urma o sărbătoare nocturnă, la care luau parte femeile*; era celebrată învierea zeului și bucuria înmagazinării recoltelor. Poate că a treia zi femeile spartane prezentau zeului tunica pe care i-o țeseseră în cursul anului. Această sărbătoare, comună tuturor dorienilor*, pare să vină de la populațiile stabilite înainte de ei în Pelopones*.

HIERODULI, *sclavi sacri.*

Hierodulii erau în slujba divinității. Acești sclavi erau recrutați prin mijloace diferite; orașe sau particulari ofereau sclavi sanctuarelor*, aceasta fiind o formă de eliberare. Cetățile din Creta, Eretria și Magnesia ofereau servitori templului de la Delfi*, pentru a exploata domeniile acestuia. La Atena*, fetițele în vârstă de cinci până la zece ani ale marilor familii erau consacrate Artemidei Brauronia; erau micile „ursoaice", care o slujeau pe zeiță până la pubertate, vârstă când își recăpătau libertatea. Ocupațiile hierodulilor erau foarte diverse; ei cultivau pământurile ce aparțineau zeului, plăteau redevențe sau erau trimiși în calitate de coloni în alte locuri. La locrienii opontieni, două tinere dintr-o familie de vază erau trimise, la perioade regulate de timp, pentru a fi sclave ale Atenei în sanctuarul acesteia de la Ilion.

Numele de hieroduli se mai dădea și curtezanelor sacre, consacrate unor temple. Curentă în cultele orientale, această funcție era rar întâlnită în Grecia. Cele mai vestite erau curtezanele templului Afroditei de la Corint*.

HIEROFANT, *mare preot al misterelor* din Eleusis*, ales pe viață.*

Hierofantul era ales totdeauna din familia Eumolpizilor. În momentul când intra în funcție, își pierdea definitiv numele; nu mai era cunoscut decât ca „hierofantul". Așa cum exprimă numele, rolul său era să dezvăluie inițiaților misterele sacre.

HIERON, *olar (Atena, prima jumătate a secolului al V-lea î. Hr.).*

Fiu al lui Medon și cetățean atenian, Hieron a fost, împreună cu Eufronios*, Duris* și Brigos*, cel mai mare olar din secolul al V-lea. El a pus să lucreze pictori sub conducerea sa, dar îi revine în mare parte gloria picturilor vaselor sale. Producția sa a fost bogată (au rămas peste 25 de vase semnate de el) și aceasta explică unele lucrări de calitate inferioare — care răspundeau neîndoielnic gustului public — în care domină conversațiile amoroase dintre femei* și efebi*. Capodoperele sale sunt vasele pe care sunt reprezentate subiecte inspirate din epopei (Elena și Menelau, solia pe lângă Ahile, răpirea Paladionului, Telef la Agamemnon etc.) și în care se regăsește un simț al dramaticului la fel de tulburător ca acela care face măreția celor trei maeștri contemporani lui, precum și acea putere de expresie prin care Hieron este egalul lui Brigos.

HIMATION, *manta civilă purtată de bărbați și de femei.*

Spre deosebire de hlamidă*, această manta se purta numai înfășurată. Era țesută în general din lână albă naturală; totuși, persoanele mai pretențioase o doreau vopsită în culoarea purpurei și în verde și o împodobeau cu o bordură colorată. Himation consta dintr-o simplă bucată de stofă dreptunghiulară, care era înfășurată în diferite feluri în jurul corpului. Era zvârlită deasupra tunicii, uneori însă era purtată numai ea, așa cum făcea Socrate* și mai ales spartanii, pentru care era singurul veșmânt.

HIPARH (Hipparkhos), *astronom și matematician (Niceea, Bitinia, a doua jumătate a secolului al II-lea î. Hr.).*

Hiparh este considerat cel mai mare astronom al antichității. Nu se știe nimic despre viața lui, în afara faptului că a locuit la Rodos și la Alexandria*. În tinerețe a scris un comentariu asupra *Fenomenelor*, lucrarea lui Aratos și a lui Eudoxiu; este singura dintre operele sale care s-a păstrat. Pe plan practic, el a inventat un dioptru pentru măsurarea diametrului aparent al Soarelui, și două astrolabe: unul sferic, compus dintr-un joc de cercuri fixe și mobile, care permitea să se determine poziția aștrilor; celălalt — un planisfer care permitea să se măsoare înălțimea aștrilor și să se determine triunghiurile. Hiparh a făcut din trigonometrie o ramură a matematicilor*, stabilind formulele care ofereau mijlocul de a rezolva problemele de astronomie* sferică.

Hiparh este primul care a întreprins munca titanică ce consta în a stabili un catalog al stelelor și al constelațiilor principale.

Reluând lucrările înaintașilor săi și comparându-le cu observațiile sale, el a descoperit precesiunea echinocțiilor și a calculat lungimea anului tropic. El a imaginat pentru instrumentele optice diviziunea în 360°, care s-a păstrat până în zilele noastre. A pus problema numită „a lui Hiparh", cu privire la mișcarea neregulată a Soarelui. Studiind inegalitățile Lunii, a cărei paralaxă a căutat s-o determine, Hiparh a izbutit să calculeze și să prevadă eclipsele de Lună și de Soare. În sfârșit, el a încercat să erijeze geografia* ca o știință bazată pe date astronomice precise.

HIPEIS (cavaleri). La Atena* ei constituiau a doua clasă cenzitară a constituției lui Solon*. Mici nobili stăpânitori de pământuri, aveau un venit anual echivalent cu peste 300 medimne de grâu, care le permitea să întrețină un cal. De aceea, atunci când a fost creată cavaleria*, numai hipeis au putut intra în ea, cu toate că cei mai mulți dintre ei au continuat să servească în calitate de hopliți.

HIPERIDE (Hyperides), *orator și bărbat de stat (Atena, aprox. 390–389 – Cleonae?, Pelopones, 322 î. Hr.).*

Hiperide era fiul lui Galucipos și a fost elevul lui Platon*. Unul din conducătorii partidului democratic, împreună cu Demostene*, adversar al lui Filip din Macedonia, el a făcut să eșueze acțiunile acestuia împotriva Eubeei*, apoi a îndemnat Atena să se răscoale, alături de Teba, împotriva lui Alexandru*. Aliat la început cu Demostene contra partidului macedonean reprezentat de Eschine*, a devenit apoi inamic al acestuia. Îmbogățindu-se grație meseriei de logograf*, Hiperide a trezit invidii; i s-a reproșat lăcomia și chiar moravurile corupte. El era un antimacedonean încă și mai violent decât Demostene. Când Demostene a fost bănuit că a primit bani de la Harpale, cel care l-a acuzat și a determinat autoritățile să fie izgonit a fost Hiperide. El a fost principalul ațâțător al războiului lamiac, care s-a terminat prin bătălia de la Cranon. În urma acesteia Hiperide a fugit la Atena, dar a fost asasinat de trimișii lui Antipatros*.

HIPOCRATE (Hippokrates), *medic (Cos, 460 – Larisa, Tesalia, aprox. 357 î. Hr.).*

Nu se cunosc decât puține lucruri sigure despre viața lui Hipocrate, în afara faptului că aparținea marii școli de medicină* de la Cos și că pretindea că familia sa cobora de la Asclepios, medicul lui Homer*. A călătorit mult, în special în Mediterana orientală, și se pare că era la Atena când a bântuit ciuma care a pustiit cetatea, la începutul războiului peloponesiac*. În cele din urmă Hipocrate s-a stabilit la Cos, pentru a profesa și a practica medicina. Socrate* îl prețuia mult, la fel și Platon*. Se pare că a avut doi fii, Tesaios și Dracon, și un fiu vitreg, Polib, care au fost discipolii săi. Sub numele lui se păstrează șaptezeci și două de scrieri, dintre care majoritatea au fost redactate de către discipolii săi. Aceste scrieri au fost împărțite în cinci categorii. Prima cuprinde scrieri care sunt în mod sigur ale lui Hipocrate, *Articulațiile* și *Fracturile*. În a doua categorie intră scrieri care îi aparțin aproape sigur: *Aforismele, Pronosticurile, Regimurile bolilor acute*, tratatul despre *Aer, apă, și locuri, Plăgile capului, Moșlicul, Oficina, Medicina veche*. Celelalte trei categorii cuprind scrierile plasate, după valoarea lor, în școala hipocratică.

Pentru Hipocrate, forța internă a corpului omenesc este căldura înnăscută, iar cauzele bolilor trebuie căutate în schimbările de aer și de anotimp. Doctrina patogenică a lui Hipocrate este întemeiată pe cele patru umori: sângele, flegma sau pituita, bila galbenă și bila neagră. Dezechilibrul dintre aceste umori este cauza bolilor. Fără îndoială, doctrina lui era încă departe de concepțiile microbiene, dar Hipocrate a respins definitiv credințele care atribuiau bolile unor intervenții ale zeilor sau ale demonilor. El a descris mersul bolilor cu un admirabil simț al observației și a început o clasificare a acestora. Școala din Cos preconiza, în terapeutică, regimurile, evitând medicamentele, pe care școala de la Cnidos le prefera. În chirurgie, hipocraticii practicau trepanația și au indicat procedeele acesteia. Cunoștințele lor de anatomie erau mărginite, deoarece în acel timp era autorizată numai disecția animalelor. Aveau noțiuni exacte referitoare la structura scheletului și a inimii; socoteau că sediul inteligenței este în creier, distingeau venele, canale conducătoare de sânge, de artere, despre care credeau că vehiculează aer.

HIPODROM. În epoca homerică, cursele de cai se desfășurau pe un câmp, la capătul căruia era marcat locul unde carele trebuiau să facă o întoarcere spre a reveni la punctul de plecare. Spectatorii stăteau în picioare, de-a lungul parcursului. Mai târziu au fost plasate două borne, în jurul cărora întorceau carele, iar lungimea câmpului a fost micșorată. Abia spre epoca elenică au fost construite hipodroame constituite dintr-o pistă de lungime variabilă (aceea de la Olimpia atingea aproape patru stadii, adică 770 m), înconjurată de taluzuri înalte pe care erau tăiate gradenele menite să-i primească pe spectatori. Întâlnim concursuri hipice la cele patru mari jocuri* panelenice și în timpul anumitor sărbători, precum Panateneele*. În desfășurarea jocurilor, cursele aveau o mare importanță; cunoaștem pe cele de la Olimpia, care erau repartizate în șase probe: curse de care cu patru cai, curse de care cu patru mânji, curse de care cu doi cai, curse de care cu doi mânji, cursă montată pentru cai și cursă montată pentru mânji. Nu se cunoaște numărul concurenților, care putea fi destul de mare, de vreme ce știm că la Delfi* la o cursă au fost aliniate patruzeci de care. Învingătorul, proclamat de către elanodici*, nu era aurigul*, ci proprietarul, care putea prezenta mai multe care sau mai mulți cai; rareori proprietarii înșiși conduceau carele. La Panatenee, alături de aceste șase probe, aveau loc exerciții de aruncare a suliței de pe cal, exerciții de sărituri înalte, curse pentru cai de vârste sau de capacități diferite, curse de care de război sau de care pentru procesiuni. Se organizau și concursuri hipice în timpul jocurilor funebre, așa cum a fost cursa de care organizată de Ahile cu prilejul funeraliilor lui Patrocle.

HIPOMEIONI („inferiori"). Constituiau la Sparta* o clasă între homoioi* și perici*. În această categorie puteau intra spartanii decăzuți din pricina averii lor insuficiente sau pedepsiți cu atimia*, precum și copiii nelegitimi.

Hipomeionii nu luau parte în nici un fel la guvernare. Nu știm care erau drepturile lor și nici datoriile lor, deși, fără îndoială, situația lor era apropiată de cea a periecilor.

HITON, *unul din veșmintele principale ale grecilor de ambele sexe.*

Era purtat singur sau sub alte veșminte, după tipul de hiton sau după clasa căreia îi aparținea cel care îl purta. De cele mai

multe ori, hitonul era făcut din lână și era scurt, căzând până la mijlocul coapselor sau deasupra genunchilor și era strâns fie pe șolduri, fie în talie. Se cunosc mai multe feluri de hiton, printre care hitonul numit *amphimaschalos*, veșmânt obișnuit al bărbaților. El era închis pe umeri, avea mâneci scurte și era purtat numai de cei care munceau pe afară (țărani, meseriași); servea drept veșmânt pe dedesubt la clasele superioare și la toată lumea în zilele de sărbătoare. Hitonul numit *heteromoschołos* nu avea decât o singură mânecă scurtă și era rezervat pentru sclavi. *Exomis*-ul, confecționat adesea din piele, era purtat de către artiști, muncitori, vânători, războinici și chiar și de femeile care aveau aceleași ocupații; el era fără mâneci și nu acoperea decât un umăr.

Femeile purtau în general sub veșmintele lor un *epomis*, fără mâneci, și atașat printr-o agrafă la fiecare umăr; era vechiul hiton dorian. Femeile și fetele tinere din Sparta purtau așa-numitul *schistos*, deschis în întregime pe partea dreaptă și prins cu agrafe pe umeri; era și veșmântul copiilor. Hitonul avea uneori mâneci lungi. Grecii cunoșteau și hitonul numit *poderes*, din in, care cădea până la glezne și avea adesea mâneci lungi; de origine ioniană, a fost introdus la Atena* în epoca arhaică și a rămas în uz până în vremea lui Pericle*.

HLAMIDĂ, *manta ușoară și scurtă.*

Cu siguranță originară din Tesalia sau din Macedonia*, hlamida a devenit veșmântul național al grecilor, purtat de călăreți și de efebi*. Consta dintr-un pătrat de stofă, fixat pe umăr cu o agrafă. Era purtată în diferite moduri: fie atârna pe spate, lăsând degajat bustul, fie, dimpotrivă, înfășura partea de sus a corpului, fie că era îmbrăcată lăsând liber un umăr și brațul. În general, acest veșmânt era de culoare închisă și avea la marginea de jos o bantă de altă culoare. Efebii atenieni preferau hlamidele negre și abia în epoca lui Irod Aticus (în secolul al II-lea) un edict a hotărât ca ele să fie albe. Alexandru* cel Mare a făcut din hlamidă mantaua regală macedoneană, hlamidele fiind împodobite atunci cu benzi purpurii.

HOMER (Homeros). Tot ce știm despre acest poet are un caracter legendar. Totuși pare sigur faptul că a existat un creator de geniu căruia i se poate da acest nume și că el a trăit în Ionia la începutul epocii arhaice. Mai multe orașe din Asia Mică și din insulele învecinate și-au disputat cinstea de a-l fi adus la lumina zilei sau de a fi locul unde a fost înmormântat. Este însă foarte posibil ca el să fi aparținut unei familii de aezi care trăia în insula Chios, unde, într-o epocă ulterioară, sălășluia o dinastie de aezi care își transmiteau tradiția epică a lui Homer și care erau numiți homerizi. Existența lui Homer este plasată în secolul al X-lea sau al XI-lea î. Hr., dar se pare că a trăit în secolul al VIII-lea. În orice caz, aceasta este data acceptată de cei mai mulți ca fiind aceea a scrierii celor două mari poeme care îi sunt atribuite: *Iliada* și *Odiseea*.

Aceste poeme au hrănit sensibilitatea grecilor, care le studiau din copilărie și în care ei găseau modele atât pentru comportare cât și pentru gândire. S-a spus că ele au fost „Biblia" lor, așa încât vremurile „eroice" descrise de către Homer au influențat comportamentul istoric al grecilor. Astfel, Alexandru* cel Mare a dus cu sine în campaniile pe care le-a purtat cele două poeme și multe din acțiunile sale trădează marea sa admirație pentru Ahile.

HOMERICĂ (perioada ~). Prin perioada homerică se înțeleg obiceiurile și credințele care constituie fondul celor două poeme ale lui Homer, dar care reunesc pe lângă faptele contemporane cu autorul lor și fapte aparținând epocii anterioare, în care aheenii*, stăpâni ai Greciei, au pornit să cucerească Troia, înainte ca civilizația lor să fie distrusă de către dorieni*. Este perioada zisă a „vârstelor obscure", care desparte sfârșitul lumii miceniene de nașterea cetății* — polis —, în secolul al VIII-lea. Dar poemele homerice trebuie privite cu precauție ca sursă istorică. Operă literară înainte de orice, lumea descrisă de către Homer cuprinde atât realitatea (cca a „vârstelor obscure" și a perioadei în care a trăit autorul), cât și un imaginar care face trimitere la timpurile eroice ale civilizației aheene. Uneori este foarte greu să se facă o distincție între aceste niveluri diferite.

HOMOIOI (egali). La Sparta* se dădea acest nume cetățenilor care erau egali în fața legii. În realitate însă, împărțirea egală a bogățiilor a evoluat rapid spre o mare inegalitate de resurse, deși fiecare dintre egali poseda lotul său primitiv inalienabil. De fapt, venitul acestui lot (*kleros*) permitea posesorului să ia parte la sisitii*, iar dreptul de a poseda un domeniu în *perioikis* (pământ alienabil în afara Spartei și a loturilor) a constituit cauza unor mari deosebiri de avere. Numai acești egali se bucurau de drepturi cetățenești complete și numai ei aveau titlul veritabil de spartani.

HOPLIT → ARMATĂ, ARME, FALANGĂ.

HOREGIU. HOREGIE. Persoanele care aveau sarcina acestei liturgii* trebuia să organizeze corurile*, să-i recruteze pe coreuți, să-i instruiască și să-i pregătească pentru concursurile și sărbătorile publice ateniene, unde aveau loc reprezentații muzicale. Cu un an înaintea sărbătorii, horegii erau desemnați, în fiecare trib*, de către epimeleți*. Ajutat de protagonist (→ ACTOR), horegiul recruta pe horcuți și asigura cheltuielile pentru pregătirea lor. Aceste cheltuieli erau variabile, dar totdeauna mari. Dacă uneori se întâmpla ca pregătirea unui cor ditirambic să nu necesite decât 300 de drahme, sunt citate horegii tragice a căror pregătire a costat până la 5 000 de drahme, media fiind situată între aceste două cifre. Aceste cheltuieli erau compensate de onorurile și considerația rezultând din această funcție; în plus, în timpul exercitării funcției sale, horegiul avea un caracter sacru. În afară de aceasta, cel care organiza corul unei lucrări premiate primea și el un premiu și avea dreptul să înalțe un monument care imortaliza victoria sa, cunoscut sub numele de monument horagic. Totuși, la sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr., când averile cetățenilor atenieni se diminuaseră în urma declinului cetății*, Demetrios* din Faler a abolit sub arhontatul său horegia, și statul și-a luat obligația de pregătire a corurilor, care a fost încredințată unui agonotet*.

HORKOS („jurământ"). Jurământul ocupa un loc important în viața grecilor. El avea un înalt caracter religios și era ca o pecete divină pusă pe cuvântul dat. În epopeea homerică, înșiși zeii jurau pe Styx, fluviul Infernului, pe Pământ și pe Cer. Jurămintele se făceau pe mai mulți zei, în general pe Zeus, pe Pământ și pe Helios, sau pe eroi sau pe zeități locale, precum Dioscurii, Hercule etc. Jurămintele solemne erau prestate în sanctuare* sau în locuri consacrate și erau însoțite de

sacrificii*. Ele se făceau cu brațele înălțate spre zei, care erau luați ca martori, sau se punea mâna pe altar, adăugând o imprecație*, fiind acceptate cele mai mari rele, dacă se încălca jurământul, ceea ce, de altfel, nu i-a împiedicat pe greci să devină sperjuri. Jurământul era prestat în orice ocazie (magistrații — atunci când își luau în primire postul, efebii* — înainte de a servi în armată), iar în tiranii* se jura credință tiranului; în procese*, judecătorii prestau jurământ, de asemenea, părțile și, firește, martorii. Cetățile care încheiau o alianță pecetluiau acordul lor printr-un jurământ. Și în viața particulară se conferea importanță jurământului; femeile* jurau pe cele două zeițe (Demeter și Core), se mai jura pe câine, pe gâscă sau pe platan, ceea ce — deși întărea cele spuse — nu aducea riscul pedepsirii pentru sperjur în Infern.

HTONIAN, *calificativ dat zeităților subpământene.*

Distincția între divinitățile pământului și zeii cerului se făcea încă din antichitate și a fost reluată de mitologii moderni. Într-o epocă târzie, grecii par să fi împărțit, în plus, zeii htonieni în *epihthonioi* și *hipohthonioi*, adică cei care domnesc pe pământ și cei care domină sub pământ. Hades, Persefona, Demeter, Kore sunt marile zeități htoniene. Cultele agrare, cultele eroilor, cele ale morților sunt enumerate și ele printre cultele htoniene.

I

IFICRATE (Iphicrate), *general atenian (Ramnonte, aprox. 415 – 354 î. Hr.).*

Ificrate era fiul unui cizmar. Bravura pe care a dovedit-o la bătălia de la Cnidos, în anul 394, l-a ajutat să devină comandant în două expediții. A remarcat atunci cât de greu este armamentul soldaților. Construind scuturi mai ușoare, înlocuind platoșele de metal prin platoșe din pânză și dând soldaților lănci mai lungi, el a creat o formă de infanterie ușoară — peltaștii — care a repurtat mari succese în lupte (→ ARMATĂ). În anul 393, Ificrate a învins pe Agesilas* și pe spartanii săi și a cucerit Oenea. Apoi s-a pus în slujba lui Seutes, rege trac și a lui Cotis, care i-a dat în căsătorie pe fiica sa. În anul 374, trimis de Atena, el l-a sprijinit pe satrapul persan Farnabaze, apoi a reluat conducerea luptei contra lui Epaminonda, în anul 369. A fost însărcinat să-l alunge pe Pausanias de pe tronul macedonean și a pus în locul acestuia pe Euridice, văduva lui Amintas. Pe când lua parte la asediul cetății Amfipolis, a fost înlocuit cu Timoteu și silit să se exileze.

ILOȚI, ***vechi locuitori ai Laconiei și ai Meseniei, transformați în servi* de către spartani.***

După Strabon*, care dă ca sursă de informație pe istoricul Efor, atunci când Agis* a retras periecilor* dreptul de *isotimie*, majoritatea lor s-a resemnat, cu excepția heleenilor, locuitorii din Helos, care s-au revoltat. Învinși, ei au fost reduși la starea de servi, iar denumirea de iloți ar veni de la vechiul lor nume. Această etimologie, confirmată de altfel de către Helenicos și Teopomp, este puțin probabilă, ca și aceea bazată pe rădăcina *hel*, care implică sensul de „captiv, prizonier de război". Iloții erau proprietatea statului; numai el avea dreptul de a-i elibera. Ei erau puși în slujba unor particulari, ale căror pământuri le munceau. Obligația lor principală era să plătească anual o redevență, constând dintr-o anumită cantitate de orz, de vin și de untdelemn, calculată după suprafața terenului arendat; ceea ce le rămânea trebuia să le ajungă pentru subzistența lor și a familiilor lor. Iloții aveau un rol în armată*, ei luptau alături de spartani în infanteria ușoară. La bătălia de la Plateea* au participat treizeci și cinci de mii de iloți. Spre deosebire de sclavi, ei nu erau la discreția stăpânului lor, care nu puteau nici să-i vândă, nici să-i ucidă. De

asemenea, iloții puteau să stăpânească bunuri mobiliare. Eliberarea iloților era un lucru frecvent și intervenea adesea după perioada lor de serviciu ca hopliți. Copiii iloților (*motaci*), crescuți împreună cu copiii spartanilor, erau și ei adesea eliberați. Copiii născuți dintr-o femeie ilot și un tată spartan puteau căpăta drepturi civice, dacă erau legitimați. Regele Cleomene* al III-lea, din secolul al III-lea î. Hr., a dispus să fie eliberați toți iloții care puteau plăti cinci mine; numărul celor eliberați astfel a fost de cinci mii. Iloții eliberați formau clasa *neodamozilor*; ei puteau lucra în mici ateliere de artizanat, puteau cultiva pământul și aveau dreptul să posede bunuri personale. După cucerirea Meseniei*, numărul iloților a fost evaluat la două sute douăzeci de mii.

Deși iloții apar ca fiind bine integrați în funcționarea cetății, prin participarea lor la apărarea teritoriului spartan, această populație aservită, care forma un grup omogen (aceeași limbă, aceleași obiceiuri...), a vădit, prin revoltele sale, un anumit număr de aspirații comune. Aceste revolte au influențat istoria Spartei, în special revoltele din Mesenia, unde iloții fuseseră supuși mai târziu (spre sfârșitul secolului al VIII-lea î. Hr.) decât cei din Laconia. După bătălia de la Leuctra*, ei au izbutit chiar să se constituie într-un stat independent, recunoscut de către celelalte cetăți grecești.

ILUMINAREA (caselor, localităților). Torța, mănunchi de fâșii din lemn unse cu rășină, era unul din mijloacele de iluminare utilizat din cea mai veche antichitate. În epoca istorică însă, torța era folosită mai ales în timpul sărbătorilor religioase sau pentru a ilumina străzile. Lămpile erau folosite în lumea preelenică, dar se pare că ele n-au mai fost utilizate în urma invaziei doriene. Într-adevăr, săpăturile arheologice n-au găsit nici un obiect care să fi putut servi ca lampă de iluminat între sfârșitul epocii miceniene (Micenianul III C) și ultimele decenii ale perioadei protogeometrice. Se pare că vatra centrală care lumina noaptea locuințele (care aveau adesea o singură sală) și torțele erau suficiente pentru nevoile locuitorilor.

Lămpile erau confecționate din materialele cele mai diferite, dar cele mai multe erau din bronz sau din pământ ars. În general, aveau forme de nacele, dar detaliile lor puteau varia la infinit. Totdeauna ele se compuneau dintr-un rezervor cu unul sau mai multe ciocuri. Figuri și ornamente erau modelate sau gravate pe laturile și pe partea de sus a lămpilor. Se punea ulei în rezervor și prin fiecare dintre ciocuri ieșeau meșe. În general, fiecare lampă avea două sau trei ciocuri, dar lampa putea prezenta până la douăzeci de ciocuri, formând astfel o adevărată lustră. Lămpile erau puse pe trepiede sau pe tăblițe fixate pe pereți; uneori erau atârnate de pereți sau de tavan. În epoca elenistică sau romană, unele orașe au fost iluminate parțial în cursul nopții, cu siguranță cu ajutorul unor torțe sau lămpi; așa a fost la Siracuza și la Antiohia*.

IMPOZITE. Cea mai mare parte dintre venituri provenea din impozitele indirecte, impozitul direct fiind considerat un indiciu de servitute.

Impozitele directe erau mai ales *metoikonul*, impozitul asupra străinilor, cunoscut la Cos, la Egina*, la Delfi* și mai ales la Atena*, unde metecii* erau impuși cu 12 drahme pe an pentru bărbați și cu 6 drahme pentru femei*, în cazul când nu aveau un fiu în vârstă, ca să plătească el impozitul.

Când s-a născut democrația*, n-a mai existat decât un singur impozit direct extraordinar, eisfora*.

Veniturile indirecte erau drepturile de vamă, care afectau atât mărfurile importate cât și pe cele exportate.

Această taxă, care este adesea confundată cu *elimenion*, sau dreptul de port (traficul fiind înainte de toate maritim), se ridica la 2% în Atica*, la Cnidos și la Atarneea; la o treizecime din valoarea mărfii în Pont. La Atena, la Corint*, în Tesalia, la Ilion, concesiunea (*diopyion*) afecta mărfurile destinate să fie vândute în interiorul cetății*. *Eponion*, impozit asupra cumpărăturilor făcute în afara agorei*, lua nume diferite după obiectele vândute (animale, sclavi...); el exista la Atena, la Eritreea, la Cnidos. În agora, se plătea o taxă la expunerea mărfii, percepută de către agoranomi*. La Atena*, la cumpărarea de imobile, de terenuri etc., era vărsat un drept de 1% asupra prețului de vânzare, pentru cheltuielile de înregistrare.

Unele cetăți instituiseră un fel de patentă pentru dreptul de a exercita o meserie, de exemplu asupra practicării medicinei* la Delfi, sau un impozit asupra prezicătorilor* (cresmologi*) și asupra farmaciștilor, la Bizanț. *Diogogionul* sau *paragogionul* era o taxă pentru dreptul de trecere; Corintul îl percepea asupra vaselor care utilizau diolcosul*, iar Marsilia asupra vaselor care foloseau canalul Ronului. Atenienii, stăpâni ai Bosforului, și ulterior bizantinii (când atenienii și-au pierdut hegemonia) percepeau o taxă pentru toate vasele care străbăteau strâmtoarea. În sfârșit, pentru a fi eliberați, sclavii trebuiau să plătească statului o taxă, fixată la un triobol.

Impozitele erau arendate prin adjudecare. La Atena, adjudecatarii erau aleși de către bule* și puteau fi reînnoiți în fiecare an; dar în general se prezentau aceleași persoane, astfel încât formau un fel de clasă, de altfel puțin stimată, și în care puteau intra și metecii*. La Atena, la Cos, la Halicarnas, la Rodos *poleții* semnau contractele cu fermierii, cu cei care exploatau minele și domeniile statului, și încasau veniturile; ei se ocupau adjudecarea lucrărilor publice și erau însărcinați cu vânzarea bunurilor confiscate. La Atena ei formau un colegiu din zece membri, desemnați prin tragere la sorți, și se întruneau în poleterion. *Practorii* aveau sarcina să perceapă amenzile la Atena, Ios, Tenos, Stiris... Adesea ei erau asistați de către *zeteți*, anchetatori care aveau sarcina să obțină plata datoriilor de către datornicii statului. Eisfora era percepută de către *eclogi*, în timp ce *epigrafii* aveau sarcina să întocmească listele. Erau stabiliți funcționari pentru a percepe drepturile de concesiune, de tranzit și de vamă. Vameșii nu se deosebeau mult de actualii noștri funcționari. Scutirea de impozit (*atelia*) era o favoare excepțională, acordată unui număr mic de cetățeni sau unor străini, unor suverani, chiar unor popoare întregi. Metecii puteau căpăta isotelia*.

IMPRECAȚIE. Prin acest blestem se lăsa zeilor grija de a răzbuna o crimă; pedepsirea vinovaților revenea îndeosebi Eriniilor. O persoană care nu putea răzbuna o nedreptate recurgea adesea la acest mijloc, care era utilizat și de către comunități. La Atena*, Buzigii, genos* închinat cultului lui Zeus, introduceau în rugăciunile lor imprecații împotriva celor care refuzau să-i arate unui călător drumul sau să-i dea focul de care avea nevoie,

împotriva celui care ucidea un animal de muncă, care murdărea apele, lăsa să zacă un mort fără a-l acoperi. Când își lua în primire funcția, arhontele* blestema pe cel care călca legea interzicând exportul de produse, cu excepția uleiului din Atica*. Când erau deschise ședințele eclesiei*, heraldul* profera imprecații împotriva trădătorilor și a dușmanilor patriei. În multe inscripții era rezervat un loc pentru imprecații contra celor care încălcau legea, nu se supuneau sau condamnau pe nedrept la moarte, acest blestem căzând și asupra copiilor lor. Când Alcibiade* a fost condamnat pentru că parodiase misterele* de la Eleusis*, preoți și preotese, întorși cu fața înspre apus, au fluturat un steag roșu, simbol al sângelui care trebuia răspândit, predând zeilor răzbunarea sacrilegiului, răzbunare care era îndreptățită atât pe lumea aceasta, cât și în Infern.

INDUSTRIE. Industria a căpătat o mare importanță în economia grecească, mai ales în epoca elenistică*. Totuși, în epoca homerică exista deja interesul pentru industrie ca mijloc de a se procura arme și obiecte de lux. Specializarea era însă ca și necunoscută; existau într-adevăr fierari, armurieri, bijutieri, olari, dar meșteșugarul lucra la comandă și se deplase la domiciliul clientului pentru a lucra cu materiile prime care îi erau încredințate. Industria era mai ales o activitate casnică. Femeile torceau, țeseau, brodau, făceau covoare. Bărbații erau dulgheri sau tâmplari, dogari sau cizmari; și pâinea era făcută acasă. Micul proprietar își confecționa el însuși uneltele și căruța. Spre sfârșitul epocii arhaice, expansiunea colonială grecească și comerțul* au făcut din industrie o necesitate a economiei, produsele manufacturate devenind obiect de export. Specializarea a fost consecința acestei înfloriri. Au apărut noi meserii: dulgheri, lucrători în bronz, tăietori de piatră, șlefuitori de fildeș, notari, mineri etc. Existau cizmari specializați în încălțăminte pentru bărbați sau pentru femei. Lâna a stat la baza unei întregi industrii, începând cu spălarea ei până la vopsitorie, trecând prin atelierele de dărăcit, de tors, de țesut etc. S-au specializat chiar și croitorii, unii în fabricarea hlamidelor*, alții în fabricarea de *exomis* (→ HITON). Pâinea nu se mai făcea acasă; s-au instalat ateliere care erau în același timp mori și brutării.

Dezvoltarea marinei a necesitat specialiști frânghieri și a determinat dezvoltarea prelucrării lemnului. Industria metalului a cerut un mare număr de specialiști, la fel industria pielii și a ceramicii. Marile centre industriale au fost în general cetățile democratice, în care se dezvoltase o clasă de lucrători. Cu toate acestea, trebuie să exceptăm Sparta* arhaică; înainte de reforma atribuită lui Licurg*, ea a fost un centru activ al industriei metalului și al ceramicii. De asemenea, Corintul*, al cărui belșug provenea din comerț și industrie. Samos și Milet* erau vestite pentru stofele și covoarele lor, iar mobilele de lux de la Milet erau foarte căutate. Halcis din Eubeea* și Sicion erau reputate pentru metalurgia lor, Corintul pentru vasele și stofele sale. Însă Atena și Pireul au fost cele mai mari centre industriale ale Greciei. Înspre apus, Tarentul și Sibaris (→ GRECIA MARE), Siracuza și Agrigentul din Sicilia* au fost centre industriale.

Grecia n-a cunoscut niciodată industria mare, așa cum o concepem noi: atelierul cel mai important pe care îl cunoaștem a fost fabrica de arme a tatălui lui Lisias*, în care munceau 120 de sclavi. Mulți cetățeni atenieni erau industriași bogați: tatăl lui Sofocle* avea o potcovărie, cel al lui Demostene* o armurărie; cel al lui Isocrate* era lutier; Cleon poseda un atelier de tăbăcit. În general, aceste ateliere erau conduse de către sclavi (→ SCLAVIE): ei erau lucrători specializați, dar și contramaiștri sau administratori. Acești proprietari de ateliere, considerați antreprenori (*ergonoi*), se deosebeau de muncitori, oameni liberi, care munceau pe propria lor socoteală (*misthotoi*). În cetățile democratice, muncitorii precum și antreprenorii erau fie cetățeni, fie meteci*, liberți sau sclavi. Se pare că salariile pe care le primeau muncitorii le lăsau un surplus apreciabil. Nu acesta a fost cazul în epoca elenistică*, în care s-au înregistrat multe conflicte între patroni și muncitori, aceștia din urmă folosind deja greva ca mijloc de presiune. Ceea ce n-a împiedicat însă o nouă expansiune a industriei, grație exploatării de noi resurse, precum salinele din Asia Mică, salpetrul din Lidia și din Egipt, asfaltul din Iudeea... Industriile alimentare s-au dezvoltat, ca și cele ale textilelor și parfumurilor, și au apărut noi industrii, precum cele ale sticlăriei, ale papirusului și pergamentului. Statele monarhice au reglementat în amănunt anumite industrii și au apărut ateliere regale care, adesea, și-au arogat monopoluri, precum cel al untdelemnului și al stofelor, în Egipt.

INSTRUMENTE DE MUZICĂ → MUZICĂ (instrumente de ~).

IONIENI. Potrivit tradiției legendare, strămoșul ionienilor, Ion, era fratele lui Aheus, strămoșul aheenilor*, ei fiind cei doi fii ai lui Xoutos, care era fiul lui Helen și frate cu Doros și Eolos. Venit din Ftiotida, din Tesalia, unde domnea bunicul său Helen, Ion însuși stăpânea Aegialeea, adică partea de nord a Peloponesului*, când a fost chemat în ajutor de către atenieni împotriva tracilor lui Eumolpe, stăpâni la Eleusis*. Ca urmare a dorinței atenienilor, Ion a devenit regele lor și a împărțit populația Aticii* în patru triburi*; în urma acestui fapt, regiunea a căpătat numele de Ionia și, când oamenii din Atica au emigrat, denumirea s-a extins asupra Asiei Mici, numită încă Ionia în epoca istorică. Ultima parte a legendei a fost făurită de către atenieni pentru a justifica pretenția lor de hegemonie asupra Ioniei în epoca elenică.

În urma aheenilor, ionienii formează cu siguranță al doilea val de indo-europeni care s-au instalat în Grecia în cursul celui de-al II-lea mileniu. În mod sigur ei erau alcătuiți din mai multe popoare cu nume diferite, care au coborât în cete din Europa Centrală prin coasta adriatică și prin Tesalia. Legăturile lor cu aheenii, atestate prin legenda care face frați din Ion și din Aheus, sunt stabilite de către lingvistică, în timp ce doriana și eoliana* formează o altă grupă. Dintre aceste popoare, unul avea numele de ionieni; acesta a fost primul popor care a venit în contact cu popoarele asiatice, astfel încât numele său (Iawana în Asia Mică) a desemnat în general pe greci și a ilustrat numele de „ionieni“, care s-a menținut pentru a desemna popoarele frățești care emigraseră împreună cu ei. Acești ionieni s-au stabilit în nordul Peloponesului (Aegialeea) și s-au infiltrat în Atica, unde s-au amestecat cu aheenii și cu populațiile băștinase care trăiau în mijlocul curentului civilizator al culturilor cretano-egeene. Împărțiți în patru triburi, ei au impus această repartizare popoarelor Aticii, precum și sărbătoarea Apaturiilor*, două aspecte care se regăsesc

în toate regiunile cu ascendență ioniană. Deși n-au așteptat sosirea dorienilor* pentru a se stabili în insulele din Marea Egee și pe coastele Asiei Mici, abia după venirea acestora au făcut ionienii din aceste comtoare niște cetăți puternice. Într-adevăr, invazia doriană a avut ca urmare fuga în Atica din Pelopones a ionienilor și a multor cete de aheeni care, de aici, au trecut în insulele din Marea Egee și pe coastele Asiei Mici, unde s-a constituit Ionia. Această emigrație a fost condusă în general de membrii familiilor Neleizilor și Codrizilor, veniți din Mesenia*. Așezările ioniene se întindeau între Eolida și Dorida, în regiunea cea mai bună a Asiei Mici, atât prin climat, cât și prin bogăția pământurilor. Cele 12 orașe ioniene s-au unit într-o confederație, a cărei adunare generală, „ionicon", se ținea în apropierea templului lui Poseidon Heliconian, la poalele muntelui Micale; ele celebrau acolo o sărbătoare comună, Panioniile, în cinstea acestui zeu. Apolo era și el zeul comun al ionienilor. Aceste 12 cetăți erau: Efes, care a fost întâi capitala lor, Milet* care le-a depășit pe toate în putere și în glorie, Mionte, Lebedos, Colofon, Priena, Teos, Eritreea, Foceea, Clazomene, Chios și Samos.

IPSOS, *orășel din Frigia, în apropierea căruia a avut loc o bătălie între urmașii lui Alexandru cel Mare în anul 301 î. Hr.*

Antigonos* s-a omorât pe locul bătăliei văzând înfrângerea alor săi și fuga fiului său, Demetrios* Poliorcete. A rezultat o împărțire a imperiului lui Alexandru în patru regate, repartizate între Seleucos*, Lisimah, Casandru* și Ptolemeu*.

ISOCRATE (Isokrates), *orator (Atena 436 – 338 î. Hr.).*

A fost unul din cei mai mari dintre cei zece oratori atici. A căpătat o educație îngrijită și a fost elevul lui Gorgias, al lui Prodicos și al lui Socrate*. Timiditatea și vocea slabă l-au ținut departe de treburile publice, dar a deschis o școală de retorică la Chios, apoi la Atena*, unde a avut elevi bogați; meseria sa de logograf* constituia un avantaj important. Cu toate că n-a intervenit direct în viața politică, influența lui Isocrate a fost importantă, pe de o parte pe plan literar, pe de altă parte pe plan politic. A fost unul din susținătorii de frunte ai panelenismului* și ai unirii tuturor grecilor contra perșilor. Acest sentiment, lipsit de orice interes personal, l-a făcut să se orienteze spre Filip* din Macedonia, pe care îl socotea fruntașul elenismului; el visa o unire voluntară a grecilor sub conducerea lui Filip, dar când a descoperit că regele Macedoniei voia să supună Grecia prin forță, el s-a omorât prin înfometare.

ISOTELIE, ISOTELI. Isotelia, care semnifică „egalitatea în contribuții", îi plasa pe meteci* în clasa isotelilor. Aceștia erau asimilați cu cetățenii în materie de impozite*. Isotelii erau scutiți de impozitul metecilor, *metoikon*, și de liturgiile* care le reveneau, precum scafeforia și sciadeforia, legate de Panatenee*. Pe de altă parte, ei nu mai aveau nevoie să-și caute un patron sau *prostat*. Isotelia era un privilegiu și un titlu onorific acordate ca răsplată pentru serviciile aduse; astfel Trasibul* a făgăduit isotelia metecilor care i se alăturaseră pentru a răsturna oligarhia.

ISTMICE (jocuri ~). Aceste jocuri aveau loc în sanctuarul lui Poseidon al Istmului, în apropiere de Corint*, în golful Saronic. Potrivit tradiției mitice, jocurile ar fi fost instituite de către Sisif, regele Corintului, în cinstea lui Melicerte, căzut în mare împreună cu mama sa Ino; originea jocurilor se află cu siguranță în epoca preelenică, în care erau poate jocuri funebre, pe care s-a grefat după aceea cultul lui Poseidon. La început, jocurile aveau loc la fiecare patru ani, dar după anul 582 î. Hr., era istmiadelor, ele au fost celebrate la fiecare doi ani, în al doilea și al patrulea an al fiecărei olimpiade. Jocurile erau deschise pentru toți grecii, cu excepția eleenilor; deputații Atenei* aveau acolo dreptul la un loc de cinste. Jocurile comportau probe de atletism, curse de cai, concursuri dramatice și muzicale; pe marea învecinată se desfășurau și curse de vase. Învingătorii erau răsplătiți cu o coroană* din pin, alături de daruri mai prețioase. Jocurile se desfășurau în mijlocul primăverii, și Corintul a păstrat administrarea lor până când orașul a fost distrus. Sicion* l-a înlocuit până când Cezar a reconstruit Corintul și i-a redat administrarea jocurilor.

ISTORIE. Dacă nu se poate spune că grecii au inventat istoria (deoarece popoarele din Orient posedau cronici cu caracter local), totuși ei au fost cei care au conferit istoriei o dimensiune universală și au făcut din ea un gen literar. Primii istorici al căror nume este cunoscut erau numiți logografi, ceea ce s-ar putea traduce prin autori de discursuri în proză, în opoziție cu poezia. Acești logografi se înscriu în linia cronicarilor orientali: ei au scris genealogii, istorisiri despre întemeierea de cetăți, pentru slava familiilor patriciene sau a orașelor. Primul dintre ei a fost Cadmos din Milet*, care a trăit la mijlocul secolului al VI-lea î. Hr., autor al unei *Întemeieri a Miletului*. Tot din Milet a fost originar unul dintre cei mai importanți logografi, Hecateu*. Primul istoric, cel care a fost numit „părintele istoriei" și căruia grecii i-au conferit titlul de istoric a fost Herodot*. Apoi, Tucidide a dus genul la perfecțiune. Opera sa, *Istoria războiului peloponesiac*, constituie nu numai sursa capitală pentru cunoașterea de către noi a acestei perioade, dar se impune și ca o capodoperă a limbii atice și ca modelul concepției asupra istoriei, în care sunt analizate cauzele evenimentelor relatate, precum și psihologia personajelor puse în scenă. Xenofon*, cu *Elenicele* sale, a fost continuatorul lui Tucidide. Deși s-a dovedit inferior predecesorului său în privința viziunii asupra istoriei, el a inaugurat totuși o formă de roman istoric prin *Cyropedia*, istorisirea istoriei trăite prin *Anabasis*, biografia prin *Agesilas* și studiul instituțiilor politice prin opera sa *Constituția Spartei*.

De la urmașii lui Tucidide și Xenofon din secolul al IV-lea nu ne-au rămas decât extrase: Filistos din Siracuza, Efor din Cume (în Eolida), Teopomp din Chios. Abia în epoca elenistică* a avut loc o scurtă renaștere a istoriografiei prin Polibiu din Megalopolis (aprox. 207–aprox. 125 î. Hr.). În anul 168 el s-a numărat printre ostaticii trimiși de către greci la Roma, după înfrângerea lui Perseu (→ MACEDONIA). Favorabil romanilor, el a devenit prietenul fiilor lui Paulus-Emilius, Fabius și Scipio și, când a revenit în Grecia, în anul 150, a rămas un mare prieten al Romei. De altfel, cărțile care se păstrează din *Istoriile* sale tratează istoria Romei în epoca celui de-al doilea război punic și în cursul deceniilor următoare. De o calitate mai slabă, dar de mare interes, a fost *Biblioteca istorică* a lui Diodor din Sicilia, născut la Agirion aprox. în anul 90 î. Hr. În această lucrare ambițioasă din care ne lipsește o mare parte,

Diodor zugrăvea o istorie a lumii de la începuturi, inclusiv India, Arabia și insulele Oceanului. În acest ansamblu erau integrate mitologia și genealogia zeilor.

În secolul I al erei noastre, Dionisios din Halicarnas a fost istoricul Romei, iar Flavius Josephus cel al poporului evreu și al revoltei evreilor contra romanilor (*Războaiele evreiești*), la care luase parte. La sfârșitul aceluiași secol și în secolul următor, Plutarh* ne-a lăsat biografii prețioase în lucrarea sa *Vieți paralele*, Arian din Nicomedia s-a impus ca cel mai important dintre istoricii lui Alexandru cel Mare, iar Apian din Alexandria* a scris o *Istorie romană* de la origini până la domnia lui Traian, din care o mare parte s-a pierdut, dar care ne informează despre diferitele războaie romane.

IZGONIȚI → OSTRACISM.

Î

ÎNCĂLȚĂMINTE. Acasă, grecii stăteau, desigur, adeseori desculți, dar când ieșeau afară se încălțau. Neîndoielnic, erau puțini aceia care mergeau desculți; Socrate era vestit pentru că ieșea fără încălțăminte, iarna, ca și vara. Bărbații purtau fie încălțăminte constând dintr-o talpă din plută, din lemn sau din piele, legată de picior prin curele, fie încălțăminte care urca până la mijlocul pulpei și era legată cu șireturi în partea dinainte. Această încălțăminte era destul de asemănătoare cu *endromis*, gheată care lăsa adesea goale degetele; la origine aceasta a fost încălțămintea vânătorilor cretani, care era atribuită de către artiști și poeți zeiței vânătorii, Artemis. Femeile* purtau încălțăminte cu forme variate și uneori puneau în interior plută, ca să pară mai înalte. Încălțămintea lor era din piele adesea viu colorată (galben, verde, roșu); dacă ne luăm după o pantomină a lui Herondas, constatăm că au existat toate felurile de încălțăminte: montante, decoltate, pentru casă, pentru mers. Să mai amintim: *crepida*, care era fie cizma soldatului, fie o talpă groasă având la margine o bantă tare din piele care înconjura piciorul lăsând dezvelită partea lui de sus, pe care se încrucișau curelele care o mențineau; *sandalon*, de origine cretană sau persană, un fel de papuc care lăsau goale călcâiul și glezna; *embos*, încălțăminte a beoțienilor și a bătrânilor, nume care s-a păstrat după aceea pentru o încălțăminte de lux, imitată după coturn*; în sfârșit, *faikasion*, încălțăminte de lux purtată de unii preoți, de femei și de bărbații efeminați.

ÎNȚELEPȚI. Grecilor le plăcea să clasifice personajele sau lucrurile excepționale, și în aceste clasificări cifra șapte avea o anumită importanță. Astfel, sunt cunoscute cele șapte minuni ale lumii, de asemenea se cunosc cei șapte tragici alexandrini și cei șapte înțelepți, singurii care prezintă pentru noi un oarecare interes în ce privește lucrarea noastră. De altfel se știe foarte puțin despre acești înțelepți, cu privire la care Diogene Laerțiu, care a trăit cu siguranță în epoca romană (fără să se poată preciza în ce secol), ne-a lăsat scurte notițe în lucrarea sa despre *Viața și doctrinele filosofilor iluștri*. Primul este Tales*; urmează apoi Solon*; Chilon*, Pitacos*, Periandru (→ CISELIIZI). Ceilalți, pe care

n-am avut prilejul să-i cităm, sunt: Bias, fiul lui Teutamos, considerat de către Satiros ca cel mai mare dintre cei șapte înțelepți; el era din Priena, a trăit mijlocul secolului al VI-lea î. Hr. și a fost un mare orator. Se pare că a murit pe când ținea o pledoarie. Cleobul, fiul lui Evagoras, originar din Lindos, în Rodos, sau din Caria; a trăit în prima jumătate a secolului al VI-lea; era vestit pentru dibăcia sa în compunerea de ghicitori, celebritate pe care o împărțea, de altfel, cu sora sa Cleobulina. Anaharsis, scit dintr-o familie princiară, a sosit probabil la Atena în anul 594 și aici l-a întâlnit pe Solon. El a vrut să introducă în lumea sciților zeitățile și legile grecilor și a fost ucis de către fratele său, regele Saulios. Răspunzând lui Anaharsis, venit s-o consulte care dintre greci este cel mai înțelept, pitia l-a desemnat pe Mison, fiul lui Strimon, originar din Cheneea, în apropiere de Oeta, care a trăit și la Sparta. Epimenide, un cretan originar din Cnosos sau din Faestos, a venit la Atena aprox. în anul 596, fiind chemat de către atenieni să salveze orașul de ciuma care se declarase acolo ca o pedeapsă pentru sacrilegiul săvârșit cu prilejul răscoalei lui Chilon*. Ferecide, fiul lui Babis, originar din insula Sciros, a trăit la mijlocul secolului al VI-lea; ar fi fost maestrul lui Pitagora*, căruia i-ar fi predat doctrina migrației sufletelor. Este de observat că în locul celor șapte înțelepți anunțați Diogene Laerțiu ne oferă o listă de unsprezece personaje care au trăit în epoca arhaică și n-au lăsat decât puține mărturii despre înțelepciunea lor, cu excepția lui Solon și a lui Chilon.

J

JOCURI. Copiii greci aveau diferite jucării printre care hârâitoarea (*platage*), yoyo sau arșicele. Erau construite pentru ei obiecte în miniatură (cărucioare, veselă, animale, păpuși pentru fete...), în general din pământ ars. Aceste jucării li se dăruiau cu prilejul unor sărbători, precum Diasiile și mai ales Antesteriile*. Copiii descurcăreți își puteau confecționa singuri jucării din lemn, din argilă, din piele etc. Jocul cu mingea (*sphaira*) era practicat atât de copiii mici, cât și de adolescenți și de adulți; exista o mare varietate de jocuri cu mingea, dintre care unele necesitau bețe și semănau poate cu hocheiul. Jocul cu mingea era practicat și în gimnazii* pentru a înlesni dezvoltarea armonioasă a corpului. Copiii mai cunoșteau și multe alte jocuri asemănătoare cu cele actuale: cercul, sfârleaza, țintarul, leagănul, jocul de-a capra, lupte de copii purtați pe spinare de camarazi mai mici. Erau practicate jocuri de îndemânare constând fie în formarea unei piramide din nuci, aruncându-le cu dibăcie fie în azvârlirea lor într-un cerc trasat pe sol sau într-un vas așezat la o anumită distanță. Jocurile de noroc, despre care nu cunoaștem, în cele mai multe cazuri, decât numele, erau următoarele: jocurile cu zaruri marcate cu litere, care reprezentau cifre (erau jucate cu trei zaruri), jocul numit „pereche sau nepereche“, în care se foloseau monede, boabe sau arșice; un fel de „joc al gâștii“; jocul „celor cinci linii“, în care doi jucători mutau pioni pe anumite linii, în urma zvârlirii zarurilor; așa-numita „peteia“, un fel de trictrac, care era cunoscut de-acum în epoca homerică.

Unele jocuri erau practicate fie cu prilejul unor sărbători, fie la ospețe, fie în locuri publice; așa era *ascoliasmos*, practicat în cursul sărbătorilor lui Dionisos, care era un concurs: cine stă cel mai mult timp în echilibru pe un burduf plin cu vin și uns cu untdelemn. Cea mai mare vogă a avut-o *cotaba*. La început ea pare să fi fost o libație în cinstea lui Dionisos; era practicată mai ales la ospețe. Era golită aproape în întregime cupa cu vin, iar ultimele picături erau zvârlite într-o farfurie, rostind totodată numele ființei iubite; dacă ținta era atinsă, aceasta era o previziune favorabilă. În sfârșit, grecilor le plăceau luptele dintre cocoși; de ghearele lor erau atașați pinteni din bronz; se făceau pariuri, iar la Atena au fost organizate

oficial în fiecare an asemenea lupte, la teatru. Cocoşii selecţionaţi erau vânduţi la preţuri mari. (Pentru jocurile şi concursurile publice → AGON.)

JUDECĂTORI. În Grecia, judecătorii nu erau oameni de meserie, ci cetăţeni aleşi sau traşi la sorţi, care îşi ţineau şedinţele în tribunale*. La Atena, puterile judiciare ale eclesiei* făceau ca fiecare cetăţean să poată fi în acelaşi timp şi judecător. Se pot socoti printre judecători membrii marilor adunări judiciare: areopagiţii, arhonţii* şi îndeosebi tesmoteţii*; heliaştii, membrii Consiliului celor unsprezece, efeţii*. Aşa-numiţii *nauttodikai*, instituiţi, pare-se, în epoca lui Pericle, erau însărcinaţi cu procesele* referitoare la uzurparea dreptului de cetate şi cu procesele comerciale maritime. În deme* au fost stabiliţi judecători de pace care judecau litigiile mai mici, de 10 drahme, dintre resortisanţii demelor (*oi kata demous dikastai*). Se pare că ei erau recrutaţi dintre cetăţenii săraci şi traşi la sorţi; înainte de epoca lui Solon, ei străbăteau regiunea pentru ca reclamanţii să nu fie nevoiţi să se deplaseze. Erau în număr de 30 în secolul al V-lea, număr crescut la 40 în secolul al IV-lea î. Hr. Hotărârile lor erau fără apel. În statele oligarhice, consiliile restrânse se bucurau de prerogativele judiciare, iar tiranii precum şi aisimneţii* îşi arogau dreptul de a judeca (→ TIRANIE). Periandru creease la Corint* consilii locale însărcinate să judece litigiile mici dintre ţărani (*boule ep'eshaton*), iar Pisistrate* instituise în acelaşi scop judecători itineranţi care nu erau alţii decât judecătorii demelor.

JURĂMÂNT → HORKOS.

JUSTIŢIE. În epoca homerică, regele, care nu era de fapt decât căpetenia unui genos, era judecătorul crimelor comise în interiorul grupului. Jurisdicţia sa era fără apel şi el judeca după *themis*, justiţia clanului, care menţinea coeziunea şi integritatea genosului*. Un semn al zeilor putea ajuta la dictarea unei hotărâri, dar se mai putea recurge la ordalie, care era o formă primitivă a justiţiei divine, dată printr-o încercare sau prin recurgerea la crime. Acest drept familial, care avea ca rezultat o succesiune de răzbunări între genosuri, a fost înlocuit printr-o justiţie publică abia în urma reformei judiciare a lui Dracon* în Atica* şi a ajuns la deplina sa maturitate după reforma lui Clistene*. Nici statul şi nici familia nu mai puteau interveni spre a se întreprinde o procedură, ci numai fiecare particular, atât în ce privea interesele sale proprii, cât şi interesele comunităţii. Acţiunile judiciare se împărţeau în *dike* şi în *grafe**, după cum era vorba de interese private sau publice. Omicidul pretindea o procedură specială, la fel şi eisangelia* şi probole*. Aceste acţiuni erau aduse în faţa unor tribunale* speciale.

K

KALOS KAGATHOS („frumos şi bun"). Prin această expresie era desemnat omul cinstit, în sensul dat de secolul nostru al XVII-lea. Tinerii nobili atenieni se străduiau să merite acest nume, care le-a fost neîndoielnic o călăuză morală. Termenul şi-a dobândit sensul în identificarea frumuseţii morale cu virtutea, frumuseţea feţei fiind socotită expresia frumuseţii sufletului. Pentru a evita o asemenea confuzie, Platon a schimbat conceptul, susţinând ca modelul de virtute să nu mai fie omul frumos şi bun, ci omul înţelept şi bun (*sophos kagathos*).

KOME, *satul, în opoziţie cu „polisul"*.

Se pare că această comunitate rurală s-a născut din grupări de indigeni în jurul unui genos* cuceritor. Kome nu era înconjurat de ziduri, contrar cetăţii*, deşi acest lucru nu era o caracteristică a acesteia din urmă. De altfel, de multe ori, unirea mai multor kome, prin sinoecism* a dat naştere polisului (cetatea). Poate că acesta este motivul pentru care s-a dat uneori numele de kome unor cartiere ale cetăţilor. Sparta*, oraş deschis, era constituită din reuniunea a cinci kome. Totuşi, în general, polisul era construit pornind de la uniunea mai multor genos, în vreme ce kome rămânea mai tot timpul în starea de sat. Dar kome putea fi şi un târg depinzând politiceşte de o cetate sau un târg autonom, fără nici o legătură cu vecinii săi, aşa cum au fost kome din Arcadia*.

L

LACEDEMONA → SPARTA.

LACONIA, *regiune din sud-estul Peloponesului, mărginită la nord de Argolida*, la vest de Arcadia* și de Mesenia*.*

Laconia este scăldată la răsărit de marea Mirto, în care se cufundă masivul muntelui Parnon, care mărginește dintr-o parte șesul râului Eurotas; ea este închisă de către muntele Taiget înspre Mesenia. Râul Eurotas, cu apă curgătoare în orice anotimp, se varsă în golful Laconic, în apropiere de Helos, într-un șes roditor. Acest golf este format de două lungi peninsule, care alcătuiesc apendice ale munților Parnon și Taiget și care se termină prin capul Malea și prin capul Tenar. În fundul acestui golf se află Gition, portul Spartei*.

Regiunea a fost ocupată spre sfârșitul epocii neolitice de o populație preelenică a cărei origine nu este cunoscută și pe care grecii au numit-o lelegi-pelasgi; ulterior s-au stabilit aici aheenii*. Cele două cetăți principale din Laconia au fost Amicleea, centru al cultului lui Hiacint (→ HIACINTII), și orașul întărit Terapne. De timpuriu, Laconia a suferit influența civilizatoare a Cretei minoice. Dorienii* au pus capăt civilizației miceniene, care strălucea aici. Ei au distrus orașul Terapne, dar n-au cucerit Amicleea decât mult mai târziu, asimilând pe cetățenii din acest oraș. De atunci soarta Laconiei s-a identificat cu cea a Lacedemoniei*.

LAGIZI, *dinastie macedoneană a Egiptului elenistic.*

1. Ptolemeu Soter a fost întemeietorul dinastiei. Porecla Soter („Salvatorul") i-a fost dată de către rodieni pentru că i-a scăpat de Demetrios* Poliorcete, care îi asedia. Ptolemeu Soter era fiul lui Lagos, un macedonean obscur, și al Arsinoei, femeie de la curtea lui Filip* al II-lea. Devenit ofițer al lui Alexandru* cel Mare, pe lângă care s-a distins, Ptolemeu a obținut guvernarea Egiptului după moartea lui Alexandru (în anul 323 î. Hr.). A luat parte la războaiele diadohilor*, dar a știut să păstreze Egiptul, din care a făcut un regat cu capitala la Alexandria*. Sub domnia lui Ptolemeu, Alexandria a devenit un oraș vestit, loc de întâlnire a savanților și poeților din lumea greacă; Ptolemeu a întemeiat Biblioteca și Muzeul*. A abdicat în anul 285 î. Hr. în favoarea fiului său cel mai tânăr, Ptolemeu al II-lea Filadelful și a murit după doi ani. — 2. Ptolemeu al II-lea (Cos, 309 – Alexandria, 247 î. Hr.) a continuat opera tatălui său; în ceea ce privește politica externă, a încheiat un tratat cu romanii; guvernarea sa, orientată mai ales spre treburile interne, a dus Egiptul la un nivel înalt de prosperitate. A întemeiat un număr mare de orașe și totodată a contribuit la creșterea atracției intelectuale a Alexandriei. — 3. Ptolemeu al III-lea Evergetul (247–222 î. Hr.), fiul celui dinainte, a făcut o campanie în Asia, ajungând până la Babilonia, de unde a adus o pradă bogată; de aici porecla sa — Evergetul („Binefăcător"). Flotele sale au străbătut Marea Roșie, pe țărmurile africane ale căreia el a plasat „terenuri de vânătoare". A dobândit o mare celebritate și ca protector al literelor, artelor și științelor. După moartea lui, Egiptul ptolemeic a început să decadă. — 4. Ptolemeu al IV-lea Filopator (222–205 î. Hr.) s-a evidențiat prin crimele și dezmățurile lui și a lăsat guvernarea pe seama ministrului său Sosibios. Totuși a repurtat asupra lui Antiohos* al III-lea o victorie la Rafia (anul 217), prin care a recăpătat Palestina, care îi fusese răpită de către Seleucid. A protejat și el literele, îndeosebi pe Aristarh* din Samos. — 5. Ptolemeu al V-lea Epifane (205–181 î. Hr.) avea cinci ani când a murit tatăl său. Regii Macedoniei și ai Siriei îi răpeau provinciile, până ce romanii au intervenit în favoarea sa. La început el a avut o domnie foarte chibzuită, grație ministrului său Aristodem, pe care apoi l-a silit însă să se otrăvească. El însuși a murit asasinat. De atunci Egiptul a trăit în orbita Romei, până ce, în anul 30 î. Hr., Augustus l-a prefăcut într-o provincie.

LARNAX, *nume generic pentru diferite tipuri de lăzi.*

Se folosea denumirea de larnax pentru lăzile făcute din lemn, menite să conțină provizii, dar mai ales pentru urnele funerare, în care era păstrată cenușa celor incinerați. Aceste urne erau de obicei din lut ars; din același material erau confecționate și sicriele pentru înhumare, deși acestea erau mai des din lemn sau din piatră. Numele de larnax s-a mai dat și arcei, adică vasului pe care s-a refugiat Deucalion când Zeus a trimis potopul asupra Tesaliei; de asemenea, se dădea acest nume și lăzilor în care erau expuși copiii.

LEGI → NOMOS.

LEGISLATORI. La începutul epocii arhaice, legile erau retre*, cu alte cuvinte cutume care reglementau raporturile dintre indivizi; în realitate, domnea dreptul familial din genos*, iar hotărârea regelui acestui genos avea putere de lege. Curând grecii au simțit nevoia de a transpune în scris aceste legi și de a le modifica în așa fel încât să țină seama de drepturile fiecărei persoane, stabilind astfel o lege (nomos*) căreia trebuia să i se conformeze toată lumea. Necesitatea în care s-au aflat coloniile din Italia a determinat aceste regiuni să fie inițiatoarele unor legi noi. În general, comunitățile au desemnat oameni reputați pentru înțelepciunea lor, spre a stabili un cod care să reglementeze pentru viitor raporturile dintre cetățeni. Primul dintre acești legislatori a fost Zeleucos* din Locra în secolul al VII-lea î. Hr. Harondas* a dat legi la Catana, iar Pitagora* n-a fost străin de instituirea de legi la Crotona.

În Asia Mică, aisimneţii aveau puteri legislative şi prima lor datorie era să împartă echitabil ceea ce revenea fiecăruia. La Atena*, tesmoteţii* aveau sarcina să păstreze legile, dar şi să le elaboreze şi să le prezinte poporului spre aprobare. Totuşi legislaţia democratică ateniană a fost opera a trei oameni care aparţineau aristocraţiei: Dracon*, Solon* şi Clistene*. Legile foarte speciale care au constituit singularitatea şi puterea Spartei au fost atribuite unui legislator mitic, Licurg*, deşi se pare că ele au fost în mare parte opera lui Chilon*.

LENEENE, *sărbători consacrate lui Dionisos.*

Aceste sărbători aveau loc în luna Gamelion (ianuarie), la sfârşitul Dionisiilor* câmpeneşti. Era sărbătoarea tescuitorilor, o sărbătoare urbană, deoarece se desfăşura la Atena*, în mare parte în templul lui Dionisos numit „Leneon". Paralel cu faloforiile (procesiuni în care era transportat un imens falus sacru) erau prezentaţi ditirambi*, cântaţi şi dansaţi de vreo cincizeci de persoane, împreună cu muzicanţi. Arhontele*-rege organiza întreaga sărbătoare şi avea sarcina să furnizeze actorii pentru reprezentaţiile de comedie*, apoi, mai târziu, şi de tragedie*, care dădeau mai ales strălucire acestor sărbători şi necesitau prezenţa unor actori* renumiţi. Statul plătea locurile de la teatru*, pentru ca toată lumea să poată asista la reprezentaţii.

LEOHARES (Leochares), *sculptor (Atena, mijlocul secolului al IV-lea î. Hr.).*

Contemporan cu Scopas*, Briaxis* şi Timoteu*, Leohares a luat parte împreună cu ei la ornamentarea Mausoleului din Halicarnas şi a lucrat la partea apuseană a edificiului. Anticii cunoşteau ca opere ale lui un vultur care îl răpea pe Ganimede, sculptură foarte admirată, precum şi un Zeus tunând, un Apolo cu diademă, un Autolicus (copil învingător la pancrace). El a sculptat şi foarte frumoase statui criselefantine* ale lui Filip*, Alexandru*, Amintas şi Olimpia, mama cuceritorului.

LEONIDA (Leonidas), *rege al Spartei (Sparta? – Termopile, 480 î. Hr.).*

Era din familia Agizilor* şi i-a urmat la tron lui Cleomene*, în anul 491. Când perşii au pătruns în Grecia, un consiliu reunit la Corint* a hotărât să trimită 5 000 de oameni (dintre care 800 de spartani) sub conducerea lui Leonida pentru a apăra defileul Termopilelor*, la poalele muntelui Oeta. Aşteptând întăriri, Leonida a izbutit să-i oprească pe perşi, dar un malian, Efialte, i-a trădat pe greci arătând perşilor un drum numit Anopoea, şi astfel duşmanul a putut să-i atace pe la spate. Aflând acest lucru, Leonida a lăsat să plece acasă cea mai mare parte a armatei, păstrând cu sine doar pe spartani cu iloţii lor, pe tespieni şi pe tebani. Ei au luptat vitejeşte, dar au fost măcelăriţi cu toţii. Perşii pierduseră însă 20 000 de oameni. În cinstea lui Leonida au fost instituite sărbătorile numite Leonidee.

LESBOS, *insulă din Marea Egee, pe coastele Eolidei.*

Această insulă are două golfuri adânci, constituind locuri excelente pentru ancorare. Deşi muntoasă, insula posedă şesuri fertile, iar bogăţiile sale constau din vii, măslini, lemn pentru construcţii şi pescării de stridii. Populată de către pelasgi, potrivit tradiţiei greceşti, ea este cu siguranţă acea Laaspa din inscripţiile hitite. Se pare că ea a purtat şi numele de Isa, înainte ca eolienii* s-o ocupe în epoca miceniană, sub conducerea lui Graus. Ea a devenit metropola Eolidei şi n-a avut nimic de suferit din cauza invaziei doriene. Eolienii au întemeiat acolo un hexapolis, federaţie a celor şase cetăţi mai importante (Mitilene, Metimne, Eresos, Pirha, Antisa şi Arisbe), care a devenit un pentapolis atunci când Arisbe a fost distrusă de către mitilenieni. Pitacos* i-a dat legile. Perşii au ocupat insula la sfârşitul secolului al VI-lea î. Hr. Ea s-a răsculat împreună cu cetăţile Ioniei, a fost din nou supusă de către Darius, apoi eliberată de către atenieni, care au integrat-o în Liga de la Delos. Răsculându-se în anul 428 î. Hr., insula a fost aspru pedepsită de către atenieni, care au stabilit acolo cleruhii*. Spartanii au cucerit-o în anul 405 î. Hr. şi ea a devenit independentă după pacea lui Antalcidas*. Supusă lui Alexandru*, insula a fost în cele din urmă alipită de către romani provinciei Asia. La Lesbos s-a dezvoltat lirismul eolian prin poetesa Safo şi contemporanul acesteia, Alceu (sfârşitul secolului al VII-lea î. Hr.).

LEUCTRA, *orăşel din Beoţia, între Plateea* şi Tespia.*

În luna iulie a anului 371 î. Hr., tebanii comandaţi de către Epaminonda* şi Pelopida* au pus aici pe fugă armata spartană. Datorită acestei victorii, repurtată graţie unei noi strategii inventată de către Epaminonda, Sparta* a avut de deplâns moartea regelui ei, Cleombrotos, şi a 400 de homoioi*. Dar această bătălie a avut urmări şi mai grave: pentru prima dată au fost văzuţi spartanii dând înapoi şi implorând un armistiţiu, în timp ce toţi aliaţii lor i-au părăsit. Dintr-o singură lovitură, Sparta şi-a pierdut hegemonia asupra Greciei. În schimb, această singură victorie a făcut din Teba* puterea dominantă în Grecia.

LICEUL, *gimnaziu* în afara zidurilor Atenei*, în apropierea templului lui Apolo Licianul.*

Râul Ilisos, care străbătea gimnaziul, îşi avea izvorul chiar în susul lui, iar alături se afla fântâna Eridan. Liceul era împodobit cu portice. Aici Aristotel* venea să-şi predea învăţătura, de aceea doctrina sa a căpătat numele de Liceu.

LICURG (Lykurgos), *legislator din Sparta*.*

Personalitatea, ca şi opera ce i se atribuie şi chiar şi existenţa sa sunt foarte controversate. Unii văd în el un om care a existat şi care a dat o parte din legile Spartei, sau căruia i s-a atribuit paternitatea lor. Alţii cred că a fost un preot. Mulţi pun la îndoială existenţa lui şi îl socotesc un erou sau o zeitate. Ceea ce pare sigur este că, dacă a avut o existenţă reală, Licurg n-a putut să fie creatorul unei constituţii, care de altfel n-a fost aplicată decât la câteva veacuri după moartea lui. Cu siguranţă că atunci când, după câteva şovăieli, reformatorii, la îndemnul eforului* Chilon* la începutul secolului al VI-lea î. Hr., au impus Spartei noua sa constituţie*, ei au pus-o sub numele lui Licurg, după ce mai întâi o atribuiseră primilor doi regi ai Spartei şi lui Apolo. De altfel, potrivit legendei, Licurg s-a dus la oracolul lui Apolo de la Delfi*, să obţină aprobarea pentru reforma sa. Astfel, aşa cum spune tradiţia cea mai bine stabilită, el a trăit în secolul al IX-lea î. Hr. Aparţinea ramurii regale a Proclizilor şi era fiul lui Pritanis, sau mai curând al lui Eunomus, care a avut un fiu, pe Polidect, de la o primă soţie, şi pe Licurg din a doua sa căsătorie, cu Dianasa. Polidect a fost rege şi, după ce a murit, soţia sa, care era însărcinată, i-a

propus lui Licurg să ucidă copilul, pentru ca el să devină rege. Este vădit că aici legenda vrea să evidențieze virtutea lui Licurg: acesta s-a prefăcut că acceptă propunerea, pentru ca regina să nu omoare copilul și, îndată după nașterea acestuia, el l-a prezentat adunării ca să-l declare rege, el însuși mulțumindu-se să-și asume regența. Pentru ca totuși să nu fie acuzat că a vrut să-l omoare pe tânărul rege, a plecat la Creta*, unde l-a întâlnit pe Taletas din Gortina și a studiat legile lui Minos cu acest poet legislator. De aici a plecat, firește, în Egipt (la fel ca și Solon*, Pitagora*, Platon*...), apoi a mers în Ionia, unde a descoperit poeziile lui Homer* și le-a adus la cunoștința grecilor. Reîntors în patria sa, unde l-a adus și pe Taletas, el și-a găsit concetățenii pradă discordiei; aceștia îi cereau să le acorde legi. A mers să consulte în mai multe rânduri oracolul de la Delfi* și, în cele din urmă, după ce oracolul l-a asigurat că el va stabili la Sparta cel mai bun guvernământ, a dat cetății noua sa constituție, pe care o împrumutase în parte din „tabelele lui Minos". Sub pretextul că pleacă să consulte oracolul, a pus pe spartani să jure că vor păstra legile sale până ce se va întoarce și, după ce oracolul i-a confirmat perfecțiunea acestor legi, s-a omorât prin înfometare. Spartanii i-au dedicat un cult.

LICURG (Lykurgos), *orator (Atena, aprox. 396 – 323 î. Hr.)*.

Discipol al lui Platon* și elev al lui Isocrate*, a luat parte activă la guvernare. Adversar al macedonenilor, Licurg i se alătura lui Demostene*, dar era mai moderat decât acesta. Virtutea, cinstea și dibăcia sa i-au atras stima concetățenilor și chiar și a adversarilor săi, în așa măsură încât, atunci când Alexandru* cel Mare supunea Asia, regentul Antipatros* l-a lăsat să guverneze Atena. El avea titlul de trezorier al venitului public (*tamias tes koines prosodou*), un fel de supraintendență a finanțelor, care i-a permis să umple tezaurul, să reconstruiască flota și să elaboreze un vast program de construcții. Pe de altă parte, el a reorganizat tineretul, a oficializat instituția efebiei* și s-a înfățișat ca un cenzor priceput al moravurilor.

LIGILE DE LA DELOS. Adesea istoricii dau acest nume sau pe cel de confederații de la Delos* (sau de la Atena*) celor două „imperii" ateniene. Aceste două legi (una a existat în secolul al V-lea î. Hr., iar cealaltă datează din secolul al IV-lea î. Hr.) au fost niște simahii*, dar în parte ele s-au confundat cu o amfictionie* mai veche. Despre aceasta se cunosc puține lucruri. Delos era un centru religios foarte vechi în care ionienii* veneau să celebreze în comun cultul lui Apolo; în fiecare an se desfășura aici o sărbătoare a zeului, iar în primăvara fiecărui al treilea an aveau loc olimpiade, numite Delia, la care cetățile ioniene trimiteau teori*; teorii Atenei purtau numele de deliaști și erau aleși probabil din același genos*. Erau duși la Delos chiar cu vasul lui Tezeu, se pare întreținut cu grijă încă din această epocă, și care se numea „Delios" (sau triera deliană). Atenienii organizau aceste sărbători, iar templul și tezaurul lui erau administrate de un consiliu din cinci amficționi atenieni. Această amficționie a avut soarta simahiei care a dublat-o și, în cele din urmă, a absorbit-o. După înfrângerea perșilor la Salamina* și la Plateea*, atenienii au preluat sarcina războiului contra perșilor. Aristide* i-a reunit pe ionieni într-o simahie care s-a constituit la Bizanț în anul 478 î. Hr. Ea a unit întâi cetățile direct amenințate de către perși: Cicladele ioniene, Eubeea*, Chios, Samos, Lesbos*, apoi s-a extins la Rodos și la cetățile Propontidei și ale Halcidicii. Delos era centrul ligii și fiecare cetate avea drepturi egale. Cimon* a consolidat simahia și a mărit-o cu districtele din Tracia și din Caria.

Dar adeseori cetățile n-au fost în stare să furnizeze vase și au preferat să se elibereze de serviciul militar prin vărsarea unui tribut* (*phoros*) anual, pe care Aristide l-a fixat la 400 de talanți și l-a repartizat între membrii ligii potrivit cu resursele lor. Aceștia au devenit aliați supuși (*hyperkooi*); câteva cetăți, precum Naxos, Tasos, au continuat să furnizeze contingente militare sau triere echipate și au fost considerate ca aliați autonomi. Pericle* a conferit ligii un aspect nou și în curând nu s-au mai putut vedea într-însa decât supuși ai imperiului atenian. În anul 451 î. Hr., el a dizolvat adunarea federală de la Delos și a adus la Atena tezaurul federal, care s-a confundat curând cu tezaurul Atenei. Au fost trimise în cetăți garnizoane ateniene și au fost instalate acolo cleruhii*. Acestor măsuri li s-a răspuns prin revolte de-a lungul istoriei ligii și care au fost adesea reprimate cu severitate: în anul 446, revolta Megarei* și a Eubeei*; în anul 440, revolta din Samos; în 428/427, răscoala de la Mitilene. La apogeul imperiului său, Atena domina peste 250 de orașe, împărțite în cinci districte: insulele Ionia, Cania, Helespont, Tracia. Jurisdicția aparținea atenienilor, iar heliaștii judecau procesele* supușilor. Tributurile erau plătite cu ocazia Marilor Dionisii*, în mâinile elenotanilor*.

Această primă ligă a fost dizolvată după bătălia de la Aegos-Potamos* (anul 405 î. Hr.). Întrucât spartanii au nemulțumit pe mulți în urma victoriilor lor, Atena a trimis în anul 378 î. Hr. ambasadori în orașele care îi erau favorabile, ca urmare a campaniilor lui Conon și a sondajelor diplomatice ale lui Trasibul* în Propontida. În anul 377 î. Hr. a fost încheiată o convenție cu Chios și la ea au aderat ulterior Mitilene, Metimne, Rodos, Halcis, Teba* și Bizanț. Fiecare oraș avea voturile sale și reprezentanții săi în adunarea generală, dar Atena exercita o hegemonie militară, astfel încât ea a restabilit tributul și ambiția ei a renăscut. Războiul zis „social", în care Atena s-a izbit de aliații ei în anul 357 î. Hr., a pus capăt în fapt acestei a doua ligi, care a fost însă dizolvată oficial după Cheroneea (338 î. Hr.). (Pentru următoarele ligi, a se vedea: pentru Liga lacedemoniană → SIMAHIE, pentru Liga de la Corint → CORINT și PANELENISM, pentru Liga etoliană → ETOLIA, pentru Liga aheeană → AHEEANĂ, pentru Liga beoțiană → BEOȚIA.)

LISANDRU (Lysandros), *general spartan (m. 395 î. Hr.)*.

Nu se cunoaște cu certitudine originea sa. Este probabil că și-a datorat rangul înalt valorii sale personale. Numit comandant al flotelor spartane în anul 407, el a mers la Efes și după aceea la Sardes, unde a izbutit să-și atragă bunăvoința lui Cirus cel Tânăr. În anul 405 a repurtat asupra atenienilor victoria hotărâtoare de la Aegos-Potamos*, care a pus capăt războiului peloponesiac*. Profitând de victoria sa, el a cucerit Atena*, împreună cu regele Agis*, a dat foc vaselor Atenei și a distrus, în sunete de flaut, Zidurile Lungi. Lisandru a răsturnat democrația* și a instalat la Atena guvernământul Celor treizeci (→ CONSILIU). Apoi a cucerit Samosul și i-a alungat pe atenieni din Melos și din Sicion. Lisandru s-a îmbogățit în așa măsură din

prada luată în toate victoriile sale, încât a devenit suspect pentru spartani, mai ales din pricina luxului său. El l-a însoțit pe Agesilas în expedițiile din Asia împotriva perșilor, dar s-a întors repede la Sparta, înainte de revenirea lui Agesilas, și a încercat să obțină o reformă a constituției: el voia ca accederea la tron să nu mai fie ereditară, ci electivă. Însă, înainte de a întreprinde aceste reforme, a fost trimis în Beoția*, după ce a cucerit orașele Orhomenos și Lebadia, și, când era pe cale să ajungă la Pausanias*, în Focida, a fost ucis sub zidurile orașului Haliarte.

LISIAS (Lysias), *orator atic (Siracuza, 458 – Atena, 378 î. Hr.).*

Fiu al lui Cefalos, cetățean din Siracuza care se stabilise la Atena* puțin timp după nașterea fiului său, Lisias avea vreo 15 ani când s-a alăturat coloniei pe care Pericle* a trimis-o pentru a popula noua așezare întemeiată la Turioi, în Grecia Mare*. A rămas acolo până în epoca expediției atenienilor în Sicilia*, astfel încât avea 47 de ani când s-a înapoiat la Atena. Aruncat în temniță când s-a instaurat domnia celor 30 de tirani, el a izbutit să fugă și i s-a alăturat lui Trasibul*, împreună cu care s-a întors victorios în Atena. Dacă este să-l credem pe Plutarh, Lisias ar fi scris 425 de discursuri, dar această cifră trebuie redusă la circa 230, dintre care ne-au rămas numai 34.

LISIMAH (Lysimah), *general al lui Alexandru* și rege în Tracia (Pella, aprox. 360 – Curopedion, Frigia, 281 î. Hr.).*

Paznic de corp al lui Alexandru, Lisimah a căpătat, după moartea acestuia, guvernarea Traciei, căreia el i-a adăugat Propontida. În anul 306, a luat titlul de rege și s-a aliat cu ceilalți diadohi* împotriva lui Antigonos* Ciclops și a fiului acestuia, Demetrios* Poliorcete. Lisimah a luat parte la bătălia de la Ipsos contra acestora (în anul 301) și a pus mâna pe partea apuseană a Asiei Mici, unde a restabilit o ligă ioniană sub suzeranitatea sa. A întemeiat Lisimahia pe Helespont și Niceca, a restaurat Smirna, Efesul și Ilionul. A dat greș într-un război contra geților, apoi s-a aliat cu Ptolemeu* (a cărui fiică, Arsinoe, devenise soția sa), cu Seleucos* și cu Pirus*, pentru a lupta împotriva lui Demetrios, pe care l-a învins în Tesalia și în Macedonia. L-a alungat din Macedonia pe Pirus, care o ocupase timp de câteva luni, și a rămas stăpân aici (în anul 286). A fost ucis într-o bătălie purtată împotriva lui Seleucos în șesul Curopedion din Frigia (august 281). Apoi regatul său s-a destrămat.

LISIP (Lysippos), *sculptor (Sicion, aprox. 390 î. Hr.).*

Totdeauna s-a spus că Lisip n-a fost elevul nimănui, doar al naturii. Stilul său, foarte personal, a tins totuși să idealizeze formele omenești, dându-le mai multă grație și delicatețe: el a făcut corpurile mai ușoare, insistând asupra armoniei simetriilor, alungind pulpele, subțiind capul. Prelucra cu grijă părul de pe capul personajelor. N-a lucrat decât în bronz și a fost foarte fecund, fiind autorul a aproape 1 500 statui, dintre care chiar și una singură ar fi fost de ajuns pentru a-i asigura gloria. Fiind singurul sculptor în bronz pe care Alexandru* cel Mare l-a autorizat să-l reprezinte, el a realizat mai multe statui rămase celebre, dintre care un *Alexandru purtător de lance*; a modelat o statuie a lui Hefestion, tovarăș al regelui Macedoniei, și statui ale soldaților macedoneni care luptaseră la Granic. A mai făcut și statui gigantice ale lui Zeus, ale lui Hercule în diferite atitudini, între altele un Hercule în repaus, care ar putea fi recunoscut în *Hercule Farnese*. Dar opera sa cea mai cunoscută este cu siguranță *Apoxyomene*, atletul care se freacă cu *stlengis* (răzuitor pentru a îndepărta uleiul și praful de pe membre după exercițiu, cunoscut de către latini sub denumirea de „strigil"). O copie aproape fidelă a acestei statui este păstrată la Vatican.

LITERATURĂ. Domeniu imens, literatura greacă a explorat toate genurile, ba chiar le-a creat pe cele mai multe dintre ele. Ea a început, fulgerător, prin cele două mari epopei atribuite lui Homer*, *Iliada* și *Odiseea*, poeme care au devenit „Bibliile" grecilor. La început, forma poetică a slujit la exprimarea sentimentelor și ideilor. Fie și numele poeților greci alcătuiesc o listă impresionantă. Trebuie să ne mulțumim să-i amintim doar pe cei mai mari, ale căror opere au ajuns până la noi; Hesiod (secolul al VIII-lea), poet vizionar și robust în *Teogonia*, a creat și poezia didactică, cu descrierea grandioasă a vieții țăranilor din epoca sa, în *Munci și zile*. În epoca arhaică, Mimnerme, Teognis, Solon*, Tirteu au ilustrat poezia elegiacă; Hiponax, Arhiloh și Samonide din Amorgos au fost maeștrii poeziei iambice; Alceu, Safo și Anacreon au fost cântăreții poeziei de dragoste. Lirismul coral a avut ca maeștri în epoca clasică pe Simonide, Bahilide și mai ales pe Pindar (Teba, aprox. 521 – aprox. 441), care a cântat în ode de un lirism incomparabil slava învingătorilor de la marile jocuri*. De la alți poeți din secolele al V-lea și al IV-lea nu ne-au rămas mai mult decât nume și fragmente. Abia în epoca elenistică* a renăscut o poezie sub diferite forme: idilă, pantomimă, elegie, epigramă, epopee, imn, poezie didactică, genuri ilustrate de către siracuzanul Teocrit (prima jumătate a secolului al III-lea), Leonida din Tarent, Bion, Moshos, Herondas din Alexandria, Meleagru, Hermesianax, Alexandru din Etolia, Apolonios din Rodos, Calimah, Aratos, Nicandru, fără a uita acele poeme obscure care au marcat decadența poeziei și al căror model este *Casandra* lui Licofron.

Alte invenții grecești care au cunoscut o posteritate strălucită au fost: teatrul*, cu tragedia* și comedia*, filosofia*, arta oratoriei, provenită direct din instituția democrației*. În acest domeniu s-au evidențiat mai ales oratorii atici: Antifon (aprox. 480–411), cel mai vechi dintre oratori, de la care ne-au rămas numai discursuri referitoare la procese de omucidere; Andocide (440–?), unul dintre cei mai mici printre „cei zece oratori atici"; Lisias (aprox. 440–380), originar din Siracuza; Iseu (prima jumătate a secolului al IV-lea), originar poate din Halcis, acești trei din urmă ilustrând genul de discurs judiciar; Isocrate*, maestru al discursului de ceremonie; Demostene*, oratorul cel mai mare și adversarul său Eschine*; Licurg* și Hiperide*. Oratorii din epocile următoare nu au mai fost decât niște retori, ale căror discursuri sunt de multe ori scrise într-o limbă frumoasă; Dion Hrisostomul, contemporan al renașterii atice de la începutul secolului al II-lea d. Hr., este cel mai de seamă reprezentant al acestei renașteri.

Mai pot fi semnalate genuri particulare: fabula, ilustrată de către Esop, despre care nu posedăm decât legende și care se pare că a trăit în secolul al VII-lea; dialogul, adesea satiric, așa cum l-a ilustrat îndeosebi Lucian, în secolul al II-lea d. Hr.; scrisoarea, cu formele cele mai variate, începând cu scrisorile atribuite unor filosofi precum Platon* până la scrisorile

imaginare; istorioare care evocă adeseori moravuri și morala epocii, bogate în anecdote, precum cele ale lui Alcifron, care a trăit cu siguranță la sfârșitul secolului al II-lea; romanul, cel mai vechi pe care îl mai putem citi este *Măgarul* lui Lucian (dacă exceptăm *Cyropedia* lui Xenofon*); tratatul didactic (*Tratatul despre sublim, Retorica* lui Aristotel*); tratatul cu caracter psihologic (Teofrast) sau moral (precum cele ale lui Plutarh) etc. Mai putem clasa în genul dialogului (fără a uita dialogul platonician) opere cu caracter filosofic sau didactic dezvoltate sub formă de dialog în cursul unui banchet. În afară de Platon și de Xenofon, Plutarh și-a încercat și el puterile în acest gen, ilustrat de altfel și de către Ateneu din Alexandria*, al cărui *Banchet al sofiștilor*, mină inepuizabilă de anecdote, adevărată bibliotecă, datează din jurul anului 230 d. Hr. → ISTORIE.

LITURGII, *servicii publice impuse cetățenilor celor mai avuți.*

Acest termen se referea la organizarea pe cheltuiala proprie a unor manifestări ale vieții publice. Erau obligați la aceasta metecii* bogați. Liturgiile existau în majoritatea cetăților grecești, mai ales în cele în care se organizau jocuri, concursuri (→ AGON) sau sărbători* mari. Totuși, cele mai bine cunoscute sunt cele care au fost la Atena*. Ele se împărțeau în liturgii ordinare și extraordinare. Primele aveau loc regulat, în fiecare an, cele extraordinare erau stabilite numai în timp de război: acestea erau eisfora* (și proeisfora) și trierarhia. Aceasta din urmă era rezervată pentru pentacosiomedimnii*. Statul le furniza coca vasului și armătura lui, iar ulterior erau plătite echipajele, cu obligația ca trierahul, care lua în acel an comanda vasului să-l pună la apă și să-l întrețină sau să-l repare. În urma războiului peloponesiac* au putut să fie doi care să asigure îndeplinirea sarcinii, după aceea mai mulți cetățeni, care însă nu mai luau comanda trierei.

Liturgiile ordinare erau foarte numeroase și aveau o importanță variabilă. Cea mai importantă era horegia*. Gimnasiarhia consta în organizarea de alergări cu torțe, care aveau loc cu ocazia unor sărbători; fiecare trib își înfățișa propriul său gimnaziarh, care recruta și antrena pe alergători și îi echipa, ceea ce era foarte costisitor. Hestiasis consta în a asigura cheltuielile mesei publice care avea loc în deme* cu ocazia Dionisiilor*, Panteneelor* și Tesmoforiilor*. Arhitoria consta în plata unei părți din cheltuielile unei teorii* trimise de către stat la solemnitățile din străinătate. Arheforia avea cu siguranță sarcina întreținerii celor patru fete tinere alese din familiile cele mai ilustre ca să meargă în templul Atenei Polias spre a țese un peplos* pentru zeiță, peplos care trebuia să-i fie oferit în timpul unei sărbători din luna Schiroforion. În felul acesta, în cursul unui an erau peste 60 de liturgii ordinare. Diferite bunuri erau scutite de liturgii: cele ale epiclerelor*, ale orfanilor, ale infirmilor, ale cleruhilor* absenți din Atena etc. Ca urmare a onorurilor și a prestigiului pe care le aduceau liturgiile, cei bogați acceptau cu plăcere, chiar cu ostentație, aceste sarcini.

Totuși procedura de *antidosis* („permutație“) dădea omului putința să scape de o liturgie. Cetățeanul desemnat putea alege pe un altul, pe care îl credea mai favorizat, și să-l someze să preia sarcina liturgiei. Avea loc un proces; erau evaluate bunurile reciproce și se ținea seama și de numărul liturgiilor asumate deja. Dacă solicitantul pierdea procesul, trebuia să asigure liturgia; dacă îl câștiga, celălalt primea sarcina sau cerea schimbarea averii sale cu cea a solicitantului, care nu putea refuza acest lucru.

LOGIȘTI, *magistrați având sarcina să primească socotelile magistraților care ieșeau din funcție și să controleze finanțele*.*

Logiștii formau la Atena un colegiu de zece membri, asistați de zece asesori (sinegori*). Eutinii, și ei în număr de zece, aveau sarcina calculelor preliminare și poate că ei supuneau logiștilor dosarele. Când își încheiau munca de la posturile lor, magistrații se prezentau în fața logiștilor, care se întruneau timp de trei zile sub statuile eponimilor* triburilor* lor. Dacă un magistrat era dovedit că a deturnat fonduri, el era deferit helieei*, care fixa mărimea sumei deturnate; el trebuia să o restituie înzecit. Eutinii, care se întruneau în același timp, aveau obligația să primească plângerile cetățenilor contra magistraților care își încheiau misiunea. Logiști existau la Delos*, la Efes, Eretria, Tenos; ei corespundeau kaptoților din Beoția*, sinegorilor din Isos (în Asia Mică), exetaștilor din Cnidos, Chios, Smirna și Halicarnas.

LOGOGRAF, *jurist profesionist care compunea discursuri atunci când o persoană implicată într-un proces* nu era în stare să se apere singură, după obicei.*

Logograful scria deci discursul, ținând seama de psihologia clientului, care recita pe de rost sau citea textul. Meseria de logograf era plătită destul de bine, dar puțin onorabilă. Cu toate acestea, nevoia i-a silit pe unii oratori ca Demostene*, Isocrate* sau Lisias* să practice la început meseria de logograf.

M

MACEDONIA, *regiune de nord a Greciei, învecinată cu Tracia, cu Paeonia, cu Iliria, cu Epirul și cu Tesalia.*

Macedonia avea deschidere spre Marea Egee. Ea era udată de Strimon, de Axios și de Haliacmon. O mare parte a Macedoniei era acoperită de munți, printre care muntele cel mai înalt din Grecia, Olimpul, care o despărțea de Tesalia. Macedonia mai avea șesuri, uneori mlăștinoase, unde se practica creșterea vitelor, mai ales a cailor, iar un alt izvor al bogăției ei erau pădurile. Cele două mari regiuni ale sale erau Pieria, valea Heliacmonului și Ematia, valea râului Axios. „Ematia" ar fi fost numele său primitiv, apoi ea a fost numită „Macedonia", după numele unei căpetenii ematiene, Macedon, care ar fi trăit prin secolul al XIV-lea î. Hr.

Ținutul a fost ocupat încă de la începutul neoliticului (mileniul al VII-lea) de o populație a cărei cultură era legată de aceea a regiunilor de la sudul Dunării. Vreme de secole ea a trăit în afara oricărui contact cu lumea egeeană; totuși se pare că civilizația sa a constituit atunci un ansamblu, împreună cu culturile contemporane din Tracia și din Tesalia. Tradiția lui Macedon ne păstrează, poate, amintirea primelor contacte ale ținutului cu micenienii. Cu siguranță că cetele doriene trecuseră prin Macedonia pentru a coborî spre sud; prezenței lor li se datorează tradiția potrivit căreia regatul Macedoniei ar fi fost întemeiat de către Heraclizi, veniți din Argos*, fie Perdicas, fiul lui Temenos, fie Caranos, care ar fi făcut din Edesa capitala noului său regat, în anul 796 î. Hr. Deși problema a fost discutată cu pasiune, nu este nici o îndoială că macedonenii au aparținut familiei elenice.

Se cunosc puține lucruri din perioada arhaică, doar că regii heraclizi au cucerit Pieria și s-au instalat la Aigi, de unde au supus Migdonia. Monarhia* era ereditară, dar nu existau legi de succesiune, iar nobilimea războinică a exercitat neîncetat presiunea sa asupra acestui regat cu caracter feudal și arhaic. Cronologiștii antici ne-au lăsat lista regilor Macedoniei, despre care de multe ori nu știm decât numele lor, până la Alexandru I, care a domnit în timpul războaielor Medice* (aprox. în anul 500 î. Hr.). Vecini ai regilor Persiei, macedonenii le-au dat ascultare împotriva voinței lor, eliberându-se de sub tutela lor atunci când au putut s-o facă. Arhelos, care i-a urmat la tron lui Perdicas al II-lea în anul 429 î. Hr., a fost primul mare suveran. El și-a mutat capitala la Pella, a construit drumuri, a bătut monedă*, a primit la curtea sa poeți și artiști, precum Euripide* și Zeuxis și s-a aliat cu Atena*. A fost asasinat (în anul 399 î. Hr.?) și domniei sale fericite i-a urmat o perioadă de anarhie. În anul 396 a fost așezat pe tron Amintas al III-lea, cu ajutorul Spartei*. Fiul său, Alexandru al II-lea, care i-a urmat în 370, a murit în anul următor. După interregnul lui Ptolemeu Alorit, Perdicas al III-lea a încercat să restabilească ordinea în anul 366 î. Hr., dar a murit după șapte ani într-o luptă împotriva ilirilor. Macedonia era pe cale să se dezmembreze, când Filip al II-lea i-a redresat soarta, iar fiul său, Alexandru* al III-lea cel Mare, a ridicat numele macedonenilor la cea mai mare înălțime.

După moartea lui Alexandru, Filip Arhideu, fratele său vitreg, și Alexandru Aigus, fiul pe care Alexandru îl avusese de la Roxana, au fost proclamați regi de către armata macedoneană. Aigus a avut drept tutori pe Perdicas*, Antipatros*, Polisperhon* (care a lăsat-o pe Olimpia, mama lui Alexandru cel Mare, să-l ucidă pe Arhideu și pe partizanii lui, în anul 317 î. Hr.), iar în cele din urmă pe Casandru*, care s-a făcut stăpânul Macedoniei și i-a omorât pe Aigus și pe mama sa (în anul 311), apoi s-a proclamat rege (în anul 306 î. Hr.). După moartea lui Casandru, fiul său Filip al IV-lea a domnit câteva luni (în anul 296), apoi au urmat Demetrios* Poliorcete, Pirus*, Lisimah*, Seleucos* Nicator, Ptolemeu Ceraunos, care era fiul lui Ptolemeu Soter (→ LAGIZI). Acesta din urmă a pus mâna pe tron în anul 281, dar a fost ucis de către celții care au invadat Grecia în anul 279 î. Hr.

Antigonos* Gonatas, după ce îi disputase lui Pirus tronul Macedoniei, și-a instalat acolo definitiv familia, începând din anul 273 î. Hr. Urmașii săi, Demetrios al II-lea (242–232), Antigonos* Doson (232–221), Filip al V-lea (221–178), au avut de luptat cu simahiile* grecești (aheeană, etoliană). În pofida strădaniei lui Filip al V-lea pentru a domina Grecia, dușmănia cu romanii i-a fost fatală. El se aliase cu cartaginezii și îi trimisese un contingent lui Hanibal. După victoria de la Zama (anul 202 î. Hr.), romanii i-au declarat război. El a rezistat legiunilor lui Sulpicius și ale lui Villius, dar Flaminius l-a învins la Cinoscefales (în anul 197 î. Hr.), i-a luat flota și cuceririle, nemailăsându-i decât Macedonia. Al doilea fiu al său, Perseu, i-a urmat la tron în anul 179, după ce își îndemnase tatăl să-l ucidă pe fratele său mai mare, Demetrios, protejat de către romani, și s-a pregătit de îndată pentru război. Împotriva lui au fost trimiși consulii Licinius și Hostilius, pe care el i-a respins. Paulus Emilius l-a bătut pe Pidna (în anul 168 î. Hr.). Perseu s-a refugiat la Samotrace, apoi s-a predat și a murit la Alba. Romanii au împărțit Macedonia în patru provincii și i-au impus un tribut. În anul 152 î. Hr., un aventurier din Adramition, Androniscos, s-a înfățișat ca fiu al lui Perseu și a fost proclamat rege al Macedoniei. Susținut de traci și de macedoneni, el l-a bătut pe Juventius Thalna, apoi a fost învins de Caecilius Metellus de Pidna și a fost omorât în anul 147 î. Hr. De atunci Macedonia a rămas definitiv o provincie romană.

MANTINEEA, *oraș din Arcadia* răsăriteană, pe Orfis.*

Punct strategic, Mantineea era situată într-un șes și stăpânea accesul spre Orhomenos și spre Tegea. Întemeiată de către

argieni după războaiele medice*, ea era alcătuită din uniunea a cinci deme*. Cetate democratică, Mantineea a intrat de multe ori în conflict cu Sparta* și a fost teatrul multor bătălii. În anul 418 î. Hr., spartanii i-au învins aici pe atenieni și pe argieni. În anul 385 ei au distrus orașul, care a fost reconstruit după 14 ani. Ulterior, Mantineea a avut un rol important în întemeierea Megalopolisului, care a fost construit după sfaturile unui mantinean. Cea mai vestită bătălie de aici a fost aceea care a avut loc în anul 362 î. Hr. și în care soldații spartani au fost învinși de către tebani, care și-au pierdut cu acest prilej generalul, pe Epaminonda.

MARATON, *oraș și demă* a Aticii*, la mică distanță de mare, la nord de Brilesos.*

Înainte de sinoecism*, Maraton forma, împreună cu Tricorintos, cu Probalintos și cu Oenoe, tetrapolea ioniană. Pe șesul său mlăștinos, atenienii au bătut armata persană a lui Darius → (RĂZBOAIELE MEDICE).

În fața amenințării de invazie a perșilor, atenienii i-au chemat în ajutor pe spartani, care însă, sărbătorind atunci Carneia*, și-au amânat plecarea. Miltiade a electrizat energiile și a obținut ca cei nouă strategi numiți o dată cu el să-i cedeze comanda, care era reînnoită în fiecare zi. El a așteptat propria sa zi de comandă (13 septembrie 490) pentru a lansa asupra perșilor pe hopliții greci; perșii au fost în definitiv înfrânți și aruncați în mare. Ei au încercat atunci să surprindă Atena, lipsită de apărători, dar era prea târziu, căci învingătorii se întorseseră, în fugă, la cetatea lor. Flota barbară și-a ridicat pânzele, umilită pentru prima dată.

MARINA. A avut un rol important pentru popoarele care trăiau în contact permanent cu marea, de care depindea în parte prosperitatea lor. Necesitățile comerțului* au dezvoltat flote negustorești, iar marina de război a fost creată atât pentru a apăra căile comerciale, cât și pentru întreprinderile de piraterie sau pentru transportul războinicilor.

În epoca homerică, vasele care făceau comerț erau totodată înarmate pentru luptă. Vasele aheenilor* serveau numai pentru transportul războinicilor care plecau să asedieze Troia: erau corăbii cu vâsle, fără punte și destul de ușoare ca să poată fi trase pe nisip. În perioadele următoare marina s-a perfecționat și s-a dezvoltat, așa încât unele cetăți au exercitat o adevărată hegemonie pe mări, alcătuind talasocrații, printre care cea mai strălucitoare a fost Atena, care a meritat porecla de „regină a mărilor".

Modelul vasului de război a fost triera, sau trirema. Tucidide a atribuit inventarea acestui vas corintianului Aminocles, la sfârșitul secolului al VIII-lea. În realitate, acest tip de vas de război n-a apărut decât în secolul al VI-lea în Ionia. Până atunci vasul de luptă era pentecontora, galeră cu cincizeci de vâsle. Policrate* din Samos, pe la 530 î. Hr., avea vreo sută de vase de acest tip, atunci când a început — se pare că cel dintâi — să se echipeze cu triere. Pentecontora a fost cu totul părăsită la sfârșitul acelui secol, în folosul trierei: ionienii n-au mai utilizat decât triere în timpul bătăliei de la Lade, mică insulă în largul căreia au fost bătuți de către perși, ceea ce a pus capăt răscoalei lor (→ RĂZBOAIELE MEDICE). Între 483 și 480, data bătăliei de la Salamina*, atenienii, la imboldul lui Temistocle*, au construit două sute de triere. Au fost construite și monoreme sau bireme, cu unul sau două șiruri de vâsle, dar acestea erau vase prea ușoare sau prea greoaie; în epoca elenistică* au fost făcute tetrere (cvadrireme) și pentere (cvincvereme). Se pare că aceste două tipuri de vase au fost inaugurate de către Dionisios* din Siracuza la începutul secolului al IV-lea; dar erau prea grele și nu erau lesne de mânuit. Ele erau prevăzute cu o artilerie menită să doboare linia inamică. Urma abordajul, asemenea tacticii maritime a secolelor XVII și XVIII din era noastră. Aceasta a fost tactica folosită de Demetrios* Poliorcete în anul 306, când a înfruntat flota egipteană comandată de Melenas, fratele lui Ptolemeu Soter.

Triera ateniană măsura 35–40 m, lungime pe 5–6m lărgime și avea cala cam de 2 m; ea era pusă în mișcare de 170 de vâsle (peste 30 pentru un schimb), a căror lungime varia între 4,20 și 4,40 m, și era înarmată la proră cu un pinten puternic din bronz; pânzele serveau în timpul navigației obișnuite, când vâslașii se odihneau, dar în timpul luptei corabia era condusă numai de vâslași, velele fiind adesea coborâte spre a nu împiedica manevra și a nu îngreuna vasul. Între sfârșitul secolului al V-lea și mijlocul secolului următor, este sigur că triera avea două catarge (catargul mare și catargul *akateios*). Se pare că după anul 330 î. Hr. n-a mai rămas decât catargul mare.

Până în veacul al V-lea î. Hr., lupta pe mare era aidoma luptei pe uscat; vasele se apropiau unul de altul și se încerca eliminarea echipajului advers. În acest fel au mai luptat corintienii și corcirienii în bătălia de la Sibota (432 î. Hr.). Atenienii sunt cei care au inventat și au perfecționat strategia navală; prin manevre dibace ei distrugeau liniile inamice, evitând contactul direct, apoi utilizau *diekplous* și *periplous*; *diekplous* consta în deplasarea de-a lungul corabiei dușmane pentru a-i fărâma vâslele; *periplous* însemna înfundarea pintenului în vasul inamic, care era scufundat, fără ca învingătorul să piardă luptători.

Dintre cei 200 de oameni care alcătuiau echipajul trierei ateniene, 170 serveau ca vâslași; erau mercenari*, meteci* sau teți*, uneori erau zeugiți*; teții primeau leafă. Zece epibați, soldați de marină, erau hopliți aflați sub contract. 15 mateloți aveau sarcina manevrelor și a mânuirii pânzelor. Trierarhul sau trierarhii care aveau comanda vasului erau cetățeni care asiguraseră liturgia* echipării vasului; ei erau secundați de un *kybernetes*, om de meserie, care avea poate sarcina să țină cârma, vâsla lungă plasată înapoi, de partea pupei. Keleautul, căpetenia vâslașilor, regla ritmul acestora după sunetul de oboi al trierautesului. Vâslașii erau repartizați în felul următor: pe banca de sus, 62 traniți; pe banca din mijloc, 54 zigiști; pe banca de jos, 54 talamiți. În ansamblul său, la atenieni flota era comandată de unul sau mai mulți strategi*; unele cetăți separau comandamentele terestre de cele maritime și încredințau navarcilor flotele. La Sparta*, care n-a fost niciodată o putere maritimă, echipajul corăbiilor era recrutat dintre iloți* și perieci*; navarcul era desemnat de către efori* și păstra comanda numai un an.

MATEMATICI. Grecii cunoșteau diferitele discipline care alcătuiau matematicile: aritmetica, geometria plană și în spațiu, trigonometria, algebra. Cifrele grecești — ca în toate scrierile antice — erau reprezentate prin litere cărora li se adăuga un apostrof; acest sistem avea, desigur, mai mult inconveniente decât avantaje. În aritmetică, efectuau cele patru operații și știau să extragă rădăcina pătrată. Ei cunoșteau fracțiunile ordinare, dar ignorau fracțiunile zecimale. Pentru calculele simple utilizau abaca*.

Geometria era cunoscută de topografii egipteni, care măsurau pământurile împărțite între țărani. Este posibil ca Tales* din Milet, la începutul secolului al VI-lea, întors dintr-o călătorie în Egipt, să fi adus de acolo diferite cunoștințe matematice și să fi învățat cum să prevadă eclipsele. De asemenea, poate că de la arta arhitecților și de la problemele puse inginerilor să fi împrumutat geometria greacă elementele sale; totuși, din aceste observații și învățăminte grecii au creat o știință originală, care va fi temelia propriei noastre matematici.

Pitagora* și discipolii săi au studiat geometria, ca o cunoaștere a unui lucru în sine care scapă schimbărilor lumii sensibile. Platon* aborda geometria în același spirit; această știință, care se referă la obiecte ideale, i se părea cheia metafizicii sale idealiste, în așa măsură încât nu admitea la Academie* pe nimeni care nu era geometru. În secolul al V-lea î. Hr., Teodor din Cirene, unul din maeștrii lui Platon, a pus problema incomensurabilelor (3,5 etc. până la 17); au rămas vestite trei probleme: duplicarea cubului, trisecția unghiului și cvadratura cercului, Hipocrate din Chios a fost primul care a scris un tratat de geometrie care, până atunci, rămăsese o știință secretă în cadrul școlilor pitagoriciene; el a creat geometria cercului și s-a preocupat de problema incomensurabilelor. Teetet, discipol al lui Socrate*, a conceput lucrări referitoare la numerele raționale, la progresiile și proporțiile continue; împreună cu Platon și cu Hipocrate el a reprezentat școala din Atena*. La sfatul lui Platon, tratatul lui Hipocrate a fost revăzut de doi dintre discipolii săi, Leon și Teudios din Magnesia.

Cealaltă mare școală din perioada elenică, cea de la Cnidos, a fost reprezentată de Eudoxiu*, de Aristeu și de Menehme, discipol al lui Eudoxiu și preceptor al lui Alexandru* cel Mare; el a rezolvat problema duplicării cubului. Perioada mai este ilustrată și de Hipias din Elis, care a descoperit curba numită „cvadratrice"; de Antifon, care a asimilat ultimele elemente ale liniei drepte; de Brison din Heracleea, care a completat lucrările lui Antifon; în sfârșit, de Arhitas* din Tarent.

Perioada elenistică a fost inaugurată de Euclid*, care a elaborat o metodă de expunere aproape perfectă; de Arhimede*, care a deschis calea calculului infinitelor mici; și de Apolonios* din Perg, pionier al geometriei analitice. De altfel, unuia dintre cei mai mari astronomi din antichitate (→ ASTRONOMIE), Hiparh*, i se datorează inventarea trigonometriei. Epoca romană, deși a fost mai puțin creatoare, este cunoscută prin lucrările interesante ale grecilor din Orient. Ptolemeu*, în prima carte a lucrării sale *Hemegiste*, a realizat un tratat de trigonometrie. Menelas (în secolul I) a publicat un tratat despre corpurile sferice, cuprinzând o teoremă capitală despre triunghiul sferic. Nicomah din Gerase (secolul II) a scris o *Introducere la aritmetică*. Teon din Smirna ne-a lăsat o expunere asupra matematicilor, necesară pentru înțelegerea lui Platon. Papus din Alexandria (secolul III) a scris mai multe lucrări, dintre care una este un rezumat al cunoștințelor despre geometrie ale antichității, prevăzut cu un comentariu vast; în această lucrare se găsesc teoreme originale și celebra problemă a lui Papus asupra locurilor geometrice. Serenos din Antinoe a scris o lucrare despre spațiile conului și cilindrului. La începutul secolului al IV-lea, Diofante din Alexandria a dat un sistem de simboluri algebrice. Această formă de algebră geometrică a fost practicată, de la început, de către matematicienii greci; Diofante a creat un limbaj propriu al rezolvării ecuațiilor, fără a se putea totuși elibera cu totul de tradiția geometrică. Când au vulgarizat algebra, arabii n-au făcut decât să perfecționeze un sistem creat deja de către greci. Ultimii matematicieni au fost comentatori sau editori: Proclus (secolul V) l-a comentat pe Platon și prima carte a *Elementelor* lui Euclid; Eutocius din Ascalon a editat *Secțiunile conice* ale lui Apolonios; Teon din Alexandria a editat prin anul 370 *Elementele lui Euclid*, iar Hipatie i-a comentat pe Diofante și pe Apolonios.

MAUSOLEU. Mausol, fiul lui Hecatomnos, a domnit în Caria din anul 377 până în 353 î. Hr., împreună cu soția și sora sa Artemisa. Când a murit, aceasta a pus să i se înalțe un mormânt monumental ale cărui sculpturi au fost făcute de către Briaxis*, Leohares*, Scopas* și Timoteu*. Acest monument a fost considerat ca una din cele șapte minuni ale lumii. Nu i s-au mai regăsit decât temeliile și câteva elemente de sculptură, în modernul Bodrum, oraș turcesc construit pe locul Halicarnasului, capitala Cariei.

MĂSURI. Unitatea de măsură de lungime era piciorul (*pous*) care varia în funcție de stat. Piciorul eginetic măsura 0,328 m, iar piciorul olimpic, 0,320 m. Piciorul lui Filetar, utilizat în Pergam, era de 0,330 m. Totuși a predominat piciorul atic solonian; el măsura 0,296 m. În sistemul ordinar de măsuri, submultiplii piciorului erau: empanul (*spithame*), adică 3/4 de picior sau 12 degete (0,222 m), semipiciorul (*dichas*) de 8 degete (0,148 m); palma (*palaista*, sau *doron*) de 1/4 picior sau de 4 degete (0,074); condilul (*condylos*) de 1/8 de picior sau 2 degete (0,037 m); degetul (*dactylos*), de 1/16 de picior (0,0185 m). Multiplii piciorului erau: *pygme*, de 9/8 de picior sau un picior și 2 degete (0,333 m); *pygon*, de 5/4 de picior sau un picior și 4 degete (0,370 m); cotul (*pechus*), de un picior și 1/2 (0,444 m); toasa (*orgya*) de 6 picioare (1,776 m). Multiplii piciorului în măsurile de drum erau: pasul (*bema aploun*), de 2 picioare 1/2 (0,740 m.); pletra (*plethron*), de 100 picioare (29,6 m); stadiul (*stadion*), de 100 *orgya* sau 400 coți, sau 600 picioare (177,6 m).

Grecii combinau un sistem de progresie zecimală cu un sistem duodecimal sau sexagesimal. Aceasta se vede și în măsurile de topografie în care, ca multipli ai piciorului și ai *orgya*, existau: țărușul sau acena (*kalamos*, *akaina* = țepușa pentru boi), de 10 picioare (2,96 m); *hamma* sau lanțul (de topograf), de 60 picioare, sau 40 de coți, sau 10 *orgya* (17,76 m); *plethra*, de 100 picioare (29,6 m).

Măsurile de suprafață erau: piciorul pătrat (*tetragonos pous*) de 87 cm^2; *acena* sau țepușa pătrată, de 10 x 10 picioare, adică 8,76 m; arpentul sau *plethra*, de 100 x 100 picioare, adică 870 m^2 sau 8,70 ari.

Măsurile de capacitate variau după cum erau destinate lichidelor (*metra hygra*) sau solidelor (*metra sera*). Unitatea comună era cotilul (*kotyle*) de 0,27 l, în sistemul atic al lui Solon. Pentru solide, multiplii erau: chenisa (*khoinix*), de 4 cotili (1,08 l); hemiectul (*hemiekton*), de 16 cotili (4,32 l); hecteus, de 32 cotili (8,64 l); medimne, de 192 cotili, sau 6 hecteus, sau 12 hemiecte (51,84 l). Pentru lichide existau doi submultipli: oxybaful, de 1/4 de cotil sau o *cyatha* 1/2 (0,068 l), și *cyatha*, de 1,6 de

cotil. Multiplii erau: *hemichoos*, de 6 cotili (1,68 l); *khous*, de 12 cotili (3,24 l); amfora, de 72 cotili sau 1/2 metret (19,44 l); metreta, de 144 cotili (38,88 l). Într-o epocă târzie a fost adoptat un nou sistem, în care cotilul echivala 4 *cyatha* 1/2 corespunzând la 0,204 l; multiplii erau: hemina, de 6 *cyatha* (0,272 l); *xestes*, de 9 *cyatha* (0,409 l); *hemichoos*, de 8 cotili (1,637 l); *khous*, de 16 cotili (3,275 l); metreta, de 192 cotili (39,294 l). Metreta reprezenta un picior cubic, adică varia după valoarea piciorului; în sistemul eginetic, era echivalentă cu 35,3 l. Medimna spartană era echivalentă cu 74,1, iar *khous* cu 4,62 l.

Măsuri-etalon și table pe care erau săpate măsuri se găseau în preajma piețelor. → METRONOMI.

MEDICINĂ. Încă din epoca homerică medicina apare ca având un caracter național; răniții erau pansați cu balsamuri și nu se folosea la îngrijirea lor nici o practică magică. Totuși, într-o anumită măsură, medicina științifică s-a dezvoltat în asclepieioane* înainte de a se detașa de ascendența zeului. Se cunosc puține lucruri despre medicina dinaintea lui Hipocrate*. Totuși, cunoștințele medicale se transmiteau în cadrul genosurilor*, aceste familii primind de altfel și străinii, care erau integrați în genos. Astfel s-au dezvoltat mari școli de medicină la Crotona, la Cirene, la Rodos și mai ales la Cos și la Cnidos, care au fost rivale ilustre. Școala de la Crotona l-a dat pe Democede (aprox. 521–483 î. Hr.); el a fost medic public la Egina*, apoi la Atena*, înainte de a deveni medicul lui Policrate* din Samos. Luat prizonier de către regele Persiei, Darius, el a fost medicul și sfetnicul acestuia, apoi s-a întors în patria sa, unde a murit. Alcmeon, pitagorician, a practicat disecția animalelor și a descoperit nervii.

La Cos practica genosul Asclepiazilor, căruia îi aparținea Hipocrate*; urmașii săi imediați au fost Praxagoras din Cos și Diocles din Caristos. În materie de terapeutică, școala din Cos recurgea la regimuri, în timp ce partizanii școlii de la Cnidos preconizau tratamentul medicamentos, în general decocturi din plante; această metodă de tratament s-a dezvoltat pe măsură ce s-au perfecționat medicamentele, ea fiind reluată tot mai mult în epocile ulterioare.

Medicina s-a dezvoltat în epoca elenistică* grație lucrărilor lui Herofil* din Calcedonia, discipol al lui Praxagoras și al lui Erasistrate* din Ceos. Discipolii lor au alunecat în dogmatism; ca o reacție la aceasta a fost creată școala empirică, care se mulțumea să descrie bolile. În secolul I î. Hr., Asclepiade, originar din Asia Mică, a avut un mare succes la Roma; declarându-se împotriva abuzului de medicamente, el prescria igiena, regimurile, curele de ape, masajele, plimbările. Maestrul său rămânea Hipocrate; de asemenea, acesta era maestrul lui Apolonios din Citium, care l-a comentat în aceeași epocă. Un discipol al lui Asclepiade, Temison din Laodiceea, a întemeiat școala metodică, după care bolile provin din starea generală a corpului; cel mai vestit reprezentant al acestei școli a fost Soranos din Efes (secolul al II-lea), care a fost ginecolog și pediatru; el a lăsat sfaturi judicioase cu privire la modul de a moși și a îngriji noii-născuți. Școlii rivale i se datorează pneumatica, întemeiată de Ateneu (din Asia Mică); potrivit acestui medic, ceea ce guvernează sănătatea și boala este spiritul, *pneuma*. Arhigene din Siria (sfârșitul secolului I) a fost cel mai important reprezentant al acestei școli — îl cunoaștem prin compilația lucrărilor sale pe care a făcut-o Areteu din Capadocia.

Arhigene a fost un observator remarcabil și pătrunzător, care s-a priceput foarte bine să descrie evoluția bolilor; ca tratamente el prescria regimuri, băi cu apă rece și băi de soare. S-au păstrat câteva scrieri ale lui Rufus din Efes (secolul al II-lea), dar Galien a fost cel care a dominat întreaga medicină greacă în epoca romană, fiind de altfel și ultimul ei reprezentant. Am semnalat marile școli ale epocii elenice*; în perioadele următoare au strălucit școlile din Smirna, din Pergam*, din Alexandria*, alături de cea din Cos. În aceste școli învățământul se desfășura în trei feluri: prin cursuri, prin studii clinice și prin ucenicie practică. Anatomia (studiul corpului), patologia (studiul bolilor) și terapeutica (cunoașterea mijloacelor de vindecare) erau disciplinele esențiale. Nu știm cât durau aceste studii, cu siguranță multă vreme, astfel că Tesalos din Trales studiase 11 ani înainte de a practica. Studiile nu erau confirmate prin vreo diplomă, dar discipolii prestau un jurământ de credință pentru maestrul lor și de devotament deplin pentru profesia lor. Dar asta n-a împiedicat existența a numeroși șarlatani. Medicina cunoștea deja multe specialități: chirurgi, oculiști, dentiști, ginecologi. Femeile puteau fi medici, dar nu se ocupau decât de femei și de copii. Farmacia nu era o disciplină specială, medicii preparau ei înșiși medicamentele. Existau: medici privați; medici militari, atașați armatelor; medici ai gimnaziilor* și, în sfârșit, medici publici. Medici publici existau încă din secolul al VI-lea î. Hr. Cetățile își disputau cu sume mari medici renumiți, precum Democede din Crotona. În orașele mari existau mai mulți medici publici, asistați de elevii lor și de sclavi publici; la Atena ei erau aleși de către eclesia*. Li se punea la dispoziție un local mare și bine aerisit, iatroion, un fel de dispensar care avea săli de operație, o farmacie și poate și camere pentru bolnavi, unde aceștia erau îngrijiți gratuit. Un impozit special servea la retribuirea medicilor și la acoperirea cheltuielilor. Medicii particulari aveau adesea propriul lor dispensar. Suveranii dispuneau în general de un medic. Medicul regilor Persiei era totdeauna un grec, Ctesias fiind cel mai cunoscut dintre aceștia.

MEDONTIZI, *genos* *atenian de origine regală.*

Medontizii descindeau din Medon, fiul lui Cecrops. Medon a fost primul arhonte* pe viață, iar la începutul instituirii acestei magistraturi arhonții erau aleși din acest genos. Medontizii se întruneau pe Acropole*, unde posedau un domeniu sacru. Familia lui Solon* făcea parte din genosul Medontizilor.

MEGARA, *oraș din Grecia centrală, care stăpânea istmul Corint**.

Megara era despărțită de Corintia prin munții Geranieni, iar de Atica* prin munții Kerata. Deși pământul ei nu era fertil, Megara — ea și Corintul — avea avantajul că avea deschideri spre două mări, unde existau două porturi: Pagai, pe golful Corint și Nisaia, pe golful Saronic, protejat de mica insulă Minoa. Nisaia era poate o cetate de pază feniciană sau mai degrabă o așezare cretană din epoca preelenică. Cetatea a fost întemeiată cu siguranță în epoca miceniană; se poate presupune că exista o așezare, poate de origine ioniană, Tripodes, în locul unde era agora în epoca clasică, și o așezare întărită pe una din cele două acropole ale sale, Alcatoi, întemeiată de un fiu al lui Pelops, Alcatous. Pe atunci așezarea forma, împreună cu Atica, unul din cele patru triburi teritoriale ioniene.

Dorienii au ocupat-o și din acea epocă datează, probabil, noua sa denumire, Megara, după numele castelelor (megaron) stăpânilor săi, aflate pe acropolele sale (Caria și Alcatoi); atunci se constată diviziunea doriană în trei triburi*, repartizate în cinci kome*.

Navigatori îndrăzneți, megarienii au plecat din Pagai spre a întemeia în Sicilia* Megara Hiblaia (aprox. în 728 î. Hr.) și din Nisaia, spre a se instala la Selimbria (667 î. Hr.), pe Propontida, iar pe Bosfor la Calcedonia, la Asiacos și, în sfârșit, la Bizanț (aprox. 660 î. Hr.). Stăpâni ai Bosforului, ei au dominat comerțul cu Pontul Euxin și bogățiile au venit din abundență în cetate, unde aristocrația doriană de crescători de vite și de războinici s-a transformat în burghezie industrială și comercială. Secolul al VII-lea î. Hr. a înregistrat culmea prosperității Megarei, devenită oraș al râsului și al jocurilor, care va face ca atenienii și vecinii siracuzani ai coloniei sale Hiblaia să cunoască primele forme ale comediei*. La mijlocul secolului — poate ca rezultat al invaziei cimeriene, care a devastat Bosforul — poporul a înfruntat foamea, iar un aristocrat, Teagene, a fost aclamat de către mulțime deoarece i-a împărțit vitele nobililor (640 î. Hr.). Stăpân al Megarei, Teagene a făcut o alianță cu Cipselos, tiranul din Corint, care fusese până atunci dușmanul Megarei, apoi l-a susținut pe Cilon* în timpul loviturii de stat din Atena. Eșecul acestuia a fost pricina războiului cu Atena, și megarienii s-au instalat la Salamina* (632). Teagene a fost izgonit de către popor, poate din cauza recuceririi Salaminei de către atenieni. A fost instalată o democrație*, care s-a menținut până când Pisistrate* a ocupat Nisaia (aprox. 570 î. Hr.). Se pare că în urma acestei înfrângeri guvernul democratic a fost înlocuit cu o oligarhie moderată, care s-a dezinteresat de evenimentele din Grecia și s-a orientat înspre coloniile sale. Ea a aderat totuși la simahia* spartană și a furnizat 20 de vase la bătălia de la Salamina. Apoi a rupt legăturile cu Sparta și s-a aliat cu Atena, care a instalat o garnizoană în citadela ei (în 461 î. Hr.) și a legat-o cu portul Nisaia prin ziduri lungi. În anul 441, aristocrații i-au alungat pe atenieni și aceștia au închis piețele Megarei la începutul războiului peloponesiac*. Victorioasă, Sparta a împins din nou Megara spre Atena* prin exigențele ei, dar ulterior rolul politic al Megarei a fost aproape nul. Aratos* a încorporat-o în Liga aheeană, apoi ea a devenit colonie romană. Megara era vestită prin cultul său pentru Artemis Maloforos și prin eroul său Diocles; în jurul altarului acestuia aveau loc concursuri de sărutări între băieții mici.

MEGASTENE (Megasthenes), *istoric și geograf (secolul al III-lea î. Hr.).*

Secretar al regelui Seleucos* Nicator, Megastene a fost trimis de către acesta ca ambasador la Sandracotos (Thandragupta), regele prasienilor, aprox. în anul 295 î. Hr. Se știe că Sandracotos, la început supus teoretic Seleucizilor*, întemeiase un regat pe malul Gangelui, care avea să devină Imperiul mauria. Megastene s-a dus în capitala sa, Palimbotra (Patna), unde n-a putut însă pune la punct treburile lui Seleucos. La întoarcere, Megastene a publicat *Indica*, lucrare referitoare la istoria*, geografia și etnologia Indiei; chiar dacă a adăugat multe povești, lucrarea a oferit grecilor noi cunoștințe despre fauna și flora văii Gangelui, despre mărimea fluviului, religia indienilor, sistemul de caste etc.

MENTOR, *gravor în argint.*

Nu se cunoaște nimic despre originea sa și nici despre epoca sa. Se știe doar că a trăit înainte de anul 356 î. Hr.; în acest an a fost incendiat templul Artemidei de la Efes, în care se găseau câteva din lucrările lui Mentor. Cupele și vasele sale cizelate erau foarte apreciate, de vreme ce oratorul latin L. Crassus a cumpărat cu 100 000 sesterți două dintre cupele lui.

MERCENARI. Grecii au fost cei mai mari furnizori de mercenari ai lumii antice. Încă din secolul al VII-lea î. Hr., ei au intrat în solda unor suverani străini, fie ca gărzi de corp, fie ca soldați ocazionali. Faraonul sait Psametic I a înrolat (se pare că primul) „oameni de bronz“, ionieni și carieni (elenizați), care se întâlneau deja în orașele din Egipt, unde veneau pentru a face comerț; așa era la Memfis, unde își aveau „străzile“ lor, și mai ales la Naucratis, în Delta apuseană, oraș întemeiat în această epocă din imboldul aceluiași faraon de către câțiva negustori greci din Milet*. În Grecia propriu-zisă, războiul peloponesiac*, care a ținut sub arme* majoritatea cetăților din Grecia, a trezit numeroase vocații de mercenariat, cetățile angajând mercenari pentru a lupta alături de cetățenii lor. Aceasta a avut un puternic răsunet asupra concepției despre „armata* de cetățeni“ și, ca urmare, chiar despre cetatea însăși. Aceasta a fost și epoca în care perșii au început să folosească trupe de mercenari. Episodul cel mai cunoscut este cel al retragerii Celor zece mii (→ XENOFON). Satrapii, guvernatorii perși ai provinciilor apusene ale imperiului, începuseră deja să utilizeze mercenari greci în războaiele pe care le purtau între ei, fără să țină seama de puterea centrală. Fratele regelui Artaxerxe, Cirus cel Tânăr, a recrutat aproape 12 000 de mercenari, printre care se aflau mulți spartani, pentru a porni împotriva fratelui său regal, în speranța că-l va detrona. Ceva mai târziu, Agesilas* a mers să lupte în Egipt în fruntea unei trupe de mercenari spartani. Când, pe la mijlocul secolului, faraonii, care deveniseră independenți față de puterea persană, au vrut să se înarmeze pentru ca invadatorii să nu se mai poată întoarce, ei au apelat la mercenari greci; astfel Ahoris l-a luat în solda sa pe Habrias* cu trupa sa de peltaști. La fel, mercenari greci au luptat pentru perși împotriva macedonenilor lui Alexandru* cel Mare, când el a cucerit Asia Mică. Astfel, s-au putut vedea căpitani renumiți, solicitați de suveranii străini să intre în slujba lor, împreună cu oamenii pe care îi aveau. Armatele elenistice* au fost alcătuite înainte de toate din mercenari. Monarhiile care au provenit din cucerirea lui Alexandru și care au luptat neîncetat între ele, au folosit foarte mult mercenarii. Au fost solicitate în special anumite popoare, precum arcadienii, pentru combativitatea lor sau pentru specializarea lor: arcași cretani, prăștieri rodieni. În cursul bătăliei de la Rafia (217 î. Hr.), în care s-au înfruntat Ptolemeu al IV-lea și Antioh al III-lea, în sud-estul Palestinei, s-a putut vedea, potrivit istorisirii pe care ne-a lăsat-o Polibiu, cât de eteroclite erau armatele lor. În aceea a Seleucizilor* au fost menționate trupe venite din diferite colțuri ale Imperiului sirian și despre care nu știm cum erau recrutate, dar sunt pomeniți 1 000 de traci, 5 000 de mercenari greci comandați de Hipoloc din Tesalia, 1 500 de cretani sub ordinele lui Euriloc, 1 000 de neocretani comandați de către Zeles din Gortina, 1 000 de carduci conduși de Lisimah, 10 000 de oameni veniți

din Arabia și din regiunile vecine, comandați de Sapdifil. În armata lui Ptolemeu exista o cavalerie de cretani, gali, traci, mercenari greci comandați de către Foxidas.

Prezența atâtor mercenari a fost cauza unei mai mari circulații a monedei, căci ei trebuiau hrăniți și plătiți, dacă erau într-adevăr plătiți. Este adevărat că toate acestea au fost pricini de răscoale și că acești oameni înarmați nu se dădeau înapoi să pustiască pământurile pe care trebuiau să le apere. În Egipt, în Sicilia, li s-au dat loturi de pământ pe care le exploatau prin sclavi, dar aceasta n-a împiedicat statele mari să se istovească economic în războaie care costau din ce în ce mai mult. Este sigur că mercenariatul a fost una din cauzele slăbirii imperiilor grecești și a Greciei propriu-zise, care a fost teatrul unui mare număr dintre aceste rivalități între regii elenistici. În felul acesta, de la începutul secolului al II-lea, lumea greacă a devenit o pradă ușoară pentru cuceritorii romani.

MESE. În epoca homerică se luau trei mese: *ariston*, masă ușoară, la sculare; *deipnon*, masă luată la miezul zilei și mai bogată; *dorpon*, cina. Carnea era preparată de stăpânul casei și de servitorii săi. Erau invocați zeii înainte de a sugruma animalul, carnea era preparată imediat și era pusă la frigare. Stăpânul casei oferea zeilor partea ce li se cuvenea, făcea libații cu vin curat, iar carnea era mâncată cu o turtă din grâu sau din orz, oaspeții având dreptul la partea cea mai bună. Se mânca șezând. Femeile puteau asista la masă, dar se pare că nu luau parte la ea; ele mâncau separat, în gineceu*.

În epoca clasică erau luate tot trei mese: la sculare, *acratismos*, compusă din pâine muiată în vin și din smochine; la prânz, *ariston*, gustare sumară, spre deosebire de cea din epoca homerică; seara, *deipnon*, luată la căderea nopții și care a devenit masa principală. După-amiaza era întreruptă uneori de o gustare, *hesperisma*. Bărbații mâncau întinși pe paturi, în fața cărora erau puse mese mici; femeile și copiii mâncau șezând, fie în gineceu, fie împreună cu bărbații din familie. În Creta*, în Macedonia* primitivă, toți mesenii ședeau și cu siguranță că obiceiul de a se întinde pentru a lua masa se practica rar la țară, mai ales la țăranii cultivatori și la păstori. Mâncărurile erau servite în porțiuni gata pregătite pentru fiecare mesean, pe farfurii în general din lemn sau din pământ ars, deoarece vasele din metale prețioase erau foarte rare. Se mânca cu degetele, dar se foloseau cuțite pentru a tăia carnea și linguri pentru sosuri și supe. În unele zile, masa de seară lua caracterul unui ospăț, care se numea *simposion**. În Creta și în Sparta*, mesele luate în comun purtau numele de sisitii*. Mai existau ospețe date cu diferite ocazii, când bărbații și femeile stăteau împreună: ospețe de nuntă sau cu ocazia unor sărbători familiale; ospețe funerare, după o înmormântare sau în cinstea morților; festinuri organizate de triburi cu prilejul marilor solemnități la Atena* (Dionisii*, Panatenee*); mesele fratriilor*, rezervate pentru bărbații înscriși în fratrie și oferite adesea de unul din membri pentru o căsătorie sau o paternitate; mese comune ale demelor*, rezervate pentru femei* cu ocazia Tesmoforiilor*; mese comune ale pritanilor*, când erau în funcție, ale străinilor și ale cetățenilor hrăniți la pritaneu*. Aceste mese luate în comun cu ocaziile cele mai diferite și care, pentru fiecare cetățean, se repetau de mai multe ori în fiecare an, erau caracteristice pentru civilizația greacă, în care viața publică ocupa un loc de seamă.

MESENIA (Messenia), ***regiune din sud-vestul Peloponesului*, mărginită de Laconia* (de care o despărțea Taigetul), de Arcadia* și de Elida****.

Principalul curs de apă al Meseniei, Remisos, coboară din munții Arcadiei și se varsă în golful Mesenia; de-a lungul cursului său, care mărginește Taigetul, se întinde o vale fertilă cu climă foarte blândă și umedă. Spre Marea Ionică, valea este mărginită de lanțurile Aegaleon și Corifesion. Aceste lanțuri muntoase formează o peninsulă care înaintează în mare până la capul Acritas, închizând golful Mesena. Ca și celelalte provincii ale Greciei, Mesenia a fost populată încă din epoca neolitică de populații care au rămas cunoscute sub numele de pelasgi, carieni și lelegi. În epoca homerică, Mesenia era împărțită între regii din Pylos, Neleizii*, și prinții lacedemonieni (valea Pamisosului era alipită regatului lui Menelau). Se pare că spre sfârșitul epocii aheene, după o invazie a Neleizilor, valea Pamisosului a fost guvernată de către un rege localnic, Melantos. Dorienii*, veniți din Laconia* sub conducerea unui Heraclid, Cresfonte, i-au găsit aici pe descendenții lui Melantos. Pornind de la capitala sa, Steniclaros, Cresfonte și-a organizat regatul, punând pe picior de egalitate pe mesenieni și pe dorieni, în ciuda nemulțumirii acestora. El s-a însurat cu o aheeană, Meropa, fiica lui Cipselos, regele Arcadiei, coborâtor din marele rege Aipitos. Numele strămoșului, ilustrat în chip glorios prin domnia celui de-al treilea fiu și urmaș al lui Cresfonte, Aipitos, a devenit numele dinastiei. Mesenienii și lacedemonienii trăiau în bună înțelegere; ei se adunau în fiecare an și aduceau jertfe în comun în sanctuarul Artemidei de la Limnae, în Taiget. Dar către sfârșitul secolului al VIII-lea î. Hr. (735?), lacedemonienii i-au acuzat pe mesenieni că au atentat la fete tinere din Sparta care aduceau sacrificii în acest sanctuar. Era un pretext, o calomnie? Nu se știe. Mesenienii au refuzat să acorde o despăgubire spartanilor și au alungat partidul pacifist. Lacedemonienii, conduși de regele Teopomp, au invadat Mesenia, au supus fără prea multă greutate partea sudică, locuită de popoare preelenice, cauconii, driopii. Rezistența s-a organizat împreună cu regele Aristodemos; lupta a durat 20 de ani. Aristodemos, retras în cele din urmă în fortăreața sa de pe muntele Itome, s-a omorât pe mormântul fiicei sale, pe care o jertfise în speranța că astfel va câștiga războiul. Cei învinși au fost transformați în șerbi*, pământurile lor au fost date în loturi homoioilor*. După două generații (aprox. în 645 î. Hr.), mesenienii s-au răsculat în nordul regiunii, înspre Andania; ei erau sprijiniți de Pantaleon, regele din Pisa (Elida), și de Aristocrates, regele orașului Orhomenos din Arcadia; revolta era condusă de Aristomene, din familia lui Aipitos. Viața sa a fost un adevărat roman cavaleresc; spartanii au fost întâi învinși, apoi curajul le-a fost însuflețit de către poetul Tirteu. Aristocrates i-a trădat pe răsculați în bătălia de la Prăpastia Mare. Mesenienii au fost nevoiți să se refugieze pe muntele Ira. Conducătorul lor, Aristomene, a fost prins și aruncat în Ceadas, de unde a izbutit să fugă; după 17 ani de lupte el a trebuit să părăsească muntele Ira și s-a refugiat la Rodos. Descendenții acestor mesenieni exilați au fost stabiliți în anul 486 î. Hr. la Zancle în Sicilia* de către tiranul din Region, Anaxilas, și au dat cetății noul său nume Mesena.

O nouă revoltă, al treilea război din Mesenia, a izbucnit aprox. în anul 464 î. Hr. Din nou mesenienii s-au refugiat pe muntele Itome și au capitulat cu toate onorurile războiului după zece ani de lupte. Atenienii i-au instalat pe mesenieni la Naupacta, în golful Corint. Abia în anul 370 î. Hr. Epaminonda* a pătruns în Mesenia și a eliberat definitiv provincia după aproape trei veacuri de șerbie. La poalele Itomeului el a întemeiat Mesena în sunete de flaut și a populat-o cu toți mesenienii refugiați în străinătate sau eliberați. Mesena s-a pronunțat pentru Filip* și pentru Alexandru* din Macedonia, în cursul luptelor purtate de Atena și Teba contra macedonenilor. Ea era înconjurată de ziduri atât de puternice, încât Demetrios din Faros, general ilirian în slujba lui Filip al V-lea al Macedoniei, a asediat-o în zadar și a pierit sub zidurile sale (214 î. Hr.). După câțiva ani, Nenis, tiran la Sparta, a ocupat vremelnic Mesenia. Filopoemen*, în fruntea aheenilor, l-a alungat și a silit Mesena să intre în Liga aheeană* (199 î. Hr.). Dar mesenienii s-au răsculat și Filopoemen, bolnav, a fost bătut de către Dinocrate, strateg mesenian, care a pus să-l omoare. Licortas, tatăl istoricului Polibiu și căpetenie a Ligii aheene, l-a răzbunat cucerind Mesena (în 182 î. Hr.), care a rămas în Liga aheeană până când a fost supusă de către romani (146 î. Hr.).

MESOGEA, *cel mai mare șes al Aticii, la extremitatea răsăriteană a peninsulei.*

Împreună cu micul șes de la Maraton*, la nord, și cu șesul bogat de la Eleusis*, la apus, Mesogea forma Pedionul, adică șesurile unde eupatrizii* își aveau bogatele lor domenii. În epoca lui Solon*, eupatrizii și geomorii*, îmbogățiți, au format un partid, pedieenii, partid al nobilimii condus de Licurg, din familia Eteobutazilor.

METALE. Poate că cel mai vechi metal cunoscut a fost aurul, care a fost găsit din belșug în mormintele din epoca miceniană. Cele două regiuni aurifere mai vestite erau Colchida (tradiția argonauților și a Lânii de Aur) și Frigia (Pactol era bogat în aluviuni aurifere care au format bogăția regelui Midas și aceea a lui Cresus, regele Lidiei). Muntele Pangeu, la hotarul Traciei, și Macedonia erau și ele bogate în filoane aurifere; celelalte centre erau minele din Ural, din Caucaz, din Bactriana, din Torada și de la Nabatene, în Asia, cele din Egipt și din Nubia, în Africa; în Europa erau exploatate filoanele de la Tasos, din Ciclade și din Iliria.

Argintul, alt metal prețios, utilizat de asemenea în argintărie încă din epoca preelenică, a servit mai ales pentru fabricarea monedelor*. Minele de la Laurion, în Atica*, au fost cele mai celebre; se aduna argint și în Pangeu, la Sifnos (în Ciclade), în Epir, în Sicilia*; poate că grecii au utilizat și argintul din minele din Iberia.

Cuprul, cel mai vechi dintre materialele utilitare, nu mai era folosit singur în epoca istorică; centrele miniere erau Eubeea*, Ciprul (era singurul cupru care servea la producerea cadmiei, vitriolului și spodiumului), Eolida, Brutium (în Italia), Carmania (în Persia) și mai ales Iberia (Turdetania).

Staniul în stare pură nu se produce decât la confecționarea oglinzilor și a micilor vase pentru parfum; era căutat mai ales pentru a fi amestecat cu cuprul spre a forma bronzul, sau arama, a cărui utilizare în epoca clasică a fost foarte variată (monede, statui, ornamente, mobile, capitonarea ușilor și a pereților etc.). Staniul, foarte rar în Mediterana răsăriteană, trebuia să fie exportat, pe cale terestră sau maritimă, din Spania, din Galia și mai ales din insulele Casiteride, care au fost identificate în general cu insulele Scilly, din apropierea coastelor engleze de la Cornuaille. Monopolul staniului a aparținut întâi fenicienilor, stăpâni în Mediterana apuseană, ceea ce i-a obligat pe greci să-și deschidă căi de comerț* prin Europa Centrală și Galia.

Plumbul, cunoscut și el încă din epoca preelenică, era utilizat pentru a produce jetoane, policioare, lămpi, larnax*; el servea și în arhitectură, pentru fixarea în zid, drept colorant pentru toaletă și pentru medicină. Se găsea în Atica, în Laurion, în Ciclade, la Rodos, în Cipru, în Macedonia, Cilicia, Sicilia și în Spania.

Fierul a fost cunoscut abia la sfârșitul epocii miceniene. Existau câteva zăcăminte în Grecia (Laconia*, Beoția*, Eubeea*), și în Ciclade, dar marile centre miniere se aflau în Asia Mică (în Caucaz, la calibi, vecini cu Armenia, care ar fi fost primii care au lucrat fierul), în Fenicia, în Europa Centrală și mai ales în Iberia. Grecii cunoșteau meșteșugul călirii fierului încă din epoca homerică (era călit în apă sau ulei). Ei cunoșteau și oțelul (*khalyps*) — de la numele calibilor, care l-au produs cei dintâi — care este fier amestecat cu o mică cantitate de carbon; era practicată și călirea oțelului.

Electronul era un aliaj din aur și argint utilizat în aurărie încă din epoca miceniană; el a servit și la baterea monedelor. Cât privește orihalcul (*oreikhalkos*), care este menționat la Homer, dar și la Hesiod și Platon, era un fel de alamă, amestec pe bază de cupru cu nu se știe exact ce alt metal.

METECI, *străini care locuiau într-o cetate*.

Se găseau meteci în aproape toate cetățile grecești, unde ei erau mai ales meșteșugari și comercianți. Situația lor era aproape peste tot identică cu aceea pe care o aveau la Atena*, unde o cunoaștem cel mai bine. Erau foarte numeroși (au reprezentat până la 40% din populația liberă a Aticii în epoca lui Pericle* și practicau micile meserii (brutari, frizeri, hamali...), dar erau și zidari, olari, medici, arhitecți, bancheri, armatori... Statele democratice, în special Atena, au fost totdeauna favorabile străinilor, care contribuiau mult la dezvoltarea economică a cetăților. Străinul care voia să se fixeze în Atica își alegea un responsabil (*prostate*) care îl înscria în lista demei* sale; de altfel metecul nu avea nici o obligație față de acesta (nu era decât o formalitate); el depindea de polemarc*; această înscriere în demă era un fel de adresă. Metecul era parțial asimilat cetății, deși nu avea drepturile cetățeanului. În primul rând, nu avea drepturi politice; nu putea nici să posede bunuri imobiliare; în justiție, mărturia lui avea mai puțină valoare decât aceea a unui cetățean și, dacă un cetățean ucidea un metec, omicidul era considerat un act involuntar, astfel încât ucigașul nu risca pedepsa cu moartea. Copiii care proveneau din căsătoria dintre un metec și o cetățeană nu aveau drepturi politice.

Metecii erau obligați să plătească un impozit special, *metoikon*, și erau supuși eisforei* și liturgiilor*, cu excepția trierarhiei. Liturgiile care le erau rezervate la Panatenee* proveneau din faptul că ei luau parte la această sărbătoare: în procesiune, împreună cu femeile lor, purtau hidriile, bazinele, umbrelele. Ei luau parte la sărbătorile religioase, dar erau excluși de la

sacrificii* și nu puteau fi preoți*, funcție în general ereditară în rândurile familiilor sus-puse. Supuși obligațiilor militare, metecii serveau ca hopliți, ca peltaști (→ ARMATĂ), mai ales în marină; numai cavaleria era rezervată pentru hipeis*.

Integrați realmente cetății, ei locuiau unde voiau, erau protejați de lege ca și cetățenii, aveau deplina libertate a cuvântului și erau pomeniți în rugăciunile publice. Ei îndeplineau chiar funcțiile de arbitri (→ ARBITRAJ), de ambasadori, de heralzi*. Pentru serviciile aduse li se confereau onoruri (elogii, titlul de everget [„binefăcător"], coroane) și privilegii (isotelia*, dreptul de proprietate imobiliară, proxenia*, dreptul de cetate*). Situația liberților era aproape aceeași cu a metecilor, excepție făcând faptul că ei trebuiau să plătească în plus un impozit de un triobol și că mai aveau îndatoriri față de fostul stăpân.

METON, *astronom (Atena, mijlocul secolului al V-lea î. Hr.).*

Nu se știe nimic despre el, în afară de faptul că s-a prefăcut că este nebun, ca să nu ia parte la expediția din Sicilia*, în timpul războiului peloponesiac*, deoarece prevăzuse rezultatul ei dramatic. Meton este autorul unei cărți de astronomie* care s-a pierdut, intitulată *Enneadecaterides* (ciclu de 19 ani), în care a introdus, în calendarul* atenian, un ciclu de 19 ani, la capătul căruia ciclul Lunii se regăsea în armonie cu acela al Soarelui. Punctul de pornire al acestui ciclu a fost fixat în anul 432 î. Hr.

METRAGIRȚI, *preoți* (hiereis) *ai marii mame frigiene Cibele.*

Nu se cunoaște bine organizarea lor; erau preoți care străbăteau lumea elenică cerșind; ei transportau pe un catâr sau un măgar statuia zeiței, pe care o urmau cântând. Ei mai vindeau la un preț redus purificări, binecuvântări și indulgențe. Cu ocazia sărbătorilor zeiței lor, la care era asociat Atis, ei mimau mitul legat de acest cult, dansau și se mutilau după ce întâi se biciuiseră.

Grecii au rămas totdeauna ostili față de acest cult oriental prea sângeros, care nu s-a încetățenit decât la Roma. Metragirții n-au fost niciodată recunoscuți de către state. Primul care a venit la Atena, pe când conducea Pericle, a trezit un scandal prin practicile sale; după ce a fost acuzat că a profanat misterele, a fost aruncat în baratra* ca nelegiuit și nebun furios. Centrul cultului lor era la Pesinonte, în Frigia, unde zeița era adorată în sanctuarul său sub forma unei pietre negre.

Acești preoți mai erau numiți „menagirți", fie pentru că adunau în fiecare lună darurile credincioșilor, sau pentru că Mene era alt nume al Cibelei.

•

METRONOMI, *la Atena, magistrați înscăunați după un jurământ, care aveau sarcina să păstreze etaloanele greutăților* și măsurilor* care erau depuse în capela unui erou supranumit Stefanefor, posibil Tezeu.*

Metronomii mai supravegheau și fabricarea monedei*. Cu siguranță, ei aveau în subordinea lor pe prometreți, funcționari înscăunați după un jurământ și retribuiți, care măsurau cerealele* în agora* și care erau păstrătorii măsurilor-etalon.

MICALE (Mycale), *promontoriu de pe coasta ioniană, față în față cu Posidium, promontoriu din Samos, de care este despărțit prin strâmtoarea Samos, largă de șapte stadii.*

La Micale, grecii, comandați de spartanul Leotihide și de atenianul Xantipos, au înfrânt flota perșilor în anul 479 î. Hr., desăvârșind astfel victoriile lor recente de la Salamina* și de la Plateea*. Prin aceasta ei au diminuat influența persană asupra grecilor din Ionia, care s-au putut alipi definitiv celorlalți greci.

MICON, *pictor și sculptor (Atena, aprox. 456 î. Hr.).*

Contemporan cu Polignot, Micon a lucrat împreună cu el la decorarea mai multor monumente: la templul Dioscurilor din Atena, unde a reprezentat plecarea argonauților, și la porticul Poecile (*poikile stoa*, porticul pictat) situat în agora, unde a lucrat și împreună cu Panaios*; alături de acesta, Micon a pictat la Poecile bătălia de la Maraton, la stânga marii compoziții a lui Polignot*. La dreapta, Micon reprezentase lupta lui Tezeu împotriva Amazoanelor. În Tezeion el a executat o amazonomahie, o luptă a lapiților contra Centaurilor, vizita lui Tezeu la Amfitrite și la Poseidon, moartea lui Tezeu. El excela în reprezentarea cailor. Importanța istoriei este caracteristică pentru opera sa: de pildă, tabloul bătăliei de la Maraton îi reprezenta pe generalii care au participat la ea, ale căror trăsături, chiar dacă mult idealizate, făceau să poată fi totuși recunoscuți. Pe planul tehnicii, a fost cel dintâi, împreună cu Polignot, care a folosit în tablourile sale silul atic (un fel de mâl de culoare deschisă care se găsea în minele de aur sau de argint); el prepara de asemenea culoarea neagră cu zaț de struguri. Ca sculptor, a realizat atleți.

MILET (Miletos), *oraș în Asia Mică, în apropierea gurii Meandrului.*

Deși azi Miletul se află în interiorul uscatului, din cauza înnămolirii Meandrului, în antichitate el era un oraș portuar în fața insulei Lade, care acum nu mai este decât o colină pe un șes. Nu se cunoaște originea sa, dar el a existat în epoca bronzului și se pare că micenienii s-au stabilit atunci acolo. Potrivit tradițiilor legendare, așezarea era locuită de lelegi și de carieni, apoi Sarpedon a stabilit acolo o colonie de cretani. Ulterior, a venit aici Neleu, în fruntea oamenilor din Pylos, fugind din cauza invaziei dorienilor*. Miletul a fost cea mai importantă dintre cetățile Ioniei și a atins culmea dezvoltării sale în secolele al VII-lea și al VI-lea î. Hr. A întemeiat un foarte mare număr de colonii* pe țărmurile Pontului Euxin și a luat parte la nașterea așezării Naucratis, în Egipt. Prin marina* sa avea relații comerciale cu toată lumea mediteraneană și a fost la un moment dat rivalul fenicienilor în exploatarea minelor* din Mediterana apuseană.

Situat pe un șes fertil, Miletul dispunea de un teritoriu bogat și a dezvoltat, mulțumită pășunilor sale, o adevărată industrie a lânii. Împreună cu coloniile sale de la Pontul Euxin, Miletul s-a îmbogățit din traficul de grâu, de blănuri, de produse conservate prin sare și de sclavi. Cetatea dispunea de patru porturi și se împărțea în două sectoare, ambele fortificate. Focar de civilizație, între zidurile sale a luat naștere prima școală de filosofie greacă, ilustrată de către Tales*, Anaximene* și Anaximandru*. Prin Hecateu*, Miletul a dat primul istoric (→ ISTORIE). Pe de altă parte, a stăpânit importantul sanctuar oracular al lui Apolo Didimean.

Puternicul său vecin, regatul Lidiei, n-a izbutit să-l supună, dar perșii l-au integrat

în imperiul lor. În anul 499, Miletul s-a aflat în fruntea revoltei cetăților ioniene contra perșilor, revoltă susținută de Atena*. Dar, învins în bătălia navală de la Lade, Miletul a fost cucerit și prădat (494). Acesta a fost începutul războaielor medice*. Eliberat de către atenieni după bătălia de la Micale* (479), Miletul a intrat în Liga de la Delos*. A fost atunci reconstruit după un plan ortogonal de către arhitectul Hipodamos din Milet. Aspasia și Eschine*, născuți între zidurile sale, au plecat și s-au stabilit la Atena, în timp ce Hipodamos, invitat de către Pericle*, a reconstruit Pireul după același plan ortogonal. Intrat în anul 334 în imperiul lui Alexandru* cel Mare, Miletul a fost disputat de către diadohi*, apoi, începând cu anul 314, a fost guvernat de doi tirani, Asandros și Timarhos. Antioh* al II-lea l-a eliberat de sub tirania acestuia din urmă (datorită cărui fapt a căpătat supranumele de „Teos"). Atalizii, mai ales Eumene al II-lea, au construit acolo monumente, în special un gimnaziu* și un stadiu*. Orașul a continuat să strălucească sub ocupația romană. Din această perioadă datează tradiția romanelor și povestirilor licențioase proprie cetății, cunoscute sub numele de fabula milesiană. Din măreția sa au rămas până azi frumoase ruine, dintre care un teatru și mai ales — la vreo 15 km distanță — magnificele ruine ale templului său de la Didime, din epoca elenistică*.

MILTIADE (Miltiades), *general atenian (540 – Atena, aprox. 489 î. Hr.).*

Miltiade era fiul lui Cimon și cu siguranță originar dintr-o familie din Egina*. Unchiul său Miltiade, fiul atenianului Cipselos, întemeiase pe vremea lui Pisistrate* o colonie la Chersonese din Tracia, al cărei tiran a fost. La moartea sa, a lăsat cetatea în mâinile lui Stesagoras, fiul fratelui său vitreg Cimon și frate al lui Miltiade, care i-a urmat ca tiran la Chersonese (aprox. 512). Întrucât cetatea a fost supusă de perși, Miltiade l-a urmat pe Darius în expediția contra sciților și a fost lăsat împreună cu alți greci să păzească podul aruncat de perși peste Dunăre. Cum perșii nu s-au întors la ziua fixată, Miltiade a propus să fie tăiat podul și Darius să fie părăsit; sfatul său n-a fost acceptat. Când Darius s-a întors în Persia, Miltiade s-a declarat independent și a ocupat insulele Lemnos și Imbros. Dar după înăbușirea răscoalei ionienilor* din Asia (499–494) și anunțarea sosirii unei flote feniciene Miltiade s-a refugiat la Atena*, unde a fost acuzat de tiranie, dar a fost achitat. În anul 490, când Atica* a fost amenințată de perși, Miltiade a fost printre cei zece strategi și l-a convins pe polemarhul* Calimac, om slab, să voteze pentru bătălie, în vreme ce generalii șovăiau față de perșii debarcați la Maraton*. Artizan al acestei victorii care a făcut gloria Atenei, Miltiade a obținut de la atenieni să i se încredințeze o flotă de 70 de triere, fără a vrea să-și dezvăluie planurile. De fapt, el a atacat insula Paros pe propria sa răspundere; n-a putut-o cuceri și a fost rănit pe când asedia insula. Întors la Atena, a fost acuzat de către Xantipos, tatăl lui Pericle*, că a înșelat poporul. A fost condamnat, dar, recunoscându-se serviciile pe care le-a adus, pedeapsa i-a fost comutată într-o amendă de 50 de talanți, costul înarmării flotei. Neputând s-o plătească, Miltiade a rămas întemnițat și a murit din pricina unei răni, care se agravase. El a fost tatăl lui Cimon*.

MINE. Marea regiune minieră a antichității a fost Iberia (Spania), bogată în aur, argint, plumb argentifer, cupru, staniu, fier și mercur: Iberia era singurul producător de mercur. (Pentru resursele în metale ale diferitelor regiuni → METALE.) Celelalte produse extrase dintr-un mediu compozit prin diferite procedee erau asfaltul, sau tițciul, nitronul, sarea, sulful. Grecii cunoșteau lignitul și poate și huila, dar nu știau să le utilizeze. Petrolul era confundat cu uleiul; Strabon* citează un izvor în apropiere de Ochos, râu din Asia Centrală (Tedjend). Bitumul (*asphaltos, naphta*) era utilizat mai ales în Babilonia egiptenii îl foloseau la îmbălsămarea morților, sabeenii la fumigații. Nitronul, un fel de sodă sau leșie, era folosit la înălbirea țesăturilor, la vopsit, la fabricarea sticlei și mai servea și ca îngrășământ; se găsea în Macedonia*, în lacurile din Egipt și mai ales în lacul Topitis sau Tospitis (astăzi lacul Van din Armenia). Sarea, folosită în alimentație și în medicină*, era extrasă fie din salinele marine (lagunele de la Tarent, cele din Egipt, lacurile sărate din Asia Mică, Marea Moartă), fie din minele de sare gemă; acestea existau din belșug în Spania și era și una din bogățiile principale ale Siciliei*; noma lui Sopitese din Egipt producea sare din belșug; existau adevărați munți de sare în Carmania (sudul Persiei), iar locuitorii din Gerrha, din golful Persic, își construiau casele din sare. Alte mine de sare se găseau în cantonul Ximene, pe râul Halys, în Asia Mică; în insula Meroe, pe Nilul de sud; în Capadocia (Asia Mică) în apropierea lacului Kapauta, în Atropatene (Media). Sulful era folosit de către apretori pentru albirea lânii, în medicină și pentru curățirea caselor; se găsea în insula Melos (Milo), în insulele Eoliene și în Campania.

Dintre celelalte produse miniere, alaunul, folosit mai ales în farmacopee, provenea din insula Lipara, din Sardinia, din Cipru, din Egipt, din Melos, din Macedonia și din Pont. Creta, folosită de asemenea în medicină, provenea din Tesalia și din Licia. Pontul (Sinope), Ciprul, Iberia și Carmania erau cei mai mari producători de miniu, oxid de plumb utilizat pentru pictură și în medicină; ocrul, oxid de fier, avea aceeași destinație și provenea din regiunile bogate în mine de fier; ceruza (*psimythion*), un carbonat de plumb, era folosită ca cosmetic și în pictură (cea mai bună ceruză provenea din Rodos). Zefirion din Cilicia era un mare producător de molibden, utilizat în compoziția unsorilor și în medicină. Sandaracul, sau arsenicul roșu, produs în Capadocia, intra în compoziția causticelor și a depilatoarelor și mai slujea și la înlăturarea impurităților pielii; de asemenea, arsenicul galben, cenușiul de fier, provenea din diverse regiuni bogate în mine de fier.

Exploatarea minelor se realiza fie în aer liber, fie prin galerii subterane. Instrumentele folosite erau ciocanul, târnăcopul, pana, hârlețul; pentru a sparge rocile mai rezistente se foloseau apa și focul. Pentru a aerisi galeriile erau săpate două puțuri paralele la capetele lor și se aprindea un foc în fundul unuia dintre ele, ceea ce producea un curent de aer. Minele aparțineau fie unor particulari, fie statului. Acesta le arenda, așa cum a fost cazul, de pildă, cu minele de argint de la Laurion, sau le exploata pe cheltuiala sa; așa s-a întâmplat mai ales cu minele de aur și cu salinele, al căror monopol și-l rezervaseră Bizanțul, Siria seleucizilor*, Egiptul lagizilor*. Munca în mine era istovitoare, mai ales din pricina condițiilor grele și a pericolelor, în cazul unor mine foarte insalubre, precum cele de la Sandaracurgium, munte din Paflagonia (Asia Mică), de unde se extrăgea sandaracul; din această cauză era foarte greu să se găsească mineri. Aceștia erau

oameni liberi, dar cei mai mulți erau sclavi. În minele de la Laurion munceau aproape 20 000 de sclavi, iar Nicias, care exploata în schimbul unei redevențe o parte din aceste mine, folosea o mie de sclavi. De altfel, exploatarea minelor necesita, când se afla în mâinile unui singur exploatator, personalul cel mai numeros.

MIRON (Myron), *sculptor (în Atica, al doilea pătrar al secolului al V-lea î. Hr.).*

Elev al lui Ageladas*, Miron era preocupat mai ales de formele subiectelor sale, dar i s-a reproșat adesea absența sentimentului și a expresiei pe chipurile pe care le-a realizat. Marea lui originalitate a constat în faptul că a fost primul care a știut să redea mișcarea, fără legătură cu vreun sentiment, mai exact momentul mișcării. Opera cea mai celebră și caracteristică pentru stilul său a fost *Discobolul*, de la care avem mai multe copii; originalul era din bronz (în legătură cu aceasta, Pliniu ne spune că Miron prefera arena din Egina* oricărei alteia). *Discobolul*, prins în plină mișcare, are un desen corporal foarte elegant, dar și foarte viu, în timp ce fața pare destul de inexpresivă (dar noi nu putem judeca decât prin intermediul copiilor), iar expresia ei este cam rece și artificială. Mai avem și replicile unui grup cu Atena și Marsias. Neîndoielnic, Miron a fost unul dintre primii artiști care au reprezentat Silene. El a sesizat perfect echilibrul formelor, iar subiectele sale au fost foarte variate. A fost și un mare sculptor animalier; mai multe epigrame din *Antologie* laudă o juncă din bronz (de la care avem copii), care părea vie; el a mai realizat și un câine și un monument cu un greier și o lăcustă. Se pare că a mai fost și gravor în argint.

MISTERE, *ansamblu de rituri ținute în secret și rezervate pentru inițiați.*

În religiile antice, misterele constituiau o formă de cult alături de cultele publice, casnice și populare. Rațiunea secretului este încă discutată; totuși poate fi respinsă explicația dată pornind de la unele acuzații ale Părinților Bisericii, după care ele ascundeau ceremonii licențioase. Secretul a fost explicat și prin înțelegerile făcute între o cetate* și un zeu, care și-ar rezerva bunăvoința pentru o comunitate care îl cinstește; dacă această explicație poate fi admisă pentru anumite culte restrânse, precum cel al lui Sosipolis la Elis, ea nu poate fi generalizată. După unii, cultele popoarelor învinse au continuat în acest fel, în pofida noilor stăpâni, dar această explicație se lovește de obiecții grave, deși ea poate fi reținută în parte. Mai ales din pricina credinței primitive în valoarea magică a riturilor și în puterea lor asupra zeilor și asupra elementelor, cunoașterea acestor practici religioase a fost rezervată pentru unii oameni a căror integritate morală garanta că ei nu vor utiliza această știință în interesul lor personal.

Existau două feluri de culte cu mistere: pe de o parte cultele secrete, rezervate numai pentru inițiați; pe de altă parte, cultele publice, în care interveneau rituri celebrate în taina templelor și care adesea erau hierogamii, uniune a preoților (sau a preoteselor) cu o zeitate. Asemenea elemente „misterioase“ se găsesc în multe culte: Zeus (în Creta), Atena (la Atena), Hera (la Argos), Artemis (la Perge), Hecate (la Egina) etc.

Culte cu mistere se regăsesc în toată lumea antică. În Egipt se cunosc misterele lui Isis și Osiris, în Siria cele ale lui Adonis, în Asia Mică cele ale Cibelei și ale lui Atis, în Orient cele ale lui Mithra. Toate aceste culte au fost introduse în Grecia în diverse epoci și au fost mai mult sau mai puțin încetățenite. Alături de acestea, Grecia cunoștea religii cu mistere care, dacă nu erau autohtone, fuseseră adoptate într-o epocă foarte veche: misterele Cabirilor la Samotrace, cele ale Demetrei și ale lui Core, ca și misterele orfice (pentru acestea din urmă → ORFISM). Misterele Demetrei și ale lui Core erau practicate în mai multe cetăți ale Greciei, cele mai cunoscute și singurele cu privire la care dispunem de unele date fiind cele de la Eleusis*.

Misterele Cabirilor, posibil de origine feniciană, au fost instituite la Samotrace fie pentru Cabiri, zeități sau genii cu caracter complex, fie de către Cabiri, pentru a-i cinsti pe zeii mari. Cunoaștem prea puțin aceste mistere, ele erau deschise pentru bărbați, pentru femei (Olimpia, mama lui Alexandru*, a fost inițiată în ele) și chiar pentru copii. Inițierea era o purificare — erau purificați chiar și ucigașii — care cerea o confesiune și o absolvire dată de către preot. Acest oficiant, care avea sarcina să-i purifice pe ucigași, se numea koes, iar în aceste ceremonii aveau un rol important fumigațiile. De altfel, Cabirii erau protectori ai navigației* și mulți marinari se inițiau în aceste mistere. Se știe că adepții își petreceau în jurul corpului o fâșie roșie pentru a se apăra de primejdiile navigației. Cabirii au fost asimilați cu diverse zeități, în alte culte cu mistere: în Amfisa din Locrida era celebrată o sărbătoare secretă a Dioscurilor, asimilați Cureților și Cabirilor; în apropierea Tebei exista un alsos („pădure sacră“), rezervat pentru inițiații în misterele divinităților cabirice Demeter și Core; se întrevăd relațiile dintre diferitele mistere și divinitățile care le prezidau și care se asimilau reciproc. Totuși, Demeter și Core au rămas mai ales divinitățile htoniene* stăpâne ale misterelor de la Eleusis.

MOBILIER. Mobila a fost totdeauna simplă până în epoca elenistică*. În epoca arhaică și mai târziu, săracii, la țară și chiar în orașe, dormeau pe saltele sau pe piei de animale și se așezau pe o pătură pusă pe pământ. Una sau două mese joase, câteva lămpi cu ulei și instrumente de bucătărie completau mobilierul. Rezervate pentru bogați și pentru regi, în epoca homerică, paturile, tăiate din lemn, care forma un cadru întins prin chingi din piele, au devenit ulterior din ce în ce mai obișnuite. După bogăție și după gust, paturile, prevăzute cu picioare înalte, erau simple sau încrustate cu fildeș și cu metale prețioase; peste chingi se arunca o piele sau o saltea, dar și perne umplute cu stofă sau cu gnafalion (*santolina maritima*), care avea frunze moi. Nu existau cearceafuri, ci pături viu colorate și adesea impregnate cu parfumuri; se mai puneau perne la cap și la picioare. Celelalte mobile din camere erau lăzile joase, în general din lemn, în care se depozita îmbrăcămintea și pe care se și putea ședea, scaunele, taburetele și fotoliile cu speteze înalte. Lămpile erau puse pe trepiede din bronz, plasate la căpătâiul patului.

Mobilele de bază ale sălii de masă erau paturile, în general simple, pe care oamenii se întindeau pentru a mânca; ele erau dispuse în jurul mesei, pătrată sau rotundă, și având trei picioare netede. Gustul pentru bibelouri s-a dezvoltat devreme; vase pictate, cu formele cele mai diverse, cupe, farfurii fine, toate opere delicate și lucrate

cu multă grijă, care ne îngăduie să cunoaștem marea olărie grecească, nu erau totdeauna obiecte de folosință curentă, ci ornamente pentru casă. Policioarele din lemn rar, sculptate și încrustate cu fildeș și cu metale prețioase și trepiede din bronz cizelat suportau ca niște vitrine produse ceramice, precum și vase din argint cizelat, statui din marmură, din bronz, din lut ars, lămpi cu forme elegante, o mulțime de obiecte de artă de proveniență diversă. În gineceuri* erau plasate uneltele de țesut și tot ce era necesar pentru tors și broderie. Grecii n-au cunoscut dulapul, care a fost o invenție romană, deși au adoptat-o uneori după ce au fost supuși de către romani. Ei nu cunoșteau nici cuptorul; în bucătărie se foloseau lemnele, care slujeau și la încălzit și împreună cu care se ardea cărbune de lemn sau lignit. Dacă locuințele nu aveau sobe, cele mai bogate dintre ele aveau totuși conducte pentru evacuarea fumului (*kapnodoke*). Cada, care nu se găsea decât în casele care aveau săli de baie, era o moștenire a epocii preelenice; era un bazin mare, adesea din lut ars; într-o astfel de cadă (*asaminthos*) a fost asasinat Agamemnon. Abia în epoca elenistică și în locuințele foarte bogate s-au construit căzi în formă de mici piscine; cu toate acestea, în epoca elenistică se utilizau bazine mari în jurul cărora puteau sta mai multe persoane. Dar în general căzile erau mici, în formă de sabot, în care nu se putea sta decât așezat. În sfârșit, una dintre ultimele mobile folositoare, mai ales în casele sărace lipsite de latrine, era *amis* (vasul de noapte). Să mai semnalăm că bogații cu maniere alese ieșeau însoțiți de un sclav, care purta un scaun pliant, ca stăpânul să se poată așeza comod în locul ales pentru a sta de vorbă cu prietenii.

MONARHIE. Grecii n-au cunoscut monarhia de tip oriental cu caracter absolut, așa cum o aveau marile state cu care au fost în relație (Lidia, Asiria, Egipt și Persia) până în epoca elenistică. Monarhiile din epoca arhaică sau mitică aveau caracterul regalităților homerice, în care puterea monarhului era limitată de către nobili și de consiliile bătrânilor. Ele au fost curând înlocuite prin regimuri oligarhice în care regii n-au mai păstrat decât un caracter religios sau judiciar (→ ARHONTE, BASILEUS). Dubla regalitatre spartană a rămas o excepție în epoca elenică (→ REGALITATE SPARTANĂ). Regalitățile din secolul al IV-lea î. Hr., precum cea a lui Hermias la Atarneea sau a lui Evagoros în Cipru, erau mai degrabă niște tiranii*. Numai două state excentrice și care n-au urmat evoluția celorlalte popoare elenice au păstrat o monarhie în decursul întregii lor existențe; acestea au fost Epirul și mai ales Macedonia*. Monarhia macedoneană avea un caracter militar și era temperată și de puterea nobililor și de puterea armatei. Aceasta avea drept de justiție și tot prin armată a făcut Alexandru, atunci când se afla la culmea puterii sale, să fie judecați Filotas și complicii săi, acuzați de conspirație contra regelui. La sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr., urmașii lui Alexandru și-au luat titlul de rege și au stabilit în folosul lor monarhii care au împrumutat de la națiunile asiatice caracterul lor absolut; alături de Macedonia, noile monarhii au fost cele ale atalizilor din Pergam, ale seleucizilor din Siria, ale lagizilor din Egipt. Ca și monarhiile orientale, alături de prinții mari și moderați, ele au cunoscut revolte de palat, intrigi ale prinților și curtenilor, domniile eunucilor și revoluțiile populare care au alungat un rege pentru a-l înlocui cu alt prinț din familia sa, la fel de mediocru. Imperiul roman a absorbit toate aceste monarhii greco-orientale.

MONEDĂ. În epoca homerică, până la inventarea monedei în această țară cu oligarhii* de proprietari de pământuri etalonul monetar era boul; totuși, în paralel, era mai practic să se utilizeze ca mijloc de schimb bare de metal (bronz, cupru, argint, aur) care erau puse la îndemână sub formă de lingouri și care erau cântărite, așa cum făceau de milenii popoarele orientale și egeene. Greutățile* care au slujit drept bază pentru socotelile monetare au fost împrumutate de greci de la popoarele orientale. Ideea monedei a fost atribuită lidienilor, dar este dovedit că ea a fost mai degrabă o invenție a cetăților negustorești din Ionia, care au folosit electronul (aliaj natural din aur și argint), pe care li-l furniza Lidia, pentru a-l marca cu pecetea lor, care garanta greutatea și calitatea metalului, economisind în acest fel cântăriri îndelungate. În secolul al VIII-lea î. Hr., au apărut în Ionia primele boabe metalice bătute în acest fel. Cetățile negustorești din Grecia propriu-zisă, mai ales Argos*, Halcis și Eretria din Eubeea*, au adoptat acest sistem: Fidon din Argos a instalat la Egina* ateliere de monede care au utilizat o greutate adaptată după măsurile babiloniene, dând astfel sistemul eginetic. Acest sistem a fost adaptat mai ales în țările doriene și în nordul Greciei. Eubeea a ales un etalon mai slab, din care s-a născut sistemul euboic, care a fost utilizat în Ionia, în Eubeea, în coloniile chalcidiene și corintiene și la Atena*, după reforma lui Solon*. Corintul a adoptat sistemul euboic sub Cipselizi, dar a împărțit staterul în 3 drahme în locul celor 2 ale sistemului euboic, astfel încât 4 drahme corintiene erau echivalente cu un stater eginetic, ceea ce permitea Corintului să aibă o monedă bivalentă.

Oficial, Atena a adoptat moneda târziu, în epoca lui Solon; sub Dracon*, în 620 î. Hr., boul mai era unitatea de valoare. Subdiviziunile monetare ale Aticii* au fost aproape identice cu cele ale celorlalte sisteme. Drahma, care, în epoca lui Pericle* valora aproximativ un franc-aur, era din argint, iar subdiviziunile ei erau: tetrobolul (4 oboli), adică 2/3 de drahmă; diobolul (2 oboli), adică 1/3 de drahmă; obolul, deci 1/6 drahmă; semiobolul (*hemiobolion*); existau două monede din cupru: dublul chalc (*dikhalkon*), adică 1/4 de obol; chalcul (*khalkous*), 1/8 de obol. Multiplii erau: dubla drahmă (*didrakhmon*) și cvadrupla drahmă (*tetradrakhmon*) sau staterul din argint. Staterul din aur (*khrysous stater*), cunoscut și sub numele de *khrysous*, valora 20 de drahme. Unitățile de socotit erau mina (*mna*), adică 100 de drahme, și talantul (*talanton*), adică 60 de mine sau 6 000 de drahme. Fără altă desemnare, talantul era o sumă în argint. Talantul din aur era evaluat la 10 talanți de argint. Fiecare cetate avea monedele sale proprii, iar dreptul de a bate monedă aparținea numai statului. Miletul*, Efesul și cetățile din Ionia*, care au luat la început ca etalon siclul fenician, au fost primele care au avut propriul „hotel al monedelor“ (*argyrokopeion*); la Atena, el era situat în apropierea capelei eroului „stefanofor“, unde erau păstrate și greutățile și măsurile*-etalon, fiind plasat sub controlul metronomilor*. Monedele cetăților erau de obicei din argint (chalcii din cupru erau rari, iar monedele din bronz nici nu existau; monedele de aur erau în general monede regale); fiecare cetate le bătea cu o emblemă care, în genere, îi era proprie: un

animal al cărui nume evoca cetatea (capra și țapul la Aigai, Ahaia și Macedonia, delfinul la Delfi, foca la Foceea, trandafirul la Rodos, mărul la Melosm, rodia la Side), un animal sau un obiect specific regiunii (calul și taurul în Tesalia, nevăstuica la Atena, broasca țestoasă la Egina, tonul la Cizic, amfora și ciorchinele în Ciclade, spicul de grâu la Metaponte și la Orhomenos, capra la Paros, taurul la Sibaris, calul la Kime, vaca la Corcira, un Pegas înaripat la Corint); Siracuza adoptase cvadriga; Poestum — pe Poseidon înarmat cu un trident; Naxos (din Sicilia*) pe Dionisos; Tarentul pe Apolo îngenuncheat... Aceste monede se vădesc ca adevărate opere de artă care imitau adeseori statui vestite; astfel Cnidos a adoptat-o pe Afrodita, pe care Praxitele o sculptase pentru templul său, Rodos, taurul lui Zetos și Amfion. Suveranii băteau monede cu efigia lor; unele au luat un caracter internațional, diferitele monede punând totdeauna o problemă dificilă pentru schimburile dintre cetăți; așa se întâmpla cu electronul din Lidia și cu daricul persan (acesta echivala aproape staterul atic; „filipul macedonean" a înlocuit daricul prin staterul lui Alexandru*. Dar și monede ale cetăților au avut acest caracter internațional: drahmele din Marsilia în Galia; staterele din Corint în Iliria; tetradrahmele din Tasos în Tracia; staterele din Foceea, din Rodos și din Cizic aveau curs în tot bazinul Egeei, dar mai ales tetradrahmele ateniene au precumpănit pe piețele internaționale. Să mai semnalăm alături de aceasta monezile proprii unor ligi, cum au fost monedele cu scut răscroit ale Ligii beoțiene; de asemenea, înțelegerile, ca acelea făcute aprox. în anul 400 î. Hr., de către Mitilene și Foceea, care au bătut împreună monede cu numele amândurora.

Urmările acestei întrebuințări a monedei au fost multiple: pe de o parte, s-a grăbit căderea oligarhiilor moșierești, permițându-se burgheziilor negustorești să aibă un mijloc de schimb care înlocuia bunurile imobiliare; pe de altă parte, au apărut comerțul cu bani (*chrematistica*), bancherii, trapeziții* și comerțul mare. De altfel, moneda reprezenta, pentru cetățile care o băteau, un semn al independenței lor, precum și un mijloc de dominație. Astfel, Atena a căutat să impună propriile sale monede și, în ultimă instanță, succesul monedelor lui Filip și Alexandru, răspândite până în Galia, a fost legat de puterea Imperiului macedonean.

MUZEU, *sanctuar consacrat muzelor*. Muzeul a devenit celebru grație monumentului înălțat în cinstea muzelor de către primii doi Ptolemei, la Alexandria*, care a devenit un centru al cercetărilor literare și științifice. El era administrat de un preot al muzelor, desemnat de către regi, care puneau la dispoziția sa un tezaur, care servea la întreținerea oamenilor de știință adăpostiți acolo. Aceștia, sosiți din toate părțile Greciei, trăiau aici consacrându-se lucrărilor lor și mâncau în comun. Ei dispuneau de grădini, de portice pentru distracțiile lor, de săli de lucru, de un parc botanic* și zoologic, de un observator de astronomie* și mai ales de celebra bibliotecă*, condusă de un bibliotecar, al cărui post era foarte râvnit. Ulterior, mai ales în epoca romană, numele de „muzeu" a servit la desemnarea anumitor locuri unde erau păstrate colecții de artă; numele a trecut după aceea în limba noastră. → PINACOTECĂ.

MUZICĂ. Muzica ocupa locul cel mai important în viața societății grecești. Îi cunoaștem manifestările grație lucrărilor sau fragmentelor care ne-au rămas de la teoreticieni. Aristoxene din Tarent (secolul al IV-lea î. Hr.) a lăsat *Elemente armonice* în trei cărți și fragmente cu privire la „Ritm"; Plutarh* (secolul al II-lea) este autorul unui *Tratat despre muzică*. *Tratatul despre muzică* al lui Aristide Quintilian (secolul al II-lea) este cea mai importantă analiză pe care o avem asupra muzicii grecești. Prin *Introducerea la muzică* a lui Alipios (secolul al IV-lea) cunoaștem procedeul de adnotare al grecilor. Claudiu Ptolemeu* a compus și un tratat de armonie. De altfel, arheologia a scos la lumină câteva fragmente de lucrări: două imnuri delfice către Apolo, un epitaf, imnul *Către Soare* de Mesomede din Creta (secolul al II-lea), cinci fragmente de preludii citarodice (secolul I), câteva linii ale corului din *Orestia* lui Euripide*.

Notarea, destul de complexă, se făcea cu 24 de litere ale alfabetului ionian sau cu 15 semne provenind dintr-un alfabet primitiv, după cum se urmărea să se adnoteze muzica vocală sau instrumentală. Grecii au obținut cunoștințele muzicale din Asia Mică. Terpandru din Lesbos (secolul al VII-lea î. Hr.) este considerat părintele muzicii grecești; el a fost primul care a clasificat melodiile populare și, după ce le-a constituit într-un sistem regulat, a inventat o notare și a fixat modurile și genurile; el a fost chemat de către spartani pentru a reglementa tehnica corurilor. Este creatorul citarodiei, gen în care muzicantul cântă acompaniindu-se cu țitera, gen care a fost perfecționat de Frinis și de strălucitul său elev Timoteu din Milet (446–357 î. Hr.). Sparta* era marele centru dorian al muzicii; după Terpandru, Taletas din Gortina a fixat la Sparta raporturile dintre dans și muzică; Polimnestos din Colofon (aprox. 660 î. Hr.), stabilit la Sparta, a adus aici aulodia, muzică de flaut acompaniată cu cântece vocale. Cam în aceeași epocă, Alcman, de origine lidiană, dar naturalizat spartan, a introdus lirismul coral. Această muzică nu cunoștea polifonia; melodia era cântată la unison, acompaniată cu aulos și țiteră; Alcman a dat o formă savantă cântecelor populare și poeziei corale, motiv pentru care este considerat părintele lirismului coral. În sfârșit, în timpul celui de-al doilea război din Mesenia*, Atenianul Tirteu a adus în Sparta imnurile militare bărbătești, care au stimulat curajul războinicilor. Tot în cursul acelui rodnic secol al VII-lea î. Hr., Arhiloh din Paros a inventat melodrama, acompaniindu-se cu un instrument, pentru a declama și nu pentru a cânta versurile sale iambice; aceasta era *parakataloge*, care, la început izolată, a fost apoi introdusă în tragedie* și în ditiramb*. Olimpos, muzicant originar din Frigia (poate că numele lui ascunde o confrerie sau un grup de muzicieni frigieni) a introdus auletica, gen în care se cânta solo la aulos; el a fost înscris în anul 582 la Jocurile pitice*. Olimpos a fost inventatorul modului armatian, melopee plângăreață cântată la flaut.

Lirismul coral a fost perfecționat și ilustrat de către Clonas, Stesihor, Ibicos, Bahilide și mai ales de către Simonide și Pindar, ale cărui ode triumfale (*Epinicii*) erau cântate. Căci poeții greci de la care s-au mai păstrat poemele nu ne dezvăluie prin aceasta decât o latură a geniului lor; pe de o parte poeți, ei erau și muzicieni și scriau ei înșiși muzica ce acompania poemele lor, fie că acestea erau cântate (lirism) sau declamate cu acompaniament muzical (melodramă). Astfel, tragedia și comedia* aveau intermedii cântate, psalmodiate și dansate, când intervenea corul și corifeul;

adesea această muzică era scrisă chiar de poeți. Ditirambul era numai cântat și cei doi mari poeți muzicieni care l-au ilustrat au fost, în secolele al V-lea și al IV-lea î. Hr., Melanipide din Melos, care a trăit la curtea lui Perdicas din Macedonia, și Filoxene din Cytera, care era vestit la curtea lui Dionisios din Siracuza. Astfel, poeții greci au fost cei care i-au creat muzica și i-au stabilit regulile.

În epoca elenică, muzica greacă a atins perfecțiunea. În timp ce noi nu mai utilizăm decât două moduri, majorul și minorul, grecii cunoșteau șapte moduri, trei principale și patru complementare, fiecare mod fiind caracterizat prin diferite succesiuni de tonuri și semitonuri. Aceste șapte moduri au fost: dorianul, lidianul, frigianul, hipodorianul, hipolidianul, hipofrigianul, mixolidianul. Fiecare mod avea un caracter și o folosință proprie: dorianul, bărbătesc, grav sau belicos, era folosit în imnurile lirice, corurile tragice, citarodie; lidianul, blând, trist, funebru, și care corespunde modului nostru major, era utilizat în lirismul apolinian, în tragedie și auletică, dar a căzut în desuetudine în secolul al IV-lea î. Hr.; frigianul, viu, zgomotos, bahic, era folosit în auletică, citarodie, ditiramb, tragedie; hipodorianul, care corespunde modului nostru minor, era mai activ decât dorianul, maiestuos și trufaș, utilizat în ditiramb, monodiile tragice, citarodia, lirismul apolinic; hipolidianul, voluptuos, propriu aulodiei, a fost de asemenea părăsit încă din secolul al IV-lea î. Hr.; hipofrigianul, mai activ decât frigianul, servea pentru scolia, auletică, citarodie, ditiramb; mixolidianul, cu caracter patetic, era folosit de către corurile tragice și pentru modul citarodic.

Progresia melodică deosebea trei genuri: diatonica, cromatica, enarmonica, caracterizate prin diferite succesiuni de tonuri, de la cel grav la cel acut; enarmonica, gen care a dispărut din muzica noastră, era caracterizată prin sferturi de ton.

Alături de manifestările cu caracter religios, muzica astfel structurată a rămas ca un gen propriu și grecii, care încă din copilărie primeau o educație* muzicală foarte elevată, se dovedeau amatori de concerte. La Atena, acestea se dădeau la Odeon*. Ca și în epoca noastră, muzicienii, compozitori și interpreți, trezeau entuziasm sau culegeau reprobări violente. Timoteu din Milet, revoluționând muzica, i-a șocat pe atenieni prin îndrăznelile sale, dar Euripide* l-a încurajat, văzând în el geniul novator. Un alt Timoteu, care cânta cu flautul teban în vremea lui Alexandru, era plătit cu averi ca să apară în concerte. Se vede prin aceasta cât de importantă era arta muzicii la greci; nu era întrecută nici de pictură, nici de sculptură și nu putem decât să regretăm pierderea de nereparat a creațiilor ei magistrale.

MUZICĂ (instrumente de ~). Grecii cunoșteau instrumentele cu coarde, pe cele de suflat și de percuție. Nu cunoșteau instrumentele cu arcuș, coardele fiind fie atinse cu un plectru (mic instrument în formă de T sau de cârlig, cu care erau lovite coardele), fie cu degetele. Cele două principale instrumente cu coarde erau lira și țitera. Lira, deși inventarea ei era atribuită lui Hermes, era un instrument asociat cultului lui Apolo, la fel ca și țitera. La origine, lira avea trei corzi; Terpandru a crescut numărul de corzi la șapte, iar în epoca elenistică* se făceau lire cu 15 corzi. Țitera reprezenta o perfecționare a lirei, în sensul că i s-a adăugat o cutie de rezonanță din lemn. Aceste instrumente erau folosite în concursuri, iar studierea lor făcea parte din educație*. Plectrul era destinat în general la mânuirea acestor două instrumente.

Barbitosul, poate de origine orientală, folosit de liricii ionieni și eolieni, pare a fi o liră mare cu o rezonanță mai plină și mai gravă. Psalterionul era constituit dintr-o cutie din lemn și dintr-un mâner lung, între care erau întinse corzile, care erau lovite cu degetele, de unde numele său (de la *psallo*, a face să vibreze), care a fost dat familiei harfelor; varietăți de harfe erau *trigonon* și *magadis* (care pare a fi același lucru cu *pectis*). Sambuca era harfa mare împrumutată de la egipteni. Nabisul se pare că a reprezentat adaptarea nebelului, de origine feniciană, instrument cu 10 sau 12 corzi, de formă dreptunghiulară, pe care se cânta cu toate degetele.

Instrumentul de suflat cel mai obișnuit era *aulos*, nume generic pentru a desemna mai multe specii de flaute sau oboaie. Cel mai simplu era *monaulos*, mic cilindru din lemn asemenea flageoletului nostru modern; *plagiaulos* era un flaut oblic asemănător cu basonul nostru, a cărui inventare era atribuită lui Pan sau lui Midas, miticul rege al Frigiei. *Zeuge* era flautul dublu, compus din două fluiere, uneori de lungimi diferite, a cărui inventare era atribuită Atenei, dar care era utilizat mai ales în ceremoniile dionisiace. *Gingras*, de origine feniciană, era un fel de fluieraș cu sunet plângăreț și nazal. *Elymos*, împrumutat de la frigieni, era un fel de flaut cu îmbucătura din piele, îndoit la capăt, folosit în special la cultul Cibelei. *Ascaulos*, care a apărut abia într-o epocă târzie, era un fel de cimpoi alcătuit din două fluiere lipite la un burduf din piele, care era apăsat de muzicant pentru a produce un curent de aer care înlocuia suflatul omenesc. *Syrinx*, un fluier al lui Pan, era construit din trestii de lungimi diferite, lipite una de alta. El a stat la originea orgii hidraulice, *hydraulos*, inventată de către alexandrini, în care apa acționa foalele.

Tipul instrumentelor din cupru a fost *salpinx*, utilizată în procesiunile religioase; această trompetă dreaptă, cu pavilion larg, avea o putere magică. Ea a ocupat un loc important în armată* începând cu epoca elenistică, pentru a transmite ordinele în timpul luptelor; atunci s-au constituit fanfare militare și s-au instituit concursuri de trompete. Instrumentele de percuție aveau în general un caracter religios: *tympanon*, tamburina noastră modernă; cimbalele, două emisfere din aramă care erau izbite una de alta și erau folosite în cultele Cibelei și ale lui Dionisos; *sistra*, un fel de uruitoare din metal uzitată în misterele lui Isis; *croumata* (castaniete), ca și *crotalon*, constituit dintr-un fel de furcă scurtă, la care una dintre ramuri, devenită mobilă printr-o balama, lovea cealaltă ramură atunci când instrumentul era scuturat. Crotalon era utilizat în mod deosebit în ceremoniile Cibelei.

N

NAȘTERE. Nașterea era un prilej de sărbătoare în familie. Când sarcina era aproape de termen, femeile* aduceau sacrificii Ilitiei, Artemidei și Nimfelor. După nașterea copilului, se atârna la ușa casei o coroană* din fruze de măslin, simbol al vieții civice, pentru un băiat, fâșii de lână, simbol al vieții de muncă în gineceu*, pentru o fată. A cincea zi după naștere avea loc purificarea copilului, amfidromiile*. El căpăta un nume* în a șaptea sau a zecea zi.

Cu această ocazie se făceau sacrificii către Apolo, Artemis, Nimfe și către zeitățile fluviale. Era oferit un ospăț oamenilor cărora li se prezenta copilul și care aduceau daruri. Sclavii luau parte la aceste ceremonii și ofereau și ei cadouri. Ceremoniile se terminau în a paisprezecea zi prin sărbătoarea purificării mamei; ea consta din abluțiuni și sacrificii fie pe altarul casnic, fie într-un templu, cu siguranță cel al Artemidei Hitone, care patrona nașterile și căreia mama îi dăruia veșmintele sale.

Copilul nu era înscris în lista demei* decât la 18 ani, dar tatăl său îl introducea în fratria* paternă, în a treia zi a Apaturiilor*. Prima aniversare a nașterii era sărbătorită și familiile ofereau noi daruri. Abia din epoca elenistică* s-a încetățenit obiceiul de a sărbători și celelalte aniversări (*genethlia*). Prietenii și părinții se adunau pentru a sărbători aniversările copiilor, în timp ce supușii sărbătoreau aniversarea prințului lor, școlarii pe cea a învățătorului lor.

NAUCLEROS, *nume dat armatorilor care echipau navele.*

În general ei comandau propriul lor vas și trăiau din utilizarea acestuia la transportul mărfurilor și pasagerilor. Ca urmare, acest nume a fost dat și marilor armatori posesori de adevărate flote comerciale, precum și căpitanilor de nave care comandau o corabie pe cheltuiala unui armator. La Atena*, naucleros era și numele celor care trăiau din închirierea de case și de imobile.

NAUCRARIE, *sistem de administrare locală stabilit în Atica* de către eupatrizi*, în urma sinoecismului*.*

Naucraria era un district capabil să furnizeze greementul și echipajul unui vas, iar naucrarul era eupatridul care punea nava la dispoziția statului și o comanda. Fiind căpetenie a serviciului maritim, fiecare naucrar furniza în plus doi călăreți și o trupă de infanteriști. De altfel, naucrarii administrau o casă, întreținută printr-un impozit repartizat asupra populației naucrariei. Fiecare trib* era divizat în 12 naucrarii și, întrucât atunci erau patru triburi, existau în total 48 de naucrarii. Solon* a menținut naucrariile și, dacă Clistene* nu le-a suprimat, ele au fost totuși înlocuite prin deme*. Numărul lor a fost sporit atunci la cincizeci, adică cinci pentru fiecare din cele zece triburi; încă câțiva ani, naucrariile au furnizat vasele și au subvenționat cheltuielile teorilor*. După anul 500, când bule* și strategii concentraseră în mâinile lor puterile militare și administrația navală, naucrariile au dispărut.

NAVIGAȚIE. Împreună cu fenicienii, ai căror elevi au fost, după care le-au fost rivali, grecii au reprezentat cel mai mare popor de marinari din antichitate. Ei au rămas stăpânii Mediteranei de răsărit în epoca elenistică. Necunoscând busola, care a apărut în China în secolul al II-lea, navigatorii greci se orientau observând Soarele și stelele; dar ei practicau de preferință navigația de coastă, pentru care dispuneau de instrucțiuni nautice (→ GEOGRAFIE).

În epoca homerică, se naviga ziua, iar noaptea vasul era tras la țărm, atunci când aceasta era cu putință. Navele din epoca istorică, mai grele și prevăzute cu unul sau două catarge echipate cu pânze pătrate și cu așa-numitele focuri, cunoscute în epoca elenică, aveau un deplasament de 200 până la 400 de tone și navigau ziua și noaptea, parcurgând în medie 500 de stadii (cam 50 de mile marine) pe zi. Era nevoie de aproape 16 săptămâni pentru a străbate drumul din Italia până în Indii și de trei până la patru săptămâni pentru a te deplasa din Italia până la Alexandria*. În Mediterana, navigația era încetinită, dacă nu întreruptă, din pricina timpului rău din octombrie până în aprilie. Începând cu sfârșitul epocii arhaice, Mediterana și Marea Neagră erau complet explorate de către greci, pe urma fenicienilor. Fenicienii, furnizori de staniu, se duceau să-l caute spre Anglia, prin Atlantic. În secolul al VI-lea î. Hr., focienii au încercat să-i urmeze, forțând Coloanele lui Hercule (Gibraltarul), apărate cu strășnicie de către fenicieni; un foceean, Midacrite, pare să fi atins Casiteridele (→ METALE). În secolul al IV-lea î. Hr., masaliotul Piteas a forțat și el Coloanele lui Hercule, a navigat de-a lungul coastelor Galiei și s-a aventurat probabil în Marea Nordului, unde a descoperit insula Tule (Islanda sau Norvegia), în timp ce compatriotul său Eutimene urma coastele Africii până la Senegal. Înaintea acestuia, cartaginezii, conduși de Hanon, în fruntea a 60 de vase, stabiliseră comtoare de-a lungul coastelor marocane și împinseseră expediția lor până la sud de Senegal, chiar până la Camerun, în adâncul golfului Guineei.

Dar grecii și-au orientat cercetările mai ales spre mările din sud. Prin anul 520 î. Hr., în timpul domniei lui Darius, Scylax din Carianda (Asia Mică), a coborât Indusul, a urmat coastele Persiei și Arabiei și a ajuns în Egipt după un periplu de doi ani și jumătate. Totuși abia o dată cu Alexandru cel Mare grecii au început să exploreze sistematic aceste regiuni. Cretanul Nearhos a comandat flota lui Alexandru, care a urmat de la gurile Indusului coasta Persiei, până la Susiana. Alexandru a trimis trei expediții cu sarcina să exploreze coastele Arabiei: Arcias a ajuns până la Tylos (Bahrein); Androstene a ajuns până la

capul Masandam, la ieșirea din golful Persic; Hieron a făcut același lucru, dar, speriat de ariditatea coastei, s-a întors. Sub primul Ptolemeu*, amiralul acestuia, Filon, a parcurs Marea Roșie și a descoperit insula Zebirget. Sub Ptolemeu al II-lea, Satiros a explorat coasta Troglodiților (Eritreea, Somalia), unde a stabilit comtoare. Ariston și Pitagoras au explorat coastele Arabiei scăldate de Marea Roșie. Încă și mai activ, Ptolemeu al III-lea a stârpit pirateria din Marea Roșie, l-a trimis pe Simias să exploreze coastele africane și a continuat să organizeze expediții în Marea Roșie.

Sub domnia lui Ptolemeu al VII-lea Evergetul al II-lea, Eudoxiu* din Cizic a făcut înconjurul Africii. Pare o certitudine faptul că acest drum a fost străbătut pentru prima oară de către fenicienii trimiși de faraonul Nechao, în secolul al VII-lea î. Hr. Totuși, navigatorii greci n-au coborât decât excepțional mai la sud de capul Gardafui. Reîntorcându-se din Indii, Diogene a rătăcit drumul și a ajuns până la canalul Mozambic. Un anume Teofil a navigat și el de-a lungul coastelor Africii de Răsărit și a fost primul care a semnalat munții înalți ai Kenyei. După el, Dioscoros a ajuns până la capul Delgado, în nordul Mozambicului.

Ruta maritimă a Indiilor s-a deschis după multe încercări. După explorările Mării Roșii sub primii Ptolemei, abia în timpul domniei lui Ptolemeu al XI-lea a fost descoperită insula Socotora. Prin anul 50 î. Hr., un negustor grec a deschis drumul de la golful Aden spre Muziris (actualul Cranganor) și de atunci comerțul* cu Indiile și sudul Mării Roșii s-a dezvoltat în așa măsură încât, în vremea lui Augustus, 120 de corăbii pleeau în fiecare an de la Myos Hermos și de la Berenice spre golful Suez. În secolul I un navigator grec, Hipalos, a utilizat regimul musonilor, care au căpătat numele de „vânturi ale lui Hipalos“, pentru a străbate drumul spre Indii și înapoi, în navigație directă. Pe urmele sale, negustorii greci au navigat până la Trapobane (Ceylon sau Sumatra), iar în secolul al II-lea au mers să-și caute mărfurile până în Indonezia, în Indochina și în sudul Chinei.

Unuia dintre acești navigatori i se datorează un ghid foarte prețios, *Periplul Mării Eritree*, care oferă un itinerar maritim în care sunt menționate numeroase porturi africane de la Oceanul Indian, cele din Arabia și din India, cu diferitele mărfuri care erau exportate sau importate în acest trafic, bazat în parte pe troc. Numeroase tezaure de monede (romane) și obiecte de origine alexandrină (dar din epoca romană), găsite până în sudul Vietnamului, confirmă extinderea navigațiilor în aceste mări din sud în epoca romană, cu siguranță realizată însă de corăbieri alexandrini.

S-ar cuveni să-l mai amintim pe acel Iambulos despre care vorbește Diodor din Sicilia și care, aruncat în derivă în Oceanul Indian de către pirați, a atins după patru luni o mare insulă cu climat plăcut (poate Madagascar), vecină cu șapte insule mici, de unde a fost expulzat pentru a naviga în derivă din nou vreme de patru luni înainte de a ajunge la Indii și la Palibothra (Patna), de unde s-a întors în Greeia prin Persia. Să-l pomenim și pe acel Eufemos din Caria, cunoscut de către Pausanias*; în timpul unei călătorii în Italia, Eufemos a fost dus de vânturi în Oceanul Atlantic, unde a ajuns la insulele Satiride; unele erau pustii, dar altele erau locuite de oameni sălbatici cu părul roșu, împletit ca o coadă de cal; ei au capturat o femeie de pe vas și au sodomizat-o, motiv pentru care grecii au dat acestor insule numele de Satiride. Întrucât primii navigatori spanioli au descris pe indigenii din Antile ca purtând cozi de cal și având obiceiuri ciudate, unii autori au socotit că Satiridele erau aceste insule americane.

NECROPOLE. Erau echivalente ale cimitirelor noastre. În timp ce, în anumite epoci preelenice, morții erau îngropați în subsolul caselor, în perioadele care au urmat era interzis să fie incinerați în interiorul zidurilor cetăților. La Delos*, interdicția privea întreaga insulă, așa încât, atunci când s-a luat această hotărâre, insula a fost purificată și mormintele au fost dezafectate, fiind duse în insulița vecină Renea. Numai Sparta* și Pinara din Licia, unde se găseau morminte ale unor mari personaje, au făcut excepție. În general, mormintele erau grupate în necropole situate de-a lungul drumurilor, în apropierea porților orașelor. Fiecare oraș avea mai multe necropole. Cea mai cunoscută este Ceramica exterioară, la Atena, în fața porții numită „a lui Dipilon“, unele morminte de acolo fiind din epoca geometrică. Deasupra mormintelor erau puse stele reprezentând pe cel îngropat acolo, înfățișat cu un animal familiar, cu un sclav, cu rude sau în cursul unui ospăț; numele său era în general scris pe stelă, adesea însoțit de o epigramă funerară; s-au păstrat unele fragmente din acestea, alături de inscripțiile scoase la iveală de către arheologie.

NELEIZI, ***coborâtori din Neleu, prinț tesalian devenit rege la Pylos, în Mesenia*, și părintele a 12 copii, dintre care cel mai vestit a fost Nestor.***

După distrugerea regatului de la Pylos, Neleizii s-au refugiat în Atica. Codros, regele Atenei, a aparținut genosului* lor, ca și descendenții săi, Medontizii. La Atena*, Pisistrate* pretindea că descinde din Neleizi. În general, ei au fost căpeteniile migrației ioniene și erau răspândiți în cetățile Cicladelor și Ioniei, mai ales la Milet*, ai cărui regi au fost.

NEMEENE (jocuri ~). De origine foarte veche, jocurile nemeene pierduseră, în epoca istorică, mult din însemnătatea lor. Ele erau celebrate de două ori în patru ani: cele de vară în primul an al fiecărei olimpiade, cele de iarnă în cel de-al patrulea an. La origine au fost neîndoielnic jocuri funebre pentru a o celebra pe Arhemore, zeitate a naturii. O altă tradiție pretindea că ele au fost întemeiate de Hercule în cinstea lui Ofeltes. Dorienii* au înlocuit acest cult cu cultul lui Zeus, pe care îl cinsteau în templul acestuia, situat în apropiere de Cleonae, în valea Nemeei. Atunci jocurile nemeene au devenit panelenice*, conducerea lor fiind încredințată la început localității Cleonae, apoi Argoului*, apoi au trecut din nou la Cleonae. Cu acest prilej se desfășurau exerciții gimnice, curse de cai și concursuri de țiteră.

NEUROSPASTON, *un fel de marionete, ale căror membre și cap erau mișcate prin sfori ținute cu mâna.*

Grecii le utilizau pentru a da reprezentații cu ocazia sărbătorilor publice; ei au ajuns la o mare dibăcie în confecționarea și mânuirea acestor marionete, în așa măsură încât unele mișcau chiar și ochii și se deplasau cu multă naturalețe. Aceste marionete trebuiau să mimeze istorii mitice sau legendare, și par să fi fost o formă a teatrelor de umbre, a căror tradiție se poate găsi în mitul peșterii lui Platon*, unde se văd spectatori privind cum defilează

umbre pe un perete luminat de o lumină venind din spate.

NICIAS, *om de stat (Atena, aprox. 470 – Siracuza, 413 î. Hr.).*

Provenea dintr-o familie bogată, era profund religios, moderat, generos și strălucea prin bogățiile sale, pe care le distribuia fără ostentație. După moartea lui Pericle*, partidul aristocratic l-a împins în față și el a ajuns la funcții înalte, făcându-se totodată iubit de popor, în pofida poziției sale politice. Înzestrat cu înțelepciune și prudență, nu pornea la acțiune decât când era sigur că va reuși. El a cucerit Citera (424), apoi a luat de la megarieni insulița Minos și portul Nisea, de unde a pustiit teritoriul Corintului*. Inamic al lui Cleon*, el era totuși partizanul păcii cu spartanii. Întrucât a lăsat lui Cleon comanda expediției contra spartanilor, instalați în insulița Sfacteria, aproape de Pylos din Mesenia, reușita acestei expediții i-a scăzut din influența pe care o avea asupra atenienilor, dar moartea și înfrângerea lui Cleon la Amfipolis a orientat din nou spiritele spre pace. Nicias a fost însărcinat s-o pregătească; Sparta* și Atena* au semnat în anul 421 pacea care poartă numele lui. Curând însă războiul a izbucnit din nou și, în anul 415, Alcibiade* a obținut hotărârea să se pornească expediția din Sicilia*; Nicias a fost însărcinat s-o comande împreună cu Alcibiade; acesta a fost însă curând rechemat la Atena. Nicias a trebuit să-și asume singur comanda, când celălalt coleg al său, Lamahos, a fost omorât. Nehotărârea sa i-a pricinuit pieirea; neîndrăznind să atace rapid, în pofida câtorva victorii și a vigilenței sale neobosite, a suferit înfrângeri care au slăbit moralul trupelor sale, el însuși fiind nevoit să lupte împotriva bolii de care suferea. Deoarece Demostene*, care trebuia să sosească cu întăriri, a întârziat, Nicias n-a putut îndrepta situația. A trebuit să se retragă, dar oamenii săi au fost măcelăriți aproape cu toții de către siracuzani la trecătoarea Asinaros, Nicias însuși fiind luat prizonier și omorât.

NICIAS, *pictor (Atena, a doua jumătate a secolului al IV-lea î. Hr.), fiul lui Nicomede.*

Era elevul lui Antidot, care, la rândul său, era elevul lui Eufranor*. Se știe că a pictat statui sculptate de către Praxitele*, spre cea mai mare mulțumire a acestuia. Pe plan tehnic, excela în a reda umbrele și reliefurile; pentru aceasta utiliza *usta*, cenușă arsă, tehnică pe care o descoperise din întâmplare. În ceea ce privește subiectele sale, îi plăceau temele mari, acțiunile violente sau pline de maiestate, și disprețuia subiectele delicate sau singulare. I se pot atribui mai multe tablouri, din care s-au păstrat copii în picturile din Pompei; dintre acestea putem aminti o Io păzită de Argos, o Andromeda eliberată de către Perseu. El era legat de tradiții dar, pe de altă parte, îi plăcea să reprezinte personaje tinere. Dobândise o mare reputație pictând-o pe zeița Nemeea așezată pe un leu, având în mână o ramură de palmier. A fost autorul unei *Nekyia* inspirată dintr-un episod din *Odiseea* lui Homer, pe care Ptolemeu* Soter (sau Atalos* din Pergam) a vrut s-o cumpere cu un preț foarte mare; Nicias a refuzat și a oferit pânza orașului Atena. Adesea el își ceruia pânzele. Era și foarte priceput în a reprezenta câinii. Unele din lucrările sale au fost duse la Roma.

NICOMAH, *pictor (Teba, prima jumătate a secolului al IV-lea î. Hr.), fiu și elev al lui Arisodem.*

Despre Nicomah se știu puține lucruri, doar că, din admirație pentru arhaism, el nu picta decât cu cele patru culori folosite de către olari (alb, galben, roșu și negru), așa cum au făcut, după el, și Apele*, Echion și Melantios. De altfel, se pare că lucra foarte repede, fapt din pricina căruia lucrările sale sufereau și care explică poate de ce, deși avea tot atât talent cât și contemporanii săi, nu s-a bucurat de o reputație așa de mare. Se pare că a avut predilecție pentru subiectele mitologice și alegorice, ceea ce justifică gustul său pentru arhaism. Mai multe dintre tablourile sale au fost duse la Roma. El a fost primul care a avut ideea să pună o pălărie pe capul lui Ulise. Dintre cele două opere mai vestite ale sale, una reprezenta Bacante și Satiri, cealaltă Tindarizi (Castor și Polux), tablou neterminat însă. Nicomah i-a avut ca elevi pe fratele său Aristide și pe Filoxene din Eretria, care a pictat pentru Casandru* o admirabilă bătălie între Alexandru și Darius; ea a slujit, poate, ca model pentru celebrul mozaic din Pompei.

NICOSTENE (Nicosthene), *olar (aprox. 530 – 510 î. Hr.).*

Nicostene a împărțit cu Andocide* gloria inventării pictării vaselor cu figuri roșii și pare a fi fost, mai mult decât rivalul său, un inițiator. Producția sa a fost vastă; amfora era forma preferată de el, deși nu s-a mărginit la aceasta. A încercat și toate tehnicile: figuri roșii, negre, albe; fond de argilă cu acoperire neagră sau albă. Influența ioniană este vădită în predominarea motivelor vegetale și în ochii pictați pe cupe. Picturile sale sunt laxe, urmare a marii sale rodnicii. A tratat subiectele cele mai diferite: mitologice, războinice, tradiționale (isprăvile lui Hercule, sfinx, călăreți, niche înaripate, care de luptă); a utilizat și toartele farfuriilor, pentru a le împodobi cu motive originale (figuri, femei, arme, păsări, trepiede). În atelierul său a folosit pictori cu temperamente diferite, dar în această varietate se regăsește mereu același geniu excentric și novator.

NOMOFILACI. Spre a slăbi areopagul* conservator, care se opusese adesea lui Pericle*, Efialte, mâna dreaptă a marelui om politic, a retras acestei adunări dreptul de a supraveghea administrarea statului și a creat un colegiu format din șapte nomofilaci (paznicii legilor), care aveau sarcina să supravegheze pe magistrați, bule* și eclesia*. Nu se știe nimic despre administrarea acestui colegiu, nici dacă a izbutit să slujească interesele politice ale partidului lui Pericle. Totuși el s-a menținut aproape jumătate de veac și n-a fost desființat decât când Trasibul* a restabilit democrația și când areopagul a recuperat o parte din vechile sale atribuții de supraveghere administrativă. Instituția nomofilacilor a fost restabilită de către Demetrios* din Faler la sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr. Se pare că nomofilaci au existat și la Sparta*; ei au fost semnalați în această cetate de un autor din secolului al II-lea, dar nu se știe nimic despre atribuțiile lor. Numele de nomofilaci s-a mai dat și funcționarilor însărcinați cu instruirea elanodicilor* la Elis, în decursul celor opt luni care precedau marile jocuri*.

NOMOS („lege"). În decursul primelor secole ale epocii arhaice, legile nu alcătuiau un cod scris. Legea se confunda cu voința suveranului sau a nobilimii conducătoare,

iar judecățile nu se desfășurau după un cod determinat, ci erau lăsate în seama judecătorilor*. Este adevărat că 30 000 de genii și Zeus Horcos erau socotiți ca având sarcina să denunțe nedreptățile și să răzbune sperjurul și injustiția, dar aceasta era o consolare slabă pentru nenorociții abandonați arbitrarului legilor genosurilor* și ale basileilor*. Începând din secolul al VII-lea î. Hr., s-a făcut simțită necesitatea imperioasă de legi scrise; diferite orașe au însărcinat legislatori* să stabilească un corp de legi, adaptând vechiul drept cutumiar la exigențele noi. Când vechile instituții au început să se democratizeze, nu s-a mai putut concepe un stat lipsit de legi stabile pentru a reglementa relațiile dintre cetățeni. Legile au fost gravate pe materiale rezistente, bronz, stele din piatră sau pe un edificiu public ca cel din Gortina, pe pereții căruia a fost înscris codul de legi cel mai complet pe care îl știm și ale cărui pietre au fost reutilizate pentru construirea odeonului* dintr-o epocă tardivă. Dar nici legile nu erau imuabile, fiecare cetățean putea propune modificări, iar experiența vădea imperfecțiunea lor. Astfel, legile grecești ne sunt cunoscute prin inscripții și prin texte, mai ales cele ale oratorilor atenieni; dar, spre deosebire de romani, grecii n-au lăsat manuale de drept în care să fie clasificate și comentate legile.

Dintre legile cetăților grecești, cele mai bine cunoscute sunt legile ateniene. În fiecare an, când avea loc prima adunare a eclesiei*, cetățenii puteau propune reforme legislative. Propunerile erau supuse analizei în bule*, care hotăra cu privire la oportunitatea de a le aduce în fața consiliului nomoteților*; sinegorii*, desemnați de eclesia*, trebuiau să apere în fața nomoteților proiectele de reformă și, dacă acestea erau adoptate de către nomoteți, ele aveau de îndată putere de lege. Legea reprezenta regula supremă a raporturilor dintre cetățeni; toate actele oamenilor publici sau ale particularilor trebuiau să rămână în cadrul legilor, iar magistrații nu erau niciodată altceva decât agenți ai legilor. Decretul (*psephisma*), decizia luată de eclesia sau de bule, trebuia să se înscrie în cadrul legii, cu riscul să fie atacat prin-tr-un *graphe paranomon* și, firește, nu putea precumpăni față de lege. Grecii concepeau legile omenești ca o replică a legilor divine, la care erau supuși atât oamenii, cât și zeii.

NOMOTEȚI, *magistrați creați la Atena* *de către Solon* *și care aveau sarcina să instituie legile**.

Recrutați dintre heliaști (→ HELIEE), ei erau aleși sau trași la sorți de popor care fixa durata funcției lor, precum și numărul lor, care a variat până la 1 001. În fiecare an, oricare dintre cetățeni putea propune, în fața nomoteților, o modificare sau o abolire a legilor. Ei aprobau prin ridicarea mâinii. Decizia lor putea însă să fie respinsă prin *graphe paranomon*. Nomoteții aveau peste 30 de ani și depuneau un jurământ. Tesmoteții* aveau sarcina să supună poporului, pe liste afișate public, modificările sau ordonarea legilor care urmau să fie supuse nomoteților.

NUME. Copilului i se da nume în a șaptea sau a zecea zi după naștere*. La Atena fiul cel mai mare căpăta, de regulă, numele bunicului său din partea tatălui, dar aceasta nu era o lege obligatorie. Uneori numele erau lipsite de înțeles, dar în general ele erau formate pornind de la unul sau mai multe cuvinte purtătoare de sens, în afara cazului că erau nume teofore: Filipos, „prieten al cailor“; Demetrios, formă masculină a Demetrei; Apolodorus, „darul lui Apolo“, Lisandru, „care împrietenește oamenii“ etc. Pentru a deosebi un om de altul care purta același nume, se adăuga numele tatălui lui: Cutare fiul lui Cutare, iar la Atena se preciza dema* sa. Patronimul era propriu cetățenilor; străinii care aveau domiciliul aici nu purtau decât un singur nume. Se foloseau și porecle: astfel, Temistocle era numit „Neocles“, pentru a marca faptul că era un om ieșit din popor. În sfârșit, uneori erau adăugate titluri onorifice; regii proveniți din urmașii lui Alexandru au purtat cu toții asemenea titluri: Soter, „salvator“; Filadelful, „care își iubește fratele“; Filometor, „care își iubește mama“ (nume date uneori în derâdere ucigașului rudei pe care spunea că o iubește).

O

ODEON, *edificiu destinat audițiilor de muzică și de cântec (de la* ode, *cântec).*

Multe cetăți grecești aveau alături de teatru* un odeon, care nu era desemnat totdeauna prin acest nume. Odeoanele a căror destinație este sigură au fost cele din Gortina, Sparta*, Corint*, Patras și Atena*. Aceasta din urmă avea patru odeoane. Cel mai vechi era în apropierea fântânii Calirhoe. Pericle a pus să se ridice unul nou la sud-estul Acropolei*, în anul 445 î. Hr.; el avea o formă dreptunghiulară și era acoperit, având o cupolă susținută de atlanți, care mai pot fi văzuți în proscenionul teatrului lui Dionisos.

În general, odeoanele erau semicirculare, spre deosebire de cel al lui Pericle (aproape identic cu teatrele), și erau alcătuite dintr-o *cavea* și o *orchestra*, așa cum apare în odeonul lui Irod Aticus, înălțat la Atena în secolul al II-lea. Acest odeon putea adăposti 5 000 de spectatori și avea un acoperiș din lemn de cedru. Al patrulea odeon din Atena era cel al lui Agripa, de asemenea din epoca romană, înălțat în cartierul Ceramica. În epoca lui Pericle, odeonul nu era destinat numai pentru audiții muzicale; el slujea și drept sediu pentru tribunalul arhontelui*-rege. Uneori se strângea acolo eclesia* și tot acolo se făceau distribuirile publice de grâu.

OLĂRIE. Recipientele, farfuriile, cutiile pentru farduri sau pentru bijuterii erau adeseori din lut ars, deși s-au făcut și din bronz sau din metal (în special craterele), din lemn (farfuriile, păhărelele), din sticlă (cupele și flacoanele), din fildeș, din metale prețioase (cutiile pentru bijuterii, pentru farduri), din alabastru. Acest ultim material a dat numele său pentru *alabastron*, vas pentru parfumuri, cu o formă alungită.

Recipientele din lut ars erau: alibalul, vas pentru parfumuri, cu pântece rotund, care și-a împrumutat numele de la o pungă cu șireturi alungită; amfora, al cărei nume provine din faptul că avea două toarte, spre a putea fi purtată din cele două laturi (ea servea la conservarea uleiului, vinului sau cerealelor, precum și la transportarea lor); în amfora panatenaică se păstra uleiul dat ca premiu învingătorilor la jocurile din timpul Panateneelor*; craterul*, al cărui nume vine de la un verb care înseamnă „a amesteca“ și care slujea la amestecarea vinului cu apă și la prepararea lui cu ingrediente, în anumite cazuri (avea diferite forme: de potir, cu colonete, cu spirale); hidria, prevăzută cu trei toarte, care servea la transportarea apei destinată folosinței casnice; lecitul, vas pentru parfum, de formă alungită (unele lecite erau puse în apropierea morților, atunci când erau expuși și erau îngropate împreună cu ei; în secolele al V-lea și al IV-lea î. Hr., olarii atenieni au realizat lecite albe cu destinații funerare; în lecit se păstra și uleiul utilizat în palestre și pentru băi; o varietate de lecit cu toartă rotunjită se numea aribalistică); lagina, un fel de carafă care n-a apărut decât în epoca elenistică; oenohoe („vas pentru vin“), în care se vărsa vinul din crater, spre a putea fi turnat în cupe (de aceea el era prevăzut în general cu un orificiu de formă trilobată, slujind pentru turnarea lichidului); peliche, un fel de amforă mai largă în partea de jos; fiale, cupă fără picior, având în interior un ombilic și slujind la facerea libațiunilor; pixis, care la origine era o cutie din lemn, de unde și numele său (*pyxos*, lemn); folosită pentru a păstra leacurile, se puneau în ea și podoabele și bijuteriile; era fasonată din materiale diverse, cel mai des din lut ars; stamnosul, vas în care se păstra vinul.

Vasele pentru băut, și ele din lut ars, erau: cantara, cu un picior și două toarte mari; kilix, cupă cu picior; riton, în formă de corn și împodobit în partea de jos cu un cap de animal, având un orificiu prin care curgea lichidul (forma sa datează din epoca minoică, din Creta); schifos, un fel de crăticioară cu toarte; plemohoe, cutie lunguiață cu un picior și un capac, folosită în riturile misterelor* de la Eleusis* în ultima zi a ceremoniilor. Utilizate în mod curent, aceste recipiente erau din lut adesea grosolan și nu aveau ornamente. Totuși, încă din primele epoci, grecii au cunoscut și o olărie de lux, cu bogate decorații pictate.

Nu vom aborda aici problema tehnicii de fabricație, care ține mai curând de domeniul arheologiei. Multe cetăți grecești au avut atelierele lor de olărie și stilurile lor proprii; totuși, în funcție de epocă, au predominat unele stiluri, avându-și originea în acele cetăți sau provenind din alte zone. După dispariția civilizației miceniene, s-a dezvoltat, încă din secolul al X-lea î. Hr. stilul zis „geometric“. Obiectele de ceramică realizate în stil geometric erau pictate cu negru pe fond de argilă; motivele ornamentale foloseau cercul sau linia, iar în olăriile evoluate a apărut motivul zis „à la grec“ (meandru); ulterior, aceste motive geometrice au fost adesea combinate, mai ales în olăriile atice din cimitirul de la Ceramica (Dipilon), cu frize de animale sau cu reprezentări omenești. Stilul orientalizant, care a apărut în secolul VII î. Hr., a tins să ia locul stilului geometric, de la care a păstrat tehnica siluetei negre; venit din Asia, el a vulgarizat motive orientale (ornamente în torsade, frunze de palmier, motive vegetale, animale dispuse în șir sau față în față, ființe hibride cu corpuri de animale, cu aripi de pasăre și cu figuri omenești). Sub această influență s-au dezvoltat ceramicile ioniene și rodiene, cele din Ciclade, din Milo, din Creta și mai ales din Corint*, unde a înflorit frumoasa ceramică corintiană. Aceasta a debutat prin protocorintianul provenit din geometric; din această perioadă se găsesc vase de talie mică, mai ales lecite aribalistice; fondul este o argilă galben-pal, cu nuanța drojdiei de vin și cu lac negru; era utilizat și albul; motivele de animale erau dominante. Stilul corintic, născut din răspândirea influenței orientale, s-a extins la toate seriile de vase și a prezentat adesea scene mitologice, de

pildă, craterul care a reprezentat ospățul lui Hercule și al lui Euritios (Louvre), datat aproximativ din anul 600 î. Hr.

Începând cu secolul VI î. Hr., s-a dezvoltat ceramica atică, provenind din stilul geometric. Figura neagră (numită astfel pentru că personajele erau pictate cu negru pe fondul roșu al lutului ars) a fost utilizată de-alungul întregului secol. La sfârșitul acestuia (aprox. la 530 î. Hr.), ea a fost înlocuită cu figura roșie, care se detașează pe fondul negru al olăriei lăcuite. Prima epocă se numește „de stil sever“, dată fiind sobrietatea și simplitatea reprezentării figurate. I-a urmat stilul liber, pentru ca, în secolul al V-lea î. Hr., să se ajungă la stilul încărcat, „înflorit“, al cărui reprezentant principal a fost Meidias, cu Erosul său zburând într-un decor vegetal supraîncărcat. Ceramica atică a fost imitată în toată lumea greacă, mai ales în Italia, unde aceste școli au înflorit; dar niciodată olarii de aici n-au atins perfecțiunea maeștrilor atenieni. Olarii atici și-au semnat rareori operele, dar a fost identificat un număr important de obiecte, dintre care ale unora care pot fi socotiții mari artiști. Iată lista celor despre care se vorbește în acest dicționar: Amasis, Andocide, Brigos, Duris, Epictet, Epilicos, Ergotimos, Eufronios, Eutimide, Execias, Hahrilion, Hieron, Nicostene. În afară de cei cunoscuți astfel, prin semnătura lor, metoda comparată a permis să se determine stilurile maeștrilor care se regăsesc în diferite vase provenind din același atelier și cărora (pentru a fi clasificate) li s-a dat un nume, pornind de la o operă de seamă; astfel, cunoaștem pictura din Berlin, din Boston, din Copenhaga etc., sau grupurile Leagros, al Medeei, al Delfinului.

OLIGARHIE, _guvernare de către un număr mic de oameni, în fapt, clasa nobililor, adică aristocrația războinică, instalată ca urmare a unei invazii — în general cea a dorienilor* —, cu excepția oligarhiilor din Atica și din Ionia; oligarhii stăpâneau și pământurile cele mai fertile._

Guvernămintele oligarhice erau caracterizate prin faptul că aveau consilii restrânse, numite „gerusia“*, deoarece erau alcătuite din bătrâni (_gerontes_), șefii familiilor de rang înalt (dar aceasta nu era o regulă generală), și prin faptul că puterile executive se aflau în mâinile unui om sau ale mai multor oameni aleși de către gerusia, selecționați din familiile cele mai importante; uneori ei erau din aceeași familie, așa cum au fost arhonții* Atenei primitive, care proveneau din genosul* Medontizilor*. Aproape toate cetățile* grecești au trecut prin stadiul oligarhic, în epoca arhaică, înainte de a avea o democrație* — cu un timp intermediar de tiranie*; într-adevăr, epoca arhaică a cunoscut lupte de clasă violente, de o parte fiind săracii și micii proprietari, de cealaltă parte fiind marii proprietari de pământuri. În general, mai ales la ionieni*, cei din clasa de jos s-au impus și au marcat victoria lor prin instalarea democrației. Dimpotrivă, multe cetăți doriene au păstrat vreme îndelungată regimul lor aristocratic. În această privință, Sparta* a rămas o excepție, deoarece a știut să menajeze în același timp regalitatea*, prin instituirea a doi regi, oligarhia, prin sistemul gerusiei, democrația, prin instituirea eforilor*, prin apela* și prin faptul că tuturor cetățenilor le era permisă accederea la toate posturile.

OLIMPICE (jocurile ~). Au fost cele mai importante dintre jocurile panelenice.

Originea lor datează cu siguranță din epoca preelenică. Altisul din Olimpia (pădure sacră a lui Zeus, în care se înălța templul său) se afla în apropiere de muntele Kronion, unde se celebra toamna o sărbătoare agrară, în legătură cu o zeiță a Pământului și cu o divinitate preelenică numită Kronos, asimilată în epoca istorică printr-un joc de cuvinte cu Cronos. S-a considerat că jocurile au fost inventate de doi Hercule și de Pelops. Primul Hercule a fost un cretan venit din Ida împreună cu frații săi, Dactilii; celălalt Hercule a fost celebrul autor al _Muncilor_, originar din Teba. Pelops era un frigian care și-a fixat dominația în nordul Peloponesului*, iar descendenții săi au domnit în Micene al aheenilor*. Cele trei tradiții pot fi împăcate în felul următor: Hercule din Ida reprezintă dominația culturală a minoenilor, mari amatori de gimnastică și de concursuri gimnice; Hercule din Teba (sau, după tradiția relatată de către Strabon, Heraclizii și Oxilus cu etolienii săi) ar fi reabilitat jocurile cretane după invazia doriană, în folosul noilor stăpâni dorieni*; cu Pelops regăsim aspectul jocurilor funebre proprii marilor jocuri, care datează neîndoielnic din epoca miceniană. Atunci când Pelops a venit din Asia, asupra Olimpiei domnea Oenomaus; el oferea mâna fiicei sale și tronul său celui care îl va învinge în cursa de care. Pelops l-a mituit pe Mirtil, vizitiul lui Oenomaus, care a făcut o tăietură în oiștea carului stăpânului său, astfel că acesta a murit în timpul cursei. De altfel, lui Pelops i se atribuia integrarea în jocuri a cursei de care.

Avem știri sigure asupra jocurilor abia din anul 776 î. Hr., când a avut loc victoria eleanului Coroebos; acest an marchează începutul erei Olimpiadelor (→ CALENDAR). De la această dată până în 393, anul în care împăratul roman creștin Teodosiu a interzis jocurile, acestea s-au desfășurat fără întrerupere. Ele aveau loc la fiecare patru ani, la sfârșitul verii. Erau deschise pentru toți grecii, dar cetățile nu trimiteau decât candidați valoroși. Organizarea jocurilor aparținea pisaților, iar după distrugerea cetății lor în 572 î. Hr., ea a fost încredințată eleenilor. Înaintea deschiderii jocurilor, heralzi plecau din Olimpia să anunțe în lumea greacă pauza sacră; în toată această perioadă pelerinii care se duceau la Olimpia erau considerați sacri și nici războiul* nu precumpănea asupra acestui drept religios. Începând din secolul al IV-lea î. Hr., și Olimpia și teritoriul său au devenit inviolabile și nu se putea pătrunde acolo înarmat. Organizarea în amănunt a sărbătorilor era încredințată elanodicilor*. Cu două luni înaintea deschiderii jocurilor, candidații a căror înscriere fusese acceptată veneau să se prezinte elanodicilor, care îi înștiințau despre regulamentele jocurilor și îi supuneau unui antrenament special, în urma căruia erau repartizați după vârsta și puterea lor.

Jocurile nu începeau decât după un anumit număr de sacrificii și ceremonii în cinstea lui Zeus, a lui Cronos, a celorlalți zei, a lui Pelops și a diferiților eroi. Oficianții erau eleenii și teorii (→ TEORII), trimiși de diferitele cetăți. Nu se cunoaște bine aspectul religios al sărbătorilor, dar marele sacrificiu pentru Zeus, punctul culminant al solemnității, avea loc în mijlocul jocurilor. Jocurile însele începeau printr-un jurământ — horkos* — pe care concurenții îl prestau pe altarul lui Zeus Horkios în sensul că nu vor comite nici o înșelătorie.

Prima zi fiind ocupată cu sacrificiile pregătitoare, celelalte șase zile erau consacrate concursurilor. Întrecerile au variat

după epoci, la fel și ordinea în care aveau loc. Pentru epoca elenică ele se desfășurau astfel: în prima zi, alergare; a doua zi, pentatlon (alergare, săritură, luptă, suliță, disc); a treia zi, luptă, pugilat, pancrace; a patra zi, cursă de cai și de care. Atleții se prezentau în costumație adecvată și un herald* le anunța numele și țara de origine; ordinea în care concurau era trasă la sorți. Copiii erau admiși la concursuri în categoria lor. Elanodicii îi desemnau pe învingători, numele acestora fiind anunțate de către heralzi; învingătorii primeau ca răsplată o ramură de palmier sau o coroană* de măslin. Cetatea le făcea o primire triumfală; erau înălțate pentru ei statui, iar poeții scriau ode triumfale. Femeile* nu erau admise la jocuri, singura femeie din asistență fiind preoteasa Demetrei Khamine; în schimb, sclavii și barbarii erau admiși ca spectatori.

Această adunare a grecilor veniți din toate colțurile lumii elenice îi atrăgea și pe oamenii de litere doritori să-și facă cunoscute operele. Astfel, dacă dăm crezare tradiției, Herodot* a citit în fața adunării elenilor, cu ocazia jocurilor, câteva cărți din *Istoriile* sale, Empedocle din Agrigent a declamat versuri din *Purificările* sale, Gorgias din Leontinum a uimit spectatorii prin minunatele sale sofisme. De asemenea, pictorii își expuneau cu acest prilej tablourile, iar orașele etalau chipurile atleților învingători, comandate la cei mai vestiți sculptori din Grecia. Astfel Pausanias* ne-a oferit descrierea unui număr considerabil din aceste sculpturi. Două dintre ele au fost regăsite, Niche a lui Paionios* și Hermes a lui Praxitele*. Neîndoielnic, sărbătorile olimpice au constituit pentru greci panegiria* în cursul căreia ei s-au cunoscut cel mai bine și și-au resimțit profund unitatea și măreția.

ORACOL, ***profeție dată de un devin* independent sau de un profet atașat unui sanctuar oracular; profetul însuși, în sfârșit, sanctuarul sau locul unde se rosteau oracolele.***

Oracolelor le era atașată o ființă inspiratoare, zeu, erou sau persoană decedată. Marii zei oraculari erau Zeus și Apolo; se cunosc și sanctuare oraculare prezidate de zei secundari. Totuși, adevăratul inspirator al oracolelor, singurul care percepea viitorul, era Zeus; alte divinități puteau profetiza doar prin voința lui. La Talamae, în Laconia, eforii* mergeau să doarmă în templul lui Pasifae, care le trimitea vise profetice; viitorul era revelat prin vise și în templul Gaiei de la Olimpia*, de către oracolul Nopții la Megara*, de către oracolul lui Brizo de la Delos, consultat mai ales pentru probleme de pescuit și de navigație*. Acest mijloc profetic mai era utilizat în asclepieioane*.

Principalele oracole ale lui Zeus erau la Olimpia, cel de la Dodona și cel al lui Zeus Amon, în Egipt. Cel de la Olimpia avea un caracter secundar; familia Iamizilor, atașată la cultul lui Zeus, prevestea acolo viitorul în special prin observarea măruntaielor victimelor; ei apăreau mai curând ca ghicitori independenți decât ca profeți inspirați de către zeu.

Dodona se afla în Epir și oracolul său era considerat ca cel mai vechi din Grecia. Încă din epoca homerică, cei care-l deserveau, selii, par să fi aparținut unui genos* sacerdotal și numele lor este apropiat de cel al elenilor (→ ELADA). Era un sanctuar de origine miceniană, ocupat de către eleni, care l-au anexat în folosul lor. Divinația era făcută de către o profeteasă (sau trei profetese, după epoci), numită „peliade"*; ea se așeza sub stejarul lui Zeus și asculta vocea zeului în foșnetul frunzelor. Ca și pitia delfică, se pare că și ea bea apă dintr-o fântână sacră. I se puneau întrebări în scris pe lamele de plumb, iar răspunsul se dădea oral. Oracolul de la Dodona, la care se venea pentru consultări din toate colțurile lumii elenice, a rivalizat cu cel de la Delfi*, fără a-l putea totuși egala.

Oracolul lui Zeus Amon, situat într-o oază libiană, a fost cunoscut de către greci în momentul instalării primelor lor comtoare în Egipt. Divinitatea oraculară, Amon, era un zeu indigen elenizat sub numele de Zeus. Atenienii îl consultau adesea în timpul războiului peloponesiac* și el a devenit celebru mai ales prin vizita pe care i-a făcut-o Alexandru* cel Mare. Statuia zeului, purtată pe o nacelă aurită, mișca din cap în timpul procesiunilor și preoții interpretau aceste semne; în plus, mai exista acolo un izvor miraculos, a cărui apă era vândută peste mări, spre a fi utilizată la conjurații și lustrații.

Apolo a fost prin excelență zeul manticii, dar, în realitate, el nu făcea decât să interpreteze gândirea tatălui său, Zeus, adevăratul stăpân al tuturor lucrurilor. Oracolul său cel mai cunoscut era cel de la Delfi. Un alt oracol al lui Apolo din Grecia erau cel de la Abae, în Focida, al cărui templu era plin cu *ex-voto*-uri, renumit la sfârșitul epocii arhaice, dar care a decăzut apoi rapid. În Beoția*, Apolo avea mai multe sanctuare divinatorii, dintre care cel mai important era cel aflat pe Ptoon, aproape de Acraefiae; profețiile erau făcute de un preot, promantisul. Xerxe l-a consultat atunci când a invadat Grecia. Oracolul a încetat să mai existe după prădarea Tebei de către Alexandru. Celelalte oracole apoliniene din Beoția erau cel de la Tegira, care a prezis victoria grecilor în al doilea război medic, cel din Eutresis, cel din Hisiae, unde un izvor oferea beția profetică. În sfârșit, la Teba, în sanctuarul lui Apolo Ismenios, zeul instituise mantice cu fiul său Teneros. Apolo mai avea multe oracole în Asia Mică. Aproape de Milet*, oracolul de la Didime, deservit de Branhizi, a rivalizat cu cel de la Delfi; legenda lui Apolo, care îl instituise acolo pe Branhos ca profet, ascunde ocuparea de către acest zeu ionian a unui sanctuar profetic preelenic, a cărui divinitate era Branhos. În apropiere de Colofon, oracolul de la Claros fusese stabilit de către Manto, fiica lui Tiresias; un preot cobora în cripta sanctuarului, bea apă dintr-un puț care îl inspira și îl făcea să dea răspunsuri în versuri; săpăturile arheologice au scos la iveală cripta și puțul.

Cel mai important dintre oracolele eroilor era cel al lui Trofonios de la Lebadia, în Beoția, care avea un templu și o pădure* sacră. La hotarul dintre Atica și Beoția, oracolul lui Amfiaraus, eroul Argosului*, a fost consultat de către persanul Mardonios înaintea bătăliei de la Plateea*. Zeul trimitea vise profetice celor care veneau să se culce în sanctuarul său.

Puterea oraculară a morților era legată de necromancie. Găsim o formă a ei în *Neleya* din *Odiseea*, în care Ulise evoca morții la cimerieni. Morții apăreau și în vis; așa trebuie să se fi petrecut lucrurile în oracolul lui Tiresias din Beoția, în special în oracolul situat în vecinătatea mormântului său, aproape de Heliarte, sau în oracolul nepotului său Mopsos, la Malos. În apropierea orașului Cumes, în Italia, se găsea o intrare în Infern, aproape de locul Averne, considerat ca un loc propice pentru evocarea morților.

Dacă marile oracole erau consultate pentru probleme importante (declarație de război, întemeierea unei cetăți etc.),

particularii se duceau să-i chestioneze pe zei și mai ales oracolele locale, pentru cea mai măruntă treabă personală, de pildă pentru regăsirea unui obiect pierdut. Aceasta dovedește importanța oracolelor nu numai în viața psihică a grecilor dar și în viața lor privată. Oamenii se duceau să consulte oracolele, mai ales pe cele locale, cu atât mai mult cu cât se găsea totdeauna câte unul în vecinătate, mai ales că preoții nu cereau plată decât în funcție de importanța serviciului cerut și de averea celui care îl solicita.

ORDINE, *nume dat tipurilor arhitecturale ale templelor grecești.*

Caracteristicile esențiale ale ordinelor grecești se găsesc în tipurile de coloane. Astfel, Grecia clasică a generat trei ordine, care se găsesc în toate monumentele lumii elenice. Aceste coloane prezintă un element comun, toate sunt canelate. Nu se cunoaște decât o excepție, la templul doric de la Segeste (în Sicilia*), oraș care nu era grec. Se pare că dacă coloanele acestui templu au rămas netede aceasta s-a întâmplat deoarece canelajul se făcea după ce coloanele erau ridicate pe locul lor, ceea ce de data aceasta nu s-a putut realiza, fie din lipsă de timp, fie din lipsă de mijloace.

1. Ordinul *doric* este cel mai vechi. Coloana se subțiază în partea de sus. Ea se sprijină de-a dreptul pe solul (*stylobates*) de piatră. Capitelul său este simplu, de formă alungită, având deasupra o abacă*, dală de piatră pe care se sprijină arhitrava.

2. Coloana *ionică*, mai grațioasă, decât coloana dorică, se sprijină pe o bază formând discuri suprapuse (în termeni tehnici, este vorba de o plintă și de două tore separate printr-o scotie). Capitelul este format din două spirale orientate în jos, peste care se află o abacă împodobită cu ove și care suportă arhitrava.

3. Ordinul *corintic* ar fi fost inventat, după spusele lui Vitruviu, de către Calimah*, când a văzut un coș acoperit cu o piatră plată în jurul căreia a crescut o acantă. Baza ei este asemănătoare cu cea a coloanei ionice, dar capitelul său este constituit de un buchet de frunze de acantă deasupra căreia sunt volute care servesc ca suport pentru arhitravă. (Pentru elementele arhitecturii proprii fiecăruia dintre ordine și pentru aspectele cronologice → TEMPLU.)

ORFISM, *nume dat unui curent religios care a pătruns în Grecia încă din epoca arhaică și a cărui origine nu este cunoscută.*

Sigur este faptul că în timp ce Homer* a ignorat existența orfismului (poate că n-a avut prilejul să-l pomenească sau să facă aluzie la el), orfismul s-a stabilit decisiv în Grecia în secolul al VI-lea î. Hr. Adepții săi socoteau că provine de la Orfeu, muzicantul mitic al Traciei. Orfismul avea o teogonie și o cosmogonie pe care unii, în mod eronat, au socotit-o apropiată de aceea alui Hesiod. Se găsesc în ea numeroși zei din panteonul elenic, dar ei aveau un caracter cosmic și simbolic. Orfismul susține ideea unei divinități unice și panteistică, în care Zeus devine primul și ultimul (cu alte cuvinte, alfa și omega), începutul și sfârșitul, totul, izvorul a tot ce există și al oricărei vieți. Mitul central al orfismului este cel al lui Zagreus: fiu al lui Zeus și al Demetrei, el primise de la tatăl său împărăția lumii; invidioși, Titanii l-au prins când s-a transformat în taur, l-au sfâșiat și l-au devorat. Atena a salvat sufletul (sau inima) lui Zagreus, pe care Zeus l-a înviat sub numele de Dionisos; în ceea ce-i privește pe Titani, el i-a trăsnit și din cenușa lor au luat naștere oamenii, formați din două elemente, unul pământean și pieritor, provenind de la Titani, celălalt provenind de la Zagreus, divin și veșnic.

Celălalt aspect al cosmogoniei orfice rezidă în mitul oului de argint născut din Haos; din diviziunea oului ar fi apărut ființele purtătoare ale germenilor tuturor lucrurilor, apoi cerul și pământul. Eshatologia orfismului consta din credința că omul ar poseda un suflet nemuritor care a decăzut în urma unui păcat originar și care, prin incarnări succesive, s-ar purifica tinzând spre mai bine pentru a se reîntoarce la Zeus — totul prin purificări și mai ales prin inițiere; de altfel, inițierea este adevărata cale a mântuirii. Prin aceasta orfismul este o doctrină a mântuirii, chiar mai mult decât misterele* de la Eleusis*, care au suferit, neîndoielnic, influența lui. Inițiații orfici erau înmormântați cu tablete sau cu lamele de aur pe care erau înscrise fraze rituale și cuvinte de speranță, prin care ei pretindeau că aparțin rasei preafericite a nemuritorilor și că sufletul lor este fiul cerului înstelat.

Orfismul a fost propovăduit încă din epoca arhaică de către preoți sau de către inițiați, care practicau postul și macerațiile; ca și pitagoricienii, cu care aveau raporturi strânse, ei se abțineau de la a consuma carne de la animale.

Primii orfici cunoscuți au trăit în Grecia din Apus, în aceeași epocă cu pitagoricienii*; ei au fost Orfeu din Camarina, în Sicilia*, Orfeu din Crotona, Zopiros din Heracleia, în Grecia Mare*. Numeroase scrieri au fost puse apoi sub numele lui Orfeu; cea mai veche s-ar datora lui Onomacrit, cresmolog* de la curtea Pisistratizilor* din Atena*, care a cules oracolele lui Muzeu, poet mitic, și el de origine tracă. Onomacrit a mai fost însărcinat să adune poemele lui Orfeu și a fost alungat din Atena deoarece inserase câteva din propriile sale versuri. Orfismul a influențat toate generațiile care au urmat. Pindar a reluat dogma reincarnării, Eschil și Sofocle au fost influențați de orfism, iar ideea care domină în platonism, aceea a corpului ca mormânt al sufletului, este de inspirație orfică.

Nu se știe cum se realiza inițierea orfică. Orfeotelestii, care au adus buna vestire Greciei arhaice, au apărut în epoca elenică ca niște șarlatani; Platon i-a descris ca impostori care se prevalau de Orfeu și de scrierile lui și care, prin magie, purifică murdăriile și aduc nemurirea; ca și metragirții*, ei mergeau din cetate în cetate, cerșeau, vindeau purificările lor și tabletele lor de nemurire. Din literatura orfică, din care cunoaștem multe titluri, ne-au rămas numai fragmente sau lucrări din epoca decăderii orfismului.

OROLOGII → CLEPSIDRĂ, GNOMON.

ORTAGORIZI, *familie de tirani care au domnit la Sicion din anul 670 până la aprox. 570 î. Hr.*

Această familie aparținea tribului* predorian al Aigialeenilor („oamenii de la țărm"). Ei au răsturnat guvernământul oligarhic cu ajutorul poporului și au instalat tirania*, însă în folosul lor. Autorul acestei revoluții a fost Ortagoras, fiul unui *mageiros*, neîndoielnic un sacrificator. Intrat în armată, el a devenit polemarc* și, având puterile funcției sale, a instaurat tirania. I-a urmat fratele său Miron, învingător la Jocurile olimpice din anul 648. Fiul lui Miron, Aristonimos, a domnit puțin timp

și a lăsat tronul fiului său Miron al II-lea, un desfrânat care a domnit șapte ani și a fost asasinat. I-a urmat fratele său Isodem; acesta a fost detronat după doi ani de un alt frate, Clistene. Cu el dinastia a atins punctul culminant și s-a stins, fără ca măcar o singură dată poporul să se fi plâns de acești prinți, care au strălucit prin moderația și simțul lor de dreptate. Continuând politica antidoriană a predecesorilor săi, Clistene i-a înjosit pe dorienii* celorlalte trei triburi, numindu-i „porci", „purcei" și „asini", în timp ce tribul său lua numele de Arhelaoi, adică „conducători ai poporului". Inamic al Argosului*, el a suprimat la Sicion vechiul cult al eroului argian Adraste, înlocuindu-l prin acela al tebanului Melanipos. Clistene a echipat o flotă și a luat parte la războiul împotriva orașului Crissa, care pretindea impozite de la pelerinii la Delfi*. Clistene și-a înfrumusețat orașul, a chemat sculptori din Creta*, a strălucit prin fastul și măreția serbărilor sale, cea mai vestită fiind aceea pe care a organizat-o pentru a celebra nunta fiicei sale Agariste cu Megacle, un atenian din familia Alcmeonizilor*. Cu el, Sicion a atins apogeul puterii sale și, când Clistene a murit fără a lăsa vreun copil, Sicion și-a pierdut orice importanță politică.

OSPITALITATE. În Grecia, ospitalitatea era o datorie sfântă. Străinul era protejat de Zeus Xenios și de Atena Xenia, la Atena*; călătorul (→ CĂLĂTORIE) se putea prezenta la o casă, i se ofera locuință și hrană și era invitat la masa familiei din prima zi. Simbolul ospitalității se află în legenda despre Zeus și Hermes, deghizați în călători și primiți de către Filemon și Baucis. Așa cum a remarcat Nausica în *Odiseea*, atunci când l-a descoperit pe Ulise, sub mantaua călătorului se poate ascunde un zeu. Chiar și cerșetorul fără patrie avea dreptul la foc și la masă. Când își părăsea gazda, străinul primea daruri și între ei se schimbau semne de recunoaștere, astfel încât familii întregi au fost unite prin legăturile ospitalității. Atena era un oraș deschis pentru străini; ei veneau aici în număr mare și legile îi protejau. Raporturi de ospitalitate erau stabilite între metropole și coloniile* lor sau între două orașe care încheiau între ele convenții de ospitalitate. În cursul marilor sărbători* religioase, metropolele găzduiau pelerinii sosiți din coloniile lor; de asemenea, cei din metropole erau primiți cu onoruri în colonii. În cetățile unite prin legături de ospitalitate, oamenii se bucurau de dreptul de a poseda bunuri, de a lua parte la cultul public, de a întreprinde acțiuni judiciare ca și în propria lor cetate.

OSTRACISM, *izgonire*.

Cuvântul provine de la *ostrakon*, care înseamnă „scoică" și desemnează și ciobul de olărie, căci numele ostracizaților erau marcate de către votanți pe un ciob. Ostracismul a fost instituit în democrații* pentru a permite — în baza unui simplu vot al poporului și la propunerea unui cetățean — să fie îndepărtați, temporar sau definitiv, anumiți bărbați politici ale căror ambiții trezeau teamă. Instituția a fost stabilită de către Clistene* pentru a-l îndepărta din Atena pe tiranul Hiparc, fiul lui Pisistrate*. În afară de Atena, ostracismul mai exista și la Megara*, la Argos*, la Efes, Milet* și Siracuza, unde era numit „petalism" și nu s-a menținut decât puțin timp; dar mai ales democrația ateniană este aceea care ne-a făcut cunoscută această instituție. În fiecare an, la a șasea pritanie*, când se aduna eclesia*, ea examina chestiunea ostracismului. Dacă era desemnată o victorie, se hotăra prin vot că va avea loc o ostracoforie. În acest caz, ea era amânată peste șase luni; atunci se ținea ostracoforia, adunare extraordinară prezidată de cei nouă arhonți* și care se avea loc în agora*. Se înscria numele personajului pe un ostracon și era necesar să existe peste 6 000 de sufragii, adică două treimi din adunare, pentru ca el să fie ostracizat. De altfel, cel izgonit putea fi rechemat după puțin timp, așa cum s-a întâmplat cu Aristide*. Ostracizatul locuia unde voia și își păstra bunurile. Partidele au folosit ostracismul pentru a-și îndepărta adversarii politici, dar la sfârșitul secolului al V-lea î. Hr. nu se mai recurgea la ostracism; i se prefera atimia*.

P

PACE (tratate de ~). Cetățile grecești au încheiat adesea între ele tratate de pace care, chiar dacă nu erau permanente, reprezentau un angajament pentru o durată lungă de timp. Astfel, cei din Heraia, din Arcadia, au semnat un tratat de pace pe o sută de ani cu eleenii, iar în timpul războiului peloponesiac* acarnanienii și ambracioții au încheiat între ei un tratat asemănător. Nu se știe cât timp au fost respectate aceste tratate, dar grecii respectau tot atât de puțin convențiile lor ca și popoarele moderne; pacea de 30 de ani semnată de atenieni și de spartani în anul 455 î. Hr. n-a fost respectată decât 24 de ani, ceea ce a reprezentat un record, întrucât pacea de 50 de ani care a fost semnată în anul 421 între aceleași două cetăți, numită „pacea lui Nicias", n-a durat decât trei ani.

Existau două feluri de tratate de pace: cele încheiate între două părți în condiții de egalitate și cele încheiate între un învingător și un învins. Un orator grec, Andocide, pretindea că prima formă de pace se numește *eirene*, cea de-a doua *sponde;* în realitate însă numele de *sponde* vine de la sacrificiile care se făceau când se semna tratatul de pace. După ce cădeau de acord asupra termenilor tratatului, ambasadorii celor două cetăți hotărau ca el să fie înscris pe table de piatră, împreună cu clauzele care îl însoțeau. Apoi era prestat jurământul de a respecta tratatul: horkosul* era făcut de plenipotențiarii trimiși în numele poporului în cetatea vecină sau într-o adunare în care poporul însuși presta jurământul în fața ambasadorilor trimiși de cealaltă cetate. Aceste făgăduieli erau însoțite de sacrificii și de libațiuni, iar acordurile erau contrasemnate de cele două părți. Jurămintele puteau fi reînnoite în fiecare an sau la patru ani sau se mărgineau la citirea în public în fiecare an a termenilor tratatului. Pietrele sau coloanele pe care ele erau gravate erau depuse în temple, în piețele publice, uneori în templele panelenice de la Olimpia sau de la Delfi*. Când un tratat era denunțat, se comunica ruptura sau se retrăgea stela. Între state se făceau schimburi de ostatici, luați dintre oamenii importanți sau din familiile lor; uneori numai cetatea învinsă dădea ostatici.

PAIONIOS, *sculptor (Mende, în Macedonia*, a doua jumătate a secolului al V-lea î. Hr.).*

Contemporan cu Fidias*, Paionios a lucrat împreună cu el și cu Alcamene* la decorarea frontoanelor templelor* lui Zeus din Olimpia*. Dar ceea ce i se atribuie este cu totul nesigur. S-a mai crezut că el ar putea fi autorul anumitor Nereide din Xantos (Licia, Asia Mică) și chiar al câtorva *Niche* („Victorii") de la balustrada templului Atenei Niche, ceea ce este o simplă supoziție. Singura operă semnată de Paionios pe care o posedăm este originalul unei Niche găsit la Olimpia, înălțat neîndoielnic de către mesenienii din Naupacta după cucerirea Sfacteriei, în anul 425 î. Hr. De inspirație ioniană, această Niche este îmbrăcată cu un fel de peplos* pe jumătate mulat și desemnează o puternică mișcare înainte, care amplifică draperiile în partea dinapoi. În această operă se simte influența lui Fidias.

PALESTRĂ, *loc în special destinat pentru exercițiile fizice.*

Palestrele erau atașate gimnaziilor*, dar existau și palestre independente într-un număr mare în toate cetățile grecești. Cele mai multe se găseau la Atena*. În majoritate ele fuseseră ridicate pe cheltuiala Tezaurului*, dar și particularii își construiseră palestre, pentru a exercita ei înșiși acolo funcția de pedotrib (maestru de palestră). Pedotribii palestrelor de stat erau particulari retribuiți de către elevi. Aceste palestre se distingeau prin faptul că purtau nume de persoane, Hipocrate, Sibirtios, Taureas, despre care nu știm dacă erau numele pedotribilor sau ale celor care contribuiseră la construirea palestrele. Pedotribii din Atena erau cei mai vestiți și, dacă îi dăm crezare lui Pindar, ei erau chemați în toată Grecia pentru a forma pedotribi, precum acel Ariston din Argos*, a cărui palestră a vizitat-o Platon*. De altfel, o tradiție îi atribuia lui Tezeu sau maestrului său Forbas inventarea exercițiilor la palestră.

PAMFILOS (Pamphilos), *pictor (Amfipolis, în Macedonia, începutul secolului al IV-lea î. Hr.).*

Pamfilos a fost maestrul lui Apelc*, al lui Mclantios și al lui Pausias*. A lucrat mai ales la Sicion*. Foarte interesat de științele exacte, a studiat aritmetica și geometria, despre care spunea că sunt indispensabile pentru practicarea artei. A făcut ca în școlile din Sicion să devină obligatorie predarea desenului și a picturii pe lemn, disciplină care a fost ulterior generalizată în educația* școlară. Teoretician al artei sale, pretindea mulți bani pentru lecțiile pe care la ținea, dar el personal nu a lăsat nici o operă vestită.

PANAINOS, *pictor (Atena, aprox. 456 î.Hr.), nepot (sau frate?) al lui Fidias*.*

Panainos a luat parte la împodobirea porticului de la Poecil, unde a reprezentat bătălia de la Maraton*, împreună cu Polignot* și Micon*. Colaborator al lui Fidias, el a primit sarcina de a decora tronul lui Zeus Olimpianul și i-a reprezentat acolo pe Heracle în diferitele sale munci, pe Tezeu și Piritous, pe Hipodamia, moartea Pentesileei etc. El a pictat mai ales în Elida*, în templul Atenei, pe care de altfel l-a îmbrăcat cu o tencuială compusă, se pare, din lapte și din șafran. În epoca lui Panainos s-au deschis, cu prilejul marilor jocuri, primele concursuri de pictură. La Delfi*, el a concurat împotriva lui Timagoras, care l-a învins cu ocazia Jocurilor pitice*.

PANATENEE, *sărbători celebrate de către atenieni, în cinstea Atenei.*

Au fost printre cele mai importante dintre sărbătorile grecești, mai ales când, după anul 566 î. Hr., ele au fost deschise pentru toți grecii, ceea ce le-a dat un caracter de mare sărbătoare panelenică. Erau celebrate Panateneele anuale și, la fiecare patru ani, Marile Panatenee, la care veneau să asiste oameni din toată lumea greacă. Instituirea lor este atribuită regelui mitic Erihtonios și lui Tezeu, care a făcut din ele sărbătoarea demelor* Aticii*. Începând cu Pisistratizii*, sărbătoarea și-a dobândit întreaga strălucire, mai ales cu ocazia Marilor Panatenee, al căror inițiator a fost Pisistrate. Nu se știe în amănunt prin ce se deosebeau Panateneele anuale de marea sărbătoare penteterică (adică cvadrienală); cu siguranță că primele erau mai simple. Vom descrie aici pe scurt Marile Panatenee.

Rațiunea primară a solemnității era remiterea către zeiță a unui peplos* nou. Pentru aceasta, cu nouă luni înaintea sărbătorii, două din cele patru arefore (sau ersefore), fete tinere din nobilime, în vârstă de 7 până la 12 ani, se retrăgeau în templul Atenei și începeau să țeasă peplosul; în această muncă ele erau ajutate de alte fete tinere, ergastinele. Pe peplosul colorat cu șafran se reprezenta, în broderie, lupta Atenei și a zeilor contra Giganților.

Marile Panatenee aveau loc în al treilea an al olimpiadelor, în luna Hecatombeon (iulie–august). Ca preludiu al sărbătorilor, se desfășurau în ziua de 16, așa-numitele *synoikia*, care comemorau sinoecismul*. Ceremoniile începeau cu 5 sau 6 zile mai târziu. Ele erau organizate de magistrații orașului, asistați de către hieropi (colegiu de zece magistrați trași la sorți, care aveau sarcina să pregătească sacrificiile), de către atleți (tot în număr de zece, aleși pe patru ani și care aveau sarcina organizării concursurilor) și, începând din secolul al II-lea î. Hr., de către un agonotet*.

După sacrificiile obișnuite, sărbătorile se deschideau prin concursuri. Se pare că la început au fost agon* muzicale; rapsozi se înfruntau, recitând versuri din Homer, acompaniindu-se cu țitera. Aceste agon fuseseră instituite de către Pisistrate și fiii săi, ca și concursurile muzicale ce au urmat și care au avut loc în Odeon* începând cu epoca lui Pericle*; întrecerile constau în recitări de poeme cu acompaniament de țiteră și de flaut, solouri de țiteră și solouri de flaut. Premiile constau în coroane și bani. Urmau întrecerile gimnice, repartizate în trei categorii (copii, tineri și bărbați), care se desfășurau la Ekhelidai, în apropiere de Pireu, până când s-a construit stadionul panatenaic al Atenei de către Licurg*, la sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr. Învingătorii primeau amfore cu forme elegante conținând ulei și numite amfore „panatenaice". Concursurile hipice, care durau două zile, erau cele mai importante din toată Grecia. Alături de întrecerile în curse călare și pe car, se organizau întreceri de exerciții călare cu săritură înaltă și de aruncare a suliței. Mai erau organizate concursuri de dans* piric și, după sacrificiile către Poseidon, se desfășurau la cap Sunion curse de triere, iubite de acest popor stăpân al mărilor. În sfârșit, într-o seară cu întuneric deplin (sărbătoarea fiind programată înainte de apariția lunii noi) aveau loc lampadedromiile, curse cu făclii, în care efebi*, porniți de la Academie*, cu torțe aprinse, efectuau un fel de alergare cu predarea ștafetei.

Aceste festivități se încheiau în ziua de 8 printr-o procesiune care, pornită din Ceramica*, urma calea sacră și ducea la Acropole*, trecând prin agora*. Se purta peplosul (pe un vas într-o epocă târzie) către sanctuarul Atenei într-un cortegiu în care, în urma unor boi duși la sacrificiu, înaintau ergastinele, magistrații, metecii* cu bazine pline cu obiecte ale sacrificiului, femeile metecilor cu umbrele, purtători de scaune, cei mai frumoși bătrâni ai demelor*, ținând în mâini ramuri de măslin, tineri, hopliți, nobili efebi călare, care, delegați ai cetăților străine și, în sfârșit, tot poporul Atenei; acesta, adunat pe drumul pe unde trecea cortegiul, trebuia să i se integreze parțial. Opriri și sacrificii punctau înaintarea cortegiului până ce se ajungea la altarul Atenei Polias, unde erau sacrificați boi și miei. Carnea animalelor sacrificate era împărțită locuitorilor diferitelor deme.

PANEGIRIE, *adunarea întregului popor.*

Acesta era numele care se dădea tuturor manifestărilor vieții publice, care adunau o mare parte a poporului: târguri importante, bâlciuri, spectacole. Era și numele marilor sărbători cu caracter religios: Gimnopediile*, Leneenele*, cele patru mari jocuri* panelenice, Panateneele* sau marile sărbători ale lui Apolo organizate la Delos* de către atenieni.

PANELENISM, *ansamblul tuturor grecilor.*

Grecii* au folosit acest termen din epoca cea mai timpurie. Îl întâlnim la Homer (deși pasajul în care este menționat trebuie să fie cu siguranță o interpolare mai recentă), la Hesiod, Pindar, Euripide... În secolul al IV-lea, Isocrate* a fost unul dintre purtătorii de cuvânt prestigioși ai panelenismului, însă grandoarea și patetismul discursurilor sale n-au putut exercita o influență eficace; poate că ele au permis totuși grecilor să simtă mai intens legăturile care ar fi trebuit să-i unească. Căci dacă elenii au avut sentimentul unității lor etnice și mai ales lingvistice (în pofida deosebirilor dialectale), dacă simțeau diferențele care îi opuneau față de *barbaroi*, cadrul polisului* în care se aflau închiși, ambițiile hegemonice ale cetăților, dar și particularismele locale, profundele deosebiri în concepțiile despre viață, despre libertate și idealul politic, în sfârșit sentimentul existenței unui antagonism între grupurile doriene*, ioniene* și eoliene* (pentru acestea din urmă într-un grad mai mic) au pus totdeauna o barieră de netrecut în calea oricărei voințe de unificare politică.

În fața pericolului persan, în timpul războaielor medice*, grecii și-au manifestat desigur, unitatea, opunând dușmanului barbar frontul comun al mai multor cetăți, dar nu trebuie uitat că o mare parte a grecilor (fie siliți, precum cei din Asia Mică, supuși de către Darius, fie mai mult sau mai puțin din propria voință, precum macedonenii, tesalienii, beoțienii) a rămas neutră sau a luptat alături de invadatori, contra confederaților.

Grecii au tins spre un panelenism politic în simahii* și mai ales în amfictionii*. Dar singura amficționie cu caracter panelenic, cea de la Delfi*, n-a avut nicicând o autoritate prea mare.

Marile jocuri, mai ales Jocurile olimpice* și sărbători ca Panateneele* la care luau parte toți grecii, sau unitatea religioasă dovedită de recurgerea la marile sanctuare, precum cele de la Delos* sau Delfi*, au întărit sentimentele lor panelenice, dar interesele și ambițiile cetăților au rămas mereu o barieră de netrecut.

Filip al Macedoniei, după Cheroneea, a constituit prin forță la Corint* o ligă panelenică, din care au lipsit însă Sparta* și toate cetățile grecești din Apus, de la Marea Neagră, din Africa și din Asia; iar

după moartea fiului său Alexandru* luptele au izbucnit din nou și, în cele din urmă, grecii n-au fost uniți decât cu sila, atunci când romanii au adus lumea elenică în starea de provincie a imperiului lor.

PARALIE, *litoral de la sudul Aticii, care se întinde pe aproape 180 de km.*

Cultura pământului fiind imposibilă în această zonă, locuitorii acestei regiuni de coastă, numiți paralieni, trăiau din pescuit și din exploatarea mlaștinilor sărate.

În epoca lui Solon* ei au format un partid grupat în jurul Alcmeonizilor*, care își câștigau mijloacele de subzistență din pescuit, din navigație* și din comerț*.

PARASIOS (Parrhasios), *pictor (Efes, aprox. 400 î. Hr.).*

A fost fiul și elevul lui Evenor. A venit de tânăr la Atena, unde s-a naturalizat. Subiectele picturilor sale sunt extrem de variate. Tragedia i-a procurat teme (Prometeu, Filoctet, Telef); a folosit și subiecte alegorice, cu multă dibăcie. Felul în care a pictat poporul atenian se bucura de un mare renume, deoarece a știut să exprime toate caracterele: măreție, josnicie, versatilitate. N-a disprețuit nici subiectele cu teme familiare și nici subiectele mitologice. A pictat și mici tablouri erotice, care au făcut deliciul împăratului roman Tiberiu.

Dar Parasios n-a strălucit atâta prin alegerea subiectelor, cât prin tehnica și stilul său: a eliberat cu adevărat arta picturii, conferindu-i toată forța adevărului. A redat cu măiestrie umbrele, contururile și reliefurile și s-a îngrijit în mod deosebit de armonia subiectelor sale. Se poate chiar vorbi, referitor la tehnica sa, de ecleraje de clar-obscur. Este cunoscută anecdota potrivit căreia Zeuxis, rivalul său, după ce a pictat struguri, s-au adunat păsări să-i mănânce, în timp ce Parasios, după ce a pictat o perdea, însuși Zeuxis i-a cerut s-o tragă, ca să vadă ce este în spatele ei. Zeuxis s-a declarat învins, deoarece el nu reușise să înșele decât niște păsări.

Parasios era extrem de vanitos; el afirma că a atins culmea artei și pretindea că descinde din Apolo. Nu picta decât pentru amatori foarte bogați și mai ales pentru orașe ca Rodos și Lindos. Trăind în cel mai mare lux, era îmbrăcat totdeauna în purpură și încoronat cu benți de aur. A fost unul din cei mai mari pictori ai Greciei.

PARTENONUL, *celebru sanctuar al Atenei Partenos, pe Acropolea din Atena.*

Termenul de partenon (de la *parthenos*, fecioară) desemna camera sau apartamentul unei fete tinere, de unde termenul a fost extins la sanctuare în care oficiau fecioare, așa încât mai multe temple purtau acest nume în lumea elenică; ele erau consacrate unor zeități fecioare ca Artemis Leucofrine (la Magnesia de la Meandru), dar și unor zeițe-mame ca Demeter sau Cibele (la Hermione, în Argolida, la Cizic, în Asia Mică). De altfel, numele de Partenon n-a fost dat templului zeiței Atena din Atena decât în secolul al IV-lea î. Hr.; îl găsim pentru prima oară într-un discurs al lui Demostene* din 355. Înainte acest sanctuar era desemnat cu expresia de „mare templu", termenul partenon fiind rezervat pentru sala mare de 19,19 m x 13,37 m, cu cele patru coloane ionice centrale ale sale, aflată la vest de naos, în vecinătatea porticului dinapoi, închis cu zăbrele, numit opistodom. Se pare că în această sală stăteau areforele (→ PANATENEE) pentru a țese peplosul* zeiței. Se mai spune că, împreună cu opistodomul, ea adăpostea tezaurul zeiței Atena.

Templul* mare, din care ne-au rămas ruinele, capodoperă a arhitecturii dorice (→ ORDINE), construit între anii 447 și 432 de către arhitecții* Ictinos și Calicrates, cu siguranță sub conducerea lui Fidias*, a fost precedat de alte sanctuare consacrate zeității protectoare a Atenei. Această Atena Medeusa avea pe Acropole* un mic sanctuar* aproape de locul unde a fost amplasat actualul Erehteion; el a fost menționat de Homer. Înspre mijlocul secolului al VII-lea, acest mic templu din epoca geometrică a fost înlocuit cu un edificiu mai vast, prezentând pentru prima oară un fronton (însă unul singur, la est), decorat cu două leoaice atacând doi boi, din care se păstrează fragmente în muzeul Acropolei. Acest edificiu a fost în întregime modificat și mărit în primele decenii ale secolului următor. El a fost construit din lavă și prezenta două frontoane și o colonadă care îl înconjura. Prin anul 525, Pisistratizii* mai construiau încă templul, în care marmura a fost folosită pentru frontoane și metope. Din acest „hecatompedon" (templu ce măsura 100 de picioare lungime, de unde acest nume) provin numeroase reliefuri și sculpturi expuse în muzeul Acropolei. Templul a fost incendiat de către perși când au cucerit și pustiit Atena în anul 480. A fost distrus de asemenea noul templu al zeiței Atena Polias, pe care atenienii începuseră să-l înalțe în apropierea Hecatompedonului după anul 490.

Noul templu al lui Pericle*, actualul Partenon, a fost, în sfârșit, reconstruit mai la sud, și mult mai mare. La nivelul stilobatului (fundamentul pe care se sprijină colonada), el măsoară 69,51 m x 30,86 m. Construit în întregime din marmură de Pentelic, el era înconjurat de o colonadă în stil doric, avea 8 coloane la fațade și 17 coloane pe laturi. Sculpturile erau realizate de Fidias, în atelierul său; constituite din 14 metope (părți pline și sculptate cu basoreliefuri) și 15 triglife la fațade și din 32 metope și 33 triglife pe laturi, ele prefigurau Panateneele. Frontonul de la răsărit reprezenta nașterea Atenei care stătea înarmată lângă Zeus (nu s-au mai păstrat decât fragmente, îndeosebi capete de cai trăgând carul lui Helios și personaje culcate), iar frontonul de la apus reda disputa dintre Atena și Poseidon pentru stăpânirea Aticii.

PASAPORT. În principiu, pentru călătoriile prin lumea greacă nu era nevoie de pașaport. Totuși, când o cetate se afla în stare de război, ea elibera străinilor care voiau să-i străbată teritoriul sau să locuiască acolo o bucată de vreme un pașaport sau o liberă-trecere, spre a exercita un control asupra unor oameni ale căror sentimente nu erau cunoscute.

PAUSANIAS, *prinț spartan din ramura Agizilor* (471 sau 470 î. Hr.).*

Era fiul lui Cleombrotos și nepotul lui Leonida*. A condus Sparta* în timpul când fiul lui Leonida era copil. După ce i-a comandat pe greci la Plateea* (479), el a cucerit de la perși Bizanțul și Ciprul. Bizuindu-se pe aceste succese, s-a aliat cu perșii, al căror sprijin l-a cerut, cu intenția tainică de a deveni tiranul Greciei întregi. Comploturile sale fiind bănuite, a fost trimis Cimon* împotriva lui, ca să-l alunge din Bizanț (477), după care a fost rechemat la Sparta. Întâmplător s-a obținut dovada trădării sale și a fost arestat de către efori* spre a fi judecat. Dar înainte de a fi prins, el s-a refugiat în templul Atenei

Halcioecos; spartanii au zidit ușile templului, astfel că el a murit de foame.

PAUSANIAS, *călător și geograf (Lidia?, secolul al II-lea d. Hr.).*

Se știu puține lucruri despre acest Pausanias, doar că a trăit la Roma în timpul domniilor lui Antonin cel Pios și a lui Marc-Aureliu și că a murit destul de bătrân. El ne-a lăsat o lucrare dintre cele mai prețioase, o *Descriere a Greciei*, în urma călătoriei* prin Elada ocupată de către romani, dar care mai păstra aproape intacte toate comorile adunate de veacuri. Atica* și Megarida (Cartea I), Corintia, Sicionia, Fliasia și Argolida* (II), Laconia* (III), Mesenia* (IV), Elida* (V și VI), Ahaia (VII), Arcadia* (VIII), Beoția* (IX), Focida (X) sunt descrise în amănunt în această lucrare. Pausanias ne-a transmis un număr de tradiții mitice și legendare, de elemente importante referitoare la istoria*, cultele, credințele etc. păstrate, care fac din această operă unul din documentele cele mai prețioase pentru cunoașterea Greciei antice.

PAUSIAS, *pictor (Sicion, a doua jumătate a secolului al IV-lea î. Hr.).*

Fiu al lui Bries, Pausias a fost elevul lui Pamfilos*, de la care a învățat pictura cu ceruire, artă în care a excelat. El este primul care a pictat lambriuri, plafoane, motive delicate precum Eros sau motive vegetale și florale. Subiectele sale favorite erau copiii; el a introdus gustul pentru micii eroși, gust care s-a dezvoltat mai ales în perioada elenistică*: eroși care dansează, eroși muzicanți, eroși înconjurați de flori, urcați pe care... Se pot găsi copii ale acestor opere, neîndoielnic destul de fidele, în picturile delicate de la Pompei. În același mod, el se străduia să picteze flori folosind tehnica ceruirii și a reprezentat-o pe compatrioata sa Glicera, o împletitoare sau o negustoreasă de coroane din flori. Pausias știa să redea admirabil reflexele și volumul și a pictat un bou enorm, din față, a cărui talie era redată prin jocul de lumini și umbre. Unul din tablourile sale alegorice, reprezentând „Beția“, a determinat un fel de revoluție, deoarece pictase obrazul Beției văzut prin cupa de sticlă din care bea aceasta. După el, școala de la Sicion a decăzut. Multe dintre tablourile sale au fost vândute ca să poată fi plătite datoriile cetății.

PEAN, *cântec religios în care refrenul* Paian *revenea ca un leitmotiv.*

A fost întâi un cântec adresat unor zei vindecători, pentru sănătatea sau eradicarea unei epidemii; era consacrat în special lui Asclepios și mai ales lui Apolo. Ulterior a devenit un cântec de bucurie și de victorie. Era cântat la unison, când pleca o flotă sau o armată*, de asemenea, era intonat de luptători înainte de a se avânta în bătălie. După bătălie, învingătorii îl cântau iar, ca un imn de triumf. Peanul se regăsea în toate sărbătorile lui Apolo și, chiar când era cântat în cinstea altor zei, el era totdeauna evocat. Cântat în general de coruri de bărbați, peanul putea fi intonat și de femei, la Delos*. Acompaniind libațiile, el a fost fredonat ulterior și la masă, cu ocazia unor festinuri și unor simposioane* și mai ales la mesele publice din Sparta* și din Creta*. Consacrat în special lui Apolo și în pofida caracterului său de cântec de bucurie, peanul a rămas ponderat și maiestuos, opunându-se beției dionisiace a ditirambului*.

PEDAGOG, *sclav, în general un bătrân, având sarcina să se ocupe de copii*, în familiile grecești înstărite.*

Pedagogul îl însoțea pe copil la școală sau la gimnaziu*, ducându-i cărțile, și îl supraveghea la plecare. Dispunând de o parte din dreptul patern, el avea adesea o vargă cu care își „corecta“ elevul când nu se purta cum trebuie. De altfel, este posibil ca mai târziu pedagogul să fi fost însărcinat cu o parte din instruirea copiilor celor bogați.

PEDERASTIE, *iubirea unui adult pentru un tânăr, dar care poate rămâne pură, deși ea implică un sentiment mai puternic decât amiciția* (philia).

Pederastia a fost privită diferit în statele doriene și în cele ioniene. La Sparta* și mai ales la Creta* ea a fost înălțată la rang de instituție. La Atena*, era sever condamnată; dar aici legile rămâneau literă moartă*, așa încât pederastia era generalizată în Grecia. Este sigur că acea puritate pe care în principiu grecii doreau s-o vadă triumfând în relațiile lor pederastice rămânea adesea doar o dorință; de aceea, la Atena, intrarea la gimnazii* era interzisă adulților depravați, iar la Sparta eforii* vegheau ca tineretul să nu fie corupt de adulți cu asemenea moravuri. Cu toate acestea, instituțiile antice, care sileau femeile* să stea în ginecee*, au favorizat relațiile între bărbați, cu atât mai mult cu cât ei își petreceau o mare parte din timp făcând exerciții în gimnazii*, îmbrăcați sumar. De altfel, Aristotel* socotea că legislatorii au legalizat pederastia pentru a evita suprapopulația.

În realitate, pederastia era o stare de fapt răspândită în toate societățile și, spre deosebire de majoritatea celorlalte popoare, grecii o acceptau ca pe un lucru firesc, ce putea fi practicat la lumina zilei; cu siguranță că ea nu era mai răspândită la greci decât la celelalte națiuni. Dar întrucât nici o constrângere socială nu-i silea la ipocrizie, grecii își dezvăluiau iubirile cu naturalețe.

Anacreon a consacrat o parte din *Odele* sale unor băieți tineri. Pindar n-a cântat decât pe învingătorii la jocuri și a murit cu capul sprijinit pe umărul prietenului său, ascultându-și propriile poeme. Unele dintre cele mai frumoase poeme ale lui Teocrit sunt pederastice. Este adevărat că și zeii ofereau exemple în acest sens: Zeus l-a răpit pe Ganimede; Apolo îl iubea pe Hiacint și chiar și puternicul Hercule s-a îndrăgostit de frumosul Hilos. Bărbații i-au imitat. Revoluția lui Harmodios* și Aristogiton a pornit de la o prietenie pătimașă; tot pe o prietenie asemănătoare era bazată ideea batalionului* sacru al tebanilor. Chiar și bărbații cei mai serioși n-au ignorat grațiile prieteniei și se pare că n-a fost vorba de calomnie atunci când chiar anticii l-au acuzat pe Aristotel avea relații cu Hermias din Atarneea.

Modelul instituțiilor pederastice ne este dat de Creta. Când un bărbat își alegea un adolescent, el îi avertiza părinții și era simulată o răpire; părinții își apărau copilul cu mai multă sau mai puțină vehemență, dar lăsau să le fie luat. Împreună cu cei care luaseră parte la răpire, el trăia atunci vreme de două luni într-o viață de plăceri și de vânători; după aceea băiatul era readus acasă, cu daruri și cu un inel care era consacrat lui Zeus. Urma un ospăț însoțit de sacrificii, apoi băiatul era întrebat dacă are a se plânge de cel care l-a răpit; dacă răspunsul era pozitiv, relațiile dintre ei erau rupte. Se pare că ceea ce determina alegerea iubitului erau mai mult calitățile morale decât cele fizice. Băieții tineri

preferați erau onorați, le erau rezervate cele mai bune locuri la gimnazii și la mesele publice și purtau veșmintele care le fuseseră date de iubitul lor spre a se remarca. Deveniți adulți, ei continuau să se bucure de onoruri și li se spunea *kleinos*, ceea ce înseamnă „ilustru", „glorios". Acești tineri se mai numeau și „erasti", iar iubiții lor căpătau numele de *phileter*, poate pentru a marca faptul că, în principiu, legătura lor trebuia să fie mai mult de amiciție decât de dragoste.

Fără a dori să exprimăm vreo judecată de valoare, spunem numai că aceste instituții n-au condus la o efeminare a moravurilor. Lacedemonienii lui Leonida*, înaintea bătăliei de la Termopile*, și-au petrecut timpul cântând, pieptănându-și îndelung părul și ungându-se cu parfumuri. Aflând aceasta, regele perșilor a fost uimit și a gândit că o să aibă de-a face doar cu niște lași; se știe că această mână de oameni n-a putut fi mișcată din loc de asalturile repetate ale perșilor și că Xerxe a pierdut în aceste lupte elita gărzii sale de nemuritori. Tinerii tebani care au alcătuit batalionul sacru au pierit și ei cu toții la Cheroneea* fără ca vreunul să fi fost rănit din spate. Alexandru* cel Mare care, prin isprăvile sale, voia să-l egaleze pe Ahile și care nu cunoștea teama în lupte, era legat prin cea mai profundă amiciție de Hefestion; se știe, de asemenea, că nici asprii săi tovarăși nu disprețuiau plăcerile anumitor prietenii. S-ar putea spune chiar, fără teamă de paradox, împreună cu un anumit personaj din *Banchetul* lui Platon, că această iubire a întărit sufletele grecilor și că o armată formată din cupluri era de neînvins, ceea ce a demonstrat, puțin mai târziu, batalionul sacru, unul din principalii artizani ai măreției Tebei.

PELOPIDA (Pelopidas), *general (Teba, aprox. 420 – Cinoscefales, 364 î. Hr.).*

Provenit dintr-o familie nobilă tebană, Pelopida a devenit căpetenia partidului popular. Numele său este asociat totdeauna cu cel al lui Epaminonda*, care a fost până la moarte prietenul său intim și credincios. După ce Foibidas, cu lacedemonienii săi, a cucerit Cadmeea (382), Pelopida a fost izgonit și a fugit la Atena*; guvernarea a rămas atunci în mâinile lui Arhias și Leontida. În anul 379, grație complicității lui Epaminonda (care rămăsese la Teba*) și a unor prieteni rămași credincioși, Pelopida s-a putut întoarce împreună cu alți izgoniți și a răsturnat guvernarea lacedemonienilor, după ce i-a omorât pe Arhias și pe Leontida.

Numit beotarc și luptând neîncetat contra spartanilor care invadaseră Beoția*, Pelopida i-a învins la Plateea, la Tespia, la Tanagra și mai ales la Tegir, în timpul unei încercări de a pune mâna pe Orhomenos; pentru prima oară, spartanii au fost puși pe fugă de un inamic mult inferior numericește. În fruntea batalionului* sacru pe care îl reformase și cu ajutorul lui Epaminonda, el i-a înfrânt pe spartani la Leuctra (371), înfrângându-i definitiv. A intrat apoi în Laconia*, unde a cucerit orașele Elis și Argos*, a pustiit tot teritoriul și, urcând din nou spre Teba, i-a bătut pe atenieni. Reîntors la Teba, a fost dat în judecată sub un pretext oarecare, apoi a fost achitat. A condus o expediție contra lui Alexandru din Feres, în Tesalia, apoi a intervenit în treburile Macedoniei*, după care a fost făcut prizonier în timpul unei noi expediții contra lui Alexandru din Feres (367). Eliberat de către tebani, după ce a fost trimis în ambasadă la regele Persiei, el a pornit din nou contra lui Alexandru, dar a fost ucis pe când îl fugărea, în bătălia de la Cinoscefales.

PELOPONES (Peloponnessos), *vastă peninsulă formând extremitatea de sud a Greciei, pe care istmul îngust de la Corint* o leagă cu continentul.*

Peninsula este scăldată la nord de golful Corint și de golful Saronic, la est de Marea Mirto (Marea Egee), la sud de marea Siciliei, la vest de Marea Ionică. Avea coaste foarte neregulate și cu golfuri adânci, precum cele de la Corint, de la Argos, din Laconia și din Mesenia. La sud se termina în formă de trident, desenând cele trei capuri, Maleea, Tenara și Acrias. Coastele înspre Laconia erau abrupte și stâncoase, în timp ce spre Marea Ionică, spre Elida, ele erau joase și mlăștinoase. Foarte muntos, Peloponesul avea câteva văi rodnice. Politicește, el era împărțit în mai multe provincii: Corintia, domeniul Corintului*, Argolida*, Arcadia*, Laconia*, Mesenia*, Elida*, Ahaia și Trifilia; de fapt, aceasta din urmă domina Mesenia, Elida și Arcadia. Numele peninsulei vine de la Pelops, fiul lui Tantal, originar din Asia Mică, unde el i-a urmat lui Oenomaus, regele Elidei. Ocupat de diferite populații, ale căror nume le-au păstrat anticii (pelasgi, carieni, lelegi, dolopi etc.) în al III-lea mileniu, Peloponesul a cunoscut instalarea aheenilor* la mijlocul mileniului al II-lea, apoi a eolienilor*, care s-au stabilit la est împreună cu minienii și, în sfârșit, a ionienilor*, care au ocupat nordul. Prin secolul al XVII-lea î. Hr., cretanii au pus piciorul în insula Citera, la sud-estul peninsulei, și au răspândit civilizația lor prin intermediul Peloponesului: de aici a apărut civilizația zisă „miceniană", deoarece ea a avut cea mai mare strălucire la Micene. Dorienii* au invadat Peloponesul îmbarcându-se de la Naeupacta pe plute, pentru a traversa golful Corint. Ei au devenit stăpânii peninsulei, împingându-i pe acheenii nesupuși în Arcadia, unde trimiseseră deja popoarele primitive ale peninsulei, precum și în Ahaia, de unde aheenii i-au alungat pe ionieni, care au fugit înspre Atica*. Marile centre doriene au devenit Laconia, Mesenia, după cucerirea spartană, Argolida și Corintul. În timp ce Corintul s-a orientat spre mare, toată istoria Argosului* și a Spartei* a reprezentat-o rivalitatea lor pentru dominarea Peloponesului. După moartea lui Fidon din Argos, spartanii au exercitat o influență preponderentă asupra Peloponesului, pe care l-au unit într-o simahie*; hegemonia lor a durat până la bătălia de la Leuctra (371 î. Hr.), după care peninsula a fost disputată între macedoneni, Liga etoliană (→ ETOLIA), Liga aheeană*, terminându-se în anul 146 î. Hr. prin formarea provinciei romane a Ahaiei.

PENTACOSIOMEDIMNI, *clasă de cetățeni la Atena*, formată la origine din cei mai bogați eupatrizi*.*

Aceștia erau proprietari funciari care recoltau în fiecare an cel puțin 500 de medimne de grăunțe (aprox. 260 hl). Originea lor este foarte veche, deși nu este datată decât de la Solon*, care a stabilit cele patru clase, pentacosiomedimnii formând prima clasă. După constituția lui Solon, cele 500 de medimne de grăunțe au putut fi schimbate, într-o măsură* echivalentă, cu orz, vin sau ulei. Numai pentacosiomedimnilor le era îngăduit să aleagă pe unii magistrați, îndeosebi pe arhonți* și mai aveau și privilegii în armată, precum

acela de a servi în cavalerie*, putând totuși să fie hopliți, dacă preferau.

PEPLOS, *veșmânt rezervat pentru folosința femeilor**.

Peplosul înfășura tot trupul. Femeile spartane îl purtau scurt și deschis pe o parte, fără centură și prins pe umeri prin fibule. În restul Greciei era purtat lung, uneori deschis, alteori cu totul închis pe partea stângă, prin agrafe, ceea ce dădea veșmântului mai multă simetrie și, pe de altă parte, îl împiedica să descopere gamba, în mers. Peplosul era purtat cu sau fără centură. Uneori el avea o cută mare care ajungea până la talie și care, atunci când peplosul era închis, putea sluji drept văl cu care se acoperea capul. Peplosul dorian era totdeauna din lână. Peplosul ionian, introdus mai târziu, cam prin secolul al V-lea î. Hr., era din in și în întregime cusut. Dar el nu era un veșmânt purtat în mod curent, inul fiind un material scump.

PERDICAS (Perdiccas), *general macedonean (n. Egipt, 321 î. Hr.).*

Când a murit Alexandru* cel Mare (323), Perdicas a primit inelul cuceritorului. După ce a supus Capadocia în folosul lui Eumene, el s-a înapoiat în Macedonia, unde a devenit regent pentru Filip Arhidaios (fratele vitreg al lui Alexandru), ceea ce a stârnit împotriva lui ura lui Crater*, a lui Antipatros* și a lui Ptolemeu*, care s-au aliat, declarându-i război. Imediat a organizat o expediție spre Egipt contra lui Ptolemeu, lăsând lui Eumene guvernarea Asiei. Dar, la Pelusa, pe malul Nilului, a fost asasinat de către ofițerii săi, instigați de către Seleucos*.

PERGAM (Pergamon), *oraș din Misia, în Asia Mică, în apropierea Cacosului.*

Potrivit tradiției antice, Pergamul a fost întemeiat de un fiu al lui Pirus și al Andromacăi sau de către grecii veniți din Epidaur. A rămas un târg obscur până când Lisimah*, ținând seama de însemnătatea poziției lui, a făcut din Pergam „comoara" sa. Într-adevăr, Pergamul se înălța pe o puternică colină abruptă, care a devenit Acropolea*, când cetatea s-a extins. Guvernatorul cetățuii, Fileter, instalat de către Lisimah, s-a proclamat independent în anul 280 î. Hr. și a întemeiat dinastia Atalizilor*, care a domnit asupra Pergamului până în 133 î. Hr. Acestei dinastii i-a datorat cetatea întreaga ei strălucire. Sub Eumene al II-lea (197–159), Pergamul a ajuns culmea puterii sale, autoritatea Atalizilor exercitându-se până la Taurus. Elaia slujea drept port și drept arsenal cetății, care devenise un puternic centru industrial, de unde erau exportate parfumuri, obiecte din ceramică*, pergamente... Eumene al II-lea a întemeiat o bibliotecă*, cea mai importantă după cea din Alexandria*, a înfrumusețat și a mărit orașul. Sub domnia sa a înflorit școala de sculptură* numită „din Pergam"; în urma victoriei repurtate în anul 239 î. Hr. de Analos, tatăl său, asupra galatilor (galilor) care se aventuraseră în Grecia și în Asia Mică, Eumene a chemat la Pergam sculptori, pe Antigonos Isigonos, Firomehos și Stratonicos (care a fost și un gravor excelent), pentru a construi un altar monumental comemorativ. Friza monumentală înaltă de 2,30 m și dezvoltându-se pe o lungime de 144 m, reprezenta o „gigantomahie", lupta lui Zeus și a Atenei împotriva Giganților, motiv banal, însă tratat cu o mare originalitate. În fața corpurilor convulsionate, a expresiei înspăimântate și contractate a chipurilor luptătorilor, a violenței mișcărilor și a suflului epic care însuflețește aceste personaje cu o putere supraomenească te simți departe de seninătatea zeilor, pe care secolul al XIX-lea o socotea ca tipică pentru arta greacă. Tot pentru gloria învingătorului galatilor, școala din Pergam a fost la originea acelor „gladiatori" muribunzi care nu erau decât gali. Pergamul a exercitat o influență puternică asupra sculpturii care a urmat; cu siguranță, stilul său a influențat pe autorii frizei templului din Priena, iar cetatea, pe care romanii au obținut-o ca moștenire în anul 133 î. Hr., a marcat cu personalitatea sa unele curente ale sculpturii care au apărut în Italia în secolele următoare. Pergam a fost și patria retorului Apolodor și a medicilor Galien* și Oribase.

PERICLE (Perikles), *om de stat (Atena, aprox. 495 – 429 î. Hr.).*

Era fiul lui Xantipos (unul din învingătorii de la Micale) și al Agaristei, o Alcmeonidă*. De origine nobilă, el a căpătat o educație îngrijită; Zenon* din Eleea și Anaxagora* au fost maeștrii săi în gândire. În tinerețe, Pericle s-a ținut departe de treburile publice, se spune că de teama poporului, dar mai degrabă pentru a se forma, a dobândi cunoașterea poporului, urmărind dezbaterile adunării. Această viață obscură, care era o pregătire, se potrivea cu firea sa meditativă, calmă, măsurată, dar și activă, puternică și sigură de sine de îndată ce dobândea o certitudine. El a intrat în politică în anul 469; în pofida strălucirii pe care Cimon* o conferea partidului aristocratic, Pericle întrevăzuse că viitorul aparține partidului democratic; astfel aristocrat Pericle s-a găsit foarte curând în fruntea acestui partid. Timp de nouă ani el a luptat împreună cu prietenul său Efialte pentru a face să triumfe acest partid. În anul 463 el a frânt puterea Areopagului* cu ajutorul lui Efialte. Urmarea a fost asasinarea lui Efialte și Pericle a rămas singura căpetenie a partidului democratic. În anul 461 el a făcut să fie ostracizat singurul său adversar, Cimon, și vreme de 30 de ani, a fost reales ca strateg* aproape în fiecare an. În anul 459 a trimis o flotă pentru a susține revolta egiptenilor contra perșilor; pe de altă parte, instalarea mesenienilor la Naupacta, ca post avansat al Atenei pentru a domina golful Corint, a provocat un conflict cu Corintul*. În anul următor, Egina* s-a alăturat Corintului și apoi Spartei*. Pericle a pătruns în Egina și i-a respins pe spartani: bătut de către aliați la Tanagra, el a compensat această înfrângere prin victoria lui Mironide asupra beoțienilor la Oinofita (iulie 457), iar el însuși a cucerit Egina (456). În același timp, în interior, el a deschis arhontatul pentru zeugiți*, apoi și pentru teți*, cărora le-a acordat o indemnizație de prezență, și a continuat reformele democratice. Aliindu-se cu Argosul, a luat comanda unei flote cu care a făcut înconjurul Peloponesului*. I-a înfrânt pe sicionieni, care se aliaseră cu Sparta, a pustiit Acarnania, favorabilă peloponesienilor, și s-a întors victorios la Atena (454). Însă în același an expediția din Egipt s-a terminat printr-un eșec; perșii i-au bătut pe răsculați și pe atenienii care s-au refugiat la Cirene. Aceste evenimente nu l-au împiedicat să se gândească la Liga de la Delos; spre a liniști pe cei nemulțumiți, Pericle a consimțit (450–449) la micșorarea tributurilor. Anul 447 îl găsește pe Pericle șeful necontestat al democrației ateniene și stăpânul politicii grecești, având de înfruntat noi greutăți: guvernămintele

democratice plasate în Beoția după victoria de la Oinofita au fost răsturnate; Tolmide, trimis în ajutorul lor, a fost bătut la Coroneea; atenienii s-au retras și înfrângerea lor a stat la originea amenințătoarei Ligi beotiene. Dar Eubeea s-a răsculat și Megara a respins dominația economică a Atenei, în timp ce Plistonax a pătruns în Atica în fruntea unei armate spartane. Prin diplomație, Pericle i-a silit pe spartani să părăsească Atica și, prin forță, a recucerit Eubeea și a instalat cleruhii* la Eretria și la Oreos.

Pericle a înțeles însă că imperialismul armat al Atenei era sortit eșecului; conștient că Grecia n-ar putea fi supusă prin forță, el și-a schimbat întreaga politică pentru a-i uni pe greci prin convingere și pentru a da Atenei un imperiu spiritual și intelectual. La sfârșitul anului 446 a determinat trimiterea la Sparta a zece ambasadori pentru a trata pacea*. Aceasta a fost pacea de 30 de ani, care, deși n-a durat decât jumătate din acest timp, i-a îngăduit să facă din cetate „Atena lui Pericle". Clauzele tratatului au menționat recunoașterea de către Sparta a Ligii de la Delos, în timp ce Atena, care păstra Egina și Naupactos, s-a angajat să nu mai intervină în Pelopones și lăsa Megarei autonomia ei. Inaugurând noua sa politică panelenică, Pericle i-a convocat în același an pe greci la poalele Acropolei*, pentru a discuta despre organizarea păcii, despre unirea elenilor și despre reconstruirea prin cheltuială comună a templelor distruse de către perși. Sparta s-a opus acestui vis generos, care a dat greș. Atunci Pericle s-a orientat înspre ligă, pe care a transformat-o în imperiu și ale cărei tributuri, devenite inutile pentru război, au servit la înfrumusețarea Atenei. În decursul acestor ani s-au înălțat Odeonul*, Partenonul*, Propileele, Erehteionul, templul de la Eleusis. Politica panelenică a lui Pericle s-a mai manifestat în anul 443, când i-a chemat pe toți grecii să ia parte la întemeierea orașului Turium, în Grecia Mare*, în apropierea ruinelor de la Sibaris. Dar în anul 440 s-a revoltat Samosul. Cu 44 de triere, Pericle a înfrânt, în apropiere de Tragia, 70 de vase inamice, a ocupat portul Samosului și a asediat orașul, pe care l-a cucerit după nouă luni. În anul 437 el a condus o expediție spre Marea Neagră. A instalat cleruhii la Sinope, unde l-a lăsat pe Lamahos cu o garnizoană, la Amisos, la Astacos în Propontida, și în Crimeea; drumul și țara grâului erau de-acum în mâinile atenienilor. În anul următor, Pericle a negociat cu Perdicas al II-lea din Macedonia și cu Teres, regele odrizilor, din Tracia și l-a trimis pe Hagnon să ocupe temeinic orașul Amfipolis. Prin aceste acorduri și acest debușeu, el a devenit stăpânul minelor de aur din Pangea și avea de unde să-și procure lemnul necesar flotei. Acesta a fost ultimul său succes. În anul 431 a izbucnit războiul peloponesiac*. În fruntea unei flote, a asediat zadarnic orașul Epidaur. Pentru prima oară el a căzut în dizgrație, dar, înaintea lui, prietenii săi Anaxagora și Fidias* au avut de-a face cu capriciile poporului. A avut de suferit din pricina ciumei de la Atena, în care și-a pierdut pe cei doi fii, Xantipos și Paralos. Reales strateg în anul 429, Pericle a murit în același an.

Pericle s-a impus ca unul dintre cei mai mari dintre greci; dar el își depășea prea mult epoca pentru a fi înțeles de bănuitoarea democrație ateniană, a cărei măreție a realizat-o. A dus totdeauna o viață simplă și retrasă, în mijlocul prietenilor săi, Anaxagora, Fidias, Protagoras, muzicantul Damon.

PERIEC (perioikos, „cei care locuiesc de jur împrejur").

Prin acest nume erau desemnați în special locuitorii liberi ai Laconiei* și ai regiunilor vecine (Cinuria, Mesenia*, insula Citera) supuși spartanilor. Originea lor și integrarea lor succesivă în domeniul lacedemonian pun probleme nesoluționate. Cert este că ei constituiau o parte din antica populație laconiană dinainte de sosirea dorienilor*, dar erau ei descendenții aheenilor* sau ai unor populații mai vechi? Cu siguranță că a existat un amestec, și greutatea pe care au întâmpinat-o spartanii în a-i supune a fost cauza distincției dintre iloți* și perieci. Locuitorii din Amicleea (oraș de origine preelenică), supuși mai târziu, au devenit perieci și și-au păstrat drepturile și libertățile, cu excepția drepturilor politice; locuitorii Cinuriei, cucerită de Argos*, erau ionieni dorianizați, care au fost perieci sub dominația spartană. Prin anul 700 î. Hr., când spartanii au cucerit localitatea Giteion, o parte dintre locuitori a fost alungată pentru a lăsa loc spartanilor, dar restul a fost redusă la starea de perieci. Ei posedau vreo sută de kome* și formau o clasă burgheză de meșteșugari, negustori și mici cultivatori, cărora spartanii le-au lăsat o mare parte din pământuri.

Periecii au fost reprezentanții și înfăptuitorii strălucirii civilizației industriale a Spartei arhaice. Deși drepturile politice le erau refuzate, ei aveau libertatea persoanei lor și a bunurilor lor, puteau lua parte la Jocurile olimpice*, serveau în armată ca hopliți, aveau acces la grade inferioare și căpătau chiar responsabilități importante în marină; astfel s-au văzut perieci comandând o flotă aliată în timpul războiului peloponesiac*. Ei aveau propria lor administrație municipală, dar erau supravegheați de către harmoștii* lacedemonieni și siliți să plătească o redevență, variind fără îndoială după orașe și persoane. Le era interzis să se însoare cu o spartană. Aveau sclavi, însă nu iloți. Se pare că periecii n-au fost nemulțumiți de soarta lor, întrucât nu s-au înregistrat răscoale. Unele orașe periece s-au eliberat după bătălia de la Leuctra*. Abia în epoca romană Augustus i-a separat de Sparta și a unit orașele periece sub numele de eleutero-laconiene.

Și alte state doriene au cunoscut instituții identice. În Argolida ei se numeau perieci sau orneați (de la Orneea, din Argolida). În Tesalia, perhebii, magneții, malienii, aenienii, dolopii, oeteenii, aheenii din Ftiotida, supuși dorienilor tesalieni, aveau situația de perieci, dar cu mai multe libertăți față de stăpânii lor. Și *hypekooi* („supuși") din Creta* erau perieci; unii autori antici le dădeau acest nume.

PERIEGEZĂ, *descriere amănunțită, ghid.*

În lumea antică, în Grecia, în Egipt, existau ghizi (periegeți), un fel de ciceroni care îi determinau pe turiști să viziteze templele, monumentele și cetățile; ei explicau miturile și legendele locale. O mulțime de trândavi trăiau din această treabă, mai ales în epoca romană. Unii călători adunau notele pe care le luaseră și realizau lucrări care corespund ghidurilor turistice moderne. Cele mai vechi sunt cele ale lui Polemon din Ilion și ale lui Dicearh, din care ne-au rămas fragmente, iar cea mai cunoscută este *Descrierea Greciei* pe care ne-a lăsat-o Pausanias*. Unele lucrări mai

ambițioase descriau pentru călători pământul locuit, așa cum a fost *Înconjurul lumii (Oikoumenes periegesis)* a lui Dionisos din Alexandria* (Susiana, secolul II), care, de aceea, a fost numit „Periegetul". În această categorie ar mai putea intra *Etapele partice* ale lui Isidor din Harax, care au descris un drum de la Eufrat spre Asia Centrală. Încă din antichitatea cea mai timpurie au existat și instrucțiuni nautice, ghiduri maritime pentru navigatori, al căror ecou l-ar reprezenta (după părerea lui Victor Bérard) *Odiseea*, prin descrierea călătoriilor lui Ulise. (→ CĂLĂTORII, NAVIGAȚIE).

PICTURĂ. Pentru greci, pictura a fost la fel de importantă ca și sculptura* sau muzica*; însă în timp ce s-au păstrat multe còpii ale marilor sculpturi, precum și un mare număr de originale, din pictură nu ni s-a transmis aproape nimic. Îi cunoaștem pe marii pictori din ceea ce ne-au relatat grecii, îndeosebi Pliniu cel Bătrân și Pausanias* și nu ne putem face o părere despre operele lor decât prin picturile de pe vasele de ceramică (care se inspirau din marii pictori la modă), din câteva rare fragmente de picturi pe piatră sau pe lut ars și prin intermediul picturilor din Campania (Pompei, Herculanum), care adesea nu sunt decât ecoul slab al marilor opere grecești. La acestea trebuie adăugate portretele de la Fayum din Egipt, care aparțin picturii grecești, deși datează din vremea ocupației romane.

După invazia doriană, succesele picturii preelenice au fost uitate și pictura a reapărut ca un auxiliar al olăriei*, al sculpturii și al arhitecturii. Dacă vasele erau pictate în culori mate, unele părți ale templelor (capiteluri, cornișe, triglife, fondul metopelor) erau realizate în culori vii și cu aur; la fel stăteau lucrurile și cu statuile, și sculptura arhaică a lăsat un număr de opere pictate.

Potrivit tradiției antice, pictura a început cu Cleante din Corint și Filoclis Egipteanul, care au redat conturul corpurilor prin trăsături de pensulă. Aridices din Corint* și Telefanes din Sicion* au marcat liniile interioare pe un fond negru, căruia Ecfantos din Corint i-a adăugat tușe de roșu. Această tehnică a fost cea a picturii pe ceramică și este posibil ca în special din aceasta să se fi născut pictura independentă. Primul pictor a cărui operă se cunoaște a fost Bularhos, care a pictat un tablou pentru regele Candaule (Lidia, sfârșitul secolului al VIII-lea î. Hr.); era o pictură monocromă. Puțin mai târziu, Craton din Sicion a pictat pe un fond alb, tehnică pe care a reluat-o Eumare din Atena*, care a strălucit în vremea Pisistratizilor*. Pictura arhaică a atins perfecțiunea o generație mai târziu, cu Cimon din Cleonae, primul care a observat natura, a pictat atleți dezbrăcați sau personaje drapate, a inventat racursiul, a redat expresia corpurilor.

Marea pictură a epocii elenice s-a evidențiat în mod magnific cu școala atică, ilustrată de marele Polignot* din Tasos, de Micon*, de Panainos*, de Apolodor* și de Agatarh din Samos. Acesta din urmă, contemporan cu Eschil* (prima jumătate a secolului al V-lea), a realizat pentru prima dată o decorație pictată pentru o tragedie a marelui poet; se pare că acest decor cu mai multe planuri oferea o primă încercare de perspectivă. Școala ioniană a fost reprezentată de Zeuxis*, Parasios* și Timante*. Fondatorul școlii din Sicion a fost Eupompos, maestrul lui Pamfilos* din Amfipolis. Elevii săi au fost Melantios (care se pare că îl depășea pe Apele* prin compoziție și arta de a grupa personajele) și mai ales Pausias*. Școala tebană a strălucit în mod deosebit cu Nicomah*, Aristide*, Eufranor* și Nicias*, cărora trebuie să li se adauge Filoxen din Eretria, elevul lui Nicomah. Domnia lui Alexandru* a fost ilustrată de doi dintre cei mai mari pictori greci, Apele* și Protogene*, iar epoca elenistică* a început cu Aetion.

Dar nici această epocă și nici cea a ocupației romane n-au mai dat vreo mare operă originală. Este adevărat însă că Apele a lăsat un discipol, pe Ctesilohos; Alexandria* l-a dat mai ales pe Antifil* (care s-a născut de altfel la Naucratis), iar portretele de la Fayum sunt capodopere de realism. Samos i-a mai dat pe Teon și Dioscuride, autorul unor mozaicuri admirabile de la Pompei. Școala din Pergam* a fost ilustrată de pictorul de mozaicuri Sosos. Timomah din Bizanț este cunoscut prin copiile picturilor sale (Medeea și o Ifigenie), regăsite pe pereții unei case din Herculanum. Picturile din Campania ne permit să cunoaștem o copie a lui Ahile la Sciros, lucrare de Atenion din Maroneea, elev al lui Glaucion din Corint și cu siguranță contemporan cu Nicias.

Culorile utilizate de pictorii greci până în secolul al IV-lea î. Hr. erau albul (pământul de la Melos), galbenul (sil atic, ocru), roșul (sinopis pontic), negrul (*atramentum*, negru de fum și materie aglutinantă). Pliniu ne spune că, folosind aceste patru culori, Apele, Echion, Melantios și Nicomah au realizat opere nemuritoare. Aceasta însă din dorința de simplificare, deoarece, înaintea lor, pictorii dispuneau de albastrul și de verdele care se găsesc în policromia lecitelor contemporane; astfel ei puteau folosi toată gama culorilor, așa cum o dovedesc picturile din Campania. De altfel, pictorii au creat culori diferite folosind alte procedee; existau varietăți de galben realizate cu ajutorul pământurilor de la Sciros sau cu galbenul lidian. Polignot obținut un violet închis folosind drojdia de vin; Kidias din Kitnos, în epoca elenistică, a obținut un roșu-aprins arzând un galben. Unul din procedeele folosite de pictori erau diluarea culorilor într-o substanță lipicioasă (clei, gumă, albuș de ou); ele erau întinse pe o suprafață preparată cu o substanță tratată. Procedeul ceruirii a fost inventat de către Polignot sau de Aristide; Pamfilos a excelat în aceasta. El consta în întinderea cu pensula a cerii amestecată cu culoare, apoi se făceau retușuri și erau realizate contururile și nuanțele cu ajutorul unui fier cald. Această tehnică era folosită mai cu ales pentru tablourile mici; o femeie pictor, Laia din Cizic, stabilită la Roma în secolul I î. Hr., și-a creat o reputație în pictura de miniaturi cu ceruire pe fildeș.

Pictura murală folosea ca procedeu fresca, în care culorile erau diluate cu apă înainte de a fi întinse pe un fond dinainte pregătit. Este procedeul utilizat de pictorii din secolul al V-lea î. Hr., ale căror opere împodobeau monumente publice sau interioarele caselor, așa cum a fost Agataclos, pe care Alcibiade* l-a plătit ca să-i picteze zidurile locuinței, ceea ce a reprezentat pe atunci o mare noutate.

Picturile erau executate pe lemn, în general lemn de merișor. Abia într-o epocă târzie s-au făcut picturi pe pânză. Tablourile erau încadrate în rame din lemn și, începând din secolul al IV-lea î. Hr., erau puse pe un șevalet. Pe un astfel de șevalet se afla probabil tabloul pe care l-a văzut Apele când i-a făcut o vizită lui Protogene. Tablourile erau expuse în temple*, în case*, în pinacoteci*, pe străzi și în piețele publice. Apele își expunea picturile într-o

piață și lăsa trecătorii să-i spună ce cred că trebuie corectat la ele.

PINACOTECĂ, *galerie de tablouri.*

Grecii puteau admira tablourile și statuile artiștilor lor expuse în temple, în piețele publice, la răscrucile străzilor. Statuile atleților erau înălțate în jurul sanctuarelor de la Olimpia și la marginea drumului care ducea de la Corint* la istm, unde aveau loc marile jocuri*. În epoca elenistică*, însă, cei avuți își construiau pinacoteci în locuințele lor, pentru a-și păstra tablourile și operele de artă. Pe lângă acestea, au fost ridicate pinacoteci publice, precum aceea care se afla pe Acropolea* Atenei*, la dreapta Propileelor, în partea opusă templului Atenei Niche. S-a mai întâmplat ca anumite temple dezafectate să servească drept pinacotecă publică*. Astfel, Heraion (templul Herei) din Samos a fost transformat în muzeu, în care erau expuse tablouri numeroase și, cu siguranță, copii ale capodoperelor aflate în alte temple sau galerii.

PIRGOTELES (Pyrgoteles), *gravor în piatră (secolul al IV-lea î. Hr.).*

Celebritatea lui Pirgoteles era imensă și Alexandru* cel Mare n-a vrut pe nimeni altul ca să-i graveze portretul în pietre prețioase. Nu se știe nimic altceva despre acest artist.

PIRUS (Pyrrhos), *rege al Epirului (aprox. 318 î. Hr. – Argos, 272), fiul lui Eacidas, regele moloșilor, și al Ftiei.*

Întrucât tatăl său a fost răsturnat de pe tron de vărul său Neoptolem, Pirus, copil fiind, a fost luat de către Glaucias, regele Iliriei. El și-a redobândit tronul la 12 ani, dar după cinci ani a fost iar alungat. Atunci Pirus s-a atașat de Demetrios* Poliorcete, pe lângă care a luptat vitejește la Ipsos* (301). Trimis ca ostatic în Egipt în locul lui Demetrios, a fost ajutat de către Ptolemeu* Soter să-și recucerească regatul la Epir (295). Atunci a pus stăpânire pe Macedonia*, unde a domnit câteva luni, dar a fost alungat de către Lisimah*. Apoi a trecut în Italia, fiind chemat de tarentini, care se luptau cu romanii. Pirus i-a bătut pe romani la Heracleea (280) și, după un an, la Ausculum. Chemat de către sicilieni împotriva cartaginezilor, el a luptat contra acestora din anul 278 până în 276; apoi a trecut din nou în Italia, în urma comploturilor țesute împotriva lui de grecii din Sicilia*. În anul următor, Pirus a fost învins la Benevent de către consulul Curius Dentatus și a trebuit să se întoarcă în Epir. Pentru a-și plăti armata de mercenari*, el a pornit contra lui Antigonos* Gonatas și i-a răpit Macedonia. La cererea spartanului Cleonim, Pirus s-a războit cu Sparta* și a pustiit Laconia, fără însă să poată cuceri orașul. Vrând să pună mâna pe Argos, pe când asedia orașul a fost omorât cu o țiglă aruncată de pe acoperișul unei case.

PISISTRATE → PISISTRATIZI.

PISISTRATIZI, *dinastie provenită de la Pisistrate.*

Pisistrate (aprox. 600–527 î. Hr.), tiran al Atenei*, era fiul unui eupatrid*, Hipocrat. Prin mama sa, el era văr cu Solon*. După reforma lui Solon, Atena era împărțită între două partide: pedienii, oameni de la șes, care erau eupatrizii și țăranii îmbogățiți (căpetenia lor era Licurg și ei voiau să restabilească guvernământul oligarhic); paralienii, oameni de la țărm, marinari și comercianți, grupați în jurul Alcmeonidului* Megacle și care țineau să păstreze legile lui Solon. Pisistrate a întemeiat un al treilea partid; el a adunat pe diacrieni, oameni de la munte, ciobani și țărani săraci, cărora le-a alăturat pe toți cei nemulțumiți. El a profitat de războiul cu Megara* pentru a pune stăpânire pe Nisaia, portul acesteia, dobândind astfel notorietatea. Pisistrate s-a înfățișat în agora* acoperit cu sânge și pretinzând că a fost atacat; a obținut astfel să i se dea o gardă de corp; cu aceasta el a pus mâna pe Acropole* și a instaurat la Atena tirania (561). Solon a murit după puțin timp. Întrucât Licurg și Megacle se uniseră, Pisistrate a fost nevoit să fugă (aprox. 556); apoi, deoarece învingătorii s-au certat între ei, Megacle i-a oferit lui Pisistrate sprijinul său și mâna fiicei sale. Astfel, Pisistrate a revenit la putere (aprox 551), dar, întrucât a refuzat să aibă copii de la noua lui soție (pentru că nu voia să lezeze pe celelalte două soții pe care le avusese înainte), el s-a certat cu Megacle, care s-a apropiat din nou de Licurg; Pisistrate a trebuit să se exileze a doua oară (aprox. 550–549). El a rămas în exil zece ani, s-a îmbogățit prin exploatarea minelor de la Pangea, a recrutat mercenari* și a venit să se stabilească în Eubeea*, la Eretria; aici el a înnodat alianțe, așteptând un moment favorabil. În cele din urmă, a debarcat la Maraton*, i-a bătut pe dușmanii săi la Palene și a reluat definitiv puterea (539–538). Cei mai buni autori antici au lăudat moderația lui Pisistrate, dreptatea sa, marile sale calități și măreția operei sale. El a menținut vechile instituții, s-a supus el însuși legilor și a continuat să trăiască modest. A făcut reforme agrare, a favorizat întoarcerea la țară, a întreprins mari lucrări publice. El a organizat finanțele* și a bătut monede*. Sub domnia sa, marile sărbători, Panateneele*, Dionisiile*, au dobândit o mare strălucire. A chemat la Atena poeți și artiști. În exterior, Pisistrate a extins influența Atenei și a practicat o politică de alianță cu alți tirani, Ligdamis din Naxos și Policrat* din Samos.

Hipias a urmat tatălui său și i-a continuat politica. El și l-a asociat pe fratele său Hiparh, căruia i-a repartizat problemele de cult și de artă statuară. Eșecurile suferite în exterior (neînțelegerea cu Teba*, ocuparea Chersonesului de către perși) au dus la slăbirea afecțiunii poporului. După ce Hiparh a fost omorât de către Harmodios* și Aristogiton (514), Hipias a devenit un tiran sumbru și bănuitor, atât de teamă cât și din dorința de răzbunare. Alcmeonizii au profitat de nemulțumiri pentru a răscula poporul și a-i chema pe spartani care, sub comanda lui Cleomene*, au pătruns în Atica (510). Hipias s-a refugiat pe Acropole, apoi a capitulat și s-a retras cu familia sa la Sigea, pe lângă perși. A mers apoi la curtea lui Darius și, sperând să revină la putere cu ajutorul perșilor, i-a condus la Maraton (490). A pierit fie în cursul bătăliei, fie când s-a întors la Lemnos.

PITACOS (Pittacos), *om de stat (Mitilene, aprox. 650 – aprox. 569 î. Hr.).*

Orașul Mitilene era dezbinat datorită neînțelegerilor în partide și mai ales celor două mari familii ale Pentilizilor și ale Cleanactizilor; doi tirani, Melancros și Mirsilos, au fost pe rând asasinați până ce, în sfârșit, un partid popular i-a alungat pe oligarhi și l-a chemat pe Pitacos. Nu se cunosc decât puține lucruri despre el; poate că era de origine tracă, dar luase de soție o Pentilidă și pare să se fi distins prin înțelepciunea și moderația sa. El era de-acum cunoscut deoarece în anul 600 repurtase o victorie asupra atenienilor,

când cele două cetăți se certaseră pentru Sigeea. Pitacos a fost numit aisimnet* cu puteri nelimitate (aprox. 595 sau 589). Menținând vechea constituție, el a promulgat totuși legi noi, a temperat luxul funeraliilor*, a interzis manifestările colective, a calmat patimile și, după zece ani de magistratură, când restabilise temeinic ordinea, a proclamat o amnistie și a rechemat pe cei izgoniți. Apoi s-a retras din treburile publice. A fost socotit ca unul din Cei șapte înțelepți* ai Greciei.

PITAGORA (Pythagoras), *filosof și mistic (Samos, aprox. 580 î. Hr.) – Metapont?, aprox. 500).*

Pitagora și-a părăsit țara sub domnia tiranului Policrat* și i se atribuie un șir de călătorii* în Ionia — ceea ce este posibil —, în Egipt, în Babilon și chiar și în Indii, unde, firește, ar fi aflat taina înțelepciunii acestei națiuni. S-a reîntors în Creta*, apoi s-a stabilit în Grecia Mare*, la Crotona. N-avem certitudini decât asupra acestui ultim punct, căci el a deschis aici o școală, aprox. în anul 530. Nu se știe cum a devenit una din căpeteniile partidului aristocratic care domnea asupra acestei cetăți, căreia el i-a dat o parte dintre legile sale. Școala lui era ca un fel de mănăstire. În decursul a doi ani de noviciat, noii adepți trebuiau să rămână tăcuți și nu-l auzeau pe maestru decât prin mijlocirea unui perete, fără să-l vadă. Ei își exersau memoria, primeau bazele moralei maestrului și elemente de cunoștințe matematice*, care apăreau ca o asceză purificatoare. După noviciat, discipolii intrau în confreria pitagoriciană, al cărei caracter religios era foarte accentuat și păstrau în secret învățătura sectei și descoperirile sale matematice. Ei erau supuși unui regim vegetarian și respectau interdicții severe, refuzând chiar și să se acopere cu vreun veșmânt de origine animală.

Dogmele fundamentale erau credința în transmigrația sufletelor, care putea fi scurtată prin purificare și asceză, încrederea în cercetarea științifică și concepția despre unitatea lumii, în care materia este un accident și în care are oarecare importanță numai principiul formal care este guvernat de proporții matematice, universul fiind în esența sa o armonie geometrică dirijată de legi inteligibile. După trei ani de studii, unii discipoli mergeau să formeze în altă parte noi confrerii, în care era predată învățătura maestrului. La Crotona, întrucât partidul democratic a luat puterea sub conducerea unui anume Cilon, populația a distrus „mănăstirea" pitagoricienilor, dintre care mai mulți au fost măcelăriți. După diferite tradiții, Pitagora a pierit în aceste răscoale, dar mai sigur este că el s-a refugiat la Metapont, unde a murit după puțin timp în mijlocul discipolilor săi. → FILOSOFIE.

PITICE (jocurile ~), *jocurile de la Delfi*, cele mai importante după Jocurile olimpice.*

Se pare că au fost instituite de către Apolo însuși, pentru a-și comemora victoria asupra șarpelui Piton. La origine, ele nu reprezentau decât un concurs muzical, care consta în a cânta un imn în cinstea zeului, acompaniindu-te cu țitera.

Abia în anul 582 î. Hr., ele au devenit mari jocuri. Aveau loc la fiecare patru ani, în al treilea an al fiecărei olimpiade, în luna Bukatios (august–septembrie). La origine, ele aveau loc la fiecare opt ani, iar în epoca romană s-a revenit la acest ciclu. Amficționii erau răspunzători de organizarea jocurilor, dar, pentru ca să se ocupe în mod direct, ei delegau pe *hieromnemoni*, a căror sarcină era aproape identică cu cea a elanodicilor* de la Jocurile olimpice.

Jocurile se deschideau prin sacrificii și printr-o procesiune, în care reprezentanții fiecărei cetăți parcurgeau calea sacră pentru a ajunge la templul lui Apolo. Concursurile începeau cu probele muzicale, urmate de probele gimnice, care cuprindeau alergări pe jos și pancrace, și se terminau prin curse de care. Concursurile muzicale (→ MUZICĂ, instrumente de ~), aveau o importanță mai mare decât celelalte jocuri. Alături de imnul către Apolo, exista un concurs de auletică (flaut solo), de aulodie (cântec acompaniat de flaut), de țiteră, concursuri de poezie și de dramaturgie, și poate și un concurs de pictură, dacă este să-l credem pe Pliniu. Premiul era o coroană de lauri, culeși în valea Tempe din Tesalia.

PLATEEA (Plataiai), *oraș din Beoția, la nord de Citeron.*

Plateea s-a orientat foarte devreme spre Atena*, motiv pentru care a avut de suportat dușmănia implacabilă a tebanilor. În timpul bătăliei de la Maraton*, plateenii au trimis o mie de oameni să lupte împreună cu atenienii. În anul 480 î. Hr., orașul a fost șters de pe fața pământului de către Xerxe, la îndemnul tebanilor. După înfrângerea sa la Salamina*, Xerxe lăsase o armată puternică sub comanda lui Mardonios, care se angajase să supună Grecia. Perșii și-au așezat tabăra pe șesul Plateei. Armata confederată a grecilor, sub comanda spartanului Pausanias*, a apărut în fața perșilor, care ar fi putut câștiga victoria dacă ar fi intervenit cu infanteria lor și dacă avântul unor greci, îndeosebi tegeați, n-ar fi determinat pe ceilalți eleni să înfrângă armata lui Mardonios (august 479). De atunci Grecia a scăpat de amenințarea persană. Teritoriul Plateei a fost declarat inviolabil de către lacedemonieni, dar tot ei au fost cei care, după o jumătate de secol, îmboldiți de către tebani, au cucerit orașul, după un asediu de doi ani (427), în timpul războiului* peloponesiac. Reconstruită după pacea lui Antalcidas* și mereu aliat credincios al Atenei, Plateea a fost distrusă din nou de către tebani (374), dar a fost reclădită din porunca lui Alexandru* cel Mare.

PLATON, *filosof (Atena, 428 – 347, î. Hr.).*

Platon era fiul lui Ariston și al Perictionei. Numele său adevărat era Aristocles, dar a fost supranumit Platon deoarece avea umeri lați. A căpătat o educație dintre cele mai îngrijite și și-a încercat puterile întâi în tragedie* și în poezie. La 20 de ani s-a atașat de Socrate*, a dat foc scrierilor sale și s-a consacrat cu pasiune studiului filosofiei*. A rămas pe lângă Socrate până la moartea acestuia (399), apoi a mers la Megara*, unde a studiat dialectica sub supravegherea lui Euclid; a călătorit în Egipt (aprox. 396), în Sicilia* (aprox. 390), unde a trăit la curtea lui Dionisios* din Siracuza. Este posibil să fi călătorit prin Asia Mică și prin Creta*. A mai vizitat și Italia de Sud, unde a cunoscut pitagorismul cu Arhitas* din Tarent. A avut neplăceri cu Dionisios din Siracuza, despre care se spune că l-a vândut ca sclav și că a fost răscumpărat de către Dion; dar această tradiție este îndoielnică. Reîntors la Atena, aprox. în anul 388, Platon a început să predea filosofia în grădinile Academiei*. Chemat de către Dion, a revenit în Sicilia în anul 367, dar întrucât acesta a fost exilat de către Dionisios cel Tânăr, Platon s-a

întors la Atena (365), apoi a revenit pe lângă Dionisios, în speranța că va fi rechemat Dion (361). S-a întors dezamăgit și nu și-a mai părăsit patria. Platon a lăsat ca moștenire averea sa și conducerea Academiei nepotului și discipolului său Speusip.

PLUTARH (Plutarkhos), *istoric și filosof (Cheroneea, 46–126).*

A studiat matematicile* și filosofia* cu Amonios, care preda la Delfi*. Apoi a călătorit prin Grecia și în Egipt, s-a stabilit la Roma în epoca lui Domițian și a deschis acolo o școală. Împăratul Traian, care îl admira, i-a încredințat sarcina de consul și i-a oferit guvernarea Iliriei. După moartea împăratului (117), Plutarh s-a retras în orașul său natal, unde și-a sfârșit zilele. A lăsat un număr considerabil de tratate cu caracter moral și o lucrare prețioasă despre *Isis* și *Osiris*, în care a adunat toată tradiția cu privire la acest mit egiptean. Cu toate acestea, opera sa capitală și care i-a asigurat celebritatea în istorie* este seria sa de *Vieți paralele*, în care ne-a lăsat informații foarte prețioase despre oamenii politici cei mai vestiți din Grecia și din Roma.

POLEMARH, *căpetenie militară.*

La Sparta*, polemarhul era comandantul unei more, adică „batalion". Titlul se regăsește în mai multe cetăți grecești. Această magistratură, căreia îi revenea comanda supremă a armatei, a servit adesea ca punct de plecare la stabilirea tiraniilor*; astfel, Panaitios la Leontinoi, Cipselos la Corint*, Ortagoras la Sicion au profitat de puterea pe care le-o conferea autoritatea lor militară pentru a acapara tirania. Funcția de polemarh, militară în Atena* arhaică, a trecut în seama strategilor*, când au avut loc reformele democratice, iar polemarhul, socotit printre arhonți*, n-a mai avut decât atribuții judiciare și civile.

POLICLET (Polykleitos), *sculptor (Sicion, aprox. 480 î. Hr. – Argos, ?).*

A fost elevul lui Ageladas* și contemporanul lui Fidias*. A fost considerat totdeauna argian, deoarece a lucrat și a devenit celebru mai ales la Argos*. A locuit și la Atena* (aprox. 430), unde a făcut portretul lui Artemon, inginer din anturajul lui Pericle*. În toată opera sa întâlnim cam aceleași subiecte, deoarece, cu rare excepții, el a reprezentat totdeauna corpuri bărbătești nude. Opera sa cea mai vestită a fost *Doriforul* („purtător de lance"), care a meritat să fie numită *kanon* („regula"), din cauza perfecțiunii proporțiilor și a ținutei. Ea a fost realizată aprox. în anul 440, pe când Fidias lucra la Partenon*. *Discoforul* („purtătorul de disc") este de asemenea caracteristic pentru opera sa, prin poziția suplă și armonioasă a corpului. Ceea ce se degajă din aceste figuri este mai ales ritmul, armonia, subiectele fiind mult idealizate. *Kynistos*, statuia unui adolescent învingător la pugilat, a fost realizată aprox. în anul 450 și a fost consacrată la Olimpia. *Diadumen*, bărbat tânăr punându-și pe frunte bandeleta de învingător, a fost sculptat aprox. în anul 425. Prin felul în care este redată dezvoltarea armonioasă a corpurilor și prin frumoasele lor proporții, aceste opere ne amintesc cât de importantă era la greci educația* fizică. Anticii mai dețineau de la acest artist reprezentări ale lui Hermes, ale lui Hercule, a doi copii goi care se joacă cu arșice; această ultimă operă, foarte vestită, a fost plasată în atriumul lui Titus (secolul I). Pentru a rivaliza cu Fidias, Policlet a realizat o statuie criselefantină* a Herei șezând, care a fost plasată în templul din Argos; împreună cu o Amazoană rănită, acestea au fost singurele reprezentări oarecum diferite, în ceea ce privește subiectul, de celelalte opere ale maestrului. Policlet a avut numeroși elevi, printre care pot fi amintiți Canahos, Aristide, Alexis.

POLICRAT (Polykrates), *tiran (Samos, ? – Magnesia din Meandru 522 î. Hr.).*

Era fiul lui Aiaces și se îmbogățise prin fabricarea de pături și de veselă din bronz. Aprox. în anul 533, ajutat de frații săi Pantagnotos și Siloson, a devenit tiran*, răsturnând guvernământul oligarhic care domina Samosul. El a ucis pe unul din frații săi, l-a exilat pe celălalt și a rămas singurul stăpân al insulei. Spre deosebire de alți tirani, a dus o politică agresivă, și-a înzestrat patria cu o armată și o flotă de temut, a distrus vasele Miletului* și Lesbosului și a dominat toate Cicladele. Aliat cu Amasis, regele Egiptului, și cu Arcesilas al III-lea din Cirene contra perșilor, el a rupt alianțele, pactizând cu Cambise, în anul 526, contra lui Amasis. Aristocrații izgoniți de el au chemat în ajutor pe spartani, care au asediat zadarnic Samosul (524). Deși era vasal perșilor, Policrat li s-a părut și lor primejdios și au vrut să se debaraseze de el. Chemat de către satrapul Oroites, el a venit la Magnesia din Meandru, socotind că va primi aurul cu care putea să obțină hegemonia asupra tuturor grecilor, dar a fost luat prizonier și crucificat. Policrat a rămas celebru pentru averea sa și pentru măreția sa; el a înfrumusețat și a mărit orașul Samos, l-a alimentat cu apă grație unui apeduct construit de Eupalinos din Megara*, a fortificat portul și cetatea, a terminat construirea Heraionului. Dacă l-a silit pe Pitagora* să se exileze, în schimb l-a chemat la curtea sa pe poetul din Teos, Anacreon, și pe Ibicos din Region.

POLIGNOT (Polygnotos), *pictor (insula Tasos, secolul al V-lea î. Hr. – Atena, ?).*

Fiu al lui Aglaofon, pictor celebru, Polignot mai avea un frate, Aristofon, tot pictor, iar fiul său Aglaofon i-a mers pe urme. Venit de foarte tânăr la Atena*, el a căpătat acolo drept de cetate. Introdus în familia lui Miltiade*, s-a atașat de fiul acestuia Cimon*, al cărui prieten a rămas. A trăit totdeauna în societatea ateniană bogată și a lucrat gratuit, ceea ce i-a adus cinstirea întregii cetăți. Opera sa a fost foarte vastă și a avut un rol important pentru progresul picturii, deoarece a fost primul care a dat viață personajelor sale desenând fețe mobile: ochi, buze întredeschise, expresie a trăsăturilor. Opera sa cea mai importantă a fost decorarea Poecilului, în agora* din Atena, unde reprezentase cucerirea Troiei, tabloul central, între compozițiile lui Panainos* și Micon*. A lucrat de asemenea cu multă dibăcie la decorarea porticului de la Delfi*; un tablou reprezenta Troia, după înfrângerea ei, căzută în mâinile grecilor, celălalt o scenă de coborâre în Infern. În templul Atenei de la Plateea*, a reprezentat măcelărirea pretendenților de către Ulise. La Atena, în afară de *Poecile*, a decorat Tezeionul, templul Dioscurilor (împreună cu Micon*), pinacoteca*, în care se puteau vedea numeroase compoziții ale sale, în special cu subiecte mitologice. A lucrat și într-un templu din Tespia. Pe plan tehnic, n-a folosit decât policromia curentă: alb, galben, roșu, negru. Dar cel mai mare

element de originalitate a fost acela că a știut să transpună admirabil sentimentele în fizionomii. El a fost primul care a redat transparența stofelor și care a desenat personaje parțial acoperite. Un număr dintre picturile sale au fost imitate de către olari; datorită acestui fapt ne putem face o idee despre ce a reprezentat arta sa. Polignot a fost și sculptor.

POLIS → CETATE.

POLISPERHON (Polysperchon), *general macedonean (aprox. 380 – aprox. 301 î. Hr.).*

A fost ofițer al lui Alexandru*. Când acesta a murit, Antipatros* i-a încredințat regența Macedoniei* și tutela urmașilor legitimi ai cuceritorului, Arhideu și Alexandru Aigus (399 î. Hr.). Lui i se subordona propriul său fiu, Casandru*, cu titlul de chiliarh*. Casandru s-a ridicat însă împotriva lui Polisperhon și s-a aliat cu Antigonos* și cu Ptolemeu*, în timp ce, la rândul său, Polisperhon s-a apropiat de Eumene. Polisperhon a practicat o politică liberală față de cetățile grecești, le-a permis să alunge guvernămintele oligarhice instalate de Antipatros, ceea ce a pricinuit moartea lui Focion*. Dar Casandru a pus stăpânire pe Atica* și a pornit împotriva Macedoniei; aducând-o din Epir pe Olimpia, mama lui Alexandru cel Mare, aceasta a pus să fie uciși Filip Arhideu și familia lui (317). Învins de către Casandru, Polisperhon nu mai stăpânea decât câteva locuri în Pelopones*. El s-a înfățișat apoi ca apărătorul lui Hercule, fiul lui Alexandru cel Mare și al Barsinei, prințesă persană (310), dar, îndemnat de către Casandru, i-a otrăvit și s-a aliat cu Casandru contra lui Demetrios* Poliorcete.

PRAXITELE (Praxiteles), *sculptor (Atena, dema Eresidae, aprox. 390 î. Hr. – id., aprox. 330).*

Fiu al lui Cefisodot și nepot al lui Praxitele cel Bătrân — și ei sculptori –, Praxitele a fost unul din cei mai mari artiști ai Greciei. Nu se știe aproape nimic despre viața lui, care a fost dedicată în întregime creației artistice. Despre operele sale cele mai cunoscute nu este nevoie să facem prea multe comentarii, deoarece *Afrodita din Cnidos* și *Hermes din Olimpia* au fost înfățișate pe larg ca să mai fie nevoie să repetăm descrierea lor. Dar nu trebuie uitat nici *Apolo Sauroctone* (cu șopârlă), *Satirul în repaus* și *Satirul care toarnă*, ca să nu cităm decât opere de la care posedăm copii. Întreg „aticismul" lui Praxitele se regăsește în aceste lucrări, care nu sunt reprezentări spontane, ci mai curând idealizări ale unor subiecte tratate clasic, lucrate și șlefuite de către geniul artistului. Firescul este absent din aceste creații, în ele domină frumusețea pură; atitudinile sunt căutate, pentru a face să reiasă grația și eleganța personajelor, dar ele sunt cu totul idealizate și se îndepărtează de atitudinile reale din viață. Praxitele a lucrat și în bronz. Subiectele sale au fost aproape totdeauna personaje divine. Se știe că marmurele sale au fost pictate de către Nicias*. Praxitele a fost primul care a reprezentat în sculptură femeia în goliciunea ei, sub aspectul celebrei Afrodita, care i-a fost comandată pentru templul zeiței de la Cnidos. El a avut doi fii, și ei celebri în această artă: Cefisodot și Timarhos.

PREOȚI. Grecii n-au avut un cler constituit, cum este al nostru. Preoții erau atașați unui sanctuar*, dar nu aveau sarcina de a menține niște dogme intangibile. De altfel, nu era nici o deosebire între laic și preot. Părintele familiei care aducea sacrificii zeităților domestice devenea în acea clipă preot, și numeroși magistrați, care erau cetățeni aleși, căpătau adesea funcții religioase. Regalitatea* din epoca homerică avea numeroase atribuții religioase, și chiar atunci când regii și-au pierdut puterea politică ultima prerogativă pe care au conservat-o privea atribuțiile lor religioase: așa erau la Atena* arhontele*-rege, la Sparta* cei doi regi. Această funcție religioasă a regilor era înrudită cu caracterul religios al căpeteniilor marilor genosuri*: genosul era grupat în jurul unui sanctuar, al cărui preot era regele genosului; astfel se explică existența de familii sacerdotale. Atica* a conservat un mare număr de sanctuare, a căror preoțime aparținea prin ereditate aceleiași familii: Aminandrizii dețineau cultul lui Cecrops pe Acropole*, Eteobutazii dădeau pe preoții lui Poseidon Erehteul și pe preotesele Atenei Polias. Principiul eredității era aplicat fie de la tată la fiu, fie prin alegere dintre membrii genosului. Atunci când o familie nu era atașată unui templu, preotul era numit prin alegere.

Preoția nu pretindea omului nici o aptitudine specială, ci doar să nu aibă vreo tară sau infirmitate și să fie cetățean. De asemenea, nu exista nici o condiție de vârstă sau de sex: la Aegion, preotul lui Zeus era ales dintre cei mai frumoși copii din cetate, la fel și dafneforul, preotul templului lui Apolo Ismenianul de la Teba*; numai băieții impuberi puteau fi preoți ai templului Atenei Alea de la Tegea și ai celui de la Elateea, dedicat Atenei Cranaia. Pe de altă parte, templul lui Poseidon din insula Calauria, cele ale Artemidei din Aegira și din Patras nu puteau fi deservite decât de fete foarte tinere. Se întâmpla adesea ca zeități masculine să fie servite de preoți, iar zeități feminine de preotese; această regulă a suferit totuși un mare număr de excepții, căci s-au văzut și temple deservite în același timp de preoți și preotese. În unele cazuri, sacerdoțiul putea fi cumpărat; astfel, la Halicarnas, o femeie a cumpărat sacerdoțiul templului Artemidei, pe care l-a construit pe cheltuiala ei, rezervându-și veniturile sanctuarului. Preoții se puteau căsători; totuși hierofantul de la Eleusis* era obligat să respecte celibatul, iar preotul lui Hercule Misoginul din Focida trebuia să rămână cast atâta timp cât dura serviciul său, care ținea un an. Preotesele zeițelor fecioare, Atena și Artemis, trebuiau în general, să fie fecioare, sau cel puțin să respecte castitatea; de aceea pentru acest serviciu erau alese adolescente sau femei bătrâne. De altfel, unele sacerdoții erau guvernate de un ritual de interdicții: la Megara*, preotul lui Poseidon nu avea voie să mănânce pește; la Ohomenos din Arcadia*, preotul și preoteasa Artemidei Himnia trebuiau să-și aleagă veșmintele și alimentele și nu aveau voie să intre la particulari, spre a evita orice întinare. Sacerdoțiul putea fi exercitat pe viață sau numai temporar.

Funcțiile preotului erau trei: 1) *liturgice* — consacra animalul care urma să fie jertfit și rostea rugăciunea, în timp ce jertfa propriu-zisă era consumată în general de către credincioși; 2) *administrative* — gestiona bunurile zeului, fie sub controlul unor comisii speciale, dacă deservea un sanctuar de stat, fie numai ajutat de subalterni, dacă își cumpărase funcția sau dacă sanctuarul aparținea familiei sale; 3) *diaconale* — întreținea statuia zeului și sanctuarul, ajutat de către hieroduli* și de diferiți funcționari. Acești funcționari,

element de originalitate a fost acela că a știut să transpună admirabil sentimentele în fizionomii. El a fost primul care a redat transparența stofelor și care a desenat personaje parțial acoperite. Un număr dintre picturile sale au fost imitate de către olari; datorită acestui fapt ne putem face o idee despre ce a reprezentat arta sa. Polignot a fost și sculptor.

POLIS ‣ CETATE.

POLISPERHON (Polysperchon), *general macedonean (aprox. 380 – aprox. 301 î. Hr.).*

A fost ofițer al lui Alexandru*. Când acesta a murit, Antipatros* i-a încredințat regența Macedoniei* și tutela urmașilor legitimi ai cuceritorului, Arhideu și Alexandru Aigus (399 î. Hr.). Lui i se subordona propriul său fiu, Casandru*, cu titlul de chiliarh*. Casandru s-a ridicat însă împotriva lui Polisperhon și s-a aliat cu Antigonos* și cu Ptolemeu*, în timp ce, la rândul său, Polisperhon s-a apropiat de Eumene. Polisperhon a practicat o politică liberală față de cetățile grecești, le-a permis să alunge guvernămintele oligarhice instalate de Antipatros, ceea ce a pricinuit moartea lui Focion*. Dar Casandru a pus stăpânire pe Atica* și a pornit împotriva Macedoniei; aducând-o din Epir pe Olimpia, mama lui Alexandru cel Mare, aceasta a pus să fie uciși Filip Arhideu și familia lui (317). Învins de către Casandru, Polisperhon nu mai stăpânea decât câteva locuri în Pelopones*. El s-a înfățișat apoi ca apărătorul lui Hercule, fiul lui Alexandru cel Mare și al Barsinei, prințesă persană (310), dar, îndemnat de către Casandru, i-a otrăvit și s-a aliat cu Casandru contra lui Demetrios* Poliorcete.

PRAXITELE (Praxiteles), *sculptor (Atena, dema Eresidae, aprox. 390 î. Hr. – id., aprox. 330).*

Fiu al lui Cefisodot și nepot al lui Praxitele cel Bătrân — și ei sculptori –, Praxitele a fost unul din cei mai mari artiști ai Greciei. Nu se știe aproape nimic despre viața lui, care a fost dedicată în întregime creației artistice. Despre operele sale cele mai cunoscute nu este nevoie să facem prea multe comentarii, deoarece *Afrodita din Cnidos* și *Hermes din Olimpia* au fost înfățișate pe larg ca să mai fie nevoie să repetăm descrierea lor. Dar nu trebuie uitat nici *Apolo Sauroctone* (cu șopârlă), *Satirul în repaus* și *Satirul care toarnă*, ca să nu citàm decât opere de la care posedăm copii. Întreg „aticismul" lui Praxitele se regăsește în aceste lucrări, care nu sunt reprezentări spontane, ci mai curând idealizări ale unor subiecte tratate clasic, lucrate și șlefuite de către geniul artistului. Firescul este absent din aceste creații, în ele domină frumusețea pură; atitudinile sunt căutate, pentru a face să reiasă grația și eleganța personajelor, dar ele sunt cu totul idealizate și se îndepărtează de atitudinile reale din viață. Praxitele a lucrat și în bronz. Subiectele sale au fost aproape totdeauna personaje divine. Se știe că marmurele sale au fost pictate de către Nicias*. Praxitele a fost primul care a reprezentat în sculptură femeia în goliciunea ei, sub aspectul celebrei Afrodita, care i-a fost comandată pentru templul zeiței de la Cnidos. El a avut doi fii, și ei celebri în această artă: Cefisodot și Timarhos.

PREOȚI. Grecii n-au avut un cler constituit, cum este al nostru. Preoții erau atașați unui sanctuar*, dar nu aveau sarcina

de a menține niște dogme intangibile. De altfel, nu era nici o deosebire între laic și preot. Părintele familiei care aducea sacrificii zeităților domestice devenea în acea clipă preot, și numeroși magistrați, care erau cetățeni aleși, căpătau adesea funcții religioase. Regalitatea* din epoca homerică avea numeroase atribuții religioase, și chiar atunci când regii și-au pierdut puterea politică ultima prerogativă pe care au conservat-o privea atribuțiile lor religioase: așa erau la Atena* arhontele*-rege, la Sparta* cei doi regi. Această funcție religioasă a regilor era înrudită cu caracterul religios al căpeteniilor marilor genosuri*: genosul era grupat în jurul unui sanctuar, al cărui preot era regele genosului; astfel se explică existența de familii sacerdotale. Atica* a conservat un mare număr de sanctuare, a căror preoțime aparținea prin ereditate aceleiași familii: Aminandrizii dețineau cultul lui Cecrops pe Acropole*, Eteobutazii dădeau pe preoții lui Poseidon Erehteul și pe preotesele Atenei Polias. Principiul eredității era aplicat fie de la tată la fiu, fie prin alegere dintre membrii genosului. Atunci când o familie nu era atașată unui templu, preotul era numit prin alegere.

Preoția nu pretindea omului nici o aptitudine specială, ci doar să nu aibă vreo tară sau infirmitate și să fie cetățean. De asemenea, nu exista nici o condiție de vârstă sau de sex: la Aegion, preotul lui Zeus era ales dintre cei mai frumoși copii din cetate, la fel și dafneforul, preotul templului lui Apolo Ismenianul de la Teba*; numai băieții impuberi puteau fi preoți ai templului Atenei Alea de la Tegea și ai celui de la Elateea, dedicat Atenei Cranaia. Pe de altă parte, templul lui Poseidon din insula Calauria, cele ale Artemidei din Aegira și din Patras nu puteau fi deservite decât de fete foarte tinere. Se întâmpla adesea ca zeități masculine să fie servite de preoți, iar zeități feminine de preotese; această regulă a suferit totuși un mare număr de excepții, căci s-au văzut și temple deservite în același timp de preoți și preotese. În unele cazuri, sacerdoțiul putea fi cumpărat; astfel, la Halicarnas, o femeie a cumpărat sacerdoțiul templului Artemidei, pe care l-a construit pe cheltuiala ei, rezervându-și veniturile sanctuarului. Preoții se puteau căsători; totuși hierofantul de la Eleusis* era obligat să respecte celibatul, iar preotul lui Hercule Misoginul din Focida trebuia să rămână cast atâta timp cât dura serviciul său, care ținea un an. Preotesele zeițelor fecioare, Atena și Artemis, trebuiau în general, să fie fecioare, sau cel puțin să respecte castitatea; de aceea pentru acest serviciu erau alese adolescente sau femei bătrâne. De altfel, unele sacerdoții erau guvernate de un ritual de interdicții: la Megara*, preotul lui Poseidon nu avea voie să mănânce pește; la Ohomenos din Arcadia*, preotul și preoteasa Artemidei Himnia trebuiau să-și aleagă veșmintele și alimentele și nu aveau voie să intre la particulari, spre a evita orice întinare. Sacerdoțiul putea fi exercitat pe viață sau numai temporar.

Funcțiile preotului erau trei: 1) *liturgice* — consacra animalul care urma să fie jertfit și rostea rugăciunea, în timp ce jertfa propriu-zisă era consumată în general de către credincios; 2) *administrative* — gestiona bunurile zeului, fie sub controlul unor comisii speciale, dacă deservea un sanctuar de stat, fie numai ajutat de subalterni, dacă își cumpărase funcția sau dacă sanctuarul aparținea familiei sale; 3) *diaconale* — întreținea statuia zeului și sanctuarul, ajutat de către hieroduli* și de diferiți funcționari. Acești funcționari,

folosiți în templele importante, puteau fi numeroși; astfel, neocorii și zacorii îl asistau pe preot în ceremoniile cultului și vegheau la decorarea și curățenia templului; alături de ei, în unele temple existau mai multe funcții subalterne: paraziți, având sarcina să primească grăunțele; ehansoni; „epitimiatoi", păstrători ai relicvelor; purtători ai vânturătorii mistice (*licnophores*), ai vaselor (*canephores*). *Xyleus*-ul avea sarcina să aprovizioneze cu lemn templul de la Olimpia.

Funcția de preot conferea avantaje mari. În primul rând, onorifice, căci preoții se bucurau de o mare considerație, primeau locuri de onoare la serbări; apoi materiale, deoarece adesea erau scutiți de impozite și de liturgii*, păstrau pentru ei o parte din ofrande, primeau bani pentru a asista la sacrificii, dar mai ales cei mai mulți dintre preoți se puteau folosi de veniturile ce aparțineau templului și deveneau în acest fel bancherii lumii grecești.

PREZICĂTORI. Prezicătorii au jucat un rol important în societatea greacă îndeosebi în vremurile arhaice. Legenda a păstrat mai ales numele lui Tiresias, al lui Calhas și pe acela al Casandrei, fiica regelui Priam. În general, prezicătorii erau recrutați din familii în care darul divinației se transmitea ereditar. Lamizii din Elis erau cei mai vestiți; acestei familii îi aparțineau Klitiazii și Teliazii; ei se regăsesc în Mantineea*, în Pelopones* și în Grecia Mare*. Spartanii îi priveau cu multă stimă pe devini, iar regii aveau totdeauna pe lângă ei prezicători personali. Megistias l-a însoțit pe Leonida* la Termopile*, iar Lisandru* avea aproape de el pe prezicătorul Abas. Devinii luau parte chiar la reuniunile gerusiei*. La Atena exista un colegiu al celor trei exegeți*. În Acarnania, unde se pare că a fost cultivată în mod deosebit divinația, exista o familie coborâtoare din Acarnan, eponim al regiunii, care descindea el însuși din doi devini mitici celebri, Melampos și Amfiaraus. Aristander, prezicătorul lui Filip* și al lui Alexandru*, aparținea unei familii de prezicători stabilită la Telmesos, în Licia (Asia Mică).

PRITAN, *titlul magistraților supremi în cetățile grecești.*

Adesea acesta a fost numele ce s-a dat unor tirani, așa cum a făcut-o Pindar pentru Hieron din Siracuza; dar a fost mai ales o magistratură, provenind de multe ori din regalitate* și care se regăsea în multe cetăți grecești. Astfel, la Corint*, în fiecare an, magistratul suprem numit „pritan" era ales din familia Bahiazilor; la fel se petreceau lucrurile și la Corcira. În statele democratice însă, pitanii erau în număr de doi, precum la Rodos, și fiecare își exercita puterea timp de șase luni; ei îl înlocuiau pe pritanul unic, care înainte era ales din familia Eratizilor, ramură cadetă a Heraclizilor. Pritani au existat la Tenedos, Cos, Astipaleea, Milet*, Efes, Smirna, Teos... Adesea pritanii erau magistrați eponimi*, așa cum a fost la Mitilene sau la Pergam*. Dar instituția pritanului cea mai cunoscută a fost la Atena*. În bule*, cei 50 de membri ai fiecărui trib erau cu toții pritani vreme de o zecime din an, adică timp de 35 sau 36 de zile, fiecare trib exercitând în acest fel pritania pe rând, prin tragere la sorți. Fiecare colegiu de pritani trăgea la sorți un epistat* (președinte), a cărui funcție dura o zi și care nu putea fi numit de două ori. El avea în pază pecetea și cheia tezaurului public și a arhivelor și, timp de o zi, era într-un fel căpetenia guvernământului, prezida bule și eclesia*. Pritanii pregăteau și conduceau adunările bulei și eclesiei, primeau ambasadorii și puteau decerna și primi coroane*. Ei luau masa în comun, pe cheltuiala tezaurului public, în pritaneu. În secolul al IV-lea î. Hr., președinția adunărilor le-a fost retrasă, fiind dată proedrilor*.

PRITANEU, *edificiu public care corespunde, într-o anumită măsură, primăriilor noastre.*

Pritaneul era, în fapt, centrul spiritual al cetății, unde se afla altarul Hestiei, cu focul său perpetuu, vatra cetății. La Atena*, pritanii se adunau și luau masa în comun în pritaneul aflat la nord de Acropole; ulterior ei s-au stabilit în Tolos. În pritaneu își avea sediul arhontele eponim* și se întrunea uneori tribunalul efeților* sub președinția arhontelui*-rege. Străini de seamă și unii cetățeni merituoși erau de asemenea hrăniți la pritaneu, pe cheltuiala statului.

PROBOLE, *acțiune judiciară menită să dea un caracter public unei injurii personale îndreptată împotriva unui cetățean aflat într-o funcție oficială.*

Așa s-a întâmplat cu Demostene*; când era horeg* al tribului său, a fost insultat în plin teatru de către Midias; el a recurs la probole pentru a răzbuna această injurie făcută caracterului public al funcției sale, care, prin aceasta, interesa poporul în întregul său. Acțiunea era adusă în fața eclesiei* prin intermediul pritanilor*. Votul se făcea prin ridicarea mâinii și, dacă era contrariu celui al acuzatorului, acțiunea se oprea aici. În cazul opus, procesul era instruit regulamentar, dar se putea întâmpla ca judecătorii să-l achite totuși pe vinovat. Pentru a nu se expune hazardului unui proces, reclamantul se mulțumea adeseori cu asentimentul adunării (care rămânea o sancțiune morală) și nu continua acțiunea, așa cum a făcut Demostene cu Midias.

PROCES → DIKE, GRAFE, JUDECĂTORI, LOGOGRAF, TRIBUNALE.

PROEDRI, *președinți ai bule* și ai eclesiei*, la Atena*.*

Existau nouă proedri, trași la sorți, unul de fiecare trib, în afara celui care avea pritania. Ei formau biroul celor două adunări. Dintre ei era tras la sorți epistatul* proedrilor, care prezida cele două adunări. Această funcție dădea dreptul de a ocupa un loc de onoare la jocuri, la concursuri și la diferitele reprezentații. La teatru*, proedrii ocupau primele rânduri și le erau rezervate fotolii speciale.

PROPRIETATE. La origine, fiecare genos* poseda pământurile pe care trăia; această proprietate era inalienabilă, indivizibilă și colectivă. Treptat, în urma evoluției ideilor și mai ales din pricina caracterului individual firesc al proprietății mobiliare, al formării de noi domenii pe pământurile defrișate, al slăbirii solidarității familiale și a puterii familiilor nobile, în urma ridicării claselor populare îmbogățite prin comerț*, navigație* și artizanat proprietatea imobiliară a genosurilor a început să se fărâmițeze, fără ca, totuși, partajul între membrii aceluiași genos să autorizeze înstrăinarea patrimoniului antic în folosul unui cumpărător străin de genos. Marile domenii s-au menținut mai mult timp în statele oligarhice, dar în cetățile democratice evoluția a fost rapidă; confiscarea de către stat și punerea în vânzare a bunurilor aparținând celor izgoniți, noii

îmbogățiți care, prin căsătorie, intrau în rândul familiilor nobile, ale căror tradiții erau răsturnate, reformele agrare, toate acestea au grăbit fărâmițarea proprietății funciare care, încă din epoca clasică, a devenit accesibilă pentru toți cetățenii, în aproape toate cetățile Greciei. Numai Sparta* — unde statul, proprietar al pământului civic, îl distribuia prin loturi (*kleros*) cetățenilor, care le exploatau prin intermediul iloților* — a mai păstrat încă vreme de câteva secole tradiția unei proprietăți inalienabile. Astfel, Grecia n-a cunoscut decât un regim de mică proprietate în decursul îndelungatei sale perioade istorice, și abia în epoca romană au apărut din nou domenii vaste, asemenea celor ale eupatrizilor* de la începutul epocii arhaice.

De proprietatea funciară era legat și conceptul de drepturi civice, motiv pentru care fiecare cetățean grec era legat cu atât mai mult de micul său lot de pământ. Proprietatea imobiliară era interzisă metecilor*, care rareori obțineau privilegiul de a accede la ea. Numeroase cetăți aveau un cadastru. În Atica*, Solon* a pus să se facă primul cadastru care, începând cu Clistene*, a fost ținut în fiecare demă de către demarh. Un recensământ efectuat în Atica în anul 401 î. Hr. indică o cifră globală de 15 000 de proprietari funciari pentru 20 000 de cetățeni. Câmpurile erau marcate prin garduri și pietre de hotar, iar când un teren era vândut, o copie a contractului dintre vânzător și cumpărător era depusă în arhivele cetății (*arkhia, khreophylokion*), păstrate de către un magistrat (*hieromnemon, grammatophylac, damosiofylac*) care apare ca paznicul oficial al proprietății funciare.

Aceste bunuri puteau fi ipotecate; pentru a-și menține drepturile, cel care împrumuta dispunea de o bornă ipotecară într-un câmp ipotecat sau aceasta era menționată în cadastru. Atena avea un birou de ipoteci.

PROSTAT („președinte, patron").

1. Căpetenie de partid în statele democratice (*demou prostates*); 2. Fiecare dintre magistrații care administrau comtuarul iono-eolian de la Naucratis, în Egipt; 3. La Atena, patronul unui metec*. El îl scria în registrul demei* sale pe străinul domiciliat acolo; metecul nu avea nici o obligație față de prostatul său, dar dacă neglija să-și dea împuternicire, aceasta putea duce la confiscarea bunurilor și chiar la trecerea în sclavie*.

PROTOGENE, *pictor (Caria, sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr.).*

A trăit mai ales la Rodos, unde a lucrat în sărăcie până pe la 50 de ani. A pictat îndeosebi vase, dintre care două triere sacre ale atenienilor, *Paralos* și *Ammonias*. Trăia modest, într-o casă mică, în fundul unei grădini, într-o mahala, până când a venit la Rodos Apele*; cumpărând foarte scump una din lucrările lui Protogene, aceasta l-a făcut celebru și stimat. Era un artist extrem de grijuliu și meticulos, care nu șovăia să lucreze mai mulți ani la aceeași operă, perfecționând-o neîncetat. I s-a întâmplat să dea patru straturi de pictură unui tablou, precum al său *Ialysos* (erou eponim al unei cetăți rodiene); când a văzut această operă, Apele a rămas stupefiat de admirație. Se citează o anecdotă caracteristică pentru seriozitatea cu care Protogene își practica arta: atunci când Demetrios* Poliorcete (aprox. 304) asedia Rodosul, Protogene picta în grădina sa fără să se întrerupă, în pofida violenței luptelor; Demetrios, care venise să-i facă o vizită, și-a arătat uimirea, iar artistul i-a răspuns că, după părerea lui, el poartă război cu rodienii, nu cu artele. Demetrios n-a cucerit orașul, dar l-a protejat și l-a încurajat pe pictor. El a mai realizat un satir ținând în mână un flaut, un Tlepolem, pe regele Antigonos, pe mama lui Aristotel. Era și sculptor și a turnat bronzuri de atleți, de oameni înarmați și de vânători.

Întâlnirea lui cu Apele a rămas celebră: când l-a vizitat pe Protogene, artistul nefiind acasă, Apele, ca să lase un semn, a trasat o linie extrem de fină pe o planșetă aflată pe un șevalet și păzită de o slujnică; când s-a întors acasă, Protogene a văzut această linie și a recunoscut mâna marelui artist; el a trasat deasupra o linie încă și mai fină. Revenind, Apele a despărțit cele două linii printr-o linie de o finețe de necrezut, așa încât Protogene s-a recunoscut învins. Această planșetă a fost păstrată și a format mult timp obiectul admirației și uimirii grecilor, apoi a romanilor, care au dus-o la Roma.

PROXEN. Această funcție corespunde cu cea a actualului consul, cu deosebirea că proxenul era cetățeanul cetății unde erau stabiliți străinii al căror protector era; astfel, Alcibiade*, care era atenian, era proxen al Spartei* la Atena*. Proxenul era desemnat în mod oficial de către statul ale cărui interese trebuia să le apere în propria sa patrie, desemnare făcută prin decret al adunării poporului. Postul era costisitor, deoarece adesea proxenul găzduia pe străinii în trecere al căror proxen era, și mai ales pe ambasadorii pe care îi prezenta magistraților și adunării poporului. El depozita banii protejaților săi și le dădea cauțiune în orice împrejurare, le apăra interesele. Aceste datorii erau în general stipulate în decretele de proxenie. În schimb, proxenul se bucura de anumite avantaje în cetatea pe care o reprezenta; el nu era considerat acolo ca un metec*, putea să aibă domenii sau imobile, nu avea nevoie de reprezentant la justiție, avea dreptul la un loc în pritaneu*. Aceste avantaje făceau ca cetățenii bogați să dorească proxenia; ei știau că în acest fel puteau afla un refugiu în cetatea al cărei proxen erau, atunci când soarta le devenea potrivnică în patria lor.

PTOLEMEI → LAGIZI.

PTOLEMEU (Ptolemaios), *astronom, matematician și geograf (Ptolemais Hermiu?, aprox. 90 – Canope, aprox. 168).*

Din viața lui Ptolemeu nu se știe decât că își făcea observațiile la Alexandria*, în anul 128. De formație filosofică peripateticiană, el a apărat fizica aristotelică. Opera sa principală a fost *Hemegiste*, căreia arabii i-au dat numele *Almagesta*. Este o lucrare de astronomie* compusă din 13 cărți, în care autorul și-a expus trigonometria plană și sferică, a încercat să explice fenomenele care rezultau din sfericitatea pământului, a interpretat prin intermediul epiciclurilor și al arcurilor excentrice mișcările Soarelui și ale Lunii, a completat catalogul stelelor al lui Hiparh*, în sfârșit, a enumerat fenomenele siderale anuale. Lucrarea se termină cu un tabel astronomic care permite determinarea eclipselor și a orelor după zile și anotimpuri. Această lucrare, sinteză a cunoștințelor astronomice ale antichității, a fost utilizată multă vreme. Totuși, Ptolemeu a respins sistemul heliocentric al lui Aristarh*, a făcut din Pământ centrul

mișcărilor Soarelui și stelelor; dacă a emis ipoteza rotației terestre, care putea explica multe fenomene, el a respins-o apoi din rațiuni dogmatice. În lucrarea sa *Catoptrica*, a făcut experiențe fundamentale cu privire la refracție și a stabilit legile referitoare la unghiurile de incidență și de reflectare. În *Optica* sa, din care avem prima carte, într-o traducere arabă, el vorbește despre perspectivă, pe urmele lui Euclid*, iar pentru percepție reia ideile lui Platon*, după care vederea este produsă de întâlnirea razelor care ies din ochi cu razele care vin de la obiect. ***Tetrabiblon*** este un tratat de astrologie în patru cărți. În *Geografia*, lucrare în opt cărți, Ptolemeu oferă o listă de nume de locuri, cu longitudinea și latitudinea lor, cu marje de eroare adesea foarte mici; de altfel, el rezolvă cu dibăcie problema proiecției unei arii sferice pe o suprafață plană.

R

RĂZBOI. Se poate spune că lumea greacă trăia în permanență într-o stare latentă de război și că pacea* nu era decât un accident. Dar în pofida războaielor pe care le-au purtat diferitele cetăți din Elada, vremurile de pace sau, dacă preferăm, de nebeligeranță, erau numeroase, îndelungate, și, în cele din urmă, se întindeau pe intervale de timp mult mai lungi decât aceste momente de criză care au fost războaiele.

În epoca arhaică, se întâmpla să se recurgă la arbitraj* pentru a liniști cetățile, dar de cele mai multe ori litigiile duceau la războaie. Dar cetățile nu porneau la război fără a-și lua precauții religioase. Întâi se consulta un oracol*, în general cel de la Delfi*, mai degrabă pentru a cunoaște rezultatul războiului, decât pentru a ști dacă se putea porni la război. Apoi era trimis un herald* pentru a face declarația oficială de război sau pentru a duce un ultimatum. Un război fără o declarație prealabilă era un lucru excepțional. Ba chiar se încerca, mai ales în epoca arhaică, să se reducă însemnătatea conflictului, neangajând decât un număr mic de războinici de o parte și de alta... Tradiția arcadiană menționează lupte de trei oameni contra trei, iar Herodot* relatează că în contestările dintre Sparta și Argos pentru posesia localității Cinosoura au fost opuși numai 300 de spartani la 300 de argieni, care au fost învinși. Se încheiau și acorduri cu privire la armele* care să fie folosite; astfel, la începutul războiului Lelantion (→ EUBEEA), hipoboții, nobilii crescători de cai, au convenit să nu folosească sulițe. Nici soldatul care își arunca armele și cerea iertare nu putea fi ucis. Prizonierii erau predați în schimbul unei răscumpărări (care adesea era convenită dinainte între cetăți*), sau erau transformați în sclavi*.

Înainte de a porni în campanie, precum și înainte de a declanșa o bătălie, erau consultați zeii prin vocea unui oracol și prin mijlocirea unui prezicător, care cerceta măruntaiele unui animal sacrificat. De asemenea, nu se pornea la drum într-o zi nefastă, nici în cursul unei perioade de sărbătoare și se ofereau totdeauna jertfe înainte de a pleca. Armata* lua cu ea chipurile zeilor tutelari și un altar* portativ unde ardea un foc aprins de la vatra cetății. După bătălie, învingătorul înălța un trofeu* și acorda celui învins dreptul de a-și înmormânta morții, drept sacru care nu era

refuzat niciodată, în afara cazului când învingătorul îndeplinea el însuşi această sarcină pioasă, aşa cum a făcut Filip* după Cheroneea*. Când un oraş asediat se preda, se întâmpla ca bărbaţii să fie măcelăriţi, iar restul populaţiei să fie transformat în sclavi, dar aceasta era un lucru excepţional, care în general nu se producea decât când oraşul era cucerit prin violenţă. În schimb, locurile consacrate, proprietăţi ale zeilor, erau totdeauna respectate şi doar barbarii îndrăzneau să dea foc templelor, aşa cum au făcut perşii la Atena. În toiul luptei, personajele religioase, devinii, pirofori, care purtau în fruntea armatelor în marş focul aprins, erau cruţaţi. În cursul unor sărbători, mai ales la jocurile* mari panelenice, era declarată o pauză sacră, iar teritoriul unde avea loc sărbătoarea şi pelerinii care se duceau acolo erau declaraţi sacri.

RĂZBOAIELE MEDICE. La sfârşitul secolului al VI-lea î. Hr., Imperiul persan, întemeiat de Cirus cel Mare pe la mijlocul acelui veac, venise în contact cu grecii din Europa, după ce subjugase Ionia. Darius I (521–485), al doilea urmaş al lui Cirus, începuse prin a extinde imperiul său asupra văii Indusului, apoi generalul său Megabaze a supus Tracia şi Macedonia*, care au devenit tributare Marelui Rege.

În anul 501, ionienii se răscoală, susţinuţi de Atena*, care a trimis trupe să incendieze oraşul Sardes, vechea capitală a Lidiei, devenită reşedinţa unei satrapii. Darius a hotărât să pedepsească Atena, spre care el trimise în anul 490 o flotă puternică sub comanda lui Datis şi a lui Artaferne. Atenienii restabiliseră tocmai atunci democraţia prin reformele lui Clistene*. Dar aristocraţii şi partizanii Pisistratizilor*, nemulţumiţi, au făcut alianţă cu perşii şi, după ce aceştia au prădat Eubeea*, tiranul răsturnat Hipias i-a condus pe perşi la Maraton*. Darius s-a decis să dea o lovitură puternică Atenei. Timp de trei ani el a făcut pregătiri pentru o expediţie de anvergură, dar a renunţat la proiectul său din cauza unei rebeliuni a egiptenilor. El a murit, lăsând fiului şi urmaşului său Xerxe sarcina de a răzbuna onoarea perşilor.

Când s-a urcat pe tron, în anul 485, prima grijă alui Xerxe a fost să-i supună pe egiptenii revoltaţi, apoi a hotărât să pornească împotriva Greciei în fruntea unei armate puternice: Herodot dă cifra fabuloasă de 2 641 610 de oameni, cifră pe care a redus-o la 800 000 de oameni Cresias, care a fost medic la curtea urmaşilor lui Xerxe. El a pornit la drum în primăvara anului 480, a traversat Helespontul pe un pod de vase şi, sprijinit de o flotă puternică, a coborât spre Grecia prin Tracia şi prin Macedonia. Grecii au încercat zadarnic să-l oprească pe invadator la Termopile*. Perşii au mers spre Atena, părăsită de populaţie, cu excepţia bătrânilor refugiaţi pe Acropole*, care a fost cucerită şi incendiată. Puternica flotă persană a fost pusă pe fugă în golful de la Salamina* şi Xerxe s-a întors la Sardes spre sfârşitul anului 480, lăsând generalului său, Mardonius, grija de a continua războiul pe uscat cu o armată de 300 000 de oameni. Mardonius a fost învins la Plateea* de grecii uniţi. În aceeaşi zi, grecii au repurtat o importantă victorie navală asupra flotei persane, în apropierea promontoriului Micale* din Ionia.

Teoretic, aceste două victorii ale grecilor au pus capăt războaielor Medice. Totuşi a continuat războiul cu satrapii persani din Asia Mică, marcat prin noi victorii ale grecilor, dintre care cea mai strălucită a fost aceea pe care a repurtat-o Cimon în anul 466 la gura râului Eurimedon. În fapt, aceste războaie dintre greci şi perşi n-au luat cu adevărat sfârşit decât prin cucerirea Imperiului ahemenid de către Alexandru* cel Mare.

RĂZBOIUL PELOPONESIAC, *nume dat în mod tradiţional războiului în care s-au înfruntat Atena* şi Sparta*, între anii 431 şi 404 î. Hr., fiecare dintre cele două cetăţi fiind susţinută de cetăţi aliate (uneori contra voinţei lor, precum unele cetăţi ale Ligii de la Delos, supusă Atenei).*

Războiul peloponesiac este consecinţa imperialismului atenian, care ameninţa hegemonia spartană până la Pelopones. Cauza primară a fost intervenţia Atenei în cearta dintre Corint* şi Corcira, colonia sa; aceasta i-a chemat în ajutor pe atenieni şi, graţie prezenţei lor, Corcira a fost salvată de ameninţarea unei flote corintiene (bătălia din insulele Sibota, 433). De altfel, Potideea, fostă colonie corintiană, intrată în Liga* ateniană, a primit ordinul să rupă orice relaţie cu metropola sa şi să-i facă una cu pământul zidurile. Corintul şi aliaţii Spartei au împins-o pe aceasta să intervină; s-au început nişte tratative, dar în primăvara anului 431 ele au fost întrerupte şi a izbucnit războiul. Aliaţii Atenei, membri ai imperiului său, erau Corcira, o parte din Acarnania, Naupacta, Plateea* din Beoţia, Region din Grecia Mare* şi Leontinoi din Sicilia*. În spatele Spartei se aflau peloponesienii, cu excepţia Ahaiei şi Argosului, care au înclinat curând spre Atena, Beoţia*, Megara*, Focida, Locrida, Siracuza din Sicilia.

Războiul a ţinut zece ani, cu rezultate oscilante. În fiecare an spartanii pustiau Atica, iar atenienii trimiteau o flotă să pustiască Peloponesul. În anul 430 s-a abătut ciuma asupra Atenei, care a suferit mult, dar cea mai mare pierdere a sa a fost cea a lui Pericle*, mort în anul 429. Cetatea a fost dezbinată între partizanii războiului cu orice preţ, conduşi de Cleon*, şi cei ai războiului de apărare, reprezentaţi de către Nicias*. Răscoala de la Mitilene (428–427) i-a provocat o nouă lovitură. Victoriile navale ale lui Formion în golful Corint au compensat parţial aceste eşecuri, dar ele s-au înmulţit: atenienii n-au putut cuceri Megara şi au fost bătuţi la Delion, în Beoţia (424). Ei au reuşit totuşi să captureze, graţie lui Cleon, 120 de spartani, pe care i-au închis în insuliţa Sfecteria şi care speraseră să-l alunge pe generalul Demostene, instalat la Pylos, în Mesenia. În Tracia, Brasidas a distrus influenţa ateniană, iar moartea sa în cursul bătăliei de la Amfipolis, în care şi-a găsit sfârşitul şi Cleon, a înclinat spiritele spre pace, care a fost semnată din îndemnul lui Nicias* (421). Dar a continuat un război surd, întreţinut de către Alcibiade*. El a răsculat pe peloponesieni, dar alianţa dintre Argos, arcadieni şi eleeni a fost suprimată de Sparta, în bătălia de la Mantineea (418). Dezamăgit în această privinţă, Alcibiade a profitat de faptul că, în Sicilia, oamenii din Segeste şi din Leontinoi îi chemau pe atenieni contra oraşelor Selinunte şi Siracuza şi a obţinut trimiterea unui corp expediţionar (415). Supus unei acuzaţii, Alcibiade trebuia însă să se reîntoarcă pentru a se dezvinovăţi, astfel încât expediţia a continuat sub comanda lui Nicias şi Lamahos; acesta din urmă a fost ucis însă la începutul campaniei. Nicias, nefiind în stare să-i învingă pe siracuzanii ajutaţi de spartanul Gilipe, a cerut ajutoare; i-a fost trimis Demostene* cu întăriri, dar tot acest tineret plecat din Atena plin de entuziasm a fost învins pe ţărmul de la Asinaros şi a

pierit în lupte sau în latomii (carierele din Siracuza) [413–412]. Rechemarea lui Alcibiade și victoria de la Arginuse (406) au restabilit situația Atenei, pe care cele mai crude pierderi nu izbutiseră s-o doboare. Înfrângerea de la Aegos-Potamos a fost însă ultimul dezastru pentru Atena, care a cerut pace; Lisandru* a pătruns în cetate, pe care beoțienii voiau s-o șteargă de pe fața pământului; acest mare spartan s-a opus distrugerii Atenei și s-a mulțumit să-i dărâme zidurile, să-i ia vasele, să instaureze un guvernământ aristocratic (tirania* Celor treizeci) și să impună o garnizoană spartană (404).

REGALITATE SPARTANĂ. Dubla regalitate lacedemoniană a constituit un specific al acestei cetăți, oricum originală. Potrivit legendei, întrucât Aristodem a fost ucis la Naupacta pe când se pregătea să se întoarcă în Pelopones* împreună cu ceilalți Heraclizi, cei doi fii gemeni ai săi, Euristene și Procles, ar fi primit în locul lui regalitatea Laconiei. De la ei ar data dubla regalitate spartană, dar, deoarece au chemat străini în ajutorul lor, ei n-au mai meritat titlul de arceget, adică de „întemeietor", și numai fiii lor, Agis (fiul lui Euristene) și Euripon (fiul lui Procles) au dat numele lor celor două mari familii regale, Agizii* și Euripontizii*. În realitate, două genosuri (→ GENOS) par să fi exercitat în epoca arhaică preponderența în Laconia, Agizii la nord-vest, Euripontizii la sud-est. În loc să lupte între ele, s-au unit pentru a domni asupra ținutului unificat, fără ca totuși să se amestece prin căsătorie. Ca și regii homerici, ei erau căpetenii militare, făceau justiția și caracterul divin al funcției lor era marcat prin prerogativele sacerdotale. În fiecare lună veneau cu sceptrul lor să prezideze adunarea (apela*) care se ținea între podul Babica și torentul Knacionului. Regii, de-acum rivali, aveau de înfruntat aristocrația, ca și în celelalte cetăți grecești. La fel cum a diminuat importanța apelei*, aristocrația a redus treptat prerogativele regale, pentru a concentra puterile politice în mâinile gerusiei*.

În epoca clasică, regii și-au păstrat privilegiile onorifice și religioase; ei au ocupat un palat, aveau dreptul la cele mai bune locuri la manifestările publice, primeau o parte dublă în sisitii*, ofereau sacrificii publice lui Zeus și lui Apolo; în calitate de judecători, ei nu mai interveneau decât în chestiunile de drept familial și religios. În vreme de război aveau drept la o mică gardă și conduceau armata, dar eforii* erau cei care desemnau pe regele care să plece și pe cel care să rămână la Sparta, iar acest șef de armată nu era decât un ofițer care executa ordinele primite de sus; el avea inițiativa bătăliei, dar nu pe aceea a războiului sau a campaniei militare care urma să fie efectuată. În rest, puterea executivă și legislativă a trecut în întregime în mâinile gerusiei și a eforilor, care aveau preponderență asupra regilor și asupra reglementării succesiunii (pentru celelalte forme de regalitate → BASILEUS, MONARHIE).

RELIGIE. Grecii, în special atenienii, erau profund religioși și religia a ocupat locul cel mai important în viața lor. Neîndoielnic, mitologia pe care și-a însușit-o poezia alexandrină și latină, făcând din ea teme ușoare sau exerciții poetice, n-a ocupat în existența grecilor locul pe care am fi ispitiți să i-l acordăm și, adesea, miturile nu mai apăreau decât ca niște povești ce se istoriseau copiilor. Dacă religia greacă prezenta o anume unitate, ea se manifesta totuși sub forme diferite și adesea opuse, întrucât nici o dogmă n-o structura intangibil și nici un cler nu-i păstra integritatea. Cultul cetăților* era unul dintre lianții societății; fiecare cetate avea zeitățile sale protectoare, cărora li se dedica un cult special în sanctuarele care erau rezervate pentru ele și la sărbătorile proprii acestor divinități; magistrați aleși dintre cetățeni erau însărcinați cu organizarea sărbătorilor* și a sacrificiilor*, iar procesele de nelegiuire erau îndreptate contra celor care îndrăzneau, prin învățăturile lor, să dezagrege această religie „politică". Cultul domestic, la care părintele familiei era preotul, reprezenta pentru familie ceea ce cultul divinității poliade semnifica pentru cetate. La fel ca și focul care ardea în templul Hestiei sau în pritaneul* cetății, un foc ardea în permanență în vatra casnică și părintele făcea libațiuni și sacrificii pe altarul domestic în cinstea zeităților proteguitoare ale casei.

Alături de aceste culte ale cetății și familiei, exista o întreagă religie cu caracter popular (culte agrare, la țară, culte ale eroilor, culte ale morților), care cunoștea riturile și sărbătorile cele mai variate, însoțite de sacrificii și de adorarea unor relicve (osemintele lui Tezeu la Atena*, omopletul lui Pelops la Olimpia*, etc.). Cultele cu mistere* reprezentau un alt aspect al religiei grecești; cu mistere precum cele de la Eleusis* și cu un curent religios ca orfismul* a apărut o religie de mântuire care a pregătit lumea antică să primească mesajul creștin. Dar întrucât cea mai înaltă expresie a religiei ebraice și a creștinismului trebuie căutată la profeții lui Israel și la Părinții Bisericii, înălțimea sentimentului religios al poporului grec trebuie evaluată prin mijlocirea marilor săi poeți, a gânditorilor și a artiștilor săi. Cântăreții măreției zeilor au fost Hesiod, autorii anonimi ai ***Imnurilor homerice***, Pindar, Simonide, Eschil*, Sofocle*; chiar și un poet raționalist ca Euripide* a exprimat adesea cea mai profundă sensibilitate religioasă (→ LITERATURĂ). Teoreticienii religiei care au purificat sentimentul despre divin în așa măsură încât l-au adus până la o concepție foarte apropiată de aceea a gânditorilor creștini antici au fost Parmenide, Empedocle, Pitagora*, Platon*, stoicii, Plotin, sau acel Cleante și acel Aristotel* al *Imnurilor filosofice* (→ FILOSOFIE). În sfârșit, cei care i-au arătat poporului grec pe zei în toată frumusețea lor morală și în maiestatea lor senină au fost marii sculptori și marii pictori din secolul al V-lea î. Hr., Fidias*, Polignot* și acei arhitecți care au ridicat spre cerul lumii grecești templele pe care le putem încă admira, expresie mereu vie a unei religii care, în manifestările sale cele mai înalte, a exprimat maiestatea și măreția zeilor, frumusețea lumii și noblețea omului → AGON, ALTAR, DEVIN, DIVINAȚIE, IMPRECAȚII, METRAGIRT, MISTERE, ORACOL, ORFISM, PĂDURE SACRĂ, SACERDOȚIU, SACRIFICIU, SANCTUAR, SĂRBĂTORI, TEMPLU, ZEIFICARE.

RETRE. 1. *Răspuns dat de un oracol*; 2. fiecare dintre legile nescrise care guvernau genosurile* (→ GENOS) și societatea greacă în epoca arhaică.

Primele coduri scrise au fost vechi retre, care au fost reunite spre a forma un cod de legi. Cea mai veche retră scrisă este cea pe care eleenii au gravat-o pe o placă din bronz și au consacrat-o în templul lui Zeus Olimpianul (la Olimpia*). Constituția lui Licurg*, care guverna Sparta* și care nu era scrisă, ci consimțită tacit de toți cetățenii, era alcătuită dintr-un ansamblu de retre. → LEGISLATORI, NOMOS.

S

SACERDOȚIU → PREOT.

SACRIFICIU. Sacrificiile erau de două feluri: sângeroase și nesângeroase.

În sacrificiile sângeroase era jertfită o ființă vie. Este neîndoielnic că într-o epocă timpurie au fost practicate sacrificii omenești; exemple mitologice există din belșug. În perioada istorică, este posibil ca la fiecare nouă ani să fi avut loc o jertfă omenească pentru Zeus Licaios în Arcadia*, ca la Rodos să fi fost sacrificat uneori un om pentru Cronos (poate molocul fenician), ca la Leucade să fi fost aruncată în mare o victimă din înaltul falezei; acestea erau rămășițe ale unor sacrificii expiatorii, probabil legate de credințele magice într-un țap ispășitor. Un exemplu foarte special și unic de jertfă omenească, atestat istoricește, este acela al celor trei perși, capturați de către greci și sacrificați înaintea bătăliei de la Salamina*, din inițiativa prezicătorului Eufrantide, în pofida opoziției lui Temistocle*.

Zeilor le erau jertfite tot felul de animale; acestea trebuiau să fie vii, de aceea Artemidei nu i se dăruia decât o parte a prăzii de vânătoare. Unii zei aveau animalele lor preferate și puteai să-i jignești, oferindu-le animale pe care nu le puteau suferi. În general, erau sacrificate mai ales animale domestice, ceea ce putem înțelege dacă ne gândim la faptul că credincioșii și preotul consumau carnea animalului după ce fusese lăsată pentru zei partea cea mai puțin bună.

Sacrificiul sângeros apare ca o consacrare a unui animal care urma să fie consumat și a cărui forță vitală urma să fie asimilată. În principiu, victima trebuia să fie sănătoasă și fără vreun defect fizic; totuși Artemis din Amarintos și unele zeități din Sparta* acceptau animale neobișnuite; zeitățile htoniene* nu primeau decât masculi și putea avea importanță și vârsta animalului. Victima, împodobită cu ghirlande și bandelete, cu coarnele uneori aurite, ținută în lesă sau, în unele cazuri, purtată pe umeri, era dusă în apropierea altarului, care fusese stropit cu apă, sfințită prin cufundarea în ea a unui tăciune aprins. Se împrăștia orz pe capul victimei, apoi se tăiau câțiva peri de pe cap, pe care oamenii adunați pentru sacrificiu îi aruncau în focul care ardea pe altar. Sacrificatorul era înveșmântat în alb și încoronat cu frunziș. Dacă sacrificiul era destinat unei zeități cerești, capul animalului era înălțat; era aplecat în jos, când era vorba de o zeitate subpământeană. În primul caz, sacrificiile se făceau dimineața, iar cele destinate zeilor htonieni aveau loc seara. Jertfa se făcea cu unul sau mai multe animale, iar participanții luau acasă câte o parte din carnea animalului, preotul primind o parte, dacă sacrificiul se făcea într-un templu și sub supravegherea sa.

Sacrificiile nesângeroase se adresau zeităților agrare, dar nu exclusiv. Mama zeilor primea mac, orz, brânză, linte... pe altarul lui Hercule de la Micalesos, în Beoția, erau depuse fructe de sezon. Dionisos primea ciorchini de struguri, la fel și Atena la Oshoforii (→ DIONISII); lui Pan și Nimfelor li se aduceau lapte și brânză. Prăjiturile erau și ele o ofrandă agreată de către zei: galaxia, fiertură de lapte cu făină de orz, era consacrată Mamei zeilor. Dulciurile prăjite aveau forme speciale: în formă de lună, pentru Artemis, de arc sau de liră, pentru Apolo. Pentru a înlocui sacrificiile de animale erau făcute și daruri cu forme animale: astfel, tebanii îi ofereau lui Hercule mere, cărora li se dădea aparența de berbeci, introducându-se în ele bucățele de lemn care reprezentau labele și coarnele; în același fel, înlocuiau boii prin castraveți. Bineînțeles, preoții profitau de aceste ofrande fie în acord cu cei care care aduceau jertfe, fie așa cum proceda preotul lui Asclepios care, într-o comedie de Aristofan*, profitând de obscuritatea în care bolnavii așteptau vizita zeului, fura din smochinele și prăjiturile puse pe altar.

Orice om putea face sacrificii, dar trebuia să fie curat și pur; această puritate exterioară și rituală a devenit curând o puritate interioară. Astfel, după o inscripție dintr-un templu al lui Asclepios aflăm că se pretindea o puritate care trebuia să se manifeste printr-o conștiință ireproșabilă. Sacrificiile erau de două feluri: sacrificii onorifice și sacrificii interesate. În cazul sacrificiilor onorifice se aducea o jertfă în cinstea unei zeități și i se consuma carnea; adesea, aceste sacrificii erau urmate de ospețe. Sacrificiile interesate aveau un scop precis. Sacrificiile divinatorii constau în descifrarea viitorului; niciodată armatele nu porneau la bătălii fără un asemenea sacrificiu, iar războinicii primeau imperturbabil ploaia de săgeți ale dușmanilor câtă vreme auspiciile nu se vădeau favorabile acestora; în urma acestui fapt, se aduceau mai multe jertfe. Sacrificiile sacramentale însoțeau jurămintele și tratatele; când era vorba de un contract de mică importanță, oamenii se mulțumeau să consacre prăjituri și să facă libațiuni; dar când era vorba de tratate între cetăți sau dacă contractul implica jurăminte grave, se recurgea la sacrificiul sângeros.

Ofrandele funerare constau din prăjituri sau din animale jertfite în cinstea morților; ele erau făcute pe groapa funebră în a treia, a noua și a treizecea zi după înmormântare. În sfârșit, de sacrificiile expiatoare se leagă sacrificiile umane, cărora li s-au substituit animale, ca la Tenedos, unde un vițel nou-născut, încălțat cu coturni, era jertfit lui Dionisos. Acestui tip de sacrificiu prin substituție i se poate apropia *diamastigosis* spartană: tinerii spartani erau biciuiți până la sânge în templul Artemidei Ortia, deși acesta ar fi putut fi doar un rit inițiatic de trecere.

SALAMINA (Salamis), *insulă din golful Saronic, în fața așezării Eleusis* și a coastelor Aticii și Megaridei.*

Disputată între Megara* și Atena*, insula a fost definitiv alipită Atenei* de

către Solon*, în secolul al VI-lea î. Hr. În cursul războaielor medice*, atunci când perșii au forțat trecătoarea Termopile* și când flota grecească, staționată aproape de capul Artemision în Eubeea, părăsise această poziție care devenise inutilă, trierele grecești s-au refugiat în canalul situat între insulă și coasta de la Eleusis. Flota greacă era condusă de spartanul Euribiade, deși atenienii furnizaseră aproape jumătate din numărul vaselor iar eginetii ocupaseră al doilea loc. Flota perșilor a lui Xerxe, mult superioară ca număr, a înaintat în golful Saronic, în timp ce infanteria persană ocupa Atica și incendia Atena, părăsită aproape cu totul de locuitorii săi. Temistocle*, care avea să fie artizanul victoriei, a făcut ca perșii să fie avertizați că grecii vor să fugă și că ar trebui încercuiți pentru a-i înfrânge dintr-o singură lovitură. Îndată Xerxe a închis cu vasele sale cele două ieșiri ale canalului Salaminei. Atenienii și eginetii, care ardeau de dorința de a lupta, își lansaseră vasele lor ușoare cu atâta avânt împotriva vaselor persane, încât acestea, împiedicate în manevre de numărul prea mare, au putut fi prinse cu pintenele, deși au opus rezistență. Flota persană a fost în întregime distrusă, iar Xerxe a luat-o la fugă cu rămășițele formidabilei sale armada (29 septembrie 480 î. Hr.).

SANCTUAR. În epoca homerică, cultele erau practicate în general în aer liber, într-o pădure sacră sau în jurul unui altar, continuare a tradiției cretane. Cu toate acestea, temple sunt semnalate în *Iliada* și în *Odiseea*: cele ale lui Apolo la Hrisa, la Troia și la Delfi*, cele ale Atenei la Troia și la Atena*; feacienii posedau temple, iar Ulise făgăduia să dedice un templu, dacă va reveni în Itaca. În epoca istorică existau două feluri de culte: cultele domestice, care se desfășurau în jurul altarului casei, și cultele publice, care se desfășurau în sanctuare. Grotele* sacre formau un fel de sanctuare.

Sanctuarul era constituit dintr-un spațiu consacrat, temenosul. Acest nume desemna în epoca homerică domeniul regal; după invazia doriană, el a devenit domeniul zeului, la fel cum Acropolele*, fostele reședințe ale regilor micenieni, au devenit lăcașurile zeilor. Temenosul era mărginit prin borne, printr-o incintă din lemn sau din piatră (*peribol*) sau printr-o plantație de copaci (*alsos*), deși alsosul putea fi și o pădure închisă în interiorul temenosului. În marile sanctuare, peribolul era adesea mărginit de porticuri, și un monument cu coloane (*propilee*) permitea accesul spre interior. Sanctuarul trebuia să cuprindă cel puțin un altar, pe care erau practicate sacrificiile, o statuie a cultului, menită să reprezinte zeitatea stăpânitoare: aceasta putea să fie doar o simplă piatră (*betyl*) care simboliza zeitatea, sau o statuie grosolană din lemn; totuși, în epoca clasică, dacă aceste simboluri primitive mai erau conservate, ele erau dublate de o statuie datorată unui mare artist.

Statuile erau plasate în general în temple*, care erau lăcașurile zeilor. Aici este bine marcată deosebirea față de cultele moderne, pentru care templul este locul sacru unde se desfășoară ceremoniile cultului în fața credincioșilor. În religia greacă, ceremoniile aveau loc la exterior, în jurul altarului aflat în afara templului. Templul (*naos*), care era o parte a sanctuarului (*hieron*), era camera zeului (*thalamos*), iar accesul la ea era adesea interzis profanului; era un *adyton*: așa stăteau lucrurile la templul lui Poseidon din Mantineea sau la cel al Cabirilor de la Teba, unde profanul care se strecura înăuntru risca să fie omorât. Cu toate acestea, accesul la majoritatea templelor era îngăduit credincioșilor, deși, în unele dintre ele, statuia zeității era ascunsă și numai preoții și preotesele se puteau apropia de ea. Alături de statuia zeului se plasau adeseori grupuri de statui, care formau oarecum suita divinității: este ceea ce cunoaștem despre *kore* și *kuroi* ale sculpturii arhaice. De altfel, un templu putea include numeroase statui, care deveneau adevărate ornamente. Picturi, coroane*, ghirlande, scuturi, tot felul de *ex-voto*-uri acopereau pereții, iar pe mese și etajere erau dispuse ofrandele: farfurii, vase, scrinuri, cu obiecte prețioase și monedele, și mai ales fiale din aur și argint, și să nu uităm trepiedele, care reprezentau mobilierul cel mai obișnuit al templelor.

Forma primitivă a templului doric era derivată direct din *megaron*, partea centrală a palatului micenian, despre care Homer ne-a oferit o descriere, confirmată de arheologie. Cel mai vechi templu de la care ne-au rămas unele elemente, primul templu al Artemidei Orhia de la Sparta, datat cu siguranță la sfârșitul secolului al IX-lea î. Hr., era construit din pământ crud; el se compunea dintr-un vestibul și o sală, împărțită în două printr-o colonadă din lemn.

Treptat, foarte lent, din aceste monumente modeste, care continuau umil o mare tradiție, s-au născut marile temple dorice din piatră și din marmură care au acoperit pământul grec între secolele al VII-lea și al V-lea î. Hr.

Un temenos putea include un templu, dar în marile sanctuare se aflau mai multe temple, alături de care se îngrămădeau tezaurele, statuile, monumentele cele mai variate, bazele votive, porticele, calea sacră, care străbătea toată această împletitură arhitecturală. Teatre*, monumente culturale se aflau adesea în interiorul incintei sacre. În marile sanctuare, în afara temenosului, se aflau locuințele preoților și ale celor care-i deserveau, băile, hanurile pelerinilor, stadionul, hipodromul*.

Sanctuarele erau de șapte tipuri: temenosul simplu, având numai altarul și statuia zeului; temenosul în care se găsea un templu; sanctuarul panelenic, unde se desfășurau marile jocuri; sanctuarul cetății, stabilit în general pe Acropole; *manteion* sau oracolul (aici trebuie semnalat *Telesterionul* din Eleusis care, spre deosebire de templele obișnuite, adăpostea o mulțime de inițiați, repartizați pe gradene pentru a asista la spectacolele misterelor); asclepieionul*; peșterile* sacre.

SĂRBĂTORI. Grecii nu cunoșteau forma noastră de săptămână, a cărei ultimă zi, festivă, este o moștenire a iudaismului. Zilele lunii erau consacrate în general unei divinități sau unui erou, dacă nu erau consacrate morților; acesta era cazul celor trei penultime zile ale lunii, închinate morților și zeităților subpământene. În timpul acestor zile nu se puteau face execuții, iar tribunalele criminale erau închise. Totuși, în cursul anumitor sărbători oficiale toată populația unei cetăți* înceta munca, pentru a lua parte la aceste manifestări, care au îmbrăcat totdeauna un caracter religios. Aceste zile complet nelucrătoare se numeau Hieromenii, zile sacre. Zilele unor sărbători care nu aveau caracter oficial, precum Apaturiile*, erau și ele nelucrătoare, în timp ce în cele

consacrate unor serbări publice, precum Tesmoforiile*, se putea lucra, deoarece acestea erau rezervate pentru femei*, care nu luau parte la viața politică.

Se crede că, în ansamblu, sărbătorile oficiale ocupau la Atena* vreo 60 de zile din an, dar această cifră trebuie mult mărită, dacă se ține seama de sărbătorile care nu necesitau un cult public. De altfel, atenienilor li se reproșa numărul mare de zile nelucrătoare din calendarul* lor, dar, după Strabon*, tarentinii aveau mai multe zile nelucrătoare decât zile lucrătoare. Alături de sărbătorile de familie, precum amfidromiile*, căsătoriile* etc., alături de sărbătorile cultuale ale tiaselor* sau de sărbătorile eroilor proprii genosurilor* sau demelor*, fiecare zeitate avea mai multe sărbători în cetăți și în special la Atena. În primul rând, marile jocuri*, care adunau o mare parte a populației, necesitau multe zile nelucrătoare, ținând seama de timpul necesar pentru a merge la locul de cult. Numărul sărbătorilor pe care le-au celebrat grecii era imens, cu atât mai mult cu cât fiecare cetate avea propriile sale sărbători. Existau festivaluri internaționale, precum marile jocuri, sărbători comune mai multor cetăți unite prin diverse legături, precum Pamboiotia, proprie beoțienilor, panegiriile care adunau pe ionienii din Asia la Panionion. Unele sărbători de cetate înregistrau o mare afluență de străini, precum Panateneele* la Atena sau Dionisiile*, sau misterele*, ca acelea de la Eleusis*. Cele trei mari sărbători proprii Spartei erau Gimnopediile*, Hiacintiile și Carneia*. Cele ale Atenei* erau Panateneele, Antesteriile*, Marile Dionisii, Leneanele*, Targeliile*, Tesmoforiile și Apaturiile. Ele dădeau numele lor lunii în care aveau loc.

La Atena, Apolo deschidea anul prin Hecatombe, care la origine însemnau „sacrificarea a o sută de boi", care dădea numele lunii Hecatombeon; Metageitniile erau consacrate lui Apolo, zeul naturii, Boedromiile erau celebrate tot în cinstea lui Apolo, ca și Pianepsiile, pentru coacerea fructelor. Targeliilor, dedicate și ele lui Apolo, le corespundeau la Delos* mari sărbători ale lui Apolo, la care Atena trimitea o teorie*. La Delfi*, Teofaniile celebrau întoarcerea lui Apolo primăvara, iar Septeriile, care aveau loc la fiecare șapte ani, comemorau victoria zeului asupra șarpelui Piton. Teoxeniile, sărbători ale ospitalității divine, în care un zeu îi invita pe ceilalți zei, erau consacrate unor zeități locale: Apolo la Delfi sau în Acaia, Dioscurii la Agrigente în Sicilia*. La Atena, zeița Atena avea Panateneele, Schiroforiile (care au dat numele lor unei luni), sărbătorile Halcheia, la care era celebrată Atena patroana artelor și meseriilor; la Corint*, ea avea Helotiile, la Tegea jocurile aleene. Elafeboliile și Brauroniile erau sărbătorile Artemidei, la Atena, iar în Laconia* era cinstită Artemis Kariatis. Afrodita avea la Argos sărbătorile Histeria și Hibristica, în amintirea unei victorii repurtate asupra lacedemonienilor. Sărbătorile Herei erau Gemaliile, sărbători private care, la Atena, au dat numele lor unei luni consacrate căsătoriilor. La Daedalii, poprii pentru Plateea*, se celebra împăcarea Herei cu Zeus. Marile sărbători ale lui Zeus la Atena erau Diasiile, în Antesterion și Maimacteria, când se făceau sacrificii expiatoare, Dipoliile sau Bufoniile, când era sacrificat un bou după un rit foarte special. Hefaistos avea sărbătoarea sa, Hefaistia, la Atena, Hermes avea Hereia. Museia erau celebrate la fiecare cinci ani la Tespia, în Beoția*; Haritele erau sărbătorite la Orhomenos.

Ar putea fi multiplicate la infinit exemplele de sărbători, despre care adesea nu se cunoaște decât numele. Să mai amintim Nechisia și Nemesia, marea sărbătoare a morților, la Atena, care avea loc la 5 Boedromion.

SCITALE. Atunci când un rege sau un general spartan pornea în campanie, eforii* îi remiteau un baston (*skytale*), ei păstrând o dublură de aceeași dimensiune. Când voiau să ajungă la regele plecat un mesaj secret, ei înfășurau în serpentină în jurul bastonului o bantă din piele pe care scriau ordinul; banta derulată nu prezenta decât un șir de litere lipsite de înțeles. Destinatarului îi era suficient să înfășoare banta pe propriul său baston, ca s-o poată citi.

SCLAVIE. Sclavia a existat în Grecia încă din epoca homerică și nu este nici o îndoială că această instituție a existat cu mult înaintea acestei epoci. Probabil că originea ei se află în dreptul de război, în virtutea căruia prizonierul, care la început era omorât, a fost folosit ulterior pentru munca câmpului și pentru a-l sluji pe învingător. Economia antică era bazată pe sclavie și pe șerbie. Existența acestei instituții este ceea ce a eliberat pe cetățeni de servituțile economice și le-a permis să se consacre guvernării statului și creației literare și artistice. Șerbia, așa cum o ilustrează de pildă iloții* din Sparta, a fost o instituție arhaică. Însemnând subjugarea unor popoare indigene, ea se deosebea net de sclavia din epoca clasică: sclavul era o marfă care se cumpăra și se vindea în mod individual. Fiecare oraș avea târgul său de sclavi, care se ținea în anumite epoci, iar unele cetăți (Delos*, Chios, Samos, Bizanț) erau vestite pentru piața lor internațională de sclavi. Numărul de servi era foarte mare în Atica: 400 000 de sclavi de ambele sexe la sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr., față de 10 000 de meteci* și de 21 000 de cetățeni. Cetățeanul cel mai sărac poseda cel puțin unul sau doi sclavi, în timp ce un om bogat avea aproximativ 50.

Dacă revoltele iloților au fost o constantă a istoriei spartane, nu la fel au stat lucrurile cu sclavii. Dată fiind diversitatea originii lor și a funcției lor, sclavii nu formau un grup omogen.

Existau printre sclavi cei născuți în această situație, care constituiau o minoritate (situație deosebită de cea a șerbilor → ȘERBIE), și mai existau cei care deveniseră sclavi. Aceștia erau copiii expuși sau vânduți (cu excepția Atenei, unde, din vremea lui Solon*, vânzarea era interzisă), cetățenii ajunși în stare de sclavie din pricina datoriilor lor (de asemenea cu excepția Atenei, ca urmare a unei legi a lui Solon), metecii, care uzurpaseră dreptul de cetate*, prizonierii de război și oamenii liberi răpiți de către pirați. Chiar în orașe se întâmpla să poți fi răpit; la Atena, răpitorul era condamnat la moarte. În general, prizonierii de război greci erau schimbați sau răscumpărați. Războiul fiind principala sursă de sclavi, aceștia proveneau în special din Asia Mică, din Tracia și din Sciția.

Sclavii erau folosiți în orice împrejurare. În industrie*, olarii, fierarii, armurierii, tăbăcarii etc. foloseau sclavi specializați; minele absorbeau o mare parte a mâinii de lucru, de asemenea, comerțul și transportul maritim. Munca la câmp, serviciul domestic și serviciile publice foloseau sclavi de ambele sexe. Situația sclavilor varia în funcție de cetăți și de muncile pe care le făceau. În Atena clasică, sclavii aveau propriul lor statut

juridic; legea îi proteja împotriva maltratării de către stăpâni și îndeosebi de către străini, iar unele sanctuare le ofereau drept de azil. Sclavii nu se deosebeau de oamenii liberi prin îmbrăcăminte, dar erau obligați să poarte părul scurt. Cei folosiți în muncile dure din mine erau neîndoielnic cei mai nefericiți. Sclavii publici se bucurau, de fapt, de o mare libertate; ei erau folosiți în administrații sau însărcinați cu asigurarea curățeniei străzilor. Mai erau utilizați pentru munca de călău sau pentru paza greutăților și măsurilor. Ei munceau sub conducerea unor funcționari, ulterior însă nu au mai avut un stăpân, locuiau în oraș și aveau o familie. Sclavul casnic era primit în familie; era dus în fața altarului domestic, iar stăpânul sau soția lui împrăștia peste el fructe, prăjituri sau monede, ca semn de bun-venit; el lua parte la cultul familiei și avea dreptul să se căsătorească. În industrie sau în comerț sclavii erau adesea giranții întreprinderii și trăiau cum doreau, nefiind obligați decât să dea socoteală stăpânului despre felul cum administrează și să-i remită veniturile. În timp de război se întâmpla uneori ca sclavii să fie rechiziționați pentru a fi folosiți în flotă sau în armata* de uscat. Ei nu aveau nici un drept în guvernământ, dar luau parte la cultul public, aveau acces la așezămintele religioase, puteau depune mărturie în afaceri de omor și își puteau reprezenta stăpânul la tribunal.

Eliberarea sclavilor era o practică obișnuită; ea se obținea prin hotărârea stăpânului (fie în viață, fie prin testament*) sau prin răscumpărare. Sclavul avea posibilitatea de a face economii, grație generozității stăpânului sau (atunci când era sclav public ori girant al unui bun al stăpânului); de asemenea, el primea sau păstra o sumă pentru propria sa întreținere. În acest fel economisea suma necesară pentru răscumpărare; însă era nevoie ca stăpânul s-o accepte. Eliberarea sclavului se făcea printr-o simplă declarație față de martori sau în fața unui tribunal competent. Atena n-a cunoscut niciodată revolte ale sclavilor, ceea ce dovedește situația acceptabilă a sclavilor.

SCOPAS, *sculptor (Paros, secolul al IV-lea î. Hr.).*

Scopas era cu siguranță fiu de sculptor. Opera lui a fost pe cât de variată pe atât de bogată. Aprox. în anul 375 el s-a stabilit la Atena*, dar a lucrat și în Troada și în Pelopones*. A fost primul care a făcut marmura să trăiască, într-un stil realmente personal; subiectele sale transpuneau toate sentimentele, fie prin atitudinea lor, fie prin expresia trăsăturilor lor. *Menada* din muzeul de la Dresda este un exemplu caracteristic. Scopas a lucrat la mausoleul* din Halicarnas (latura de la răsărit) și i se pot atribui, cu mai multă sau mai puțină certitudine, câteva figuri din friza amazonomahiei. La Tegea, în templul Atenei Alea, el a executat, împreună cu atelierul său (aprox. 365) sculptura a 12 metope și a două frontoane; se recunoaște în acestea în special vânarea mistrețului de la Calidon și bătălia de la Caic. La Tegea au fost găsite mai multe capete de bărbați care par destul de originale și tipice pentru stilul său; expresia lor patetică sau încordată este accentuată prin înfundarea arcadei sprâncenelor, ceea ce conferă privirii profunzime. Opera de sculptor a lui Scopas, foarte vastă și întinsă în timp și în spațiu, prezintă totuși aceleași caractere: pasiune în atitudini și naturalețea expresiilor. Aceasta ne-o demonstrează *Heracle* de la Sicion, cât și *Pothos* și *Himeros* din Megara sau *Eriniile* din Atena. Statuia sa *Afrodita Pandemos* din Elida* era, după spusele lui Pliniu, mai frumoasă decât cea cnidiană a lui Praxitele*, deoarece exprima mai exact stările sufletești. Adesea personajele sale au în ele ceva care ar putea fi calificat drept romantic, ceea ce, în raport cu seninătatea clasică, reprezenta o revoluție. Scopas a fost și unul din puținii sculptori care și-a ațintit privirea asupra animalelor și vegetalelor. I se mai atribuie și *Ares Ludovisi* și suporții coloanelor găsite la Efes. Scopas apare ca unul din maeștrii cei mai originali ai sculpturii.

SCRIERE. În general, se scria pe tăblițe din lemn sau din fildeș acoperite pe o parte cu ceară înnegrită. Aceste tăblițe erau prinse una de alta prin inele, ajungând să formeze un fel de carte; cel mai des însă ele erau doar duble și se închideau, opunând cele două fețe acoperite cu ceară. Se scria cu un stilet care, turtit la un capăt, permitea și ștergerea, zgâriind ceara. Aceste tăblițe erau folosite de școlari, dar și pentru corespondență sau pentru contabilitate. Se mai scria și pe papirus sau pe pergament, cu ajutorul unui calam, trestie tăiată, cu vârf, și cu cerneluri colorate, păstrate în călimări din pământ ars sau din metal. Fără îndoială, aceste materiale (papirusul, pergamentul) erau folosite pentru scrisori sau de către școlari, dar în general ele erau destinate cărților*.

SCULPTURĂ. Sculptura este considerată o artă greacă prin excelență; neîndoielnic, grecii au strălucit cel mai mult în această artă și despre ea avem cele mai multe cunoștințe. Religioasă la origine, sculptura are un aspect magic și se deosebește de sculptura decorativă a templelor*, cu caracter nobil, care reproducea istoria zeilor și a eroilor. În epocile primitive, grecii au trecut printr-un stadiu de aniconism, când nu erau reprezentate zeitățile, ele fiind simbolizate prin pietre (*betyle*). Cu toate acestea, încă de la începutul epocii arhaice, grecii au lucrat în bronz (de exemplu, scuturile din antrul de la Ida, în Creta*), în fildeș (statuetele și tabletele șlefuite din Sparta* și din Efes) și mai ales au modelat lutul ars. Cele mai vechi obiecte din aceste materiale datează din secolele al IX-lea și al VIII-lea î. Hr. Primele statui au fost cioplite în lemn, membrele fiind lipite de trup, iar ochii închiși (*xoanon*); apoi ele au fost lucrate din piatră, la fel ca „Hermeșii", fasonați cu o tehnică identică, stâlpi la care numai partea de sus era tăiată, pentru a da senzația unei forme umane. Tradiția atribuia miticului Dedal ideea de a detașa membrele de trup, sau cel puțin de a sublinia formele lor și a deschide ochii statuilor. Așa s-a născut tipul kurosului (bărbat tânăr) și al korei (fată tânără) arhaici, unul dezbrăcat, cealaltă drapată în văluri grele, care treptat au devenit mai ușoare. Poate că în această creație trebuie văzută influența Egiptului, sensibilitatea în cele mai vechi statui arhaice, precum „doamna din Auxere", cu siguranță de origine cretană, și kurosul din bronz găsit la Delfi* (secolul al VII-lea î. Hr.).

În secolul al VI-lea sculptura s-a perfecționat și școlile s-au înmulțit: școli continentale, unde domina forța doriană, uneori cam greoaie (Sparta, Argos*, Corint*, Teba*); școli ioniene (Cnidos, Samos, Sifnos, Naxos, Milet*, Efes); la sfârșitul secolului și la începutul celui de al V-lea secol î. Hr., cele mai frumoase exemplare ale artei arhaice erau oferite de Atica*, Egina* cu frontonul templului său al zeiței Atena Afaia, Xantos cu mormântul

Harpiilor, Delfi cu tezaurele sale. Spre apus, școlile italice și siciliene au atins perfecțiunea artei arhaice în metropola templului E de la Selinunt. Sfârșitul epocii arhaice este marcat în sculptură de către Pitagora, originar din Ionia și stabilit la Region în Italia, primul sculptor care a tins spre expresia realistă a corpului, căutând totodată ritmul și simetria (aurigele de la Delfi ar putea să reprezinte expresia geniului său); de către Critios, șef de școală la Atena*, de la care avem un efeb și care, împreună cu Nesiotes, a sculptat grupul *Hermodios și Aristogiton*, cunoscut printr-o copie; în sfârșit, prin metopele de la Olimpia, al căror maestru a rămas necunoscut, capodopere ale sculpturii monumentale grecești, prin care trece suflul epic și dramatic ce caracteriza pe contemporanul său, pictorul Polignot*, și care se regăsea la Eschil*.

Secolul al V-lea î. Hr., în cursul căruia a dispărut curentul arhaic, a văzut sculptura ajungând la perfecțiunea obiectului său cu Policlet*, Miron* și Fidias*, elevi ai lui Ageladas*. La rândul său, Calamis* a pus capăt legăturii între arhaism și clasicism (dacă pot fi folosite aceste expresii prea directe) inițiată de către Pitagora, Nesiotes și Critios. Operele lui Agoracrit* elev al lui Fidias*, și ale lui Paionios* anunță deja secolul următor, în care au triumfat mișcarea și în frumusețea expresiilor, în opoziție cu căutarea perfecțiunii, care a marcat marele secol clasic. Această perioadă a fost ilustrată de Cefisodot* și de fiul său Praxitele*, de către Scopas*, Lisip*, Leohares*, Briaxis* și Timoteu*. Perioada elenistică* n-a cunoscut nume mari, dar a dat totuși mari opere și artiști onorabili; după cetățile în care unele din operele capitale au fost sculptate, ele sunt clasificate în funcție de școli, dintre care cele mai remarcabile au fost cele din Pergam*, școala din Rodos care, a dat celebrul *Laocoon*, sculptat de Agesandros, Polidoros și Atenodoros, școala de la Trales, cetate din Asia Mică, a cărei capodoperă a fost *Taurul Farnese*. *Victoria din Samotrace* și *Venus din Milo* sunt două opere din epoca elenistică cel mai bine cunoscute de către public. Alături de marea sculptură care folosea marmura, piatra sau bronzul (lăsând la o parte operele criselefantine*), putem să enumerăm: stelele, în majoritate funerare, care adesea erau capodopere ale unor maeștri necunoscuți; mici sculpturi din bronz folosite de cele mai multe ori pentru împodobirea caselor; în sfârșit, sculpturile din lut ars (*coroplastia*), dintre care cele mai vestite au fost cele din necropolele din Mirhina (în Asia Mică) și din Tanagra (în Beoția).

SELEUCIZI, *familie care a domnit în Siria din anul 312 până la 65 î. Hr.*

Seleucos I Nicator, născut aprox. în anul 358, era un ofițer al lui Filip* al II-lea și al lui Alexandru* cel Mare, pe lângă care s-a distins în India. După moartea lui Alexandru (323), el l-a urmat pe Perdicas* în Egipt, dar, întorcându-se contra acestuia împreună cu ceilalți diadohi* (321), a dobândit satrapia Babilonului. Învins întâi de către Antigonos*, el a recucerit Babilonul de la acesta și astfel a debutat monarhia siriană și era Seleucizilor (312). Seleucos s-a străduit să reconstituie imperiul asiatic al lui Alexandru. Cu o mână de greci și cu trupe persane, ajutat de prestigiul soției sale Apamea, o persană, el și-a extins suveranitatea până în India. În anul 306, la fel ca și ceilalți diadohi, el și-a luat oficial titlul de rege. Victoria de la Ipsos*, din anul 301 i-a oferit o parte din Asia Mică și a stabilit definitiv dominația sa asupra Siriei. El și-a instalat capitala la Antiohia și, în anul 293, l-a asociat la tron pe fiul său și al Apameei, Antioh. În anul 286 l-a luat prizonier pe Demetrios* Poliorcete și după cinci ani, prin victoria de la Curopedion asupra lui Lisimah*, el a atins culmea puterii sale. Seleucos Nicator a fost asasinat în anul 281 de către Ptolemeu Keraunos, fiul lui Ptolemeu I, pe care el îl luase sub protecția sa.

După Seleucos, dinastia sa n-a mai cunoscut decât un singur rege de valoare, Antioh al III-lea. Lui Seleucos I i-a urmat fiul său Antioh I Soter (324–261). Acest om mediocru, vestit pentru dragostea pe care i-a arătat-o soacrei sale Stratonice, a murit luptând cu celții. I-a urmat fiul său, Antioh al II-lea (261–246); el fusese supranumit Teos de către milesieni, deoarece îi scăpase de tiranul lor Timarh. El s-a războit cu Ptolemeu* Filadelful, cu a cărui fiică s-a însurat și a avut doi copii: Seleucos Kalinicos (265–226) și Antioh Hierax, care a disputat în zadar tronul cu fratele său. Ptolemeu Evergetul a invadat statele seleucizilor și a cucerit Antiohia*, fără ca aceasta să-i opună rezistență. Regele Egiptului fiind rechemat în statele sale pentru treburi interne, Seleucos și-a recucerit capitala; el a pornit împotriva lui Tiridate, fiul lui Arsace, regele parților, care își rotunjise regatul în detrimentul provinciilor siriene. Seleucos a murit în cursul unei campanii contra atalizilor din Pergam*. Seleucos al III-lea Keraunos (226–223), fiul cel mai mare, a fost asasinat de către ofițerii săi.

Fratele său Antioh al III-lea cel Mare i-a urmat la tron (223–187). El a început prin a înăbuși răscoalele satrapilor săi din Persia și din Susiana și prin a-și întări imperiul. În anul 217 a fost bătut de către Ptolemeu al IV-lea la Rafia, în apropiere de Gaza, trebuind să-i lase acestuia Fenicia și Palestina. Din anul 212 până în anul 204 el a întreprins un turneu armat care l-a dus până în Indii, ceea ce i-a permis să restabilească o parte din autoritatea sa asupra regiunilor răsăritene ale imperiului. Reîncepând războiul contra Lagizilor*, a recucerit Fenicia și Palestina, în timp ce, în apus, și-a condus armatele până în Tracia. În anul 198, era la culmea puterii sale. În anul 192, el a trecut în Grecia, dar s-a izbit de romani și a fost bătut la Termopile. În anul 190, L. Scipion l-a înfrânt din nou în apropiere de Magnesia, în Asia Mică, iar în anul 188, silit să semneze pacea, și-a pierdut toate posesiunile din Asia Mică. Pentru a plăti amenda impusă de către romani, a vrut să jefuiască un templu din Elimaida, în apropierea Persiei, și a fost ucis în această expediție.

I-a urmat la tron fiul său Seleucos al IV-lea Filopator (187–175), care a murit asasinat de către unul din miniștrii săi. Fratele său Antioh al IV-lea Epifane (175–164) a invadat Egiptul în anul 171 și poate ar fi cucerit Alexandria*, dacă romanii nu l-ar fi silit să ridice asediul. El este vestit prin războaiele duse împotriva evreilor, conduși de către macabei, care s-au eliberat de sub dominația seleucidă. Ca și tatăl său, Antioh a murit când încerca să jefuiască un templu din Elimaida. Pe tronul seleucizilor s-au succedat în câteva decenii doi Seleucos, doi Demetrios și nouă Antiohi. Ultimul, Antioh al XIII-lea Asiaticus, pus pe tron de către Lucullus în anul 68 î. Hr., a fost dat jos de către Pompei, care a transformat Siria într-o provincie romană.

SICILIA (Sikelia), *mare insulă din Mediterana apuseană, la sud-vestul Italiei.*

Forma sa triunghiulară a făcut să i se dea, într-o epocă de început, numele de

Trinacria. Deși interiorul ei era muntos, climatul cald și bogăția sa au atras pe colonii din Mediterana răsăriteană. Insula avea cariere de marmură, zăcăminte metalifere, mine de sulf, izvoare termale; creșterea cailor și a vitelor era înfloritoare și se cultivau cerealele, măslinii, vița de vie, pomii fructiferi; pescăriile erau și ele o bogăție a regiunilor de coastă.

Insula a fost ocupată în mileniul al III-lea de către sicani, veniți de pe continent (din Italia sau din Iberia), urmați după un mileniu de către siculi (cu siguranță indo-europeni), care au dat numele lor insulei. Este dovedit faptul că cretanii minoici, apoi micenienii au avut contacte, cel puțin comerciale, cu ei. Apoi fenicienii au invadat insula, stabilind acolo emporii (→ EMPORION), înaintea sosirii grecilor. Aceștia cunoșteau Sicilia, cel puțin din auzite, încă din epoca homerică; totuși, abia în anul 734 î. Hr., halcidienii din Eubeea* au instalat primul comtoar la Naxos, la poalele Etnei. În anul următor, corintienii s-au stabilit în ostrovul Ortigia, care a devenit Siracuza. În anul 730 î. Hr., cei de la Cume, din Grecia Mare*, au întemeiat Zancle, pentru a controla strâmtoarea care desparte Sicilia de Italia. Colonii meseniені i-au dat numele de Mesina, pe care îl are și acum. Cam în aceeași epocă, colonii din Naxos erau atât de activi încât au întemeiat Catana și Leontinoi. În anul 737 î. Hr., megarienii au fondat Megara Hiblaia, un timp rivală a Siracuzei, care apoi a ocupat-o. Pe coasta meridională, Gela a fost întemeiată în anul 690 î. Hr. de către rodieni și cretani, iar după o sută zece ani cei din Gela au întemeiat așezarea Agrigent. Siracuza a pus stăpânire pe partea de de sud-est a insulei prin întemeierea localităților Acrae (668 î. Hr.), Camarina (598 î. Hr.) și Heloros (la o dată necunoscută). Fenicienii și apoi cartaginezii ocupau extremitatea apuseană a insulei, cu locurile Motie, Eris, Panorme, Salonte și, la mijloc, Segesta, capitala aliaților lor elimii. Spre posesiunile semitice, așezămintele extreme ale grecilor erau: la nord, Himera, întemeiată în anul 668 î. Hr. de către zancleeni; la sud, Selinuntul, fundat în anul 637 î. Hr. de către oamenii din Megara Hiblaia (→ COLONII).

Nu se cunosc bine formele de guvernare și nici istoria acestor cetăți coloniale în perioada lor primitivă, dar începând din secolul al V-lea î. Hr. ele erau aproape toate guvernate de tirani și erau necontenit în război unele contra celorlalte. O uniune s-a realizat în anul 480 î. Hr., în fața amenințării eartagineze. Teron, tiran din Agrigente, aliat cu cumnatul său Gelon, originar din Gela, eare devenise stăpânul Siracuzei, a înfruntat la Himera armatele cartagineze ale lui Hamilcar. Profitând de această victorie, Siracuza și-a extins imperiul. Hieron I, fratele lui Gelon, i-a urmat la tron în anul 478 î. Hr. și a extins dominația Siracuzei până la Catana. Această primă tiranie siracuzană s-a încheiat în anul 466 î. Hr., cu Trasibul, succesor al lui Hieron. La fel ca și majoritatea cetăților grecești din Sicilia, Siracuza a instituit un guvernământ democratic, dar democrația de la Agrigent a strălucit mai ales în timpul lui Empedocle. În anul 414 î. Hr., expediția ateniană în Sicilia, condusă de Nicias*, a amenințat Siracuza, care a chemat în ajutor pe dorienii din Sparta*. La puțin timp după ce respinsese acest atac venit de pe mare, cetatea a fost amenințată de către cartaginezi, care, în anul 408 î. Hr., au distrus Selinuntul, iar în anii care au urmat au înfrânt cetatea Agrigent și au distrus Gela și Camarina. Atunci Dionisios* a pus mâna pe tiranie și a restabilit treburile Siracuzei; aceasta a trebuit să-l cheme pe corintianul Timodeon pentru a se debarasa de Dionisios cel Tânăr, fiul tiranului. Amenințarea cartagineză, mereu prezentă, a favorizat stabilirea tiraniei și, după o scurtă perioadă democratică, Agatocle* a pus mâna pe putere. În anul 270 î. Hr., un descendent al lui Gelon, Hieron, a fost numit rege de către concetățenii săi. Aliat întâi cu cartaginezii, el a încheiat în anul 268 î. Hr. un tratat de alianță cu romanii și le-a rămas credincios până la moarte (216 î. Hr.). Nepotul său Hieronim a fost asasinat și înlocuit cu partizanii Cartaginei, ceea ce a provocat intervenția romană și cucerirea Siracuzei de către Marcellus (212). După Zama (201 î. Hr.), Sicilia a fost transformată în provincie romană, dar fiecare cetate și-a păstrat propriile sale legi.

Între secolele al VI-lea și al IV-lea î. Hr., Sicilia s-a acoperit cu teatre (Siracuza, Catana, Acrae, Segesta) și cu temple dorice, dintre cele mai frumoase pe care ni le-a lăsat elenismul (Agrigent, Selinunt, Segesta, Siracuza). Sicilia a dat mulți oameni mari, printre care trebuie amintiți filosoful Empedocle din Agrigent, poetul Stesihor din Himera, poetul comic Epiharm, Sofron, inventatorul pantomimei, sofistul Gorgias din Leontinoi, Teocrit din Siracuza, maestrul poeziei idilice, istoricii Antioh din Siracuza și Diodor din Argirium. Tot în Sicilia, îndeosebi la Siracuza, s-a născut știința practică, reprezentantul ei cel mai remarcabil fiind Arhimede*.

SICION (Sicyon), ***oraș din nordul Peloponesului*, în apropierea golfului Corint*, la care avea un port.***

Sicion stăpânea un mic teritoriu care se învecina cu Corintul la răsărit, cu Ahaia la apus și cu Arcadia* la sud. Orașul se ridica pe o înălțime, într-un șes roditor, bogat în cereale, în livezi, vii și măslini; această poziție i-a fost conferită de Demetrios* Poliorcete, care distrusese în anul 303 î. Hr. vechiul oraș aflat la mare și care, reconstruit, servea acum drept port și arsenal pentru noua cetate. El se numea la început Aegialeea, după numele primului rege, care îl întemeiase. Apoi a luat numele lui Mecone și în cele din urmă numele lui Sicion, venit din Atica și descendent fie al lui Erehteu, fie al lui Epopeus. Din această legendă se poate vedea succesiunea unor popoare, dintre care ultimii au fost ionienii*, de care se leagă numele de Sicion. Homer arată orașul ca depinzând de regatul lui Agamemnon, apoi el a fost supus de către dorienii* comandați de Falces, fiul lui Temenos. Se regăseau aici cele trei triburi* doriene care au redus la șerbie* vechea populație, korineforii. Lupta dintre aristocrația doriană și clasele inferioare s-a manifestat, ca peste tot în Grecia, dar ea a fost dublată de dușmănii etnice și religioase; stăpânii Heraclizi s-au alăturat Argosului* homeric și au dedicat un cult argianului Adrastos, în timp ce urmașii vechilor ocupanți au păstrat unele elemente ale fostelor culte miceniene. Această ceartă s-a încheiat prin triumful poporului, cu tirania Ortagorizilor* (aprox. 670–570). După căderea Ortagorizilor s-a revenit la o oligarhie moderată și tribul lui Clistene* s-a menținut sub numele de „aegialeeni", în care se regăsește denumirea primitivă a cetății. Sicion a jucat un rol secundar în istoria Greciei clasice. Aliat credincios al Spartei* contra Atenei*, apoi contra Corintului* și, în sfârșit, contra Tebei*, orașul n-a redobândit oarecare

importanță decât atunci când unul din cetățenii săi*, Aratos, l-a pus în fruntea ligii acheene.

Alături de agricultură, Sicion avea o industrie* prosperă; el exporta în lumea greacă articolele sale de toaletă și încălțămintea sa delicată. Dar gloria lui Sicion rezidă în școlile sale de pictură* și de sculptură*.

SICOFANT. Potrivit anticilor, originea cuvântului ar proveni de la faptul că în Atica* se dădea acest nume celor care denunțau traficul de smochine, întrucât acolo exportul de smochine fusese interzis. Cuvântul a luat apoi înțelesul de „delator" și de „șantajist". Într-adevăr, deoarece orice acțiune publică era întreprinsă de către cetățeni, indivizi periculoși intentau acțiuni contra unor cetățeni bogați, în baza faptului că, în cazul unor acuzații, o parte din averea condamnatului putea reveni acuzatorului. Este adevărat că existau și riscuri, deoarece dacă acuzatorul nu obținea o cincime din sufragii era el însuși condamnat la o amendă mare și era lovit de atimie* parțială. De aceea unii sicofanți se mulțumeau cu șantajul, amenințându-i pe cei vizați că îi acuză dacă nu le dau o sumă de bani. Pentru a se proteja împotriva acestor manevre, exista acțiunea numită *graphe sycophontias*.

SIMAHIE, *tratat de alianță cu caracter militar încheiat între diferite cetăți*.

În principiu, contractanții trebuiau să se ajute reciproc și să nu pornească război sau să încheie pace fără un acord comun. Cele două ligi ateniene, Liga beoțiană (→ BEOȚIA), confederațiile etoliană (→ ETOLIA) și aheeană* aveau un caracter de simahie. Deoarece am vorbit despre aceste simahii în alte articole, nu ne oprim aici decât la simahia lacedemoniană (*oi symmakhoi tôn Lakedaimonion*), numită abuziv Liga peloponesiană. Ea s-a constituit în a doua jumătate a secolului al VI-lea î. Hr., din imboldul spartanilor. Primele au intrat în această simahie Tegea și Corintul*, urmate de orașele din Argolida, care erau în luptă contra Argosului*, urmate de Megara* și de Egina*. Statele confederate își păstrau autonomia, dar lăsau Spartei conducerea războiului și furnizau, în schimb, un contingent militar sau o indemnizație. Adunările federale se țineau la Sparta, unde fiecare cetate își trimitea un reprezentant. Deciziile erau luate cu majoritate de voturi, dar lacedemonienii vorbeau cei dintâi și în general făceau să precumpănească părerea lor. Simahia a fost dizolvată după încetarea hegemoniei spartane, în urma bătăliilor de la Leuctra* și Mantineea* (362 î. Hr.).

SIMBOLON, *semn de recunoaștere, fisă (jeton)*.

Când doi oameni realizau o legătură, ca urmare a legilor ospitalității, ei rupeau în două un obiect (adesea un ciob de oală) și păstra fiecare o jumătate; în felul acesta, atunci când urmașii lor se întâlneau, alipind cele două bucăți puteau dovedi că erau într-adevăr uniți prin legăturile ospitalității. Simbolon era și un semn de recunoaștere pe care părinții îl lăsau copiilor, dacă îi părăseau la naștere*, ca să-i recunoască mai târziu, dacă îi regăseau. Numele de simbolon se mai dădea și jetoanelor de prezență la adunările eclesiei* și ale bule* la Atena*. Purtătorul înscria pe el numele său și al tribului său și îl depunea într-o urnă, la intrare. Această dovadă a prezenței sale era necesară pentru a primi indemnizația de participare la adunare. Alte feluri de jetoane erau teserele din

bronz sau din lut ars, care erau distribuite cetățenilor spre a le permite să asiste gratuit la piese de teatru și să aibă locul lor rezervat. În sfârșit, acest nume mai era dat pașapoartelor și convențiilor comerciale încheiate între cetăți, pentru ca fiecare să supună propriului tribunal litigiile apărute pe teritoriul său între comercianții cetățeni ai celor două cetăți. → COMERȚ.

SIMORIE, *la Atena*, colegiu de cetățeni bogați care trebuiau să suporte unele liturgii și să dea în avans unele impozite*.

Pentru a percepe eisfora*, în anul 378 î. Hr., populația Aticii a fost împărțită în vreo sută de simorii, spre a ușura încasarea impozitului*. După vreo douăzeci de ani, pentru a distribui trierarhiile (→ LITURGIE), cei 1 200 cetățeni mai bogați au fost împărțiți în 20 de simorii, fiecare dintre ele având în sarcina sa un anumit număr de vase; fiecare sintelie (subdiviziune a simoriei, alcătuită din câțiva cetățeni bogați), trebuia să-și echipeze triera sa. Lista cetățenilor care făceau parte din fiecare simorie era stabilită de către strategi*, în fruntea fiecărei simorii aflându-se un epimelet*. Demostene* a făcut ca simoriile să fie reformate, pentru ca sarcinile să fie repartizate echitabil, după averea fiecăruia dintre cetățenii înscriși în sintelii.

SIMPOSION, *banchet sau, mai exact, „adunare de băutori"*.

Banchetele între prieteni aveau o mare importanță, fie că erau oferite de unul dintre ei, fie că membrii unei tiase* se adunau la câte unul dintre aceștia, pentru a mânca pe cheltuiala tuturor (erani). La Sibaris, invitațiile erau trimise uneori cu un an înainte, dar, în general, simposionul era improvizat; erau invitați pentru aceeași seară câțiva prieteni întâlniți în agora*, iar aceștia aduceau cu ei oameni cu care aveau relații, la care se adăugau paraziții; aceștia, aflând că se dă o masă la cineva, se invitau de la sine, fără ca stăpânului casei să-i treacă prin minte să se supere. Ajunși la gazdă, invitații se descălțau, sclavii le spălau picioarele și după ce se încununau cu flori sau cu frunziș se întindeau pe paturile dispuse în jurul mesei (sau al meselor), locurile de onoare fiind cele de lângă stăpânul casei. Apoi, sclavii prezentau ibricele și bazinele, pentru ca mesenii să-și spele mâinile; dar, întrucât nu existau șervete, mâinile erau uscate cu miez de pâine, dar și pe haine.

Masa începea cu *propoma*, care consta în a face să treacă printre meseni o cupă cu vin aromatizat, din care aceștia beau pe rând. În timpul mesei, se bea puțin, de asemenea, se vorbea puțin; era un *deipnon* obișnuit, care se termina repede, pentru a se calma foamea. Simposionul începea mai târziu; adesea, în acest moment, soseau noi invitați. Erau ridicate farfuriile goale, apoi se proceda la libațiuni în cinstea lui Dionisos; se bea puțin vin și erau împrăștiate câteva picături, invocându-l pe zeu, în onoarea căruia se cânta un imn. Simposionul începea după ce se alegea simposiarcul, căpetenia banchetului, care coordona desfășurarea acestuia. Acela care nu voia să bea trebuia să plece, iar cel care nu respecta ordinele simposiarcului era supus unor pedepse hazlii. Aceste beții, în cursul cărora erau golite cât mai multe cupe cu vin, jucând totodată cotabe (→ JOCURI), erau însoțite în general de spectacole cu dansatori și saltimbanci; erau închiriate cântărețe din flaut, care acompaniau cu muzica lor dansurile și cântecele de pahar ale mesenilor. Totuși,

trebuia ca până la urmă flautiştii şi saltimbancii să fie trimişi acasă, iar mesenii să se dedea plăcerii conversaţiei, de care grecii erau deosebit de dornici, iar de multe ori simposiarcul propunea o temă pe care fiecare mesean o dezvolta când îi venea rândul.

SINEGORI, *avocaţi şi totodată acuzatori publici.*

Sinegorul era un apărător pe care cetăţenii şi-l puteau lua pentru a se apăra în faţa unor tribunale. În timp ce logograful* pregătea discursul apărării sau al acuzării, care era citit de către client, sinegorul stătea alături de el. Acest obicei, puţin obişnuit în secolul al V-lea î. Hr., s-a răspândit în secolul următor şi Hiperide* pare să fi ocupat o funcţie de acest fel. Sinegorii erau şi avocaţi publici, desemnaţi de către popor în diferite împrejurări: de pildă, atunci când cetăţenii propuneau amendamente la legi, erau desemnaţi sinegori care să apere aceste legi, iar dezbaterea se desfăşura în faţa nomoteţilor*. De asemenea, un colegiu de zece sinegori era ataşat logiştilor*.

SINGRAFE, *tratat, contract.*

Sub numele de singrafe erau desemnate tot felul de acte legale. Erau numite în acest fel tratatele încheiate între două sau mai multe cetăţi: tratate de pace*, de alianţă, acorduri comerciale. Era, de asemenea, unul din numele date paşapoartelor*, contractelor comerciale semnate între particulari şi asigurărilor maritime contractate de către armatori.

SINOECISM, *unirea mai multor târguri spre a forma o cetate.*

Cel mai vestit exemplu de sinoecism politic a fost cel care i-a fost atribuit lui Tezeu. Din diferitele aglomerări ale Aticii*, dominate de genosuri puternice (→ GENOS), legislatorul a făcut o singură cetate* (cetate morală, religioasă şi politică ce depăşea zidurile Atenei*), adică un stat a cărui capitală politică a fost Atena şi ai cărui cetăţeni erau cu toţii atenieni, chiar dacă erau născuţi la Eleusis* sau la Maraton*. Un alt sinoecism a fost cel de la Rodos, unde cele trei oraşe primitive, Lindos, Camiros şi Ialisos, unindu-se într-un singur stat, au întemeiat cetatea Rodos, care a devenit capitala lor. Numeroase cetăţi au fost edificate prin sinoecismul mai multor târguri, kome*; aşa a fost cazul Spartei*, al Mantineei*, constituite prin unirea a cinci deme, care s-au împrejmuit cu ziduri între anii 464 şi 461 î. Hr. Megalopolisul, întemeiat din îndemnul lui Epaminonda* spre a fi capitala Arcadiei (371–368), a reunit populaţia din 40 de orăşele. Aceste două cetăţi, Mantineea şi Megalopolis, au dat exemple inverse, de dioecism, atunci când, ceva mai târziu, oraşele au fost distruse şi populaţia a fost împrăştiată în diferite orăşele.

SIRACUZA → SICILIA.

SISITII, *mesele comune ale spartanilor.*

Li se mai dădea şi numele de *andreia*, deoarece numai bărbaţii luau parte la ele; sub acest nume erau cunoscute mesele comune ale cretanilor. La Sparta*, dacă prezenţa homoioilor* era obligatorie la sisitii, acestea cu siguranţă că nu aveau loc în fiecare zi şi, de altfel, se puteau obţine scutiri de participare la ele. Regii (→ REGALITATE) participau la sisitii, dar erau hrăniţi pe socoteala statului şi primeau o porţie dublă. Ceilalţi cetăţeni erau obligaţi să-şi aducă contribuţia în făină, vin, brânză şi smochine; acela care nu putea sau nu voia să-şi aducă cota-parte era decăzut din drepturile sale de cetăţean. La aceste mese participau cam 15 oameni. Pentru a fi admis la o masă, trebuia să fii agreat de ceilalţi meseni, care votau cu o bucată de pâine depusă într-un vas pus pe capul unui sclav. Tovarăşii de masă se regăseau în acelaşi cort cu prilejul campaniilor, de aceea mesele, ca şi corturile, se numeau *skenai*. Se mânca şezând, dar într-o epocă târzie spartanii se întindeau nu pe paturi, ci pe scânduri. La aceste banchete ei mâncau celebrul terci. → BUCĂTĂRIE.

SOCRATE (Sokrates), *filosof şi înţelept (Alopeche, în apropierea Atenei, aprox. 470 – Atena, 399 î. Hr.).*

Tatăl său, Sofronisce, era sculptor, iar mama sa, Fainarete, era moaşă. Elev al tatălui său, Socrate a învăţat întâi sculptura şi i s-a atribuit un grup de Harite (Graţii) îmbrăcate, pus pe Acropole*. Criton, care a rămas prietenul şi discipolul său credincios până la moartea sa, l-a ajutat să se lase de această profesie după ce i-a murit tatăl şi să studieze pe lângă sofişti şi filosofi. Nu se ştie când, descoperindu-şi propriul său drum, Socrate a început să străbată Atena*, mergând pe la gimnazii*, în pieţele publice, în atelierele meşteşugarilor, stând de vorbă cu fiecare despre meseria lui, despre ideile lui, despre tot ce-l putea privi pe altul şi pe sine, pentru a ajunge la o cunoaştere mai completă a tot ce este omenesc. El n-a deschis niciodată o şcoală, deoarece câmpul său de activitate era întreaga cetate; dar dacă a trăit implicându-se necontenit în viaţa publică, el n-a luat parte la viaţa politică. În anii 432–430 el a participat la asediul Potideei şi l-a salvat pe Alcibiade*, care era rănit. În această epocă îşi începuse deja viaţa de cercetător al altora şi al lui însuşi. A mai servit ca hoplit în anul 424 la Delion şi în 423 la Amfipolis.

Prin dialectica sa el îşi conducea adversarii să se confrunte, iar prin discursurile sale îi îndemna pe tineri să se orienteze spre bine, trezind în ei conştiinţa morală. Era vestit pentru austeritatea moravurilor sale, umbla desculţ şi purta aceeaşi manta pe orice vreme; dar în loc să se arate sever, ceea ce i-ar fi îndepărtat pe cei care îl ascultau, el li se adresa cu o bonomie şi un umor care i-au adus afecţiunea tineretului, îndepărtându-i totodată pe conservatori şi pe pedanţi, a căror sărăcie intelectuală o dezvăluia. În anul 406 a fost numit buleut; fiind pritan*, când au fost judecaţi generalii după bătălia de la insulele Arginuse*, a fost singurul care s-a opus la condamnarea lor. Sub guvernarea Celor treizeci (→ CONSILIU), el a refuzat să se supună lui Critias şi lui Haricle, care voiau să-l trimită să-l aresteze pe inamicul lor Leon la Salamina. Adversar al oricărei tiranii, fie că venea din partea aristocraţiei sau din partea poporului, el avea duşmani şi prieteni în toate partidele. Cu toate acestea, în vreme ce tirania Celor treizeci l-a cruţat, atunci când democraţia* a fost reinstaurată la Atena s-a văzut acuzat de către Licon, de Meletos şi de demagogul Anitos că este nelegiuit şi corupe tineretul. Nevrând să fugă, Socrate s-a prezentat în faţa helieei* şi, deşi Lisias îi pregătise o pledoarie strălucită, s-a apărat printr-un discurs plin de nobleţe şi de mândrie, a cărui substanţă ne-a transmis-o Platon. Spre ruşinea judecătorilor şi a democraţiei ateniene, Socrate a fost condamnat la moarte.

SOFOCLE (Sophokles), *unul din cei trei poeţi tragici atenieni (Colona, în*

apropierea Atenei, aprox. 495 – Atena, 406 î. Hr.).

Fiu al lui Sofilas, era dintr-o familie bogată și a primit o educație îngrijită. După bătălia de la Salamina*, el a condus corul* copiilor care cântau peanul*. În anul 468, la vârsta de 27 de ani, și-a prezentat prima trilogie, concurându-l pe Eschil* și a fost încununat de către Cimon*, care se întorsese din expediția la Sciros; în urma acestui fapt, Eschil s-a retras în Sicilia*. Până în anul 441, dată a primei victorii a lui Euripide*, Sofocle a rămas stăpânul scenei la Atena. În 440, piesa sa *Antigona* i-a adus un asemenea succes, încât atenienii l-au ales ca strateg și el l-a urmat pe Pericle* în războiul contra cetății Samos. De la cele două soții, Sofocle a avut doi fii, Iofon și Ariston; acesta a murit de tânăr și a lăsat un fiu, Sofocle cel Tânăr, care a fost favoritul bunicului său. Temându-se că tatăl său îl va favoriza în testament pe nepotul său, Iofon l-a chemat în fața membrilor fratriei sale, pretinzând că vârsta înaintată i-a alterat lui Sofocle facultățile mentale (Sofocle avea atunci aproape 80 de ani). Poetul a răspuns la această acuzație recitind începutul piesei *Oedip la Colona*, una din capodoperele sale, pe care abia o scrisese, iar fratorii (membrii fratriei) l-au respins pe Iofon, mustrându-l pentru ingratitudinea sa. Sofocle a murit puțin timp după aceea. Anticii îi atribuie 130 de tragedii*; ne-au rămas numai șapte, precum și o dramă satirică, pe care papirologia ne-a redat-o în mare parte.

SOLON, *legislator atenian (Atena, aprox. 640 – aprox. 558 î. Hr.).*

Prin tatăl său Execestide, el aparținea genosului* regal al Medontizilor, iar prin mama sa era văr cu Pisistrate*. Deși era dintr-o familie foarte nobilă, n-a moștenit de la tatăl său decât o mică avere și și-a petrecut prima parte a vieții în călătorii, făcând comerț; a fost cu siguranță în Ionia, poate și mai departe, până în Egipt. Reîntors în patrie, Solon s-a distins prin talentele sale de poet și în curând își scrise elegiile, pentru a-și atrage concetățenii spre înțelegere, întrucât patria sa era dezbinată mai mult ca oricând între facțiuni. Deoarece atenienii renunțaseră să cucerească Salamina* de la megarieni, el i-a stimulat prin versurile sale și a obținut poate comanda armatei, care a reluat de la Megara* această insulă. Ulterior, Solon a devenit erou național al insulei, unde a căpătat onorurile care se dădeau „întemeietorilor“, *oikistes*. După puțin timp, aprox. în anul 607, atenienii, după ce ocupaseră Sigea în Asia Mică, s-au înfruntat cu mitilenienii; arbitrajul spartanilor a dat Sigea Atenei*, așa cum sancționaseră, puțin timp mai înainte, stabilirea atenienilor la Salamina (597). Solon a fost unul din promotorii războiului sfânt, care a fost declarat, prin hotărârea amfictionilor*, împotriva celor din Cirha, pentru a apăra drepturile localității Delfi* (595). În anul următor, Solon a fost numit arhonte* și partidele au acceptat arbitrajul* său pentru promulgarea unei noi constituții. El a început prin a impune din nou legile lui Dracon*, reducând însă cazurile de pedeapsă cu moartea și a făcut să treacă o lege de epitimie care amnistia pe cei izgoniți, ceea ce a permis alcmeonizilor* (exilați în urma răscoalei lui Cilon*) să revină la Atena. A rezolvat problema agrară prin *seisachtheia* („acțiunea de scuturare a poverii"), prin abolirea datoriilor care mențineau legați de pământ pe foștii mici proprietari (→ ȘERBIE) și prin abolirea constrângerii corporale. Atunci el a putut promulga legile sale, înscrise pe tablete din lemn mobile (*axones*); ele au ajuns în epoca clasică sub forma de copii pe piatră (*kyrbeis*). Reformele sale au îmbrățișat mult mai multe domenii decât le putem analiza aici; ele se refereau la planul economic, individual și mai ales politic, deoarece, de fapt, acest aristocrat a fost cel care a dat Atenei constituția democratică, cu toate că politica sa de centru l-a oprit să atace frontal toate privilegiile nobililor (→ BULE, CONSTITUȚIE, DEMĂ, ECLESIA, HELIEEA, GREUTĂȚI, MĂSURI).

După ce constituția sa a fost promulgată, el a cerut arhonților și poporului să jure că o vor respecta, ceea ce a stat la originea jurământului — horkos* — pe care îl prestau magistrații când își luau în primire postul. Apoi, vreme de zece ani, el a călătorit prin Egipt, prin Cipru (unde n-a fost străin de întemeierea localității Soli, de către Filocipros, regele din Aelpea; ar fi dat numele acestei localități); a călătorit și prin Lidia, unde întrevederea sa cu Cresus a rămas celebră. Reîntors în patrie, el a găsit-o încă dezbinată de certuri, deoarece nu satisfăcuse nici pe bogați, nici pe săraci, prin constituția sa moderată; aceasta l-a făcut să spună că în lucrurile mari este greu să placi tuturora. Solon a murit la puțin timp după instaurarea tiraniei lui Pisistrate*.

SPARTA (Lacedemona), ***cea mai importantă cetate* din Grecia, alături de Atena. Era situată în centrul Laconiei*, într-un îngust șes fertil, pe malul râului Eurotas și la poalele Taigetului.***

Prima cetate a fost întemeiată cu siguranță de către aheeni* la mijlocul mileniului al II-lea, la începutul epocii miceniene. Homer* ne-a lăsat amintirea acestui oraș bogat și puternic sub domnia lui Tindar și a fiului său vitreg Menelau. În plină înflorire, cetatea a fost incendiată, poate de către dorieni*; potrivit unei tradiții, dorienii erau comandați de către heraclidul Aristodem, care, după ce devenise stăpânul văii înalte a Eurotasului, a supus întreaga Laconie. El a lăsat regatul celor doi fii ai săi, Euristenes și Procles, de la care a descins regalitatea* dublă spartană. I se atribuie lui Procles întemeierea Spartei. În rest, el s-a mărginit să reunească patru kome*, Pitane, Limnai, Mesoa și Kinosura, care au rămas totdeauna separate, formând un fel de cartiere. Nu se știe dacă numele Sparta, care a fost dat ansamblului, era denumirea unei a cincea kome, unită cu celelalte, sau dacă este un nume a cărui origine nu se cunoaște și care s-a dat întregului ansamblu.

Cetatea Sparta pare să se fi ridicat pe amplasamentul Lacedemonei aheene, de la care și-a luat numele, deoarece titlul oficial al regatului era „cetatea lacedemonienilor" (*he polis he Lakedaimonion*). Se pare totuși că niciodată n-a existat o echivalență absolută între lacedemonieni și spartani și poate că rămâne valabilă (nu fără oarecari rezerve) deosebirea pe care unii istorici au vrut s-o facă, rezervând numele de spartani cetățenilor care, majoritatea, coborau din dorieni, în timp ce numele de lacedemonieni ar fi desemnat ansamblul spartanilor, hipomeionilor* și periecilor*, iloții fiind totdeauna excluși din această comunitate.

Dorienii aduseseră în Laconia împărțirea lor în trei triburi* gentilice, care au sporit cu încă două triburi, formând cinci triburi teritoriale, *oboi*; cetățenii aparțineau unei *oba* prin reședința lor și uneia din cele trei *phyle*, sau triburi, prin naștere. Ar fi eronat să se creadă că toți cetățenii spartani

erau dorieni; după supunerea Amicleei (aprox. în secolul al IX-lea î. Hr.), locuitorii acesteia, care erau de origine aheeană, au avut dreptul de cetățenie; una din cele două mari familii spartane, Agizii, descindeau din Cadmos, iar cealaltă, Taltibiazii (care păstrau în cadru lor demnitatea de herald), cobora din Taltibios, heraldul pelopizilor; însuși regele Spartei, Cleomene* I își spunea aheean. După ce și-au asigurat dominația asupra Laconiei, lacedemonienii s-au avântat spre cucerirea ținutului vecin, Mesenia*, în secolul al VIII-lea î. Hr. Aceste noi teritorii au mărit clerosul fiecărui cetățean (→ CONSTITUȚIE), iar populația lor a fost aservită

În secolul următor, Sparta a cunoscut o mare înflorire artistică și literară, mulți străini au asistat la serbările ei strălucite, poeții din Grecia s-au adunat în cetatea cea glorioasă, constituind pentru ea o adevărată podoabă. Și, deodată, în secolul al VI-lea î. Hr., Lacedemona s-a închis în sine și a pretins că trebuie să trăiască potrivit cu instituțiile sale militare, care au fost atribuite lui Licurg*. Care au fost motivele acestei reforme, unică în istoria lumii? În realitate, ele nu sunt cunoscute; poate că s-a datorat unei aristocrații militare dornică să-și păstreze prerogativele și care se temea de puterea crescândă a șerbilor, al căror număr crescuse amenințător după cucerirea Meseniei. Sparta a devenit neospitalieră, a respins artele și și-a văzut primejduite industria* și comerțul*. În schimb, hegemonia sa militară a devenit de necontestat și, după ce a format simahia* peloponesiană, era, în ajunul războaielor medice*, cetatea cea mai puternică din Grecia. Ea a obținut comanda armatelor panelenice, când a avut loc invazia perșilor lui Xerxe, dar i-a urmat Atena*, artizanul victoriilor contra perșilor, pentru a purta războiul împotriva dușmanului asiatic. În cursul primelor decenii ale secolului al V-lea î. Hr., Sparta s-a lovit de imperialismul atenian, în vreme ce în Pelopones ea trebuia să lupte contra Argosului*. Războiul peloponesiac* (431–404) pe care l-a susținut contra Atenei și din care a ieșit biruitoare, a făcut ca, timp de 30 de ani, Sparta să domine întreaga Grecie, până la bătălia de la Leuctra* (371), care a pus capăt acestei hegemonii.

Sparta a stat în afara luptei pe care au dus-o Atena și Teba* contra macedonenilor; totuși aceste cetăți au rămas dușmanii ei, chiar dacă macedonenii tindeau mai degrabă s-o disprețuiască. Sparta suferea de lipsa cetățenilor (oligantropie): 700 de homoioi* în mijlocul unui popor de hipomeioni, de perieci și de iloți. Agis* al IV-lea, ajutat de eforul* Lisandru, se gândea la reforme și la o nouă împărțire a pământurilor în 19 500 de loturi. Acuzat de către oligarhi că violează constituția, el a fost omorât (241 î. Hr.). Cleomene* al III-lea, fiul lui Leonida, camaradul și acuzatorul lui Agis, după ce s-a evidențiat prin victorii asupra aheenilor, a măcelărit sau și-a izgonit adversarii și a înfăptuit reformele lui Agis: a împărțit pământul în 4 000 de loturi (227); a dat isotimia* hipomeionilor și periecilor, a eliberat 6 000 de iloți; el a înconjurat Sparta cu ziduri și a redat cetății sale o oarecare strălucire. Dar aheenii, uniți cu macedonenii, l-au bătut la Selasia (222). Sparta a fost ocupată pentru prima oară și a trebuit să suporte jugul tiranilor Macanidas și Nabis. În secolul al II-lea î.Hr., Filopoemen* a obligat Sparta să intre în Liga aheeană*, dar romanii au scos-o și, după cucerire, au lăsat-o să se administreze

singură. Augustus a dat ultima lovitură autorității ei, retrăgându-i hegemonia asupra celorlalte orașe din Laconia, care au format cetățile eleutero-laconienilor, adică ale laconienilor liberi.

STADIU, *măsură de lungime de 600 de picioare* (→ MĂSURI).

Alergările pe jos făcându-se pe lungimea de un stadiu, pista a căpătat numele de „stadiu". Limitele pistei erau marcate prin dale puse pe pământ, iar spectatorii stăteau de jur-împrejur. Sparta* n-a cunoscut un altfel de stadiu. Ca să se poată aduna un număr cât mai mare de spectatori, stadiul a fost așezat între două înălțimi naturale, pe povârnișurile cărora se scobeau gradene; uneori acestea au fost tăiate pe coasta unei singure coline, spectatorii adunându-se numai pe o latură a stadiului. Adesea gradenele acoperite cu iarbă sau cu lemn au fost înlocuite prin gradene din piatră și în primele rânduri au fost așezate fotolii din piatră. Unele stadii au fost prevăzute cu portice, pentru a proteja spectatorii de ploaie și de soare. În aceste stadii aveau loc concursurile gimnice.

STRABON, *geograf (Amasias, Pont, 54 î. Hr. – 25 d. Hr).*

Strabon a studiat pe lângă filosoful peripatetician Xenarh, apoi s-a orientat spre stoicism. A petrecut o mare parte din viață călătorind. În anul 24 î. Hr., a locuit în Egipt pe lângă prefectul roman Aelius Gallus, care îi era prieten. Strabon a lăsat o lucrare monumentală, o *Geografie* în 12 cărți, din care nu lipsește decât o parte din cartea a șaptea. În introducerea lucrării găsim o lungă critică a unora dintre înaintașii săi, spiritul critic al autorului fiind una din principalele sale calități, care l-a făcut să nu accepte decât cu discernământ multe date și să analizeze cu rigoare lucrările înaintașilor săi.

Cu siguranță că Biblioteca* din Alexandria* i-a fost de mare folos pentru compilarea izvoarelor, deoarece în această descriere a lumii pe care ne-a dat-o el dovedește o erudiție prodigioasă, abordând aspecte istorice, geografice, economice, etnologice, religioase etc., ceea ce face ca *Geografia* sa să fie una dintre lucrările cele mai pasionante pentru citit și dintre cele care au îmbogățit cel mai mult cunoștințele noastre despre lumea antică. → GEOGRAFIE.

STRATEG. În diferite state grecești, strategii erau căpeteniile armatei dar instituția a căpătat cea mai mare importanță la Atena*, strategul apărând acolo ca primul magistrat. Strategii formau un colegiu de zece membri, aleși prin ridicarea mâinii de către eclesia* și reînnoiți în fiecare an. Strategii erau reeligibili; Focion* a fost strateg de patruzeci și cinci de ori. Poziția de strteg i-a dat lui Pericle* o putere cvasitiranică din anul 454 până în anul 430 î. Hr. Instituția a fost stabilită de către Clistene*, dar atribuțiile militare primitive au căpătat din ce în ce mai mare importanță. Strategii vegheau la recrutarea armatei, la desemnarea trierarhilor și la repartizarea vaselor. În campanie, ei comandau armata; fie pe rând (ca la Maraton*), fie câte unu, doi, trei, sau mai mulți erau desemnați pentru a constitui împreună comandamentul. Ei hotărau cu privire la tratatele pe care le semnau, precum și cu privire la pace. În timp de pace ei aveau funcțiile ministrului Afacerilor Străine și, dispunând de bugetul pentru război și pentru afaceri externe, aveau un important

rol de trezorieri. Atribuțiile lor judiciare se extindeau asupra problemelor de disciplină militară și asupra celor privind siguranța statului. Deși excepțional, cazul lui Pericle, care a condus Atena având doar titlul de strateg, dovedește importanța acestei magistraturi în secolul al V-lea î. Hr.

STRĂIN → CĂLĂTORIE, METEC, OSPITALITATE.

Ș

ȘCOALĂ. Școlarii se adunau uneori în aer liber, dar de cele mai multe ori în locuri acoperite, a căror arhitectură este puțin cunoscută. Aceste locuri erau de multe ori locuința învățătorului, gramatist sau citarist, sau un edificiu pus la dispoziția școlarilor de către demă*; putea fi și într-o zonă a palestrei*, în care școlarii se adunau pentru a practica exercițiile fizice. Localul de școală mai putea fi și într-o clădire construită și întreținută de către unii cetățenii înstăriți, fie în timpul vieții, fie prin testament. Astfel, la Teos, în Asia Mică, un cetățean a lăsat prin testament orașului bunurile sale, pentru organizarea unui gimnaziu*; potrivit voinței sale, gimnasiarcul trebuia să fie ales de către popor; un paidonom îl asista pentru a supraveghea elevii și a primi reclamațiile profesorilor. Ne aflăm într-o epocă târzie (sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr.) și acest așezământ era deschis pentru fete ca și pentru băieți. Existau trei gramatiști, un citarist și doi paedotribi; acești dascăli erau aleși de către popor pentru un an, iar gimnasiarcul numea în plus un maestru de arme și un profesor pentru trasul cu arcul și aruncarea suliței. Elevii erau supuși cu regularitate unor examene (→ EDUCAȚIE).

Alături de aceste așezăminte, care corespundeau în linii mari școlilor noastre primară și secundară, existau școli de filosofie și de retorică. Profesorii erau filosofi sau oratori, de multe ori celebri. Ei acceptau elevi și formau discipoli, care le succedau sau deschideau alte școli: școala de retorică a lui Isocrate*, Academia* lui Platon*, Liceul* lui Aristotel*

ȘERBIE. Cucerirea doriană a stat, în general, la originea șerbiei în Grecia. Vechii locuitori ai țărilor cucerite de către dorieni* au rămas legați de pământ, spre a-l cultiva în folosul noilor stăpâni. Totuși, nu se știe dacă ei erau cei care exploataseră aceste pământuri sub dominația aheeană sau dacă chiar foștii stăpâni aheeni au fost reduși la starea de șerbie după ce au fost înfrânți.

Cei mai cunoscuți dintre acești șerbi au fost iloții* din Laconia. În Argolida ei se numeau „gimneți", deoarece că erau înarmați, spre a-i urma pe stăpânii lor în expedițiile militare; la fel stăteau lucrurile la Sicion, unde ei se numeau „korinefori" și luptau cu măciuci, dar se mai numeau și

„catonacofori", deoarece se îmbrăcau în piei de berbeci. În Heracleea trahiniană, aproape de Termopile*, ei purtau numele de „kilicrani". În Italia și în Sicilia*, unele populații au fost și ele aservite, cele mai cunoscute fiind cilicirienii din Siracuza.

Situația lor nu este prea clară, dar se știe că erau obligați la serviciul militar, obligație care, totuși, le permitea să poarte arme, pe care se pare că le-au îndreptat rareori împotriva stăpânilor lor; aceasta ne îngăduie să socotim că situația lor era suportabilă. Aceasta se vede de altfel și la peneștii din Tesalia și la mnoiții și klaroții din Creta*, pe care îi cunoaștem mai bine.

Peneștii, al căror nume semnifică poate „muncitorii", erau legați de pământ și plăteau o rentă stăpânilor lor spre a cultiva liniștiți pământul; și ei puteau fi recrutați pentru serviciul militar. În schimb, stăpânii nu aveau dreptul nici să-i deporteze și nici să-i omoare. Se pare că partea din venit care le rămânea era destul de mare, căci mulți dintre ei au devenit mai bogați decât stăpânii lor. În Creta, mnoiții erau legați de pământurile statului, iar klaroții sau afamioții de pământurile particularilor. Ei trebuiau să plătească o redevență destul de mică și aveau dreptul de proprietate mobiliară; se puteau chiar căsători cu femei libere și se eliberau fie răscumpărându-se prin economiile lor, fie dacă stăpânul lor murea fără a lăsa moștenitori.

Alături de acești șerbi din naștere, se poate evoca în Atica exemplul acelor teți*, mici proprietari, care, nevoiți să se împrumute și neputând să înapoieze datoria, își vedeau pământurile luate de către creditori și continuau să le cultive pentru noul proprietar; autorii antici îi numeau „pelați" și situația lor pare să fi fost mai rea decât cea a peneștilor cu care erau comparați. Cu toate acestea, reformele lui Solon* și decretul său de abolire a datoriilor au împiedicat să se creeze în Atica o adevărată șerbie. → SCLAVIE.

ŞTIINȚE. Grecia a primit elementele științei sale de la orientali. Dar ea și-a însușit aceste cunoștințe empirice și, cu raționalismul caracteristic gândirii lor, grecii le-au clasificat și le-au sistematizat, pentru a le ridica la rangul de știință. În fapt, grecii sunt inventatorii științei, așa cum o concepem noi, și inițiatorii științei occidentale. Știința s-a dezvoltat întâi în cadrul școlilor de filosofie*. Ea s-a născut în Ionia, la Milet*, cu Tales*, Anaximene* și Anaximandru*, în Efes, cu Heraclit, la Samos cu Pitagora*, care și-a stabilit școala în Grecia Mare* și a pus bazele geometriei și ale astronomiei. În secolul al IV-lea î. Hr., știința și-a continuat cuceririle, dar mereu în cadrul școlilor de filosofie; ea rămânea încă un mijloc teoretic de explicare a Universului, închis în cadrul unei doctrine filosofice; așa s-a întâmplat cu știința lui Platon*. La Aristotel* apare un efort de a separa cercetarea științifică de speculația filosofică; în școala lui de la Liceu* s-au născut botanica și zoologia.

Cu toate acestea, abia începând din epoca elenistică* științele au căpătat o extensie mare și s-au dezvoltat într-un mod autonom, fără să mai fie dominate de aspectul filosofic. Începând din această epocă, științele au mai îmbrăcat și un caracter practic, iar savanții, îndepărtați de orice preocupări filosofice, s-au aplecat asupra observației și a cercetării experimentale. Încă din epoca lui Platon, această tendință se dezvoltase la savanții din Siracuza și marele filosof atenian le reproșa că se preocupă de aspectul practic și experimental al științei. Totuși, deși întrevăzuseră unele posibilități ale unor discipline noi — de pildă geologia; numeroși autori antici semnalaseră existența de fosile marine în interiorul straturilor geologice, bănuind astfel revoluțiile geologice —, marile discipline științifice rămâneau circumscrise la matematici*, la fizică* (și la mecanică), la astronomie*, la geografie*, la botanică*, la zoologie (→ ANIMALE) și la medicină*. Noțiunile lor de chimie* au rămas rudimentare și găsim doar unele elemente de mineralogie (mai ales la Teofrast, discipolul lui Aristotel). De altfel, grecii au cunoscut principii mecanice (forța aburului) pe care n-au încercat însă niciodată să le utilizeze practic, poate din pricină că abundența mâinii de lucru nu le impunea nevoia folosirii practice a energiei.

T

TALES (Thales), *filosof (Milet, aprox. 624 – aprox. 547 î. Hr.).*

Nu știm nimic sigur nici despre viața, nici despre gândirea sa. Ca și Socrate*, el n-a scris nimic. Tales și-ar fi dobândit cunoștințele în astronomie* și în matematici* în cursul unei șederi în Egipt. Astfel, el ar fi prevăzut o eclipsă de Soare care s-a produs în timpul unei bătălii dintre mezi și lidieni, pe țărmurile Halisului (actualul Kizil Irmak) din Asia Mică. El considera că apa este principiul oricărui lucru, pământul s-ar odihni pe apă. Concepția sa era numai o transpunere cu caracter raționalist a vechilor cosmogonii orientale. După Tales, lumea este un tot, un întreg sferic, iar Dumnezeu este inteligența care organizează lumea pornind de la apă. El a clarificat natura eclipselor, despre care spunea că se produc atunci când Luna trece între Pământ și Soare. Tales s-a impus ca primul gânditor raționalist și ca întemeietorul școlii de filosofie* din Milet*.

TARGELII, *sărbători în cinstea lui Apolo și a Artemidei.*

Aceste sărbători aveau loc în luna Targelion (→ CALENDAR), la Atena sau în cetățile ioniene, unde era cinstită în același timp Pandora. Sărbătorile erau organizate de către primul arhonte* (eponim), ajutat de către epimeleți*. Sărbători* de origine agrară, ele constau pe de o parte în ofranda primelor roade ale recoltelor (fructe coapte), precum și a pâinii proaspete. Pe de altă parte, ele comportau o ceremonie expiatoare, pentru a-l ruga pe zeu să nu facă să piară recoltele printr-o arșită prea mare. La origine, erau sacrificați pentru aceasta un bărbat și o femeie (sau doi bărbați), care erau un fel de țapi ispășitori. După ce erau purtați prin oraș fiind supuși loviturilor, ei erau uciși în afara orașului; apoi corpurile lor erau arse și cenușa era aruncată în mare. Cei sacrificați erau totdeauna indivizi care fuseseră condamnați sau care, socotiți răufăcători, nu meritau să trăiască, dacă dăm crezare anticilor. Ulterior lumea s-a mulțumit să-i zvârle în mare, să-i culeagă de acolo și să-i alunge în afara cetății. Targeliile erau și ocazie de jocuri, în cursul cărora coruri de bărbați și de băieți tineri se produceau în fața mulțimii.

TEATRU. Teatrul a fost una din principalele manifestări ale vieții publice grecești. De la începuturile sale, în secolul al VI-lea î. Hr. și până în epoca elenistică, teatrul a rămas o manifestare religioasă înainte de a deveni o distracție profană.

La început teatrul se compunea numai din *orkhestra*, piață circulară pe care evoluau corurile în jurul altarului lui Dionisos (*thymelo*). Spectatorii se așezau de jur-împrejur, dar introducerea unui actor, în secolul al VI-lea î. Hr., a făcut ca el să se afle în fața corului, cu fața spre spectatori și să aibă în spatele său *skene*, o estradă pe care actorii par să nu fi urcat decât în epoca elenistică. Pentru a cuprinde un număr mai mare de actori dincolo de cercul *orkhestra*, au fost puse gradene în semicerc, care au format *theatron (cavea*, la latini), adică locul de unde se privește. În acest fel s-a constituit arhitectura teatrului; totuși abia în epoca elenistică au fost înălțate frumoasele monumente din piatră care mai pot fi admirate și astăzi. Teatrele clasice erau în general din lemn.

În teatre erau jucate tragedii*, comediile* și drame satirice, dar se dădeau aici și audiții lirice și muzicale (→ MUZICĂ); acustica necesară în aceste ocazii explică marea înălțime a zidurilor *proktenion*-ului. Manifestări religioase, reprezentațiile teatrale din epoca elenistică aveau loc la Atena* în cursul marilor sărbători ale lui Dionisos, la Leneene* și la Dionisiile* urbane și câmpenești.

Poeții care voiau să concureze se prezentau la arhonte*, care alegea operele ce vor fi reprezentate; aveau dreptul să concureze și poeții străini. Actorii* erau aleși de către poeți, dar începând din anul 449 î. Hr. au fost organizate concursuri de actori. Cheltuielile de organizare a corurilor cădeau în sarcina horegilor*.

Femeile erau admise la reprezentații, care începeau în zori și se terminau în cursul după-amiezii, de aceea se mânca și se bea în teatru. Coregii suportau uneori cheltuielile pentru răcoritoarele publice. Prețul locurilor era de 2 oboli, dar teoriconul* din care se preleva prețul de intrare permitea săracilor să asiste la reprezentații. Fiecare spectator primea o fisă (simbolon*) pe care era însemnat locul său. Locuri de onoare erau rezervate pentru preoții și pentru preotesele lui Dionisos, pentru arhonți, pentru proedri*, pentru străini și pentru cetățenii care trebuiau onorați. Întrucât reprezentațiile nu se desfășurau fără dispute și strigăte, niște rabduci, înarmați cu bâte, aveau sarcina să asigure poliția.

Erau distribuite trei premii, coregilor, poeților și actorilor, aceștia din urmă (poeții și actorii) primind și o sumă de bani alături de coroana* de iederă. Premiile au fost decernate la început de ansamblul spectatorilor, dar ulterior bule și coregii au căpătat sarcina să facă o listă de judecători care trebuiau să-i aleagă pe învingători prin majoritate de voturi. Numele poetului învingător, al actorilor și al arhontelui și titlurile pieselor premiate erau înscrise în procese-verbale (didascalii) care erau păstrate în arhive. Ele erau gravate și pe stele din piatră sau din marmură; un mare număr de exemplare dintre acestea au fost găsite în vecinătatea teatrelor.

TEBA (Thebai), *oraș din Beoția, situat în centrul unui șes foarte fertil, la mică distanță de Plateea.*

Potrivit legendei, Teba ar fi fost întemeiată de către „fenicianul" Cadmos, care ar fi stabilit cetatea primitivă pe o colină rotunjită, care a format mai târziu Acropolea Tebei clasice, cu numele de Cadmeea. În realitate, originile Tebei preelenice sunt puțin cunoscute, dar ea a fost unul din

marile centre ale civilizației miceniene. Numele de „Teba" nu apare decât după năvălirea beoțienilor, veniți din Tesalia prin secolul al XI-lea î. Hr.

La începutul epocii arhaice Teba își pierduse din importanță, dar curând ea a reluat vechea sa tradiție de imperialism panbeoțian: în cursul întregii perioade care a urmat, s-a străduit să includă Beoția sub hegemonia sa și a izbutit într-o anumită măsură, grație Ligii beoțiene (→ BEOȚIA), dar n-a putut niciodată să unească Beoția într-un stat, așa cum o făcuse Atena* cu Atica. Guvernată de o aristocrație funciară, Teba s-a aflat de partea perșilor în timpul războaielor medice*. Dușmană a Atenei democratice, Teba a fost nevoită s-o lase pe aceasta să impună Beoției regimuri democratice, dar bătălia de la Coroneea (anul 447 î. Hr.) a redat Tebei hegemonia și a însemnat restabilirea regimurilor oligarhice în Beoția. Aliată cu Sparta în timpul războaielor peloponesiace*, Teba a trebuit să pună capăt acestei prietenii atunci când spartanii au ocupat Cadmeea. Pelopida* a stabilit un regim democratic după ce i-a alungat pe spartani (379–378 î. Hr.). Sub guvernarea acestui om de geniu și a lui Epaminonda*, Teba a ajuns în culmea puterii sale. După ce a distrus pe marea sa rivală, cetatea Orhomenos, ea a exercitat o hegemonie necontestată asupra Beoției, iar victoria de la Leuctra* a făcut din ea prima cetate a Greciei. Această strălucire a fost de scurtă durată și moartea lui Epaminonda la Mantineea* (în anul 362 î. Hr.) a însemnat începutul declinului ei. Aliată cu Atena contra lui Filip* al Macedoniei, Teba a pierdut bătălia de la Cheroneea* și după doi ani a fost ștearsă de pe suprafața pământului de către Alexandru*, deoarece se revoltase. Casandru* a reclădit-o în 316–315 î. Hr., dar ea nu mai era decât un mic oraș care, în epoca romană, își pierduse toată importanța. Bogăția Tebei consta în agricultura sa și în creșterea vitelor, în special în creșterea cailor; Teba a fost primul stat grec clasic care și-a constituit o cavalerie* strategică. Ea a fost patria lui Pindar, a dat o școală de filosofie* și a fost centrul unei importante școli de pictură*.

TEMISTOCLE (Themistocles), *om de stat (Atena, aprox. 525 – Magnesia de la Meandru, aprox. 460 î. Hr.).*

Tatăl său, Neocles, era un cetățean obscur, iar mama sa a fost cu siguranță o străină. Caracterul lui Temistocle a fost marcat de impetuozitate, promptitudine în hotărâri, ambiție și vanitate: aceste calități și aceste defecte explică vigoarea și rapiditatea în acțiune de care au dat dovadă atenienii sub comanda sa, relațiile sale posibile cu perșii, felul în care a reușit să devină odios în ochii concetățenilor săi, în așa măsură încât a fost ostracizat, comportarea sa la curtea regelui perșilor. Temistocle a intrat în politică cu impetuozitate și a izbutit să obțină ostracizarea* adversarului său cel mai respectabil, Aristide* (aprox. 482). Artizan al măreției Atenei, a cărei vocație maritimă a înțeles-o, și presimțind revenirea ofensivă a perșilor după Maraton*, el a obținut ca venitul minelor din Laurion să fie folosit pentru constituirea unei flote. Numit arhonte* eponim în anul 480, el a fost ales general, pentru a comanda flota ateniană împotriva perșilor lui Xerxe. Deși Euribiade obținuse comanda armatelor aliate, Temistocle a fost cel care a învins la Salamina (480), fapt recunoscut de toți grecii și chiar de lacedemonieni, care l-au primit cu onoruri la Sparta*. Această prietenie a fost totuși de scurtă durată, deoarece, în timp ce Temistocle îi amuza pe spartani, atenienii — din inițiativa aceluiași Temistocle — își înălțau zidurile. Nu se cunosc motivele reale pentru care a fost ostrecizat (aprox. 472); cu siguranță că atenienii se temeau de ambițiile sale, iar vanitatea de care da dovadă prin vorbe, ca și prin fapte, a făcut ca el să devină suspect și odios. Temistocle s-a refugiat la Argos*, de unde a trebuit să fugă, fiind acuzat de către lacedemonieni de complicitate cu Pausanias* în relațiile sale cu perșii. El a mers în Corcira, apoi în Epir, la regele moleșilor, înainte de a trece în Asia și a se stabili pe lângă Artaxerxe, care îi succedase lui Xerxe. Timp de un an a învățat limba persană, apoi s-a prezentat regelui, pe care l-a sedus în așa măsură, încât acesta i-a dat o reședință în Asia Mică, cu obligația pentru Magnesia să-i furnizeze pâinea, pentru Lampsaca vinul, și pentru Mionte restul hranei; în realitate, aceste trei cetăți trebuiau să asigure toate cele necesare pentru el și pentru suita lui, care pare că a fost numeroasă. Regele avea de gând să-i ofere comanda unei expediții contra grecilor, când Temistocle a murit — potrivit lui Tucidide*, de moarte naturală; după alți autori, el s-a otrăvit ca să nu poarte război cu patria sa, ceea ce este însă îndoielnic.

TEMNIȚĂ. Problema încarcerării și a închisorilor este foarte puțin cunoscută. Cetățenii nu erau pedepsiți cu închisoarea, dar această pedeapsă putea fi dată străinilor sau cetățenilor loviți de atimie*; era și o măsură preventivă: erau întemnițați străini dați în judecată, pentru ca să nu poată fugi, în timp ce erau lăsați liberi cetățenii, pentru ca ei să se poată exila în mod voluntar. În afară de aceasta, datornicii tezaurului public puteau fi întemnițați până ce își achitau datoriile. În sfârșit, condamnații la moarte erau închiși până în momentul executării sentinței, așa cum s-a procedat cu Socrate*. Aceste legi, valabile la Atena, erau probabil aceleași și în celelalte cetăți. Nu știm unde erau situate închisorile Atenei, puse sub supravegherea Consiliului celor unsprezece. La Siracuza, prizonierii erau aruncați în „latomii", foste cariere ale orașului, situate în apropierea teatrului.

În general, prizonierii de război deveneau sclavi* sau, de cel mai multe ori, erau păziți spre a fi eliberați fie prin răscumpărare, fie în schimbul prizonierilor deținuți de către adversar; ei mai puteau fi folosiți și ca mijloc de presiune pentru a sili adversarul să semneze pacea*.

TEMPLU. Ca în toate marile civilizații, și în Grecia templul a rămas modelul arhitecturii ei; el este și tipul de monument de la care se păstrează ruinele cele mai bine conservate, alături de teatre* și de fortificații*. De la primele temple ale epocii geometrice și ale începutului arhaismului n-au rămas decât urme și mărturii scrise. De altfel, ele erau făcute în general din materiale ușoare, lemn, argilă, pietriș. Abia în secolul al VI-lea a fost utilizată piatra lucrată cu grije și mai ales marmura, ceea ce a permis să fie înălțate monumente care să dureze.

Cele mai vechi temple cunoscute fac parte din ordinul* doric, de la care nu se păstrează decât câteva elemente; acestea sunt: templul lui Apolo Ismenios de la Teba* (al doilea templu), care datează de la începutul secolului al VII-lea; cel al lui Apolo de la Termon, din Acarnania, și cel al Atenei Pronaia de la Delfi (Marmaria), ambele înălțate la mijlocul secolului al VII-lea. Cele mai vechi temple, care există încă, sunt cele din Grecia Mare* și

din Sicilia*: Selinunt (templul C, datând aprox. din anul 570), Paestum („Bazilica", datând aprox. din anul 565). Celelalte temple din Poestum și din Selinonte, cele din Agrigent, din Siracuza (templul Atenei, transformat în biserică), din Segesta, din Metapont, din Cirene, în Libia (unde primul templu al lui Apolo datează aprox. din anul 600), din Corint (templul lui Apolo, din care se păstreză încă elemente importante, este cel mai vechi din Grecia), din Egina, din Tegea, din Delfi, din Basae, din Atena („Tezeion", Partenon* etc.) sunt dorice. Templele ionice sunt relativ mai recente. Cel mai vechi, dar din care n-au mai rămas decât puține elemente, este templul lui Apolo din Naucratis (aprox. 565), apoi vin cele ale Artemidei de la Efes și al Herei de la Samos (aprox. 560). Avem totuși elemente importante din aceste temple, datorită tezaurelor* de la Delfi*, cel al cnidienilor fiind datat și el aprox. din anul 565. Stilul ionic n-a fost folosit decât în insulele Egeei și în Asia Mică, dacă facem abstracție de tezaurele de la Delfi (ridicate însă de orașe ioniene), câteva părți de monumente la Atena și Filipeumul din Olimpia (datat aprox. din anul 335). Cele mai remarcabile, și din care se păstrează ruine importante, sunt: templul Artemidei de la Sarde (aprox. 325), al lui Asclepios și al Atenei Polias de la Priena (sfârșitul secolului al IV-lea), Didimeonul din apropierea Miletului*, templul D (al Artemidei?) de la Delos* (datat aprox. din anul 175), cel de la Mesa din Lesbos (aprox. 280). Ordinul corintic a fost folosit în general împreună cu doricul și ionicul, pentru a constitui colonade interioare sau semicoloane integrate. Îl întâlnim, împreună cu ordinul doric, la Basae (aprox. 420, cel mai vechi exemplu cunoscut), în marele tolos (monument circular) de la Delfi, la Tegea (aprox. 400), în tolosul din Epidaur (aprox. 350), la Nemeea (aprox. 330), la Samotrace (aprox. 280). Se găsește, împreună cu ordinul ionic, la Olimpia (Filipeum), în monumentul horagic al lui Lisicrate din Atena (aprox. 334), în Buleuterion din Milet (adică în monumente publice și nu în temple). El a fost utilizat ca element dominant în templul lui Zeus Olbios de la Diocesareea în Cilicia (începutul secolului al III-lea) și în cel al lui Zeus Olimpios (Olimpieion) de la Atena (aprox. 170).

Pe crepis, fundament de piatră așezat pe temeliile de bază, erau înălțate coloanele și era clădită cela (*naos*), menită să adăpostească statuia zeului. Templele cele mai simple constau dintr-o sală ai cărei pereți laterali se continuau, pentru a constitui un portic închis prin două coloane dispuse în aliniamentul extremităților celor doi pereți exteriori. Este templul numit *in antis*, a cărui formă amintește de aceea a megaronului locuințelor miceniene (→ SANCTUAR). Dacă colonada era plasată în partea din față a extremităților pereților (coloanele erau în general în număr de patru), monumentul se numea *prostyl tetrastyl*. Când colonada închidea naosul ca o cușcă (și acesta a fost stilul folosit cel mai des în templele dorice, precum și în cele ionice), se numea *peripter*. Naosul putea oferi o sală deschisă printr-o colonadă și constituind câte o *ante* (mic portic), de o parte și de cealaltă a celei. Una era opistodomul; situat în spate, el era menit să adăpostească tezaurul templului. Cealaltă era un fel de pridvor.

Acoperișurile cu dublă înclinare, făcute adesea din dale de piatră, prezentau pe fațadă frontoane triunghiulare, împodobite cu reliefuri. Între fronton și arhitravele de pe capitelurile coloanelor se desfășura friza, care se mai putea regăsi și pe pereții naosului. Friza dorică era caracterizată prin alternanța de triglife și de metope. Triglifele conservau amintirea ferestrelor prevăzute cu vergele, iar metopele erau acoperite cu basoreliefuri, pe care erau figurate adesea motive clasice: gigantomahia (lupta Giganților contra zeilor), amazonomahia (lupta eroilor contra Amazoanelor), lupta lapiților împotriva Centaurilor, scene din viața lui Hercule... Frizele Partenonului, unde au fost reprezentate scene ale Panateneelor*, au fost o excepție remarcabilă. Friza ionică se deosebea de cea dorică în măsura în care ea era continuă și nu prezenta triglife.

Templele grecești erau în general de formă dreptunghiulară, construite pe linii geometrice pure, care se întretăiau prin unghiuri calculate cu grijă. Cu totul deosebite au fost monumentele circulare, numite *tholoi* (sing. *tholois*). Singura tolos importantă este cea din Marmaria, de la Delfi.

TEORICON. La sfârșitul secolului al V-lea î. Hr., s-a oferit o indemnizație cetățenilor săraci spre a le permite să-și plătească locul la teatru*. Distribuită din tezaurul statului pentru sărbătorile teatrale, curând această indemnizație a fost dată la toate sărbătorile pentru a îngădui celor săraci să aibă mijloacele de trai, deoarece nu munceau în timpul zilelor nelucrătoare. În anul 354 î. Hr., Eubul a obținut să se verse în casa teoriconului toate excedentele bugetare; casa a fost gospodărită de zece magistrați aleși pe o perioadă de patru ani. Această casă asigura bugetul sărbătorilor și al asistenței publice și era interzis să se scoată bani pentru vreo altă întrebuințare. Având în vedere nevoile militare, Demostene* a izbutit totuși, în anul 399 î. Hr. (dar nu fără dificultăți), ca excedentele bugetare să meargă spre *stratioticon*, casa militară. Totuși teoriconul s-a menținut, dar nu se știe până în ce epocă.

TEORII, *delegații pe care le trimiteau cetățile să le reprezinte cu prilejul marilor jocuri sau cu ocazia unor sărbători*.

Membrii acestor delegații, numiți „teori", erau conduși de un arhiteor, funcție onorifică dublată de o liturgie*, arhiteonul asigurând o parte din cheltuielile teoriei. Teoria era alcătuită din magistrați, din preoți*, din cetățeni care trebuiau să ia parte la concursuri, purtând cu toții coroane și fiind primiți de către cetatea unde se dădea serbarea. În general, teoriile erau urmate de pelerini. Atena* trimitea în fiecare an la Delos* o teorie, care era transportată de galera paraliană și care avea sarcina să reprezinte Atena la panegiria* lui Apolo. Se întâmpla, în acest caz, ca arhiteorii să primească o subvenție de un talant pentru a-i ajuta să acopere cheltuielile teoriei. Numele de teori se mai dădea și heralzilor* însărcinați să anunțe celorlalte cetăți manifestările religioase la care le invita cetatea lor, precum și să proclame pauza sacră.

TERMOPILE (Thermopylai), *defileu îngust din Grecia centrală între muntele Oeta și o mlaștină în fundul golfului Maliac*.

Această trecătoare era calea de acces din Tesalia spre Locrida și Grecia; în antichitate ea era foarte îngustă, dar aluviunile râului Sperhios au lărgit-o în așa măsură, încât nu mai este decât un șes. Numele său („Porțile calde") vine de la izvoarele calde învecinate, consacrate, în antichitate, lui

Hercule. Focidienii construiseră un zid pentru a închide trecerea. Când a avut loc invazia perşilor lui Xerxe, grecii se gândeau să-i oprească la trecătoarea de la Tempe, la intrarea Tesaliei. Ei au părăsit acest proiect şi s-au retras în spatele Termopilelor, unde l-au lăsat pe regele Leonida* în fruntea unei trupe mici, care a rezistat eroic invadatorilor în anul 400 î. Hr. În apropiere de Termopile se ţinea o sesiune a amficţioniei* delfice. În anul 163 î. Hr., seleucidul* Antioh al III-lea a fost învins acolo de către romani.

TESMOFORII, *sărbători ale Demetrei, care se celebrau de la 9 până la 13 Pianepsion* (→ CALENDAR).

La Atena* ele aveau o importanţă deosebită şi ocupau al patrulea loc în calendarul atic. Era o sărbătoare rezervată pentru femeile* de origine bună şi căsătorite legitim; erau excluse femeile celibatare sau cu moravuri îndoielnice, precum şi bărbaţii. Din ziua de 9 până în 11 ale lunii avea loc o procesiune la capul Kolias, în dema* Halimos, unde se afla un templu consacrat Demetrei şi fiicei sale Core. Înapoindu-se la Atena, femeile îşi petreceau ziua de 12 postind, deoarece era o zi de doliu. În ultima zi, caligenia, se făcea un ospăţ şi participantele se dedau la jocuri şi la dansuri* cu caracter uşor şi voluptuos. Un sacrificiu* încheia sărbătoarea. Tesmoforiile mai erau celebrate la Siracuza şi în apropiere de Argos*, în Laconia. Existau temple pentru Demeter Tesmoforos la Megara*, la Egina*, la Paros.

TESMOTEŢI, *legislatori.*

Ei au format la Atena* un corp de şase magistraţi ataşaţi colegiului arhonţilor*. Stabiliţi în secolul al VII-lea î. Hr. pentru a transcrie legile care mai erau orale şi spre a le păstra pentru tranşarea diferendele, tesmoteţii par să fi fost întâi asesorii celor trei arhonţi (câte doi pentru fiecare arhonte), devenind apoi egali cu aceştia. Ei se întruneau în Tesmoteteion, iar Clistene* le-a adăugat un secretar (*grammateus*), pentru ca astfel colegiul arhonţilor să cuprindă zece membri, câte unul din fiecare trib. Prima lor grijă era să culeagă orice lege nouă, orice hotărâre a Areopagului* care trebuia să devină jurisprudenţă; de altfel, ei trebuiau să semnaleze legile contradictorii şi lacunele codului. Organizatori ai Justiţiei, hotărau convocarea tribunalelor, zilele şedinţelor, repartizarea lor între magistraţi. Ei îi desemnau pe judecători şi îi repartizau la tribunale. Prezidau docimasia* şi aveau sarcina să primească dările de seamă ale strategilor*. Erau cei care instruiau procesele politice şi acţiunile referitoare la ilegalităţile (eisangelia* şi grafe* paranomon). Competenţa lor se extindea şi la diferite alte acţiuni: sicofantie*, uzurparea titlului de cetăţean, venalitate etc.

TESTAMENT. I se atribuie lui Solon instituirea testamentului la Atena*; la Sparta* el a apărut abia în secolul al IV-lea î. Hr. Înainte de aceasta, regimul genosului*, în care proprietatea era inalienabilă, făcea inutil testamentul, de vreme ce nu era posibilă o folosire liberă a bunurilor. După instituirea testamentului, orice cetăţean major, în deplină posesie a facultăţilor sale, era apt să lase un testament; femeile* nu puteau lăsa testament decât dacă erau asistate de tutorele lor. Testamentul putea fi scris, dar se putea face şi verbal, faţă de martori, rude sau prieteni. Se întâmpla totuşi ca testamentul să fie depus în mâinile unui astinom*, sau unui arhonte*. Potrivit unei legi atribuite lui Solon, cel ce-şi făcea testament nu putea dispune de averea sa în folosul unor terţi decât dacă nu avea copii de sex masculin; dar această lege căzuse în desuetudine în epoca clasică, deoarece oricine putea dispune liber de bunurile sale în detrimentul copiilor legitimi. Fireşte, creditorii aveau drept de sechestru pentru plata datoriilor ce li se cuveneau; se numeau atunci executori testamentari care să reglementeze succesiunea sau se lăsa în grija moştenitorilor să plătească datoriile legate de succesiune. Totuşi, un moştenitor avea dreptul să refuze succesiunea, fapt care pare să fi fost posibil la Atena şi se găsea stipulat în legile din Gortina.

În afară de distribuirea bunurilor, se folosea calea testamentară pentru a se face adopţiuni, pentru eliberarea unor sclavi, pentru numirea unor tutori. Templele, statul, o comunitate puteau să se constituie ca moştenitori. Dacă defunctul nu lăsa un testament, moştenitorii succesiunii *ab intestat* erau desemnaţi în funcţie de gradul de rudenie; întâi fiii şi descendenţii lor (dreptul celui dintâi născut nu avea decât valoare morală sau religioasă, nu şi civilă); în dreptul etic, urmau fiicele „epiclere" şi descendenţii lor (totdeauna cei de sex masculin având prioritate), apoi părinţii defunctului şi colateralii (cei din partea tatălui venind înaintea celor din partea mamei). Metecii* erau supuşi aceloraşi legi ca şi cetăţenii, iar moştenitorul sclavilor sau al liberţilor care nu avea moştenitori direcţi era stăpânul sau patronul lor.

TEŢI, ***în epoca homerică, populaţie constituită din oameni care nu posedau nici pământ, nici cunoştinţe meşteşugăreşti care ar fi putut să-i situeze printre demiurgi.***

Teţii munceau în exploatările agricole, care adesea nu-i angajau decât sezonier. Femeile lor erau angajate în case ca servitoare şi ca doici. Deşi liberi, teţii nu aveau de multe ori nici vatră şi nici fratrie*, situaţia lor fiind dintre cele mai nenorocite. Se regăsesc în epoca arhaică în toată Grecia şi îndeosebi în Atica, unde se angajau să muncească la ţară şi pe vase, fiind folosiţi în general ca vâslaşi. Numărul lor a sporit prin foştii mici proprietari care, îndatoraţi, şi-au văzut sechestrat micul lor lot, pe care acum îl cultivau pentru creditorul lor; ei au constituit hectemorii*. Solon* i-a eliberat prin *seisachtheia* şi a făcut din teţi a patra clasă cenzitară a Aticii. Această clasă cuprindea pe toţi cetăţenii care nu recoltau 200 de medimne de cereale. Ei nu serveau ca hopliţi, ci ca pelaşti (infanterie uşoară) sau ca vâslaşi pe triere. Drepturile lor politice erau restrânse la început la dreptul de a lua parte la şedinţele eclesiei* şi în tribunale. Abia sub Pericle* teţii au căpătat toate drepturile politice, iar la sfârşitul secolului al V-lea î.Hr. orice diferenţă socială dispăruse.

TEXTILE. Lâna era textila cea mai frecvent utilizată. Creşterea oilor era practicată aproape în toate ţinuturile care făceau înconjurul Mediteranei. Totuşi, anumite regiuni erau mai vestite pentru lânurile lor. Cele din Atica* erau printre cele mai celebre, împreună cu cele din Milet. În Ahaia, Pelena producea lânuri deosebit de fine, iar în Asia Mică lânurile din Laodiceea, tot atât de fine ca şi cele din Milet*, de o frumoasă culoare naturală, se numeau *coraxina*. Gazelonitida, din apropiere de Pont, poseda oi care dădeau lâna „hipodiferă", deosebit de moale. Lâna, lucrată la început de femeile casnice, a dat naştere curând unei întregi industrii*, care a constituit bogăţia unor cetăţi. Lâna era

utilizată mai ales pentru fabricarea veșmintelor și a covoarelor.

Inul era cultivat mai ales în Orient: Egipt, Babilonia, Colhida, Asia Mică, Cipru; în Grecia se producea în Elida*, în Tracia, în Macedonia*, în Creta*; se mai găsea și în Sicilia* și în Grecia Mare*. Acea parte a plantei de sub scoarță, numită *stupa* la latini („câlți“) servea la confecționarea meșelor lămpilor cu ulei. Fibrele interioare erau țesute. Se fabricau din ele ață, sfoară, frânghii, pânze pentru corăbii și, pe de altă parte, țesături de lux, adesea de mare finețe.

Cânepa, cultivată în epoca lui Herodot* (secolul al V-lea î. Hr.), la sciți și la traci, era produsă mai ales în Asia Mică, în special în Caria; ea n-a fost introdusă în Grecia decât în epoca romană. Servea la fabricarea frânghiilor și a sforii. Bumbacul este originar din India; grecii îi numeau in sau lână și numeau arbustul de bumbac (*Gossypium herbaceum*) „arbore de in“ sau „de lână“. El a fost menționat de către Herodot. Indienii făceau din bumbac o pânză cu o țesătură foarte fină, din care își tăiau veșmintele. Se pare că grecii n-au utilizat deloc bumbacul; numai macedonenii se serveau de el pentru a-și umple saltelele și pentru șeile lor cu samare.

Mătasea pare să fi fost importată abia în epoca romană. Totuși, Aristotel* menționează stofele fabricate cu fire provenind de la viermele de mătase; în pofida acestei observații, grecii au crezut multă vreme că mătasea provenea din scoarța unor abruști. Cu toate acestea, este posibil ca stofa numită *byssos* de către greci să fi fost țesută în anumite cazuri pe bază de mătase. Este cazul *byssei*, despre care vorbește Strabon*, făcută cu fire de *seres; sere* este numele grecesc al viermelui de mătase, iar folosirea acestui cuvânt la plural desemnează stofa țesută cu fir de mătase. După Strabon, această *byssa* era folosită în India. *Byssa* care se folosea în Grecia era o țesătură foarte fină și delicată, albă în stare naturală și vopsită în general în purpură sau în galben-auriu. Pausanias* relatează că *byssa* din Elida* era mai puțin galbenă decât cea a evreilor. Principalele ateliere de țesut *byssa* erau situate la Patras, reprezentând una din bogățiile acestui oraș. Insula Cos era și ea reputată pentru o țesătură foarte fină, un voal, cum pare că a fost uneori *byssa*.

Și alte cetăți erau vestite pentru industria lor textilă; Megara* producea în număr mare veșminte destinate celor mai puțin avuți, așa-numitele exomis (→ HITON).

Miletul vindea scump țesăturile din purpură și covoarele sale, iar Corintul se specializase în fabricarea cuverturilor, perdelelor și covoarelor.

TEZAUR, TREZORIER. În sanctuarele panelenice (Delfi*, Olimpia, Delos*) cetățile grecești înălțau fiecare câte un edificiu în care erau închise ofrandele prețioase făcute de către cetate și de cetățeni. Cele mai frumoase dintre aceste monumente erau un fel de capele asemănătoare cu temple în miniatură; cele mai vechi datează din prima jumătate a secolului al VI-lea î. Hr. Alături de aceste tezaure, templele dispuneau de propriul lor tezaur de monede și obiecte prețioase, care le serveau la operațiile de bancă. De asemenea, fiecare cetate avea tezaurele sale, sau case publice, administrate de către colegiile de trezorieri. Atena* avea un tezaur al poporului (*demosion*), alimentat de veniturile domeniului public, taxe, cheltuieli pentru justiție, amenzi etc.; un tezaur al zeiței Atena, depus pe Acropole* și îmbogățit prin darurile și ofrandele credincioșilor; în sfârșit, tezaurul federal, constituit în anul 478 î. Hr., după formarea Ligii de la Delos. Acest tezaur, plasat întâi la Delos*, a fost transportat în anul 453 î. Hr. la Atena, pe Acropole, și a fost unul din elementele puterii financiare a cetății.

Alături de aceste case de interes general, mai existau tezaure destinate unor finanțări speciale, dintre care cele mai cunoscute, dacă nu și cele mai importante, erau *stratioticon*, casă militară și *theoricon*, casă rezervată pentru serbări.

Funcția de trezorier (*tamias*) se regăsește ca magistratură și ca funcție particulară. Asociațiile private care posedau un tezaur (erane*, tiase*, confrerii) numeau un trezorier dintre membrii lor. Printre magistrați, trezorierii din Atena formau un colegiu de zece membri, trași la sorți anual în fiecare trib*; ei păstrau inventarul bunurilor zeiței Atena și își țineau ședințele în Partenon*. Tezaurul federal era administrat de către elenotami*. (În ceea ce privește veniturile publice și gestionarea lor → FINANȚE, IMPOZITE.) Demele* și triburile aveau și ele trezorierii lor. Mai trebuie citat trezorierul poporului, instituit la sfârșitul secolului al V-lea î. Hr. și care s-a menținut puțină vreme; acest trezorier era cel care remitea sumele necesare pentru gravarea decretelor poporului.

TIASE, *asociații religioase dedicate cultului unei zeități.*

Tiasele erau constituite adeseori din străini care se asociau pentru a-și cinsti zeitățile naționale; dar și grecii luau parte activă la aceste culte, care, cu siguranță, răspundeau unor nevoi religioase pe care vechile culte grecești, învechite, nu mai izbuteau să le satisfacă. Tiasele au înflorit mai ales în epoca elenistică și se regăseau în toată lumea greacă. Delos*, centru de comerț internațional, cunoștea un mare număr de tiase: hieronauți și heracleiști din Tyr, poseidoniaști din Beritos, tiase care grupau negustori și armatori egipteni sau fenicieni. Aceste tiase erau în același timp confrerii de meserii. De altfel, se face cu greu deosebirea între tiase, confrerii și erane*, societăți de ajutor reciproc.

Printre zeitățile adorate în tiase se găseau divinitățile elenice (Apolo, Poseidon, Dionisos, Demeter, Afrodita) sau zeități secundare precum Muzele, Priap, Higia. Se întâlneau însă mai ales zeități străine și orientale: Helios rodian, Bendis, Hercule fenician, Adoris, Cabirii din Samotrace, zeii egipteni Isis, Osiris, Amon, Anubis, Serapis. Cultele variau după divinități și cuprindeau sacrificii, procesiuni, banchete etc.

Tiasele erau întemeiate fie de către un individ, fie prin voința de unire a mai multor indivizi. Ele puteau să fie doar familiale sau profesionale; uneori însă ele grupau concetățeni stabiliți în aceeași cetate străină. În sfârșit, ele puteau reuni pe toți cei care voiau să facă parte din ele. Nu se făcea nici o distincție, nici de vârstă, nici de sex, nici de situație socială, iar sclavii erau în general admiși, ca și femeile și copiii.

Tiasele aveau preoți* și preotesele lor, președintele și biroul lor (ai cărui membri, secretar, trezorier erau aleși în fiecare an), adesea și capela lor, bunurile și veniturile lor, care proveneau din moșteniri testamentare. De cele mai multe ori, tiasele erau conduse după un statut și țineau adunări generale. Numele aderenților erau înscrise pe stele expuse într-un templu.

TIMANTE (Timanthe), *pictor (Citnos, Ciclade – aprox. 400 î. Hr., Sicion?).*

La fel ca și Zeuxis* și Parasios*, Timante făcea parte din școala ioniană, dar în măsura în care el s-a instalat la Sicion, poate fi plasat și în fecunda școală de pictură a acestei cetăți. El dobândise un mare renume prin dibăcia cu care folosea artificii foarte reușite pentru a picta sentimentele cele mai greu de tradus: de exemplu, în tabloul său cel mai vestit, reprezentând *Sacrificarea Ifigeniei*, el a acoperit cu un văl capul lui Agamemnon, socotind că durerea unui tată este prea mare pentru a putea fi redată prin pictură. Adevărul și firescul irupeau din personajele sale. La Samos, Timante a luat parte la un concurs și l-a învins pe Parasios cu tabloul său care îi reprezenta pe Ulise și pe Aiax certându-se pentru armele lui Ahile. În fiecare dintre compozițiile sale, Timante izbutea să exprime sufletul subiectului său și să pună în valoare prin amănunte materiale importanța unei idei; vrând să scoată în evidență dimensiunile Ciclopului, el a desenat pe lângă el niște Satiri, măsurându-i cu un tirs, degetul cel mare. Numeroase picturi din Pompei au copiat opere ale lui Timante și în special *Sacrificarea Ifigeniei*.

TIMOTEU (Timotheu), *sculptor (a doua jumătate a secolului al IV-lea î. Hr.).*

Nu se știe nimic despre originea sa. Este vestit mai ales pentru că a luat parte, aprox. în anul 350, la decorarea Mausoleului* de la Halicarnas (partea de sud), deși nu i se poate atribui nimic sigur din acest monument. A lucrat și la templul lui Asclepios de la Epidaur*, pentru care a sculptat două Nereide și o Niche. De asemenea, el este autorul unei *Leda cu lebădă*, figură foarte expresivă și patetică, în care totuși se simte lipsa firescului; în acest domeniu, perfecțiunea a fost atinsă numai de Scopas*.

TIRANIE. Aprecierile anticilor cu privire la tiranie au fost dintre cele mai defavorabile; de la ei am moștenit noi sensul peiorativ al acestui cuvânt. Cu toate acestea, trebuie să ținem seama de faptul că aprecierile provin de la aristocrație sau de la democrații atenieni care au suferit din cauza exceselor unei tiranii nemiloase; or, esența tiraniei a constat în faptul că a combătut oligarhia*. Tiranii n-au ajuns la putere decât înfrângând un regim oligarhic, sprijiniți de către poporul nemulțumit de domnia nobilimii.

Primele tiranii au apărut în secolul al VII-lea î. Hr., la Corint* și la Sicion*. Ele au fost contemporane cu legislatorii a căror amintire ne-au păstrat-o anticii. Într-adevăr, în epoca arhaică, tirania a apărut totdeauna în urma crizelor economice care au avut loc la sfârșitul perioadei numită geometrică, în secolele al VIII-lea și al VII-lea. Cauza acestor crize a constituit-o creșterea numărului celor săraci, care se aflau în conflict cu bogații proprietari de pământuri. Acolo unde acești proprietari au rămas destul de puternici, ca la Sparta*, tirania nu s-a putut stabili. Dar când numărul săracilor și al dezmoșteniților a devenit destul de mare, un om, în general provenind din rândurile nobilimii, profita de nemulțumirea generală pentru a se pune în fruntea poporului și pentru a răsturna guvernământul oligarhic, dar în propriul său folos. Majoritatea cetăților din Grecia, din Egeea și din coloniile apusene au trecut prin stadiul tiraniei înainte de a reveni la o oligarhie cu caracter democratic sau înainte de a avea un regim democratic.

Ceea ce opunea tirania monarhiei este faptul că monarhia era socotită de origine divină, în timp ce tirania era o instituție de proveniență umană. Cu toate acestea, rareori tiranii au răsturnat instituțiile și legile pentru a guverna după pofta lor. Este remarcabil faptul că tiranii au fost, în general, politicieni iscusiți care s-au priceput să contribuie la propășirea patriei lor, recurgând la reforme în avantajul întregului popor, reforme pe care aristocrația nu le-ar fi înfăptuit niciodată. Tiranii au mai întreprins și lucrări de artă de cea mai mare utilitate și s-au înconjurat cu artiști și poeți, spre a da curții lor cea mai mare strălucire.

Tiraniile principale au fost cele ale Cipselizilor*, la Corint*, ale Ortagorizilor*, la Sicion*, ale Pisistratizilor*, la Atena*. Faptul că aceste tiranii au putut deveni ereditare dovedește faptul că au cucerit favoarea poporului. Alături de aceste dinastii, unii tirani au cunoscut o strălucire deosebită: Policrat* din Samos, Teagene din Megara*, Ligdamis din Naxos, Trasibul din Milet*.

Tiraniile s-au stins în Grecia, în secolul al VI-lea î. Hr.; ele s-au menținut sporadic în Sicilia* și în Grecia Mare*. Dacă Falaris a lăsat la Agrigent o amintire tristă, în schimb Gelon, la Gela și la Siracuza, Teron la Agrigent și Anaxilas la Region au oferit o impresie de măreție, în timp ce, în plină epocă clasică, Dionisios* cel Bătrân, Agatocle* și Hieron au realizat măreția Siracuzei.

Alături de tiranii instalați prin forță, aisimneții* erau tirani aleși prin consimțământ unanim.

TOALETĂ. Religia* care, prin purificare rituală, pretindea o curățenie elementară, și medicina*, care prescria o igienă riguroasă, au contribuit cu siguranță la dezvoltarea gustului pentru curățenie la greci. Cu toate acestea, este sigur că noțiunile de igienă au variat semnificativ după epoci, după cetăți, după clasele societății și după așezări. Țăranul simplu dintr-un fund de țară, dintr-un ținut în care apa lipsea de multe ori, neglija preocupările pentru curățenie, în timp ce, pentru locuitorii din Sibaris acestea erau una din preocupările constante. În epoca homerică se practica îmbăierea în căzi (→ MOBILIER); în *Odiseea* vedem că femeile se îmbăiau în râuri, dar în epoca clasică această practică nu se mai întâlnea decât la Sparta*. Pe vase atice din epoca arhaică se văd oameni tineri îmbăindu-se în fântânile publice, atunci când acestea nu erau bazine largi, în care apa ar fi putut fi murdărită. Dezvoltarea palestrelor* și a gimnaziilor*, ca și apariția băilor publice și a sălilor de baie particulare au făcut să înceteze această practică. În general, accesoriul băilor private sau publice era un bazin circular înălțat pe un picior, în fapt un fel de lavabou în care cădea un jet de apă sau care era umplut cu ajutorul unor căni. Utilizarea căzilor se practică în locuințe începând cu epoca elenică*; ele erau scunde și oamenii trebuiau să facă duș cu un vas sau cu un burete.

Grecii au cunoscut și stabilimente de băi (*balanion*), încă din secolul al V-lea î. Hr. Ca și în băile romane, existau băi calde și băi reci, precum și etuve și sclavi, băieți de baie care îi ajutau pe cei care se îmbăiau și îi frecau cu ulei. Erau săli rezervate pentru femei*, dar femeile din societatea bună nu se arătau pe

acolo, fie și numai pentru că ele aveau tot ce era necesar în gineceul* lor. Pentru bărbați băile publice erau și un loc de întâlnire cu prietenii pentru a flecări, ca în agora*. Iarna, cei săraci găseau aici un loc încălzit, prețul de intrare fiind foarte mic (2 chalci în epoca clasică). Picturile de pe vase ne arată femei spălându-se sub dușuri, în comun; se pare că era vorba despre băi publice, rezervate pentru femei.

Grecii au acordat o atenție deosebită toaletei picioarelor. Pentru această operație erau destinate chiuvete; în gimnazii* și chiar în sălile de baie particulare s-au găsit bazine cu apă curentă anume pentru aceasta. Practica spălării picioarelor era aproape tipică pentru moravurile grecești. Ulise, prezentându-se la poarta palatului său ca un călător străin, s-a așezat pentru ca să-i fie spălate picioarele de propria sa doică. Sclavii spălau picioarele invitaților la un simposion*, sau, mai simplu, așa cum făcea Socrate*, oamenii se duceau să-și înmoaie picioarele într-un curs de apă. Spre deosebire de romani, grecii nu cunoșteau săpunul și îl înlocuiau prin argilă, prin carbonat de sodiu, posibil chiar prin *konia*, soluție de potasiu, utilizată în general ca leșie. Se folosea, de asemenea, cel puțin în Sicilia*, în epoca elenistică*, o pastă moale a cărei compoziție n-o cunoaștem.

Ca în toate epocile, femeile foloseau farduri, unguente și parfumuri; de altfel parfumurile nu erau disprețuite nici de bărbați. Ceruza era utilizată ca fond de ten. Obrajii și buzele erau înroșite cu zeamă de orcanetă, iar pleoapele și sprâncenele erau date cu negru. Se mai poate spune că în epoca clasică grecii neglijau curățenia dinților. → BARBĂ, BĂRBIER.

TRAGEDIE. Nu intră în preocupările acestui dicționar să pună în discuție originea tragediei. Ne vom mărgini să semnalăm părerea lui Aristotel*, care exprima o concepție destul de generală, după care tragedia s-ar fi născut din ditiramb*. Într-adevăr, acesta era un fel de tragedie nedialogată. La origine, tragedia era consacrată istoriei lui Dionisos. Epigene din Sicion este cel care a lărgit acest cadru dionisiac, împrumutând materia dramatică de la toate miturile grecești. Tot la Sicion s-a făcut pasul care a dus de la ditiramb la tragedie. Într-adevăr, în ditiramb corifeul rămânea în rândurile corului*, mulțumindu-se să-l dirijeze; la Sicion, în corul liric, corifeul se plasa în fața corului, care cânta bucățile lirice, în timp ce devenea un recitator: așa s-a născut o formă a dialogului. La mijlocul secolului al VI-lea î. Hr., această invenție a trecut în Atica* și Tespis din dema Icaria a putut fi socotit ca adevăratul creator al tragediei, prin introducerea unui actor și prin faptul că a amplificat drama, înnodând peripețiile ei. Marea originalitate a Atenei*, datorată lui Pisistrate*, a fost că a instituit concursuri de tragedie în cadrul Dionisiilor* urbane. Primul concurs a avut loc în anul 534 î. Hr. și Tespis a fost cel care a câștigat primul premiu. Totuși, abia cu Eschil*, care a introdus un al doilea actor, tragedia s-a dezvoltat în așa măsură încât să-și merite numele, așa cum îl înțelegem astăzi; și abia cu Sofocle*, care a introdus al treilea actor, tragedia a ajuns la perfecțiune. De altfel, numărul actorilor nu limita numărul personajelor, deoarece fiecare actor juca mai multe roluri. La Leneene*, tragedia a fost introdusă abia în anul 433 î. Hr.

La aceste concursuri, unde un regulament fixa numărul autorilor, numărul pieselor ca și natura lor, poeții erau obligați să prezinte tetralogii, adică trei tragedii urmate de o dramă satirică. La început, aceste tetralogii erau legate între ele, adică trebuiau să trateze un subiect comun; curând însă s-a admis tetralogia liberă, în care cele patru piese erau independente. În fiecare an erau prezentate noi tetralogii, dar începând din anul 380 î. Hr., le-a fost alăturată o piesă veche. Piesele vechi erau, de altfel, reluate adesea la țară (în Dionisiile câmpenești) și în celelalte cetăți, unde reprezentațiile tragice nu luau aspectul de concursuri religioase, așa cum se întâmpla în Atena clasică. Trupe de actori* ambulanți mergeau la țară pentru a juca tragediile de succes; Tespis străbătea satele din Atica pentru a reprezenta propriile sale tragedii, iar în epoca elenistică actorii au răspândit în lumea greacă operele marilor tragici atenieni.

TRAPEZIȚI, *bancheri al căror nume provine din faptul că stăteau în spatele unei mese* (trapeza), *fie în prăvăliile destinate altui comerț, fie în oficii destinate târguielilor bancare, schimbului de monede, împrumuturilor, operațiilor financiare.*

Trapeziții erau fie simpli particulari care utilizau drept capital banii lor proprii și banii care erau depuși la ei pentru o dobândă; fie societăți private; fie, în sfârșit, temple sau cetăți. Banca de la Pasion din Atena* era vestită; ea avea birouri în multe orașe, iar creditul său se întindea pe o bună parte a lumii grecești. Ea elibera scrisori de schimb, prin care se putea obține într-un oraș străin o sumă depusă la Atena. Totuși băncile cele mai importante erau cele ale marilor sanctuare*, în care preoții* se ocupau cu înmulțirea banilor pe care îi primeau ca depozit; ei dădeau împrumuturi particularilor și mai ales cetăților. Sanctuarul din Olimpia era banca Peloponesului*; cel de la Delfi* dădea împrumuturi cetăților din Grecia centrală; Atena se împrumuta de la sanctuarul său al zeiței Atena Partenos; Delos* servea drept bancă pentru Ciclade. Dobânzile împrumuturilor nu erau reglementate de către stat. Procentul obișnuit era în jur de 12%, dar sporea până la 30%, la împrumuturile pentru echiparea unei corăbii în vederea unei aventuri comerciale în care riscurile erau mari. Împrumuturile puteau fi acoperite prin ipoteci (→ PROPRIETATE), prin amanete sau de către garanți. Pentru neplata unei creanțe la termen, cel care împrumuta putea recurge la acțiune în justiție, *hyperamereia*. Cetățile aveau adesea printre funcționarii lor trapeziți, având ca sarcină operațiile bancare ale cetății; cetățile se împrumutau de multe ori fie de la sanctuare, așa cum am spus, fie de la particulari, așa cum a făcut Orhomenos din Beoția care s-a împrumutat de la o femeie din Tespia. Aceste împrumuturi se făceau de cele mai multe ori de la cetățenii din cetate (Cnidos, Siracuza, între altele, au recurs la împrumuturi libere), dar cunoaștem și cazul orașului Teos, care a utilizat împrumutul forțat. Băncile de stat s-au dezvoltat mai ales în epoca elenistică, cu deosebire în Egipt, unde, sub Lagizi*, fiecare nomă sau departament administrativ poseda o bancă regală (*basilike trapeza*), ale cărei capitaluri proveneau din excedentele încasărilor, pe care trapeziții de stat le fructificau prin operații financiare.

TRASIBUL (Thrasybulos) *general atenian (aprox. 445 – Aspendos, 388 î. Hr.).*

Era fiul lui Licos. Înflăcărat democrat, el comanda pe hopliții atenieni la Samos, în anul 410, a supus coasta Traciei în

anul 408, a luat parte la bătălia de la Arginuse* (406) și a trebuit să se exileze în Teba sub tirania Celor treizeci (→ CONSILIU). Cu ajutorul tebanilor și al câtorva izgoniți, a cucerit fortăreața File, apoi a pornit spre Atena* și a cucerit Pireul. El a respins armata trimisă de Cei treizeci, care au încercat să pună mâna pe fortăreața Munihie, aflată în stăpânirea lui Trasibul. Oligarhii l-au chemat în ajutor pe Lisandru*, dar, înainte ca el să fi intervenit, Pausanias* a întreprins o mediere și Trasibul a putut restabili democrația, promulgând totodată o lege de amnistiere a foștilor partizani ai oligarhiei (toamna anului 403).

Sub arhontatul lui Euclid (403–402) a fost revizuită constituția*, dar de fapt ea a fost restaurată așa cum o stabiliseră Clistene* și Pericle*. În anul 395, Trasibul a antrenat Atena în alianța Tebei* contra spartanilor. El a fost ucis în cortul său de către oamenii din Aspendos, localitate pe care o obligase să contribuie la această alianță.

TRATATE DE PACE → PACE.

TRIB, *celulă elementară de organizare socială care se cunoaște dintr-o într-o epocă foarte veche.*

La origine, tribul a fost format cu siguranță printr-o grupare de genosuri*. Dorienii* erau împărțiți în trei triburi (hileis, dimani și pamfiloi), iar ionienii* în patru triburi (geleonți, hopleți, argadeis și aigicori). Alături de aceste triburi, care se regăseau în cetățile* doriene și ioniene, indigenii supuși formau adesori unul sau mai multe triburi (→ SICION, SPARTA).

În Atica* se găseau cele patru triburi ioniene, și anticii le apropiau de cele trei clase primitive, eupatrizi, georgoi, demiurgoi. În acest fel triburile au fost asimilate cu clasele: geleonți, „strălucitori“ sau „nobili“; hopleți, „soldați“; argadeis, „muncitori“; aigicori, „păstori“. Se mai poate reține și explicația modernă, care spune că numele triburilor ioniene derivă de la numelor zeităților primitive proprii fiecărui trib. În epoca lui Solon*, tribul era împărțit în trei tritii*, tritia fiind împărțită în patru naucrarii*. Fiecare trib avea în fruntea sa un filobasileus. Bule din vremea lui Solon avea patru sute de membri, câte o sută pentru fiecare trib. Clistene* a reformat tribul; el a desființat cele patru triburi primitive și i-a împărțit pe atenieni în zece noi triburi, ale căror nume au fost împrumutate de la un erou indigen: Erehteis, Aigeis, Pandionis, Leontis, Acamantis, Oineis, Cercopis, Ipotontis, Aiantis, Antiohis. Această împărțire s-a menținut în decursul întregii perioade elenice. La sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr., au fost create două noi triburi: Antigonis și Demetrias. Fiecare trib avea eroul său eponim cu cultul și preoții săi, sanctuarele* sale și pădurile* sale sacre. Existau adunări ale tribului (*agora*), un președinte (*epimelet*), un trezorier (*tamias*), însărcinat cu administrarea veniturilor aduse de bunurile tribului. Eroii eponimi aveau statuile lor în agora* din Atena și la baza lor erau afișate anunțurile care informau publicul despre deciziile comune care îl interesau. De asemenea, magistrații erau aleși în fiecare trib, ceea ce explică faptul că majoritatea magistraturilor formau colegii alcătuite din zece membri, precum și faptul că consiliile extinse aveau un număr de membri care era totdeauna un multiplu al cifrei zece. După constituția lui Clistene, triburile își împărțeau cele o sută de deme, iar tritia s-a menținut ca diviziune teritorială.

TRIBUNALE. Tribunalele au fost cunoscute mai ales la Atena*, și despre ele va fi vorba. Cel mai vechi tribunal a fost Areopagul*, care și-a pierdut aproape toată puterea în epoca clasică. Efeții* erau însărcinați, împreună cu areopagiții, să judece cazurile de omicid. În epoca elenică tribunalul cel mai important era helieea*; celelalte tribunale erau cele ale diaeteților*, cele ale judecătorilor demelor* și cele ale *nautodikai*, sau judecătorii maritimi. Eclesia* și bule* luau uneori caracterul de tribunale, pentru chestiunile referitoare la judecățile politice. Hotărârile lor nu erau date sub formă de sentințe, ci prin decrete. → JUDECĂTORI, JUSTIȚIE.

TRIBUT *impus de către învingător poporului învins sau ocupat.*

Mai exact, tributul a fost taxa pe care membrii Ligii de la Delos o plăteau Atenei* ca o compensație a serviciului militar și a furnizării de vase. Tributul era perceput de către elenotami*. Cât timp casieria a fost lăsată la Delos* și a mai fost de susținut un război, sumele percepute au fost destinate echipării de triere și armatei*. Dar când tezaurul a fost depus la Atena și când războiul contra perșilor s-a terminat, acest tribut a îngăduit înfrumusețarea Atenei, în epoca lui Pericle*. *Epiphora* era taxa suplimentară care trebuia plătită atunci când tributul era vărsat cu întârziere.

TRIERARHIE → LITURGII.

TRITIE, *subdiviziune a tribului* atic.*

Fiecare dintre cele patru triburi primitive era împărțit în trei tritii, care reprezentau fiecare un district administrativ, financiar și militar. Aceste circumscripții se regăseau și la Delos*, la Cos, sub numele de triacade și pentecostii, la Teos (simorii), la Efes (hiliastii), la Samos, Bizanț, Lampsaca (hecatostii). În Atica, după reforma lui Clistene*, tritiile au fost repartizate în mod ingenios, astfel încât să distrugă partidele regionale. Atica a fost divizată în trei regiuni: Asti, adică orașul Atena* și marea sa suburbie, formând districtul urban; Paralia* și Mesogeea*, unită cu Diacria*. Fiecare dintre aceste districte a fost împărțit în zece tritii și fiecare trib (în număr de zece) a obținut o tritie în fiecare dintre districte: astfel, tribul Pandionis a fost repartizat între tritia Kidatenaion la Atena, tritia Paiania în Mesogeea (în Himete) și treitia Mirhinonte în Paralia. În acest fel Atena rămânea totdeauna capitala fiecărui trib. Un magistrat, ales în fiecare an, tritiarcul, era plasat în fruntea fiecărei tritii, dar nu se știe bine ce rol avea. Circumscripție administrativă, tritia a servit la organizarea pritaniilor*, care au fost împărțite în trei secțiuni, și mai ales la organizarea maritimă, fiecare tritie trebuind să echipeze zece vase și dispunând pentru aceasta de zonele sale de triere la Pireu.

TROFEU, *ceea ce deviază relele trimise de către zei și pune pe fugă dușmanul.*

În *Iliada* îl vedem pe Hector făgăduind lui Apolo armele lui Aiax pentru a obține victoria; îl vedem pe același Hector ducând lui Ahile armele luate de la Patrocle, pentru a-și dovedi biruința. Dar ridicarea unui trofeu ca semn al victoriei pe un câmp de bătălie a fost un obicei cu mult ulterior epocii homerice. Primul trofeu pe care l-a înregistrat istoria a fost cel pe care l-au înălțat spartanii în secolul al VIII-lea î. Hr. în urma victoriei lor

asupra amicleenilor. Învingătorul, rămas stăpân pe câmpul de luptă, atârna de o coloană de lemn sau de un trunchi de copac câteva arme cucerite de la dușman. Obiceiul cerea să nu se înalțe monumente din piatră sau din aramă, pentru a nu perpetua chiar pe acel loc o amintire care evoca un conflict. Totuși grecii și-au comemorat victoriile prin monumente sau temple construite în propriile lor cetăți, sau prin *ex-voto*-uri plasate în sanctuare. Mai rare era trofeele tumuliforme, în care erau îngrămădite armele abandonate de către inamicul învins. Dintre greci, doar macedonenii n-au urmat obiceiul înălțării de trofee, deși oratorul Licurg a menționat o dată un trofeu macedonean.

TUCIDIDE (Thukydides), *istoric (Atena, aprox. 470-460 – 395 î. Hr.).*

Viața sa este legată intim de războiul peloponesiac*, a cărui istorie* ne-a lăsat-o. Provenind dintr-o familie aristocratică, Tucidide a fost poate elevul lui Anaxagora și al oratorului Antifon. În anul 424, fiind ales strateg, el a luat comanda unei expediții navale trimisă de către Atena în Tracia, dar n-a putut împiedica cucerirea orașului Amfipolis de către spartanul Brasidas*. Acuzat de trădare, a fost judecat și ostracizat.

În cursul celor douăzeci de ani de exil Tucidide a scris *Istoria războiului din Pelopones*. Mulțumită minelor de aur din Tracia pe care le poseda familia sa, a putut călători și a putut aduna informații cu privire la cele două forțe care s-au înfruntat. Nu se știe dacă a murit la Atena. Istorisirea sa se termină la anul 411, dar el a asistat la sfârșitul războiului, în anul 404.

V

VÂNĂTOARE. Vânătoarea a fost practicată totdeauna în Grecia. Legendele menționează numeroase tradiții de vânătoare. Hercule, vânător prin excelență, folosea măciuca și arcul. Vânarea mistrețului era adesea defensivă, de pildă, vânătoarea din Calidon, în care s-a distins Meleagru. Se vâna pentru a se obține unele părți ale animalelor, de exemplu coarnele, care serveau la fabricarea arcurilor, așa cum a fost cel descris de Homer*. În sfârșit, se vâna pentru a se procura hrană; așa a făcut Filoctet, părăsit la Lemnos cu arcul lui Hercule. Vânătoarea mai era și o distracție, dacă nu era și o patimă, așa cum a fost cazul lui Hipolit.

În epocile istorice, vânătoarea n-a mai păstrat, în general, decât un caracter de distracție și de educație. Astfel, se recomanda vânarea animalelor mari sau cea a sălbăticiunilor iuți, pentru a se dezvolta facultățile fizice și morale. Spartanii au fost cei mai mari vânători, fiind încurajați de legile lor să practice un exercițiu care întreținea formațiunea lor războinică. Pădurile Taigetului aveau din abundență vânat și mistreți, iar câinii din Laconia* erau dresați să-i urmărească. Participarea activă la treburile publice, gestiunea intereselor private și distracțiile oferite de oraș au făcut ca atenienii să nu se preocupe de vânătoare, cu atât mai mult cu cât Atica era săracă în vânat. Tesalienilor și macedonenilor le plăcea de asemenea vânătoarea, Filip și fiul său Alexandru erau mari vânători. Erau vânați în general mistrețul, ursul, lupul, cerbul și iepurele. Vânătoarea se făcea pe jos (mai ales la Sparta) sau călare. Câinele mai era folosit pentru a aduce iepurii, cerbii și căprioarele, prinși adesea cu plasa. Vânătoarea se practica cu diferite arme: arcul și sulița, pumnalul și securea.

VEHICULE. Carul rapid cu două roți cu spițe era puțin folosit în Grecia propriu-zisă, țară muntoasă, pentru care nu era potrivit. În epoca clasică el era folosit mai ales la alergări, având înhămați doi sau patru cai (bige și cvadrige). Carul de luptă (*harma*), care se găsea în mod curent în epoca homerică, a fost treptat părăsit, datorită apariției cavaleriei*. Eubeenii îl mai foloseau în timpul războiului lelantin, pe la mijlocul perioadei arhaice, dar acest car era deja părăsit aproape pretutindeni.

Totuşi el era utilizat de către perşi, care îi întăreau roţile cu seceri. El s-a dovedit cu totul ineficace împotriva armatelor cuceritoare ale lui Alexandru*; totuşi, seleucizii* au continuat să-l folosească în armatele* lor.

Aceste vehicule uşoare, trase de mai mulţi cai şi prevăzute totdeauna cu două roţi, se deosebeau total de căruţa grea cu două sau patru roţi (*hamaxa*) trasă de boi sau de catâri. *Hamaxa* servea la transportul pietrelor sau a mărfurilor; era, de asemenea, vehiculul cu care călătoreau ţăranii când se duceau la oraş sau pe care îl foloseau în special femeile*. La Atena*, când ieşeau noaptea, femeile luau loc în căruţă, fiind escortate de un purtător de torţe. Aceste care aveau uneori coviltire. *Harmamaxa* (de la *harma* şi de la *hamaxa*) era un car de origine persană, de mare lux, utilizat de regii Persiei şi de nobilii orientali, şi care a fost adoptat de către greci din înalta societate. Aşa cum indică numele său, *cheirarmaxia* era o trăsură cu braţe; se pare că grecii ar fi cunoscut sub acest nume şi o trăsură pentru infirmi care era pusă în mişcare împingând roţile, la fel ca unele dintre vehiculele actuale destinate aceleiaşi folosinţe.

Litiera (*pharcion*), de origine orientală, n-a fost utilizată în mod curent decât într-o epocă destul de târzie; ea servea la transportul statuilor divinităţilor, în special ale asiaticei Cibele, precum şi la deplasarea suveranilor. Cei bogaţi o foloseau încă din epoca arhaică în cetăţile din Ionia şi la Sibaris, dar, în plină epocă elenistică, a te deplasa în litieră era considerat un semn de lipsă de vigoare; acest lux era rezervat femeilor, care, în epoca romană, se deplasau în litiere somptuoase purtate de mai mulţi sclavi robuşti, şi care erau închise cu perdele. Filosofi şi poeţi plătiţi mergeau în urma lor, pentru amuzamentul călătoarelor.

VEŞMINTE. Spre deosebire de costumele preelenice, care erau cusute şi ajustate, veşmântul grec consta dintr-o bucată de stofă cu care omul se înfăşura şi care era menţinută uneori pe umeri prin fibule (agrafe); acesta era cu siguranţă un aport al dorienilor. Bărbaţii purtau un hiton*, iar pe vreme rece se înfăşurau, când ieşeau din casă, cu un himation*. Hlamida, cu caracter militar, era rezervată pentru călăreţi şi pentru efebi*. Femeile* se îmbrăcau şi ele cu un hiton şi un peplos*, peste care aruncau un himation, când ieşeau; de asemenea, ele puteau să se acopere cu un simplu şal sau cu un fel de capă rotundă, numită *encyclos*. Veşmintele erau uneori strânse în talie, pe şolduri sau sub piept printr-o centură (*zone*).

Când nu umblau desculţi, grecii purtau încălţămintea* cea mai diversă. Ei mergeau în general cu capul descoperit. Totuşi, femeile aruncau deasupra capului o pulpană a mantalei lor, iar uneori purtau un fel de pălărie rotundă la bază şi terminându-se cu un vârf, numită *tholia*. În ceea ce-i priveşte pe bărbaţi, se întâmpla ca ei să se acopere cu o pălărie; cea mai obişnuită era aceea care era purtată în general în călătorii şi care era adesea lăsată să atârne pe umeri. Pălăria era făcută din pâslă sau din pai şi avea boruri largi, aşa-numita *petase*. Să mai menţionăm şi pilosul, bonetă conică, atribut al lui Hermes şi al Dioscurilor, precum şi al lui Ulise, în unele reprezentări figurate; era însă rar folosită în viaţa de fiecare zi.

X

XENOFON (Xenophon), *istoric (Atena, aprox. 445 – Corint, 359 î. Hr.).*

Fiu al lui Grilos, el a fost discipolul lui Socrate*, care i-a salvat viaţa în timpul bătăliei de la Delion (424). Fiind invitat, de prietenul său Proxenos, el s-a angajat împreună cu numeroşii mercenari* greci (dintre care mulţi spartani) pe care i-a recrutat în anul 401 Cirus cel Tânăr, fratele lui Artaxerxe, regele perşilor. În fruntea unei mari armate, Cirus a străbătut Asia Mică, unde guverna, şi a pătruns în Mesopotamia, cu intenţia de a-l răsturna pe rege, fratele său. Armatele lui Artaxerxe le-a învins pe cele ale lui Cirus în bătălia de la Cunaxa. După ce prinţul a fost omorât, perşii din cele două tabere s-au unit pentru a încerca să distrugă trupa de vreo zece mii de greci din care făcea parte Xenofon. Grecii şi-au croit drum cu forţa, hărţuiţi fără încetare de către perşi, prin regiunile orientale ale Asiei Mici, până la Pontul Euxin (Marea Neagră); de aici ei s-au îmbarcat pentru a reveni în cetăţile lor. Xenofon, numit de către mercenari să ia comanda trupei, a consemnat această retragere în lucrarea sa *Anabasis*.

Izgonit din Atena din cauza prieteniilor sale spartane, Xenofon s-a războit în Asia Mică cu perşii, împreună cu regele Agesilas* (despre care a scris o biografie) şi s-a aflat alături de acesta în bătălia de la Coroneea (în anul 394) contra atenienilor.

Spartanii i-au dăruit lui Xenofon o mică proprietate la Scilonte, în Elida*, unde au venit şi soţia sa Filesia şi copiii săi. Aici el a redactat o mare parte din opera sa (*Memorii cu privire la Socrate, Banchetul, Economice, Elenice...*). Alungat de la Scilonte de către eleeni, el s-a stabilit la Corint*, unde şi-a sfârşit zilele. → ISTORIE.

Z

ZALEUCOS, *primul legislator* a cărui amintire au păstrat-o grecii.*

A trăit în prima jumătate a secolului al VII-lea î. Hr. la Locrida Epizefiriană (în Grecia Mare*). O tradiție susține că a fost sclav, dar el a fost mai degrabă un bogat crescător de vite. În jurul anului 662 el a promulgat legi pentru o cetate aristocratică, propria sa patrie. Legile sale urmăreau mai ales să-i înfrângă pe retrii* clanurilor, pentru a preda unor tribunale* grija de a judeca delictele. La fel ca Dracon*, s-a arătat a fi foarte sever, pentru a da putere unor legi impuse unei nobilimi răzbunătoare și nedisciplinate.

ZECIUALĂ. Veniturile templelor* constau din exploatarea unor pământuri, din operații bancare, din dobânzile unor împrumuturi bănești și din zeciuială. Atenienii stabiliseră zeciuieli în folosul tezaurului* Atenei; era a zecea parte din prada de război luată de la un dușman, din bunurile confiscate și din unele amenzi. La Delos*, zeul percepea un drept de pescuit de o zecime. Cu toate acestea, în general, zeciuielile erau ofrande oferite voluntar de către state sau de către particulari, adesea în urma unei victorii. La Atena*, statuia din bronz a Atenei Promahos și calul din bronz al Acropolei* reprezentau zeciuiala prăzii de război luată la Maraton*; după biruința de la Salamina*, învingătorii au depus la Delfi* zeciuiala prăzii sub forma unei statui care purta prora unei corăbii; un trepied din aur a fost oferit la Delfi după bătălia de la Plateea. Hieron din Siracuza, după victoria de la Cume asupra tirenienilor, a trimis la Olimpia o parte din lucrările prădate de la cei învinși. Jerbe din aur au fost așezate în tezaurul Partenonului*, reprezentând a zecea parte din recolte, aurul înlocuind cerealele în natură. După al doilea război medic*, o zecime din bunurile grecilor care se aliaseră cu perșii au fost de asemenea date templului de la Delfi.

ZEIFICARE. Alexandru* cel Mare este primul grec care a fost zeificat, ducându-se la templul lui Amon-Zeus din Libia pentru a auzi cum preoții îl declară fiu al zeului. Acesta n-a fost decât un act politic care urmărea două lucruri: pe de o parte, să consolideze autoritatea sa față de popoarele orientale cucerite, conferind monarhiei sale un caracter divin; pe de altă parte, să prezinte cucerirea sa ca fiind poruncită de către zei. Regii greci din Asia și din Egipt au preluat ideea zeificării din credința adânc înrădăcinată la supușii lor orientali că monarhia* este de origine divină și că regii au o filiație divină. Lagizilor*, urmași ai faraonilor și ai cultului lor în calitate de fii ai lui Horus, le-a fost ușor să impună egiptenilor cultul monarhic. De asemenea, le-a fost ușor seleucizilor să facă aceasta în Siria; ei au avut însă necazuri cu evreii, când au vrut să așeze chipul lor alături de arca lui Iahve în templul din Ierusalim. Pentru supușii lor greci și macedoneni, acești prinți își aflau legitimitatea în filiația cu întemeietorii dinastiilor. Grecii înșiși au divinizat pe unii prinți; așa, de pildă, atenienii au instituit un cult pentru Demetrios* Poliorcete și au creat un nou trib* în cinstea lui. Cu toate acestea, ei priveau acest cult numai ca o cinstire a acțiunilor sau a binefacerilor datorate acestor prinți divinizați. Zeificarea din epoca elenistică n-a fost niciodată altceva decât o eroizare a unor personaje istorice, precum întemeietorii de cetăți*, de pildă Brasidas* la Amfipolis; deosebirea era că eroizarea se referea la un mort, în timp ce zeificarea privea un om viu.

ZEUGIȚI, *în constituția lui Solon*, a treia clasă cenzitară din Atena*.*

Zeugiții erau în general mici proprietari care produceau mai mult de 200 de medimne de grăunțe. Ei serveau în armată* ca hopliți, dar au avut evoluția pe care au cunoscut-o teții* în cucerirea drepturilor lor politice, care au devenit depline abia în anul 457 î. Hr., când Pericle* le-a acordat dreptul de a accede la arhontat.

ZEUXIS, *pictor (Heracleea din Lucania, a doua jumătate a secolului al V-lea î. Hr.).*

Numele său adevărat era Zeuxipos. A fost elevul lui Damofilos din Himera sau al lui Neseus din Tasos, poate al amândurora. El a trăit când la Atena*, când pe lângă Arhelaos din Macedonia, și multă vreme la Efes. Dobândise o asemenea reputație și o asemenea bogăție, încât se plimba la Olimpia având numele său scris cu litere de aur pe mantaua cu care era îmbrăcat, iar la sfârșitul carierei sale el nu-și mai vindea operele, ci le dăruia, deoarece le socotea fără preț. Este cunoscută lupta sa cu Parasios*, în care el s-a recunoscut învins, ceea ce îl va fi rănit, deoarece era foarte orgolios. Totuși Socrate*, care îl cunoscuse bine, îl califică drept kalos kagatos*. Subiectele sale erau adesea mitologice: Pan, Boreea, torturarea lui Marsias, un Hercule copil, despre care ne putem face o idee prin picturile de la Pompei. Zeuxis a pictat cu mult talent o *Familie de Centauri*. Dar, alături de subiectele sale clasice, el a introdus un mare număr de femei* și de copii, cărora le-a datorat în mare măsură succesul. Una dintre operele sale cele mai celebre a fost un *Eros încununat cu trandafiri*. Pe plan tehnic, el a urmărit efectele de umbră și lumină și a folosit uneori monocromul într-un ton de cafeniu sau de cenușiu, pentru mai multă sobrietate și ca amintire a arhaismului.

LA EDITURILE IRI ȘI UNIVERS ENCICLOPEDIC AU APĂRUT:

Bujor T. Rîpeanu, Cristina Corciovescu – Dicționar de cinema	47.500 lei
Larousse – Dicționar de psihologie	37.900 lei
Larousse – Dicționar de psihanaliză	24.900 lei
Larousse – Dicționar de civilizație musulmană	24.900 lei
Larousse – Dicționar de civilizație egipteană	22.500 lei
Larousse – Dicționarul spațiului	32.000 lei
Jacques Derrida – Diseminarea	26.900 lei
Brice Parain – Logosul platonician	19.900 lei
Marcel Gauchet – Inconștientul cerebral	14.900 lei
Matila Ghyka – Filosofia și mistica numărului	27.900 lei
Jeanne Ancelet-Hustache – Meister Eckhart și mistica renană	17.900 lei
Mircea Eliade – Mituri, vise și mistere	24.900 lei
Patricia Hidiroglu – Apa divină	16.900 lei
François Brune – Hristos și Karma	17.000 lei
Georges Dumézil – Uitarea omului și onoarea zeilor	26.900 lei
Georges Dumézil – Zeii suverani ai indo-europenilor	24.900 lei
Rudolf Steiner – Evanghelia după Luca	16.900 lei
Rudolf Steiner – Omul suprasensibil în concepția antroposofică	18.900 lei
Rudolf Steiner – Creștinismul esoteric	19.900 lei
Jeanne Guesné – Corpul spiritual	18.900 lei
Marc de Smedt – Tehnici de meditație	22.900 lei
A T Mann – Principiile reincarnării	17.500 lei
Christmas Humpreys – Concentrare și meditație	24.900 lei
Platon – Dialoguri (tiraj nou)	32.900 lei
Aristotel – Organon (vol. II)	43.000 lei
Aristotel – Poetica	32.000 lei
Alfred Adler – Cunoașterea omului	28.900 lei
Alfred Binet – Sufletul și corpul	7.000 lei
Alfred Binet – Dedublarea personalității și inconștientul	24.900 lei
Th. Ribot – Voința și patologia ei	11.900 lei
Karen Horney – Personalitatea nevrotică a epocii noastre	22.900 lei
Frieda Fordham – Introducere în psihologia lui C.G. Jung	19.900 lei
William Shakespeare – Regele Lear	16.900 lei
William Shakespeare – Macbeth	16.830 lei
William Golding – Oameni de hârtie	15.900 lei
Iris Murdoch – Dilema lui Jackson	24.900 lei
Kazuo Ishiguro – Amintirea palidă a munților	22.900 lei

Comandând prin poștă o carte apărută la una din editurile IRI sau UNIVERS ENCICLOPEDIC obțineți o reducere de:

15%

Pentru comenzi cu o valoare mai mare de 60 000 lei obțineți o reducere de:

20%

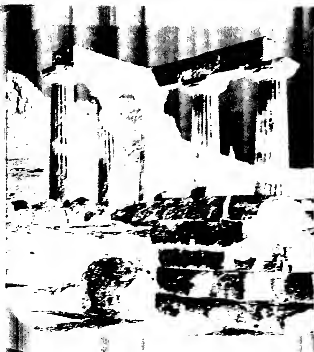
Costul expedierii prin poștă e suportat de edituri.

Adresa: CP 33-2, București, România; Tel./fax: (401) 222 62 86, 222 53 52, 222 54 20

LARROUSSE

Cititorii vor găsi în dicționar faptele si personajele care alcătuiesc civilizația greacă, cuvintele-cheie care exprimă ce a fost esential în instituțiile civile si religioase, în viata de fiecare zi. Ceea ce particularizează efortul autorului este faptul că prezintă si oameni politici, artisti, savanți care au contribuit la crearea acestei civilizații, precum si locurile geografice care au avut o importanță deosebită în elaborarea acestei culturi.

Dicționarul se adresează tuturor celor care se interesează de civilizațiile vechi. El poate fi însă de mare folos si studenților, precum și celor care vor să viziteze țarile de cultura greaca, dornici să cunoască trecutul acestora

ISBN 973-9243-78-9

DICȚIONAR DE CIVILIZAȚIE GREACĂ

LAROUSS

DICȚIONAR DE CIVILIZAȚ GREACĂ

EDITURA UNIVERS ENCICLOPE

scop, el s-a aliat cu Eumene* și cu Ptolemeu (→ LAGIZI). Ieșind învingător, el a cucerit Atena, a cărei guvernare a încredințat-o lui Demetrios* din Faler. Întorcându-se din Epir în Macedonia, la chemarea lui Polisperhon*, Olimpia, mama lui Alexandru* cel Mare, s-a ridicat împotriva lui Casandru, care a învins-o și a luat-o prizonieră la Pidna, în anul 317. El a pus să fie omorâtă, sub pretextul că îi răzbună pe Filip Arhideul, fratele vitreg al lui Alexandru, și pe soția sa Euridice, omorâți din porunca Olimpiei. În anul 316, Casandru s-a căsătorit cu Tesalonice, sora cuceritorului. Era un nou pas spre uzurparea tronului Macedoniei. După aceea a pus să fie executată Roxana, prințesa iraniană, una dintre soțiile lui Alexandru, precum și fiul pe care ea îl avusese de la cuceritor, și care avea numele de Alexandru Aigos. Casandru l-a împins pe Polisperhon, cu care se împăcase, să se debaraseze de ultimii urmași ai lui Alexandru cel Mare: Barsina, soția sa persană, și fiul lor, Hercule. Astfel încât, în anul 306, s-a putut încununa cu coroana Macedoniei. Casandru, fiind aliat cu Lisimah*, cu Ptolemeu I și cu Seleucos I (→ SELEUCIZI), victoria de la Ipsos* (301) a legitimat definitiv urcarea sa pe tronul Macedoniei și i-a dat hegemonia pe cea mai mare parte a Greciei. A murit de hidropizie. Fiul său Filip i-a urmat la tron.

CASE. Palatul homeric cu megaron era o locuință de tip micenian. Megaronul era o sală dreptunghiulară cu vatră centrală, prevăzută cu o deschizătură în acoperiș pe unde ieșea fumul; era sala comună împrejurul căreia se aflau odăile: andron*, gineceu*, odăile comune.

Casa țăranului a rămas neschimbată de-a lungul epocilor. Era o colibă din piatră sau din chirpici, având un acoperiș din paie cu două înclinări, dar atât de mică, încât vara se puneau pe acoperiș urcioare cu vin spre a le încălzi la soare. Coliba nu avea ferestre, lumina pătrundea prin ușă. La cei mai săraci nu exista decât o sală destul de încăpătoare, prevăzută cu o vatră; aici se trăia, aici se dormea. Fumul îmbâcsea aerul, făcea poate ca vinul să fie mai bun și ieșea prin ușă. Cei mai avuți adăugau două odăi, de o parte și de alta a spațiului central, servind drept camere de dormit. Deasupra erau hambarele și cramele; la dreapta și la stânga staulele, grajdurile și dependințele, care corespundeau odăilor casei. Locuința de la oraș avea aspectele cele mai diferite. Proprietarii bogați își construiau la țară case asemănătoare cu cele de la oraș. În jur erau locuințele fermierilor lor. Casele celor săraci erau alcătuite adesea dintr-una sau două odăi, dispuse spre stradă doar prin deschizătura ușii; erau făcute din piatră, din cărămizi nearse, din lemn. În unele cartiere din Siracuza sau din Atena (Koile, Melite), ele erau tăiate în stâncă. Podeaua era adesea stânca netezită sau pământul bătătorit. Aceste locuințe aveau uneori un etaj în mansardă care, în cartierele negustorești, era închiriat unor oameni săraci.

După războiul peloponesiac* a fost crescută înălțimea caselor, care au devenit imobile aducătoare de venit *(syncekia)* cu trei sau patru etaje. Apartamentele de închiriat aveau în general două sau trei odăi și se ajungea la ele pe scări exterioare. În timpul lui Demostene*, bancherul Pasion poseda asemenea imobile, evaluate atunci la vreo sută de mine. Închirierile se făceau pe termene de zece ani în secolul al V-lea, de cinci ani în secolul al II-lea î. Hr., contractele fiind stabilite după modele și în prezența unor martori. O categorie de magistrați, horiștii, aveau sarcina să reglementeze contestațiile dintre părți și în ceea ce privește proprietățile. Forma caselor mai spațioase a variat după regiuni și după epoci. Unul dintre tipurile de locuință elenică era casa cu peristil, curte centrală în jurul căreia se desfășurau o colonadă acoperită, formând un culoar; această galerie se regăsea chiar și în casele de închiriat cu etaj. Odăile erau distribuite în jurul peristilului; acesta oferea nenumărate variante. De altfel, peristilurile nu erau adesea decât semicolonade, alteori sălile erau repartizate numai pe două sau trei părți ale galeriei, una dintre laturi fiind adiacentă zidului care dădea spre stradă. Coloanele peristilului erau din piatră sau din marmură, uneori cu caneluri în partea de sus, în stil doric, mai rar ionic, și în mod excepțional corintic. În centrul galeriei se fixau ornamente din mozaic pe care se scurgea apa de pe acoperiș, adunată într-o cisternă scobită dedesubt. Andronul se deschidea spre această curte (aule); el nu era totdeauna deosebit de gineceu și, când acesta exista, se întâmpla ca el să aibă un aule special. Camera de zi era oecusul, care servea drept sală de mâncare; bucătăria nu pare să fi existat înainte de secolul al V-lea î. Hr. Mâncarea era pregătită fie în exterior, pe o vatră improvizată, fie pe focul altarului Hestiei. Camera conjugală (*thalamos*) era situată în general în gineceu; aici erau păstrate și obiectele de valoare: argintărie, covoare etc., dacă putem să dăm crezare spuselor lui Xenofon*.

Casele cele mai mari cuprindeau aproximativ zece odăi: oecusul, exedra (salon situat spre intrarea casei), vestibulul *(prothyron)*, camerele de dormit. La parter erau puține ferestre. Încăperile situate înspre stradă serveau în general drept grajduri sau erau închiriate pentru prăvălii. La etaj, unde se aflau uneori gineceul și încăperile sclavilor, existau ferestre. Dacă în acest tip de casă aule era centrul locuinței, peristilul nu se regăsea totdeauna; la Delos* el era chiar o excepție. Unele locuințe erau prevăzute cu săli de baie mobilate cu scăldătoare de tip „sabot"; existau și locuințe care aveau o cameră ce servea drept atelier pentru servitori. Acoperișurile erau fie înclinate și învelite cu olane, fie în terase. Până la sfârșitul secolului al V-lea î. Hr., ornamentul caselor era dintre cele mai simple. Pereții erau tencuiți cu var. În fața ușii era plasat un altar pentru Apolo Agieus, prevăzut cu o inscripție menită să îndepărteze nenorocul; în vestibul, o nișă adăpostea o statuie a lui Hermes Strofaios, iar în aule, în mijloc, se înălța altarul lui Zeus Herceios. Alcibiade* pare să fi fost un novator când a pus să se picteze fresce pe pereții casei sale; acest obicei s-a extins în secolul următor și mai ales în epoca elenistică, când Pausias* a răspândit acest gust pentru lambriuri pictate în care amorași zboară printre flori. Pereții mai erau împodobiți cu fâșii din bronz, din fildeș și din aur sau erau acoperiți cu plăci de marmură. Tapiseriile din Orient împodobeau pereții și serveau drept portiere, iar covoare erau așternute pe lângă mozaicuri sofisticate sau pe podelele din marmură. Statuile, la început simple elemente ale cultului domestic, au devenit ornamente, iar bazine cu jeturi de apă împrospătau peristilurile. Lumea greacă va face cunoscut tot acest lux lumii romane, care îl va adapta la gustul său, așa cum se mai poate vedea la Ostia, la Pompei și mai ales la Herculanum.

CAVALERIE. La Sparta*, cavaleria n-a fost niciodată importantă și abia în cursul